

**EDEBİYAT DERS KİTAPLARINDA YER ALAN TÜRKÜ
METİNLERİNİN BİÇİM-İÇERİK AÇISINDAN İNCELENMESİ VE
TEMATİK TASNİFİ
(1923-1960)**

Umut Erdoğan

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ, 2021

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren on iki (12) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Umut

Soyadı: ERDOĞAN

Bölümü: Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

İmza:

Teslim Tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: Edebiyat Ders Kitaplarında Yer Alan Türkü Metinlerinin Biçim-İçerik Açısından İncelenmesi ve Tematik Tasnifi (1923-1960)

İngilizce Adı: Examination and Thematic Classification of Turkish Folk Song Texts in Literary Textbooks in Terms of Form and Content (1923-1960)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Umut ERDOĞAN

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Umut Erdoğan tarafından hazırlanan “Edebiyat Ders Kitaplarında Yer Alan Türkü Metinlerinin Biçim-İçerik Açısından İncelenmesi ve Tematik Tasnifi (1923-1960)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Ali YAKICI

(Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

Başkan: Prof. Dr. Halil ÇELTİK

(Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

Üye: Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK

(Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Tez Savunma Tarihi:13/07/2021

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tez konumun teşekkülü ve tekâmülü için ilmî tecrübe ve imkânlarını sunan, rehberlik ederek akademik bakış açımı geliştiren ve bu çalışmayı tamamlarken mümtaz ve müşfik şahsiyetiyle düşünce dünyamı aydınlatan tez danışmanım Prof. Dr. Ali Yakıcı Bey'e müteşekkir olduğumu bu vesileyle bir kez daha ifade etmek isterim. Çalışmanın başından itibaren desteklerini esirgemeyen, teşvik ve tavsiyeleriyle tezin amaçlarının ve muhtevasının gelişmesine katkı sağlayan çok kıymetli büyüğüm Prof. Dr. Saim Sakaoğlu Bey'e teşekkür ederim. Türk halk edebiyatı ürünlerinin eğitsel işlevleri konusunda bilgi ve tecrübelerini paylaşan Prof. Dr. Hamiye Duran Hanım'a, tez konumu belirlediğim ilk süreçte yaşadığım tereddüdü yenmem ve ders kitaplarını bulmam noktasında yardımcı olan Prof. Dr. Mustafa Kurt Bey'e, edebiyat eğitimi ile Türk halk edebiyatı mahsullerinin edebiyat eğitimindeki önemi konusunda önerilerini paylaşan Prof. Dr. İsmet Çetin Bey'e ve türkülerin dil özellikleri hakkında yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Gülcan Çolak Hanım'a teşekkürü bir borç bilirim. Ders kitaplarına ulaşırken yaşadığım çalışma yoğunluğu ve salgın telaşı içinde daima mütebessim yüzlerini ve kıymetli yardımlarını gördüğüm Ferit Ragıp Tuncor Arşiv ve Dokümantasyon Kütüphanesi ve Millî Kütüphane personeline, Millî Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

Umut ERDOĞAN

**EDEBİYAT DERS KİTAPLARINDA YER ALAN TÜRKÜ
METİNLERİNİN BİÇİM-İÇERİK AÇISINDAN İNCELENMESİ VE
TEMATİK TASNİFİ**

(1923-1960)

(Yüksek Lisans Tezi)

Umut ERDOĞAN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2021

ÖZ

Bu tezde, 1923-1960 yılları arasında Türk dili ve edebiyat müfredatı çerçevesinde yayımlanan 26 adet lise edebiyat ders kitabındaki 54 tane türkü metni, biçim ve içerik açısından incelenmiş, buradan hareketle türkü örneklerinin tematik sınıflandırılması yapılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen türkü metinlerinin eğitimdeki kullanım özelliklerini tespit etmek ve bu türkü metinlerinin edebiyat eğitimindeki yerini ve önemini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu sebeple türkü metinleriyle birlikte bunların edebiyat ders kitaplarında nasıl kullanıldığı da değerlendirilmiştir. Bütün bu bilgiler ışığında, türkü metinleriyle ilgili Türk dili ve edebiyatı müfredat programı ve edebiyat ders kitaplarında bulunan problemlere çözüm sağlaması amacıyla sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Türkü, Edebiyat Ders Kitapları, Biçim, İçerik, Tema

Sayfa Adedi : 569

Danışman : Prof. Dr. Ali YAKICI

**EXAMINATION AND THEMATIC CLASSIFICATION OF TURKISH
FOLK SONG TEXTS IN LITERARY TEXTBOOKS IN TERMS OF
FORM AND CONTENT**

(1923-1960)

(M.S. Thesis)

Umut ERDOĞAN

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

July 2021

ABSTRACT

In this thesis, 54 Turkish folk song texts in 26 high school literature textbooks published within the framework of the Turkish language and literary curriculum between 1923 and 1960 were examined in terms of form and content, and from here, thematic classification of the song samples was carried out. It is aimed to determine the usage characteristics of Turkish folk song texts included in the research and to reveal the place and importance of these folk texts in literary education. Therefore, it was evaluated how they were used in literary textbooks along with turkish folk song texts. In the light of all this information, results and suggestions are included in order to provide solutions to the problems found in turkish language and literature curriculum and literature textbooks related to Turkish folk song texts.

Key Words : Turkish Folk Song, Literature Textbooks, Form, Content, Theme

Page Number : 569

Supervisor : Prof. Dr. Ali YAKICI

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKLERE UYGUNLUK BEYANI	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZ.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xviii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xx
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Problem Cümlesi	40
1.2.1. Alt Problemler.....	40
1.3. Araştırmanın Amacı.....	40
1.4. Araştırmanın Önemi	41
1.5. Sayıtlar	42

1.6. Sınırlılıklar	42
1.7. Tanımlar	42
BÖLÜM II	43
İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	43
2.1. Türkü Tanımı, Tarihçesi, Tasnifi ve Metinleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	43
2.2. Türkünün Eğitim ve Öğretimdeki Yeri Üzerine Yapılan Çalışmalar	52
BÖLÜM III.....	59
KURAMSAL ÇERÇEVE.....	59
3.1. Türkü	59
3.1.1. Türkünün Tanımı.....	59
3.1.2. Türkülerin Doğuşu, Kaynakları ve Yayılması.....	69
3.1.3. Türkülerin Temel Kaynağı Olarak Ozanlık ve Âşıklık Geleneği	84
3.1.4. Türkünün Türk Dili, Kültürü ve Tarihi Bakımından Önemi	94
3.1.5. Türkünün Türk Düşünce Hayatındaki Yeri	120
3.1.6. Türkülerin Sınıflandırılması	128
3.2. Edebiyat Eğitimindeki Yeri ve Katkısı Bakımından Türküler	143
3.2.1. Türkülerin Edebiyat Eğitimindeki Yeri, Amacı ve İşlevleri	143
3.2.2. 1923-1960 Yılları Arasındaki Edebiyat Öğretim Programlarında Türkülerin Yerinin İncelenmesi.....	160
3.2.3. 1923-1960 Yılları Arasındaki Edebiyat Ders Kitaplarının Türkü Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi.....	177
BÖLÜM IV	222
YÖNTEM.....	222
4.1. Araştırma Modeli	222
4.2. Evren ve Örneklem.....	223

4.3. Verilerin Toplanması	224
4.4. Verilerin Analizi	225
BÖLÜM V.....	227
BULGULAR VE YORUM.....	227
5.1. Türkü Metinlerinin Biçim Özellikleri	228
5.1.1. Türkü Metinlerinin Yapıları Bakımından İncelenmesi	228
5.1.1.1. <i>Bentleri Üç Mısradan Oluşan Türküler.....</i>	<i>230</i>
5.1.1.1.1. <i>Bentleri Üç, Bağlantıları Bir Mısra Olan Türküler</i>	<i>230</i>
5.1.1.1.2. <i>Bentleri Üç, Bağlantıları İki Mısra Olan Türküler</i>	<i>231</i>
5.1.1.2. <i>Bentleri Dört Mısradan Oluşan Türküler.....</i>	<i>237</i>
5.1.1.2.1. <i>Bentleri Mâni Dörtlüklerinden Meydana Gelen Türküler</i>	<i>238</i>
5.1.1.2.2. <i>Bentleri Dört Mısradan Oluşan Bağlantısız Türküler</i>	<i>240</i>
5.1.1.2.3. <i>Bentlerinin Dördüncü Mısraı Bağlantı Olan Türküler</i>	<i>249</i>
5.1.1.2.4. <i>Bentleri Dört, Bağlantıları İki Mısra Olan Türküler</i>	<i>253</i>
5.1.1.3. <i>Bentleri Beş Mısradan Oluşan Türküler</i>	<i>257</i>
5.1.1.3.1. <i>Bentleri Beş Mısradan Oluşan Bağlantısız Türküler</i>	<i>257</i>
5.1.2. Türkü Metinlerinin Vezinleri Bakımından İncelenmesi.....	260
5.1.2.1. <i>Hece Vezinli Türküler.....</i>	<i>261</i>
5.1.2.1.1. <i>Sekiz Heceli Türküler</i>	<i>262</i>
5.1.2.1.2. <i>On Bir Heceli Türküler</i>	<i>269</i>
5.1.2.1.3. <i>On Üç Heceli Türküler.....</i>	<i>282</i>
5.1.2.2. <i>Aruz Vezinli Türküler</i>	<i>283</i>
5.1.2.3. <i>Düzensiz Ölçüye Sahip Olan Türküler</i>	<i>284</i>
5.2. Türkü Metinlerinin İçerik Özellikleri	296
5.2.1. Tarihî İçerikleriyle Türkü Metinleri	296
5.2.1.1. <i>Tarihî Olaylar.....</i>	<i>297</i>

5.2.1.1.1. <i>Budin'in Kaybı (1686)</i>	298
5.2.1.1.2. <i>Çıldır Savaşı (1578)</i>	299
5.2.1.1.3. <i>Temeşvar Kalesinin Düşmesi (1716)</i>	300
5.2.1.1.4. <i>İseklibel Cengi (?)</i>	301
5.2.1.1.5. <i>Dönem Eleştirisi (19. Yüzyıl)</i>	303
5.2.1.2. Tarihî Şahsiyetler	304
5.2.1.2.1. <i>Bolu Beyi</i>	304
5.2.1.2.2. <i>Köroğlu</i>	305
5.2.1.2.3. <i>Sarı Zeybek</i>	308
5.2.1.2.4. <i>Çullu</i>	309
5.2.1.2.5. <i>Şah, Hünkâr, Padişah</i>	312
5.2.1.2.6. <i>Tokmak Han</i>	313
5.2.1.2.7. <i>Vezir</i>	313
5.2.2. Coğrafi İçerikleriyle Türkü Metinleri	314
5.2.2.1. <i>Bağ-Bahçe</i>	315
5.2.2.2. <i>Çöl</i>	316
5.2.2.3. <i>Dağ</i>	317
5.2.2.4. <i>Dere</i>	321
5.2.2.5. <i>Derya-Deniz</i>	322
5.2.2.6. <i>Dünya-Cihan</i>	323
5.2.2.7. <i>Göl</i>	324
5.2.2.8. <i>Güneş</i>	326
5.2.2.9. <i>Irmak</i>	327
5.2.2.10. <i>Mevsimler</i>	329
5.2.2.10.1. <i>Bahar</i>	329
5.2.2.10.2. <i>Sonbahar-Güz</i>	330

5.2.2.10.3. Kış.....	330
5.2.2.10.4. Yaz.....	332
5.2.2.11. Pınar	333
5.2.2.12. Rüzgâr-Bâd-ı Sabâ-Seher Yeli.....	334
5.2.2.13. Yayla	335
5.2.2.14. Yazı-Ova	336
5.2.2.15. Bitki İsimleri.....	338
5.2.2.15.1. Ağaç.....	338
5.2.2.15.2. Gül.....	343
5.2.2.15.3. Lâle.....	346
5.2.2.15.4. Menekşe.....	346
5.2.2.15.5. Sümbül.....	347
5.2.2.16. Hayvan İsimleri.....	349
5.2.2.16.1. Aslan.....	350
5.2.2.16.2. At	350
5.2.2.16.3. Balık	353
5.2.2.16.4. Baykuş	353
5.2.2.16.5. Bülbül	354
5.2.2.16.6. Ceylan.....	357
5.2.2.16.7. Kaz.....	357
5.2.2.16.8. Koç	358
5.2.2.16.9. Koyun	359
5.2.2.16.10. Kuğu	361
5.2.2.16.11. Kurbağa.....	361
5.2.2.16.12. Kurt.....	362
5.2.2.16.13. Kuş.....	364

5.2.2.16.14. Kuzu.....	365
5.2.2.16.15. Ördek.....	366
5.2.2.16.16. Şahin.....	366
5.2.2.16.17. Tazı.....	368
5.2.2.16.18. Turna.....	368
5.2.3. Kültürel İçerikleri Bakımından Türkü Metinleri	371
5.2.3.1. Maddi Kültür Unsurları.....	372
5.2.3.1.1. Giyim Kuşam.....	373
5.2.3.1.2. İletişim Araçları	376
5.2.3.1.3. Meslek Grupları	377
5.2.3.1.4. Mimari Yapılar ve Barınaklar.....	379
5.2.3.1.5. Müzik Aletleri	383
5.2.3.1.6. Süs ve Süslenme Eşyaları	383
5.2.3.1.7. Teknik Alet ve Malzemeler	385
5.2.3.1.8. Ticaret	388
5.2.3.2. Manevi Kültür Unsurları.....	388
5.2.3.2.1. Dinî Düşünce ve İnançlar	389
5.2.3.2.2. Sosyal ve Kültürel Değerler	394
5.2.3.2.2.1. Adil Olma.....	395
5.2.3.2.2.2. Aile Birliğine Önem Verme.....	396
5.2.3.2.2.3. Dostluk.....	398
5.2.3.2.2.4. Dürüstlük ve Sadakat	399
5.2.3.2.2.5. Kahramanlık ve Vatanseverlik.....	402
5.2.3.2.2.6. Merhamet.....	405
5.2.3.2.2.7. Sabır ve Kader İnancı.....	407
5.2.3.2.2.8. Sevgi.....	409

5.2.3.2.2.9. Sorumluluk.....	416
5.2.3.2.2.10. Söz Dinlemeye Önem Verme.....	417
5.2.3.2.2.11. Vefa.....	418
5.2.4. Türkü Metinlerinde Yer Alan Çeşitli Kavramlar ve Adlar	421
5.2.4.1. Gurbet.....	421
5.2.4.2. Ölüm	424
5.2.4.3. Renkler	426
5.2.4.4. Sayılar.....	436
5.2.4.5. İnsan Adları.....	439
5.2.4.5.1. Erkek Adları	439
5.2.4.5.2. Kadın Adları.....	443
5.2.4.6. Yer Adları	445
5.2.4.6.1. Yurt İçi Yer Adları	445
5.2.4.6.2. Yurt Dışı Yer Adları.....	448
5.2.4.7. Millet Adları	451
5.2.4.8. Alkışlar-Kargışlar.....	452
5.2.4.8.1. Alkışlar	452
5.2.4.8.2. Kargışlar	453
5.2. Türkü Metinlerinin Tematik Tasnifi	454
BÖLÜM VI	459
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	459
6.1. Sonuçlar	459
6.2. Öneriler	463
KAYNAKLAR	466
EKLER.....	491

EK 1. “Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	492
EK 2. “Edebiyat” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	493
EK 3. “Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri.....	496
EK 4. “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	499
EK 5. “Edebî Bilgiler” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri.....	502
EK 6. “Edebiyat Bilgileri” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	505
EK 7. “Türkçe Metinler I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	509
EK 8. “I. II. III. İzahlı Türkçe Metinler” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	510
EK 9. “Metinle Güzel Yazılar I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	511
EK 10. “Tarih Boyunca Güzel Yazılar III” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	513
EK 11. “Edebî Türkçe Metinler” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	514
EK 12. “Metinlerle Edebî Bilgiler I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	525
EK 13. “Türk Edebiyatında Nazım” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	528
EK 14. “Metinli Edebiyat Bilgisi I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	538
EK 15. “Metinli Türk Edebiyatı II” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	541
EK 16. “Metinli Türk Edebiyatı III” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	542
EK 17. “Metinlerle Edebiyat I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	543

EK 18. “Metinle Türk ve Batı Edebiyatı I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	545
EK 19. “Örnekleriyle Türk ve Batı Edebiyatı I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	548
EK 20. “Örnekleriyle Edebiyat Bilgileri” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	549
EK 21. “Türk Dili ve Edebiyatı (Yabancı Edebiyatlardan Örneklerle)” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri	550
EK 22. Alfabetik Dizin	552
EK 23. Sözlükçe	556

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1923-1960 Yılları Arasında Yayımlanan Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkü Metinleri.....	208
Tablo 2. Örneklem Grubunda Yer Alan Edebiyat Ders Kitapları.....	223
Tablo 3. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Coğrafi Mekân ve Şekiller.....	337
Tablo 4. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Mevsimler.....	338
Tablo 5. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Bitkiler.....	348
Tablo 6. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Hayvanlar.....	370
Tablo 7. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Giyim Kuşam Eşyaları.....	375
Tablo 8. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Meslek Grupları.....	379
Tablo 9. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Mimari Yapılar ve Barınaklar.....	382
Tablo 10. Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Süs ve Süslenme Eşyaları.....	385

Tablo 11. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Teknik Alet ve Malzemeler</i>	387
Tablo 12. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Dinî Düşünce ve İnançlar</i>	393
Tablo 13. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Sosyal ve Kültürel Değerler</i>	420
Tablo 14. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Renkler</i>	435
Tablo 15. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Sayılar</i>	439
Tablo 16. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Erkek Adları</i>	443
Tablo 17. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Kadın Adları</i>	445
Tablo 18. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Yurt İçi Adları</i>	448
Tablo 19. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Yurt Dışı Adları</i>	450
Tablo 20. <i>Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Millet Adları</i>	451
Tablo 21. <i>Edebiyat Ders Kitaplarında Yer Alan Türkülerin Tematik Tasnifi</i>	456

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Türk teceddüd edebiyâtı tarihi.....	182
Şekil 1. Türk edebiyatı tarihi.....	183
Şekil 2. Edebiyat.....	184
Şekil 3. Tanzimat'a kadar muhtasar Türk edebiyatı tarihi ve nûmuneleri.....	185
Şekil 4. Türk edebiyatına toplu bir bakış.....	186
Şekil 5. Türk edebiyatı tarihi (Kaynaklardan bugüne kadar).....	187
Şekil 6. Edebiyat ve edebiyat tarihi özü.....	188
Şekil 7. Edebî bilgiler.....	189
Şekil 8. Edebiyat bilgileri.....	190
Şekil 9. Başlangıçtan Tanzimat’a kadar Türk edebiyatı tarihi.....	191
Şekil 10. Türkçe metinler I.....	192
Şekil 11. İzahlı Türkçe metinler.....	193
Şekil 12. Metinle güzel yazılar I.....	194
Şekil 13. Tarih boyunca güzel yazılar III.....	195
Şekil 14. Edebî Türkçe metinler.....	196
Şekil 15. Metinlerle edebî bilgiler.....	197
Şekil 16. Türk edebiyatında nazım.....	198
Şekil 18. Metinli edebiyat bilgisi I.....	199
Şekil 19. Metinli Türk edebiyatı II.....	200
Şekil 20. Metinli Türk edebiyatı III.....	201
Şekil 17. Metinlerle edebiyat I.....	202

Şekil 18. Metinle Türk ve Batı edebiyatı I.....	203
Şekil 19. Örnekleriyle Türk ve Batı edebiyatı I.....	204
Şekil 20. Türk dili ve edebiyatı (Batı edebiyatından örneklerle).....	205
Şekil 21. Örneklerle edebiyat bilgileri.....	206
Şekil 22. Türk dili ve edebiyatı (yabancı edebiyatlardan örneklerle).....	207
Şekil 27. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarının türkü kullanımı açısından dağılım oranları.....	210
Şekil 28. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin kaynakları açısından dağılım oranları.....	212
Şekil 29. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki ferdî nitelikli türkülerin şairlerinin edebiyat şubelerine göre dağılım oranları.....	214
Şekil 30. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki hikâyeli türkülerin hikâyesiz türkülere göre dağılım oranları.....	215
Şekil 31. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki metin üzerinde çalışmalar kısmının kullanım sıklıklarının dağılım oranları.....	217
Şekil 32. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında türkü teriminin tür veya şekil olarak değerlendirilmesinin dağılımı.....	219
Şekil 33. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin yapı bakımından tasnifi.....	229
Şekil 34. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin yapısal dağılımı.....	260
Şekil 35. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin vezinleri bakımından sınıflandırılması.....	261
Şekil 36. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinde kullanılan ölçülerin dağılımı.....	295
Şekil 37. İsaklı Köyünün genel görünümü.....	303
Şekil 38. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin temalarına göre dağılımı.....	458

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
%	Yüzde

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde çalışmanın tanıtılmasına yönelik olarak araştırmanın problem durumu, problem cümlesi, alt problemleri, amacı, önemi, sayıltıları, sınırlılıkları ve tanımları gibi başlıklar yer almaktadır.

1.1. Problem Durumu

Edebiyat, kültür ve eğitim kavramları üzerine yapılmış yüzlerce tanım, söz konusu ilişki bağlamı içinde benzerlikler, farklılıklar, içerikler ve işlevler üzerine dikkat edilmesi gereken pek çok husus bulunmaktadır. Tarihî gelişim seyri içinde bir millete ait yaşayış tarzı, davranış kalıpları, düşünüş biçimleri, dünyayı, insanlığı ve bilgiyi algılayış etkinlikleriyle ilişkili olan edebiyat ve eğitim kavramları, kültür özdeşliğinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür, evrensel bir kavram olan medeniyetten millîlik niteliği, yani bir millete ait olması özelliğiyle ayrılır. Bu yönüyle kültür, bireyin mensup olduğu milletin benimsediği dil, edebiyat, din, ahlak anlayışı, ilim ve teknik mahsulleri, sanat kıymetleri, davranış tipolojileri, sosyal yapı kodları gibi bütün maddi ve manevi unsurlarıyla onu diğer milletlerden ayırt edici hayat tarzını temsil eden bir kurumdur. Dolayısıyla aile, evlilik, yiyecek-içecek, gelenek-görenek, giyim-kuşam, mimari yapı, ilim ve sanat anlayışı şeklinde tezahür eden ortak kabuller, kültürel yaratıcılık ve süreklilik içinde bir anlam kazanır. Kültür olmadan bir millete mensubiyet anlayışından, kalabalıkların millet olma şuurundan bile söz etmek zordur. Millet hayatında geçmişten

günümüze kadar ne üretilmişse, günümüzden de geleceğe doğru ne üretilecekse kültürün dışında ifade edilemez.

Toplumsal yeri, ilişkileri ve işlevleri açısından bakıldığında kültür, dil ve edebiyatla vardır. Ana malzemesi dil olan edebiyat, bir milletin binlerce yıllık maddi ve manevi değerlerini, bilgi, tefekkür ve deneyimlerini, belli başlı inanç, duygu ve düşüncelerini estetik bir şekilde edebî eserler vasıtasıyla ifade eder, böylece o toplumda yaşayan insanlar edebiyat aracılığıyla bir yandan estetik beğeni ve edebî zevk kazanırken diğer yandan da kolektif bilinç kazanır, toplumsal kimliğini kültürel değerlere göre biçimlendirir. Millî kültürün gelecek nesillere aktarılması, ortak kültür bilincinin oluşturulması, toplumsal değerleriyle barışık bireylerin yetiştirilmesi, kültürel sürekliliğin ve yaratıcılığın devam etmesi gibi işlevlerin sağlanması eğitim kavramıyla ilişkilidir. Dolayısıyla bireylerin kimlik ve kişilikleri, kendi kültürleri ve toplumsal hafızaları içinde eğitimle geliştirilir. Bir milletin binlerce yıllık bilgi, tecrübe, sembol ve değerlerini içeren kültür, edebî mahsuller aracılığıyla anlatılır ve bu temel kompozisyon, gelecek nesillere eğitim yoluyla aktarılır. Bu bağlamda, Türk dili ve edebiyatı eğitiminde millî Türk kültürü ve Türk düşüncesinden ayrı bir yolda ilerlemek; dil, edebiyat ve eğitim kavramlarını, kültürden ayrı düşünmek anlamına geleceği için son derece yanlıştır. Bu bakımdan, her şeyden önce “Kültür nedir?” sorusuna cevap aramak gereklidir. Kültür kavramı, son iki asırdır özellikle sosyal ve beşerî bilimler alanındaki bilim adamlarının yaptığı geniş kapsamlı tanımları içermektedir. Tek bir tanıma sığmayan kültür, günümüzde hayatın hemen hemen her sahasında bahsedilen bir kavram olmuştur: kültürlü-kültürsüz insan, siyaset kültürü, aile kültürü, okul kültürü, Batı kültürü, mutfak kültürü vb. örnekleri çoğaltmak mümkündür.

“Kültür nedir?” sorusuna verilen cevaplar, birbirinden farklı entelektüel disiplin ve ekoller arasında terminolojik çeşitlilik oluşturmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve tarihsel düşünce tarzlarında da farklı görüşlere yol açmıştır. Gordon Marshall, kültürü “İnsan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatır” ifadesiyle tanımlar ve sosyolojik bağlamda kültürü “İnsan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terim” olarak tarif eder (Marshall, 1999, s. 442). Benzer şekilde Bozkurt Güvenç de kültürü, “Toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir işlevi” olarak tanımlar (Güvenç, 1979, s. 103). Ziya Gökalp ise kültür kavramını “hars” sözcüğüyle karşılar ve harsı “Bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, mukavelevî, bedîî, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının âhenkdar bir mecmuası” olarak görür (Gökalp, 1975, s. 27-

28). Kültür, Hilmi Ziya  lken tarafından “Belirli bir toplumun karakterini meydana getiren fikirler, bilgiler, inançlar, teknik mahsulleri, davranış ve tavır tipleri sistemi” olarak tanımlanmakta, kültürün saklanması ve kazanılması biyolojik değil, sosyal bir süreç olarak ifade edilmektedir (Ülken, 1969, s. 185). Kültürü biyolojik kalıttan ziyade toplumsal bir miras olarak gören bu tanımlar; kültürü, bir millet tarafından oluşturulmuş, yine o milletin yaşayış, inanış, düşünüş biçimleri ile maddi ve manevi birçok değerini içeren, her bireyin formel veya informel yollarla kazandığı, sakladığı ve geleceğe aktardığı toplumsal bir süreç olarak görmemize imkân sağlar.

Jan Assmann, kültürün kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici yönünün, bireylere “biz” deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini oluşturduğu görüşündedir. Buna göre bireyleri biz şuurunda birleştiren unsur, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık diğer yandan da ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır (Assmann, 2015, s.23). Bu bağlayıcı yapı, çeşitli biçim ve fonksiyonlarda kültürel aktarma sürecinin eğitim ile ilişkili olduğunu gösterir. “Bireyde kendi yaşantıları yoluyla davranış değişikliği meydana getirme süreci” (Büyükalan Filiz, 2017, s.3) olarak tanımlanan eğitim, kişiliğin gelişmesiyle ilgili olduğundan içinde oluştuğu toplumun kültürüne bağlıdır (Tezcan, 1984, s.69). Dolayısıyla toplumda kültürün veya sosyal mirasın bir nesilden diğerine aktarılması eğitim yoluyla mümkündür. Bir başka ifadeyle eğitim; kültürün devamı, aktarılması ve geliştirilip değiştirilmesinde önemli rol oynar, ayrıca her kültür kendi özelliklerine uygun eğitim sistemi ve uygulamalarını geliştirir (G  l l, 1990). Hülya  evirme’ye göre “Tüm eğitim sistemleri eğitimin kültür aktarma işlevini kabul etmekte ve kültürü; ulus ve birey olmada, tarihten ve gelenekten geleni kuşaklara aktarmada, kişilerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını sürdürmelerinde bir  ncel olarak değerlendirmektedirler” ( evirme, 2017). Dolayısıyla eğitim süreci sadece kültürü aktarmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin sağlıklı bir şekilde ruhsal ve sosyal gelişim göstermelerine de katkıda bulunur.

Toplumsal uyum; ortak kabul ve değerlerden hareket ederek, toplumun bütün mensuplarını kapsayan ve ben halini biz şuurunda birleştiren kolektif bir ahenktir. Bu kolektif ahenk, bir milletin kadim dönemlerinden itibaren mutabık kaldığı biz şuurunu açıkça gösteren kültürel kodların tezahürüdür. Biz olma şuurunun, bireyler tarafından kabul edildiğini, adeta bir toplumsal anlaşma sayılabilecek ortak davranış, yaşayış ve düşünüş kalıpları ile anlayabiliriz. Çünkü sosyal uyum, toplumsal kabuller üzerinden gerçekleşir. Bireyler bu ortak kabullerle içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamakta ve ona bağlı şekilde

yetişmektedir. Eğitimin en önemli görevlerinden biri ise, bireylerin içinde yaşadıkları ve yetiştikleri çevreye uyum göstermelerini, toplumsallaşmalarını sağlamaktır. Erol Gök, küçük grup olan aileden büyük grup olan millete kadar uzanan ortak davranış özelliklerini “grup davranışı” olarak tanımlamakta ve bu davranışın bireysel psikolojiden ayrı olduğunu ifade etmektedir:

“Kişilik”, bireysel psikolojinin kavramıdır ve grup davranışıyla köklü bir ilgisi yoktur. “Grup davranışı” kavramı, bireyin kişisel davranışı ile ilgili grup üyesi olarak davranışı arasında bir fark olduğunu öne sürer. Hangi kişilik özelliklerine sahip olursa olsun, birey, grup olarak ya da kendisini o gruba aitmiş gibi hissetmesinin dışavurumu olarak, zaman zaman kişilik özelliklerinin ötesinde bir davranış sergiler. Bizim ilgi alanımız, işte bu türden davranış örüntüleri ve onların tarih içindeki uzantıları, izleridir (Gök, 2006, s.13-14).

Kolektif kimliğin tanımlanmasında bir milleti diğerlerinden ayırt edici özellik olarak “millî kültür” ve fertleri bir bütünde birleştirme noktasında “biz” şuuru öne çıkmaktadır. Bu bağlamda kolektif kimliğin meydana gelmesinde ve devamlılığının sağlanmasında toplumsal yapı ve sosyal süreçler büyük bir öneme sahiptir. Belirli bir kültürel çevrede yaşayan insanlar, ortak kimlik ve kültür mensubiyetine bağlı olarak yaşarlar, kendilerini diğerlerinden ayıran müşterek duyuş, düşünüş ve davranış kalıplarıyla hareket ederler. Bir milletin fertleri bu ortak kimlikleriyle iletişim biçimi kurmakta ve sosyal hayatta ilişkiler yazılı kanunlardan daha etkin ve müessir diyebileceğimiz sözlü kurallar, normlar ve davranışlarla belirlenmektedir. Zafer İlbars, “Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler” başlıklı makalesinde insanların temel davranış biçimlerinde, o toplumun kültürünün şartladığı davranışların etkili olduğunu, bu sebeple insan davranışlarını anlamak için kültürün ne olduğunu bilmenin gerekli olduğunu ifade etmektedir (İlbars, 1987).

İnsanın şahsiyeti büyük ölçüde bir kültür içinde gelişir. O hâlde, bireyi kendi kültürel bağlamının dışında değerlendiremeyiz. Bireyin içinde doğduğu ve yetiştiği toplumla ve kültürüyle ilişkisi doğumundan ölümüne kadar devam eder. Birey, formel ve informal yollarla kendi kültürünü öğrenir, bu sürecin sonunda birey sosyalleşir, kendi kültürüne has duyuş, düşünüş, algılayış, kavrayış ve davranış biçimlerini kazanır. Hüseyin Nihâl Atsız, her milletin kendine özgü davranış ve yaşayış tarzı olduğunu ifade ederek, bu farklılığın sebebini millet olmanın sonucu olarak açıklamaktadır:

Millet olmanın sonuçlarından biri de başka milletlere göre birçok özellikleri olmak, onlardan ayrılmak, onlara benzememek, bazen onların zıddı olmaktır. Bu benzemeyiş ve ayrılış maddi ve manevi yönlerdedir. Milletlerin ses tonundan konuşma şekline, sevdiği ve sevmediği şeylere, davranışlarına kadar birçok şeyleri birbirinden ayırır. Sevinç ve şaşkınlığın ifadesi bile her millette başka başkadır. Sözüñ kısası: milletler birbirine benzemez; birinin ak dediğine öteki kara der (Atsız, 2016, s.47).

Bireyin değer yargıları; toplumda var olan ve yaşılan kabuller, duygu ve anlamlar dünyasıyla uyumlu olduğu takdirde insan gl bir kişilik psikolojisine sahip olur ve sosyopsikolojik bütünlüğe ulaşarak, toplumsal hayatta kendini kültürel kimliğiyle gösterir. Buna göre nesilden nesile Türk kültürünü taşıyan türkülerden edebiyat derslerinde faydalanılması bir yandan öğrencilerin sosyal değerlerini tanımasında diğer yandan da kimlik ve kişilik kazanmasında önemli bir role sahiptir. Öğrencilerin sosyal ve psikolojik gelişimi açısından işlevleri gz önünde bulundurulduğunda edebiyat eğitiminde şüphesiz trk kullanımı yarar sağlayacaktır.

Bireylerin, toplumsal uyum ve psikolojik bütünleşme sağlanması veya biz şuuruna ulaşmasında eğitim önemli bir araçtır. John Dewey, “ocuklarda Toplumsal Bilinç ve Toplumsal İdealler Geliştirme Aracı Olarak Okul” başlıklı makalesinde okulun başlıca işlevinin toplumsal yapıda bir imento olduğunu ifade etmektedir (Dewey, 1923). Eğitimin bu işlevi; öğrencilerin yetiştiği toplumun değerlerine, normlarına, gelenek ve göreneklerine, diline, edebiyatına, sanatına vb. bütün kültürel unsurlarına karşı aidiyet bilinci kazanmasını sağlar. Bu sayede ğrenci, toplumsal kültürün bir parçası olur ve toplumun ona yüklediği kolektif bellek ile sosyolojik anlamda entegrasyonunu gerçekleştirir. Cahit Kavcar, eğitimin işlevlerinden bahsederken bireylerin topluma uyum sağlayabilmeleri için sosyal ve ulusal değerlerin yeni nesillere aktarımını da bu kategori içinde değerlendirmektedir:

En geniş ve en genel anlamıyla eğitim, ocuk olsun, genç olsun, yaşlı olsun, insanlarda sosyal hayata ve çağa uygun tutum ve davranış değişikliği sağlamaktır. Eğitimin işlevi, topluma sağlıklı bir biçimde uyum yapabilmeleri için insanları etkilemektir. Bu etkileme, geçmişteki sosyal ve ulusal değerleri tanıtıp benimsetme, bugünün gerçeklerini gösterme ve geleceğe dönük değerler, hünerler kazandırma yoluyla olur. Çağdaş eğitimin amacı, dn koruyarak yarını güven altına almaktır (Kavcar, 1982, s.1).

Eğitimin bireyde istenilen, belirlenen ve beklenen davranış değişikliğini sağlayabilmesi için onlara ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi, tarihî, felsefi, teknolojik vd. alanlarda bilgi ve beceri kazandırması gerekir. Bu alanlardan biri de kültürdür. Eğitim, bireyin ait olduğu toplumun kültürünü kazanması, millî değerlerin biçimlendirdiği kültürel bir kimliği benimsemesi ve nihai olarak kolektif birlikteliğe katılması bakımından önemli işlevlere sahiptir. Thomas S. Eliot, “Eğer eğitimle sadece nelerin öğretilebileceği kastediliyorsa, eğitim çok sınırlı bir şekilde anlaşılmıştır. şayet eğitimle kültürde muhafaza edilmesi gereken her şeyin genç nesle iletilmesi söz konusu ise, eğitim çok fazla şeyi ihtiva edecektir” (Eliot, 1987, s.44) sözleriyle eğitimin amaç ve işlevlerinin, içeriği bağlamında

değiştirdiğini ifade etmektedir. Buna göre eğitim, kültürel mirası gelecek nesillere aktarabildiği takdirde daha fazla anlam kazanacaktır.

Sosyalleşme, bir kişi ile diğer kişi ya da kişiler arasında cereyan eden ve sonunda toplumsal davranış örneklerinin kabulünü ve uygulanmasını sağlayan karşılıklı bir etkileşim sürecidir. Toplumsallaşma süreci, doğuştan başlayarak tüm yaşam boyunca süren uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu süreç aracılığıyla birey, kimlik ve kişilik kazanmaktadır. Başka bir deyişle toplumsallaşma, belirli bir toplumun davranış kalıplarını kişiliğine mal ederek o topluma ait bir birey durumuna gelişi olayıdır (Tezcan, 1984, s.27). Bu açıdan bakacak olursak eğitim, hem yetiştirdiği bireyleri ait oldukları toplumla uyum gösteren kişiler olarak hazırlamak için sosyal ve kültürel unsurları onlara aktarmakta hem de bu fertlere toplumunu kalkındırmak ve geliştirmek için imkân sağlamaktadır. Thomas Hylland Eriksen, insanın sosyal sisteme dâhil olmasında, toplumun değer, norm ve davranış tarzlarının benimsenmesinin önemini şu şekilde açıklamaktadır:

Sosyalleşmenin nihai amacı, aktörün, toplumun üzerine kurulu olduğu değerleri, normları ve davranış biçimlerini içselleştirmesini sağlamaktır. Bir norm içselleştirildiğinde “içsel” bir şey haline gelir; yani kişiliğin bir parçası olur artık. “Öldüremezsiz” normu, pek çoğumuz için böyledir mesela: bir başkasını öldürmememiz doğal bir durumdur. Dilimizi de içselleştiririz: hepimiz, yaptığımız şeyi hiç garipsemeden İngilizce, Fransızca, Arapça ya da ana dilimiz neyse o dilde konuşuruz. Bu durum ayrıca temel hareket tarzları ve diğer kültürel adetler için de geçerlidir (Eriksen, 2009, s.108).

Öğrencilerin kimlik ve kişilik gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi kültürel değerlerin aktarılmasıyla ilgilidir. Küçük yaşlardan itibaren belirli bir kültürel çevrede yetişen çocuk, formel eğitim yoluyla da millî kültürünü öğrenmeye devam etmelidir. Çünkü kültürel değerlerini tanımayan bir fert, bir yandan tarihinden uzaklaşırken diğer yandan da topluma uyum sağlamakta zorluklar yaşar. Bunun sonucunda, bireyin kimlik ve kişilik gelişimi menfi yönde zararlar görür. Birey ancak kültürel değerleri kazanabildiği takdirde kimlik ve kişiliğini sağlıklı şekilde geliştirir ve içinde yetiştiği toplumla bütünleşir. Dolayısıyla kültürel değerlerini öğrenen birey, aynı zamanda toplumsallaşmayı ve millî aidiyet duygusu kazanmayı da öğrenir. Nevzat Kösoğlu'na göre eğitim, sosyalleşmeyi sağlayarak hem toplumun kültürel değerlerini bireylere aktarmakta hem de onlara kendi şahsiyet ve kabiliyetlerini kazandırmaktadır. Millî kültür eğitimini iyi alamamış veya sosyalleşme süreçlerini gerçekleştirememiş toplumların millî benliği her zaman tehdit altındadır:

Ana kuşağında başlayan, yaygın ve örgün eğitimde sosyalleşme olarak devam eden eğitim süreci ferde, içinde yaşadığı toplumun kültürel-ahlaki değerlerini, zihniyet ve davranış biçimlerini kazandırır. Böylece, benliğin taşıdığı enerji eğitilip, yönlendirilmiş olur; kendisine ve çevresine zarar veren bir halden, kendi yücelmesi ve toplumun yükselmesi yönünde yaratıcı

hamlelere yönelir. Bütün ferdi ve toplumsal yaratışlar, ilerlemeler, sanat ve fikir hareketleri bu eğitimin eseridir (...) Milli kültür eğitimini iyi alamamış bir toplumsal benlik daima yanılmaya ve özellikle de yanıltılmaya açıktır. İletişim imkânlarının bu kadar zengin ve yoğun olduğu günümüz toplumlarında bu tehlike her zaman vardır. Zorunlu da olsa, açık toplum olmanın getirdiği benzeri tehditler, güçlü bir milli benlik eğitimi ile karşılanabilir (Kösoğlu, 2005, s.80-81).

Eğitim, bir yandan bireylerin estetik beğeni ve zevk anlayışlarını geliştirirken diğer yandan onların kolektif inanç, duygu ve düşünce gibi toplumun ortak kabulleri bağlamında bilinç kazanmalarını ve topluma katılmalarını sağlamaktadır. Zeki Kaya ve Özcan Demirel'in, eğitimin temel amaç ve işlevlerini ifade ettikleri açıklamalarına daha özel bir şekilde eğitimin kültürel açıdan nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu anlatmak için de yer verebiliriz:

Bireysel açıdan yaklaşıldığında eğitim ve okul, öğrencilerin bireysel yaratıcılıklarını ve estetik duygularını geliştirmeye katkıda bulunmak; onları toplumun inanç, değer ve normlarına göre sosyalleştirmek durumundadır. Eğitim ve okulun, sosyal bir kurum olarak sosyal kültürü aktarma ve kültürel bütünleşmeyi sağlama işlevinin yanı sıra, kültürel değişme ve yenileşmeyi sağlama, kültürü yeniden üretme gibi işlevleri de söz konusudur (Kaya & Demirel, 2018, s.32).

Eğitim, kültürel işleviyle insanın iç dünyasındaki algılayış, kavrayış ve düşünüş tarzlarını, dışarıdaki sosyokültürel değer ve normlar çerçevesinde biçimlendirerek düzenlemektedir. Dolayısıyla fertlerin sosyalleşmesinde ve toplumsal beraberliğin sağlanmasında eğitimin önemli bir rolü vardır. Eğitim yoluyla bireylere mensup olduğu milletin kültürü, kıymet hükümleri, inanç ve değerleri aktararak onların toplumsal uyum sağlamaları gerçekleştirilir. Bir başka ifadeyle eğitim, aynı zamanda bireyi kültürleme sürecidir. Dolayısıyla insan ile toplum arasındaki aidiyet, uyum ve davranış ölçüsü eğitim süreciyle sağlanır. Kültür de bu süreç içerisinde eğitimin içerik ve icra alanlarını belirler.

Türk milleti geleceğini gençliğe emanet edecektir. Türk milletinin yüzyıllarca oluşturduğu kültür değerlerini gençlere aktarmak, bu değerlerin gelecekte de korunup geliştirilmesi için çok önemlidir. Dolayısıyla Türk kültürünün gençliğe nakledilmesi, Türk milletinin istikbali açısından millî bir konudur. Özellikle ekonomik, sosyal, politik, kültürel yapılarda "küreselleşme" adı altında meydana gelen büyük değişiklikler, bu kültür aktarımını gerekli kılmaktadır. Zira millî kültür bilinci, Türk gençliğinin özünü tanımasını, sevmesini ve benimsemesini sağlar, sağlıklı bir şekilde sosyalleşmesine yardımcı olur, gençlik ile toplumu aynı noktada buluşturur. Bu açıdan bakıldığında, son iki yüz yılın en büyük sorunlarından birisi olan kendi toplum ve değerlerine yabancılaşma probleminin çözümü millî eğitimdedir. Kendi milletinin duygu, düşünce ve inançlarını, kısaca kültür bilincini kazanan bir gençliğin, millî ideallere ulaşılabilmesinin temel şartıdır. Saim Sakaoğlu,

“Kültür Değerlerimiz ve Gençliğimiz” başlıklı makalesinde kültür değerlerinin gençliğe kazandırılmasının önemini şu şekilde açıklamaktadır:

Gençlerimiz kültürlerini millî eğitimimizin çeşitli kademelerinde kazandıklarına göre, eğitim ve kültür arasındaki bağa mutlaka dikkat edilmelidir. Bilhassa küçük yerleşme merkezlerinde, ders kitabının dışında okuyacağı kaynağa sahip olmayan gençlerimizin bu eksiklikleri giderilmeli, onların kültürlerini besleyecek kaynaklar çoğaltılmalıdır. Bunda da devletimizin olduğu kadar şahısların da şahısların da çabalarının büyük rolü olacaktır. Gençlik yılında kültürlü bir nesil için hepimizin el ele vermesi gerekmektedir. Zira bu memlekete gelecekte bizim yetiştireceğimiz gençler sahip çıkacaktır (Sakaoğlu, 1985).

Millî varlığı yarınlara taşımak, Türk düşüncesini ebed müddet yaşatmak için toplumda bireylerin müşterek bilince sahip olmaları gerekmektedir. Bu ortak bilinç olmazsa gençler millî kültür kaynağından kopar, işte o zaman gençlik yabancılaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Türk gençliği, Türk kültürünü yaşatacak, yükseltecek ve yarınlara kavuşturacak bir güç olarak görülmelidir. Dolayısıyla Türk milletini geleceğe taşıyacak olan gençliğin millî kültürle eğitilmesi ve donatılması önemli bir gerekliliktir. Nevin Güngör, eğitim ile kültür arasında karşılıklı bir ilişkiden söz etmektedir. Ona göre kültür, tüm unsurlarıyla birlikte eğitime şekil verir. Eğitim de kültürün gelişimi ve değişimi safhalarında önemli bir işleve sahiptir. Eğitim, sadece kültürü nakletmez aynı zamanda ona katkıda bulunur:

Eğitim bir sosyal kurum olarak kültürün bir unsurudur; kültürden ve kültürün diğer unsurlarından etkilenir, böylece şekillenir. Diğer taraftan eğitim kültürün gelişmesinde ve değişmesinde önemli rol oynar. Toplumda kültürün veya sosyal mirasın bir nesilden diğerine aktarılması eğitim yoluyla mümkündür. Eğitim süreci ile sadece kültür nakledilmekle kalmaz, ona katkıda da bulunulur. Bu sebeple de ülkelerinin kalkınması ve gelişmesi meselesine çözüm arayan sosyologlar, ekonomistler... özellikle eğitimin yeniden düzenlenmesi ve teşkilatlanmasına önem vermişlerdir (Güngör, 1991, s.63).

Kültür, birleştirici ve bütünleştirici bir işleve sahiptir. Kültür, bir toplumun bireylerini duygu, düşünce, inanç, davranış ve algılayış biçimi noktasında müşterek bir kimlikte birleştirir ve onları bir milletin mensupları haline getirir. Bununla birlikte kültür, Türk milletinin değerlerini, tecrübelerini, hayat felsefesini muhtevasında barındırması ve bu zengin içeriği gelecek nesillere taşıması yönüyle eğitici bir işlevi gerçekleştirir.

Türk kültürü; saygı, sevgi, inanç, kahramanlık, cesaret, mertlik, yardımseverlik, misafirperverlik, sadakat, vefa, adalet, sorumluluk gibi millî hayatın her aşamasına yansıyan Türk insanının değerlerini bünyesinde taşımaktadır. Bu kültürel değerler, Türkçenin zengin imkânları ve muhtevası sayesinde gelecek nesillere aktarılır, benimsenir, sevilir ve korunur. Bu değerlerin, Türk toplumunda çeşitli anlam ve karşılıkları oluşmuş, yazılı kanunların yanında maşerî vicdanı taşıyan ve “töre” adı verilen “toplumsal sözlü mutabakatlar” (bkz. Oğuz, 2012) ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle kültürel değerler, Türk

toplumunun sözlü hukukunun kaynağıdır. Kültürel değerleri ve normları benimseyen bireyler, ortak bir bağlamda hareket eder, “ne, nasıl, niçin yapılmalı” ve “ne, nasıl, niçin yapılmamalı” gibi kolektif bir davranış ve yaşayış kurallarını da bünyesinde taşır, toplumsal hayat içerisinde bu dikkate göre hareket eder.

Millî değerleri ve Türk töresini benimseyen insanlar, sadece fikir ve inançları ile değil, aynı zamanda yaşayış ve davranışları bakımından da Türklük şuurunu yansıtır. Türk töresinde var olan fazilet, erdem, kahramanlık, cömertlik, vatanseverlik, doğruluk, dürüstlük, adalet, sadakat gibi değerler, fertleri “Türklük şuru”nda birleştirir. Böylece iyi-kötü, doğru-yanlış konusunda birbirini uyaran; kahramanlık, adalet, vatanseverlik, yardımseverlik gibi konularda aynı yolda ilerleyen; korkaklık, ihanet ve bencillığe birlikte karşı çıkan insanlar millî törede birleşirler. Bu sebeple bireyler, hem kendi benlikleri hem de millî varlıkları ile barışık hâlde yaşarlar. Necmettin Hacıeminoğlu, değerlere ve töreye bağlılığın insana Türklük şuru ve Türk kimliği kazandırdığını ifade etmektedir.

Kültür temeli ise, Türk’e ait bütün maddî ve manevî değerlerin bilinip benimsenmesi demektir. Dil, edebiyat, müzik, mimarî başta olmak üzere Türk’ün öz malı olan her türlü gelenek, görenek, inanç, anlayış ve yaşayış şekli bu yapıyı meydana getirir. Hepsinin bilinmesi, tanınması ve sevilmesi şarttır. Ancak, bunlar arasından tarihi değer taşıyanlara saygı, bugün canlılığını muhafaza edenlerine de bağlılık gösterilir. Kıyafetten oyuna, âdetten düşünceye kadar bütün kültür unsurları için bu davranış geçerlidir. Töreye bağlı olmak budur. İnsan ancak böylece Türk olur. Kendisi Türklük şuurunu bu sayede duyacağı gibi, başkaları da onun Türk olduğunu bunlardan anlar (Hacıeminoğlu, 1976, s.44).

Mustafa Erkal’a göre eğitim, bilgi ve kültür nakli fonksiyonlarına sahiptir. Bilgi kazandırılan kişi, bilgiyi nerede, ne zaman ve niçin kullanacağını şuurunda olmalıdır. Toplumun devamını sağlayan kültürün aktarılması, eğitimin toplumsal fonksiyonlarından. Eğitim, toplumdaki bireyleri kolektif hayatın ortak benzerlikleri konusunda bilgilendirmektedir. Kültür aktarımı, kültürün manevi unsurlarının eğitim yoluyla nakledilmesidir (Erkal, 2000, s. 115).

Kültür, bireyin anlam dünyası üzerinde düzenleyici ve belirleyici özelliklere sahip sosyal bir organizasyondur. Bu organizasyon ile kişisel hikâyeler, kolektif belleğin algılama ve uygulama biçimlerini benimser ve nihayet ortak hikâyeye bağlanır. Dolayısıyla bu bağ, kolektif belleği canlı tutarken, fertler arasındaki duygusal birlikteliğin ve dayanışmanın da gelişmesini sağlar. Bryan S. Turner, bireylerin toplumsal mensubiyetini belirleyen ve tanımlayan kültürel kimliğin, hukuki statüden daha etkin olduğunu ifade eder. Ona göre bireyin millî kültüre bütünüyle ve yetkin bir şekilde katılmasına imkân sağlayan toplumsal pratikler vardır. Eğitim kurumları –özellikle üniversiteler- kültürel vatandaşlık açısından çok önemli bir yere sahiptir, çünkü bireyin bu millî değerler sistemi içerisinde

toplumsallaşmasının asli bir yönünü teşkil ederler (Turner, 2014, s.222). Anthony Giddens ise eğitim aracılığıyla toplumdaki ortak değerlere ilişkin, ayrı ayrı bireylerden oluşan topluluğun birleştirici bir anlayışa ulaştığı görüşündedir. Araştırmacıya göre eğitim, bireylerin toplumsal işlevini yerine getirmesine katkıda bulunan toplumsal kuralları içselleştirmelerine imkân sağlar (Giddens, 2012, s.732). Kültürel değerlerin muhafaza edilmesi, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması sürecinde eğitim önemli bir role sahiptir. Bu binlerce yıllık bilgi ve tecrübe birikimi, eğitim vasıtasıyla geleceğe taşınmaktadır.

Eğitim sadece okulda değil; ailede, köy odalarında, askerde, camide ve sosyokültürel hayatın her safhasında yer alır. Bir başka ifadeyle eğitim, sosyal ve kültürel sürecin ayrılmaz bir parçasıdır, diyebiliriz. Mahmut Tezcan'a göre kültürel aktarma formel veya informal yoldan olabilir, informal yoldan daha çok gelenekler ve kültürel kalıplar aktarılır. Formel açıdan okullar yoluyla kültür aktarma çeşitli biçimlerde görülebilir (Tezcan, 1978). Birçok bilim insanı ve araştırmacı, eğitimi “kasıtlı bir kültürleme süreci” olarak tarif eder. Bu sürecin öğretim programlarıyla hedefleri belirlenir, belli bir süre zarfında her türlü kültürel değer; sistemli, planlı ve programlı bir biçimde öğrenciye aktarılır. Sadık Kemal Tural da kültürün, eğitim yoluyla gelecek nesillere aktarılmasını “kültürleme” kavramı ile açıklamakta, bu kültürleme işleminin “örgün-teşkilatlı eğitim” ve “yaygın eğitim” olmak üzere iki şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir:

İnsanlar, sosyal münasebetler sırasında, bir sonraki nesle, değerleri devrediyor, aşıyor. Bu bir kültürleme faaliyetidir. Değerlerin, sonraki nesillere devri, öncelikle aile içinde başlamak üzere ya okullar yoluyla, örgün denilen teşkilatlı eğitim şeklinde veya cami, kışla, gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon, sinema gibi yaygın eğitim vasıtaları ile oluyor (Tural, 1988, s.55).

Bir milletin kültürel birikimini bir nesilden diğerine aktaran bir etkili vasıtaya ihtiyacı vardır. Bu etkili vasıta eğitim sistemidir. Genç nesiller, toplumsal değerlerini, gelenek ve göreneklerini eğitim sistemi sayesinde benimsemekte ve onun duygularına, düşüncelerine, dünya görüşüne ve kabuller dünyasına göre yetiştirilmektedir. Bir toplumda kültürel değerleri, birkaç yolla genç kuşaklara aktaran, aileden ve sosyal çevreden sonra bu aktarma işini yapan en önemli kurum okuldur. Anaokulundan üniversiteye kadar çeşitli öğretim kurumları, özellikle gelişmiş ülkelerde, sistemli ve güvenilir bir şekilde bu görevi yerine getirmektedir. Bireylere planlı, programlı ve sistemli bir eğitim yoluyla kültürel değerler aktarılır. Toplumdaki ayrı ayrı fertlerin, eğitim vasıtasıyla kültürel kimliğinin geliştirilmesi, bir toplumun huzuru ve geleceği açısından da önemlidir. Gerçek anlamda toplumsal kültürüyle barışık, mensubiyet şuuru kazanmış, millî değerlerine bağlı ve ferdî

varlığını bunlarla ifade edebilen nesillerin yetiştirilmesi için kültür ve eğitim kavramlarını birlikte düşünmek gerekmektedir. Ziya Gökalp, “Maarif ve Kültür” başlıklı makalesinde eğitim ile kültürün uyum sorunu yaşamasından dolayı bazı toplumsal buhranların ortaya çıkmasından bahsetmektedir. Çünkü Gökalp’a göre kültürüyle zıt düşen bir maarif anlayışı, toplumsal maneviyatı da olumsuz etkilemektedir:

Bizde ise, organize terbiye ile alınan yabancı fikirler, yaygın terbiye ile alınan millî duygulara zıt olduğu için maarifimiz ile kültürümüz birbirine yan gözle bakarlar. Su ile zeytinyağı, nasıl birbirine karışmazsa, bizim maarifimiz ile kültürümüz de daima birbirine temas etmekle beraber, şimdiye kadar karşılıklı intibaktan mahrum kalmışlardır. Memleketimizde hâkim olan gençlik buhranı ile kadınlık buhranı, maarifimiz ile kültürümüz arasındaki bu acıklı tezadın neticeleri değil midir? (Gökalp, 1992, s.324).

Ziya Gökalp, kültürel Türkçülüğün amacını iki maddede toplar ve ilk gaye olarak, maarifimizi bir yandan milletlerarası uygarlığa diğer yandan da millî kültüre intibak ettirmek olarak ifade ederken, ikinci amaç olarak, bu maarifi bütün Türklere yaymak şeklinde belirler (Gökalp, 1992, s.326). Halk kültürünün eğitici ve öğretici işlevini ilk tespit eden isimlerden olan Ziya Gökalp’a göre, millî eğitimin temeli millî kültürdür, dolayısıyla bütün unsurlarıyla millî olan kültürün öğretimi, millî eğitim anlayışı ile mümkün olacaktır:

Kıymet hükümleri, her cemiyette başka türlü olduğu için, millî bir mahiyeti haiz olduğu gibi, onların toplamı olan kültür de millîdir; o halde, kültürün çocukların ruhuna aşılmasından ibaret olan terbiyenin de millî olması gerekir (...) Bu millî müesseseler ortaya çıkarılıp düzenlenince, artık okullardaki öğretimden milletler arası medeniyetler dışarı atılarak, yalnız millî kültürün öğretimi yapılmaya başlar ki, asıl millî terbiyenin hüküm sürdüğü zaman, bu zamandır (Gökalp, 1992, s.28-30).

Mustafa Kemal Atatürk’ün sözlerine ve ifade tarzına, gerçekleştirdiği faaliyetlere, ilke ve prensipler dünyasına baktığımız zaman, onun sadece askerî, siyasi, iktisadi, sınai, ilmi değil; aynı zamanda kültür, sanat, eğitim alanlarında da stratejik aklını ve millî düşüncesini ortaya koyduğunu görürüz. Geleneksel eğitim, içerik ve işleyiş yönünden millî karakterden uzaktır. Bu sebeple geleneksel eğitim programı da millî kültürün gelişimine uygun değildir. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" sözüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin millî ilke ve prensiplerini özetleyen Mustafa Kemal Atatürk, 16 Temmuz 1921 tarihinde yapmış olduğu Maarif Kongresinin açılış konuşmasında, millî dehamızın ancak Türk milletinin öz kültürüyle keşfedilebileceğini açık bir şekilde ifade etmektedir:

Şimdiye kadar takip olunun tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatındayım. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye millîye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millîmizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettâyin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan

yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (Haraseti fikriye) zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir (Aytaç, 1984, s.24).

Yukarıda eğitim ve kültür ilişkisiyle ilgili olarak ifade edilenler, açık bir biçimde eğitimin, kültürün korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli araç olduğunu, bu sayede bireylerin kolektif kimliklerini kazanarak sağlıklı bir şekilde toplumla uyumlu fertler haline gelebileceklerini ortaya koymaktadır. Eğitim, sistemli yöntem ve teknikler yoluyla, doğrudan doğruya insanın kendini tanımasını, millî değerlerini kazanmasını, gelenek ve göreneklerinden ana diline, edebiyatından inançlarına, tarihinden musikisine kadar aidiyet bilinciyle kendini kültürel kimlik bağlamında ifade edebilmesini sağlamaktadır.

Kültürün temel işlevler sistemine bakıldığında ise kelime olarak “iyi ahlak, terbiye, incelik” anlamlarına gelen edebiyatın bu alanda önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kültürel değerlerin, yeni kuşaklara aktarılmasında ve benimsenmesinde en etkili güç edebiyattır. Edebî eserler aracılığıyla, kültürel değerler yeni nesiller tarafından kalıcı bir şekilde öğrenilmekte ve tüm varlığıyla özümsemektedir. Bu yönüyle edebî eserler, gelecek nesillerin kimlik ve kişilik kazanmasında etkili olan bir kaynaktır. Millî kültürü genç nesillere aktararak onları ortak kültürel değerlerle donatır, ahlaki ve psikolojik olgunluk edinmelerine yardımcı olur. Edebî eserler vasıtasıyla rol model olabilecek tipler, değer yargıları ve örnek olaylar genç nesillere tanıtılır. Böylece yeni neslin kendi milletine özgü kültürel değerlerle yetişmesinde edebiyattan yararlanılır. Bir milletin dilinin, ortak aklının yansıtıldığı bir ayna olması, millî bilinci belirleyip kodlaması, fertleri ortak duygu, düşünce ve eylemde birleştirmek yönünde bir vasıta rolü üstlenmesinden hareketle edebiyatın kültürle ve dolayısıyla eğitimle yakın bir ilişkiye sahip olduğunu düşünebiliriz. Birey, köklerinde bulunduğu ortak bellekten geleceğe yönelik ülkülerine ve bugün ortaya koyduğu hayat felsefesine kadar edebiyatta varoluşunu fark eder, kendi milletin yaşayışını, özelliklerini, insani ilişkilerini, kültürel değerlerini, düşünüş ve davranış biçimlerini edebî eserler aracılığıyla tanır, kolektif şuur kazanır ve sosyalleşir.

Edebiyat, kalabalık yığınların millet hâline gelmesinde birleştirici ve bütünleştirici bir işleve sahiptir. Özellikle türküler, destanlar, koşmalar gibi halk edebiyatı mahsulleri, Türk milletin en eski dönemlerinden beri yaşadığı büyük hadiseleri edebî bir şekilde dile getirerek Türk milletin fertlerini ortak duygu ve düşünce etrafında birleştirir. Türk insanının millî şuura ulaşmasında etkili olan büyük hadiseler halk edebiyatı ürünlerinde yer verilmiş, özellikle destanlar ve türküler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılmıştır.

Nesilden nesile söylenegelen bu kıymetli mahsuller vasıtasıyla, bir yandan Türk milletinin fertleri arasında kuvvetli bağlar kurulmuş diğer yandan da Türk kültürünün sürekliliği sağlanmıştır. Bir toplumun ontolojik olarak devamlılığı, kültür bilincinin kuşaktan kuşağa aktarımı yoluyla sağlanır. Müjgân Cunbur ve İsmail Parlatır, bir millî kültür unsuru olan edebiyatın, nesiller arasında tarihî ve kültürel süreklilik işlevi sağladığına dikkat çekmekte, bu bağlamda edebiyatın, millî varoluşun en büyük teminatı olduğunu ifade etmektedirler:

Edebiyat millî kültürün başlıca unsurlarından biridir ve bir milletin geçmişte yaşamış, bugün yaşamakta olan ve gelecek kuşaklarını birbirlerine, süreklilik bilinci kazandırarak bağlayan bir köprü sayılır. Bu bakımdan edebiyatın diğer kültür unsurları arasında değerli ve önemli bir yeri vardır. Çünkü diğer kültür değerleri yanında, edebî eserlerin de yer alması, bir milletin var oluşunda başlıca etken ve tarih boyu sürekliliğinin en güçlü temeli, en büyük güvencesidir. Bu bakımdan dünya milletleri, diğer kültür değerleri arasında edebî eserlerine de çok seçkin bir yer ayırırlar. Hattâ edebiyatı, insan, toplum, millet, bütün bir insanlık ve varlık âlemini en geniş, en zengin ve en renkli bir biçimde içine alması bakımından kültürün ta kendisi sayan yetkililer de vardır. Ancak edebiyat, hiç şüphesiz, en etkili ve sürekli bir kültür taşıyıcı olduğu kadar, başlı başına bir kültür unsurudur (Cunbur & Parlatır, 1990, s.203).

Etkili bir kültür aktarıcısı olması bakımından edebiyatın diğer sanat dalları arasında özel bir yeri vardır. Edebiyat, günümüzde “Tarihsel, sosyal ve kültürel olandan hareketle, dille gerçekleştirilen güzel sanat etkinliklerine ve eserlerine verilen genel ad” (Aktaş, 2009) olarak tanımlanmaktadır. O halde edebiyat, edebî metinler aracılığıyla bir milletin geçmişini, geleneğini, inançlarını, değerlerini kısacası ruhunu taşır ve millî kültür birikiminin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Mehmet Kaplan, “Kültür ve Dil” adlı eserinde edebiyat ve kültür ilişkisini kendi görüşlerinden yola çıkarak şöyle anlatmaktadır:

“Kültür” kelimesi edebiyat kelimesine nazaran daha geniş bir mânâ taşır. Edebiyat dışındaki bütün güzel sanatlar, resim, musiki, dans, heykel, mimari, ilh. kültür sahasına girdiği gibi güzel sanatların dışında insanoğlunun elinden çıkma eşya, yiyecek, içecek, elbise, silâh, âlet vesaire de kültür sahasına girerler. Böyle olmakla beraber, ben şahsen edebiyatı hemen hemen kültüre denk buluyorum. Denklik aynıyet demek değildir. Aynadaki hayal, kendisine akseden eşyaya benzer. Edebiyat, bu mânâda kültürün aynadaki aksine benzetilebilir. Bu demektir ki, kültür sahasında ne varsa, onların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür (Kaplan, 1983, s. 11).

Bir milletin duyguları, düşünceleri, hayal gücü, inançları, bilgi ve tecrübeleri; ozan, şair ve yazarlar tarafından çeşitli edebî formatlarda, kültürel bir temelin üzerine bina edilir. Kültür ile edebiyat arasındaki sıkı bağ, doğrudan doğruya millet olmanın bilinciyle örülmüştür. Zira kültür, bireyin mensup olduğu milletin özümsemiği dil, din, tarih, gelenek, ahlak ve inanç anlayışı gibi manevi kıymetlerle birlikte maddi nitelikteki sosyal unsurların oluşturduğu bir bütündür. Milletin yarattığı ve yaşattığı bu kompozisyon, dil vasıtasıyla edebî eserlere yansır. Kültür, kendi ifade biçimini ve üslûbunu dilde bulur. Dolayısıyla her dilin söz hazinesi, ihtiva ettiği bütün unsurlarıyla, onu terennüm eden ve konuşan milletin

kültürünü, o milletin tarihsel süreç içinde geçirdiği sosyolojik gelişme ve değişimleri bünyesinde taşımaktadır. Humboldt'un, "Ulusun dili ruhudur, ruhu da dili" demesinin sebebi, bir millete özgü duygu ve düşüncelerin, millî değerlerin, kültürel zenginliğin dil aracılığı ile somut bir şekle dönüşmesidir. O halde dili, sadece kelimeler aracılığıyla insanlar arasında iletişimi sağlayan bir vasıta olarak göremeyiz.

Dil, bir milletin kadim dönemlerinden itibaren millî kimliğinin belirleyici unsuru olmuştur. Her milletin kendi dilini yeni nesillere aktarması, millî varlıklarını muhafaza etmek ve kültürel devamlılıklarını sağlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Bir milletin dilini koruma, yaşatma ve geleceğe aktarma gayreti, o milletin kültürel ve toplumsal şuurunun göstergesidir. Dolayısıyla dilsiz bir milletin kimliğinden de bahsedilemez. Bir başka ifadeyle dil varsa millet de vardır.

Dilin işlevselliği açısından, kültürün korunması ve gelecek nesillere aktarımında iki kavram arasında sıkı bir ilişkiden söz edilebilir. Kültür ve dil arasında görülen aktif, dinamik ve organik ilişki, üzerinde durulması gereken bir konudur. Kültür, dil vasıtasıyla gelecek nesillere aktarılır. Böylece gelecek nesiller ana diliyle birlikte mensup olduğu milletin kendine özgü özelliklerini içeren millî kültürünü de öğrenmiş olur. Bu yönüyle dil, bir milletin dününün, bugününün ve yarınının teminatıdır. Birey, içinde yaşadığı ve yetiştiği milletin dilini öğrendikten sonra, o dil vasıtasıyla ortak toplumsal kabulleri ve kültürel değerleri kazanır. Bu kabuller ve değerleri, yeni nesillere dil ile aktarır. Milletlerin bekasını sağlayan, dilin kültürel aktarıcılık özelliğidir.

Dil ile kültür arasında organik bir ilişki vardır. Türk kültürü, Türk milletinin tarihî seyri içinde meydana getirdiği maddi ve manevi bütün değerleri içermektedir. Dolayısıyla Türk insanının hayata bakış açısı, yaşam felsefesi, duygu ve düşünce dünyası Türk kültürünün büyük zenginlikleridir, şüphesiz bu zenginlik Türkçeye de yansır; Türkçenin gelişimine katkıda bulunur. Aynı zamanda Türkçe de, Türk kültürünün varlığını devam ettirebilmesine yardımcı olur. Örneğin; masal, türkü, mâni, ninni, koşma, destan gibi Türk kültür hazinesinin kıymetli ürünleri Türk diliyle, Türk'e göre söylenmiştir. Türkçe aracılığıyla kültürel birikim ve değerler gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türkçe yüzyıllar boyunca Türk kültürünün taşıyıcılığı misyonunu üstlenmiştir. Dolayısıyla Türk gençliğinin Türk kültürünü daha iyi anlayabilmesi, kültürel seviyelerini yükseltebilmeleri, Türkçeyi doğru ve hâkim bir şekilde kullanma güçlerine bağlıdır.

Dilin önemli bir işlevi de millî birlik ve beraberliğin sağlanmasında büyük bir göreve sahip olmasıdır. Sosyolojik bağlamda dil, bir milletin mensuplarına, yani aynı dili konuşan insanlara millî kimlik kazandırarak onları müşterek duygu ve düşünce etrafında birleştirir, bütünleştirir. Ahmet Bican Ercilasun, dilin birleştirici işlevini şu şekilde dile getirmektedir:

Dilin sosyal bir kurum oluşundan doğan ikinci niteliği milliliğidir. Aynı millete mensup bütün insanlar tarafından aynı nesnelere, hareketlere, kavramlara aynı adların verilmesi; kelimeler arasındaki münasebetlerin aynı şekilde sağlanması; kelime sırasının aynı prensiplere tâbi tutulması o insanlar arasında bir yakınlığın doğmasına yol açar. Aynı dili kullanmanın sonucu olan bu yakınlık; din, kültür, gelenek, tarih gibi diğer ortak değerlerle beraber bir milletin teşekkülünü ve devamını sağlar. Başka bir deyişle dil, milleti millet yapan ve onu millet olarak devam ettiren değerlerden biridir. Su halde dilin ve onu meydana getiren ek, kelime, kelime grubu, cümle gibi unsurların milletin bütün fertleri arasında ortak olması gerekir. Bu ortaklığı herhangi bir şekilde bozucu hareketler millî birliği sarsar. İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de, Muğla'da, Adana'da, Gaziantep'te, Erzurum'da, Rize'de; şehirlerimizde ve köylerimizde herkes akıl, şart, imkân, şefkat, sohbet kelimelerini kullanırken bazı kimse ve zümrelerin us, koşul, olanak, sevecenlik, söyleşi kelimelerini kullanmaya kalkışmaları; dilde ortaklığı, dolayısıyla millî birliği bozucu bir harekettir. Aynı şekilde şehirlerde ve köylerde yaşayan bütün insanlarımız, isim tamlamalarını, "Doyum Lokantası, Ankara Otel" şeklinde kullanırken; bazı lokanta ve otellerin Türkçenin kelime sırasını bozarak "Restoran Doyum, Otel Ankara" adlarını kullanmaları da dilde ortaklığı sarsıcı, millî birliği bozucudur. Dil, millî varlığımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Onu mukaddes bir emanet olarak kabul etmek ve kendi yapısına uygun olarak kullanmak gerekir (Ercilasun, 1984, s.54).

Bireylerin şahsiyeti, duygu ve düşünce dünyası, dil malzemesiyle yoğrulup mütekâmil bir hâle gelir. Bu sebeple bireyler için ana dili öğretimi son derece önemlidir. Millî istikbalin teminatı olan dil, bireysel ve sosyal gelişime de katkı sağlamaktadır. Millî kültürün temel unsuru olan dil; bireyler arasında iletişimi ve anlaşmayı sağlama, müşterek kültürel değerleri yeni nesillere taşıma, duygu ve düşünceleri ifade etme, ruhsal ve duygusal dünyayı zenginleştirme gibi temel işlevlere sahiptir. Hem kişisel hem de toplumsal bakımdan dilin, insanoğlu için taşıdığı anlam çok büyüktür.

Türk kültürü, Türk milletin yüzyıllar boyunca meydana getirdiği hayat tarzının ve dünya görüşünün muhtevasını saklayan bir bellek gibidir. Türk kültürü, asırlarca Türk'ün duyuş, düşünüş, algılayış ve davranışlarıyla ortaya çıkan yaşam felsefesi, maddi ve manevi değerler bütünü olup bir nesilden diğerine "millî miras" olarak aktararak günümüze kadar gelmiştir. Türk milletin sanatı, edebiyatı, tarihi, insan ilişkileri, töreleri, destanları, ilahileri, türküler ana dili Türkçeden ayrı değerlendirilemez. Ağıtlar, türküler, ninniler, mâniler, destanlar Türkçeyle dile getirilmiş, Türkçe adlandırılmış, yüzyıllar boyunca Türkçe okunmuştur. Böylece birbirinden ayrı yaşayan "ben"ler, Türkçenin ve Türk kültürünün etrafında birleşerek "biz" olmuştur.

Kültürel unsurların gelecek nesillere aktarılmasında ana dili eğitiminin son derece önemlidir. Sağlıklı bir kültür aktarımı, iyi bir ana dili eğitimi ile sağlanabilir. Dolayısıyla

ana dili eğitimi ile kültür aktarımı arasında bireye mensubiyet şuuru ve kültürel bir kimlik kazandırma hedefleri istikametinde sıkı bir ilişki vardır. Ana dili eğitimi, ailede başlayıp okulda devam eder. Bireylerin ana diline olan hâkimiyetiyle millî kültürlerine olan bağlılığı arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Bu nedenle dil öğretimini, kültür öğretiminden ayrı değerlendiremeyiz. Dildeki söz zenginliği, anlam derinliği ve ifade gücünün kültürel bir uzantısı vardır.

Dil, bir milletin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü bir millet dil aracılığıyla evreni, hayatı ve varlığı kavrayışını ifade eder. Yine dil vasıtasıyla bir millet için müşterek bir kültürel anlayış oluşur ve o kültürel anlayış nesilden nesile dil aracılığıyla aktarılır. Bunun için dil hem insanın dünyayı tanımasını hem hayatla ilişki kurmasını hem de millî kimliğini ifade etmesini ve kültürel bilinç kazanmasını sağlar. İnsanoğlu; mensup olduğu milletin maddi ve manevi kültürel unsurlarını, yaşam tarzını, hayat felsefesini ve inanç dünyasını kendi ana dilinin algılayış ve anlayış çerçevesinde edinir. Bu bakımdan bir kültürel unsur veya kavram, Türk insanı için ayrı bir öneme sahipken, başka milletlerin insanları için daha farklı bir ehemmiyeti haizdir.

Dil, bir milletin anayurdudur. Yahya Kemal, “Türkçenin çekilmediği yerler vatandır” derken bunu vurgular. Dil, hem bir milletin ifade vasıtası hem de o milletin millî kültürünü besleyen bir kaynaktır. Kültürün yaratıcılarından birisi olan dil, tarihsel süreç içerisinde kültür ile yakın ilişki içindedir. Dil, kültür ve insan iç içedir. İnsan, dil ve kültür, birbirini var eden temel unsurlardır. Bu bağlamda dil, kültür ve insanı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. İnsan olmadan dil, dil olmadan kültür olamaz.

Dil, millî kimliğin göstergesi, milletin ortak iletişim ve anlaşma vasıtası olduğu gibi, kültürel alanı ifade eden, yorumlayan ve şekillendiren edebî eserler yaratır. Dolayısıyla edebî eserlerde bir milletin kabuller dünyasına, değerlerine, sosyal psikolojisine, inançlarına, davranış biçimlerine, yaşam tarzına, bilgi ve tecrübelerine dair izler bulunabilir. Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı eserinde, edebiyatın bir milletin maddi ve manevi hayatındaki önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

Bir milletin uzun asırlar esnâsında geçirdiği fikrî ve hissî gelişmeyi belirten bütün kalem mahsullerini tetkik ile, onun ma’nevî hayatını, gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır. Bir milletin edebiyâtı, millî ruhu ve millî hayatı göstermek için en samimî bir ayna sayılabilir. “Bir millet hayatı nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hissediyor?” Biz bunu en doğru ve en canlı olarak o milletin fikir ve kalem mahsûllerinde bulabiliriz. Şu hâlde edebiyat tarihi, bir milletin ma’nevî ve maddî gelişmesini edebî eserlerin menşûru arkasından gören ve gösteren canlı bir târih şubesidir (Köprülü, 1980, s.1).

Türk insanı, yüzyıllar boyunca hayatının bütün safhalarını, acılarını, sevdaların, ayrılıklarını, hasretlerini, felsefesini, töresini, hassasiyetlerini, düşünce, inanış ve yaşayış biçimlerini türküler, ağıtlar, hikâyeler, destanlar vb. edebî mahsuller ile ifade etmiştir. Dolayısıyla edebî mahsuller, Türk milletinin tarih içindeki duygularını, umutlarını, dileklerini, kahramanlıklarını, tarihini, coğrafyasını, şahsiyetini taşıyan ve geleceğe aktaran bir kolektif hafıza özelliğindedir. Dursun Yıldırım, bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Türk insanı, son dört yüz yıl içinde çok acılar çekti. Acılarını, ızdıraplarını ağıtlara, türkülere dokudu, söyledi. Birbirinden uzak düşenler, düşüncelerini, hasretlerini, tarihlerini birbirlerine bu yolla eriştirmeye çalıştı. Kuşlara, dağlara, ovalara, ırmaklara destanlar, türküler düzdü. Destan anlatıcılarından, şairlerden, yazarlardan kahramanlar yarattı. Kimliğini, varlığını onların ardına sığınarak sürdürmeye çalıştı (Yıldırım, 1998, s.29).

Edebiyatı bir millet için anlamlı hale getiren en önemli sebeplerden birisi, onda kullanılmış olan köklü, zengin ve estetik dilin, millet hayatında “manevi kale” olma özelliği taşımasıdır. Bu açıdan bakıldığında dil, bir milletin kültürünün ta kendisidir. Onunla söylenen türküler, onunla yazılan romanlar bu manevi kalenin burçlarıdır; şairler, âşıklar, ozanlar ve yazarlar ise muhafızlarıdır.

Edebiyatın bugünkü durumunu, onun kendine özgü bir ilerleme göstermesini sağlayan çeşitli siyasal, sosyal ve kültürel taraflarını bilmeden anlamak mümkün değildir. Yazar ve şairler, bir yandan kültürel değerler ve toplumsal çevre içinde kendi ana dilleriyle edebî eserini yaratırken diğer yandan da aynı ortak bağlam içinde yaşamaya ve yetişmeye devam eder. Edebiyatçılar, nasıl kültürel bir kaynaktan besleniyorsa, bir milleti de diğer milletler arasında güçlü kılan, ona dinamizmini, tarihsel sürekliliğini sağlayan, bu kaynağı değerlendiren şairler ve yazarlardır. Bir milletin içinden büyük edebiyatçılar çıkmaya devam ettikçe, o milletin dili ve kültürü gücüne güç katarak yaşamaya devam eder. T. S. Eliot’un “Bir millet, büyük yazarlar, özellikle büyük şairler yaratmaya devam etmezse, o milletin konuştuğu dil de kültür de bozulur ve belki de daha güçlü bir dilin içinde eriyip gider” (Eliot, 1983, s.196) ifadeleri, edebiyat aracılığıyla bir milletin dili ve kültürünün korunduğunu, bunun için edebî şahsiyeti güçlü şair ve yazarların yetiştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Edebiyatçılar, edebî eserler aracılığıyla kültürel unsurları sembolik ve kendine özgü bir dil ile ifade eder. Okur ise içinde yetiştiği kültürel tecrübeyle bu dili çözer. Buna göre, okuyucu ile metin arasındaki ilişki, kültür birliğinin yardımıyla anlaşılmaktadır.

Bir milletin yüzyıllar boyunca yarattığı bilgiler, tecrübeler, inançlar, yaşayış, algılayış ve davranış kalıpları yine kültürel bir ürün olan edebiyatın bağlamı içinde değerlendirilebilir. Dil ve edebiyat, bir yandan fertler arasında anlaşmayı sağlarken diğer yandan da edebî metinler vasıtasıyla millî kültürü yansıtır, gelecek nesillere aktarır, fertleri ortak bir kültür etrafında birleştirir ve kültürel sürekliliği sağlar. Yani dil ve edebiyat, millî kültürle birlikte yoğrulmuş, doğal bir süreç içerisinde gelişmiş ve zamanla bireysel hayatı da sosyal hayatı da şekillendiren bir sistem hâline gelmiştir. Bu nedenle Türk dili ve edebiyatı eğitiminin özellikle kültür aktarımında önemi çok büyüktür. Edebiyat ve eğitim kavramlarını bir arada düşünmek demek, edebî eserler aracılığıyla insana çok çeşitli duygu, düşünce, inanç ve davranış örnekleri kazandırmak demektir. Bu bakımdan, bazen bireysel gelişimi sağlamak bazen sosyal değerleri benimsetmek bazen de kültürel bilinci pekiştirmek gayelerini estetik bir yolla işleyen edebiyat eserleri, her şeyden önce insani bakış açısını öne alır. Cahit Kavcar, edebiyat ile eğitimin kesişme noktası olan insani bakış açısını şu şekilde açıklamaktadır:

Edebiyat ve eğitim, insanla ve insan topluluklarıyla ilgilenip uğraşma bakımından birbirini tamamlayan, birbiriyle yakından ilişkili olan iki alandır. Çünkü edebiyatın da, eğitimin de konusu insandır. İnsanoğlunun yeryüzündeki serüvenleri, doğal ve toplumsal çevresiyle ilişkileri, sağlıklı bir yaşayış özlemi, bu iki alanın ortak konusunu oluşturur. Birbirinden ayrı yollarda, ayrı amaçlarda olan, birbirlerinden habersiz ve kendi dünyasında yaşayan insanları ruh ve zevkçe birleştiren köprüyü ise edebiyat kurar (Kavcar, 1982, s.2).

Edebiyat eserleri aracılığıyla insanlar, dört temel dil becerisini kazanır; âdet, din, kültür vb. gibi insan hayatının tecrübeleri hakkında bilgilenir; yaratıcılık düzeylerini ve duygularını geliştirir, karakterlerini inşa ederken bu kaynaklardan güç alır. Dolayısıyla Türk dili ve edebiyatı dersi, sanat zevki ve estetik anlayışıyla kültürel bilgi ve tecrübeleri öğrencilere aktarmak, moral değerlerin somut bir kazanıma dönüşmesini sağlamak açısından son derece önemlidir. Dil ve edebiyat eğitimi, bireylerin estetik zevk ve duyarlılığının gelişmesine ve mensup olduğu toplumun kültürel özelliklerini ve ahlaki değerlerini özümsemesine, bununla birlikte insanlığın ortak mirası olan evrensel değerleri kazanmasına da hizmet eder. Mustafa Cemiloğlu, Türk dili ve edebiyatı dersinin amacını üç grupta toplar ve şu şekilde değerlendirir:

Türk dili ve edebiyatı dersinin ortaklaşa üç önemli hedefi vardı. Bunlar:

1. Kültür konusu olarak dil ve edebiyatla ilgili teorik bilgi edinme,
2. Edebiyat sanatındaki estetik güzelliği beğeni konusu yaparak zevk inceliği geliştirme,
3. Dilin her alandaki kullanımını ve edebiyat eserlerinde işlenen moral değerleri edinip onları davranışa dönüştürme.

Bu üç amaç, bir çalışma alanından pratik yarar sağlaması anlamındadır ve eğitimden beklenen en önemli sonuç da budur. Yani, edebiyat eserlerinde işlenen kültürü edinen bir genç onlardan

yola çıkarak toplumu ile uyumlu bir davranış kalıbı geliştirecek, okuduğu güzel sanat eserleri yoluyla zevk inceliği oluşturup hayatı boyunca hep güzellikleri tercih edecek ve nihayet bu eserlerde işlenen insani değerleri kendi kişiliğinin bir parçası haline getirecektir. Bir anlamda, derste edinilenler öğrencilerin davranışlarında gözlemlenebilecek, ayrıca da bu kazanımlar, onların yapıp ettiklerinde beceriye dönüşecektir (Cemiloğlu, 2018, s.34-35).

Edebiyat eğitiminin amaç ve işlevleri konusunda çalışmalar yapan ve bu işlevleri iki temel başlıkta tasnif eden Abdurrahman Güzel, edebiyat eğitimi estetik bakış açısı ve araçsallık bağlamlarında şöyle değerlendirmektedir:

- a. Güzel sanatların bir dalı olan edebiyatı merkeze alarak bireye, estetik bakış açısı kazandırmak; edebiyat, dil bilgisi ve yazılı-sözlü anlatım (kompozisyon) şeklindeki üç alana ait birikimden hareketle bireyin okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerini geliştirmek
- b. Edebiyatı bir araç şeklinde değerlendirip bireyin eğitime katkı sağlayan temel alanlardan biri olarak kullanmak; bireyin edebiyattan yararlanarak gündelik yaşamına ait duyuş, düşünüş ve davranış şekilleri geliştirmesine yardımcı olmaktır (Güzel, 2019, s.101-102).

“Edebiyat eğitimi ne işe yarar?” sorusuna “Nitelikli ve donanımlı insan yetiştirmek” karşılığında cevap vermemiz mümkündür. Çünkü edebiyat eğitiminin önemli amaçlarından birisi de, kendi kültürünü özümsemiş, estetik duygusu kazanmış, üst düzey düşünme becerileri ve eleştirel bakış açısıyla donanmış, Türkçeyi doğru ve bilinçli kullanma yeteneği edinmiş, duyuş ve düşünce eğitimi tamamlamış donanımlı ve yaratıcı bireyler yetiştirmektir.

Öğrencilere “estetik duygusu ve beğeni zevki kazandırmak ve bunları geliştirmek” edebiyat eğitiminin son derece önemli bir işlevidir. Edebiyat ihtiva ettiği estetik değerlerle öğrencilerin duyuş, düşünce ve hayal dünyasını şekillendirir; onlara yeni, farklı ve renkli ufuklar açar. Edebiyat eğitimiyle öğrencideki estetik duyuş ve değerler ortaya çıkarılması, geliştirilip zenginleştirilmesi ve yine onlara estetik bir anlayış içerisinde millî kültürü tanıtmak, ana dilinin zarafetini ve zenginliğini göstermek, kendilerini ve hayatı keşfetmelerini sağlamak amaçlanır.

Edebiyat eğitimi aracılığıyla; edebî metinlerdeki şahsiyetler, şahsiyetlerin farklı hayatları, toplumsal ilişkileri, renkli dünyaları öğrencilere bir rol model olarak tanıtılıp onların kimlik ve kişilik gelişimlerine yardımcı olunabilir. Bu bağlamda edebiyat derslerinde öğrencilere okutulacak nitelikli metinler, öğrencilerin duygusal ve ruhsal zekâları üzerinde olumlu etkiler bırakabilir. Bu da onların kimlik ve kişilik gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi açısından son derece önemlidir.

Yukarıya aldığımız açıklamalar ışığında edebiyat eğitiminin öğrencilerin duyuş, düşünce ve ruh dünyalarını estetik kazanımlarla zenginleştirmek; okuma, yazma, dinleme ve anlama becerilerini geliştirmek; okuma zevki kazandırmak; kültürel seviyelerini

yükseltmek; ahlaki ve eğitsel değer taşıyan eserler okutarak kişilik gelişimlerine destek olmak; eleştirel ve yaratıcı düşüncelerini sağlamak; öğrencilere millî dil şuuru edindirmek gibi amaçların yanında millî kültürün öğrencilere aktarılması ve kavratılması, Türklük bilincinin uyandırılması, sevgi, saygı ve hoşgörü gibi insani duyguların kazandırılması gibi hususlar da vardır. Yüzlerce yıllık köklerden gelen kültürel unsurlar, bireylerde millî şuurların oluşmasına, kültürel değerlerle yetişip aidiyet bilincinin gelişmesine, millî düşünüş, duruş ve duyuş sahibi olup toplumsal mensubiyet kazanmalarına yardımcı olur. Kültürel değerler, edebî eserler aracılığıyla gelecek nesillere aktarılırken edebiyat eğitimi yoluyla Türk kültür hayatının sürekliliği sağlanır ve Türk milletine ait bilgi, birikim, tecrübe ve kültürel yaratıcılık öğrencilere aktarılır. Dolayısıyla öğrencilere kültürel konuları öğretmek için en etkili yol, edebiyatı ve edebî eserleri kullanmaktır. Ancak edebî eserlerin kültürel konuları öğretmek amacıyla kullanılmasının organize bir şekilde yapılması gereklidir.

Türk dili ve edebiyatı eğitimi, millî kimliğin temeli olarak kabul edilen millî Türk kültürü birikiminin eğitim yoluyla sağlıklı ve sistemli bir şekilde gelecek nesillere aktarılması, kültürel kodların öğretilmesi, Türk milletinin asli unsurlarının sürekliliğinin sağlanması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu bakımdan, dersin içeriği, temel materyalleri, öğretim yöntemleri ve Millî Eğitim Temel Kanunu muvacehesindeki müfredat programlarında belirlenen hedef ve kazanımları, Türk dili ve edebiyatı dersine, estetik zevk ve beğeni anlayışı kazandırması kadar, en etkili kültür taşıyıcılığı misyonunu da yüklemektedir. Örgün eğitim kurumlarında belirli bir plan ve program çerçevesinde gerçekleştirilen Türk dili ve edebiyatı eğitimi, kültürün en temel unsurları olan ve kültürel birikimi en iyi yansıtan dil ve edebiyatı öğretmesi bakımından aynı zamanda kültür öğretiminin yapıldığı en etkili derstir. Fatma Varış, Türk dili ve edebiyatı derslerinin bireylerin kültürlenmeleri üzerinde önemli bir araç olduğunu belirtmektedir:

İnsanoğlu sıfırdan sifıra kadar öğrenmekte ve kültürlenmektedir. Bu kültürlenmenin çok kısa bir süresi özgün eğitimde geçmektedir. Kısa bir tahsil evresi içinde çocuğa ve gence, kültür, bir plân ve program dâhilinde tanıtılmaktadır. Eğitim kurumlarında öğretilenlerin temeline inildiğinde, her bir dersin bir kültürlenme aracı olduğunu söylemek mümkündür. Türk dili ve edebiyatı dersleri, kültürün en önemli bütünleyici ögesi olan dili ve edebî kültür birikimini öğretmektedir. İnsanların her biri ile etkin iletişimde bulunmalarını hedeflemektedir bu dersler (Varış, 1990).

Gıyasettin Aytaş, edebiyat eğitiminin amaçlarından birisinin de bireyin “Ben kimim?” sorusuna cevap verebilmesini sağlamak olduğunu ifade eder. Çünkü bireyin kimliğini kültürel değerleri meydana getirir ve birey kendi kimliği ile bilgileri, köklerini oluşturan kaynaklardan kazanır (Aytaş, 2006). Edebiyat eğitiminde ders kitaplarındaki metinler

üzerinden öğrencilerin kimlik ve kişilik gelişmelerinin sağlanması, böylece onların kendilerini ve içinde yaşadığı toplumu tanımları amaçlanır. Geleneklerin ve göreneklerin, değerler sisteminin, dünyaya bakış açılarının bir toplumdan diğer topluma değişiyor olmasının nedeni, milletlerin birbirinden farklı olan kültürel bellekleridir. Bu kültürel belleği belirleyen etkenlerden biri de milletlerin ortak kabullere göre yaşamını düzenlediği kültürel kimliktir. Kişinin varoluşunu toplumsal katılım ve bütünleşmeye taşıyan kültürel kimlik, çok yönlü, dinamik ve sürekli bir aidiyet duygusunun referans dayanaklarını da beraberinde getirmektedir. Ortak simgeler, ortak dil, din, tarih, destanlar, efsaneler ve masallar, ortak yaşam biçimi, yaşanılan coğrafya, gelenek ve görenekler gibi değerler, kültürel kimlik sahibi bireyler tarafından paylaşılan özelliklerdir. Bu unsurların söz konusu toplumsal grubun mensuplarınca içselleştirilmesi sonucu kültürel nitelikteki kolektif bileşim oluşur. Bu ortak kabullerin varlığı, bizlik anlayışının içinde aidiyet duygusunu şekillendirmekte ve bireyi toplumsal yaşamın merkezine yerleştirmektedir. Bununla birlikte gerek sosyal hayata katılımı gerekse değerler etkisiyle oluşan kimlik çerçevelerini ve buna bağlı olan kültürel birimlerin aktarımını da dil ve edebiyat eğitiminde görmekteyiz.

Öğrenciler bilinçli bir şekilde bireysel ve kültürel varoluş bilgilerini millî referanslarından öğrenir ve bu doğrultuda geleceğine yön verir. Öğrencinin biz şuuruna erişmesi ve bu kabul içinde kendini tanımlaması, sosyokültürel kategoriler içinde anlamlı bir özne olarak ona yerini gösterir. Edebiyat eğitimi, öğrencilerin sanatsal zevki ve estetik bakış açılarını geliştirmenin yanında, bireyin edebiyat aracılığıyla millî kültür değerlerini kazanmasında, kolektif kimliğe ait duyuş, düşünüş ve davranış biçimlerini tanımasında da önemli bir göreve sahiptir. Dolayısıyla Türk dili ve edebiyatı derslerinin işlevi, kolektif aidiyet ve kültürel mensubiyetten ayrı değerlendirilemez. Bunu somutlaştırmak adına örnek vermek gerekirse, Dede Korkut Hikâyelerini gösterebiliriz. Fuad Köprülü'nün bütün Türk edebiyatının karşısına Dede Korkut Kitabını koyarak, Dede Korkut Kitabının terazi kefesinde ağır bastığını ifade etmesi eserin birçok yönüyle değerini ortaya koyar. Dede Korkut hikâyeleri, Türk milletinin pek çok kültürel değerini, ortak kabul ve kanaatlerini gelecek nesillere aktaran eşsiz bir eserdir. Dede Korkut Kitabı'nda, kültürümüzde yaratılan ve yaşatılan sevgi, dayanışma, misafirperverlik, alçakgönüllülük, aileye bağlılık, dürüstlük, adalet, sadakat, cömertlik, merhamet, yardımseverlik, kahramanlık, edepli olmak, cesaret, birlik ve beraberlik vb. birçok değer, anlam ve kabullerin yer aldığını görmekteyiz.

Abdurrahman Güzel, edebiyat eğitiminin kültürel değerleri aktarma işlevini şöyle ifade eder:

Edebiyatın kültür ile ilişkisi çok boyutludur. Edebiyat, bir milletin kültürel değerlerini bünyesinde taşımaktadır. Yani kültürün taşıyıcısıdır. Edebî metinlerin incelenmesi, yeniden anlamlandırılması sonucunda doğal olarak öğrenciler kültürel değerleri de öğrenmiş olacaklardır. Ayrıca kültürel değerler, edebî ürünler aracılığıyla nesilden nesile aktarılırken edebiyat eğitimi de aynı zamanda kültürel değerlerin sürekliliğini sağlayacak öğrencilere kültür bilinci kazandıracaktır (Güzel, 2019, s. 109).

Millî kültür, eğitim ve gençlik, birbiriyle ilişkili olan kavramlardır. Genç birey, çocukluk döneminden itibaren bir sosyalleşme süreci içinde yetişmektedir. Sosyalleşme sürecinde bireyin duygu, değer, inanç ve düşünce yapısı, içinde yaşadığı ve yetiştiği topluma ve onun kültürüne göre şekillenmektedir. Böylece genç birey, ait olduğu milletin millî kültürünü öğrenir, benimser ve sever. Bu sebeple her Türk evladı, gerek yaygın eğitim gerekse örgün eğitim yoluyla Türk milletinin millî kültürünü öğrenmeli, benimsemeli ve korumalıdır.

Gençlere kültür bilinci kazandırmak ancak şuurlu, sistematik ve planlı bir millî eğitim politikasıyla mümkündür. Bu politikanın uygulanması, bütün Türk gençlerini ortak duygu, düşünce ve değerler dünyasında birleştirecek olan millî Türk kültürünün öğretilmesi için son derece önemlidir. Mustafa Cemiloğlu ise eğitim ile değer kavramları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Sosyal ve kültürel değerler sistemini yeni nesillere aktarmak suretiyle öğrencilerin bu değerleri davranışa dönüştürmelerine yardımcı olmak eğitimin temel işlevidir:

Değerler; inanışlar, tarih, aile, kültür ve içinde yaşadıkları toplum tarafından şekillendirilir. Kişinin değerleri; aldığı kararları, yaptığı seçimleri, davranışlarını ve toplum içinde birlikte yaşadığı insanlar üzerindeki etkisini belirler. Okullar ve öğretim programları, sosyal davranış modelleri sağlayarak öğrencilerin değer sistemlerinin gelişiminde önemli rol oynar. Okuldaki etkinlikler aleni ya da örtük olarak öğrencilerin değerlere ilişkin bilgi ve kavrayışlarını, birey ve toplumun bir üyesi olarak belirli değerleri davranışa dönüştürmeleri için gereken becerileri geliştirmelerine yardımcı olur (Cemiloğlu, 2018, s.210-211).

Bir milletin dili, aynı zamanda millî kültürünün en önemli aktarıcısıdır. Çünkü insan, ana diliyle hem kendi varlığını hem de kendi dışındaki dünyayı algılar ve anlamlandırır. O, bilgi ve anlam tecrübesini dil vasıtasıyla ifade eder, nesilden nesile aktarır. Yeni nesiller Türkçeyi öğrenmekle birlikte millî kültürlerinin kendine özgü hususiyetlerini de öğrenmiş olurlar. Türk milletinin geçmişten günümüze kadar gelen hayat tarzlarının kendisi olan millî kültür, Türkçe ile bugünlere ulaşmış; yine Türkçe ile nesiller boyu devam edecektir. Türk kültürü, Türk milletinin geleneklerinin, göreneklerinin, hayata bakış açılarının, değerler ve kabuller dünyasının kısaca Türk varlığının Türkçe ile ifade edilmesidir. Dolayısıyla öğrenciler, Türkçeyi öğrenirken millî Türk kültürünü de edinecekler, böylece yaşadıkları ve yetiştikleri toplumla uyum sağlayacaklardır. Mustafa Cemiloğlu, dil ve

kültür arasındaki ardışık ilişkiye dikkat çekmekte, millî kültürün öğrencilere aktarılmasında ve bireylerin toplumsal aidiyet kazanmalarında edebiyat eğitiminin işlevini şu şekilde açıklamaktadır:

Dil öğretmenliği yaparken kültür öğretmenliği yapmak gibi ardışık bir zorunluluk da vardır. Zaten eğitimin, bugüne kadar yapılmış olan tanımlarından birisi de kültürle ilgili olanıdır ve o “kültür aktarımı” olarak anlatılmaktadır. Öyleyse “millî eğitim” de millî olan kültürün gençlerimize transfer edilmesi ve onların, dilleriyle birlikte kültürü de edinmeleridir. Ancak bu sayededir ki, bireylerimiz millî bir kimlik edinecekler ve birlikte yaşadıkları toplumun uyumlu bir üyesi olacaklardır (Cemiloğlu, 2018, s.15).

Yukarıdaki alıntılamalardan çıkan sonuç; dil ve edebiyat eğitiminin, edebî eserler vasıtasıyla kültürün sürekliliğini sağladığı ve kültür bilincini bireylere kazandırdığı düşüncesi etrafında toplanmaktadır. Edebiyat eğitimi yoluyla hem bir milletin dili, değerleri, gelenekleri gibi pek çok maddi ve manevi unsurlarının yeni nesillere aktarıldığı önemli bir kültür taşıma işlemi estetik bir dünya içinde yapılabilir hem de bir millî kültürün mensubu olarak ortak kabuller, değerler ve anlamlar dünyasını öğretme ve paylaşma şuuru bağlamında bireyin kültürel kimlik gelişimine katkıda bulunulabilir. Edebiyat eğitimi, öğrencilere hem sosyal hem de kişisel bakımdan nitelikli bilgi, beceri, birikim ve davranış kazandırmayı hedefleyen eğitsel bir süreçtir. Bu sebeple, edebiyat dersiyle öğrenciye kazandırılması gereken nitelikler, edebiyat eğitiminin temel hedeflerini teşkil eder. Bu hedefler, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu esas alınarak hazırlanan öğretim programları çerçevesinde belirlenmiştir. Türk Millî Eğitim Temel Kanunu, “Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip” (MEB, 1973) bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Bu niteliklere sahip bireyler yetiştirmek, Türk millî eğitiminin temel amacı olmakla kalmamış, bu amaçtan doğan ve Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bütün okullarda gerçekleşen eğitim-öğretim süreçleri için rehber özelliği taşıyan öğretim programlarının hazırlanmasına da kaynak teşkil etmiştir. Bu açıdan bakacak olursak, Millî Eğitim Temel Kanunu muvacehesinde hazırlanan öğretim programı “Bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinde nelerin, niçin ve nasıl yer alacağını gösteren bir kılavuz, başka bir deyişle bu nitelikte bir proje planı” (Özçelik, 2014: 4) olarak tanımlanmaktadır. Öğretim programları hazırlanırken öğrenme-öğretme sürecinin nasıl etkili ve verimli bir şekilde geliştirilmesi gerektiği açıklanmış, dersler işlenirken üzerinde durulması gereken konuların planlı bir biçimde sınıflandırılması yapılmış, öğrenciye kazandırılacak davranış ve hedefler belirlenmiş, dolayısıyla, öğretim programları

öğretmenler için bir kılavuz, bir pusula olma niteliği kazanmıştır. Okullardaki eğitim-öğretim faaliyetleri, programın belirlediği amaçlara ulaşmak üzere düzenlenir. Böylece öğretim programları vasıtasıyla, Millî Eğitimin temel amaçları ve eğitim felsefesi eğitim-öğretim faaliyetlerine taşınır. Öğretim programları, Türk dili ve edebiyatı derslerinin işleyiş sürecine de rehberlik eder. Bu bakımdan, Türk dili ve edebiyatı öğretim programları “Türk dili ve edebiyatı eğitimi, nasıl, niçin ve hangi çerçevede yapılmalıdır?” sorusuna cevap vermektedir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti’ni ilan etmesiyle birlikte, modern bir ulus-devlet inşa etmek düşüncesiyle iktisat, siyaset, askerlik vb. birçok alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da köklü yeniliklere gidilmiştir. Özellikle 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile “Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbut olmuş, bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir” (Maarif Vekâleti, 1924). Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte sadece eğitim alanında ikiliğe son verilmemiş, aynı zamanda Millî Mücadeleden zaferle çıkan yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim-öğretim planlaması, çağın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, millî, muasır ve müşterek programlar ile düzenlenmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte eğitim sistemi millî, laik ve muasır bir hüviyet kazanmış, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı tüm eğitim kurumları, öğretim programları ve ders kitapları yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilke ve umdeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Türk millî eğitiminin modernleşmeye başlamasıyla birlikte yüzlerce yıldır Osmanlı Devleti’nin gerilemesine sebep olan ve bilimsel düşüncenin gelişmesini engelleyen nedenler ortadan kaldırılmıştır.

Türk dili ve edebiyatı dersi adına ilk program “Türk lisan ve edebiyatı” başlığıyla 1924 yılında hazırlanmış, “Lise Müfredat Programlarının Esbab-ı Mucibe Lahiyası” adlı bir kitapçıkta yayımlanmıştır. Bu program daha sonraki Cumhuriyet dönemi programlarında “Türkçe ve Edebiyat”, “Türkçe”, “Türk Dili”, “Türk Dili ve Edebiyatı” gibi adlarla yer almıştır (Demir, 1997, s.287). İsmi ne olursa olsun, muhtelif tarihlerde, çağın ihtiyaçlarına göre hazırlanan öğretim programlarında muhteva olarak Türk dili ve edebiyatı dersinin amaçları, konuları, becerileri, öğrenme alanı, kazanımları, eğitim felsefesi, uygulama esasları, süresi, yöntemleri, ders kitaplarının nitelikleri ve metin seçimi hakkında bilgi verilmiştir.

Türk dili ve edebiyatı müfredat programlarına baktığımızda, öğrencilerin, duygu, düşünce ve hayal dünyalarını zenginleştirmek; estetik düzeylerini yükseltmek; edebî bilgiler sağlamak; dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerilerini geliştirmek gibi amaçların yanında millî, manevî, sosyal ve kültürel değerlerin edebî eserler aracılığıyla genç nesillere nasıl aktarılacağını belirlemek üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programları, Millî Eğitim Temel Kanunu'na uygun olarak, bilinçli bir şekilde, millî Türk kültürünü genç nesillere aktarmayı, korumayı ve geliştirmeyi planlayan bir ders olarak görülebilir. Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ve Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programında belirtilen amaçlara ulaşmak için Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı örgün eğitim kurumlarında millî Türk kültürünün öğrencilere aktarılması ve onların, ana dili Türkçeyle beraber kültürel değerleri benimsemeleri gerekmektedir. Hedef kitlenin, sosyal ve kültürel değerleri özümsemesi; vatan, millet ve bayrak sevgisi kazanması için millî kültürün edebiyat derslerinde öğrencilere aktarılması, öğretilmesi ve benimsetilmesi gerekmektedir. Yani edebiyat derslerinin muhtevalarında kültürel değerlere yer verilmeli, bunların sistemli ve programlı bir şekilde öğrencilere aktarılmalı, anlatılmalı ve sevdirmelidir.

Kişisel, ruhsal ve duygusal gelişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için öğrencinin güvenle yaşayabildiği, kültürel kimlik kazanarak uyum sağlayabildiği bir topluma aidiyet duygusu hissetmesi son derece önemlidir. Bunun için öğrencinin, mensup olduğu millete karşı derin bir sevgi beslemesi; ortak kader, ortak ülkü, ortak değerler etrafında birleşmesi ve “millet” adı verilen büyük bütünün bir parçası olduğunu idrak etmesi gerekmektedir. Öğrencide aidiyet duygusunun uyanmasında Türk dili ve edebiyatı derslerinin katkı sağladığı açıktır. Çünkü dil ve edebiyat, bir milletin kültürel değerlerine süreklilik kazandıran ve nesilden nesile taşıyan en önemli müşterek unsurlardır. Türk dili ve edebiyatı dersleri millî eğitimin amaçlarına hizmet edecek organizasyonları bünyesinde barındırmaktadır.

Türk dili ve edebiyatı müfredat programlarından hareketle millî Türk kültürünü gelecek nesillere aktaran en tesirli dersin Türk dili ve edebiyatı dersi olduğunu söylememiz mümkündür. Edebiyat öğretmenleri ise Türk kültürünü öğreten, ona katkıda bulunan ve sonraki nesillere bu kültürü taşıyan bir konumdur. Millî Türk kültürünü oluşturan maddi ve manevî değerlerin öğrencilere aktarılmasını sağlayacak, bu değerlerin öğrenciler tarafından özümsemesini ve sevilmesini gerçekleştirecek en etkin ve yetkin dersin, Türk dili ve edebiyatı dersi olduğunu söyleyebiliriz. Bu derste, Türk evladının kendi milletini

tanımasını, milletin kültürüne, sanatına ve tarihine içten bir bağlılık duymasını sağlayacak eğitim-öğretim faaliyetleri yapılması, kültürel aktarımın bir gereğidir. Millî Türk kültürünü, gelecek nesillere aktarmak millî eğitimin temel gayesi ise bu da edebiyat eğitimiyle mümkündür. Çünkü millî kültürümüzün en canlı, en renkli, en zengin; millî şuuru en iyi şekilde yansıtan, kültür bilinci, vatan ve millet sevgisini besleyip kuvvetlendiren örnekler, Türk edebiyatına ait sanat eserleridir ve öğrenci, bu eserlerin ilk örnekleriyle Türk dili ve edebiyatı dersinde karşılaşacaktır. Böylece öğrenciler hem Türk edebiyatının tarihî-coğrafi seyrini öğrenmiş olacaklar hem de edebî eserler vasıtasıyla Türk kültür dünyasına adım atacaklar.

Millî Türk kültürünün en önemli unsurları dil ve edebiyattır. Öğrenciler, dil ve edebiyat eğitimini okulda görürler. Bu nedenle dil ve edebiyat eğitimiyle, kültürün aktarılması birbiriyle sıkı bir ilişki içindedir. Çocukların Türk kültürünü tanıması, sevmesi ve benimsemesi için Türk dili ve edebiyatı derslerinin ciddiyle uygulanması gerekmektedir.

Türk milletin tarihsel süreç içinde geçmişten günümüze kadar meydana getirdiği edebî eserler, Türkçeyle, Türk'ün hayata, eşyaya ve hadiselerle kendi penceresinden bakış açısını ortaya koymaktadır. Bütün bunlar da edebiyat eğitiminin, kültürel ve tarihsel bağlamdan ayrı yapılamayacağını göstermektedir.

Türk dili ve edebiyatı dersinin içeriği, temel felsefesi ve amaçları, Türk kültürünü aktarmayı zorunlu hale getirmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Türk dili ve edebiyatı dersi aynı zamanda planlı ve sistemli bir şekilde öğrenciye kültürel kimlik kazandırma sürecidir. Kendini tanıyan, millî değerlerine bağlı, kültürel kimlik ve bilinç sahibi bir toplum oluşturmaya giden yol, iyi bir dil ve edebiyat eğitiminden geçmektedir. Bu nedenle Türk dili ve edebiyatı eğitime büyük bir önem vermeliyiz. Başarılı bir dil ve edebiyat eğitimi, kültürel değerlerini tanıyan, seven ve benimseyen nesillerin yetişmesini sağlayacak, bu da millî varlığımızı güçlendirecektir. Özellikle yetkili kişiler, köklerine bağlı ve istikbale güvenle yürüten bir nesil yetiştirmek için öncelikle öğretim programlarından ders kitaplarına kadar iyi bir dil ve edebiyat eğitiminin gerçekleştirilmesi gerektiğinin farkına varmalıdır.

Öğretim programındaki hedefleri, öğrencilere en etkili bir şekilde kazandırması ve eğitim-öğretim faaliyetlerini kolaylaştıran vazgeçilmez bir kaynak olması sebebiyle ders kitapları, bir derste kullanılan ve dersin geliştirilmesini sağlayan yol gösterici araçlardan birisidir. Ders kitapları, içeriğinde barındırdıkları muhteva aracılığıyla öğretim sürecinin sonunda

öğrencilere istendik yönde davranış ve özellikler kazandırmaya yöneliktirler. Bir başka deyişle, ders kitapları, ihtiva ettiği tüm unsurlarıyla birlikte öğretim hedeflerini gerçekleştirmeye yöneliktir. Ayşe Derya Eskimen, ders kitaplarının eğitim-öğretim süreci bakımından işlevlerini aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

Ders kitapları, bir kılavuz niteliği gören öğretim materyalleridir. Eğitim öğretim sürecinde hem öğretmen hem öğrenci açısından faydaları vardır. Ders kitapları, öğretmene dersi nasıl işleyeceği konusunda yol gösterir, bir plan sunar ve zaman kazandırır. Konunun öğretimi sürecinde, öğretmene bilgiyi topluca sunması ve yol göstermesi bakımlarından önem arz etmektedir. Öğrenci açısından faydaları ise ders kitabı sayesinde öğrenci, bilgiye en kısa yoldan ulaşır, bu bağlamda da ders kitabı bilginin kalıcılığını ve tekrarlanmasını sağlar (Eskimen, 2019, s.410).

Örgün eğitim kurumlarında gerçekleştirilen Türk dili ve edebiyatı eğitiminde, öğretim programları kapsamında hazırlanan ders kitaplarında yer alan metinlerin büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Edebiyat öğretmeni, edebiyat dersindeki etkinlik ve faaliyetlerini ders kitaplarındaki metinler üzerinden gerçekleştirir. Bu bakımdan, edebiyat ders kitaplarında muhtevayı oluşturan metinlerin seçimi ve metne yönelik soruların hazırlanması iyi bir edebiyat eğitimi süreci için önemli kabul edilir.

Bir milletin sosyal, siyasi, tarihî, askerî, içtimai, kültürel vb. kendine özgü karakteristik faaliyetleri ve bunların üzerine inşa edilen toplumsal hayat, edebî metinlerin dünyasında sanatsal bir dil ve estetik bir ifade ile anlatılır ve yeniden anlamlandırılır. Mustafa Kurt'un Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan edebî metinlerin işlevlerini açıkladığı "Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Edebî Metinlerin İşlevi ve Metin Seçimiyle İlgili Sorunlar" başlıklı bildirisinden hareket ederek, edebî metinlerin işlevlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- a) Türkçenin yüzyıllar içinde işlenerek kazandığı ses ve söyleyiş özellikleri ile değerleri fark ettirmek,
- b) Hem metinlerin yazıldığı dönemi hem dilin yüzyıllar içinde kazandıklarını göstermek,
- c) Milletlerin kültür ve değerler sisteminin taşıyıcı unsuru olmak,
- ç) İnsanın dünya ve gerçeklikle kurduğu ilişkiyi fark ettirmek,
- d) Genelde sanatın özelde edebiyatın farklı uğraklarını ve arayışlarını göstermek,
- e) Okuyucuyu başka edebî metinler okumaya sevk etmek,
- f) Öğrencinin eleştirel düşünme ve zihinsel becerilerini geliştirmek,
- g) Bir millete mensup olmanın ve millî bilinç kazanmanın aracı olmak,

h) Bu dünyaya ve insana dair temel duygu, düşünce ve hayalleri anlayabilmenin önemli bir aracı olmak (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kurt, 2017).

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, edebî metinlerin içeriklerinin öğrencinin estetik bakış açısını geliştirdiğini; duygu, düşünce, inanç ve hayal dünyasını zenginleştirdiğini, millî bilinci artırdığını, kültürel değerleri kazandırdığını, kişilik gelişimlerine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Edebî metinler her şeyden önce öğrencinin hayatını anlamlandırır. Böylece onların, hayatı farklı biçimlerde algılamalarını ve değerlendirmelerini sağlar. Dolayısıyla, edebiyat eğitiminde metinlerden hareketle öğrencilerin duygu, düşünce ve hayal dünyaları estetik ölçütler doğrultusunda zenginleştirilmeli, öğrencilerin benzer ürünler vermesi için gerekli uygulamalar yaptırılmalıdır (Güzel, 2019, s.106). O halde, Türk dili ve edebiyatı eğitiminin, öğrencinin duygu ve düşünce dünyasının da eğitimi olduğu ve bunun edebî metinler yoluyla yapılabilme imkânı önemli bir husustur. Mehmet Kaplan “Edebiyat Dersi” adlı makalesinde edebî metinlerin öğrenciler için manevi bir hazine olduğunu ifade etmektedir:

Bence ilkokuldan itibaren Türkçe ve edebiyat derslerinde öğretmenlerin başlıca vazifesi, öğrencilere güzel metinleri tekrar tekrar okutmak, hattâ ezberletmek olmalıdır. Musiki ve dans da böyle belli parçaları tekrarlamakla öğrenilmiyor mu? Tarih, edebiyat bilgisi ve açıklamaya çok defa lüzum yoktur. Güzel bir abideyi seyrederken, ne mimarını, ne yapıldığı tarihi, ne de hangi kaidelere göre inşa edildiğini düşünürüz. Musiki eserlerinin çoğunu da böyle dinleriz. Öğrencilere her şeyden önce güzel eserleri doğrudan doğruya tattırmalıdır. Bilgi saha sonra gelir. İlkokulda, hattâ ortaokul ve lisede öğrencilere sadece güzel eserleri tekrar tekrar okutmakla hayatları boyunca unutamayacakları ve her hatırladıkça zevk alacakları manevî bir hazine, bir kültür hazinesi vermiş olacağız (Enginün & Kerman, 1988, s.186).

Gelecek nesillere millî kültür şuuru kazandırmak ve gençlerde aidiyet duygusu uyandırmak, sistemli bir edebiyat eğitimiyle mümkündür. Edebiyat eğitimi, kültürel yapıyı oluşturan maddi ve manevi değerlerin, kendine özgü öğretim yöntem ve teknikleri ile öğrencilere kazandırılmasını sağlayan bir süreçtir. Dolayısıyla, Türk dili ve edebiyatı ders kitapları da gerek dil ve üslûp özellikleri gerekse metinlerin muhtevası yönüyle millî kültürün gelecek nesillere aktarımı açısından son derece önemlidir. Ders kitaplarındaki metinlerin dünyasına adım atan öğrenci; şahsiyet yapısı, sosyal durumu, duygu, düşünce ve estetik zevk bakımından kendini geliştirir, empati yeteneği kazanır, farklı hayatları tanıma ve onlarla özdeşim kurma imkânı bulur, kültürel değerleri edinir, millî benliğinin farkına varır, kelime hazinesini zenginleştirir. Dolayısıyla edebiyat eğitimi, aynı zamanda öğrencilerin yeni yaşamları tanıma, kişiliklerini geliştirme, duygu ve düşünce dünyalarını anlamlandırma sürecidir. Bütün bu işlevlerin gerçekleşebilmesi için öncelikle millî eğitim

felsefesiyle uyumlu, Türk edebiyatının önemli örneklerini barındıran, öğrencilerin yaş ve gelişim düzeyine uygun, nitelikli edebî metinlere ihtiyaç vardır.

Türk halk edebiyatı, bu ihtiyacı karşılamak için faydalanılması gereken önemli ve mümbit bir kaynaktır. Halk edebiyatı ürünleri, sosyal ve kültürel değerleri belirli olaylar ve şahsiyetler aracılığıyla somutlaştırır, öğrencilerin edebiyat dersini anlamasına yardımcı olur, Türk kültürünü korur ve geleneği geleceğe aktarır. Destanlardan masallara, türkülerden efsanelere, koşmalardan halk hikâyelerine kadar Türk halk edebiyatı ürünleri; kahramanlarını tanıyan, tarihine bağlılık duyan, kendi ana dilini mükemmel kullanan, kendi kültür dünyasını keşfeden öğrencilerin yetiştirilmesi için bitmez tükenmez ideal tiplere/kişilik modellerine, örnek olaylara, duygusal ve düşünsel kaynaklara sahiptir. Türk dili ve edebiyatı dersinde de millî kültürün bu zengin kaynaklarından en iyi şekilde faydalanmak gerekir. Abdurrahman Güzel ve Ali Torun'a göre Türk halk edebiyatı öğretiminin görevleri iki grupta toplanmaktadır: Birincisi öğrencinin Türkçe dil becerilerini -okuma, konuşma, yazma, dinleme- dilbilgisini geliştirmek, ikincisi millî birlik ve beraberlik çerçevesinde öğrencinin bilgi ve görgüsünü zenginleştirmek suretiyle kişiliğini geliştirmektir (Güzel & Torun, 2003, s.141). Bu açıdan bakacak olursak, Türk halk edebiyatı öğretimi, millî bilincin oluşması ve sürekliliğinin sağlanmasında büyük bir öneme sahiptir. Öğrencilerin hem kendi kişiliğini hem de mensup olduğu milletin kültür dünyasını öğrenmesi, benimsemesi ve bu surette ana diliyle bunları gelecek nesillere aktarması halk edebiyatı kaynakları ile mümkündür.

Halk edebiyatı ürünlerinin kültür aktarımına, ana dili öğretimine ve millî bilincin teşekkülüne çok büyük katkısı vardır. Halk edebiyatı unsurları, binlerce yıllık millî kültür mirasını gelecek nesillere aktarmak için önemli bir vasıta. Eflatun Cem Güney, yetişme çağındaki çocukları, toplum varlığının kopmaz bir parçası haline getirmenin ancak bilime dayalı bir eğitim işi olduğu görüşündedir. Bu yönüyle halk edebiyatı ürünleri, fertlere kültürel kimlik kazandırmak suretiyle millî varlığın devamını sağlayan önemli bir kaynaktır:

Türk halkının madde ve manasını bütün derinliği ve genişliği ile öğretmek ve yetişme çağındakilerin ruh yapılarını bu cevherlerle işleyerek cemiyet varlığının kopmaz bir parçası haline getirmek, ancak bilime dayanan bir eğitim işidir. Bunun için folklor eserlerimizi değerlendirerek Millî Eğitim ve Halk Eğitimi çalışmalarımız için tükenmez bir kaynak haline getirmeliyiz; bütün derinliği ve genişliğiyle (Güney, 1967, s.4).

Halk edebiyatı mahsulleri, Türk milletinin maddi, manevi, sosyal ve kültürel birçok değerini bünyesinde barındırır. Bu mahsuller, bir taraftan genç nesilleri Türklük âlemine

bağlarken diğerk taraftan da Türklüğün kadim mirasını geleceğekt aktarır. Böylece millî hayat içinde millî kimliğin sürekliliğit sağlanır. Geçmişten günümüze değin Türk milletinin her çeşit değerkini bünyesinde taşıyan bu mahsullerden yeterince yararlanılamamıştır. Yüzyılların birikimini, kısa, sade ve güçlü bir anlatım ile etkili ve yoğun şekilde anlatan atasözleri ve deyimler; halk inançlarının hususiyetlerini toplumsal bir bakış açısıyla ifade eden efsaneler; eğlence, mizah, nükte, ironi, alay ve hicvin büyük bir incelikle yapıldığı fıkralar; Türk insanının hüznü, keder, neşet, heyecan ve sevgisinin söz ve ezgi bütünlüğü içinde anlatıldığı türküler; Türk milletinin kültürel zenginliğini meydana getirmiş, millî Türk kimliğinin teşekkül etmesinde asırlar boyunca önemli bir görev üstlenmiştir.

Türk insanının duygu ve düşüncesi, zevk ve beğenileri, bütün özellikleriyle halk edebiyatı ürünlerine nüfuz etmiş; iyi ile kötü, doğru ile yanlış, güzel ile çirkin taraflar, Türk'ün ahlak, erdem ve fazilet duygusu, bu edebî ürünler yoluyla bir nesilden diğerk nesile aktarılmıştır. Halk edebiyatı ürünleri kendisini meydana getiren Türk insanının ortak davranış kalıplarını, ahlak sistemini, dünya görüşünü, kâinata bakış açısını, duygu, düşünce ve inanç dünyasını yüzyıllar boyunca taşıyan ve bu özelliğiyle millî bekayı sağlayan bitmez tükenmez bir hazinedir. Geçmişten geleceğekt, dünden yarına millî varlığı devam ettirebilmek için eğitim-öğretim faaliyetlerinde yetiştirilen bütün öğrencilere, ortak vatanda ortak duyguları paylaşan Türk milletinin kadim eserleri okutulmalı, bunlar vasıtasıyla yeni nesile millî kültür aşılanmalıdır. Oğuz Kağan destanı, Dede Korkut hikâyeleri, Nasreddin Hoca fıkraları, Keloğlan masalları, halk türkükleri, bilmeceler, maniler, ağıtlar, alkışlar, kargışlar, atasözleri, deyimler, efsaneler vb. halk edebiyatı mahsullerinin ihtiva ettiğit değer, erdem ve kıymet hükümleri, öğrencileri bir yandan bireysel, sosyal ve ahlaki olarak geliştirirken diğerk yandan da onları güçlü bağlarla ortak kabuller etrafında birleştirerek birlik ve beraberliğin sağlanmasına katkıda bulunur.

Eğitimin, kasıtlı bir kültürleme süreci olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu açıdan bakacak olursak, eğitim bu işlevini gelecek nesillere kültürel mirası aktarmak ve toplumsal devamlılığı sağlamakla yerine getirir. Türkçe vasıtasıyla hem Türk kültürü meydana gelir hem de gelecek nesillere Türk kültürünün aktarımı sağlanır. Türk kültürünün önemli bir tarafı da edebî eserlerdir. Destan, türküt, mâni, ninni, bilmece, fıkra, efsane gibi halk edebiyatı ürünleri, geçmişten günümüze Türk kültürü ve düşünce birikimini taşımakta, bünyesinde barındırdığı zengin muhtevasıyla Türk kültürünü çağlar boyunca canlı kılmaktadır. Bu fonksiyonunu yerine getirirken bireyleri sıkmadan; fıkra, masal, tekerleme, hikâye, bilmece, destan, türküt gibi halk edebiyatı ürünleri vasıtasıyla yer yer güldürerek,

eğlendirerek yer yer de düşündürerek, sorgulatarak kültürün aktarılmasını sağlar. Yeni nesiller kültürel değerlerini kendi halkının yarattığı edebî ürünler vasıtasıyla öğrenir, zihnini ve kalbini birtakım yabancı ve ithal düşüncelerin menfi tehlikesinden korur, millî duygu ve düşünce dünyasının öğretileri ile kimlik bilincini inşa eder. Özellikle küreselleşme adı altında millî kültürlerin erozyona uğradığı ve millî kimliklerin hızla yitirildiği bir süreçte, bireyler halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla bu problemlere karşı kendi kültürlerine ve millî kimliklerine sarılabilir. Toplumsal birlik ve beraberliğin güçlü olmasında çok önemli işlevlere sahip olan halk edebiyatı ürünleri, yeni nesillerin millî kültürü tanınmasını, sevmesini ve özümsemesini sağlamak suretiyle onların kimlikli ve bilinçli bireyler olarak yetişmelerini sağlar. Millî değerlerin, halk edebiyatı ürünleri vasıtasıyla gelecek nesillere aktarılması, onların müşterek kültür iklimi içerisinde yüzlerce yıllık gelenek, görenek ve kabulleri taşıyan millî kültür unsurlarını tanınmasını sağlayacaktır.

Eğitim, millî kültürün korunması, yaşatılması ve geleceğe aktarılmasında büyük bir sorumluluğa sahiptir. Eğitim, bir yandan bireyin kültürel değerlerle yetiştirilmesini sağlarken diğer yandan da onun toplumsallaşmasına imkân sunar. Bir başka ifadeyle eğitim, bir sosyalleşme aracı ya da kültürel değerleri bireylere kazandırma sürecidir. Millî kültürün aktarımı eğitim yoluyla gerçekleşir. Günümüzde birçok uzman eğitimci, akademisyen ve araştırmacı, edebiyat eğitimi ile kültürel yakınlığın hedef kitlenin kültürel kimlik gelişimi açısından önemini belirtmekte, bu nedenle kültür temelli müfredat programı ve öğretim stratejileri hazırlama ihtiyacını ifade etmektedir. Bu noktada örgün eğitim sistemine dolayısıyla okullara ve öğretmenlere büyük sorumluluk düşmektedir. Özellikle Türk dili ve millî Türk kültürünü tanıyıp benimseyen, ona sahip çıkan ve muhafaza eden fertler yetiştirmek Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin birincil vazifesidir. Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri, bu fertleri yetiştirirken edebiyat ders kitapları onların temel bilgi kaynağıdır. Edebiyat ders kitaplarında yer alan metinler ise kültür ve değerler sisteminin gelecek nesillere aktarılması başta olmak üzere dersin amaçlarının gerçekleşmesinde büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, edebiyat ders kitaplarında yer alan metinlerde hem millî Türk kültürünü aktarma hem de benimsetme noktasında halk edebiyatı ürünlerinden faydalanılmalıdır. Eflatun Cem Güney'in ifade ettiği gibi "Millî eğitim çalışmalarımızda arı gibi her çiçekten bal almak istiyorsak, bu folklor dalından da toplanacak latifeleri toplamalı ve latif kokulu bir demet halinde halkımıza, çocuklarımıza sunmalıyız" (Güney, 1971, s.139). Türk kültürünün aynası olan

Türk halk edebiyatı ürünleri, yeni nesilleri Türklük bilinci ve ortak kültürel kimlik etrafında birleştiren bir kaynaktır.

Edebiyat derslerinde halk edebiyatı metinleri okutularak öğrencilerin duygu, düşünce ve hayal dünyaları zenginleştirilmeli, öğrencilerin bu ürünleri anlaması ve içselleştirmesi için çeşitli etkinlikler yaptırılmalıdır. Halk edebiyatı metinleri içeriğinde öğrenciler için rol model tipler ve örnek olaylar barındırmaktadır. Öğrenciler, bu metinlerdeki rol modellerin kişiliklerini, farklı dünyalarını, hayatlarını tanıyarak empati yeteneği kazanabilir, rol modelleri taklit etme yoluyla benzer duyuş, düşünüş ve davranışlar geliştirebilir.

Millî kültüre ait bütün unsurların temelini teşkil eden ve gelecek nesillere aktarılmasında önceliği olan dil, eğitim alanında özellikle halk edebiyatıyla yakından ilgilidir. Halk edebiyatı ürünleri, bir yandan ana dili öğretimini tamamlarken öte yandan da millî kimlik inşasına katkı sağlar. Edebiyat öğretimi açısından halk edebiyatı; öğrencilerin kültürel kimliğini, onun yazılı ve sözlü becerilerinin gelişimini şekillendirmeye yardımcı olan zengin bir anlatı işlevi görmektedir. Dolayısıyla halk edebiyatı ürünleri, Türk kültürünün aktarımı kadar ana dilin öğretimi, korunması ve geliştirilmesi için de son derece kıymetli işlevlere sahiptir. Bilinçli ve kalıcı bir Türkçe öğretimi, dil ve edebiyat derslerinin yanında Türk millî eğitiminin de amacına uygundur. Bu amaca ulaşmak için halk edebiyatı ürünleri verimli bir kaynaktır. Bireyin bebeklik döneminden itibaren başlayarak evde ebeveynleri; mahallede, sokakta arkadaşları tarafından ninniler, masallar, efsaneler, hikâyeler, fıkralar, tekerlemeler ile kültür ve dil edinimi doğal bir süreç içinde devam etmektedir. Ömer Yılar, çocuğun dünyaya gelmesiyle başlayan bu kültürel edinim sürecini şöyle ifade etmektedir:

Çocuklar, yine büyüklerinden izleyerek öğrendikleri oyunları onayarak çok küçük yaşlarda başlayan millî kültür ve dil edinimi sürecinden etkilenmekteydi. Böylece Türk çocuğu daha okula başlamadan, Keloğlan, Koroğlu, Âşık Kerem, Leyla, Ferhad gibi pek çok masal ve hikâye kahramanının adını, pek çok tekerlemeyi, fıkrayı, deyimi farkına varmadan öğrenmekteydi. Bu elbette millî kültürü aktarmada doğal bir süreçti (Yılar, 2018, s.30-31).

Halk edebiyatı ürünlerini yaşatan kültür ve dil sistemidir. Bu ürünler sadece Türk milletin değer ve anlam dünyasının ifade vasıtası olmakla kalmaz, aynı zamanda Türkçenin en zevkli ve en zengin örneklerini, kelime hazinesini, söz kalıplarını, telaffuzunu ve gramer yapısını tanıtarak çocuklarda dili kullanma becerilerini geliştirir, söz dağarcığını zenginleştirir, onların dil bilinci kazanmalarını sağlar, algılama ve öğrenme sürecine katkıda bulunur. Halk edebiyatı ürünleri Türkçe'nin doğru ve bilinçli bir şekilde öğrenilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Bilmeceler, türküler, mâniler, ninniler, tekerlemeler vb. halk edebiyatı ürünleri, öğrencileri Türkçenin zengin söz dağarcığıyla

tanıtır. Dil ve edebiyat eğitimi aynı zamanda bir kültür öğretimi olarak, öğrencilerde millî bilinci artırır. Türk halk edebiyatı ürünleri, çocukların duygusal-ruhsal dünyalarını zenginleştirmek, onlara erdemli bir karakter kazandırmak ve değer bilinci aşlamak için büyük bir öneme sahiptir. Halk edebiyatı ürünleri, halkın estetik ve zevk anlayışı nakış nakış işlenmiş ve nesilden nesile aktarılmış millî kültür dünyasını taşıyan kolektif ürünlerdir ve edebiyat ders kitapları yazılırken kaynak olarak bu ürünlerden yararlanılmalıdır. Halk edebiyatı ürünleri, gençlerin mensup olduğu milletin kültürünü ve kültürel değerleriyle birlikte kolektif duygu, düşünce, inanç ve hayalleri de aktarması açısından büyük önem taşımaktadır. Halk edebiyatının en güzel örnekleriyle karşılaşan birey, bu ürünler aracılığıyla sosyal mefhumları, kültürel ve ahlaki değerleriyle tanışır. Olumsuz duyguların karşısında yer alan merhamet, hoşgörü, iyilik, saygı, dürüstlük, fedakârlık, adil olmak, sorumluluk, sevgi, yardımseverlik, aileye ve vatana bağlılık gibi olumlu duygular, kültürel değerler ve idealize edilen tipler çerçevesinde bireye aktarılır. Kendisiyle ve yaşadığı toplumla barışık olan birey, toplumsal yapı içinde duyuş, düşünüş ve davranış bilinci kazanır, evrensel düşünceye ve muasır medeniyete de buradan hareket ederek ulaşır.

Bütün bu görüş ve açıklamalar ışığında biz de halk edebiyatı ürünlerinin edebiyat eğitimindeki işlevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Halk edebiyatı ürünleri, Türk milletinin millî değerlerini ve kültür dünyasını yeni nesillere tanıtır, benimsetir ve binlerce yıllık kültür mirasını geleceğe aktarır. Böylece hem millî varlığın devamlılığının sağlanmasına hem de kendisini ve yaşadığı toplumsal çevreyi tanıyan, millî kültürüne bağlı, toplumsal değerlerine saygılı bireylerin yetişmesine yardımcı olur,
- b) Öğrenciler okuduklarını, dinlediklerini, izlediklerini ve gördüklerini; hayalleri, duyguları ve düşünceleri ile ilişkilendirerek yorumlama, anlamlandırma, eleştiri yapma, hissetme, yaratma ve algılama becerileri edinir ve bu becerilerini geliştirerek kendini rahatlıkla ifade etme öz güveni kazanır,
- c) Öğrenciler bu eserlerde idealize edilmiş tipleri kendilerine rol model alırlar, adeta onlarla özdeşleşirler. Böylece iyilik, adil olmak, vatanseverlik, dürüstlük, yardımseverlik, sevgi, merhamet, cömertlik, misafirperverlik gibi değerler müşahhas hâle gelir. Edebiyat derslerinde öğrencilere bu rol modeller ile istendik davranışlar kazandırılır. Böylece insani duygular, halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla öğrencilere birer değer olarak aktarılır ve onların kişilik gelişimlerine katkıda bulunulur,

- d) Halk edebiyatı ürünleri estetik değeri itibarıyla öğrencilerin his ve fikirlerini şekillendirir, duygu, düşünce ve hayallerini ifade etmesini sağlar, estetik beğeni ve incelik kazandırır,
- e) Halk edebiyatı ürünleri ile öğrenciye aidiyet duygusu verilir. Türk milletinin mensubu olduğunu bilen, müşterek değerler etrafında birleşen, vatan, millet ve bayrak sevgisine sahip olan bireylerin yetiştirilmesinde halk edebiyatı ürünleri önemli bir işleve sahiptir.
- f) Bu ürünler, öğrenciye ana dili Türkçeyi sevdirebilir, gramer yapısını öğretir, onların dil bilinci kazanmasını sağlar. Bununla birlikte yüzyılların birikimi olan söz yurdunun kapılarını öğrencilere açar, onların kelime varlıklarını zenginleştirir,
- g) Öğrencileri sıkmadan; fıkra, masal, tekerleme, hikâye, bilmece, mani, türkü gibi halk edebiyatı örnekleriyle hem güldürerek hem eğlendirerek hem de düşündürerek edebiyat derslerinin işlenmesi sağlanır.

Türk edebiyatı, diğer milletlerle mukayeseye gerek bırakmayacak şekilde zengin bir halk edebiyatı mirasına sahiptir. Dolayısıyla, yeni nesillere Türklüğün dil, kültür ve edebiyat mirasını vermekte halk edebiyatı ürünleri edebiyat öğretmenlerinin birincil kaynaklarından. Ancak halk edebiyatı ürünlerinin pedagojik işlevi ve önemi tam anlamıyla değerlendirilememiştir. Başta Millî Eğitim Bakanlığımızın, bu zengin kaynağı sağlam ve etkili bir şekilde değerlendirmesi, edebiyat eğitime büyük katkı sağlayacaktır. “Edebiyat eğitiminde halk edebiyatı ürünlerinin işlevi nedir?” sorusunun cevabı olarak kabul edebileceğimiz açıklama ve görüşlere yer verip kendi düşüncelerimizle bir sonuca vardıldıktan sonra Türk halk edebiyatının yaygın bir türü olan türkülerin edebiyat eğitimi açısından önemine değinip tezimizin problem durumundan bahsedeceğiz.

Türkü terimi, ilk defa 15. yüzyıla ait Ali Şir Nevâyî’nin Mîzânü’l-Evzân (Vezinlerin Terazisi) adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Türkü kavramı etimolojik olarak, Saim Sakaoğlu ve Ali Berat Alptekin’in ifade ettikleri yaygın kanaate göre “Türk kelimesinin sonuna nispet î’sinin eklenmesiyle başlangıçta türkî şeklini almış, daha sonra ise türkü şekline dönüşmüştür” (Sakaoğlu & Alptekin, 2006, s.592).

“Türkü nedir?” sorusunu cevaplamak üzere birçok bilim insanı ve araştırmacı, ansiklopedilerden sözlüklere, araştırma kitaplarından makalelere kadar pek çok kaynakta türkünün tanımını yapmıştır. Genel olarak türkü, “Türk halkının ruh halini, derdini, neş’esini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı hadiseleri yansıtan; hece

ölçüsüyle, bir veya dört mısralı bentlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlerdir” (Kaya, 1999, s.132). Türküler, millî kültürün dünden bugüne uzanan bir köprüsüdür ve Türk insanının, fikrî ve hissî dünyasının bütün derinliğini, sadece ince bir söyleyiş ve estetik bir duyuş ile ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bunu ses ve söz birlikteliği ile geleceğe aktarır.

Millî Türk varlığının devamlılığının sağlanmasının temel unsuru olarak kabul edilen halk edebiyatı ürünlerinden birisi olan türkü, nesiller arasındaki duygu ve düşünce bağııı kuvvetlendirir, geçmişle gelecek arasında bağ kurar. Muhtevasında taşıdıkları zengin bir kültürel birikim ve millî değerler vasıtasıyla Türk insanlarına millî kimlik ve kültürel bilinç kazandırarak millî birlik ve beraberliğin sağlanmasına katkıda bulunur. Türküler, benliklerimizi “biz” şuurunda birleştirir, millî kimliğimizin önemli bir parçası olurlar. Bu sebeple Türk milletini tanımak, kıymet hükümlerini ve kültürel değerlerini anlamak için öncelikle türkülere bakmalıyız. Unutmamak gerekir ki, türkülerini yitiren bir millet, kimliğini de kaybeder. Dolayısıyla türkü hem bireysel hem de kolektif kültürü pekiştirir, güçlendirir ve zenginleştirir. Kültürel unsurların paylaşılması, korunması ve geleceğe taşınmasında türküler önemli bir vazife üstlenir.

Türk milletinin müşterek duygu, düşünce ve değerlerini dile getirdikleri için türküler millî Türk kültürünü saklayıp geleceğe aktarmada büyük bir öneme sahiptir. Eğitimin temel işlevlerinden birisi de Türk kültürünün nesilden nesile aktarılması devamlılığını sağlamaktır. Bu kültürel aktarımın gerçekleşmesinde, Türk dili ve edebiyatı dersleri birinci dereceden sorumludur. Dolayısıyla Türk dili ve edebiyatı derslerinin hedefleri, müfredat programının yapısı ve içeriği, kültürel kazanımlara yöneliktir. Bu yönüyle türküler, Türk dili ve edebiyatı dersi için zengin bir dil ve kültür muhtevası barındırmaktadır. Türküler, Türkçenin ve Türk kültürünün bilgi, birikim ve zenginliğini Türk evladına aktarması bakımından son derece önemlidir. Mehmet Çevik, türkülerin taşıyıcılık özelliğini aşağıdaki cümlelerle ifade etmektedir:

Türkünün taşıyıcılık özelliği çift yönlüdür. Birincisi, türkü, tarihin ve kültürün öğelerini millî kültür formatına dönüştüren tüm değerlerin taşıyıcısıdır. Bu değerler, başta dilin kendisi olmak üzere tarihsel olaylardan kişilere, inançlardan inanışlara, duygu ve düşüncelerden deneyimlere, kadından erkeğe, evlattan ecdada, doğumdan ölüme, süreklilikten değişime, sözlü hukuk olan töreden gelenek ve göreneklere kadar geniş bir yelpazeye yayılır. İkincisi ise türkü, yine kültürün temel taşıyıcısı olarak kendisini; yani icrası, icracısı/ sanatsal, edebî, müzikal ve kültürel özellikleriyle birlikte yeniden ürettiği türküyü, bizzat kendisini dünden bugüne, bugünden de yarına taşır (Çevik, 2014).

Edebiyat eğitiminde edebî metinlerden yararlanmak suretiyle ders işlenmektedir. Öğrenciler için hazırlanacak metinlerin nitelikleri ve esaslarının üzerinden okutulan

edebiyat dersleri için türküler, destanlar, masallar, halk hikâyeleri, koşmalar vb. halk edebiyatı mahsulleri millî kaynaklardır. Türk halk edebiyatı ürünleri, edebiyat eğitimi için temel ve değerli malzemelere sahiptir. Bu yönüyle türkülere sadece eğlendirme işleviyle bakamayız. Çünkü türkülerin bireylerin eğitim sürecine olumlu bir etkisi vardır ve kültürel belleğin gelecek nesillere aktarılmasında büyük bir öneme sahiptir. Millî kültür hazinemizin en değerli ve en kadim örneklerinden olan türküler, her zaman Türk milletinin gönlünde mümtaz ve müstesna bir yere sahip olmuştur. Dilden dile, gönülden gönle saz ve söz birlikteliğiyle aktararak günümüze kadar gelen türküler, Türk milletinin en ince hislerini ve en samimi ifadelerini yansıtır. Türk'ün duygu ve düşünce dünyasını en güzel şekilde yansıtan türkülerde aşk, sevgi, ayrılık, ölüm, hasret, gurbet, sevinç, hüzn, cömertlik, kahramanlık, fedakârlık, vatanperverlik vb. bütün insani ve millî duyguların izleri görülür. En başta dil ve edebiyat eğitimi olmak üzere birçok derste türkülerden yararlanılabilir. Türk halk edebiyatı mahsulleri içinde önemli bir yere sahip olan, Türk milletinin duygu ve düşünce dünyasını yüzyıllar boyunca müzik ve söz ile nesilden nesile taşıyan türküler, öğrencilerin ilgisini çekebilecek özellikleri haiz olup edebiyat eğitiminde faydalanılabilecek niteliktedir. Dolayısıyla ezgi ve sözün birlikte can verdiği türküler, Türk dili ve edebiyatı derslerinin hedeflerine ulaşmasında etkili bir araçtır. Çünkü türküler, Türk milletinin duygu, düşünce ve inanç dünyasını geleceğe aktarma dolayısıyla Türk insanını millî değerlerle besleyip maşerî vicdanda buluşturma noktasında önemli bir kaynaktır. Sosyal ve kültürel serüvenimizin bir parçası olan türküler, Türk insanının savaş meydanlarında gösterdiği kahramanlıklardan bir sevdaya gönül vermesine, beşiğe koyduğu bebeğinden mezara bıraktığı annesine kadar geniş bir perspektifte Türk kültürünün aynasıdır. Bu özelliğiyle türküler öğrencilerin kültürel değerleri kazanmalarına, sevmelerine ve benimsemelerine yardımcı olur. Türk insanının ince hislerini, dünya görüşünü, inanç dünyasını ve kıymet hükümlerini dile getiren türkülerdeki insan tipolojisi, kimi zaman hasret çeken bir genç âşık, kimi zaman evladını kaybeden kederli bir anne, kimi zaman da vatan savunmasında kahraman bir asker olarak karşımıza çıkar ve halkın muhayyilesinde yüzyıllar boyunca yaşar. Bu anlamda Türk evladı, geçmişten geleceğe devam eden binlerce yıllık millî hikâyesini, değerler ve kabuller dünyasını, Türkçenin zenginliğini türkülerden öğrenmektedir. Türküler sayesinde her çocuk, Türk milletinin kültürel dünyası içinde ana dilini geliştirir ve bu doğal süreçle birlikte, sosyal değerleri kazanarak, buna bağlı davranışlar gösterir. Böylece çocukların bir yandan kendi ana dillerini sevmeleri ve estetik bir biçimde kullanmaları, kültürel değerlerini tanımaları ve

benimsemeleri diğer yandan da dilsel ve müziksel-ritmik zekâlarının gelişmesi, sözlü ve yazılı anlatım kabiliyetlerinin oluşması, sosyal iletişim gücünün artması, düşünme becerilerini kazanmaları sağlanmaktadır. Böylece türküler, millî eğitimin temel amaçları doğrultusunda işlevsellik gösterir. Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, türkülerin eğitimdeki işlevini şu şekilde izah etmektedir:

Türkülerimiz çocuğun dil zevkinin gelişimine büyük bir katkıda bulunacaktır. Müziğin ve ezginin insan beyninde yarattığı etki, dilin vurgu, tonlama ve ezgisi ile birleştiği zaman dilin estetik bir biçimde konuşulmasına büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu yüzden türküler, öncelikle çocuğun ilk çağlarında dinleme becerisini geliştirirken kullanmamız mümkündür (Güzel & Torun, 2003, s.151).

Türküler, Türk milletinin yüzyıllardır süregelen kültürel birikimlerini taşımakta ve bu birikimlerde Türk milletinin hayat felsefesini, dünya görüşünü, ideallerini, duygu ve düşüncelerini barındırmaktadır. Bu yönüyle Türk insanının kültürel ve toplumsal değerleri, türkülerle korunur ve gelecek nesillere aktarılır. Türkülerin, edebî mahsul olmasının yanında etnografya, sosyoloji, tarih, antropoloji gibi disiplinler için geçerli olduğu gibi eğitim açısından da anlamı bulunmaktadır. Halk edebiyatından türküler gibi zevkli ve eğlenceli ürünlerin, millî kültürümüzün karşısında yer alan ithal müziklere karşı desteklenmesi, yaygınlaştırılması, bilhassa okullarda işlenen edebiyat derslerinde titizlikle işlenmesi gereklidir. Türkü, “eğitim yoluyla millî kültürü ve değerleri genç kuşaklara aktarıcı” bir işlev görür. Sözün yanında yer alan müzik, öğrenciler için türküyü eğlenceli kılan bir özelliktir. Halk edebiyatı ürünleri arasında özellikle türkülerin eğitici özelliği çeşitli araştırmacıların müşterek kabulüdür. Türküler, Türk kültürü hazinesinin, Türk insanının değerler ve kabuller dünyasının öğrencilere aktarılmasında edebiyat dersleri için eğitici ve eğlendirici bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Türküler; yalın anlatımıyla Türkçenin zarafetini, inceliğini, zenginliğini, dil ve üslup hususiyetleri ile geçmişten günümüze kadar ihtiva ettiği pek çok ses, yapı ve anlam özelliklerini yansıtan ve geleceğe taşıyan zengin bir kaynaktır. Türkçede var olan binlerce sözcük, atasözü, deyim, alkış ve kargış gibi söz varlıkları sadece Türk dilinin değil, aynı zamanda Türk kültürünün de engin birikimini ortaya çıkaracak ve tüm yönleriyle tanıtacaktır. Bu yönüyle söz varlığını ve ifade kalıplarını tanıtması; dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini kazandırması ve öğrencilere ana dili bilincinin aşılması açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla öğrencilere dinleme, konuşma, yazma ve anlama edinimlerinin kazandırılmasında türkülerden yararlanılabilir. Türkçenin en güzel ikileme, sıfat, fiil, isim, yansıma sözcük, deyim, atasözü vb. örneklerini barındıran ve halk dilinin yaşayan en renkli hâllerini yansıtan türküler, öğrencilere yalnızca Türkçenin ince ve

estetik özelliklerini öğretmekle kalmaz, aynı zamanda onların dil becerilerini de geliştirir. Türküler, edebiyat derslerinde öğrencilerin temel dil becerilerini (dinleme, konuşma, okuma, yazma) kazanmaları ve bunları etkin bir şekilde kullanmalarında önemli bir işlev üstlenmektedir. Öğrenciler, türkülerle bir yandan temel dil becerilerini geliştirecek diğer yandan da millî kültürlerini sağlıklı bir şekilde özümseyecektir. Türküler; Türkçenin en saf, en berrak haliyle ve en kalbî hislerle söylenmiş oldukları için dilimizin zarafetini, insanımızın duygu ve düşüncelerini en yalın şekilde yansıtan şiirlerdir. Şiirsel formda olmalarıyla birlikte, kendine özgü bir ezgiyle söylenmeleri sebebiyle de öğrenciye fonetik ve belagat anlamında estetik zevk ve beğeni kazandırmaktadır. Türkülerdeki bu fonetik ve müzikal yapı, çocuğun ana dilini doğru bir şekilde konuşmasına yardımcı olur. Gıyasettin Aytaş ve Alemdar Yalçın, türkülerin bir yandan çocuğun dil becerilerini geliştirirken diğer yandan da estetik bir şekilde konuşmasını sağlayacağını ifade etmektedir:

Türkülerimiz çocuğun dil zevkinin gelişimine büyük bir katkıda bulunur. Müziğin ve ezginin insan beyninde yarattığı etki, dilin vurgu, tonlama ve ezgisi ile birleştiği zaman, çocuğun estetik bir biçimde konuşmasına büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu yüzden türküler, öncelikle çocukluğun ilk çağlarında dinleme becerisini geliştirmede kullanmamız mümkündür (Aytaş & Yalçın, 2005, s.136).

Halk edebiyatı ürünleri öğrencilerin ahlaki, sosyal ve psikolojik gelişimlerine yardımcı olmasının yanı sıra millî kültürünü ve değerlerini yakından tanımasını da sağlar. Örneğin türküler, halk hikâyeleri veya destanlar gibi halkın zevk ve estetiğine uygun oluşturulmuş halk edebiyatı ürünlerinde birçok kültürel özellik bulunmakta ve edebiyat eğitiminde verimli bir kaynak olarak bu ürünlerden yararlanılmalıdır. Halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla Türk milletinin yaşayışı, normları, hayata bakış açısı, inançları, değerleri kısaca millî kültür dünyası öğrencilere tanıtılarak; öğrencilerin kültür bilinçlerinin geliştirilmelerine ve topluma uyum sağlamalarına yardımcı olunur. Türk milletinin sosyal değerleri ve kültürel birikimine dayanan türküler, öğrencilere hedef davranışların kazandırılması bakımından taşıdığı özellikler itibarıyla halk edebiyatı ürünleri arasında önemli bir yere sahiptir. Türk insanının misafirperverliğini, yardımseverliğini, kahramanlıklarını, sevgi ve saygı merkezinde gelişen insani ilişkilerini, inançlarını ve daha birçok millî seciye özelliklerini türkülerde görmekteyiz. Bir başka ifadeyle türküler, eğitim açısından değerlendirildiğinde öğrencilerde hedef davranışları kazandırma konusunda etkili bir araçtır diyebiliriz. Bu anlamda türküler, okul öncesinden başlayarak lise çağlarına kadar öğrencilere öğretilmelidir. Türkülerin öğretilmesini millî dava kılan hususlardan birisi de millî ruhun öğrencilere aşılmasıdır. Zengin bir türkü hazinesine sahip bulunmaktayız.

Halk edebiyatı ürünlerinin genelinde görüldüğü gibi türküler de öğrencilerin ilgisini çekebilecek birçok hususiyete sahip olup çeşitli yaş gruplarına uygun olarak okullarda kullanılabilecek mahiyettedir. Böylece öğrencilerin millî kültür ve değerleri benimseyerek yetişmeleri sağlanmış olacaktır. Bundan dolayı Türk milletinin çeşitli şekillerde maruz kaldığı dil ve kültür emperyalizmine karşı yeni nesillere türkülerini sevdirmeliyiz. Millî kültür kaynaklarımızın başında gelen türkülerin eğitimdeki gücünün farkına varılmalı ve bunlardan özellikle dil ve edebiyat eğitiminde etkin bir şekilde yararlanılmalıdır. Öğrencilerde millî kimlik şuurunun oluşturulması, Türk milletinin değerlerinin onlara kazandırılmasının yolu türkülerden geçer. Türküler muvacehesinde bir duyuş ve düşünüş sergileyen öğrenciler, ana dili Türkçeyi bilinçli bir şekilde kullanacak, mensup olduğu Türk milletinin kültürel değerlerini tanıyıp sahip çıkacak, millî kimliğini kazanacaktır. Tüm bunlardan hareketle biçim, içerik ve tema olarak sağlam türkü metinlerinin seçilip edebiyat ders kitaplarında yer almasının hem sağlıklı bir kültür aktarımı hem ana dili becerilerinin sağlanması hem de öğrencinin ruhsal, sosyal ve kültürel gelişimi açısından büyük önem taşıdığı kanaatindeyiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla başlayan yeni dönem Türk dili ve edebiyatı eğitimi çalışmaları için de bir başlangıç noktası olmuştur. Çünkü bu alanla ilgili ilk kez Tanzimat'ta, bireysel olarak başlayan çalışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla birlikte planlı, programlı ve sürekli hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasıyla birlikte edebiyat programları ve ders kitapları yeniden ele alınmıştır. Osmanlı dönemi eğitim sisteminde dönemin şartlarına bağlı olarak farklı yürütülen eğitim hizmetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte tek merkezde toplanmıştır. Maarif Vekâleti yoluyla okullarda okutulacak olan Türk dili ve edebiyatı dersleri için öğretim programları teşekkül edilmeye başlanmıştır. Türk edebiyatı, Türk dili ve edebiyatı gibi adlarla okutulan dil ve edebiyat dersleri için 1924'ten günümüze kadar çok sayıda öğretim programı ve ders kitabı geliştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinden itibaren Türk halk edebiyatı ürünleri, hemen hemen her dönem edebiyat müfredatlarında ve ders kitaplarında yer almış ve bu ürünlerden yararlanılmıştır. Türküler, Türk milletinin duygu, düşünce ve hayallerini çağlar boyu nesillerden nesillere aktarma gücünü gösteren bir millî hazine, Türk insanının bir kültür mahsulü olması nedeniyle 1924, 1957, 1960 yıllarında yayımlanan edebiyat müfredat programlarında açık bir şekilde yer almış ve örneklem olarak seçtiğimiz edebiyat ders kitaplarında –nitelik ve nicelik olarak farklılık gösterse de- çeşitli örnek metinler ve bilgilerle “Millî Nazım Şekilleri Âşık Edebiyatı”, “Mahallî Edebiyatlar”, “Halk

Edebiyatı Nazım Şekilleri”, “Orta Halk Edebiyatı”, “Türk Halk Şiirinin Nazım Şekilleri”, “Halk Şiirinin Lâdinî Şekilleri” gibi başlıklar altında öğrencilere sunulmuştur. Bu anlamda 1923-1960 yılları arasında liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin biçim, içerik ve tema bağlamında nasıl değerlendirilebileceği ve bunların edebiyat eğitime etkisinin neler olabileceği sorusu araştırmamızın problem durumunu oluşturmaktadır.

1.2. Problem Cümlesi

Bu araştırmanın temel problemini “1923-1960 yılları arasında okutulan lise edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinleri biçim-içerik açısından nasıl incelenebilir ve tematik olarak nasıl sınıflandırılabilir?” sorusu oluşturmaktadır.

1.2.1. Alt Problemler

1923-1960 yılları arasında liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarındaki;

1. Türkü metinleri yapısal bakımdan nasıl değerlendirilebilir?
2. Türkü metinleri nasıl bir vezin (ölçü) dağılımına sahiptir?
3. Türkü metinlerinin içeriğinde barındırdığı tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel unsurlar nelerdir?
4. Türkü metinleri tematik olarak nasıl sınıflandırılabilir?
5. Türkü metinleri edebiyat eğitiminin amaçlarını gerçekleştirmesi açısından yeterli niteliğe ve niceliğe sahip midir?
6. Türkü metinleri edebiyat şubelerine göre nasıl bir dağılıma sahiptir?
7. Türkü metinleri kaynakları açısından nasıl değerlendirilebilir?

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; 1923-1960 yılları arasında Türk dili ve edebiyatı müfredat programı çerçevesinde yayımlanan lise ders kitaplarındaki türkü metinlerinin biçim-içerik açısından incelemesini yapmak, buradan hareketle türkü metinlerinin tematik sınıflandırmasını gerçekleştirmek, bu metinlerin edebiyat eğitimindeki yerini ve önemini ortaya çıkarmak ve eğitimsel açıdan verim sağlamayı hedefleyen çözümlere yer vermek ve

böylece edebiyat eğitimi içinde yer alan türkü öğretimine yönelik bakış açısını olumlu yönde geliştirmektedir. Ayrıca araştırmada 37 yıllık süreçte, Türkü öğretiminin geçirmiş olduğu aşamalar ile biçim-içerik ve tema bağlamında ortaya çıkan problemlerin belirlenmesi ve bu problemlerin edebiyat ders kitaplarına yansımaları tespit etmek de çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, 1923-1960 yılları arasında liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metnlerinin biçim ve içerik açısından türünün özelliklerini yansıtmada yeterli düzeyde olup olmadığını göstermesi ve türkü öğretimindeki problematik noktaları tespit etmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmadaki türkü metnlerinin tematik sınıflandırması, 37 yıllık edebiyat eğitimi sürecinde ders kitaplarındaki türkü metnlerinin hangi konuları ele aldığını ve nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Köklü bir geleneğe dayanan türküler, lise düzeyinde biçim ve içerik olarak en uygun örnekler üzerinden öğretmek ve böylece Türk kültürünün en zengin kazanımlarını öğrencilere aktarmak edebiyat eğitiminin en önemli amacı olmalıdır. Türk milletinin yüzlerce yıllık bu büyük birikimini, en doğru ve en uygun örneklerle tanıtmak ve onun biçim-içerik ve tema özelliklerini bilimsel bir yaklaşımla değerlendirmek, öğrencilerin Türk kültür ve folkloruna bakış açısını geliştirmek açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda, 1923-1960 yılları arasında okutulan edebiyat ders kitaplarında türkü türüne ne kadar ve nasıl yer verildiği bu tez için önem taşımaktadır. Edebiyat eğitiminin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için lise öğrencilerine türünün özelliklerini en iyi yansıtan metnin, doğru bir yöntemle işlenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın konusu olan 1923-1960 arası liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metnlerinin biçim-içerik ve tema yönünden değerlendirilmesi üzerine hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda görülen eksiklik bizi, 1923-1960 yılları arasındaki edebiyat ders kitaplarındaki türkü metnlerinin biçim-içerik özelliklerini incelemeye ve metinler üzerinden sağlıklı sonuçlar ortaya koyabilmek için tematik sınıflandırmasını yapmaya yöneltmiştir. Araştırma sonuçlarının Türk dili ve edebiyatı eğitimi çalışmalarına katkıda bulunması ve özellikle türkü konusuyla ilgili Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı ve edebiyat ders kitaplarında bulunan problemlere çözüm sağlaması temenni edilmektedir.

1.5. Sayıtlar

1. Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar biçim-içerik incelemesi ve tematik tasnifiyle türkü metnlerinin edebiyat eğitimindeki yeri ve önemini ortaya koymanın amaçlandığı bu araştırmada örneklem olarak seçilen edebiyat ders kitaplarının evreni temsil ettiği varsayılmıştır.

1.6. Sınırlılıklar

1. Bu araştırma, Türkiye Cumhuriyeti'nin 29 Ekim 1923 tarihindeki ilanından 1960 yılına kadar geçen süre zarfında, liselerde okutulan 26 adet edebiyat ders kitabı ile sınırlandırılmıştır.
2. Türkü metninin yer almayıp türkü hakkında sadece bilgi veren edebiyat ders kitapları da örneklem grubuna dâhil edilmiştir.
3. Türkü metnlerinin biçim, içerik ve temalarıyla birlikte edebiyat ders kitaplarında nasıl kullanıldığı da araştırmamıza dâhil edilmiştir.

1.7. Tanımlar

Bu araştırma kapsamında çalışmayla ilgili temel kavramlardan bazıları aşağıda açıklanmıştır.

Türkü: Farklı nazım şekillerinden oluşmuş, farklılığı genellikle ezgilerinde görülen bir nazım türüdür (Artun, 2013).

Ders Kitabı: Öğretim programlarının amaçlarını karşılayacak nitelikte öğrencinin bilgi seviyesine uygun hazırlanmış öğretim araçlarıdır (Temizyürek & Delican, 2016).

Tema: Şiire hâkim olan ve okura duyurulmak istenen duygu, şiiri oluşturan öz, şiirdeki içsel motiflerin bir araya gelmesiyle sezdirilen temel düşüncedir (Karataş, 2001, s. 419).

Biçim: Yazın ve sanat yapıtlarında dış görünüşdür (Dürder, Ediskun, Gencan & Gökşen, 1974, s. 30).

İçerik: Bir anlatımda verilmek istenen öz, düşünce, duygu ve imgelerin bütünüdür (TDK, 1998, s. 1039).

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Araştırmamızın bu bölümünde doğrudan ve dolaylı olarak türkü ve türkü öğretimiyle ilgili yapılan çalışmalara kısaca değinilmektedir. Çalışmalar, inceleme açısından karışıklığa sebep vermemesi amacıyla türkü tanımı, tarihçesi, tasnifi ve metinleri üzerine yapılan çalışmalar ve türkünün eğitimdeki ve öğretimdeki yeri üzerine yapılan çalışmalar olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilmektedir. Birinci bölümde türkünün tanımı, tarihçesi, tasnifi ve metinleri üzerine yapılan çalışmalar, ikinci bölümde ise türkünün eğitimdeki ve öğretimdeki yeri üzerine yapılan çalışmalara yer verilmektedir. Bu bağlamda, araştırmamızla doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan ve yararlanılması öngörülen çalışmalar, alt başlıkları çerçevesinde, yayın tarihi dikkate alınarak sıralanmaktadır.

2.1. Türkü Tanımı, Tarihçesi, Tasnifi ve Metinleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkünün tanımı, tarihçesi, tasnifi ve metinleri üzerine yüksek lisans ve doktora tezleri, kitaplar, makaleler başta olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ekseriyeti, Türk halk edebiyatı alanında yapılmasının yanında, eğitim ve müzik alanında yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde türkünün tanımı, tarihçesi, tasnifi ve metinleri üzerine yapılan 26 adet çalışma hakkında bilgi verdik.

Kaya, (2020) “Türkülerdeki Yanlışlıklar” adlı çalışmasının amacını “Bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutmak” olarak açıklamaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde türkü kavramını açıklamış, türkülerin doğuş ve yayılışları hakkında bilgi

vermiş, türkülerin çeşitleri ve teknik özelliklerini “uzun” ve “kıruk” havalar olmak üzere iki alt başlıkta incelemiştir. Araştırmanın “Türkülerdeki Yanlışlıklar” başlıklı ikinci bölümünde türkülerdeki yanlışlıklar; yanlış sözler, kafiyesiz sözler, anlamsız kelimeler, eksik dizeli sözler, eksik heceli sözler, fazla heceli sözler, şairi yanlış türküler, şairi kayıtlı olmayan türküler, yöre ve ezgi açısından yapılan yanlışlıklar, sahne ve kasetlerde yapılan yanlışlıklar olmak üzere on tane alt başlıkta irdelenmiştir. Sonuç kısmında ise türkülerdeki yanlışlıkların devamına seyirci kalınmaması gerektiğini ifade eden araştırmacı, bu yanlışlıkların düzeltilmesi için 11 tane teklif sunmaktadır. Bunlar arasında türkü tespit, kayıt ve denetleme kurulunun oluşturulması, repertuarda sahibi belli olmasına rağmen başka şaire kayıtlı olan türkülerin düzeltilmesi, türkünün sahibi belli ise güvenilir kaynaklardan bunun asıl şeklinin alınması, repertuar kitabına mahallî kelimeler sözlüğünün eklenmesi gibi çeşitli öneriler yer almaktadır.

Memiş, (2020) “Türkülerde Yeryüzü Unsurları ile İlgili Mitolojik Ögeler” başlıklı yüksek lisans tezinde, türkülerde bulunan yeryüzü unsurları ile ilgili mitolojik ögeleri incelemiştir. Dört bölümden oluşan tezin giriş kısmına, araştırmanın konusu, amacı, kapsam ve sınırlılıkları dâhil edilmiştir. “Türkü ve mitoloji” adlı ikinci bölümde ise türkü kavramının tanımı, tarihçesi, işlevleri ve özellikleri, mit ve mitoloji kavramlarının tanımı, işlevleri, özellikleri ve türkü-mitoloji ilişkisi anlatılmıştır. “Türkülerde yeryüzü unsurları ile ilgili mitolojik ögeler” başlığını taşıyan üçüncü bölümde TRT Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisinin 1. ve 2. cildinden seçilen türkü metinlerinde yer alan mitolojik unsurlar değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen neticeler “Sonuç ve öneriler” kısmında sunulmuştur. Türkülerin mitolojik temler açısından zengin bir içeriğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Ertekin, (2019) “Türkülerde Sevgili Tipi” başlıklı yüksek lisans tezinde, TRT Türkü Repertuarının tamamı ve Türk Halk Müziği Sözler Antolojisi 1. ve 2. cildini tarayarak seçilen türkü metinlerindeki sevgiliye ait özelliklerini tespit etmiştir. Giriş ve beş bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında Türk edebiyatının genel dönemleri ve söz konusu edebî dönemlerde sevgiliye ilgili yapılmış olan akademik araştırmalardan örneklerle yer verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde sevgiliye dinî motiflerle bakış açısına sahip olan türküler, ikinci bölümünde sevgiliye dair genel bilgiler ve sevgilinin fiziki özelliklerine ait dış güzelliğinin bulunduğu türküler, üçüncü bölümünde sevgiliye ait eşyaları konu alan türküler, dördüncü bölümünde sevgilinin eylem ve davranışlarıyla ilgili türküler ve son bölümünde de sevgiliye diğer unsurların ilişkisini konu alan türküler

incelenmiştir. Türkülerde sevgilinin önemli bir yere sahip olduğu ve bunun aşk teması üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir.

Gazimihal, (2006) "Anadolu Türküleri ve Musikî İstikbâlimiz" başlıklı çalışmasında, halk türkülerinin tanımı, menşei, makam ve usulleri üzerinde durmakta, konuyla ilgili örnekler vermiştir. Çalışma üç bölümde tamamlanmıştır. Birinci fasılda halk şarkısının tanımı, tarihçesi, millî beste mektepleri, musiki fenni ve milliyet, Cemal Reşit Bey gibi konu başlıkları değerlendirilmiştir. İkinci fasılda şark musiki tarihinde Türk dehası, halk türküler ve klasik Türk musikisi, klasik Türk makamlarının menşei, Alaturkanın Garp musikisi üzerindeki son tesirleri gibi alt başlıklar ele alınmıştır. Üçüncü fasılda ise "Memleketimiz Halk Şarkıları" başlığı bulunmakta, ekler kısmında ise 30 adet türkü metni sunulmuştur.

Öztürk, (2017) "Türküyü Okumak/Türkü Yazıları 2" başlıklı çalışmasında, türkülerin anlatı yapısı, şiir şekil ve biçimi, dil ve tematik özellikleri, türkülerin kültürler ve uluslararası tanıklıkları gibi konuları ele almış, tarihî ve güncel ağız derlemelerine bağlı metinlerin seyrini incelemiştir. Sekiz bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde türkülerin dili irdelenmiştir. İkinci bölümde Muğla epik türkülerinin Türk halk türküsü geleneği içindeki yeri ve türkülerde kadınların önceliği dramatik metinler örneğinde bir çözümleme üzerinden türkülerin yapısı incelenmiştir. Üçüncü bölümde türkünün tarihî, sosyal ve kültürel arka planı üç adet türkü örneği üzerinden açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Konya türkü folklorundan hareketle türkülerin mecrası üzerine bir deneme yapılmıştır. Beşinci bölümde türkülerdeki göç olgusu, altıncı bölümde türkülerin ideolojisi meselesi ve yedinci bölümde halk türkülerindeki telif hakkı sorunu bağlamında "Türkülerin piyasası üzerine" başlığı ele alınmıştır. Sekizinci bölümde ise "Türk Halk Türküsü Arşivi" ve "Konya Halk Türküleri Külliyyatı" projeleri tanıtılmakta ve türkülerin arşivlenmesi konusu değerlendirilmiştir.

Artun, (2012) "Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı: Edebiyat Tarihi/Metinler" başlıklı çalışmasında, Türk halk edebiyatının kültürel değişiminin ve gelişiminin genel çerçevesini ele aldıktan sonra anonim Türk halk edebiyatı nazım ürünlerini tanıtmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde İslamiyet öncesi Türk edebiyatı, İslamiyet sonrası Türk edebiyatı, anonim halk edebiyatı, dinî-tasavvufî halk edebiyatı ile âşık geleneği ve âşık edebiyatı incelenmiştir. İkinci bölümde türkülerin söyleme geleneği, oluşumu ve yayılması, tarihi, işlenen konuları, sınıflandırılması ve türkülerden örnekler sunulmuştur. Üçüncü bölümde

ağıt, dördüncü bölümde ninni, beşinci bölümde bilmece, altıncı bölümde tekerlemeler, yedinci bölümde atasözleri ve deyimlere yer verilmiştir.

Yıldırım, (2016) “Türkü Sözlerindeki Problemlere Dair” başlıklı makalesinde türkülerdeki şekil ve anlam yanlışlıklarını; türkülerde bulunan mantık hataları, kafiyeğe bağılı hatalar, türkü metinlerinde/sözlerinde yanlış anlamlandırmalar olmak üzere üç başlık altında değerlendirmiştir. Araştırmacıya göre, türkülerin şekil ve anlam açılarından ciddi yanlışlıklar içerdığı, değerlerimizin törpülendiğı bir çağda türkülerimizi yeni nesle doğru bir şekilde tanıtmak ve onlara sevdirmek, geleneğimizin devamı konusunda son derece önemlidir. Bunun yolu da öncelikle türkülerimizin sağlam metinlerinin ortaya konması ile mümkündür. Araştırmacı, türkülerdeki problemlerin, müzik adamları ve edebiyatçılardan oluşan komisyonların tetkikinden geçirilmesi önerisinde bulunmaktadır.

Eroğlu, (2014) "Söz ve Müzik Açısından Türkü" başlıklı yüksek lisans tezinde, türkü araştırmalarında eksiklikler olduğuna dikkat çekmiştir. Araştırmacı, çalışmasının amacı olarak söz konusu eksiklikleri gidermek olduğunu ifade etmiştir. Türküyü meydana getiren iki ana unsur olan "söz" ve "müziğin" mevcut algılanışı ve nasıl algılanması gerektiğı ortaya koyularak, "Türkü nedir?" sorusuna cevap aranmıştır. Üç bölümden oluşan tezin giriş kısmında konusu, amacı, yöntemi ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Tezin birinci bölümünde müzik folkloru, halk edebiyatı, halk müziğı, Türk halk müziğı kavramlarının açıklaması yapılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümü söz-müzik ilişkisi, türkülerde yer alan söz unsurları, halk şiiri içinde türkü konusu incelenmiş ve türkülerin söz bakımından tasnifi yapılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde ise türkülerin menşei ve özellikleri, ezgi açısından türkülerin tasnifi ve türkü örneklerine yer verilmiştir. Araştırmada, söz ve müzik açısından türkü kavramına bütüncül bir yaklaşım sergilenmiş, türkü; söz ve müzik bağlamında yeniden tanımlanmıştır.

Zeybek, (2014) “Türkülerimizde Dinî Motifler: TRT Repertuarı Kapsamında” başlıklı doktora tezinde, türkülerde yer alan din temasını incelemiştir. TRT Halk Müziğı Repertuarındaki 5254 türkü üzerinde yapılan çalışma, türkülerdeki dinî bakış açısını ortaya koyması bakımından zemin oluşturmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde türkünün temel kavramları ve sınıflandırma teknikleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde “Genel dinî motifler” başlığı altında türkülerde yer alan inanç, ibadet ve diğer dinî motifler tespit edilmiş, “Tasavvufî motifler” başlığı altında ise derviş, dergâh gibi

tasavvufî terimlerin bulunduğu türküler incelenmiştir. Çalışma sonucunda, dini motiflerin türkülerin içinde önemli bir yere sahip olduğuna ulaşılmıştır.

Yakıcı, (2013) “Halk Şiirinde Türkü” başlıklı çalışmasında, türkü hakkında geniş kapsamlı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Çalışma üç bölümde tamamlanmıştır. Araştırmanın “Tanım/tarihçe/kaynak” adlı birinci bölümünde türkünün tanımı yapılmış, doğuşu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiş ve türküler üzerine yapılan çalışmalar tasnif edilmiştir. “Türkülerin Sınıflandırılması” başlıklı ikinci bölümde türküler; vezinleri, yapıları, konuları ezgileri, icra ortamları, icra edildiği bölge/il/ilçe/köyler bakımından sınıflandırılmıştır. Çalışmanın “Türk dünyasında türkü geleneği” başlıklı üçüncü bölümünde ise Türk topluluklarına ait türkü geleneği hakkında geniş bir bilgi verilmiştir. “Dizin” kısmında Türkiye sahasındaki türkü örneklerinin sıralamasına yer verilmiştir. Çalışmada yer alan zengin kaynakça yeni araştırmacılara yol göstermektedir. Çalışma, türkü konusuna dair zengin bir içerik, bilgi, değerlendirme ve bibliyografya tabanına sahip olması, türkülerini Türk dünyasının ortak perspektifi bağlamında incelemesi bakımından türkü alanında yapılacak olan gelecekteki araştırmalara öncü olma özelliğiyle hazırlanmıştır.

Kınık, (2011) “Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler” başlıklı makalesinde bir iletişim aracı olarak ele alınan türkülerin sözlerini ve konularında bulunan mesajları, yöresel sözcükleri ve konuyla ilgili önemli bilgileri bir örneklem içinde sunmuştur. Bu makalede, Türk halk müziği ve türkülerin bir iletişim aracı olarak nasıl bir rol üstlendikleri incelenmektedir. TRT Türk halk müziği repertuarında bulunan 5000 türküden araştırmaya doğrudan katkıda bulunacak olan türküler seçilerek araştırmada veri olarak kullanılmıştır. Makale için seçilen türkülerden örnekler verilerek bu türkülerin konuları ile vermek istediği mesajlar açıklanmıştır. Araştırmanın sonucunda verilen örnek türkü sözlerinden hareketle türkülerin hemen her insanın ders alacağı, sosyal hayata katkı sağlayacak mesajlar içerdiği, bu yönüyle bir iletişim aracı olan türkülerin kültürün gelecek nesillere aktarılmasında birincil kaynaklar arasında yer aldığı ifade edilmiştir.

Şahin, (2010) “Türk Halk Müziğinde Coğrafi Motifler ve Türküler Atlası” başlıklı yüksek lisans tezinde, TRT repertuarında yer alan tüm Türk Halk Müziği eserlerini söz ve usul yönünden inceleyerek elde edilen bulguları analiz etmiş, türküler açısından benzer ve farklı yöreleri tespit etmiştir. Araştırmada türkülerin dizi-ayak dağılımı özellikleri hakkında yapılan yöresel tasniflere de yer verilmiş, bu çalışmalardaki veriler üzerinden analizler yapılmıştır. Tespit edilen benzer yöreler haritalanmıştır. Çalışma, türkü ile coğrafya

ilişkinini ortaya koymuş ve türkülerin birleştirme, aktarma ve tanıtmaya işlevlerini örnekleriyle göstermiştir.

Yakıcı, (2010) “Türkünün Tarihçesi, Tanımı, Türk Dünyasındaki Yeri” başlıklı makalesinde, Türk kültürünün temel unsurlarından biri kabul ettiği türkülerin Türklerin sosyal, dinî, siyasal ve kültürel hayatının her safhasında yer aldığını ifade etmiştir. Türkü kelimesinin “Türk’ten geldiği ve Türklere özgü bir ezgi olduğu” görüşünü belirten araştırmacı, Divanü Lügati’t-Türk’ten Mizânu’l-Evzan’a türkünün tarihî kaynaklardaki yeri ve tarihî süreç içindeki gelişimi hakkında bilgi vermiş, birçok araştırmacı ve bilin insanının türkü tanımı ışığında kendi bakış açısıyla türküyü tarif etmiştir. Altay Türklerinden Azerbaycan Türklerine, Başkurt Türklerinden Gagauz Türklerine kadar Türk topluluklarındaki türkü örneklerinden hareketle terim ve kavramlar açıklanmıştır.

Özbek, (2009) "Türkülerin Dili" başlıklı çalışmada, TRT halk müziği repertuarında bulunan 5773 türkü metnini değerlendirmiştir. Genellikle anlamı unutilan türkülerin söz zenginlikleri ve arka planları ele alınmıştır. Çalışma dokuz bölümden müteşekkildir. İlk bölümde halk türkülerinin özellikleri anlatılmış, ikinci bölümde çalışmada izlenen yol açıklanmış, üçüncü bölümde türkülerin dil ve ağız özellikleri “dil” ve “ağız” olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü kısmında türkülerdeki ses hadiseleri yedi alt başlık altında değerlendirilmiş, beşinci bölümde ise türkülerin anlatım hususiyetleri incelenmiştir. Çalışmanın altıncı bölümünde kısaltmalar, yedinci bölümünde çeviri yazı işaretleri, sekizinci kısmında sözlük sunulmuş, dokuzuncu bölümde yararlanılan kaynaklara yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Güven, (2009) "Türküler Dile Geldi" başlıklı çalışmada, hikâyeli türkülerini tespit ederek bunların karşılaştırılmasını ve değerlendirmeler yapılmasını sağlamıştır. Dört bölümden müteşekkil çalışmanın birinci bölümünde hikâyeli türkülerin oluşumu ve gelişimi incelenerek, icra ve icracıları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, hikâyeli türküler biçim yönünden değerlendirilerek, hikâyeye ve türkü metinlerinin ayrı alt başlıklarda yerel ağız özellikleri ve yapıları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, hikâyeli türküler içerik yönünden yaklaşılmakta; türküler zaman, mekân, şahsiyetler, kültürel unsurlar, konular bağlamında incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise 100 adet türkü metnine yer verilmiştir. Hikâyeli türkülerin biçim, içerik ve konuları hakkında bilgi veren çalışmada, türküler hikâyeleriyle birlikte geniş bir perspektiften değerlendirilmiştir.

Burç, (2009) “TRT Repertuvarındaki Türkü Sözlerinin Konu Tür ve Biçim Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezini, dört bölümde hazırlamıştır. Tezin birinci bölümünde araştırmanın içeriği, problem cümlesi, önemi, varsayımları, sınırlılıkları, yöntemi tanıtılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde türkü ve Türk Halk Müziği kavramları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise Türk Edebiyatının nazım biçimleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde TRT’nin sözlü eserler antolojisinin 1. ve 2. ciltleri içerisinde bulunan 4222 türkü, betimleme yöntemiyle konu, tür ve biçim açısından incelenmiş ve elde edilen bulgular matematiksel olarak gösterilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında, çalışmada ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir.

Başgöz, (2008) "Türkü" başlıklı çalışmada, türküyü "gerçekle hayali, sözün ve ona koşulan sazın dili ile birleştiren şiir" olarak tanımlamıştır. Çalışmanın "Halk Türküsü: Gerçekle Hayali Birleştiren Şiir" adını taşıyan birinci bölümünde, türkülerin yapısı ele alınmış, toplumsal ve insani yönüyle türkülerin işlevleri farklı örneklerle açıklanmıştır. Çalışmanın "Gurbet Türküleri" başlıklı kısmında ise Türk milletinin gurbet kavramıyla ilişkisi ve kültürel değişim mecrası türküler üzerinden analiz edilmiştir. "Hapishane Türküleri" adlı bölümde türkülerde anlatılan yalnızlık, karamsarlık, hapishane yaşamı gibi konulardan hareketle örnekler verilmiştir. "Asker Türküler" başlıklı bölümde ise Türk insanının, hem bireysel hem de millî hayatında değerli bir vazife olan askerliğe türkülerdeki yaklaşımı ele alınmıştır. "Ninniler", "Ağıtlar", "Maniler" de çalışmanın diğer bölümlerden olup, örneklerle açıklanmıştır. Yazar, sözlü kültüre dayanan türkülerdeki anlam kayması, kalıp sözler ve kalıp dizeler üzerinde de durmuştur. Ayrıca çalışmada türkülerin biçimsel ve işlevsel özelliklerine de yer verilmiştir. Çalışma, türkülere çok yönlü bir bakış açısı geliştirmiş, Türk milletinin duygu ve düşünce dünyası ile türküler arasında anlamlı bir ilişkiyi ortaya koymuştur.

Güven, (2005) “Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinde, hikâyeli türkülerini biçim ve içerik bağlamında incelemiş ve bu hikâyeleri meydana getiren konuları ele almıştır. Üç bölümden oluşan araştırmanın giriş kısmında, araştırmanın amacı, alanı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiş, daha sonra konuyla ilgili yapılan çalışmalar sıralanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde türkü kavramının menşei ve yayılışı hakkında bilgi verilmiştir. Türklerin eski asırlarından günümüze kadar türkünün yeri ve önemi geniş bir yelpazede incelenmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde hikâyeli türkülerin oluşumu, yayılışı, icrası, ezgi yapısı ve coğrafi dağılımı hakkında bilgi

verilmiştir. Üçüncü bölümde 100 adet türkü metnine yer verilmiştir. Çalışmada, hikâyeli türkülerin kaynağı, yayılışı ve bugünkü durumu değerlendirilmiştir.

Yakıcı, (2004) “Havada Kar Sesi Var ya da Türkülere Eleştirel Bir Bakış” başlıklı makalesinde, Türklerin en eski devirlerinden Cumhuriyet'e kadar türkünün doğuşu ve yayılmasını inceleyen tarihçe hakkında bilgi vermiştir. Türkülerin sosyo-kültürel ve edebî etkilerinden de bahseden çalışma, türkülerin popülerleşme uğruna sözlerinin değiştirilmesi ve söylendiği yer, tarih ve ortamla ilişkisinin kesilmesi ve söyleyiş amacının dışında değerlendirilmesi eleştirilmiştir. Yazar, bu eleştirisini türkü örnekleri bağlamında sağlam gerekçelerle açıklamıştır.

Aydemir, (2003) “Halk Türkülerinin Dili Üzerine Yapısal Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans tezinde, Türkiye sahasında derlenmiş olan halk türkeleri üzerine dilbilimsel bir çalışma yapmıştır. TRT tarafından derlenen Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi adlı iki ciltlik eserden seçilen türkü metinleri yapısal dilbilim disiplini çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın giriş kısmında yapı, yapısalcılık, felsefe, dilbilim gibi kavramlar hakkında genel olarak bilgi verilmiştir. Bu bilgiler verildikten sonra araştırmanın kapsam ve amacı belirlenmiş, türkü metinleri yapıyı oluşturan her unsura numaralar verilerek incelenmiştir. Çalışmanın, türkülerin yapı dilbilimsel özelliklerini göstermesi ve anlam bilimsel, toplum dilbilimsel, gösterge bilimsel çalışma alanlarına katkı sağladığı görülmüştür.

Akbaba, (2002) “Kahraman Maraş Türküleri Üzerine Bir İnceleme” yüksek lisans tezinin giriş kısmında, Kahramanmaraş'ın tarihçesi, sosyokültürel yapısı ve turizmdeki yeri hakkında bilgi vermiştir. Birinci bölümde türkü kavramı ve Kahramanmaraş'taki türkü geleneği üzerinde durulmuştur. Tezin ikinci bölümünde Kahramanmaraş türkeleri konu ve yapısına göre tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre üçüncü bölümde türkü metinleri verilmiştir. Araştırma, bilimsel derleme ve türkü tasnif yöntemini uygulamalı örneklerle göstermiştir.

Oğuz, (2001) “Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam” adlı çalışmasını önsöz, kaynakça ve dizin hariç sekiz bölümde hazırlamıştır. Yazar, çalışmasının ilk bölümünde Türkiye sahası halk şiirinde tür ve şekil meselesi üzerinde durmuştur. Türkiye sahası âşık makamlarını da inceleyen yazar, Türkiye-Azerbaycan ve Türkmenistan kaynakları bağlamında varsağıyı incelemiştir. Azerbaycan sahası halk şiirinde tür ve şekil meselesi hakkında da bilgi vermiştir. Çalışmada, halk şiirindeki tür, şekil ve makam konusunda hazırlanan

araştırmalar irdelenip sorgulanmış ve yöntem eksikliklerinin meydana getirdiği problemler çözümsel bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Mirzağlu, (2000) “Zeybek Türküleri ve Dansları” başlıklı doktora tezini, dört bölümde hazırlamıştır. Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, alanı, kullanılan yaklaşım ve yöntemler, konuyla ilgili araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde Aydın'ın coğrafı, sosyokültürel, ekonomik ve ticari durumu incelenmiştir. İkinici bölümde zeybek kavramı, tre ve törensel ritüelleri ve meşhur efeleri tanıtılmıştır. Çalışmanın nc bölümünde zeybek türkülerinin yapı, ezgi, tema, anlatım ve işlev özellikleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise zeybek dansı, zeybek oyun havaları, oyun hikâyeleri, figürleri, yapısı, işlevleri ve icra ortamları incelenmiştir. Araştırmada, zeybek türküleri ve dansları, icra edildiği gelenek ve ortam bağlamında değerlendirilmiştir.

Kaya, (1999) “Halk Türkülerinde Kadının Konumu” başlıklı yüksek lisans tezini, Türk kadınının türkülerdeki yeri ve önemini göstermesi amacıyla hazırlamıştır.  bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın amaç, kapsam, yöntem ve araçları ifade edilmiştir. İkinici bölümde geçmişten günümüze Türk kadınının yeri, müzik-toplum ve trk söyleme geleneği içinde Türk kadınının önemi, müziğin doğuş nedenleri ve türkülerin toplumdaki konumu değerlendirilmiştir. nc bölümde Türk kadınının trk yakıcı kimliği, türkülerin konu tasnifi bağlamında incelenmiştir.

Kırman, (1998) “Muğla Türküleri (Metin Toplama ve Tasnif)” başlıklı yüksek lisans tezinde, Muğla yöresine ait 203 türkünün metnini varyantlarıyla karşılaştırmış, şekil özelliklerine göre tasnif ederek her metni numaralandırmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde trk geleneği ve Muğla coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir. Birinci Muğla türkülerinin teknik ve muhteva özellikleri değerlendirilmiştir. İkinici bölümde trk metinlerine yer verilmiş, üçüncü bölümde türkülerin hikâyeleri sunulmuştur. Trk metinlerine erişimi kolaylaştırmak amacıyla dördüncü bölüm dizin kısmı olarak hazırlanmıştır. Çalışmada, derlenen trk metinleri şekil ve konu açısından tasnif edilmiştir.

Gümüş, (1995) “Malatya Türkülerinde Analiz alışması” başlıklı yüksek lisans tezinde, Malatya yöresine ait 12 adet türküyü tüm yönleriyle incelemiştir. Çalışmanın birinci bölümü giriş niteliğinde hazırlanmıştır. İkinici bölümde Malatya ilinin tarihçesi ve coğrafı özelliklerinden bahsedilmiştir. nc bölümde seçilen türkülerin edebi, ritmik, melodik

ve biçimsel yapıları incelenmiştir. Araştırmada, türkü türünün edebî ve ezgisel zenginliği örnekleriyle gösterilmiştir.

2.2. Türkünün Eğitimdeki ve Öğretimdeki Yeri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışmanın bu bölümünde türkünün eğitimdeki ve öğretimdeki yeri üzerine hazırlanan kitap, tez, makale, bildiri gibi 16 adet bilimsel çalışma yer almaktadır. Türkünün eğitimdeki ve öğretimdeki yeri üzerine yapılan çalışmalar, genellikle değerler eğitimi, Türkçe, sosyal bilgiler ve müzik öğretimi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

Türkay Yavuzel, (2020) “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürel Aktarım Açısından Türkülerin Önemi” başlıklı yüksek lisans tezinde, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürel aktarım açısından türkülerde yer alan kültürel öğeleri tespit etmiştir. Bu amaçla Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde belirtilen sosyokültürel öğelere göre 4265 türküde yer alan kültürel öğeler içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve örneklem olarak seçilen türkülerle etkinlikler oluşturulmuştur. Çalışma; giriş, literatür, yöntem, bulgular, tartışma, sonuç ve öneriler olmak üzere beş bölümden teşekkül etmektedir. Çalışmanın sonucunda; dil öğretiminde kültürel unsurların yer alması gerektiği, türkülerin Türk kültürü bakımından zengin öğeler ihtiva ettiği, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürel aktarım açısından türkülerden yararlanılabileceği ifade edilmektedir.

Gökdemir, (2019) “7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Türkülerle Değerler Eğitimi” adlı yüksek lisans tezinde, sosyal bilgiler üniteleri ve bu bağlamdaki değerleri tespit ederek türkülerle ilişki kurmuştur. Çalışma, türkülerden yararlanarak değer eğitiminin mümkün olup olmadığını değerlendirmek ve değer eğitiminde türkülerin etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma; giriş, alanyazın /ilgili araştırmalar, yöntem, bulgular ve yorum, sonuçlar ve öneriler olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Nitel araştırma modellerinden eylem araştırmasının kullanıldığı çalışma, 2017-2018 eğitim öğretim yılında İstanbul ili Pendik ilçesinde yer alan bir devlet okulunda 7. sınıf öğrencilerinin devam ettiği 25 kişilik bir sınıf ile gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin derse karşı tutumlarının değerlendirilmesinde görüşme yapılmış, ayrıca uzman görüşlerinden de faydalanılmıştır. Çalışmada türkülerin birçok ders ve alanın konusu olarak yer alsa da sosyal bilgiler değer eğitiminde fayda sağladığı, sosyal bilgiler dersinin verimliliğinin artırılmasında önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca araştırmacı, diğer sınıf düzeylerinde de benzer çalışmaların yapılması, türkülerle ilgili açıklayıcı bir rehber ve CD hazırlanarak öğretim

materyali olarak sunulması, türküler gibi müzik temelli uygulamalarda müzik öğretmenleriyle disiplinler arası çalışmalar yapılması konusunda önerilerde bulunmuştur.

Coşkun, (2019) “Tokat’tan Derlenen Türkü Sözlerindeki Halk Kültürü Öğelerinin Bir Eğitim Aracı Olması Bakımından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde, Tokat'tan derlenmiş türkü sözlerindeki halk kültürü unsurlarının eğitim araçsallığını incelemiştir. Dört bölümden oluşan araştırmanın ilk kısmı giriş niteliğinde hazırlanmıştır. Bu bölümde araştırmanın problemi, alt problemleri, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve ilgili çalışmalar üzerinde durulmuştur. Araştırmanın ikinci bölümünde kültür, folklor, Türk halk müziği, türkü, Tokat ilinin tarihi, coğrafyası, kültür ve sanat yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde kaynak taramasına dayalı betimsel bir çalışma olduğu ifade edilmiş, evren ve örneklem, verilerin toplanması ve analizi gibi yöntem unsurları açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümü 101 adet türkünün sözleri ve içindeki folklorik unsurlara dair bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Tokat'tan derlenen bu türkü sözlerindeki halk kültürü unsurları incelenmiş, eğitim aracı olması bağlamında yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucunda, Tokat'tan derlenen türkü sözlerindeki halk kültürü unsurları ile bunların açık ve gizli anlamları değerlendirilmiş, türküler ile toplum mensuplarına aktarılan mesajlar yorumlanmış ve türkülerin eğitimsel anlamda olumlu ifadeler içerdiğine ulaşılmıştır.

Dilek, (2019) “Neşet Ertaş Türkülerindeki Sosyal Bilgiler Dersi Değerleri” başlıklı yüksek lisans tezinde, Neşet Ertaş'ın türkülerinde bulunan sosyal bilgiler dersi değerlerini tematik bir inceleme sonucunda ortaya koymuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmış, çalışmanın kaynağı Neşet Ertaş'ın türkü sözleri olmuştur. Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında problem durumu, problem cümlesi ve alt problemler, araştırmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde sosyal bilgiler, değerler, türkü ve Neşet Ertaş bağlamında kavramsal çerçeve ortaya konmuştur. Araştırmanın ikinci bölümünde çalışmada kullanılan yöntem ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırmaya dair 11 adet bulgu ve yoruma yer verilmiştir. Araştırmada, Türk kültürünün yansıdığı türkülerde, sosyal bilgiler dersi kök değerleri olan; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik kök değerlerin izlerinin görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Güder, (2019) "2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programına Göre Hazırlanan Ders Kitaplarındaki Türk Halk Edebiyatı Metinlerinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans

tezinde, 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programına göre hazırlanmış olan ders kitaplarında Türk halk edebiyatı metinlerine nasıl yer verildiği, bu metinlerin türünün özelliklerine uygun olup olmadığı, metni anlama ve çözümleme bölümündeki soruların konunun öğrenilmesiyle ilişkisinin durumunu incelemiştir. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci kısmında ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı öğretim programları ve ders kitapları değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ders kitaplarında yer alan anonim ürünlerin metinleri ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde türkü konusunun ders kitaplarındaki örnekleri ve metinlerin değerlendirilmesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde dinî-tasavvufi halk edebiyatı metinleri, dördüncü bölümde ise âşık edebiyatı metinleri incelenmiştir. Araştırmada, Türk dili ve edebiyatı eğitimi içinde halk edebiyatı metinlerinin mevcut durumu ve konumu gösterilmiş ve bu metinlerin türünün özelliklerini yansıtmıyorsa, metni anlama ve çözümleme bölümündeki soruların konunun öğrenilmesine katkısı olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Ateş, (2019) "Halk Edebiyatı Ürünlerinin Türkçe Eğitimindeki İşlevi ve Türkçe Ders Kitaplarındaki Yerinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okutulmak üzere yayımlanan 5., 6., 7. ve 8. sınıflara ait yedi adet ders kitabında yer alan halk edebiyatı metinlerinin Türkçe eğitimindeki işlevleri hakkında bilgi vermiştir. Beş bölümden teşekkül eden çalışmanın birinci bölümünde problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları ve ilgili araştırmalar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde masal, türkü, ninni, fabl, bilmece, tekerleme, destan, efsane, fıkra, halk tiyatrosu, orta oyunu, meddah hikâyeleri, Kukla, halk hikâyesi, deyimler ve atasözlerinin Türkçe eğitimindeki işlevlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi, dördüncü bölümde araştırmaya dair bulgular ve yorum, beşinci bölümde ise araştırmanın sonucu, tartışma ve öneriler değerlendirilmiştir. Araştırmada, türkülerin meydana getiren söz ve ezginin öğrencinin konuşma ve dinleme becerilerine katkı sağladığı ve öğrencinin dil estetiğini geliştirdiği ifade edilmiştir.

Altıntaş, (2019) "Bir Yaygın Eğitim Aracı Olarak Türkü" başlıklı yüksek lisans tezinde, TRT repertuarından seçilen 100 adet türkü sözlerindeki halk kültürü unsurlarını, bir eğitim aracı olması açısından incelemiştir. Altı bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü giriş olarak yer almakta, bu bölümde araştırmanın problem cümlesi, alt problemleri, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ilgili araştırmalar tasnif edilmiştir. Üçüncü bölümde folklor, türkü ve yaygın eğitimin kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Ayrıca incelemeye alınan türkülerin konu türlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde çalışmanın yöntemi belirtilmiştir. Beşinci bölümde araştırmanın bulguları ve yorumları değerlendirilmiştir. Altıncı bölümde ise araştırmanın sonuç ve önerilerine yer verilmiştir. Araştırma sonucunda, TRT Repertuarından derlenen türkü sözlerindeki folklorik öğeler, halk kültürü öğelerinin açık ve gizli anlamları, türkü sözleri aracılığıyla, toplum üyelerine eğitimsel açıdan neler aktarıldığı, türkülerin eğitime yönelik hangi ifadeleri içerdiği tespit edilmiştir.

Bulut, (2019) “TRT Türk Halk Müziği Repertuarındaki Türkülerin Müzik Öğretim Programlarındaki Değerlere Göre Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde, TRT repertuarındaki 151 adet türküyü, müzik öğretim programlarındaki değerlere göre tasnif etmiş ve değerlendirmiştir. Çalışmanın giriş kısmında araştırmanın amacı, problemi, alt problemleri, gerekçesi, önemi, sınırlılıkları, varsayım ve tanımları hakkında bilgi verilmiştir. Diğer bölümlerde literatür taraması ve araştırmanın yöntemine yer verilmiştir. Araştırmanın dördüncü bölümünde araştırmaya dâhil edilen türküler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik değerleri üzerinden yorumlanmıştır. Araştırmada, türkülerin içerdiği değerler analiz edilmiştir. Değerleri içeren toplam 151 adet türkünün notalarına ve ses aralıklarına bakıldığında genellikle ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim müzik derslerinde kullanılabilecek nitelikte oldukları tespit edilmiştir. Müzik dersi kitaplarında yer almayan ve yeterli düzeyde olmayan değerler için bu çalışmada belirlenen türkülerin kullanılabileceği önerilmiştir.

Süğümlü & Tekşan, (2018) “Türkülerin Türkçe Eğitiminde Kullanılabilirliği” başlıklı makalelerinde, türkülerin Türkçe eğitiminde kullanılabilirliğini incelemiştir. Çalışmanın bütününe göre türkülerin, sahip oldukları zengin içerik açısından Türkçe eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkülere, dinleme, okuma, yazma, dinleme becerilerinin geliştirilmesinde, tema ve dil bilgisi öğretiminde ayrı bir önem verilmiştir. Çalışmada, türkülerin Türk kültürünü ve Türkçeyi gelecek nesillere taşıyan sözlü ürünlerden biri olması nedeniyle Türkçe eğitimindeki işlevsel özellikleri değerlendirilmiş, türkülerin Türkçe derslerine önemli ve olumlu katkılar sağladığı saptanmıştır.

Arıcı & Er, (2017) “Değerler Eğitimi Aracı Olarak Türküler: Bir İçerik Analizi” başlıklı bildirilerinde, kültür analizi deseninde nitel bir araştırma yapmışlardır. Araştırmanın örneklemine 10 adet türkü dâhil edilmiş, bu türkülerde değerlere yer verilme durumunun tespit edilmesi amaçlanmış, betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda elde

edilen veriler, değerlerine göre tasnif edilmiştir. Araştırmada türkülerin değerler açısından analiz edildiğinde “sevgi, eşitlik, hoşgörü, birlik beraberlik, doğruluk, dürüstlük, saygı, çalışkanlık, adalet, alçakgönüllülük, çalışkanlık, olgunluk, ilim sevgisi, barış, vatan sevgisi, kanaatkârlık, dostluk, alçakgönüllülük, milli şuur, mertlik, cesaret” değerlerine yer verildiği tespit edilmiştir. Türkülerin ihtiva ettiği değerleri öğrencilere kazandırmasında türkülerin etkili olduğu ifade edilmiştir. Türkülerin öğrencilere sosyal ve kültürel değerleri aktarmada işlevsel bir özelliğe sahip olduğu belirtilmiştir.

Bağcı Ayrancı, (2017) "Türkçe Öğretim Programı (2017) Temaları için Çukurova Bölgesi Türkülerinin Kullanılması" başlıklı makalesinde, Çukurova bölgesine ait türkü örneklerini, 2017 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programı temaları bağlamında değerlendirmiştir. Araştırmanın sonucunda, Çukurova türkülerinin 2017 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programı temaları açısından uygun olduğu düşüncesine varılmıştır. Makalede, Türkçe eğitimi için tematik anlamda türkü metin seçiminin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin, (2016) “Kars Türkülerinin Dilin Dört Temel Becerisi Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde, Kars türkülerinde dilin dört temel beceri alanıyla ilgili unsurları tespit etmiş ve bu unsurların Türkçe öğretimi açısından önemini ortaya koymuştur. Doküman incelemesi yöntemiyle hazırlanan çalışmada türküler; Salih Turhan, Salih Şahin ve Günay Şimşek’in hazırladığı "Kars-Ardahan-Iğdır Türküleri ve Oyun Havaları" adlı eserden alınmıştır. Beş bölümden oluşan araştırmanın giriş kısmında araştırmanın problemi, amacı, önemi, varsayım ve sınırlılıkları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; dil, dilin dört temel becerisi, türkü, Kars üzerinden kavramsal çerçeve çizilmekte, yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi ortaya konmuştur. Dördüncü bölümde okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerileri hakkında dört ayrı başlık altında türkülerdeki bulgular sıralanmıştır. Beşinci bölümde ise araştırmanın sonuç ve önerilerine yer verilmiştir. Araştırmada, türkülerin dilin dört temel becerisi ve Türkçe öğretiminde kullanılabilirliği açısından olumlu yönde bir değişim sağladığı ifade edilmiştir.

Coşkun & Sidekli, (2014) “Türkü: Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım” başlıklı makalelerinde, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler konularını öğrenmelerinde türkü destekli öğretimin ve öğrenmenin etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Muğla İl Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı bir merkez ilkokulunda 67 adet 4. sınıf öğrencisinin katıldığı bu araştırmanın sonucunda, sosyal bilgiler derinde türkü

destekli öğretimin deney grubunda yer alan öğrencilerin lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda eğitim ve öğretim ortamlarında türkülerin kullanılmasının öğrencilerin derse katılımını sağladığı ve sosyal bilgiler dersinde akademik başarılarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kösoğlu, (2010) “Türküler ve Eğitim” adlı makalesinde, öncelikle sosyalleşme kavramını açıklayarak bireyin eğitim süreciyle ilişkisini değerlendirmiştir. Araştırmacı, insan genlerinde bir müzik programı olmadığı, bunun için müzik eğitiminin örgün eğitim yoluyla çocuk yuvalarından başlayarak yapılması gerektiğini belirtir. Bu yuvalarda, Türk müziğinin ezgilerinin sürekli fon olarak verilmesi, çocukların kulaklarının bu ahenkle eğitilmesi gerektiği ifade edilmiş, bu suretle çocukların farklı müzik dallarında ilerleseler bile Türk kimliğini kazanıp koruyacakları vurgulanmıştır. Yazar, küreselleşen dünyada millî kimliğimizden vazgeçemediysek, Gökalp’ın yüz yıl öncesindeki uyarılarına kulak vererek türkü söylemeye başlamamızı, okullardaki müzik derslerinin türkü derslerine çevrilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bölücek, (2008) “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Türkülerden Yararlanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezinde, sosyal bilgiler öğretiminde türkülerin akademik başarı üzerindeki etkisini belirlemiştir. Deneysel desen modelinde gerçekleştirilen çalışmada veri toplama aracı olarak başarı testi ve öğrenci görüşleri anketi kullanılmıştır. Dört bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümü olan giriş kısmında sosyal bilgiler ve türkünün tanımı, türkülerin doğuşu ve yayılması, tasnifi, sosyal bilgiler öğretim programlarındaki yeri, sosyal bilgiler ders kitaplarında türkünün kullanımı, araştırmanın problem durumu, problem cümlesi, alt problemleri, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve tanımları açıklanmıştır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde alt problemlere ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise araştırmaya dair sonuç ve önerilerle araştırma sona erdirilmiştir. Araştırmada, türkülerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılabilirliğinin olumlu bir etkiye sahip olduğu ve işlevsel olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

Paşaoğlu, (2005) “Müzikal-Kültürel Kimlik Oluşumunda Okul Müzik Eğitiminde Kullanılan Halk Türkülerinin Rolü: Türkiye, Bulgaristan, Macaristan Örneği” başlıklı doktora tezinde, türkülerin; Türkiye, Bulgaristan ve Macaristan örnekleriyle karşılaştırmalı olarak okul çağındaki çocukların müzikal-kültürel kimlik ve kişilik oluşumu üzerindeki olumlu etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, müzikal-kültürel kimliğin temelini

oluşturan, geleneksel ve kültürel değerlerin, yeni nesillere, okullardaki müzik eğitimi aracılığıyla doğru bir şekilde aktarılmasının, kültürel kimlik bunalımı, millî kültüre yabancılaşma ve yozlaşma gibi olayları engelleyebileceği ve kişilik gelişimine önemli katkılarda bulunacağı ifade edilmiştir. Sözü ve ezgisiyle türkülerin, okul çağı çocuklarına millî kültürleri noktasında aktarım ve eğitim aracı olarak kullanılabilirliği ve çocukların kimlik ve kişilik gelişiminde önemli bir etkiye sahip olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır.

Literatür taraması sonucunda özellikle türkünün eğitimdeki ve öğretimdeki üzerine yapılan çalışmaların yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Edebiyat ders kitaplarında yayımlanan trk metinleri üzerine doğrudan bir çalışma yapılmadığı saptanmıştır. Bu çalışma ile 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında yer alan trk metinleri biçim ve içerik açısından incelenmeye ve tematik olarak sınıflandırılmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM III

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle “Türkü” başlığı altında çalışmamızın temelini oluşturan türkü teriminin tanımı, doğuşu ve yayılması, temel kaynakları, Türk dili, kültürü ve tarihi bakımından önemi hakkında bilgi verilmiş, türkülerin Türk düşünce hayatındaki yeri üzerine görüş ve yorumlar ifade edilmiş, mevcut tasnif çalışmaları ışığında türkülerin sınıflandırılması yapılmıştır. “Edebiyat Eğitimindeki Yeri ve Katkısı Bakımından Türküler” başlığı altında türkülerin edebiyat eğitimindeki yeri, amacı ve işlevleri incelenmiştir. Bu bağlamda 1923-1960 yılları arasındaki edebiyat öğretim programlarında anonim halk edebiyatı türlerinden türkünün yeri açıklanmış, daha sonra araştırmamız kapsamında örneklem grubuna dâhil edilen 1923-1960 yılları arasındaki lise edebiyat ders kitapları türkü kullanımı açısından değerlendirilmiştir.

3.1. Türkü

3.1.1. Türkünün Tanımı

“Türkü nedir?” sorusunun cevabını verebilmeye çalışan birçok bilim insanı ve araştırmacı, kendi bakış açısıyla türkü terimini tanımlamış, görüş ve düşüncelerini açıklamıştır. Bu bölümde, türkü teriminin tanımı üzerine yapılmış çalışmaları inceleyeceğiz.

“TDK Türkçe Sözlük”te türkü kavramı, “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.2267-2268) olarak tanımlanmaktadır. Türkü terimi, “MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük”te ise “Hece vezniyle

yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş nazım şekli” biçiminde tanımlanmaktadır (MEB, 2004, s.2952). İlhan Ayverdi, “Misalli Büyük Türkçe Sözlük”te türküyü şu şekilde tarif etmektedir:

(Türk’ten nispet eki î ile Türkî usûlü) 1. Çoğunlukla dörder mısralı bentlerden oluşan, 11’li hece vezniyle düzenlenen ve kendine mahsus bir beste ile okunan halk edebiyatı nazım şekli. 2. Halk mûsikîsinin, güftesi halk şiiri olan ve halk ezgileriyle bestelenmiş çok yaygın bir formu (Ayverdi, 2010, s.1276).

Türkü terimi, “Kamus-ı Türkî”de “Türklerle mahsus lahnda şarkı, alelittlak şarkı: türkü çağırmaq söylemek=Teganni etmek. Birinin türküsünü çağırmaq= Gayretinde olmak” (Şemseddin Sami, 2019, s.1267) biçiminde tanımlanmaktadır. Tahir’ül-Mevlevî ise “Edebiyat Lügatı”nda türkü için, “Çoğu 11’li hece ile nazm edilmiş ve umumiyetle Anadolu’da bestelenib söylenilmeğe başlanılmış olan millî nağmeli şarkılar” demektedir ve “Aruz vezniyle tanzîm edilip İran musikisi usulüne göre bestelenen sözlere şarkı derler. Şu halde türkü ile şarkı arasındaki fark, vezn ile beste usulüdür” diyerek şarkı ile türkünün farkını ifade etmektedir (Tahir’ül-Mevlevî, 1994, s.176). Erman Artun’un hazırladığı “Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü”nde türkü kavramıyla ilgili aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

Türkü, anonim Türk halk edebiyatında ezgiyle söylenen bir nazım biçimi ve nazım türüdür. Türkü, ezgisiyle diğer türlerden ayrılır. Mani ve koşma nazım şekliyle söylenen şiir, türkü ezgisiyle söylenirse türkü olur. Türkü kelimesinin nereden geldiğiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlardan en önde geleni Türk kelimesine “î” nispet eki eklenerek “türkî” kelimesi elde edilmiş, zamanla Türkçenin ses uyumuyla “türkü” şeklini almış olmasıdır. Batı Türkçesinde yeni bir türkü oluşturma anlamına gelen “türkü yakmak” deyimini kullanılmaktadır (Artun, 2014, s.468).

Türkü kavramı, “İslâm Ansiklopedisi”nde “Ezgi ile söylenen anonim halk edebiyatı nazım biçimi” olarak tanımlanmakta ve “Köken bakımından Türk kelimesinin nisbet eki olarak ‘Türkî’ şeklinde oluştuğu, daha sonra söyleyişe uydurulduğu kanaatinin yaygın” olduğu ifade edilmektedir (İslâm Ansiklopedisi, 2012, s.611). “Türk Ansiklopedisi”nde ise türkü sözcüğü, “Anadolu’nun sözlü geleneğinde bir ezgi ile söylenen halk şiirlerine verilen ad” biçiminde tanımlanmakta ve türkülerin söylendikleri yer, konu ve ezgilere göre farklı isimler aldıkları kaydedilmektedir:

Varsak boyunun özel bir beste ile söylenen şiirlerine varsağı (<varsağı), Bayat boyunun özel şiir türüne bayatı (<bayatî), Türkmenlere vergi halk şiirlerine türkmanî adı verildiği gibi, Türklerin halk şiirleri de türkü (<türkî) adını alır. Konulara ve ezgilere göre T.’lere deyiş, deme, hava, ağıt adları da verilir. Aruzla yazılan T.’ler şarkı adını alır. Anadolu’da T. Karşılığı olarak yer yer yır adı da kullanılır (Türk Ansiklopedisi, 1983, s.461).

Emin Özdemir, “Örnekli Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü”nde türkü teriminin “Türk” sözcüğüne nispet î’si gelmesi sonucunda teşekkül ettiğini ve bu sözcüğün halk ağzında “türkü” şeklini aldığını ifade etmektedir. Araştırmacıya göre türkü, “Halk şiirinde

kendine özgü bir ezgiyle söylenen, kavuşaklı bir nazım biçimi”dir ve türküyü mani, koşma gibi diğer halk şiirinin türlerinden ayıran en önemli özelliği belirli bir ezgiye sahip olmasıdır (Özdemir, 1990, s.286). Sami Akalın’ın hazırlamış olduğu “Edebiyat Terimleri Sözlüğü”nde türkünün “Müzikli Türk halk şiiri türü” olduğu vurgulanmıştır. Araştırmacı çoğu anonim olan türkülerde, genellikle dramatik konuların işlendiğini ifade etmiştir. Ayrıca türkülerin bölgelere göre adlandırılması konusu izah edilmektedir:

Müzikli Türk halk şiiri türlerinden. Geleneği Asya’dan getirilmiş olmalıdır. Hece ölçüsüne uyar. Yurdumuzdaki türkülerin çoğu anonimdir. Genellikle dramatik konuları işledikleri için çok liriktir. Türkiye’mizin Eğin bölgesiyle Karadeniz kıyıları, türkülerıyla tanınmıştır, buralarda türkü yakan sanatçıların çoğu da kadındır. Çoban türkülerine “kayabaşı”, çok dokunaklı bir müzikle söylenenlerine “ezgi”, Varsak boyunun türkülerine “varsagı”, Türkmen türkülerine “türkmâni”, aruzla yazılanlarına da “şarkı” denir. Bölgelere göre “Bingöl ağzı”, “Urfa ağzı”, “Eğin ağzı”, “Konyalı”, “Adanalı”... gibi isimler de alırlar. Çok tanınmışları, içindeki sözlerle de anılır: “Eminem”, “Turnam”, “Ey Gazîler” gibi (Akalın, 1980, s.292-293).

Kimi araştırmacılara “Türk” kelimesinden gelen türkü kavramı, düzenleyicisi bilinmeyen, çeşitli değişimlere uğrayabilen ve ezgi ile söylenen şiirlerdir. Nurettin Albayrak, “Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü”nde yer verdiği türkü maddesinde konuyla alakalı aşağıdaki düşüncelerini ifade etmektedir:

Ezgi ile söylenen halk şiirinin her çeşidine verilen ad. Türküye Azerbaycan Türkçesinde “mahni”, Başkurtçada “halk yırı”, Kazak Türkçesinde “türki, türük halık âni”, Kırgızca’da “eldikır, türkü”, Özbekçede “türki, halk kaşığı”, Tatarcada “halıkcırı”, Türkmencede “halk aydımı”, Uygurcada “nahşa, koça nahşisi” adı verilmektedir. Âşık şiirleri gibi düzenleyicisi bilinenler yanında, çoğunlukla, türküler düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun zenginleşmelere, bozulmalara, kırılmalara uğrayabilen ve her zaman bir ezgi eşliğinde söylenen şiirlerdir. Türkü teriminin “Türk” kelimesinden geldiği söylenir. Bu kelimenin sonuna Arapçadaki (y-yı nispet eki)-î ulanarak “Türki” kelimesi elde edilmiş, türkü ismi de “Türki” Türkçe söyleyişe uydurulmasından oluşmuştur. Türküye yerine göre şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt da denilmekte; Anadolu’da türkü karşılığı olarak yer yer “yır” adı da kullanılmakta, Tatar Türklerinin türküye “beyit” dedikleri de bilinmektedir (Albayrak, 2004, s.505).

M. Okan Baba, türkülerini biçim bakımından belli bir kurala bağlamanın güç olduğunu ifade etmekte ve kendilerine has bir ezgiyle ayırıcı özellik kazandığını söylemektedir. Türkülerin toplumsal işlevlerine göre çeşitlendiğini belirtmektedir. “Halk Edebiyatı ve Terimleri Sözlüğü”nün türkü maddesinde aşağıdaki değerlendirmeleri yapmaktadır:

Özel bir ezgiyle söylenen, yaratıcı belli olmayan ürünlerin bir bölümüne Türkü denir. Türkü biçim, ezgi, işlev yönünden diğer anonim ürünlerden ayrılır. Böylece Türküler tür olarak ele alınır.

1. Türkülerini biçim bakımından belli bir kurala bağlamak güçtür. Bunlar ilk olarak ortaya çıktığı zaman bir düzenleri olsa bile sözlü gelenekte bunlara çıkarma ve ekleme yapıldığı için biçimleri sık sık değişir. Fakat biçim bakımından türküler, Hane ve kavuştuk ögesinden oluşur. Haneler, ikilik, üçlük, dörtlük vb. olabilir. Kavuştuklar değişik dizelerden oluşur, anlam ve ezgi bakımından türkülerde birliği sağlar. Biçim yönünden Türküler koşma, mâni ve ayaklı olabilir. Mani biçiminde türküler, kafiye düzeni bakımından (aaxa) olur.

(...)

2. Ezgi türkünün en ayırıcı özelliklerinden biridir. Bunlar bölgelere göre çok çeşitli olabilir. Fakat bunları uzun havalar, Kırık havalar diye iki öbekte toplarız. Uzun havalar, ezgileri bir ölçüye uymayan, tek kişi tarafından söylenen ürünlerdir. Bölgelere göre, kayabaşı, divan, maya, hoyrat gibi adlar alır. Kırık havalar halk arasında aksak usulle söylenen türkülerdir. Bunlar tek ayak, üç ayak gibi adlar alır.

3. Toplumsal işlevlerine göre türkülerin birçok şekilde çeşitlendirildiğini görüyoruz. En genel biçimde şöyle sıralayabiliriz.

- A. Ayrılık ve aşk türküleri
- B. Günlük olaylar ele alan yergi ve güldürü türküleri
- C. Hikâyeli türküler
- D. İş türküleri
- E. Tören ve düğün türküleri
- F. Oyun türküleri (Baba, 2001, s.97-99).

Seyit Kemal Karaalioğlu, “Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü” adlı eserinde türkünün saz şiiri olduğunu, en çok sekizli ve on birli hece ölçüleriyle söylendiğini belirtmekte, türkülerin çoğunlukla üç mısralık bentler ve onlara eklenen iki mısralık kavuştaklar halinde meydana geldiğini ifade etmektedir:

Saz şiiri. En çok sekizli, onbirli ölçülerle söylenir. Çoğu anonim halk edebiyatında yer alan bu türkülerde aşk, güzellik, tabiat, gençlik ve acıklı konular işlenir. Ağızlarda dolaşa dolaşa şekil değişikliğine de uğrarlar. Koşma şeklinde söylenen beşli, altılı olmiyan türküler de vardır. Türkü; bireysel ve toplumsal olaylar karşısındaki duygularımızı dile getirir. Halkımızın tüm yaşantısını türkülerimizden anlıyabiliriz. Türküler; çoğunlukla, üç mısralık bent’lerle, onlara ekli iki mısralık kavuştak’lar halindedir. Bir Yunan filozofuna göre: “Bir ulusun türkülerini yapanlar, kanunlarını yapanlardan daha güçlüdür.” Âşık Veysel şöyle diyor: “Biz türkülerimizi daima artan bir heyecan ile söyleriz. Halk alâka duyduktan, bizi can-ü gönülden dinledikten sonra biz daha çok taşar ve coşarız.” Çobanların, dağlarda dolaşanların söyledikleri türkü kayabaşı adını alır. Halk edebiyatı türlerimizden olan bu kayabaşları Anadolu’nun her yanında bugün dahi ezgi ile söylenir (Karaalioğlu, 1983, s.827).

Türk milletinin kültürünü taşıdığı Adriyatik’ten Çin Seddi’ne, Orta Asya bozkırlarından Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada türküyle karşılaşmaktayız. Farklı ad ve kavramlarla ifade edilen türküler, Türk milletinin müşterek sesi olarak Türk boyları arasında varlığını sürdürmektedir. “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü”nde türkü kavramının; Azerbaycan Türkçesinde “mahni”, Başkurt Türkçesinde “halk yırı”, Kazak Türkçesinde “türki”, Kırgız Türkçesinde “eldik ır, türkü”, Özbek Türkçesinde “türki, halk koşığı”, Tatar Türkçesinde “halık cırı”, Türkmen Türkçesinde “halk aydımı”, Uygur Türkçesinde “nahşa, koca nahşisi” sözcükleriyle karşılandığı yazmaktadır (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991, s.908-909). Azerbaycan Türklerine ait “Yar Ahşamın Çağları” adlı halk mahnısı şu şekildedir:

Geler naçar üstüne
Bizim biçar üstüne
Eğilir işlemeye

Guşlar uçar üstüne
Yar ahşamın çağları
Golunda gol bağları

Biçara yar çıhanda
Döşüme gül tahanda
Gizlener gız gelinler
Mene humar bahanda
Yar ahşamın çağları
Golunda gol bağları

Könlün heveslenende
Heveslenerem men de
Elinde sovgat ile
Lek üsde görünende
Yar ahşamın çağları
Golunda gol bağları (Turhan, 1991, s.12).

Türkoloji, tarih, sosyoloji vb. alanlarda yapmış olduğu çalışmalarla Türk bilim, kültür ve sanat hayatına büyük katkılarda bulunan Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı eserinde türkünün, “Türklere özel bir beste ile söylenen halk şarkıları” olduğunu, türkülerin ayrılığının şekliyle değil, bestesiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir:

Türkü, Türklere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkıdır. Hâlâ, mâlûm olan şarkılar tarzında tertip edilen türkülerin ayrılığı şekilde değil, bestesindedir. Yâni bu şekil, edebî bir şekil olmayıp tamâmiyle mûsikî bakımından bir husûsiyeti hâizdir. Esâsen mûsikî ile şiirin henüz birbirinden ayıramadığı ilk devirlere mahsus olan bu şekillerin mûsikî mâhiyeti itibâriyle birbirinden ayrı olması pek tabî’idir (Köprülü, 1976, s.246).

Cahit Öztelli “Türkü nedir?” sorusuna cevap veren araştırmacılar arasındadır. Araştırmacı, “Halk Türküleri” adlı eserinde türküyü “Halk edebiyatının mühim bir kolu” olarak değerlendirmekte, türkülerin “Halkın asıl iç âlemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan en dikkate değer edebî mahsuller şeklinde tanımlamaktadır:

Türkü, halk edebiyatının mühim bir koludur. Önceleri şahsî yaratmalarla meydana çıkan türküler zamanla halka malolur. Daha doğrusu halk onu benimsiyerek şahsî izleri siler. Zaten bütün halk edebiyatında gözümüze çarpan gelişme aynıdır. Halkın asıl iç âlemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan en dikkate değer edebî mahsuller türkülerdir. Onda halkın acıları, sevinçleri, aşkları, büyük bir sadelik içinde, yüzyıllar boyunca, bütün canlılığı ile sürüp zamanımıza kadar gelmiştir. Sanat yönü arasına zayıf kalsa da “beşeri” ve “millî” yönleri kuvvetli olan halk türkülerimizin önemi daha ziyade bestesindedir. Esasen halk edebiyatı verimlerini müzikten ayrı görmeye imkân yoktur. Türk edebiyat ve müziği daha ilk çağlardan beri beraberdir. Dinî ve diğer türlü törenler hep müzik ve şiirin yardımı ile birlikte yapılmıştır. Bu beraberlik binlerce yıl değişmez bir gelenek halinde sürüp gelmiştir. Halk hikâyelerinin kahramanları hep âşık-şairlerdir. İşte bundan ötürü türkülerimizde millî musikimizin bütün özellikleri yaşamaktadır. Modern Türk müziğinin doğuşu da ancak bu melodilerin ilmi bir görüşle tetkikinden sonra mümkün olacaktır (Öztelli, 1958, s.3).

İlhan Başgöz, “Türkü” adlı kitabında “Ezgi ile söylenen halk şiiri” olarak tanımladığı türkü hakkında “Ayağınızı yere basmaya çağırır sizi” ifadelerini kullanarak türkülerin gerçekçilik özelliğine dikkat çekmektedir:

Türkü, gerçeklikle hayali, sağ düşünce ile rüyayı, sözün ve ona koşulan sazın dili ile birleştiren şiirdir. Bu şiir ve müzik kucaklaşması, bir yanı ile size kanat takar, gökyüzünün mavi yüceliklerine ağız. Tatlı bir ses, güzel bir dil ve ince bir tel sizi kirden pastan arıtır, yunursunuz, acırlırsınız, yeğnilmiş hissedersiniz kendinizi, eğer türkü seviyorsanız. Türkünün bir yanı da var, ayağınızı yere basmaya çağırır sizi. Doğanın ve toplumun gerçeği içinde olacaksınız. Oradan uzaklaşmak yok. Yunus demişti ya: “Benim ayım yerden doğar.” Türkü de aynı şeyi söyler: “Havalanma telli turnam.” Bir yer karasında, bir gök mavisinde kanat vurmak türkü dörtlüğünün oyunudur size. Türküde ana birim dörtlüktür. Bu dörtlüğün iki çift dizesi Don Kişot’la Şanso Pansa gibidir. İlki gerçek dünyaya çeker sizi, öteki fikir, duygu ve hayal dünyasına. Türkünün ilk dizelerinin bize sunduğu doğa gerçektir (Başgöz, 2008, s.15-16).

René Gris La Vallière, “Halk Türküleri” başlıklı makalesinde türkü kavramını “Halk türküleri tabirile, vezin ve melodisi muğlak olmıyan, modülasyonu nadir olan, masallar ve darbımeseller gibi, halk arasına yayılarak orada tahavvüller geçiren, her yere adapte edilen, nesilden nesile intikal edip gelen kıtalı türküler, melodiler” olarak tarif etmektedir. Bunlara “Şifahî ananenin eski halk türküleri” demenin daha doğru olacağını belirtmektedir (Valliére, 1934).

Edmond Saussey, “Türk Halk Edebiyatı” başlıklı eserinde türkü terimini “Farklı isimleri olan çok çeşitli mahsullere verilen ad” olarak tanımlamakta ve türküleri “Gerçek halk mahsulleri” olarak görmektedir:

Mânilerin nadiren, çok dörtlüklü, türkülerle temel teşkil ettiği de görülür. Türkü, farklı isimleri olan çok çeşitli mahsullere verilen addır. Bunlar ekseriya kendilerinden sonra, kafiyeleri birbirine benzeyen (aaa a, bb b, ccc c), mısra sayıları da birle beş arasında değişen nakaratlar alırlar; kendileri de üç veya dört mısralı dörtlüklerden teşekkül ederler. Türküler de gerçek halk mahsulleridir ve yapıları çok basittir (Saussey, 1952, s.17-18).

Harbert Jansky, “Türk Halk Şiiri” adlı makalesinde, türküyü dar anlamlı kelimelerle tarif etmenin zor olduğuna işaret etmekte ve türkülerin “tarihî vesika” olma özelliğini de dikkate alarak türküyü aşağıdaki gibi tanımlamaktadır. Bununla birlikte Türk halk türkülerinin Türk milletinin kendi ruhu olduğunu ifade etmektedir:

Bilindiği gibi, Türkü, büyük tarihi hadiseler karşısında halk kitlesinin sevinçlerini veya ümitsizliklerini; büyük şahsiyetler hakkındaki saygılarını veya nefretlerini; gençler arasında geçen hazin aşk hikâyelerini, millî hece veznini ölçü alan ve kalpleri fetheden mısralarla, derin bir muhteva içinde dile getiren edebî, aynı zamanda musiki bakımından da ehemmiyete hâiz olan ve kendine öz bestelerle söylenen; dar manasıyla ise, târihi vesika mahiyeti gösteren Türk halk şiirinin en eski türlerinden biridir (...) Diğer milletlerin halk türkülerinde olduğu veçhile, elbette ki bu içli duyguların Türk halk türkülerinde de yaratıcı bir şekilde tezâhürü, yine bizzat Türk milletinin kendi ruhudur. Çünkü, bu duyguları yaratanlar bu ruhu taşıyanların tâ kendileridir. Tıpkı laboratuvarındaki su dolu imbiklerdeki suyun buharlaşarak süzülmesi veyahut hünerli bir aşçının binbir çeşit nimeti bir tencerede kaynatarak “güzel bir çorba”da birleştirmesi gibidir (Jansky, 1977).

Hikmet Dizdaroğlu, “Halk Şiirinde Türler” adlı makalesinde türkünün en büyük ayrımının ezgisinde olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacıya göre mâni ve koşma formundaki şiirler, belirli bir ezgiyle okunduğunda türkü olmaktadır. Bu bağlamda türkü, bir edebî biçim olmayıp bütünüyle müzikal niteliğe sahiptir:

Öteki halk şiiri türleri gibi türkünün de en büyük ayrımı, ezgisindedir. Mâni ve koşma tipindeki şiirler, ezgilerinin değişmesiyle türkü olur. Türkülerin ayrılığı şekilde değil bestesindedir. Yani bu şekil, edebî bir şekil olmayıp tamamıyla bir mahiyet-i musikiyeyi haizdir. Türkülerde müziğin payımı, türkülerin ezgilerine göre çeşitlerini Mahmut Ragıp (Gazimihal), bu konuya ilişkin eserinde genişçe incelemiştir (Dizdaroğlu, 1968).

Pertev Naili Boratav, “100 Soruda Türk Halk Edebiyatı”nda türkü kavramının, Türkiye’nin sözlü geleneğinde, bir ezgi eşliğinde söylenen halk şiirlerinin her çeşidi için kullanıldığını ifade etmekte, ezginin ve sözlerin çeşitlenmesine göre türkünün karşılığı olarak şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt adlarının kullanıldığını belirtmekte ve türküyü aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

Türkiye’nin sözlü geleneğinde, bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidini göstermek için (aşık şiirleri için dahi) en çok kullanılan ad “türkü”dür. Bölgelerle konulara değgin özel hallerde, ya da ezginin ve sözlerin çeşitlenmesine göre, türkü kelimesi yerine şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt adları da kullanılır. Türk halk edebiyatının inceleme çerçevesi içinde biz “türkü” sözüne daha özel bir anlam yüklüyoruz: Aşık şiirlerini, aşağıda inceleyeceğimiz mânileri, yukarda (Soru 69-74) “tekerleme” adı altında gözden geçirdiğimiz türü bu kavramın dışında bırakıyoruz. Buna karşılık, halk geleneğinde türkü kelimesiyle gösterilmeyen ninnileri ve ağıttan da bu türden sayıyoruz. Türküyü aşağıda sayılıp dökülecek çeşitlemeleriyle, düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere (zenginleşmelere, bozulmalara, kırılmalara) uğrayabilen ve her zaman bir ezgiye koşulmuş olarak söylenen şiirler diye tanımlıyoruz (Boratav, 1969, s.162-163).

Mahmut Ragıp Gazimihal, “Musiki Sözlüğü”nde türkünün, “Dilimizin şivesinden doğan Türk ezgisinin en yaygın ve diri parçası” olduğunu ifade etmektedir:

Türkmenî, Beyatî, Varsagî gibi Anadolu ağızları, isimleriyle Oğuz boylarına delâlet ettikleri için, ayrı bir önemi haizdirler. Türkü, yalnız adı bakımından değil, Hüseyin Baykara sarayında hüviyeti üstün tutularak ele alınmasıyla de yeniden meşhur oluvermişti. Ali Şir Nevai’nin yeni bir şekil diye tanıttığı “türkü”nün, ezgi özü bakımından derin bir maziden edinilip diriltildiği muhakkaktı (XV. yüzyıl başlarında). Anadolu onu, kıldemini adından tanıyıp severek kucakladı. Dilimizin şivesinden doğan Türk ezgisinin en yaygın ve diri parçası “türkü”dür. Şekil bakımından türlü tertip ve boyları bulunmakla beraber, bir kısmı nakaratlı halk şarkılarından ve daima tartımlıdır. XIV. yüzyıl Anadolu türkçesile yazılı “Kabusname” tercümesinde “türkü” ve “ezgi” kelimeleri farsçadaki muadil sözlere tercihle kullanılmışlardır. Belki farsçasında da aynı türkçeler vardı. Şu halde, Selçuklular çağında da yaygındı demektir. (Bak: Ezgi).-Türkü söylemek, Türkü çağırmak ve Türkü yakmak (-çıkarmak, bağlamak) denilegelmiştir (Gazimihal, 1961, s.258).

Cevdet Kudret, “Örneklerle Edebiyat Bilgileri” adlı eserinde türküyü “Kendine özgü bir ezgiyle söylenen, kavuşaklı bir nazım biçimi ve türü” olarak tanımlamaktadır. Türkü teriminin ilk defa 15. yüzyılda, Doğu Türkistan’da, aruz ölçüsüyle yazılmış ve özel bir ezgi ile söylenmiş nazım ürünleri için kullanıldığını belirtmektedir:

Türkü, kendine özgü bir ezgiyle söylenen, kavuşaklı bir nazım biçimi ve türüdür. Halk şiirlerinin öteki türlerinden (mani tipi, koşma tipi nazımlardan) ezgisiyle ayrılır. O kadar ki, daha önce mani ya da koşma tipiyle söylenmiş bir nazım, türkü ezgisiyle söylenince, türkü olur. Türkü terimi, Türk sözcüğünün Arapça "i" ilgi ekiyle birleşmesinden meydana gelen Türki (Türk'e özgü) sözünün halk ağzında Türkçeleşmiş biçimidir. Bu terim, ilk olarak, XV. yüzyılda, Doğu Türkistan'da, aruz ölçüğüyle yazılıp özel bir ezgiyle söylenen nazım ürünleri için kullanılmıştır; bizim konumuz içine giren, hece ölçüğüyle söylenmiş türkülerin Anadolu'da en eski örnekleri XVI. yüzyıldadır (Kudret, 2003, s.277).

Mehmet Özbek, “Folklor ve Türkülerimiz” adlı eserinde sözlü folklor ezgilerinin her çeşidi için türkü teriminin kullanıldığını ifade etmektedir. Türkü kelimesinin menşei olarak Türk sözcüğünü işaret etmektedir. Araştırmacı türkü kavramını, “Türk halkının ortaklaşa yarattığı sözlü ve ezgili ürünlerdir” tanımlamakta ve türkülerin halkın ortak duygularını yansıttığını belirtmektedir:

Folklor ezgilerinin her çeşidi için en çok kullanılan terim türküdür. Türkü söylemek ruhi bir ihtiyaç olduğundan, yeryüzündeki her halk türkü (halk şarkısı mânâsına) söyler. Türkü teriminin kaynağının Türk sözcüğü olduğu bugün artık kesindir. Böylece Türkü, Türk halkının ortaklaşa yarattığı sözlü ve ezgili ürünlerdir. Türküler insanoğlunun başına gelen olayları, bunun toplum içindeki iz ve akislerini, aşk, hasret, gurbet gibi yeryüzünün ortak duygularını, mertlik ve kahramanlık gibi millî karakteri, tarihî olayları konu alan bir kültür hazinesidir. Biz içimizi türkülere dökmüşüz (Özbek, 1975, s.63).

Ahmet Talat Onay, “Türk Halk Şiirinde Şekil ve Türler” başlıklı eserinde türküyü “Türklere mahsus lahn ile söylenen şarkılardır. Şekilden ziyade lahne, besteye benzer” şeklinde açıklar (Onay, 2012, s.87).

Ignacz Kunos, “Türk Halk Edebiyatı” başlıklı eserinde türküyü “En çok sekizli, on birli ölçülerle söylenen saz şiiri” olarak tanımlamakta, çoğu anonim halk edebiyatında yer alan türkülerde aşk, güzellik, tabiat, gençlik, acıklı konular işlendiğini ve koşma şeklinde söylenen beşli, altılı olmayan türkülerin de var olduğunu ifade etmektedir (Kunos, 1978, s. 158).

Şükrü Elçin, “Halk Edebiyatına Giriş” adlı kitabında türkü kavramının, Türk sözcüğünden geldiğini ve Türklere özgü ezgi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Doğu ve Kuzey Türklerinin aynı kökten gelen “ır” veya “cır” adını verdiklerini dile getirmektedir. “Türkü yakmak” deyiminin ise “icat etmek” anlamına geldiğini belirtmektedir (Elçin, 2004, s.195).

Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, “Türk Halk Edebiyatı El Kitabı”nda türkü üzerine yapılan tanımların ortak noktasına dikkat çekmekte ve konular itibariyle türkülerin meydana gelişini anlatmaktadır:

Türkü teriminin kaynağı Türk sözcüğüdür. Türk sözcüğünün sonuna nisbet eki ulanarak Türki elde edilmiş, bu sözcük zamanla Türkü biçimine girmiştir. Ş. Sami, F. Köprülü, A.T. Onay, A. K. Tecer ‘Türklere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkılarıdır’ tarifinde birleşirler. Türkü,

Türk halk müziğinin en eski türlerindendir. R. Nur, A. Ş. Nevayi'nin Mizanü'l-Evzan'ında Türküden bahsedildiğini bildiriyor. Demek ki Türkü Horasan'da ortaya çıkmıştır. Türkü teriminin XV. asırda Doğu Türklerinde de kullanıldığını biliyoruz. Anadolu Türk Edebiyatında en eski türkü örnekleri XVI. yy'dan geriye gidememektedir. Biçim bakımından türkü olan ilk metni ÖKSÜZ DEDE vermiştir. Türküler ferdi veya sosyal olaylarla ilgilidir. Konuları itibariyle de; “Deprem, ölüm, kıtlık, kahramanlık, sevgi, ayrılık” gibi sebepler türkünün çıkışını etkiler. Toplumun olaylar karşısındaki tepkisi, türkülerde yansır. Öteki halk şiiri türlerinin ferdi niteliğine karşılık, türkülerde sosyal yan ağır basar. Halkın sevgisi, nefreti, acısı, tutkusu, her şeyi türkülerde yankısını bulur (Güzel & Torun, 2003, s.168).

Mehmet Aça, “Türk Halk Edebiyatı El Kitabı”na yazdığı “Halk Şiirinde Tür ve Şekil” başlıklı bölümde türkünün konusu, ezgisi ve şekil özelliği ne olursa olsun, pek çok anonim manzumeyi kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıktığını, bu sebeple bazı zamanlar ağıt ve ninninin bu terim kapsamında değerlendirildiğini açıklamaktadır:

Türkü terimi, konusu, ezgisi ve şekil özelliği ne olursa olsun, ezgi ile yaratılan pek çok anonim manzumeyi içine alabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun içindir ki, zaman zaman bu terimin kapsam alanına ağıt da, ninni de girmektedir (...) Çeşitli nazım şekilleri ve ezgiler kullanılarak oluşturulan türküler, anonim ürünlerdir (Aça, 2008, s.191).

Muzaffer Uyguner, “Türkü Üzerine” başlıklı makalesinde türkü kavramını, “Her mısraı kafiyeli üçer mısralı kıtalar ile gene kafiyeli ve iki beyitten müteşekkil ara nağmeleri olan ve çalınıp söylenen folklorik halk edebiyatı mahsulleri” (Uyguner, 1955) şeklinde tanımlamaktadır.

Ahmet Kabaklı, “Türk Edebiyatı” adlı eserinin birinci cildinde nazım şekli bakımından türkülerini belirli bir tipte göstermenin zor olduğunu, zaman zaman koşmaların, varsağıların, destanların bu isimle anıldığını ifade etmektedir. Devamında, bentlerin ve kavuştakların kendi aralarında kafiyeli olduğunu, kavuştakların kimi zaman her bendin sonunda değiştiğini kimi zaman da nakarat halinde olduğunu, bazı kavuştakların ise tek mısradan meydana geldiğini belirtmektedir:

Türküler, ezgi (beste) ile söylenir. Yurdun çeşitli yerlerinde aynı türkünün değişik makam ve ezgileri görülebilir. Nazım şekli bakımından türkülerini belirli bir tip halinde göstermek zordur. Halk, besteli ve acıklı olan her yır’a Türkü adını vermektedir. Eski aydınlar, bütün halk şiirlerine “Türkü” deyip çıkmışlardır. Bazan koşmalar, varsağılar, destanlar da bu isimle anılır (...) Bu en çok şekli ile görülen türküler, üç mısralık bentler ve onlara ekli iki mısralık kavuştaklardan meydana geliyor. Bent mısraları kendi aralarında; kavuştak mısraları ise yine kendi aralarında kafiyeleniyor. Kavuştaklar bazan her bendin sonunda değişiyor bazan da nakarat halinde oluyorlar. Bazı kavuştaklar ise tek mısradan ibaret bulunuyor (Kabaklı, 1971, s.64).

Ali Yakıcı, “Halk Şiirinde Türkü” adlı eserinde türkü kavramının geniş bir tanımını yapmakta ve türküyü “kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünler” olarak tanımlamaktadır:

Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal

edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere türkü denir (Yakıcı, 2013, s.58).

M. Öcal Oğuz, “Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi” başlıklı makalesinde türkülerin bir nazım şekli değil, farklı nazım şekillerinden teşekkül eden “Türklere mahsus ezgiler” olduğunu belirtmekle birlikte, türkü terimini, ezgi ağırlıklı nazım türleri dâhilinde değerlendirmekte ve halk arasındaki yaygın şekliyle “Türklerin ezgileri” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.

Yine anonim halk şiirleri arasında yer alan “türkü”yü ele aldığımız zaman kafiye örgüsü, nazım birimi, vezin ve hacim gibi “dış” unsurlar bakımından belirli bir şekille karşılaşmamaktayız. Aynı şekilde türkülerde türlerin belirlenmesinde bir ölçü olarak kullandığımız “konu” ve “ezgi” beraberliği de yoktur. Bu bakımdan “türkü”nün de, “Türkmanî”, “Varsağı”, “Bayatı”, “Şarkı” kelimeleriyle birlikte değerlendirilip izahının yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Bize göre “türkü”, “Türklere mahsus ezgiler” olup, bir nazım şeklinin veya türünün adı değildir. Bir ezgi çeşidi olarak “koşma” da bir türküdür, “ağıt” da, “ninni” de, “varsağı” da, “semâi” de... Nasıl ki “şarkı”, “nihavend”, “uşşak”, “rast”, “hicaz” gibi makam adlarına göre ezgilerinden dolayı ad alıyorsa “türkü” de almalıdır. Türkmanî; Türkmen ezgileri, varsağı; Varsak ezgileri, bayatı; Bayat boyunun ezgileri olarak düşünülünce neden türkü; Türk ezgileri olarak anılmasın? (Oğuz, 1993).

Salahaddin Bekki, “Baş Yastıkta Göz Yolda Sivas Türküleri” başlıklı çalışmasında türküyü “Türklere mahsus anonim ürünler” biçiminde tanımlamakta ve türkülerin Türk milletinin durum, duygu ve düşüncelerini anlattığını ifade etmektedir:

Diğer halk şiiri türlerinden ezgisi ile ayrılan, millî nazım ölçüsü hece ile vücuda getirilen, bentlerdeki dize sayısı iki ilâ dört arasında, bağlantılarındaki dize sayısı genellikle bir ilâ beş ve daha çok sayıda olabilen, halkın durum, fikir ve hissiyatını tüm yönleriyle işleyen Türklere mahsus anonim ürünlere türkü denir (Bekki, 2004, s.26-27).

Bekir Sami Özsoy, “Başlangıcından Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri” başlıklı çalışmasında her nazım şekli ve nazım türünün türkü olabileceğini, türkülerin ayırıcı özelliğinin ezgisinde olduğunu belirtmektedir. Araştırmacıya göre “Anonim veya ferdî Türk halk şiirlerinin ezgi ile söyleniş tarzı” türkü olarak ifade edilmektedir:

Hemen her araştırmacının yanlış tanımladığı bir terimdir. Bu yanlışlar bugüne kadar devam edegelmiştir. Bundan sonra da devam edeceğinden şüphemiz yoktur. Ne var ki doğruyu söylemek boynumuzun borcudur. O halde türkünün tam tanımı yapılmalıdır. Bize göre türkü, anonim ve ferdî Türk halk şiirlerinin ezgi ile söyleniş tarzıdır. Gerek ilk söyleyicileri unutulmuş olsun gerekse söyleyenleri belli olsun müzik ile teganni ile söylenen halk şiirinin ezgilenmiş bezenmiş şeklidir. Belli makamlarla belli kurallarla ortaya koyulur. İcrâ edilir. Her nazım şekli ve her nazım türünde türkü vardır. Mânî, semâi, koşma, derbeder, divan, Müstezâd... Akla gelen her nazım şeklinde türkü olduğu gibi, taşlama, sevgi, medhiye, hasret, mizah, mektup... türlerde de olabilir. Bu bakımdan türkü ayrı bir başlık altında verilmiştir. Türkülerde çoğu zaman söylenen sözler mısra mısra yazılsa, vezne ve kafiye uymaz (Özsoy, 2005, s.303).

Türker Eroğlu, “Türkü Nedir?” başlıklı makalesinde, türkülerin kökeni olarak Türklerin Orta Asya topraklarındaki Kam törenleri işaret edilmekte, ilahiden tekerlemeye, nefesten

sayışmacaya kadar geniş yelpazede birçok müzik eserini türkû kategorisinde değerlendirmektedir:

Kökeni dinî ve sihrî Kam törenlerine dayanan, zaman içinde, içeriği ve anlamı bakımından değişen, şekillenen ve gelişen; Türk Müziği bünyesinde geleneğe bağlı olarak çeşitli mahfillerde üretilen; “Kırık-Kıvrak”, “Uzun”, “Sözlü”, “Sözsüz”, “Oyun Havası”, “Ağıt”, “İlahî” ve “Nefes”, “Tekerleme” ve “Sayışmaca” gibi bütün müzik eserlerine “Türkû” denir (Eroğlu, 2017).

Yukarıda verilen türkû tanımlarında görüldüğü üzere, türkû sözcüğünün etimolojisi genel olarak Türk kelimesine nispet î’si eklenerek “Türk’e ait, Türk’e has” anlamındaki “Türkî”den türediği, bu sözcüğün sonundaki nispet î’sinin halk söyleyişinde yuvarlaklaşarak “türkü” biçimine dönüştüğü ifade edilmektedir. Ancak Özkul Çobanoğlu, “Türkû Olgusu Bağlamında Türkû ve Şarkı” adlı makalesinde bu kelimenin etimolojisiyle ilgili mevcut ve yaygın tespitin dışında türkûye farklı bir etimolojik görüşle yaklaşmaktadır. Araştırmacıya göre, “Türk ezgileri veya havaları” anlamında olan “türkküy” sözcüğü, önce “türkiy”e, daha sonra da “türkî”ye dönüşmüştür. Türkler arasında “Şehir havaları” anlamına gelen “şar-küy”ler de bu tesirle önce “şarkıy” sonra da “şarkı” şeklini almıştır:

Bugün “türkü” olarak söyleyip yazdığımız bu kelime, yaygın olarak bilindiği gibi, eski cönk ve mecmualarda “türkiy” şeklinde dar ünlüyle söylenilmekte ve yazılmaktadır. Bizim kanaatimize göre “türkiy”in daha önceki formu “Türk ezgileri” veya “havaları” anlamında “türk küy” olmalıdır. Ancak arka arkaya gelen “kk” sesleri “y” sesinin daraltıcı tesirleriyle bitişerek “önce türkiy”e, daha sonra da “türkî”ye dönüşmüştür. Türkküy’ün, türkiy’e ve türkî’ye dönüşmesi sürecinde, kırsal kesimde yaşayan göçebe taşralı anlamındaki “türk”e nispetle bu yeni anlamların yüklendiği dönemde, şehirlere veya “şar”lara, yerleşen Türkler de, “şar-küy”leri (şehir havaları) icat ederler. Bu adlandırma “türkiy” ve “türkî” örneklerinin tesiriyle önce “şarkıy” sonra da “şarkı” şeklinde karşımıza çıkar (Çobanoğlu, 2010).

Türkû tanımıyla ilgili olarak alıntı yaptığımız sözlük, ansiklopedi, kitap ve dergilerde yer alan bütün bu bilgi ve görüşler ışığında, biz de türkû için şu şekilde bir tanım yapabiliriz: Türk insanının beşikten mezara kadar derdini, kederini, neşesini, mutluluğunu, inancını, sevincini yansıtan; ortak değerler ve kabuller dünyasını yüzyıllardır bünyesinde taşıyan; kaynak olarak bir yakıcı ve söyleyicisi olmasına rağmen zaman içerisinde halka mal edilerek anonim hâle gelen veya ferdî hüviyetini koruyan; kendine özgü bir ezgi eşliğinde, belli makamlar ve kurallarla birlikte icra edilen halk şiiri türünden her çeşit manzum ürüne “türkü” denir.

3.1.2. Türkülerin Doğuşu, Kaynakları ve Yayılması

Her edebî eseri, her kültürel mahsulü Türk milletinin genel seyri içinde görmek gerekmektedir. Türk kültürü ve edebiyatı tarihi demek, Türklerin kadim zamanlarından

günümüze kadar binlerce yıldır inşa ettikleri his, hayal ve fikir âlemini bünyesinde taşıyan mahsullerin de tarihi demektir. Dolayısıyla, edebî ve kültürel eserlerin doğuşundaki sebep ve neticelerin anlaşılması için Türk milletinin coğrafya, din, tarih vb. unsurlarını da değerlendirmek gerekmektedir. Dursun Yıldırım'ın ifadesiyle “Türkler, eski dünya diye tanımlanan üç kıta üzerinde mevcut olmuşlar ve bu büyük coğrafya üzerinde yurt kurup yaşamışlardır ve bugün de bu hayatlarını, zamanın tüm olumsuz şartlarına rağmen, devam ettirmektedirler” (Yıldırım, 2009). Bu bağlamda, Türk milletinin edebî ve kültürel mahsullerini yahut duygu ve düşünce dünyasını taşıyan sanat kıymetlerinin kökenini, tarihî bağlam içinde, sadece Anadolu coğrafyasıyla mütalaa edemeyiz, Türk milletinin eski çağlarına kadar gitmek zorundayız. Çünkü Türk milletinin en az tarihleri kadar köklü bir edebiyatı da vardır. Araştırmacılar tarafından türkülerin doğuş öyküsü de ana yurttaki İslam öncesi dönemle bağlantılı bulunmaktadır.¹ Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı kitabında Türk musikisinin en eski şeklinin ozanların kopuz eşliğinde çaldıkları nağmelerden doğduğunu belirtmekte ve şiir ile musiki kaynaşmasının uzun zaman devam ettiğini dile getirmektedir:

Türklerin ilk edebî verimlerinin dinî bir mâhiyet taşıdığını, raks ve musiki ile dâimâ berâber olduğunu biraz evvel anlatmıştık. Şu halde Türk musikisinin en eski şeklini “Bahşı-Ozan”ların kopuzlarla çaldıkları sihri nağmelerde aramak icabeder. İlk safhalarda şiir ve musiki ile birlikte olan raks ayrıldıktan sonra bile, şiir ile musikinin kaynaşması daha asırlarca devam etmiş yâni bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de “Ozan” ile “kopuzcu” pek sonraki zamanlarda ayrılmıştır (Köprülü, 1980, s.73).

Kam, Baksı, Ozan ve Şaman; büyücü, din adamı, hekim gibi niteliklerinin yanında aynı zamanda birer musikişinastı ve musiki vasıtasıyla tanrılar-ruhlar ile metafizik bir ilişki kurar, yas merasimlerinden av törenlerine, ayinlerden eğlencelere kadar her çeşit sosyal töreni kopuz eşliğinde musiki ile yönetirlerdi.² Fuad Köprülü'nün “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı eserinde İslam öncesi dönemde Türk hakanının ve Türk toplumunun şiire ilgili duyduğunu, kopuz³ çalan şairlerin millî destanlar söylediğini ve yeni türküler

¹ Türkülerin doğuşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğrul, 1946.

² Mehmet Fuad Köprülü “Türk Tarih-i Dinîsi” adlı eserinde Kam, Baksı, Şaman gibi ilk şairlerin toplumsal önemini şu şekilde açıklamaktadır: “Sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik, şairlik gibi birçok evsafı kendilerinde cem eden bu adamların halk üzerinde büyük ehemmiyetleri vardı. Semadaki mabûdlara kurban takdim etmek, cinlerin fenalıklarını efsunla men etmek, hastaları iyileştirmek gibi vazifeler, hep onlara aitti; ve bu işler için muhtelif ayinler vardı. ‘Baksı/Ozan’ bu ayinlerde, istiğrak haline gelerek tepinip sıçrarken, birtakım şiirler de inşad eder ve onları kendi musiki aletiyle çalardı. Türkler Şamanizm denilen eski iptidai dinlerini bırakıp başka dinlere girdikleri zaman, bu ‘kam’ların ehemmiyeti azaldı. Onlara alelade bir efsuncuya yahut bir şaire verilen ehemmiyetten fazla bir kıymet atfolunmadı” (Köprülü, 2005, s.53).

³ Kopuz, Türklerin Orta Asya kökenli millî musiki aletidir. Günümüzde Anadolu’da yaygın olan saz (bağlama) başta olmak üzere Türk müzik kültürü içerisinde bulunan pek çok musiki aletinin kopuzdan meydana geldiği kabul edilir. Kopuz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gazimihal, 2001.

bağladığını, bu sihri ve dinî yönü haiz şairlerin sığır, şölen ve yağ gibi toplumsal törenlerde bulunduğunu anlamaktayız:

İşte, o devirdeki Türk edebiyatını teşkil eden eserler de, cemiyetin başka unsurlarına uygun olarak, yabancı te'sirlerden uzak bulunuyor, kavmin bütün husûsiyetlerini samimiyetle aksettiriyordu. Hâkandan en ehemmiyetsiz nefere kadar bütün fertler o şiirlerde kendisini duyuyordu. Bu devirdeki şairler, hepsi birbirine benzeyen, elleri kopuzlu, basit adamlardı. Oba oba dolaşarak umûmî yâhut husûsî toplanışlarda eski kahramanların menkabelerini terennüm ederler, millî destanlar söylerler veya yeni hâdiseler hakkında yeni türküler bağlarlardı. Bunların aynı zamanda kopuzlarıyla sihirbazlık, falcılık ettikleri de olurdu. "Sığır" denilen millî av âyinlerinde, "şölen" yâni umûmî ziyâfetlerde, "yağ" yâni mâtem merâsiminde şairler mutlaka bulunurlardı (Köprülü, 1976, s.11).

Vasfî Mahir Kocatürk, "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde Türk edebiyatının ilk kaynağı olarak Orta Asya coğrafyasını işaret etmekte, Türklere ait ilk eserlerin şaman, kam, baksı ve ozanlar tarafından söylenilen ilahilerden doğduğunu ve ozanların dinî kutsiyetini yitirdikten sonra saz şairi vasfını kazandıklarını, içinde bulunduğu toplumun duygularını dile getirdiklerini ifade etmektedir:

Türk Milleti gibi Türk edebiyatının da ilk kaynağı Orta Asya'dır. Bu sahada İsa'dan yüzyıllarca evvel ait olan ilk eserler, çeşitli türk kitleleri arasında, şaman, kam, toyun, baksı, ozan adları verilen ruhanilerin söyledikleri ilâhilerdir. Nispeten yakın zamanlarda bilhassa Oğuzlar arasında ozan adı verilen bu şahsiyetlerin ruhani kutsallıklarını üzerlerinde taşımakla beraber, diğer dinî görevlerinden kısmen sayrılarak gitgide birer saz şairi evsafını kazandıkları, kopuz denilen sazı çalarak, içinde bulundukları toplumun her çeşit duygularını bilhassa ilâhi, efsane ve menkıbeleri şakıdıkları anlaşılmaktadır. Bunların pek çok olmasa lâzımgelen eserlerinden veya şakıdıkları kolektif destanlardan bugün elde esaslı bir metin bulunmamaktadır (Kocatürk, 1964, s.7).

Abdülkadir İnan, "Tarihte ve Bugün Şamanizm" başlıklı çalışmasında, Yakutların "İlkbahar yılın gelişi" adını verdikleri bahar türküsünün, eski zamanlarda söylenen ilahilerin kalıntısı olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir:

Yakutlar'ın inançlarına göre karların ve buzların erimesi, ilkbaharın gelmesi kartalın kanatlarını sallamasına bağlıdır. "İlkbahar yılın gelişi" adını verdikleri bahar türküsü, eski devirlerde kartal namına söylenen ilâhiler'in kalıntısı olduğuna şüphe yoktur. Bazı Yakut anasoyları kartalı koruyucu ruh sayarlar. Yakutlar'a göre en korkunç and kartal adıyla içilen anddır. Kartal adıyla yalan yere and içenlerin "ocağı söner", yani nesli, tohumu kesilir (İnan, 1986, s.18).

Mahmut Ragıp Gazimihal, "Anadolu Türküleri ve Musıkî İstikbalimiz" başlıklı eserinde Fuad Köprülü'nün türkülerin doğuşuyla ilgili İslam öncesi dönemle⁴ ilgili olarak verdiği malumatlara dayanarak aşağıdaki düşünce ve görüşlerini açıklamaktadır:

Türküler, Anadolu'ya geçmezden evvelki asırlarda da musikiye mecluptular. Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey'in tetkikleri, Asyalı cetlerimizin kurtların uluması gibi titrek bir sesle, türkü söylediklerini içtimâî teşkilata uygun musıkî neveleri bulunduğunu, "kopuz"un o zamanki halk musıkîşinaslarının millî sazı olduğunu meydana çıkarmıştır. Kopuz, Hicrî II. asra kadar bütün Türkiye dâhilinde ve hatta Macaristan'a kadar olan şimal serhatlerinde kullanılarak, şüphesiz ki büyük küçük bütün Anadolu halk sazlarının, bağlamalarının menşei vücuda getirdi. İbn-i

⁴ İslamiyet'ten önce Türklerde müzik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Göher Vural, 2016.

Haldun, kopuzun İspanya Arapları arasında bile kullanıldığını yazar. Türk aşiretlerinin, Asyaî ezgilerini de sazlarıyla birlikte Anadolu'ya getirerek bu güne kadar yaşattıkları pek tabiidir (Gazimihal, 2006, s.35-36).

Yukarıda Mahmut Ragıp Gazimihal'in de ifade ettiği gibi, Fuad Köprülü'nün "Edebiyat Araştırmaları" kitabında vermiş olduğu bilgilere göre Türk milleti eski dönemlerinden beri musiki ve şiire büyük bir alaka duymaktadır. Köktürkler, kımız içip sarhoş olduktan sonra hep bir ağızdan türküler söyleyip raks ediyorlar, Huvey-hular ise kurt uluması gibi seslerini titreterek türküler söylüyorlardı:

Esasen Çin Kaynakları muhtelif Türk şubelerinin mûsikîye ve şiire pek düşkün olduklarını kuvvetlendirmektedirler. Kırgızlar'ın mûsikîyi pek çok sevdikleri, Kök-Türkler'in kımız içip sarhoş olduktan sonra hep bir ağızdan türküler söyleyip raksettikleri, Huvey-hular'ın –kurt neslinden geldikleri için- kurt uluması gibi, seslerini titrete titrete türküler söyledikleri, Kırgızlar arasında muhtelif cins düdükler, davullar, Çinliler'e mahsus orglar, tunçtan kûslar, küçük çingiraklar bulunduğu malumdur (Köprülü, 1999, s.159).

Fuad Köprülü'nün aynı eserinde, Türk Hakanı Attila'nın cenaze merasiminde musiki ve şiirin iç içe olduğunu anlamaktayız. Köprülü'ye göre bu destanî şiirleri tertip eden şairler, daha sonraki saz şairlerimizin dedeleridir:

Attilâ'nın cenâzesinin konulmuş olduğu ipek çadırın etrafında bir dâire teşkil etmiş olan ordu efrâdı, bu mersiye, elem gürültüleri arasında tekrar ediyorlardı. Düdüklerin, davulların nağmeleri ile birlikte olarak söylenen bu destanî şiirleri tertip eden şâirler, hiç şübhesiz, daha sonraki sazşâirlerimizin dedeleridir. V. Asırda Hunlar'ın ordularında gördüğümüz bu halk şâirlerinin daha önceki asırlarda Hiyung-nu'larda, sonra da muhtelif Türk şubelerinde mevcûdiyeti ve bunların içtimâî vazifelerinin Hunlarda gördüğümüz şâirlerinkine benzediği kolaylıkla tahmin olunabilir (Köprülü, 1999, s.158).

Hüseyin Nihal Atsız, "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde yer alan "Bir Kun Türküsü" başlığı altında dört mısralık bir şiir tercümesinin örneğini vermektedir. Bu manzum parçayı "türkü" olarak adlandıran Atsız, bu türkünün Hunlar dönemindeki edebiyat konusunda bizi aydınlatıcı olduğunu ifade etmektedir. Türkünün, Hunların kaybettikleri bir savaş üzerine meydana geldiğini ve millî nazım özelliklerini taşıdığını dile getirmektedir:

Şimdi tercümesini vereceğimiz türkü ise doğrudan doğruya Kunlar devrindeki edebiyat üzerinde bizi aydınlatacak bir vesikadır. Bu türkü; Kunların kaybettikleri bir savaş üzerine yapılmıştır: Milâttan önce 119 yılında Kunlar, Ordus'un şimalindeki topraklarını kaybederek büyük çölün şimaline çekilmişlerdi. Çin kaynakları bu bozgun dolayısıyla Kunların şu aşağıdaki türküyü söyleyerek ağladıklarını yazıyorlar:

Yen-çi-şan dağınyı kaybettik.

Kadınlarımızın güzelliğini elinden aldılar,

Si-lan-şan yaylalarını kaybettik,

Hayvanlarımızı çoğaltacak vesaiti elimizden aldılar.

Bu manzumenin tekniği, günümüze kadar gelen millî nazım tekniğimize uygundur. Manzumenin dörtlükten ibaret olması, ikinci ve dördüncü mısraların birbirine pek benzemesi Türk nazımının esas vasıflarıdır (...) Bu şiir aynı zamanda Kunlarda millî vicdanın teşekkül ettiğini ve kuvvetli olduğunu da gösteriyor. Yurtlarını kaybettikleri için şiir yazıp bunu türkü ile okuyan ve ağlayan kimseler vahşî ve geri insanlar olamaz (Atsız, 2015, s.84-85).

Nihad Sâmi Banarlı, “Resimli Türk Edebiyatı Tarihi” adlı eserinde, Nihal Atsız’ın verdiği türkû örneğini tema ve şekil bakımından önemli bulmaktadır. Bu türkû, tema olarak Hunların kaybettikleri toprakları için söylenmiştir. Şekil itibarıyla dörtlük olması, klasik halk türkülerinin ilk dörtlüğünü hatırlatması bakımından önemlidir:

Bir Çin kaynağında tercümesine rastlandığı için, söylendiği zamânı ve sözlerini bildiğimiz ilk şiir, acı bir hâtıradır. Bu bir Hun şiiridir. M.Ö. 119 yılında Hunlar, savaşta toprak kaybetmiş ve kaybedilen toprak için ağıt söylemişlerdir. Türk edebiyatında yalnız tema’sı öğrenilen ilk türkû değil, aynı zamanda kaybedilmiş topraklar için söylendiği bilinen ilk şiir budur. Çin kaynağının verdiği bilgiye göre Hunlar bu türküyü ağlayarak söylüyorlardı:

Yen-çi-şan dağımı yitirdik

Kadınlarımızın güzelliğini aldılar

Si-lan-şan yaylâsını yitirdik

Hayvanlarımızı üretecek yeri aldılar

Bu tercümenin diğer mühim tarafı, şeklidir. Şeklin dörtlük olması ve yüz yıllarca sonra söylenen klasik halk türkülerinin ilk dörtlüklerini hatırlatması dikkate değer. Türk şiirinde dörtlük biriminin ehemmiyeti ileride görülecektir. Bir Çin kaynağına akseden bu çok eski türkûnün, tercümesine bile, gerek mânâ gerek şekil bakımından millî çizgiler vermesi her halde üzerinde durmaya değer bir hâdisedir (Banarlı, 1983, s.45-46).

Dursun Yıldırım, “Türk Bitiği”nde yer alan “Orta Asya Bozkırlarından Urumuneli’ne” başlıklı makalesinde kam, baksı, ozan ve oyunların dinî ayinlerde terennüm ettikleri ilahi tarzındaki türkülerin, Türk sözlü gelenek şiir sanatının gelişmesini sağladığını ifade etmektedir:

Dinî âyinleri idare edenler ile (Bunların Kam, Baksı, Oyun, Ozan gibi adlarla anıldığı bilinmektedir), mevsim merâsimlerini yönetenlerin cezbeye girdikleri sırada terennüm ettikleri şiir veya İlâhî tarzındaki türküler şüphesiz, Türk sözlü gelenek şiir sanatının bir cephesinin gelişmesine hizmet ediyorlar idi. Daha Hun çağında yapılan merâsimlerde, eğlencelerde, mevsim merâsimlerinde yer alan İlâhî, türkû ve oyun türkûleri sözlü şiir sanatında köklü bir geleneğin teşekkül ettiğine işaret eder ki, buna dayanarak Türklerde, Milât öncesi senelerden itibaren, bu sanatın çok gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz (Yıldırım, 1998, 182).

Ali Yakıcı, “Halk Şiirinde Türkû” adlı eserinde araştırmacıların bilgi ve görüşlerinden hareketle türkülerin tarihinin, Türk kültürünün oluşum dönemlerine kadar gittiğini ifade etmektedir. Bu düşünceye göre, türkülerin doğuşu ozanlık geleneğinin de menşesinde etkili olan av, sığır ve şölen gibi “mitolojik törenler” ile ilgilidir. Bu törenlerde ozan, kam, baksı ve şamanların söyledikleri ölçülü ve ezgili sözler ilk türkû örnekleridir:

Sözlü kültürün önemli bir ürünü olan türkülerin doğuşunun Milattan sonraki yıllara indirgenmesi düşünülmemelidir. Çünkü bilim insanı ve araştırmacıların bilgi ve görüşlerinden hareketle ortaya çıkan sonuç, türkülerin tarihinin Türk kültürünün oluşum dönemlerine kadar çıktığı yönündedir. Bu durumda türkülerin doğuşunu ozanlık geleneğinin de doğuşunda etkili olan av, sığır, şölen gibi mitolojik törenlerde aramak gerekir. Çünkü o törenlerde ozan, kam, baksı, şaman gibi sanatçıların tören anında söyledikleri ölçülü ve ezgili sözler, türkûnün ilk örnekleri olarak kabul edilebilir (Yakıcı, 2013, s.68).

Merdan Güven de “Dile Gelen Türküler” başlıklı makalesinde türkülerin doğuşunu Türklerin mitolojik dönemlerindeki törenlerle ilişkilendirmektedir. Bu dinî ayinlerde şamanların ezgi eşliğinde söyledikleri ilahi benzeri ilkel şiirlerle birlikte türküler meydana gelmiştir. Bu ilk ezgili ürünler zamanla değişikliğe uğramış, konu bakımından çeşitlenmiş, kutsallıktan sıyrılarak günümüzdeki türkü özelliğine kavuşmuştur:

Türküler, tarihin en eski çağlarında Şamanların (kamların) mitolojik dönemlere dönüşü simgeleyen törenler esnasında Tanrı'yı anmak, ona övgüler düzmek, ondan çeşitli dileklerde bulunmak için icra edilen ayinle ilgili seanslarındaki, ezgi eşliğinde söyledikleri bugünkü manadaki ilahileri andıran ilkel şiirlerle ortaya çıkmıştır. Bu ilk ezgili eserler, zaman içinde değişimlere uğrayıp gelişmiştir. Bu ilk türküler diğer şiirlerle birlikte konu bakımından da oldukça zenginleşmiştir. Daha geç dönemde ise Şamanların (kamların) terennüm ettikleri, bugünkü manadaki ilahi türü halk ezgileri özelliğine kavuşmuştur. Bu eserler, zaman içinde daha fazla konu yenileşmesine, ezgi ve şiir çeşitliliğine ulaşmış; ayrıca kutsallıktan da arınmış ve böylece bugünkü manadaki türküler oluşmuş (Yırlar meydana gelmiştir) (Güven, 2010).

Taşkın Doğanışık, “Türkülerin Doğuşunu Hazırlayan Etkenlere Genel Bir Bakış” başlıklı makalesinde türkülerin doğuşunu hazırlayan süreci beş noktada değerlendirmekte ve türkünün kökeni olarak dinî ve büyüsel törenleri işaret etmektedir. Kolektif düşüncenin yerini bireysel beğenin alması sonucunda türkünün yaratılma süreci sanatsal bir kaygıda ilerlemeye başlamıştır:

1. Türkü ve oyunlarımızın kökenlerinde, büyüsel davranışların yattığını, bir bakıma dinî törenlerden kaynaklandığını ve günümüze kadar geldiğini görürüz.
2. Bu dönemde şiir, müzik ve dans iç içedir. Yazılan şiirler, müzik ve dansın bir parçası oldukları gibi, aynı zamanda doğaçdan (irticalen) söylenirler. Yani önceden hazırlanılmaz ve söylenirken de üzerinde düşünülmezler.
3. İş bölümündeki gelişme neticesi, hep birlikte yapılan danslar, ortak okunan türküler bazı kişiler tarafından yapılmaya başlanmıştır.
4. Daha sonraları din büyüünün içinden sıyrılmış ve kurumlaşmaya başlamıştır. Toplumda siyâsî otorite birinci plâna çıkmıştır. Şaman'lar yalnız dinî görevlerini yapacaklardır. Şaman'lık geleneği içinde fertler, türkü ve ağıtlar söylemeğe başlamışlar, büyüsel nitelikte olmadığı için de dansı bırakmışlardır.
- 5- Sınıflaşmanın netleşerek kurumlaşmasından sonra, siyâsî otorite yönetici kesim eliyle, belirli bir kesimin haklarını korumaya başlamıştır. Bu kesim için büyüsel nitelikte türkü ve danslara gerek yoktur. Ortak dans ve türküyü; çalışan kesim, doğa karşısında güçsüz olduğundan, yine sürdürmüştür. Çünkü; dans ve türkülerle hayvanları daha rahat avlıyor, kendini bileyerek, düşmana korkusuzca saldırıp onları yenebiliyordu. Din dışı ozanlar, yine bu devirde ortaya çıkmışlardır. Elbette daha ferdî türküler, bu devirdeki insanların zevkine yönelecekti. Artık türkünün yaratılmasında san'atsal bir kaygı aranmaya başlanacaktır. Çünkü; toplumsal yararın yerini kişisel beğeni almaktadır (Doğanışık, 1982).

Armağan Coşkun Elçi, “Tarihsel Gelişim Bağlamında Türk Halk Müziği Araştırmaları” başlıklı makalesinde İslam öncesi dönemdeki av, sığır, şölen gibi törenlerde ozan, kam, baksı gibi dinî-toplumsal şahsiyetlerin söyledikleri ritimli ezgilerde ozanlık geleneği ve türkünün başlangıcını bulduğumuzu ifade etmekte ve türkünün taşıyıcıları olarak dünün ozanlarının bugünün âşıkları olduğunu kaydetmektedir:

Kaynakların ışığında şu noktalara açıklık getirelim: Bilinen ilk türkü terimi kullanımı, ilk somut türkü metni, sahada bilimsel anlamda ilk somut türkü metin derlemesi, nota yazısı oluşumu ve kullanılması. İslâmiyetten önceki av, sığır, şölen gibi toplantılarda ozan, kam, baksı vb.nin söyledikleri ritimli ezgilerde ozanlık geleneği ve türkünün paralel olarak başlangıcını ve ilişkisini bulmaktayız; başka bir deyimle sözlü gelenek içinde türkünün taşıyıcıları dünün ozanları bugünün âşıkları olmuştur (Coşkun Elçi, 2008).

Emel Esin, “İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş” adlı eserinde, bir resim tasviri üzerinden Uygur Kağanlarının sarayında bir musiki takımının varlığından bahsetmektedir. Esin, Göktürk otağında da çalgı aletlerinin olduğunu, “ıragu” adlı türkü söyleyiciler ve “bödigçi” olarak bahsedilen rakkaslar için yer bulunduğunu ifade eder. Bu da Türklerde müziğin çok eski dönemlerden itibaren kurumsallaştığını göstermektedir:

Uygur kağanlarının Koço’daki sarayından bir resimde, yüksek mertebeleri kıyâfeti erinden anlaşılan beylerden müteşekkil bir musikî takımı, kanûna, neye ve kopuza benzer âletler çalmaktadır (lev. X L IV /b). Yalnız sarayda değil, Kök-Türk otağında da, çalgı (bir Buddhist Uygur metninde çalgıya “oyun” denmektedir) âletleri, türkü söyleyen (ıragu) ve raks eden (bödigçi) için yer ve minderler bulunurdu. Türkler, Kâşgarî’nin “küğ” kelimesi ile ifade ettiği ezgiler (makamlar) ve makamlı şiirler söylerlerdi (Esin, 1978, s.99).

Merdan Güven, “Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinde Turfan Harabelerinde çoğu Avrupa kütüphanelerinde bulunan Uygurlardan kalma halk müziği vesikalarının çıktığını ve bu şiirlerin Türk halk müziğinin yazıya geçirilmiş ilk örnekleri olduğunu ifade etmektedir:

Turfan Harabelerinde bulunan belgeler (Şu anda bu belgelerin çoğu Avrupa kütüphanelerinde bulunmaktadır) içinde bol miktarda Uygur halk müziği numuneleri içermektedir. Bu belgeler, Türk halk müziğinin yazıya geçirilmiş ilk örneklerini ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır (...) Uygur eserleri, hem ifade tarzı ile hem de manzum şekiller itibarıyla daha sonra gelen Türk halk edebiyatının manzum şekilleri arasında bir bağ vazifesi görmüştür (Güven, 2005, s.39).

László Rásonyi, “Tarihte Türklük” adlı eserinde Turfandaki kalıntılardan çıkarılan el yazmaları arasında Uygur türkülerinin olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı, yurdundan uzakta yaşayan bir Uygur Türk’ünün mevsimlerin geçişini ve değişmelerini hatırlarken ana yurtta kalanların nasıl olduklarını ve kendisi için üzülp üzülmeliklerini sorduğu bir türküyü örnek olarak göstermektedir:

Aklar bulıt örlep kökirep
Alkuka mu kar yağurur?
Ak bir saçlığ karı anam
Açıyu mu yaşların akıdur?

Karalar bulıt örlep kökirep
Kar mu yamğur ol yağurur?
Karı yaşlığ ol anam
Kayguta mu yaşın akıdur?

Yazk1 bulıt yaşlap k1k1rep
Yağmurlar mu ol yağıdur?
Yaşı kiğig alęanlanm
Yaşların mu akıdur?

K1ski bulıt k1kirep 1rlep
K1p m1 yamęur ol yağıdur?
K1ng1l taşım iki kiğig
K1z yaşların mu ol akıdur?

Ak bulutlar g1rleyerek k1kreyerek
Hep mi kar yağdırır?
Ak sağlı ihtiya anam
Acıyarak mı yaşların akıtır?

Kara bulutlar g1rleyerek k1kreyerek
Kar veya yağmur mu yağdırır?
İhtiyar yaşlı anam
Hasret y1z1nden mi yaşların akıdır?

İlkbahar bulutu hayat bahşederek k1kreyerek
Yağmurlarını mı yağdırır?
K1ę1k yaştaki alęan'larım
G1zyaşlarını mı akıtır.

G1zdeki bulut k1kreyerek g1rleyerek
Çok mu yağmur ol yağdırır?
G1n1ldeşim iki k1ę1k
G1z yaşlarını mı akıtır? (Rasony, 1993, s.35-36).

Hasan Toraganlı, “T1rk Musıkisinin K1keni” başlıklı makalesinde T1rk m1ziğinin doğuşunda ve gelişmesinde T1rk diliyle birlikte Orta Asya coğrafyasının ve bu coğrafya 1zerinde h1kim olan atlı-g1ęebe T1rk medeniyetinin etkili olduğu g1r1ř1ndedir:

T1rk Musıkisi, Ortaasya'nın coğrafya koşullarına uygun olarak, T1rk Dili ile birlikte doğmuş ve onunla birlikte gelişmiştir. T1rk g1ęebe boyları, at sırtında, Ortaasya bozkırlarını bir 1ıtan 1b1r uca, savaşarak dolaşır, yeni otlaklar ve konak yerleri ararlardı. Bu yaşam koşulları, doğal olarak, T1rklerin yapısını, karakter ve huylarını sertleştirmiş, onları savaşkan insanlar yapmıştı. Aynı koşullar altında gelişen T1rk Dili de tek heceli s1zc1klerin 1okça bulunduğu, tok sesle s1ylenen sert bir dil yapısı oluşturmuştu. Dil ve musıkisi, birbirlerini etkileyerek, birlikte

geliştiklerinden, Ortaasya'daki Türk boyları arasında oluşan Türk Musıkisi de, Türk Dili gibi, bulunduğu doğaya uygun, soylu, fakat yumuşaklıktan uzak olarak biçimlendiriyordu (Toraganlı, 1984).

Buraya kadar çeşitli araştırmacı ve bilim insanının görüşlerinden hareketle, türkülerin kökeninin, Türklerin İslam öncesi dönemde gerçekleştirdiği dinî ve toplumsal merasimlere kadar dayandığını görmekteyiz. Bu törenleri yöneten ve toplumsal anlamda dinî-sihri vasıflara sahip olan şaman, kam, baksı, ozan, oyun gibi lider şahsiyetlerin, bu merasimlerde kopuz eşliğinde ilahi tarzındaki türkülerini terennüm etmesi neticesinde Türk sözlü şiir geleneğine ait ilk türkü örneklerinin teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud, 11. yüzyılda kaleme aldığı “Divanü Lügati’t-Türk” başlıklı eserinde türkünün karşılığı olarak aynı anlamda olan “ır” ve “yır” kavramlarına yer vermekte ve çok kere bu kelimenin gazel yerinde kullanıldığını ifade etmektedir (Atalay, 1986, s.3-4). Divanü Lügati’t-Türk’ü sadece bir sözlük olarak göremeyiz. Çünkü bu şaheserde Türk kültür tarihine ışık tutan mâniler, yırlar, destan parçaları, sagular, savlar, koşuklar vb. birçok kıymetli mahsul bulunmaktadır. Reşit Rahmeti Arat da “Eski Türk Şiiri” başlıklı kitabında Divanü Lügati’t-Türk’ü ölçü olarak ır/yır kavramlarının “koşma, türkü düzmek, manzûme yapılmak, şiir düzülmek” anlamlarına geldiğini ve “küg” tabirinin de nazım, şiir, türkü, ır vb. bir çeşit olduğunu, muayyen bir makam ile söylenen ır, yır, türkü ve şarkı gibi küg’ün de ahenk yönünün teşekkül ettiğini ifade etmektedir (Arat, 2007, s. XV-XVI). İbrahim Kafesoğlu da “Türk Millî Kültürü” adlı eserinde eski Türklerin söyledikleri besteye “ır veya yır”, sazlarla çalınan melodiye yani ezgilere “küg” adını vererek bir ayırım yapmaktadır:

Eski Türk topluluk hayatında müziğin mühim bir yeri vardı. Yukarıda Priskos'a dayanarak büyük müzikli ziyafetinden bahsettiğimiz Attilâ, sefer dönüşünde başkente girerken, saflar hâlinde dizilmiş güzel giyimli Hun kızlarının söyledikleri Hun şarkıları ile karşılaşmıştı. Attilâ, Burgond kralına bir Hun orkestrası göndermişti. Çin kaynakları 28 çeşit Hun halk türküsünden bahsetmişlerdir. Çinliler Asya Hun çalgılarından olup M. Ö.'ki asırlarda Çin'de de yayılan bazılarını K'ung-hou, Bi-li, P'i-p'a, Ku-sie vb. adları ile zikrediyorlar. Bunlar telli, nefesli ve darbe sazları idi. Ayrıca Türklerde askerî mızıka (=tuğ./yk. bk. Hakanlık Belgeleri/. Bando, mehterin ilk şekilleri) yaygındı. Gök-Türk, Uygur bandolarında şüphesiz davul (kövrüg) başta olmak üzere, çeşitli borulu çalgılar da bulunuyordu. Eski Türkler söyledikleri besteye ır (veya yır), sazlarla çalınan melodiye küg diyorlardı. Daha sonraki zamanlarda ordugâhlarda, hakanlar huzurunda bu küg ve ırlardan her gün 9 tanesinin icrâi gerekirdi. Bu hâkimiyet âlâmetlerinden idi (Kafesoğlu, 1997, s.342).

Bahaeddin Ögel, “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı eserinde, “şarkı, türkü, koşma” anlamlarına gelen “yır” sözünün eski devirlerden beri Türkçede var olduğunu söyler. “ır” ve “yır” kavramlarının “şarkı”yı karşıladığı kadar, “melodili şiirler” için de kullanıldığını ifade etmektedir. Bundan dolayı, şairlere “yırçı” da deniyordu:

“Yır sözü, oldukça eski çağlardan beri Türkçemizde görülür. Manası, biraz geniş olarak, “şarkı, türkü ve koşma” demektir. Bu kültür çevrelerinin bazı kesimleri, ır, yır yerine, cır da derler. “Yır, ır”, şarkı olduğu kadar, melodi ile söylenen şiirler için de söylenir. Bunun içindir ki şairler için de yırçı deniyordu. Kahramanlık destanı söyleyenler için de, böyle ırçı deniyordu. Tabii olarak şarkı ile kahramanlık destanlarını birbirlerinden ayırmak gereklidir. Bu Türk kültür çevrelerinde Manas destanı’nı melodi veya kopuzla çalanlara, yaygın olarak, manasçı denilir. Ancak bunun yanında, başka destanlar da vardır. Bunlara ise, “baatır ırı”, yani yiğitlik, kahramanlık yırı diyorlardı. Görülüyor ki türküler ile yiğitlik destanları arasında büyük bir ayrılık gözetmiyorlardı” (Ögel, 1991, s.428).

Günümüzde “Türkü” teriminden ilk defa bahseden yazılı kaynak 15. yüzyılda Alî Şîr Nevâyî’nin “Mîzânü’l-Evzân” adlı eseridir. Ayrıca bugünkü anlamıyla “türkü söyleyen, türkü çağıran, türkücü” anlamına gelen “türkî-gûy” tabiri ile yine bu eserde karşılaşmaktayız:

Ozanların Ozmağ’ı ve Özbeklerin Buday-buday’ı hiçbir vezne uygunluk göstermez, bu sebeple ondan örnek verilmedi, her ne kadar örnekleri varsa da Arûz ilmiyle ilgisi yoktur. Ve yine bir şarkı türüdür ki ona Türkî denmektedir ve bu söz ona alem olmuştur. O haddinden fazla beğenilen ve ruha ferahlık veren, zevk u safâya düşkün kimselere faydalı ve meclisleri süsleyici bir şarkı türüdür; şöyle ki bu türü güzel söyleyen kimseleri sultanlar himaye eder, “Türkî-gûy” lakabı ile meşhurdurlar (Alî Şîr Nevâyî, 1993, s.118).

Aynı kitapta, “türkî” kavramı ve “türkü yakmak” tabirinin açıklaması şu şekilde yapılmaktadır:

Nevâyî’nin verdiği bilgiye göre haddinden fazla hoşça giden ve duygulandıran bir şarkı türüdür. Arûz’un Remel-i müsemmen-i mahzûf (Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün) vezniyle yazılıp bestelenir. Türk halk edebiyatında yer alan türkü ise Hece vezninin on birli ölçüsü ile yazılıp bestelenir. Türkü koşma şeklinde, dörtlülükler halinde olabildiği gibi değişik şekillerde de olabilir. Türkülerin değişik ezgili şekilleri “Varsağı, Kaya başı, Bozlak, Kerem” gibi adlarla anılır. Türkü bestelemeğe “türkü yakmak” denilir (Alî Şîr Nevâyî, 1993, s.196-197).

Muzaffer Uyguner, “Türkü Üzerine-II” adlı makalesinde Alî Şîr Nevâyî’nin Mizânü’l-Evzân’ında türküden bahsedildiğini, Babür Şah’ın Muhtasarına göre türkünün Sultan Hüseyin Mirza zamanında icat edildiğini belirtmektedir:

Ali Şîr Nevaî, Mizânülevzân’ında türküden bahseder. Babür Şah “Muhtasar”ında türkünün Sultan Hüseyin Mirza zamanında icad olunduğunu, ona vezin tahsis edildiğini ve iki devirde bağlandığını (bestelendiğini?) söyler. Demek türkü Horasan’da icad edilmiştir. Şeklin bmbm tarzında dörtlülük, vezninin failâtün failün olduğunu, iki devirli müziği bulunduğunu zannetmek mümkündür. Türkü bugün Türkiye’de pek yayılmış bir şiirdir. Bu türküler iki sınıf olup biri anonim, diğeri saz şairlerine aittir. İkincilerin son dörtlüğünde şairinin adı bulunur. Bizim türküler Fransızların Chansonları demektir (Uyguner, 1956).

Fuad Köprülü, “Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar” başlıklı eserinde Çağatay şairi Mîr Haydar’ın “türkî-gûy” namıyla tanındığını ifade etmektedir. Buradan hareketle, Babür Şah’ın, türkünün Sultan Hüseyin Mirza zamanında ortaya çıktığı görüşünün doğru olmadığı ve Nevâyî’nin, Türkî bahsinde böyle bir şeyden bahsetmediğini dile getirmektedir:

Buna yeni birşey ilâve edecek değilim yalnız şunu söyleyeyim: Mahzen-ül Esrâr mütercimi meşhur Çağatay şairi Mîr Haydar’ın türkîgûy diye maruf olduğunu bütün tarihî kaynaklardan biliyoruz. Nevâyî, Türkî söylemekle maruf olanlara bu ismin verildiğini bildiriyor. Acaba Mîr Haydar türkîgûy lakabını bundan dolayı mı aldı? Böyle olması bence çok kuvvetli bir

ihitmâldir. Bunu kabûl edecek olursak, Babür Şah'ın, bu Türkî denen sürudun Sultan Hüseyin Mirza zamanında çıktığı hakkındaki ifadesinin doğru olmadığı anlaşılır. Nevâî, Türkî'den bahsederken aslâ böyle bir şey söylemiyor. Hâlbuki, Babür Şah'ın bu ifadesi doğru olsaydı, bunu herkesten iyi bilecek olan Nevâî'nin bu ciheti tasrih etmemesi imkânsız olurdu (Köprülü, 1934, s.249).

Türküler, zaman içinde ismi unutulmuş bir yakıcının ve yaratıcının mahsulüdür. Türkünün ilk yakıcısına ulaşmak oldukça zor bir iştir. Çünkü türküler, zaman içinde yakıcısının mahsulü olmaktan çıkıp halkın maşerî vicdanında benimsenir, halkın ortak duygularının sesi olur. Türkü yakıcıları ise sanatçı hüviyetine veya belirli sanat kabiliyetlerine sahip olan kişilerdir. Türküler, genellikle bir olay üzerine doğarlar. Bu olayı fiilen veya kalben yaşayan sanatçı kişiler, sözlü geleneğin kendilerine aktardığı söz ve ezgi zenginliğinden de faydalanarak türkü yakarlar. Türküler, yaşanmış bir vaka üzerine yakıldığı için genellikle türkülerin doğuşunda bir hikâyeye vardır. Öyle ki, âşık edebiyatında türküler ve bunlara bağlı olan hikâyelerin birlikte değerlendirildiği “hikâyeli türkü söyleme geleneği” bile teşekkül etmiş, âşıkların sazıyla sözüyle dile getirilmiş, halk tarafından tanınmıştır. Türküler, sadece kendisini meydana getiren yakıcının veya ozanın/âşığın değil, bir halkın kolektif duygu ve düşüncelerini yansıtır. Aradan geçen yüzyıllar sonrasında ilk yakıcının ismi insan hafızasında unutulur ve doğrudan doğruya halka mal olurlar, anonimleşirler. Doğan Kaya, “Anonim Halk Şiiri” adlı çalışmasında türkülerin anonimleşme sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

Türküler genellikle bir olay, bir arzu ve bir heyecan üzerine doğarlar. Başlangıçta sahibi belli ürünlerdir. Ancak zamanla türkünün asıl sahipleri unutulur ve sonraki nesiller tarafından halkın dilinde dolaşa dolaşa farklı coğrafyalara yayılır. Türküler, böylelikle anonimleşir. Önceleri mahallî hüviyet gösteren türküler, zamanla millî hüviyete bürünürler. Türkülerin anonimleşmesinde, daha ziyade göçler, kervanlar, askerî sevkler, gurbete iş için gidişler, gezgin halk şairlerinin faaliyetleri, yakın zamanlarda basın ve yayın organları rol oynar. Yayılma sırasında türkülerin sözlerinde ve ezgilerinde bazı değişiklikler vukua gelir. Kimi zaman bu değişiklikler türküyü tanınmayacak hale getirir; öyle ki, bu eserler karşımıza bir başka türlü olarak dahi çıkabilir. Türkülerin bu derece çeşitlenmesinin asıl sebebi kişilerin kabiliyetleridir (Kaya, 1999, s.132).

Mehmet Güner Demiray, “Gemerek Türküleri” adlı makalesinde türküler, “Halktan doğan sevgi ve acıma duygularının doğal ürünleri” olarak tanımlamakta ve duygu yoğunluğunun zirveye ulaştığı zaman adsız bir halk ozanı tarafından yaratıldığını ifade etmektedir. Elbette ki, türkünün ilk yaratıcısı olan ozanın bir adı vardı ancak türkünün yayılma ve halka mal olma sürecinde bu ilk ozanın adı unutulmuş, türküler halkın muhayyilesinde kuvvetli intibalar bırakarak her gönülde yeniden teşekkül etmiştir:

Türküler halktan doğan sevgi ve acıma duygusunun doğal ürünleridir. Duygulanmaların en yüksek noktaya eriştiği anda bir adsız halk ozanı tarafından yaratılır. Olaylar, gelenekler ve inançlar duruma göre acı veya tatlı bir şekilde adsız ozanların dilinde ilkel müzikle beraber biçim alır. Şiirleşmiş sözleri söyleyen kadın veya erkeğin çevresinde bulunanlardan bazıları bunları kıta kıta belleklerine yazarlar. Böylece doğuş adsız bir ozanla başlamış, yayılış ve mal

oluş ise yine bu ozandan çeşitli yerlerde çevreye dağılarak ilk evresine ulaşmıştır. Adsız ozandan çıkan ilk söz türkünün ham maddesidir, içinde bir çok eksiklikler ve noksanlıklar vardır. Ve aynı zamanda kişisel bir özellik taşımaktadır. Ancak bu sözlerin türküleştirmiş ortak bir duygunun malı haline gelmesi, daha düzenli, daha ölçülü bir tekniğe bürünmesi ve sosyal bir karakter alması uzun bir oluşun sonucu meydana gelir. Bugün türkülerin en çok doğduğu yerler kasaba ve köylerdir. Toplumun bu küçük üniteleri içindeki kişiler daima birbirinden haberdardır. Aynı zamanda bu toplumlarda geleneksel yaşayış hayatın her kesiminde kendini gösterir. Bir doğuş, doğal kültürün de etkisiyle hemen yayılır ve olgunlaşır (Demiray, 1973).

“Türkü yakıcıları” birer halk sanatkârıdır. “Türkü yakmak” fiili de halk sanatkârları tarafından türkü geleneğinin söz ve ezgi kalıplarına ve formlarına bağlı kalınarak içinde bulunulan toplum, olay ve şartların etkisiyle halkın duygu ve düşünce dünyasına uygun şekilde “ezgili şiirleri” meydana getirmektir. Mehmet Özbek, “Folklor ve Türkülerimiz” adlı kitabında “türkü yakanlar kimlerdir?” sorusuna şu şekilde cevap vermektedir:

Bir defa türkü yakanların hemen hemen hepsi, halk şiiri ve müziği ile dolu, yüzlerce türkü bilen, sesi güzel olan kişilerdir. Yakmaya sebep olan olay ve duyguyu yaşamış veya en ince noktasına kadar gönlünde duyan bu sanatçı (ruhu sanatçı olan kişi, âşık, halktan biri anlamına) hafızasındaki şiir ve ezgiler yardımıyla yeni bir türkü yaratır. Bu yeni yakılan türkü hem eski türkülerden kolektif izler taşıdığı, hem de zamanla türkü yakan sanatçının adı, topluma ters düşen söz ve ezgi bölümleri gibi kişisel izlerin silineceği ve değeri nispetinde yayılıp halka mal olacağı için zamanla anonim halk edebiyatı ürünü karakterine sahip olur (Özbek, 1975, s.64).

Eflâtun Cem Güney, “Halk Türküleri” başlıklı kitabında Karacaoğlu, Emrah gibi belli âşıkların türkü formatına kavuşan şiirlerini bir yanda tutarak, “Asıl türkülerin yaşı başı pek belli değil” demektedir ve şu açıklamayı yapmaktadır:

“Türkü yakanlar”a gelince: Bunlar; ne bir pir elinden dolu içmiş, ne bir dergâhta çiğ iken pişmiş, ne de bir ustanın sazı üstünde uyanıp yetişmiştir. Çoğu kadın olan bu halk sanatkârlarının yaratma cehdini de, önce kendilerinin ince hisli yaradılışına, sonra da yaratılan eserleri yoğura yoğura ona asıl kalıbını, kıvamını veren “cemiyyet”e borçluyuz. Elbette, daha ilk başta o türküyü yakan biri vardır; bu belki bir âşık, belki de bir kadın kişidir. Fakat, bu türkü topluluğun arasına yayıldıktan sonra onun dilinden, telinden çıktığı gibi kalmaz. Zamanla, yayıldığı yerlerin hislerini, seslerini alarak halkın istediği gibi değişip gelişir. Bir türkünün çeşitli varyantlar oluşu bundandır. İşte bunu değiştirip geliştiren şahsiyetler birbirine kalbolarak bir millî şahsiyet halini aldığı için, türküler ferdî değil, ma’şerî; yani bir şairin eseri değil, topluluğun yüreğinden doğmuş anonim eserler sayılır. Bunun için günden güne, yerden yere ve ağızdan ağıza geçen halk türkülerinin ne doğduğu tarih bilinir, ne doğduğu yer aranır, ne de onu ilk dizip koşan bulunur; Hâsılı — Köroğlu, Kerem, Karacaoğlu, Emrah gibi belli âşıkların, türkü havasına bürünen, bâzı parçaları bir yana- asıl türkülerin yaşı, başı pek belli değildir. Halkın, belki bu kadar ince eğirip, sık dokumadan halk türkülerine verdiği öteki ad, şu “memleket havaları” deyimini, bu bakımdan da ne kadar yerinde bir buluştur (Güney, 1953, s.8-9).

Bilim insanı ve araştırmacılar, genel olarak türkülerin iki kaynaktan beslendiği görüşündedir. Bunlar birincisi ferdî niteliği ön planda olan dinî-tasavvufî edebiyat ile âşık edebiyatı, ikincisi ise anonim eserlerdir. Hikmet Dizdaroğlu, “Halk Şiirinde Türler” adlı müstakil kitabında Anadolu sahası Türk edebiyatında en eski türkü örneklerinin 16. yüzyıldan öteye gitmediğini, biçim bakımından türkü olan ilk metnin Öksüz Dede’ye ait olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, türkülerin “asıl türküler” ve “yakıcıları” bilinmeyen, anonim türküler” olmak üzere iki kaynaktan beslendiği görüşündedir. Anonim

türkülerin ilk yakıcıları/söyleyenleri vardır ama bu kişilerin isimleri zamanla unutulmuş veya türküde adını geçirmemiştir:

Anadolu Türk edebiyatında, en eski türkü örnekleri on altıncı yüzyıldan öteye çıkmıyor. Biçim bakımından türkü olan ilk metni, Öksüz Dede vermiştir. Bentleri üçlük, kavuştakları iki dizeli olan bu parça, hece ölçüsünün sekizli kalıbıdır. Türküler iki kaynaktan beslenir: Asıl türküler, yakıcılar (söyleyenleri) bilinmeyen, anonim nitelikte olanlardır. Şüphesiz, bunların bir ilk söyleyeni vardır; ama ya adını koymamıştır, ya da zamanla bu ad unutulmuş ve türkü, topluma mal olmuştur. Türkü'yü öbür türlerden ayıran önemli ayrımlardan biri de budur (Dizdaroğlu, 1969, s.104).

Cahit Öztelli, “Halk Türküleri” adlı eserinde türkülerini besleyen iki kaynağın olduğu görüşündedir. Bunlardan ilki, halk hikâyelerinden ve saz şairlerinden halka geçip anonimleşen türkülerdir, diğeri ise halk şairlerinin beste ile söylenen şiirleridir:

Bazı türküler de halk hikâyelerinden ve saz şairlerinden halka geçer. O zaman türkünün asıl sahibinin izleri silinir, halkın malı olur. Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Köroğlu gibi hikâyelerdeki bazı türkülerle Karacaoğlu, Gevheri, Dadaloğlu gibi halk şairlerinin şiirleri bugün bile beste ile söylenmektedir. Bir yandan şahsî izleri silinirken öte yandan söz ve bestesi de değişikliğe uğrayarak canlı bir varlık gibi yaşar. Bazen sözler unutulup beste başka bir türküye geçer (Öztelli, 1958, s.4).

Erman Artun, “Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı” adlı çalışmasında “asıl türküler” ve “âşık türküler” olmak üzere türkülerin iki kaynaktan beslendiğini ifade etmektedir:

1. Asıl Türküler (Yakıcısı belli olmayan): Asıl türküler, yakıcıları belli olmayanlardır. Bunlar başlangıçta bir olay üzerine yakılırlar. Bu olay milleti ilgilendirecek kadar büyük olabileceği gibi dar çevrede görülen bir türden de olabilir. Aşk, gurbet, ölüm, kahramanlık, fetih, seferberlik, doğal âfetler, aşiret kavgaları, eşkıya baskınları, bir kalenin düşmesi, bir vatan parçasının düşmanlarca alınması gibi sosyal olaylar; sevdâ, talihe kızma, şansa küsme gibi duygular türkülerin doğuşunu hazırlayan nedenlerdendir. Bu olaylardan birini yaşayan veya bu duygulardan birini taşıyan sanatçı kişinin, bunu halk şiiriyle ve ezgi eşliğinde ifade etmesi türküyü meydana getirir. Bu yeni türkü eski türkülerle kolektif izler taşıyabilir. Zamanla türkünün sözleri değişebilir. Belli bir kişinin malı olan türkü, bir süre sonra halkın ortak malı, daha sonra da halk edebiyatı ürünü olur. Türkü yakıcılar genellikle ezgi ile söz aynı anda üretirler. Türküler, canlı varlıklar gibi doğar; az ya da çok yaşar, bir bölümü unutulur. Türkünün yaşama gücü bazı özelliklerine bağlıdır; konusunun toplumu derinden ilgilendirmesi, ezginin dokunaklı ve sanat gücünün yüksek olması türkülerin yaşamasının önemli nedenleridir. Türküler anonimleştikleri için ilk çıkış yurtlarını ve zamanını, ilk yakıcılarını bulmak zordur.

2. Âşık Türküleri: Türkülerin oluşmasında ve yayılmasında ikinci önemli kaynak ise âşıklardır. Çukurova'da Karacaoğlu şiirlerini türkü olarak söylemeye “Karacaoğlu türküsünü çıkırmak” adını verirler. Sosyal bir varlık olarak yaşayan âşık, toplumda gördüğünü, işittiğini, yaşadığını sanat yeteneği ölçüsünde sazı eşliğinde dile getirir, topluma duyurur. Zamanla âşık türkülerinde anonimleşir (Artun, 2012, s.37).

Nevzat Gözaydın, “Anonim Halk Şiiri Üzerine” başlıklı makalesinde türkülerin doğuşunu iki grupta değerlendirmekte, birincisinin anonim özelliği kazandığını, ikincisinin saz şairlerinin şiirlerinin sonradan türkü olduğunu ifade etmektedir:

Türkülerin ortaya çıkışları iki yolla olmuştur ve bugün de olmaktadır. Ya çok kısa bir zaman içinde anonimlik özelliğini kazanmışlar ya da bir saz şairinin söylediği parça sonradan türkü olarak tanınmıştır ve türküyü yakanın adını da vermektedir. Her iki halde de özel bir ezgi ile söylenmektedirler (Gözaydın, 1989).

Mehmet Özbek, “Türkülerin Dili” başlıklı çalışmasında türkülerini, “kişisel izlerin silinmesi sonucu ortak özellik taşıyan ezgili ve biçimli sözler” ve “özgünlüğünü koruyup ilk şeklini devam ettiren türküler” olmak üzere iki grupta toplamaktadır. Türkülerini “halk işi” yapan özellik; şiir kısmının halk şiirinin özelliklerini taşıırken ezgilerinin yerel ve özgün karakteri yansıtılabilesidir:

Halk türküsü başlangıçta bir kişinin, hafızasında var olan halk işi ezgi ve söz kalıplarından yararlanarak, bazan sözü, bazan ezgiyi değiştirerek, bazan da yine halk işi olmak kaydıyla, özgün olarak ortaya koyduğu; dilden dile dolaşırken değişikliğe uğrayan, zaman içinde kişisel izlerin silinmesi sonucu ortak özellik taşıyan ezgili ve biçimli sözlerdir. Sözünü ettiğimiz bu değişime folklorik oluşum diyoruz. Böylece oluşan türküyü halk türküsü, özgünlüğünü koruyup ilk şeklini devam ettiren türküyü de Ahmet’in türküsü, Mehmet’in türküsü, Sadeddin Kaynak’ın türküsü diyoruz. Her iki türün bulunduğu saha ise Halk Müziği ve Halk Edebiyatı sahalarıdır. Burada esas olan halk işi olma özelliğidir. Halk işi olmak demek, sözün: Şiir biçimi, dil ve anlatım bakımından halk şiiri özelliği taşıması; ezginin ise: Yerel ve otantik karakteri yansıtılabilesi demektir. Bu konu bugüne kadar pek kavranılamamıştır (Özbek, 2009, s.19).

Pertev Naili Boratav da “Halk Türkülerine Dair” başlıklı makalesinde türkülerin hem müziği hem de şiiri kapsaması sebebiyle önemli bir yere sahip olduğu görüşündedir. Bunun için türkü konusunda çalışanların halk müziği ve halk edebiyatı sahalarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir:

Halk türkülerini, hem müziği hem de şiiri alâkadar ettikleri için folklor tetkiklerinde hususî bir yer tutarlar. Onların iki sahaya ait bulunmaları, evvelâ: Hususî bir metotla incelenmelerini icabettirir: Halk türkülerini üzerinde çalışanlar, halk müziği kadar halk edebiyatını da gözönünde tuttıkları takdirde izahlarında muvaffak olabileceklerdir ve aynı müdekkikin her iki sahada vuku olmadığı takdirde kolektif bir çalışma zarureti hâsıl olacaktır. İkincisi: Halk türkülerinin bu iki folklor şubesine birden âit bulunmaları, onların bünyelerinde de bazı değişik vasıfların meydana gelmesini intaç etmektedir. Müdekkiklerin bunu da gözden uzak tutmamaları lâzımgelir (Boratav, 1939).

Yusuf Ziya Demirci “Köy Halk Türküler” adlı eserinde bir türkünün hayatında “menşe, seyr ve istihale” olmak üzere üç safha görüldüğünü söylemektedir. Buna göre, türküler sözlü gelenek içinde ağızdan ağıza geçmek suretiyle değişir. Dolayısıyla, türkülerin menşesine, doğduğu yere, doğduğu tarihe, doğduğu yere dair sağlam bir delilin tespiti zordur. Eski zamanlarda teknolojik gelişim yeterli olmadığı için türküler; bir yerden başka bir yere askerler, arabacılar, gezgin âşıklar, kervancılar, göçler, iskânlar ile yayılırdı. Teknik imkânlar geliştikçe bunların yerini şimendifer, otomobil gibi nakil vasıtaları almıştır. Bu sebeple türkülerin doğuş yerini tespit etmek ve bir memlekete mal etmek zordur:

Bütün folklor maddelerinde olduğu gibi bir türkünün hayatında da üç safha görünür: Menşe, seyr, istihale. Türkünün menşe’i: Türküler (Tradition orale) şifahî anana ile ağızdan ağıza geçip değiştiği için bunların menşelerine dair müsbet bir delil bulmak zordur. Bunlardan hemen pek azının çıktığı yer sağlam olarak gösterilebilir. Çünkü bir türkü sözünün, nağmenin benimsenmesine ve sevilmesine göre daima gezici bir halde bulunur. Eski zamanlarda, şimendifer, otomobil gibi seri nakil vasıtalarının bulunmadığı devirlerde türkülerini bir yerden

bir yere askerler, arabacılar, âşıkler, kervancılar getirir götürürlerdi. Anadolunun, Rumelinin yiğitleri, köylerinden, kasabalarından çok uzak serhetlerde memleketlerinin hasret ve hatıralarını bununla terennüm ederler, Anadoluyu yer yer gezen âşıkler, köyler ve kasabalar arasında işleyen arabacılar, uzun ve tükenmez yolları hep bu türkülerin refakatiyle katederlerdi. Böylelikle türküler yer yer dağılırdı. Bir memlekettten diğer memlekete, bir diyardan başka bir diyara giden kervanlar okka arşın mali olmıyan bu türkülerini de bir mahal veya memlekete mal edivermek doğru değildir. Bunların bir memleket içinde seyretmeleri değil başka ve komşu memleketlerin hudutlarını bile aşdıkları yapılan tetkiklerde ortaya çıkmıştır. Komşuluk, ticaret temasları, muhaceretler, müstemleke münasebetleri ve daha birçok sebeplerle bir yerden başka bir yere geçen türküler, sayılamıyacak derecede çoktur (Demirci, 1938, s.11-12).

Cahit Öztelli, “Evlerinin Önü” adlı çalışmasında “türküler nasıl yayılırlar?” sorusuna, eski dönemlerde türkülerin kısıtlı teknik imkânlar dolayısıyla çok ağır fakat sürekli olduğu cevabını vermektedir. Özellikle saz şairlerinin ve amatör ses sanatçıların da katıldığı ticaret kervanları ve vatanın her köşesinden gelen askerler, türkülerini gittikleri yerlere taşımakla kalmaz, aynı zamanda yakınlarına öğretirlerdi. Gittikleri yerlerde de öğrendikleri türkülerini, kendi bölgelerine taşırlardı. Göç eden kişiler, aileler veya gruplar, göç ettikleri yerlere beraberinde sadece türkülerini değil, zengin bir halk kültürünü de götürürler. Böylece, bir diyardan başka bir diyara göç edenler kendi bölgelerinin türkülerini başta olmak üzere halk kültürünü uzaktaki başka bir bölgeye taşımaya vesile olmaktadır:

Bu konuda bugünü değil, dünü düşünmeli. Eskiden şimdiki gibi yayma araçlarının hiç biri olmadığı için yayılma çok ağır, fakat sürekli olmuştu. Yurdun her yerinde ticaret kervanları ile dolaşanlar birçok şeyleri taşıdıkları gibi türkülerini de taşırlardı. Bu kervanlara katılan amatör ses sanatçıları yanında, özellikle saz şairleri önemli yaymada bulunurlardı. Yayma işinde önemli bir topluluk da askerlerdir. Yurdun her köşesinden toplanan gençler askerlik görevleri için sınırlara koşarken kendi bölgelerinin türkülerini de gittikleri yerlere ve başka yerlerden gelmiş olan arkadaşlarına öğretmiş olurlardı. Ayrıca oralarda öğrendikleri başka yerlerin türkülerini kendi bölgelerine taşımış olurlardı. Ayrıca yeni fetihler dolayısıyla yeni göçler yapılır, böylece geniş halk yığınları ile türküler de göç ederlerdi. Bu göçler yalnız türkülerini değil, daha pek çok halk kültürünü de birlikte götürür, gittikleri yerlerin sanat ve kültürü ile kaynaştırır, kendileri de onlardan etkilenirdi (Öztelli, 1972, s.17-18).

Esmâ Şimşek, “Gurbet Elde Kalan Türküler” başlıklı makalesinde türkülerin önce bir âşık veya şair tarafından şiirleştirildiğini, bir süre sonra, müzikle birleştirilerek belirli bir ezgiyle terennüm edildiğini ifade etmektedir. Kolektif duygu ve düşüncelerin tercümanı olan türküler, sözlü gelenekte dilden dile dolaşarak ferdî niteliğini yitirir ve anonim hâle gelir. Bununla birlikte türkülerin sanatçılar, seyyahlar, askerler, öğrenciler aracılığıyla geniş alanlara yayıldığını söylemektedir:

Bugün, anonimleşip geniş bir coğrafyaya yayılan türkülerimizin hemen hepsinin gelişim süreci birbirine benzer. Önce, bir olaya veya duyguya bağlı olarak, halkın sözcüsü konumunda olan bir âşık veya şair tarafından şiirleştirilen türküler, araya giren zaman zarfında musikiyle birleştirilerek belirli bir ezgiyle terennüm edilmeye başlar. Ardından, birçok insanın duygusuna, ortak görüşüne tercüman olması sebebiyle, sözlü kültür ortamında ağızdan ağza dolaşarak ferdî olmaktan çıkıp anonimleşir. Anonimleşen türküler, sanatçılar, seyyahlar, askerler, tüccarlar, öğretmenler, öğrenciler vs. aracılığı ile daha geniş alanlara yayılır. Ufak tefek ağız farklılıklarını bir tarafa bırakırsak aynı türküdür dillerde söylenen. Özellikle, ortak

dile ve tarihe sahip olup aynı kültürü paylaşan toplumlarda coğrafi mesafe ne kadar uzak olursa olsun, bütün folklor ürünleri gibi türkülerin de aynı veya benzer şekilde terennüm edildiğini görürüz (Şimşek, 2010).

Halk arasında dilden dile dolaşan türküler, yayılma sırasında söz ve ezgi değişikliğine uğrayabilmektedir. Bir başka ifadeyle türküler, halkın zevk ve kabiliyetine göre yeniden yaratılmaktadır. Bu şekilde başkalaşım geçiren bir türkü, zaman içinde anonim hâle gelmekte, ortak duyguları ifade ettikleri için halka mal olmaktadır. Türkülerin yüzyıllar boyunca şehirleri, köyleri, dağları, denizleri aşarak çeşitli vasıtalarla yayılması neticesinde, bir türkünün birden fazla varyantını dinlememiz mümkündür.⁵ Elektronik kültür ortamı ile tanışan âşıklık geleneği, 20. yüzyılda sırasıyla gramofon, radyo, televizyon gibi yeni icra alanları kazanmıştır. Özellikle radyo yayınlarına davet edilen âşıklarımız, yurt çapında tanınma imkânı bulmuş, mahallî ezgiler tüm yurttan yaygınlaşmaya başlamıştır. Günümüzde ise ulaşım ve iletişim teknolojisinin gelişmesi neticesinde türküler daha hızlı yayılmaktadır. Bugün kaset, cd, radyo, televizyon gibi teknolojik ürünlerin bile çağın gerisinde kaldığı bir dönemdeyiz. Bugün yaygın olarak kullanılan sosyal medya ve 4.5G teknolojisi sayesinde internete yüklenen bir türkü, anında dünyanın binlerce kilometre uzağındaki bir evde bile dinlenebiliyor. Dolayısıyla, 21. yüzyılda geliştirilen iletişim ve ulaşım teknolojileri, türkülerin yayılmasına ve özellikle yeni nesillere ulaşmasında yeni bir çığır açmıştır.

3.1.3. Türkülerin Temel Kaynağı Olarak Ozanlık ve Âşıklık Geleneği

Yukarıdaki bahiste Türk milletinin duygu ve düşünce dünyasının tercümanı olan türkülerin, adı bilinen ya da adı unutulmuş bir halk ozanı tarafından yakılmak suretiyle iki ana kaynaktan beslendiği görüşünün, araştırmacıların ve bilim insanlarının genel kanaatleri arasında yer aldığını ifade etmiştik. Türk milletinin olduğu gibi, türkülerin de ana yurdu Orta Asya topraklarıdır. Türkülerin ilk örnekleri, dinî-toplumsal amaçlı törenlerde ortaya çıkmıştır. Türk boyları “şölen” adı verilen dinî içerikli kurban merasimlerinde, “sığır” denilen sürgün avı sonrasında icra edilen törenlerde, saygın bir kimsenin ölümü üzerine yapılan “yuğ” adlı cenaze merasimlerinde bir araya gelmekteydi. Bu tür törenleri “kam, baksı, şaman, ozan” adı verilen dinî-sihri şahsiyetler yönetir, “kopuz” adı verilen müzik

⁵ Gülay Mirzaoğlu, türkülerin varyantlaşması hakkında şu sözleri ifade etmektedir: “Halk türkülerini, sözlü geleneğe yaşayan diğer folklor unsurları gibi varyantlar halinde yaşar. Türküler bir bireyden diğerine, bir yerden bir yere taşınırken bir icra diğerini takip ederken, bilinçli ya da bilinçsiz değişiklikler husule gelir. Bu türden her değişik icra kayda geçirildiğinde veya notaya alındığında bir ‘varyant’ olarak bilinir” (Mirzaoğlu, 2000, s.186). Ayrıca türkülerin varyantlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güven, 2013.

aleti eşliğinde törenin atmosferine uygun şiirler okurlardı. Dolayısıyla, şiir ile müzik birbirinden ayrılmamış, söz muhakkak bir ezginin eşliğinde söylenmiştir. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra sosyal, siyasi, dinî ve kültürel sebeplerden dolayı ozan-baksı geleneğinin yerini Anadolu’da âşıklık geleneği almış, 15. yüzyıldan sonra Türklerin eski inanç sistemleri ve kültür tarzlarının İslami bir muhtevaya girmesiyle âşıklık geleneği teşekkül etmeye başlamıştır. Bu yönüyle âşıklık geleneği, ozan-baksı geleneğinin tesiriyle ortaya çıkan yeni bir edebî hüviyet olarak devam etmiştir. Özellikle Bektaşî edebiyatında İslamiyet öncesi inanç sistemlerinin kuvvetli izlerini görmek mümkündür. Türkler, İslamiyet öncesi çeşitli inanç sistemlerinin bir kısmını İslamiyet’e de taşıyıp yeni kaideler muvacehesinde devam ettirmişlerdir. Türklerin eski inanç sistemleri ve kültürleri, Anadolu’da İslami ruh ile bir sentez oluşturmuş, bu sentez bir yaşam ve değerler bütününe dönüşmüş, tekke ve âşık şiirini etkilemiştir. Erman Artun, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı” başlıklı eserinde ozan-baksı geleneğinden âşıklık geleneğine geçiş sürecini şu şekilde açıklamaktadır:

Âşık edebiyatı, ozan-baksı edebiyatı geleneğinin İslamiyet’ten sonra tasavvufî düşünce ve Osmanlı yaşama biçimi ve kabulleriyle birleşmesinden doğmuştur. Önceleri dinî-tasavvufî halk edebiyatı olarak gelişen millî Türk edebiyatı 15. yüzyılın sonlarından sonra sosyal ve siyasî nedenlerden dolayı yeni bir oluşum içine girerek âşık edebiyatı olarak şekillenmeye başlamıştır. Bunda üç süreç etken olmuştur. Bunlar kutsallıktan arınma, kültürel farklılaşma ve halkın yeni coğrafyada yerleşik düzenle bireyselleşmesidir. Bektaşî edebiyatında İslamiyet öncesi inanç sistemlerinin kuvvetli izleri görülür. Eski inanç sistemleri ve kültürlerinin ayin ve törenlerine ait pratiklerin Anadolu’da yeni bir sentezle İslamî şekil ve ruha dönüştüğünü görüyoruz. Bu sentez bir yaşam ve değerler bütününe dönüşmüş, tekke ve âşık şiirini etkilemiştir. Divan şiirinde ise bir şiir imajı olarak etkisini göstermiştir (Artun, 2015, s.35).

Fuad Köprülü, “Saz Şairleri” adlı eserinde eski Oğuz boyları arasında İslamiyet’e geçişten önce ve sonra görülen “ozan” tipinin, zamanın ve sosyal şartların gereğince, Anadolu’nun büyükşehir ve kasabalarında yerini “âşık” tipine bıraktığını ifade etmektedir. Özellikle 17. yüzyılın son yarısında, Gevherî ve Âşık Ömer’den sonra, eski halk edebiyatı ve halk müziği unsurlarının zayıfladığını, tekke edebiyatı ve klasik edebiyatın güçlendiğini de belirtmektedir:

XVI. asırda ve XVII. Asrın ilk yarısında yetişen âşıklarda, bu halk edebiyatı unsurlarının daha kuvvetli, daha göze çarpar mahiyette olduğu muhakkaktır. Eski Oğuz kabileleri arasında İslamiyet’in kabulünden önce ve sonra gördüğümüz ozan adlı saz şâiri tipinin, yavaş yavaş, türlü türlü içtimâî amillerin tesiri altında nasıl değiştiğini ve o tipin yerine Şarkî ve Garbî Anadolu’nun büyük şehir ve kasabalarında âşık tipinin yer aldığını, sonraki bahislerde bütün tafsilâtiyle göreceğiz. Bu bakımdan, âşık edebiyatında eski ozanlara mahsus edebî an’anelerin birçoğunun –tabîî, muhitin ve zamanın icaplarına göre az veya çok bazı değişikliklere uğramakla beraber- devam etmesi, içtimâî bir zarurettir. Ancak XVII. asrın son yarısında, bilhassa Gevherî ve Âşık Ömer’den sonra, bu eski halk edebiyatı ve halk müziği unsurlarının zayıfladığını, azaldığını, şimdi bahsedeceğimiz diğer unsurların –yani tekke edebiyatı ve klâsik edebiyat unsurlarının- ise kuvvetlendiğini göreceğiz (Köprülü, 2004, s.40).

Cemal Şener, “Şamanizm” adlı eserinde, İslamiyet’in kabulünden sonra bile eski Oğuzlar arasında Şamanizm geleneğini sürdüren ozanlar olduğunu, bu sanatçıların arasında kopuzun kutsallığının bulunduğunu, bu ozanların kopuz üstüne yemin ve dua ettiklerini ifade etmektedir:

Çin kaynaklarına göre; Eski Yenisey Kırgızları’nın şaman ayinlerinde saz çaldıklarını XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizi yazmaktadır. Bugünkü Kırgız Kazak Baksıları ayinlerinde kopuz kullanırlarmış. Eski Oğuzlar’da İslam’dan sonra şamanizm geleneğini sürdüren ozanlar ayinlerinde kopuzu kullanmışlardır. Kopuzu kutsal saymışlardır. Hatta kopuz üstüne yemin ettiklerini, dua ettiklerini, kutsadıklarını Dede Korkut’un her hikâyesinde görmek olasıdır (Şener, 1997, s.18).

Fuad Köprülü, “Edebiyat Araştırmaları” adlı eserinde, bu şairlerin “şaman, oyun, kam, baksı, ozan” gibi farklı adlar aldığını; musikişinaslık, rakkaslık, sihirbazlık, hekimlik gibi pek çok evsafı bulunduğunu ve toplumda çok önemli bir yeri haiz olduğunu ifade etmektedir. Ozan sözcüğü, günümüzde âşık denilen halk şair-musikişinaslarının eski adıdır. Ozan kelimesinin mahiyeti ve önemi, Dede Korkut Kitabında açıkça görülmektedir.⁶ Selçuklu ordularında ve Anadolu’daki Türk beylerinin saraylarında 15. yüzyılın ortalarına kadar ozanlar görülmüştür. Bundan sonra âşık kelimesi, Azerbaycan ve Anadolu sahasında ozan sözcüğünün yerini almıştır:

Oğuzlar’ın Baksı mevkî’inde ve onunla aynı manada kullandıkları Ozan kelimesine gelince Yakutlar’daki Oyun-Şaman kelimesinin aynı gibi görünen bu kelime, bizim bugün ‘Âşık dediğimiz halk şair-musikişinaslarına verilen eski isimdir; XIV. asır ortalarında veya XV. asrın ilk senelerinde yazıldığı lisanından tahmin edilen Dede Korkut Kitabı’ndan ve daha sair kaynaklardan anlaşılıyor ki, Ozan’lar önce kutsi bir mahiyeti ve içtimai toplulukta mühim bir yeri haizdiler: Ozanlar’ın piri sayılan Korkut Ata, efsaneye göre, İslam dinini anlamak maksadıyla Türkistan’dan Ceziretü’l-‘Arab’a gelmiş ve Hazret-i Ebu Bekir ‘le görüşerek İslam dinini kabul eylemiş büyük bir veli idi; Kitabı-ı Dede Korkut’daki Bey Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek hikâyesi de gösteriyor ki, Ozan adeta gaipden haber getiren bir bakıcı’dır. Hakan huzurunda, ayinlerde, eline kopuzunu alarak vezinli ve ahenkli bir nesir ile tertibedilmiş esatiri hikâyeler, kahramanlık destanları terennüm eder; yahut, halk arasında kıssa-hânlik, bakıcılık eyler. Selçukiler’in ordularında gördüğümüz Ozanlar’ı, Anadolu’daki Türk Beyleri’nin saraylarında XV. asır ortalarına kadar görüyoruz. Ondan sonra gerek Azerbaycan’ da, gerek Anadolu’ da ‘Âşık kelimesi, eski Ozan kelimesinin yerini almış, saraylarda Acem taklitçisi şairler, tekkelerde mutasavvıflar, kahvelerde meddahlr, kıssahânlar, Âşıklar o muhtelif vazifeleri görmiye başlamıştır (Köprülü, 1999, s.70-72).

Agâh Sırrı Levend, “Edebiyat Tarihi Dersleri” adlı eserinde eski Türklerin “ozan” olarak adlandırdıkları şairlerin sihirbaz, şair, rakkas, musikişinas gibi birçok vasfı haiz olduğunu ifade etmekte ve “kopuz” eşliğinde şiirlerini okuduklarını söylemektedir:

İlk devirlerde şiir müstakil değildir. Rakıs ve musiki ile karışık bir halde ve tamamen dini mahiyettedir. Esasen güzel san’atların hepsinin menşei dinî âyinlerdir. Eski Türklerin haksı veya ozan dedikleri şairler; hem sihirbaz hem de şair, rakkas ve musikişinas idiler. Merasim ve âyinlerde hem rakseder, hem de ellerindeki “kobuz”larla manzumeler terennüm ederlerdi. Sonraları rakıs musikiden ayrılmış ise de, musiki ile şiir, son zamanlara kadar halk arasında beraber olarak devam etmiştir (Levend, 1938, s.26).

⁶ Dede Korkut Kitabındaki ozan tipleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakıcı, 2007.

Ali Yakıcı, “Dede Korkut Kitabı’nda Görülen Ozan Tiplerinin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkisi” adlı makalesinde, “Ozanlık geleneğinin özellikle 13. yüzyıldan itibaren Türkiye sahasında kendini hissettirmeye başladığını ancak kültürel değişim gibi sebeplerle ad değiştirdiğini ve âşık terimi çevresinde ozanlık geleneğinin devam ettiğini” ifade etmektedir. Bu geleneğin dönüşüm yaşamasında ve geniş coğrafyalara yayılmasında Dede Korkut’un önemini şu şekilde açıklamaktadır:

Ozanlık geleneği, özellikle 13. yüz-yıldan itibaren Türkiye sahasında kendini hissettirmeye başlamış, fakat kültürel değişim vb. sebeplerle ad değiştirmiş, “âşık” terimi çevresinde özde ozanlık geleneğinin devamı kabul edilen bir geleneğin ortaya çıkmasını sağlamıştır (...) Bugün Anadolu, Balkanlar, Avrupa, Kuzey Afrika ve diğer coğrafyalarda yaşanmakta olan ya da izlerine rastlanan bir âşıklık geleneği varsa, Dede Korkut’un da bunda önemli bir payının olduğu söylenebilir. Bütün bu özellikleri sebebiyle Dede Korkut, ozanlık geleneğinden âşıklık geleneğine geçişte, hem tiplerin, hem de tür ve diğer özelliklerin sağlıklı bir şekilde aktarılmasının ve yeniden oluşumunun takip edilebildiği önemli bir köprü olarak kabul edilebilir (Yakıcı, 2007).

Umay Günay, “Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi” adlı eserinde, âşık edebiyatının araştırmacıların ittifakıyla 16. asırda teşekkül ettiğini ifade etmektedir. Umay Günay’a göre, İslamiyet’in kabulüyle birlikte terk edildiği düşünülen ozan-baksı geleneğinin, beş asır sonra birden bire İslami biçimde ortaya çıkması mümkün değildir. Ozan-baksı geleneği Türklerin İslamiyet’i kabulüyle sanıldığı gibi terk edilmemiş, bir yandan tekke edebiyatını şekillendirirken, diğer yandan da bu edebiyatın bünyesindeki yeni şartlara uyum sağlayarak kendisini muhafaza etmiştir. Özellikle Alevi-Bektaşî çevrelerinde eski Türk inanç ve kültür sistemleri büyük ölçüde korunma imkânı bulmuştur. İslamiyet’in kabulünden sonra ozan ve baksıların büyücülük, din adamlığı, hekimlik gibi evsafi terk edilmiş, âşıklar ise eğitimci ve sanat temsilciliği niteliklerini üstlenmişlerdir:

İslamiyetten önce Şaman kültür ve geleneğine bağlı bir edebiyata sahip olan Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra eski inanç sistemlerini bazı tarikatlar içinde sürdürmüşlerdir. Yapılan araştırmalarda Alevî ve Bektaşî geleneğinde eski Türk inanç ve pratiklerinin diğer tarikatlara oranla daha büyük yer tuttuğu görülmüştür. Eski Türk edebiyatı geleneğinin bir uzantısı olan Âşık Edebiyatının, Bektaşî tarikatı mensupları arasında yayılıp yeşermesi, yeni kültür ve dinin tesiri altında bir ölçüde değişerek yeniden şekillenmesi ve gelişmesi bu açıdan çok tabii görünmektedir. Bu sahada çalışan araştırmacıların hemen hepsi eldeki yazılı kaynaklara dayanarak bu edebiyatın XVI. asırda teşekkül ettiğini söylemektedirler. İslamiyetin kabulü ile terk edildiği düşünülen Ozan-Baksı geleneğinin, beş asır sonra birden bire İslamî biçimde ortaya çıkması kanaatimizce mümkün değildir. Bu edebiyatın geçiş devri ile ilgili örneklerin şimdiye kadar tespit edilememiş olması şanssızlıktır. İslamiyetin kabulünden sonra yeni bir yurt edinme gayreti ve mücadelesi içinde olan Türklerin bu dönemde yeni dini benimseme ve yayma çabası ile bugün Tekke Edebiyatı adı ile anılan tarzda eser vermeleri ve bunlara daha çok ilk eserler de Arap-Fars edebiyatından daha sonraki yüzyıllarda alınan nazım şekilleri ve nazım unsurları ile değil milli nazım şekillerimiz ve unsurlarımız dâhilinde meydana getirilmiştir. Ozan-Baksı geleneği ise bu arada bir ölçüde tekke tarzında tesirli olurken diğer taraftan yok olmama çabası göstermiş ve kendi kural ve kalıplarını daima sahip olduğu bir esnekliği kullanarak yeni şartlara uydurmuştur. XV. yüzyılda yazıya geçirildiği XI-XII. yüzyıllarda teşekkül ettiği kabul edilen Dede Korkut hikâyelerindeki ozan tipi ve şiir icra geleneği ayrıca hikâye kahramanlarının zaman zaman karşılaştıkları olayları ve duygularını

anlatmak için sazlarını ellerine alarak deyişler söylemeleri XVI. asırdan günümüze kadar izlediğimiz Âşık edebiyatından farklı değildir. Ozan-Baksı geleneğinin özelliklerinden olan büyücülük, hekimlik, din adamlığı gibi nitelikler İslamiyetten sonra terk edilmiştir. Âşıklar eğitimciliği ve sanat temsilciliğini üstlenmişlerdir (Günay, 2008, s.50-51).

Saim Sakaoğlu, “Türk Dünyası El Kitabı”ndaki “Türk Saz Şiiri” başlıklı bölümde âşık edebiyatının temellerinin İslam öncesi Türk toplumunun sesi olan ozanlar tarafından atıldığını ifade etmektedir. Âşıklık geleneği ürünlerinin 16. yüzyıldan itibaren takip edilebildiğini ifade eden Saim Sakaoğlu, bu geleneğin temsilcilerinin 16. yüzyıla kadar “Ozan” unvanını kullandığını ancak 17. yüzyıldan itibaren “ozan” sözcüğünün olumsuz bir anlama gelecek şekilde başkalaşıma uğradığı görüşündedir. Buna örnek olarak da âşık edebiyatında ilk şairname örneğini ortaya koyan Âşık Ömer’in Karacaoğlan için “Biz şair saymayız öyle ozanı” ifadelerini kullanmasını örnek göstermekte ve 17. yüzyıldan itibaren “âşık” adının yaygınlaştığını kaydetmektedir.

Âşık edebiyatımızın kendine mahsus olan şiir geleneğinin temelleri, İslâmiyet öncesi Türk toplumunun sesi olan ozanlar tarafından atılmıştır. Yüzyıllar boyu devam eden bu geleneğin ürünlerini, birkaç istisnası ile 16. yüzyıldan itibaren takip edebiliyoruz. Varlıklarından haberdar olduğumuz; ancak hüviyetleri hakkında kesin hiçbir bilgiye sahip olamadığımız bu sanatkarlar da, elbette bizlere bir şeyler bırakmışlardır; ancak edebî ve tarihî belgelerin bu konudaki suskunluğu devam etmektedir. Dügün alaylarında da yer aldıklarını bazı seyahatname yazarı Avrupalıların notlarından öğrendiğimiz âşıklarımızın şiirlerinde görülen gelişmiş zevki ve işlenmiş dili kabul edebiliriz. Âşık edebiyatımızın temsilcileri olan sanatkarlar, 16. yüzyıla kadar “ozan” adını kullanmışlardır. Hatta bu yüzyılda bu kelimeyi mahlas olarak kullanan bir de şairimiz vardır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren bu kelimenin anlamında bir kayma olmuş ve taşıdığı olumlu ifade, nedendir pek bilinmez, olumsuz bir havaya bürünüvermiştir. Nitekim Âşık Ömer de Şairnâmesinde Karacaoğlan için: “Biz şair saymayız öyle ozanı” derken, ozanların şair sayılmayacağını vurgulamışa benzetmektedir. 17. yüzyıldan itibaren ise âşık adının yaygınlaştığı görülmektedir. Âşık, Âşık Ömer, Âşık Ahmet, Âşık Halil vb. (Sakaoğlu, 1992, s.282).

Dursun Yıldırım, “Türk Bitiği” adlı eserinde yer alan “Azerbaycan Âşık Şairleri ve Şiirlerinden Örnekler” başlıklı makalesinde Türk şiir sanatının gelişmesinde eski kam, baksı, oyun, ozan, sonra dede, ata ve nihayetinde âşık tipinin önemli bir etkisi olduğunu ifade etmekte, âşık tipinin etki sınırlarını şiir sanatının da dışına çıkararak Türk hikâye, destan, roman ve tiyatro sanatlarının gelişmesinde de önemli bir tesire sahip olduğu ve bağımsız, kendine mahsus bir mektep kurduğu görüşündedir:

Türk şiir sanatının gelişmesinde, eski Kam/Baksı/Oyun/Ozan tipinden, önce Dede/Ata tarzı ozan tipine ve bilâhare de, Âşık tipine dönüşen sözlü edebiyat geleneği şâirleri mühim bir mevki işgal ederler. Aslında, sırası gelmişken hemen şunu da ilâve edelim ki, âşık tipi, sadece şiir sanatımızın gelişmesinde değil, aynı zamanda Türk hikâye/destan/roman ve tiyatro sanatlarımızın tekâmülünde de benzer bir rol oynamıştır. Dolayısıyla âşık yaratıcılığı, sanatı, repertuarı ve geleneği ile edebiyatımızda, kendine mahsus bir "mektep" meydana getirmiştir (Yıldırım, 1998,s.206).

Dilaver Düzgün, “Âşıklık Geleneğinin Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Barış Manço Olgusu” başlıklı makalesinde âşıklık geleneğinin temel dinamiklerini, Orta Asya Türk

medeniyetinde ortaya çıkan ozan-baksı geleneğinden aldığı görüşündedir. Azerbaycan ve Anadolu sahasında 16. yüzyıldan sonra kendine mahsus kurallar oluşturarak Osmanlı coğrafyasının her yerinde varlığını kazandığını 19. yüzyıldan sonra çeşitli değişimler geçirerek, önce yazılı daha sonra elektronik ortamlarla tanışmak suretiyle günümüze kadar geldiğini ifade etmektedir:

Temel dinamiklerini, Orta Asya Türk medeniyetinin ortaya çıkardığı “ozan-baskı” geleneğinden alan âşık tarzı, Azerbaycan ve Anadolu sahalarında XVI. yüzyıldan sonra gelişerek kendine has kurallarını oluşturmuş ve zamanla Osmanlı coğrafyasının bütün bölgelerinde varlığını hissettirmiştir. Âşıklık geleneği, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bazı değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Önce yazılı, sonra elektronik ortamlarla tanışan gelenek, bir takım iniş-çıkışlarla günümüze kadar gelmiştir (Düzgün, 2009).

Okan Alay, “Sözlü Gelenek Öznesi Olarak Saz Şairi, Âşık ve Halk Şairi Terimleri” başlıklı makalesinde “kam, oyun, şaman, baksı” adındaki çok yönlü sanatçıların, İslamiyet’in kabulüyle birlikte eski vasıflarını yitirdiğini, yeni şartlara uygun olarak yerini “ozan”lara bıraktığını, sonraki dönemlerde “saz şairi, âşık, halk şairi” gibi adların tercih edildiği görüşündedir. Araştırmacı, yeni yaşam tarzı, fetih anlayışı vb. etkenlerin saz şiiri ve temsilcilerini etkilediğini ifade etmektedir:

Farklı Türk boylarında “kam”, “şaman”, “oyun”, “baksı” olarak adlandırılan ve çok yönlü özelliklere sahip olan sanatçılar; İslami dönemle birlikte artık eski etkinliklerini yitirmeye başlar ve yeni dönemin gereklerine uygun olarak yerlerini zamanla ozanlığa bırakırlar. Sonraki dönemlerde ise “saz şairi”, “âşık” ve “halk şairi” adları tercih edilir. Zira Türklerin İslamiyet’e geçişiyle birlikte yeni bir yaşam tarzına geçilir; yeni yurt edinme çabaları, bu dini yayma girişimleri, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçme uğraşısı gibi birçok etken hâliyle halk edebiyatı ve onun bir yansıması olan saz şiirini ve temsilcilerini de etkiler. Böylece özellikle 9. yüzyıldan başlayarak Türklerin Anadolu ve Balkanlar’ı yurt edinip yerleştiği döneme kadarki tarihî süreç içinde farklı adlarla anılagelen âşıklar, artık yeni bir hüviyete bürünen âşıklık şiiri temsilcileri olarak varlıklarını sürdürür. Saz çalan, diyar diyar gezen hatta “Hak âşıkları” olarak bilinen bu kişiler; âdeta âşık edebiyatıyla özdeşleşerek bu kültürel mirası geçmişten günümüze taşıyagelir (Alay, 2019).

Buraya kadar, bilim insanı ve araştırmacıların âşıklık geleneği ile ozan-baksılık geleneği arasında kurduğu ilişkide “kültürel süreklilik” ilkesinin etkili olduğunu gördük. Özkul Çobanoğlu, “Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü” başlıklı kitabında âşık tarzını ozan-baksı geleneğinin doğal bir uzantısı saymanın yanlış olduğunu belirterek, bu tarzı “Kendine has bir icra töresine sahip bağımsız bir gelenek” olarak tanımlamaktadır. Özkul Çobanoğlu, âşık edebiyatı tarzının doğuşu ve şekillenmesinde Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî tarikatının etkili olduğunu ifade etmekte, bu tarzın bağımsız bir karakter kazanmasında ise 16. yüzyılın sonlarından başlayarak, sosyal bir kurum olarak “kahvehane”leri son ve en önemli merhale olarak görmektedir:

Bu şekliyle 16. yüzyılda nihayete eren veya adamakıllı marjinalleşen, bir ozan-baksı geleneği, şüphesiz, âşık tarzı edebiyatı hazırlayan ve oluşumunu etkileyen ve âşık tarzı teşekkül edince de onun içinde eriyen bir katolizör unsur olarak önemlidir. Ancak bu dönemi, âşık tarzının

organik bir uzantısı saymak yanlıştır. Kanaatimizce, âşık tarzı yukarıda sayılanların tamamı ve divan edebiyatı tarzının da tesirlerinin keşip harmanlandığı edebi bir forum hüviyetiyle ortaya çıkan ve kendine has bir icra töresine sahip bağımsız bir gelenektir. Bu nedenlerle, kanaatimizce, âşık edebiyatı tarzı, 16. asrın sonlarından başlayarak kahvehane eksenini etrafında, az çok ladini bir karaktere sahip ozan-baksı ve özellikle Yeniçeri Ocağının kuruluşuyla “ordu şâiri” olarak ön plana çıkan ve başta Bektaşî tarikatı mensupları olmak üzere diğer tekke edebiyatı mensuplarının tesiriyle şekillenmiş ve bağımsızlık kazanmıştır. Ancak tekke edebiyatı ile ilişkisini hiçbir zaman kesmemiştir. Bir başka ifadeyle âşık edebiyatı adı altında toplanan edebi geleneğin tekevvününde tekke kültür çevresi önemli rol oynamışken âşık tarzının teşekkülünde ve bağımsız bir karakter kazanmasında son ve en önemli merhale kahvehaneler olmuştur (Çobanoğlu, 1999, s.130).

Osman Atilla, “Saz Şairlerinin Türkü’ye Dönüşmesi” başlıklı bildirisinde türküyü “Nağmeleşmiş saz şiiri” olarak tanımlamaktadır. Eski Oğuzlardaki ilk ozanların bugünkü devamı olarak gördüğü âşıkların, toplumda gördüğü, duyduğu ve yaşadığı olayları, kendi sanat kabiliyeti ölçüsünde işlediğini ve sazıyla yine topluma aktardığını ifade etmektedir:

Türkü türkü diye çığırdığımız, nağmeleşmiş saz şairidir. Bilindiği gibi, saz şiiri; saz şairinin eseridir ve saz şairinin içine doğduğu gibi şekil bulmuştur. Sözlü geleneğe bağlılık; saz şiirinin karakteri olarak devam etmektedir. Saz şairimiz, içinde büngüldeyeni, Orta Asyadan beri sazla duyurmaktadır. Sosyal bir varlık olarak yaşayan âşık (saz şairi) toplumda gördüğünü, işittiğini, yaşadığını; sanat kabiliyeti dolu içinde duyarak işler ve –mırıldanış halindeki duygularını- sazı vasıtasıyla dışa vurur, cemiyete intikal ettirir. Cemiyetimizdeki Türkücü-şair- eski Oğuzlardaki ilk ozanların bugünkü devamıdır... Şiirlerini çalıp söyleyerek yayma geleneğini sürdürmektedir (Atilla, 1976).

Anadolu’da türkü söyleme geleneğinin teşekkül etmesinde, âşık ya da ozan adı verilen saz şairlerinin şiirleri önemli bir yer tutmaktadır. Toplumun içinde yaşayan âşık, halkın derdini tasasını, kıvancını sevincini, hasretini gurbetini kendi sanat dünyasının zenginliği ölçüsünde yarattığı şiirlerini sazı eşliğinde çeşitli nağmelerle okuyarak dile getirir, efkârıumumiyenin vicdanına sunar ve artık bunlar şairin mahlasını içerse bile ferdî mahsul olmaktan çıkıp halka mal olur. Sözlü gelenekte söylenen âşık şiiri, anonimleşen halk türkülerini gibi aktarılıp yayılırken değişikliğe uğrayabilir, bölgesel özellikler bakımından farklılaşabilir. Örnek verecek olursak; Koroğlu, Karacaoğlu, Dertli, Dadaloğlu gibi âşıkların şiirleri çeşitli nağmelerle söylenebilir. Bugün TRT repertuvarında ve çeşitli arşivlerde yer alan yüzlerce türkünün kaynağı olarak ozanlar ve âşıkların görülmesi bunun açık göstergesidir. Doğan Kaya, “Anonim Halk Şiiri” adlı çalışmasında konuyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

Kaynak şahıslar, ezgilerin önemli ölçüde değişiklik yapabildiği gibi, bu değişikliği türkülerin sözlerinde de yapabilirler. Bunun yanında halk hikâyelerinden ve saz şairlerinin şiirlerinden vücut bulmuş türküler de vardır. Sözelgeşi; bugün Âşık Garip, Kerem, Koroğlu, Karacaoğlu, Gevherî, Dadaloğlu, Dertli, Ruhsatî ve Emrah’a ait pekçok şiir halkımızın dimağında türkü olarak yaşamaktadır. Âşıklar şiirlerini, çeşitli nağmelerle söylerler. Keza tasnif ettikleri hikâyelerin manzum kısımlarında da aynı yola başvurlar. TRT Repertuvarında Kerem, Kesik Kerem, Gevherî gibi âşıkların adıyla geçen türkülerin olması bunun açık delilidir. O yüzden, gerek şekil gerekse konu bakımından türkü alanında âşıkların yaptığı katkı, küçümsenemeyecek derecededir (Kaya, 1999, s.132).

Cahit Öztelli, “Halk Türküleri” adlı eserinde özellikle 17. yüzyıl halk şairlerin hikâyelerinde muntazam şekilli türkülerin yer aldığını, sonraki yüzyıllarda bu şekillerin birer edebî gelenek olarak devam ettiğini ifade etmektedir. Diğer yandan, usta halk şairleri kendi adları ile anılan besteler oluşturmuşlardır. Örnek verecek olursak; Gevherî, Kerem, Karacaoğlu... bunlardan bazılarıdır. Anonim hale gelen muntazam türkülerin asıl sahipleri, saz şairlerinin eserleriyle karşılaştırılınca az da olsa tespit edilebilmektedir:

Şekil ve konu bakımından türkülerin gelişmesinde saz şairlerinin emeği çoktur. On altıncı yüzyıla kadar sekiz heceli semailer şeklinde türküler söylenirken on yedinci yüzyılda Karacaoğlu, Âşık Ömer, Gevherî gibi ünlü halk şairleri tarafından konular genişletilmiş, muntazam şekiller bulunmuş ve yayılmıştır. Yine bu yüzyılda halk şairleri tarafından telif edilen hikâyelerde muntazam şekilli türküler yer almıştır. Sonraki yüzyıllarda da bu şekiller bir edebî gelenek olarak süregelmiştir. Öte yandan usta halk şairleri kendi adları ile anılan besteler de meydana getirmişlerdir. Bunlardan Gevherî, Kerem, Karacaoğlu bestelerini biliyoruz. Kerem, Kesik Kerem, Karacaoğlu adlı besteler bugün de halk tarafından söylenmektedir. Belki başkaları da vardı. Fakat, ne yazık ki, bunlar zamanında tesbit edilememiş, unutulup gitmiştir. Bugünkü türkülerin bir kısmında yapıcısının adı da söylenmektedir. Muntazam türkülerin anonimleşmesi sonunda yapıcısının adı unutulmalarını saz şairlerinin eserleriyle karşılaştırılınca –pek az da olsa- asıl sahiplerini tesbit etmek mümkün olmaktadır. Bilhassa Karacaoğlu, Kerem, Dadaloğlu, Köroğlu (masal kahramanı Köroğlundan başka aynı adda bir şair vardır ki şiirleri bunun tertip ettiği biliniyor.) gibi sanatkarların türkülerinde bu cihet daha açık görülmektedir (Öztelli, 1958, s.7-8).

Hikmet Dizdaroğlu, “Halk Şiirinde Türler” adlı müstakil çalışmasında türkülerin iki kaynaktan beslendiğini, birincisinin “asıl türküler” adı verilen anonim nitelikte olanlar, ikincisinin ise “bir saz şairinin söylediği parçanın sonradan türküleştigi” eserler olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı, saz şairlerini türkü kaynağı olarak göstermekte ve saz şairlerinin şiirlerinin ezgi eşliğinde söylenerek halk tarafından türkü olarak bilindiğini kaydetmektedir:

Kimi zaman bir sazşairinin söylediği bir parça, sonradan türkü haline gelir. Parçada adı geçsin geçmesin, o şiir halkça türkü olarak bilinir. Özel bir ezgi eşliğinde söylenir. Kayıkçı Kul Mustafa’nın Genç Osman Destanı, Öksüz Âşık’ın, Köroğlu’nun, Karacaoğlu’nun, Âşık Kerem’in, Ercişli Emrah’ın, Dadaloğlu’nun, Seyranî’nin, Sümmanî’nin ve başka sazşairlerinin kimi şiirleri türkü haline gelmiştir; özel ezgileri vardır bunların (Dizdaroğlu, 1969, s.104).

Pakize Aytaç, “Türk Edebiyatı Tarihi” için kaleme aldığı “Türkü” bölümünde, Türk kültürü geleneği içinde anonim ve âşıklara ait türkülerin, kendilerine özel bir ezgi ile anlam kazandığını ifade etmektedir:

Kültür geleneğimizde, yerleşmiş bir tabir olarak kullanılan ve daha çok müziği ile dikkatleri ve ilgiyi çeken türkülerin önemi, onun bestesinden kaynaklanır. Bunun içindir ki anonim özellik taşıyan her türkünün bir nağmesi, bir teganni şekil vardır. Hattâ anonim türkülerin yanı sıra, anonim kültür ve toplum duyguları ile beslenen halk ozanlarının veya tarihî kişiliği olan âşıklara ait şiirlerinin tegannisinde dahi özel bir ifade tarzı ve melodi vardır. Doğu’da Sümmanî’nin şiirleri, Sümmanî’ye ait bir nağme ile terennüm edilir. Köroğlu’nun, Emrah’ın şiirleri özel tegannileri ile anlam taşırlar. Bu sebeptendir ki, millî musikimizin bütün özellikleri türkülerimizde yaşamaktadır. Türkünün edebî yönden değerlendirilmesi için, onu melodisi ile ele almak gerekir. Bu anlayışla türküler üzerine yapılacak inceleme, Türk müziğinin mitosunda, millî motiflerin, tesbitini gerektirir (Aytaç, 2003, 338).

Ensar Aslan, “Türk Halk Edebiyatı” başlıklı çalışmasında türkülerin iki şekilde meydana geldiğini ifade etmektedir. Buna göre, birinci kategoride anonim özellik taşıyan, ilk söyleyicisi bilinmeyen türküler varken, ikinci kategoride Karacaoğlu türküsü, Emrah türküsü gibi halk şairlerine ait, söyleyeni belli olan türküler bulunmaktadır:

Anonim karakter taşıyan, yani söyleyeni bilinmeyen türkülerin başlangıçta mutlaka bir söyleyeni, sahibi vardı. Ancak sözlü gelenekte yaşayıp yayılan bu ürünlerin sahiplerinin zamanla adı-sanı unutulmuş, değişikliklere uğramış, varyantlaşmış ve toplumun ortak malı durumuna gelmiştir. Anonim türkülerin dışında, Karacaoğlu türküsü, Emrah türküsü gibi, halk şairlerine ait, söyleyeni belli olan türküler de vardır. Türkülerin konuları bireysel veya toplumsal olaylarla ilgilidir. Halkın derdi, davası, doğası, sevgisi, acısı, kahramanlıkları ve toplumsal olaylar karşısındaki tepkisi türkülerle yüklenmiştir. Türkülerle ağlamış, türkülerle oynamış, türkülerle gülmüş Anadolu insanının zevk ve ruh haritasını türkülerde buluruz (Aslan, 2008, s.113).

Anonim halk türkülerinde olduğu gibi, âşık türkülerinde de bireysel ya da toplumsal olayların yer aldığını; halkın sevgisinin, nefretinin, acısının, heyecanının, neşesinin, inancının kısaca duygu ve düşünce dünyasının sadelik ve incelik kanatlarıyla yükseldiğini görmektediriz. İhsan Hınçer, “Halk Şiiri ve Ozanlar” adlı makalesinde ozanların, sazından ve sözünden dökülen türküler, koşmalar ve destanlarla, halkın müşterek hislerini dile getirdiğini ifade etmektedir:

Ozanlar, yüzyıllar boyunca, halkımızın sosyal yaşayışında büyük bir yer tutmuştur. Onlar sazları ve sözleriyle toplumun kâh sevinicini, kâh derdini dile getirmiştir. Zalim idarecileri yermiş, sevdiklerini diledikleri mertebeye yüceltmişlerdir. Serhat boylarında, yıllarca yurd ve yuvalarından uzakta kalan omuz omuza vuruştukları silâh arkadaşlarına, dillerinden ve sazlarından dökülen türkü, koşma ve destanlarla geride kalan sevdiklerini gözlerinin önünde canlandırmış, acılarını unutturmuş, ileriye doğru atıldıkları zaman da onları coşturmasını bilmiştir (Hınçer, 1963).

Türkülerde, sosyal ve kültürel değerleri ihtiva eden ve türküyeye can veren, türkünün teşekkül etmesinde, saza ve söze gelmesinde esas olan unsur, “Türk insanı”dır. Olayları dile getiren, tarihi, toplumu, kültürü ve tümüyle hayatı yönlendiren insan, karşılaştığı her türlü olay karşısında kendisini türkülerle ifade etmiş; sevincini, umutlarını, hayallerini, özlemlerini türkülerle dile getirmiştir. Türk insanının kültürel değerleri ve kabuller dünyası yüzyıllar boyunca türkülerin hafızasında korunmuş, Türk insanının duygu ve düşünceleri Türkçe’nin zenginliği ve söyleyiş inceliğiyle halkın içinden çıkan ozanlar tarafından dile getirilmiştir. Tahir Kutsi Makal, “Türk Halk Edebiyatında Sosyal Konular” başlıklı bildirisinde konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

Türk Edebiyatı, halk edebiyatından başlar. Masaldan, mâniden, efsaneden, öyküden... Türk sözlü edebiyatı, yazılı edebiyattan çok önce gelişmiştir. Sözlü edebiyat ürünleri, yüzyıllardan bu yana aktararak gelmiştir. Halk, öyküyü, masalı, efsaneyi, mâniyi, koşmayı, türküyü yüzyıllar boyunca belleğinde korumasını bilmiştir. Bu yönü ile Türk Milleti, edebiyat ürünlerini belleğinde koruma yönü ile öteki milletlerden ayrıcalık taşır. Türkçe’nin şiir

söylemedeki zenginliği, halkın kolay şiir söyleme kolaylığı kazanmasına yol açmıştır. Halk, bir derdi, davayı, sevgiyi, nefreti, acıyı, sevinci kendi diliyle, kendi görüşü ve yorumu ile değerlendirmesini bilmiştir. Duygu ve düşünceler halk adına, halkın içinden çıkan ozanlar tarafından en iyi biçimde anlatılmıştır (Makal, 1976).

Ali Yakıcı, “Türk Dilinin Gelişme Sürecinde Ozanların Üstlendikleri Görevler” başlıklı makalesinde türkü, mâni, ninni, ağıt, atasözü, bilmece vb. anonim hale gelen ürünlerin ilk söyleyicilerinin ozanlar olduğunu, bu yönüyle ozanların Türkçeye ne kadar büyük hizmette bulunduğu daha iyi görüleceğini ifade etmektedir:

Adı ozan, âşık ya da halk şairi olsun, Türk halk şiiri denilince akla gelen ilk bu sanatçılar olmaktadır. Çünkü, Türk Halk Edebiyatında “anonim” olduğu belirtilen ürünlerin de bir ilk söyleyeni vardır. Bu ilk söyleyici ya ozan, ya âşık, ya da halk şairi ve benzeridir. Türkü, mâni, ninni, ağıt, atasözü, bilmece vb. anonimleşmiş ürünlerin bilinmeyen ilk söyleyicilerinin de ozanlar olduğu kabul edilirse; ozanların Türkçe adına yaptıkları hizmetin ne derecede önemli olduğu daha iyi görülmektedir (Yakıcı, 2001).

Sonuç olarak, âşık edebiyatının, ozan-baksı geleneğinin devamı olmadığı, bu gelenekten devraldığı mirasla bağımsız bir karakter kazandığı kanaatindeyiz. Âşıklar, ozan-baksı geleneğinden devraldıkları kültürel temelin üzerine, uzun yıllar boyunca Türk milletinin hâkim olduğu yeni coğrafyalardaki din, toplum, ekonomi, siyaset vb. kurumların etkisiyle orijinal ve millî bir duyuş, düşünüş ve bakış açısı inşa etmiştir. Zengin bir hafızaya sahip olan sazın ve sözün kabiliyetli ustaları, bağrından doğdukları Türk milletinin vicdanı olmuş, şiirlerini bu anlayışla terennüm etmişlerdir. Âşık edebiyatı, birden fazla damardan beslenmiş, Anadolu coğrafyasında, yeni bir hayat tarzı içinde kültürel ve edebî hüviyet kazanan, şehirlerden köylere kadar geniş bir kitleye yayılmış, kendine özgü kural, icra ve ritüeller töresine sahip olan bağımsız bir gelenektir. Âşık edebiyatı, İslami kültür ve medeniyet dairesi içinde ladinî karakter kazanan ozan-baksı geleneği ve Yeniçeri Ocağının etkisiyle ordu şairi vasfıyla ortaya çıkmış, tekke mensuplarının özellikle Bektaşilerin şiirleriyle şekillenmiştir. Âşıklar şiirlerinde sosyal, tarihsel, idari, siyasal vb. olaylar ve durumlar karşısında halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmiş, adeta ortak aklın sözcüsü olmuştur. Ozan veya âşık adı verilen sanatçılar, türkülerin hem kaynak kişisi olmuş hem de türkülerin şehirden şehre taşınmasında, dilden dile dolaşmasında, Türkçenin ve Türk kültürünün yüzyıllar boyunca gelişmesinde, korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında etkili olmuştur.

3.1.4. Türkünün Türk Dili, Kültürü ve Tarihi Bakımından Önemi

Sözlü edebiyat ürünleri, Türk milletinin geniş coğrafyalarda geçirdiği tarihî ve kültürel değişim seyrinin izlenmesinde, sosyal doku özelliklerinin yansıtılmasında, halkın ortak duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasında son derece önemli bir kaynaktır. Bu yönüyle türküler, musiki değerleriyle birlikte, sosyolojik değişmelerin, tarihî hadiselerin, tertemiz bir Türkçenin ve kadim Türk kültürünün aynası olmuştur. Türküler; toplumsal, politik, ekonomik, kültürel vb. farklı alanlarda gerçekleşen olaylara karşı hassasiyet sahibidir. Türkü yakıcı, ozan veya âşık, şahit olduğu, yaşadığı, gördüğü ve duyduğu olayları türküler aracılığıyla halka anlatır. Türküler de yüzyıllarca Türk milletinin sözcülüğünü yapmış, kolektif his ve fikirleri dile getirmiş, Türk kültürünün korunmasında ve geleceğe aktarılmasında “kültür taşıyıcısı” olarak vazife üstlenmişlerdir. Kültür varlığımızın en canlı örneklerinden biri olan türkülerimiz, milletimizin tarihine ışık tutarak millî kültürü gelecek nesillere aktarır. Türküler, milleti millet yapan en kıymetli değerleri ihtiva etmektedir. Türkülerin içinde Türk’ün varoluş felsefesi saklıdır. İnsani hissiyatın ve hassasiyetin derinliklerinden yükselen türküler, zaman içinde millî kimliği teşkil ederler. Bu sebeple, Türk milletini tanımak, Türk milletinin kültürü, tarihi, dili, sosyal yapısı, yaşayış, düşünüş ve inanışları hakkında malumat sahibi olmak için Türk milletinin bütün kültürel kıymetlerini bünyesinde taşıyan türkülere bakmamız gerekir.

Türkü, Türk insanına duyusu, düşünüş, algılayış ve inanışlarını söz ve ezgi uyumuyla anlatma imkânı veren bir tür olup Türk insanının yüzyıllar boyunca kendisini ifade etmesinde en etkili vasıtalarından birisi olmuştur. Bu sebeple, Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar geniş ve farklı coğrafyalarda yaşayan Türkler, türkülerle anlaşıp, türkülerle tabiatı, hayatı, kâinatı anlamış ve anlamlandırmıştır. Türkülerin, Türk kültürünün birer yaratması olduğunu ifade eden Nevzat Kösoğlu, “Türk Olmak ya da Olmamak” adlı eserinde “Biz binlerce yıldır türkü söyleyen Türkleriz ve yalnız Türkler türkü söylerler. Türkü söylenen yerde Türk’ün olduğunu biliriz. Türküler kültürümüzün soyadı gibidir” (Kösoğlu, 2005, s.223) demiştir. Türk milleti, yüzyıllar boyunca yayıldığı geniş coğrafyalarda acılarını, sevinçlerini, ayrılıklarını, vuslatlarını, sevdalarını, heyecanlarını, isyanlarını türkülerle dile getirmiş, adeta türkülerle kader birliği yapmıştır. Türk insanı için türküler, beşikten mezara kadar hemhal ve hemdert olabileceği samimi, ince ve nahif bir yol arkadaşı olmuştur. Bu sebeple, Türk’e benzeyen türküler, kadim Türk ruhunun müşahhas numuneleri olarak görebiliriz. Bu sebeple türküler, Türk insanının duygu ve düşüncelerini samimi ve sade duygularla, olduğu gibi dile getirmektedir. Erdoğan Alkan, “Türkülerimiz” adlı

makalesinde türkülerin gerçekçi özelliğini vurgulayarak, Türk insanının her türlü duygusunu türkülerle emanet ettiğini ifade etmektedir:

Çoğunlukla hüznü doludur türkülerimiz. Ama bu hüznü alaturka şarkılarda görülen hayat, yapmacık bir hüznü değildir. Gerçektir, yaşanmıştır, özendir (...). Hep kavuşmak üstüne değildir türkülerimiz. Bazan da vuslatın eteğinde çağırılır. Sevincimizi, kıvancımızı, dostluklarımızı, acılarımızı dökmüşüz ezgilere. Geleneklerimiz göreneklerimiz okunur türkülerde (...) Böylece içimizi türkülerle dökmüşüz. Aşkımızı, sevincimizi, derdimizi türkülerle emanet etmişiz. Ömrümüz biter türkülerin yine de sonu gelmez (Alkan, 1962).

Türk kültürünün ruhu bütün hususiyetleri ve gerçekleriyle türkülerimizde saklıdır; türkülerimizin esasını da Türk insanının duygu, düşünce ve inanç dünyası oluşturur. Türkülerden hareketle Türk milletinin tarihî, edebî ve sosyal hikâyesi, millî seciyesi ve karakteri konusunda önemli ve kıymetli bilgilere ulaşılabilir. Şahsi duygu ve düşünceler türkülerle yaygınlaşır, maşerî vicdanda karşılık bulur ve artık milletin sesi hâline gelir. Dolayısıyla türküler hiçbir yapmacıklığa, taklide kaçmadan bize tüm halleriyle Türk insanının kalbini ve zihnini açar. Yahya Kemal, “Bizim romanımız şarkılarımızdır” derken, bunu vurgulamak ister. Mehmet Tuğrul, “Türkülerin Bazı Hususiyetleri” adlı makalesinde türkülerin gerçekçi özelliğini, halkın duygu ve düşüncelerini çekinmeden, olduğu gibi ifade etmesine bağlamaktadır. Türkülerin bu gerçekçi karakteri, onlara hem değerli bir belge niteliği kazandırmakta hem de döneminin sosyal, siyasi, ekonomik vb. özelliklerini yansıtmaktadır:

Türkülerin ikinci hususiyetleri realist oluşlarıdır. Halk duyduğunu ve düşündüğünü hiç korkup çekinmeden, utanıp sıkılmayı hesaba katmadan en sert çizgileriyle olduğu gibi ifade eder. Türkünün bu vasfı anonim oluşundan, devrin kontrol teşkilatı kurduğu merkezlerden çok uzaklarda (dağda, bayırda...) söylenişinden ve kitap, mecmua gibi toplanıp yakılması mümkün olmayan yerlerde (hafızalarda) yazılı bulunuşundan ileri gelir. İşte bu realist karakteri halk türkülerinin değerli birer vesika olmalarına imkân verir. Diğer vesikalar arasında ve bilhassa başka vesika bulunmadığı zamanlarda halk türkülerini tetkik ederek devrin idaresi, halkın içtimaî, ahlâkî, iktisadî ve ruhî durumu hakkında neticeler çıkarmak mümkündür. Diğer vesikaların tamamlanması ve tenkit edilmesi bakımından da halk türkülerinin değeri büyüktür (Tuğrul, 1942).

Türküler, ninniyle uyuduğu günden ağıtlarla uğurlandığı güne kadar Türk insanının kaderi olmuştur. Kızılırmak’ın hüznünü, Fırat’ın serinliğini, Aras’ın coşkusu; üç kıtada at sürmüş Türk akıncılarının narasını, savaş meydanlarındaki cesaretini, kaybedilen serhat kalelerinin elemi; gurbet elde yaşayanların hasretini, sılada kalanların çilesini, birbirine kavuşamayanların hüznünü, anneden babadan ayrı düşenlerin kederini, ekin biçenlerin atışmalarını, cepheye gidip de dönemeyen kahramanların acısını türkülerde görürüz. Bayram Bilge Tokel, “Türküler Kalır” adlı eserinde halk musikisini, halkın kaderiyle aynı çizgide görmektedir. Araştırmacıya göre merkezî idareye mesafeli olan halk, çeşitli

mahfillerde ve birbirinden farklı sanatkâr şahsiyetler tarafından en içten ve en samimi duygularıyla türkü söylemiştir:

Halk musikisi, ait olduğu ve içinden çıktığı halk ile, bu halka talihin ve tarihin çizdiği kaderin aynısını yaşamıştır. Dili, inancı, kutsalları, gelenek ve töreleri, kılık kıyafeti, yaşayış tarzı ve öncelikleri ile her dönem “merkez”e uzak ve aykırı telakki edilen halk; tekke ve dergâhlarda dervişler, zakirler; köylerde, obalarda, serhadlerde ozanlar; şehirlerde âşıklar eliyle ve diliyle, bazen öfkeli, bazen kederli, bazen coşkulu, ama hep sarsılmaz bir inanç içerisinde samimi ve yürekten türküsünü söylemeye devam etmiştir. Bugün de olan büyük ölçüde budur (Tokel, 2012, s.111-112).

İsmet Zeki Eyüboğlu, “Halk Dilinde Kaşlar ve Gözler” başlıklı yazısında halk türkülerinin gerçekçi olmasıyla, halkın duygu ve düşüncelerini değiştirmeden, yapmacıklığa kaçmadan ifade etmesi arasında ilişki kurmaktadır. Araştırmacı, günümüzdeki gerçek sanat anlayışının da, türkülerdeki gerçekçiliğe benzer bir yolda ilerlediği görüşündedir:

Bu küçük halk türkülerinin bir özelliği de gerçekleri, duyulan duyguları değiştirmeden, yapmacık yollara sapmadan olduğu gibi ortaya koymasındır. Bugünün gerçek sanat anlayışının gittiği yol da budur. İnsan duygularını, düşüncelerini, hayat karşısındaki durumlarını, dünya görüşlerini olduğu gibi anlatmak, belirtmek, açıklayabilmek. Bundan da anlaşılıyor ki sanatın gerçek değerini halk, aydından okumuştan çok önce yazmış, yaşamış, ortaya bile koymuştur (Eyüboğlu, 1956).

Türk milleti de, onun binlerce yıllık birikimi olan Türk kültürü de ciltler dolduracak kadar bir tarihî kökene sahiptir. Türküler, çok eski dönemlerden beri Türk insanının his ve fikir dünyasını dile getiren, Türk’ün millî şahsiyetini, tarihini, kültürel zenginliğini taşıması yönünden Türk halk edebiyatının en kıymetli ürünlerinden birisidir. Türküler, Türk insanının hayatının her aşamasında vardır: beşikte, sokakta, düğünde, gurbette, mezar başında... Türküler bizi, bizim hislerimiz ve fikirlerimizle, söz ve ezgi eşliğinde anlatır. Ahmet Hamdi Tanpınar, “Beş Şehir” adlı eserinde “Anadolu’nun romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmelidirler” (Tanpınar, 2004, s.155) derken, tam da türkülerdeki kültürel zenginliği anlatmıştır. Mehmet Özbek, “Türküler Ne Der?” başlıklı makalesinde türkülere dair yanlış tanımlama ve algılayışları eleştirmekte, türkülerin niçin “bir kültür hazinesi” olduğunu açıklamaktadır:

Bazan bizi coşturan, bazan bizi duygulandıran, düşündüren türkülerimizin anlatmak istediği çok şey vardır. Türkülerimiz, buradan giderek “halk müziğimiz ve edebiyatımız” ulusumuzun kültür varlığıdır. Onlar kimilerince sanıldığı gibi “cahil kesimin duygu ve düşüncelerini, dile ve tele getiren, yapısında ancak kendilerine seslenecek ölçüde müzik ve edebiyat unsuru taşıyan düzemceler” değildir. Türkülerimizin doğuş nedenlerini, ortamını; yöresel özelliklerini; edebi ve ezgisel yönlerini açıklayacağımız bu yazı dizimizi okuyunca siz de aynı kanaate varacaksınız ki türküler, insanoğlunun başına gelen olayları, bunun toplum içindeki iz ve yansımalarını; aşk, hasret, gurbet gibi yeryüzünün ortak duygularını; mertlik ve kahramanlık gibi millî karakteri; tarihi olayları konu alan bir kültür hazinesidir (Özbek, 1984).

Türküler, hem dağıyla ovasıyla, yazıyla kışıyla Anadolu coğrafyasından hem de Türk milletinin binlerce yıldır inşa ettiği kültürden güç almaktadır. Dolayısıyla türküler, Türk

coğrafyasında ve Türk kültürü temelinde ortaya çıkan millî mahsulleridir. Türküler, saz ve söz eşliğinde; sade, ince ve lirik bir yaklaşımla, Türk insanının acısını, neşesini, yalnızlığını, derdini anlatır.

Anonim ürünlerin başında gelen türküler, halkın ortak duygularının bir tepkisi olarak bir ozanın, âşığın ya da yakıcının vicdanından doğmuştur. Bu yönüyle türküler, bir ozanın “vicdan mahsulü” olarak doğar ancak zaman içinde “halkın vicdanı” haline gelir. Duygu yüklü, sade ve samimi olmasının yanında gerçekçidir. Zaman içinde, dilden dile, gönülden gönle yayılarak Türk insanının evinde, ocağında, köyünde, şehrinde baş tacı edilmiştir. Sözelimi, “bestseller bir roman”, “postmodern bir şiir” herkes tarafından bilinmeyebilir ama “Denizin dibinde Haçem”, “Gesi bağlarında dolanıyorum”, “Odam kireç tutmuyor” türkülerini Anadolu’da bilmeyen yoktur.

Burada çok önemli ve dikkat edilmesi gereken nokta, Türk milletinin müşterek duygu ve düşüncelerini hem kendine özgü bir ezgiyle hem de şiirsel hususiyetiyle anlatan türkülerin samimi, yalın ve içten anlatım tarzının en başarılı örnekleri olduğudur. Doğan Aksan, “Halk Şiirimizin Gücü” başlıklı eserinde türkülerde içten ve yalın bir anlatımla karşılaştığımızı ifade etmekte ve bir türküyü bu açıklamasını örneklendirmektedir:

Anadolu türkülerinin birçoğunda da içtenliğin en güçlü anlatımıyla karşılaşırız. Örneğin köyünden uzaklara gelin giden genç kadının ailesine, köyüne olan büyük özlemini anlatan, aşağıdaki, bir bölümünü aldığımız türküde de bunu görüyoruz:

“Yüksek yüksek tepelere ev kurmasınlar

Aşrı aşrı memlekete kız vermesinler

Babanın bir tanesini hor görmesinler

Uçan kuşlar şahit olsun, ben annemi özledim

Hem annemi hem babamı, ben köyümü özledim” (Aksan, 2005, s.90).

Türküler, Türk milletinin maşerî vicdanı ve engin irfanından doğan; Türk insanının duygu, düşünce ve ortak değerler dünyasının ezgili ifadeleridir. Türküler, Türk milletinin sosyal, kültürel, bedii, tarihî, felsefî, insani özelliklerini Türk’e göre, Türkçe ile tasviridir. Türküler Türk dili, edebiyatı, tarihi, kültürü ve sosyal hayatını yansıtmaları bakımından büyük bir öneme sahiptir. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, halk türkülerinin toplumun ıstırap, sevinç, aşk, ihtiras, dilek ve arzularını kuvvet ve samimiyetle ifade ettiğini belirtir (Dağlıoğlu, 1937). Türküler, toplumun sevincini, dileklerini, arzularını, acılarını güçlü ve içten bir ifade tarzıyla terennüm eder. Bu sebeple türküler, bir ferdin ürünü olmaktan çıkıp topluma mal olmuştur.

Yüzyıllardır bir arada yaşayan, kader, tarih ve ölkü ortaklığında birleşen Türk insanının kendine özgü değerler ve kabuller dünyası vardır. Türk insanı davranış, yaşayış, algılayış ve inanış biçimlerini bu dünyaya göre şekillendirmiştir. Bu bağlamda millî Türk kültürü, Türk insanının ortak değerleri ve kabullerinden bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla türküler, Türk insanının his, fikir ve inanç yurdudur demek kanaatimizce doğru bir ifade olacaktır. Türk insanının yaşam felsefesi, estetik anlayışı, engin irfanı, derin hisleri, tefekkür ve tevekkül gücü bütünüyle bu yurda sinmiştir. Örnek verecek olursak, “Turnam Uçamamış” adlı türküde, yârenden ayrılan bir âşığın ıstırabını ve ayrılık acısını hissederiz:

Turnam uçamamış, yolda yorulmuş
Avcı vurmuş kanadından, kırılmış
O da bencileyin yârdan ayrılmış
Ötme garip garip, ben de garibim
Ötme garip garip, gönül şen değil
Turnam kanat vurup dağlar aşınca
Ciğer kebab olup közde pişince
Herkes sevdiğinden ayrı düşünce
Ötme garip garip, ben de garibim
Ötme garip garip, gönül şen değil
İki turna gördüm, tüyü yeşilden
Alamadım kepezini başından
Yayılırken ayrı düşmüş eşinden
Ötme garip garip, ben de garibim
Ötme garip garip, gönül şen değil
İki turna gördüm, aklı karalı
Avcı vurmuş sağ böğründen yaralı
O da bencileyin bahtı karalı
Ötme garip garip, ben de garibim
Ötme garip garip, gönül şen değil (Öztelli, 1972, s.279).

“Gurbet” deyince şüphesiz akla ilk “türkü” gelir. Zira Türk insanı sevgisini, acısını, kederini, hüznünü yanına alarak nice umutlarla, nice hayallerle gurbete çıkar. “Acep nerde kalır ölümüz bizim” diyerek gurbet diyarda başına bir iş gelmesinden, geri dönemeyip sevdiklerini bir daha görememekten sakınır. Karacaoğlu, Dadaloğlu, Âşık Veysel, Neşet Ertaş vb. pek çok ozan ve âşık, yolculuğun hüznünü, ayrılığın acısını türkülerde dile getirmiştir. Söz gelimi, derdine derman aramak için gurbete çıkan ancak gurbet ellerde hüsrana uğrayan ozanın, tereddüde düşmeden Tanrı’ya sığınmasını müşahade etmekteyiz:

Gurbet elde bir hal geldi başıma,

Ağlama gözlerim, Mevlâ kerimdir
Derman arar iken derde düş oldum
Ağlama gözlerim, Mevlâ kerimdir

Hüma kuşu yere düştü, ölmedi
Dünya Sultan Süleyman'a kalmadı
Dedim yâre gidem, nasip olmadı
Ağlama gözlerim, Mevlâ kerimdir

Kâğıda yazarlar ufak yazılar
Anasız olur mu körpe kuzular
Yürek yaralıdır, ciğer sızılar
Ağlama gözlerim, Mevlâ kerimdir

Pir Sultan Abdal'ım böyle buyurdu
Ayrılık donları biçti, geyirdi
Ben ayrılmaz idim, felek ayırdı
Ağlama gözlerim, Mevlâ kerimdir (Özbek, 1975, s.256).

Türküler, Türk insanının duygu, düşünce, yaşayış, inanış ve bakış tarzını yansıtan kültürel hazinedir. Hiçbir hususi çabaya gerek kalmadan kendi doğal mecrasında oluşmaktadır. Gerek anonim gerek ferdî ürün özelliği taşıyan türküler, Türk insanının yaşadığı çeşitli hadiseler karşısındaki tavrını gösteren ezgili ürünlerdir. Türk insanının yaşam felsefesi, inanç dünyası, kader algısı, insani yaklaşımı gibi pek çok konuyla türkülerin muhtevasında karşılaşmaktayız. Aşağıda Karacaoğlan'a ait olan bir türküde, dünyanın geçiciliği, hayatın faniliği ifade edilmektedir. Dünyada bâki olunamayacağı ve insanoğlunun zamanı geldiğinde bu dünyadan ayrılacağı vurgulanmaktadır:

Yürü bre yalan dünya
Sana konan göçer bir gün
İnsan bir ekin misali
Seni eken biçer bir gün

Ağalar içmesi hoştur
O da züğürtlere güçtür
Can kafeste duran kuştur
Elbet uçar gider bir gün

Âşıklar der ne olacak
Bu dünya mâmur olacak

Haleb'i Osmanlı alacak
Dağı taşa katar bir gün

Yerimi serin bucağa
Suyumu koyun ocağa
Kafamı alın kucağa
Garip anam ağlar bir gün

Yer üstünde yeşil yaprak
Yer altında kefen yırtmak
Yastığımız kara toprak
O da bizi atar bir gün

Bindirirler cansız ata
İndirirler tuta tuta
Var dünyadan yol ahrete
Yelgin gider salın bir gün

Karac' oğlan der nâşıma
Çok işler geldi başıma
Mezarımın baş taşına

Baykuş konar öter bir gün (Karaer, 1988, s.154-155).

Türk hayat anlayışında “birlik ve beraberlik” felsefesi önemli bir yer tutmaktadır. Türküler, bizi “hiç kimseyi hor görmemek, küçümsememek” gerektiği konusunda uyarmaktadır. Âşık Veysel de, aşağıdaki türküsünde “Beni hor görme kardeşim” diyerek “eşref-i mahlûkat” vasfını haiz olan insanının yüksek değerini vurgulamış ve “Topraktandır cümle beden” mısraıyla tüm insanların aynı özden geldiğini, bu sebeple birbirleriyle ilişkilerinde “kardeşlik hukukunun” ölçüsünde yaşamaları gerektiğini dikkatlere sunmuştur. Âşık Veysel, bu eserinde hem sevgi, saygı, empati, tevazu, hoşgörü gibi değerleri işlemiş hem de insanlar arasında yüzyıllardır süregelen tefrika ve nifak düşüncelerinin ne kadar anlamsız olduğunu dile getirmiştir:

Beni hor görme kardeşim
Sen altınsın ben tunç muyum
Aynı vardan var olmuşuz
Sen gümüşsün ben saç mıyım

Ne varise sende bende
Aynı varlık her bedende
Yarın mezara girende
Sen toksun da ben aç mıyım

Kimi molla kimi derviş
Allah bize neler vermiş
Kimi arı çiçek dermiş
Sen balsın da ben cec miyim

Topraktandır cümle beden
Nefsini öldür ölmeden
Böyle emretmiş yaradan
Sen kalemsin ben uç muyum

Tabiata Veysel âşık
Topraktan olduk kardaşık
Aynı yolcuyuz yoldaşık
Sen yolcusun ben bac mıyım (Şatiroğlu, 1991, s.39).

Türküler, toplumun her kesimince sevilmiş, benimsenmiş ve canlılığını koruyarak geçmişten günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yönüyle türküler yaşayan kültür varlıklarıdır, yani bir başka ifadeyle canlıdırlar. Çünkü türküler, her söylendiğinde yenilenen, son derece canlı, hareketli ve dinamik bir yapıya sahiptir. Ozanların ve âşıkların dilinde, telinde yeni yolculuklara çıkan; Türk'ün doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasını kapsayan bir çeşitliliğe ve zenginliğe sahip olan bir kültür mucizesidir. Türküler, genellikle bir olay üzerine doğar, halkın arasında gelişir ve dilden dile, gönülden gönle yayılır, halkın gösterdiği ilgi ile yüzyıllar boyunca maşerî vicdanda varlığını korur, nesilden nesile bir “millî emanet” olarak aktarılırlar. Sadi Yaver Ataman, “Halk Müziği Milletin Yaşayan Kültür Varlığıdır” başlıklı makalesinde halk müziğimizi sadece bir eğlence kaynağı ve zevk geleneği olarak düşünmenin doğru olmadığını, “kültür canlılığı, ezgi inceliği ve ritim çeşidi” ile yaşayan Türk halk müziğinden toplumsal şuur uyandıracak şekilde faydalanmamız gerektiğini ifade etmektedir:

Yenileşmede millî duygunun üstünlüğü demek, bizim görüşümüzle, sanatta folklorla bağlantı kurulması demek olduğu için, (Büyük sanatın) yaratılmasında folkloru sadece bir zevk geleneği eğlence kaynağı olarak düşünmek doğru değildir. Bizdeki ezgi inceliği ritim çeşidi ve oynaklığı, kültür canlılığı, halk müziğimizin faydalanmayı bir zevk geleneğinden öteye, bir toplum şuuru uyandıracak ve bir umanizmanın kaynağı ve mayası olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Elbette ki yüksek sanatın yaratılmasında, teknik, bilgi, zevk inceliği, akıl üstünlüğü, kültür gibi belli başlı faktörler, sanatçının benliğine etki yapacaktır. Ayrıca, çeşitli kaynakların, bu arada folklorun, bilgi şuuruna yapacağı etki de bahis konusudur. Müzik; milletlerin kişiliğini, özelliğini, toplumsal varlığını, yaşayışını, insan ve yurt severliğin derecesini (kuvvetini) gösteren yüksek kültür varlığıdır (Ataman, 1969).

Sadık Kemal Tural, “Türkçenin Gücünde Birleşmek” adlı makalesinde kültürü “Bizleşen, bizleştiren değer ve davranışlar, yaratış ve kullanışlar, düşünüş ve zevk alışların oluşturduğu bir hayat alanı” (Tural, 2009) olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan baktığımızda Türk milletine tanımak isteyen birisi, öncelikle Türk kültürüne bakacaktır. Türk milleti, yüzyıllardır oluşturduğu tecrübe, bilgi ve birikimi, bunlara bağlı olarak meydana getirdikleri kültür dünyası Türkçe ile korunur ve nesilden nesile aktarılır. Bu yönüyle Türk

kültürünün önemli bir parçası olan türküler, Türk kültürünü ve millî değerlerini gelecek kuşaklara aktarma, bireyleri “millî Türk kimliği”nde birleştirme gibi çeşitli işlevlere sahiptir. İlhan Başgöz’ün “Türkü” kitabında ifade ettiği şu düşünceler, türkünün önemini ortaya koymaktadır: “Türküler elbet bir değerler taşıyıcısıdır da. Kişisel ve sosyal değerlerimizi türkü, insandan insana, kuşaklardan kuşaklara taşır” (Başgöz, 2008, s.144). Türküler, bünyesinde taşıdığı toplumsal değerler ile ayrı ayrı fertleri, millî kültürün ortak çatısı altında birleştirir. Bir başka ifadeyle birbirinden ayrı hayatlar yaşayan, ayrı düşüncelere sahip, ayrı sosyal muhitler ve şartlar altında yaşayan “ben”leri “biz” şuurunda buluşturur. Nihat Boydaş, “Türkülere Ontolojik Bir Yaklaşım” başlıklı makalesinde türkülerin, Türk milletinin fertlerini “biz”de birleştirerek, bireyleri birbirine yakınlıktırdığını, bizi daha güçlü kıldığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Kişisel tinin ürünleri “biz”i “ben”e, türküler ise “biz”e götürür. Biz ve ben hangisi daha düşündürücüdür? Hangisi daha anlamlıdır ve güçlüdür? Halı ve kilimleri mukayese edelim: halılarda çoğu zaman kişisel tin dokunur, kilimlerde ise ortaklaşa tin! “Biz”de birbirimize daha yakın, daha dost, daha sevgili, daha güçlü ve zengin değil miyiz? Anadolu maceramız “ben”den çok “biz”in eseridir. Türkülerimiz de öyle. Türkülerde dile gelen “biz”dir. Hadi hep beraber bir türkü çığıralım (Boydaş, 2012).

Türk milletinin mânilerine, türkülerine, ninnilerine kulak verildiğinde en ince hislerin, en samimi anlatımların olduğu anlaşılabacaktır. Halk ağzında yaşayan deyimler, atasözleri, kalıp sözler, benzetmeler, aktarmalar gibi Türkçenin samimi ve yalın anlatım gücünü yansıtan bu örnekler türkülerde sıklıkla geçmektedir. Bunların hepsinde Türk insanının bilgeliğini, inceliğini, hissiyatını, kültür dünyasını buluruz. Bütünüyle Türk insanının sindiği “Türkçe ve türküler” bizi kendi etrafında birleştirmektedir. Cemal Kurnaz, “Türkülerin Gücü” adlı eserinde Türk milletini Türkçenin etrafında birleştiren güç olarak türkülerini işaret etmekte, Türk milletini “Türkçenin ve türkülerin çocukları” olarak tanımlamaktadır:

Dil, ortaya çıkışı ve sistematığı bakımından nasıl gizemli, metafizik bir özellik taşırsa, türkü ile simgeleştirilen müziğimiz de tıpkı öyledir. Bizleri, bir tespihin ipine dizer gibi Türkçenin etrafında toplayan güç, aynı zamanda türkülerin de etrafında toplamıştır. Biz bu Türkçenin ve türkülerin çocuklarıyız (Kurnaz, 2013, s.8).

Türküler, Türkçenin en temiz ve en berrak örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalın, samimi, renkli ve canlı bir anlatıma sahip olan türküler, bugün yazı dilinde kullanılmayan nice kelimeyi bünyesinde korumakta ve geleceğe taşımaktadır. Mehmet Özbek, “Türkülerin Dili” adlı eserinde kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkçe sözcüklerin, türkülerde korunmasıyla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

Çok yalın, sade, sıcak, samimi; bir o kadar da renkli halk ağzı türkülere hâkimdir. Bugün yazı dilinden düşmüş binlerce sözcük, türkülerde, konuşma dilinde ve Anadolu insanının ağzında kullanımını sürdürmektedir. Yazı dilimizde kullandığımız bazı sözcükler halk ağzında değişikliğe uğrayabilir, bu doğaldır: deli baldıran>deli badırğan (zehirli ot), büryani>boranı

(bir yemek), susmak>hüsmek, koyvermek>kırmek, saray önu>seriöğü vb. (Özbek, 2009, s.29).

Türkülerin dili yalın, sade, samimi olmasının yanında; renkli, canlı ve dinamik bir özelliğe sahiptir. Bugün yazı dilinin kullanımından düşmüş binlerce söz varlığı türkülerin dilinde korunmakta ve gelecek nesillere aktarılmaktadır. Vahit Türk, “Türkülerde Eski (Arkaik) Sözler” başlıklı makalesinde türküler, ninniler, maniler, bilmece, atasözleri, deyimler gibi ürünlerin oluştukları zamanın kültürel özelliklerinin yanında bazı sözcükleri ve gramer unsurlarını koruma ve geleceğe aktarma işlevinden bahsetmektedir:

Türküler, ninniler, maniler, bilmece, atasözleri ve deyimler; çoğunlukla ne zaman oluştukları bilinmeyen ve kuşaktan kuşağa aktararak yaşatılan dil ürünleridir. Bu dil ürünlerinin sosyal ve kültürel pek çok yönlerinin olmasının yanında bir de oluştukları zamana ait bazı kelimeleri ve gramerlik unsurları koruyarak geleceğe aktarma özellikleri vardır. Bir kısım söz ve yapılar, zaman içerisinde çeşitli sebeplerle günlük dilin kullanım alanından çıksa da bu yapılar yaşamaya devam ederler (Türk, 2009).

Türkülerin kadim tarihi, aynı zamanda Türk milletinin ve Türkçenin de tarihidir. Türkçe, sayısız deyim, atasözü, mecaz, söz kalıbından oluşan sözcük grupları ile doludur. Türkçe hazinesinde bulunan deyim, atasözü, alkış, kargış gibi Türk insanının hayat tecrübesini, inançlarını, duygu ve düşüncelerini, kısaca kültür dünyasını ifade eden söz varlıkları yüzyıllar boyunca türkülerde muhafaza edilmiştir. Böylece dilin en eski söz varlıkları yazı dili kullanımından düşmüş veya günlük dilde unutulmuş olsalar bile türkülerde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu söz varlığı, ait olduğu dönemin Türkçesinin dil özelliklerini yansıtır.

Ayrıca bu söz varlığı, dönemin sosyolojik, kültürel, tarihî ve dinî yapısı hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Türkçenin türkülerde yaşayan eski söz varlıklarına birkaç örnek vereceğiz:

“Sev-” fiilinden türeyen “sevi” kelimesi “sevgi, aşk” anlamına gelmektedir (Derleme Sözlüğü, 1993, s.3593). Yunus Emre’nin şiirlerinde gördüğümüz “sevi” kelimesi, Silifke yöresine kayıtlı olan “Yayla Yolları” adlı türküde şu şekilde geçmektedir:

“Yayla yollarında vardır evimiz

Düştü birbirimize *sevimiz*

Yâr seninle böyle miydi kavlimiz

Kavil yerlerine gel kömür gözlüm” (Öztelli, 1972, s.297).

Eski Uygur Türkçesinde dinî bir terim olarak kullanılan “tamu” sözcüğünün karşılığı olarak “cehennem” kelimesi gösterilmektedir (Dilçin, 1983, s.201; Gülensoy, 2007, s.855,

Eraslan, 2012, s.605). Yazı dilinde unutulmuş bu kelimenin, Âşık Seyrani'nin aşağıdaki dördlüğünde “cehennem” anlamı ile kullanıldığını görmekteyiz:

“Seyrani beyhude gezme her suyu

Alma kulağına her güftugûyu

Bir su teskin eder nârı *tamuyu*

Serpilip Ahmedi Muhtar elinden” (Okay, 1953, s.131).

Birçok kaynakta “agu” kelimesinin anlamı “zehir” olarak verilmektedir (Caferoğlu, 1968, s.8; Gabain, 1988, s.259; Tekin, 1995, s.171). “Agu” sözcüğü, Pir Sultan Abdal'ın aşağıdaki türküsünde de “zehir” anlamıyla kullanılmıştır:

“Gider idim ben de kendi işime

Aşkın doluları yağdı başıma

Ağu kattı benim tatlı aşıma

Ummanlara gark eyledi sel beni” (Boratav & Gölpınarlı, 2010, s.79).

“Yükselmek, tırmanmak çıkmak, toplanmak” (Tekin, 2003, s.237; Gülensoy, 2007, s.51) anlamlarını karşılayan “ağ-” sözcüğünün, bir Konya türküsündeki kullanımı “bulutun yükselmesi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

“Loras'tan bir bulut *ağdı*

Sulu sepgen karlar da yağdı

Yolcularım hanlarda kaldı

Kaldım evlerde yalnız... yalnız” (Özbek, 1975, s.305).

“Köy-” sözcüğünden türeyen “göynük” kelimesi “yanmış, yanık, ısırap, acı” gibi anlamlara gelmektedir (Gülensoy, 2007, s.389; Tietze, 2009, s.181). Bu sözcük, anlamına bağlı kalarak Afyon yöresine kayıtlı olan aşağıdaki türkü parçasında ikileme biçiminde geçmektedir:

“Önüne guşanmış yandımdan öynük

İçerim yanıyor yâr *göynük göynük*

Ana bana bir izin ver bugünlük

Aşayım dağları bulayım yâri

Neyleyim malı” (TRT THM Repertuarı, t.y.).

Erzincan yöresine kayıtlı olan “Vardım Hind Eline Kumaş Getirdim” adlı türkünün ikinci dördlüğünde geçen “aluben” zarfı, bugün “alıp” şekline dönüşmüş ve bu şekliyle yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde kullanımdan düşen –uban/-üben eki “Eski Anadolu Türkçesinde karakteristik bir zarf-fiil ekidir” (Gülsevin, 1997, s.133). Necmettin Turinay, türküde “aluben” zarfının kullanılmasının, “türküyü 15. yüzyıla ve belki daha önceki yüzyıllara, yani Selçuklu devirlerine doğru götürdüğünü” ifade etmektedir (Turinay, 2010). Dolayısıyla aşağıdaki türküde, geçmiş yüzyıllarda kullandığımız bir zarf sayesinde Türkçenin tarihsel gelişimi hususunda fikir sahibi olabilmekteyiz:

Eline *aluben* sazlar istersin

Göllerde ördeği kazlar istersin

Benden mahbub gelin kızlar istersin

Ben senin kahrını çekemem gönül (Özbek, 1975, s.144).

Türkülerin, Türk insanının duygu ve samimiyet yüklü ifadeleri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Öyle ki, bu lirik ve etkileyici nağmeler, gönüllerimizi kendine has bir ezgiyle sarar; çağrışım gücü yüksek, hissî, fikrî ve felsefî derinliği olan, duru bir Türkçe etrafında bizi birleştirir; Türk milletinin millî hasletleri ve insani vasıflarıyla beraber Türkçeyi de yüzyıllar boyunca devam ettirir, geleceğe taşır. Ali Akar, “Türkülerin Türkçesi” başlıklı makalesinde konuyla ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

Halkın en samimi duyguları türkülerde yaşar. İnsanımız iyi günde türkülerle eğlenmiş, kötü günde türkülerle hüznlenmiştir. İşte bu sevinç ve hüzn duyguları anlatılırken ifade imkânı geniş, anlamı derin, çağrışımı zengin kelimeler seçilmiştir. Bu yüzden türkülerin Türkçesi; imbikten geçmiş, işlenmiş, yoğun bir Türkçedir. Bu metinlerin kelimeleri incelendiğinde hem halkın duygu derinliğini hem de dilin geniş ifade imkânlarını görürüz. Bu yüzden türküler; yalnız duygularımızın yansıması olarak değil, dilimizin çağlar içinde geçirdiği aşamaların aynası olarak da değerlendirmek gerekir (Akar, 2018).

Sevgi, saygı, ayrılık, yalnızlık, hasret, çaresizlik, mutluluk gibi duyguları işleyen türkülerde söz ve ezgi, söyleyiciyi ve dinleyiciyi etkileyen en temel iki unsur olarak türküler ilgi çekici ve zevkli hâle getirmektedir. Sadi Yaver Ataman “Türk Halk Edebiyatı ve Musikisinin Halk Dilindeki Gösterişleri” başlıklı makalesinde türkülerin de yer aldığı halk edebiyatı ürünlerinin “maşerî bir dil” özelliğine sahip olduğunu ve bu ürünlerin saz eşliğinde terennüm edilerek daha ilgi çekici, daha zevkli hâle geldiğini ifade etmektedir:

Halk arasında yaşayan eserleri maşerî bir hayatın dilidir. Bu dil bir topluluğun ve bitenini temiz, sade ve anlayışlı olarak anlatır ve birtakım teknik şekil mecburiyetleri düşünmeden yaşayan bir varlığı idealize eder. Halk etnolojisinin ve folklör yüzünün aydınlatılması

bakımından son yıllarda yer yapılan hususî derlemeler en çok halk edebiyatı etrafında toplanmıştır. Bu konunun çevresine giren Türkü, Destan, koşma, mani, öykü, rivayet, ata sözü, bilmece, masal, sıra ve çocuk oyunları deyişleri, ilâhi ve varsağılar gibi kısımların musikileştirilerek sazlarla terennümü daha çekici, daha güzel bir çeşni vermek itibarıyla halk sanatkârının ruhî enerjisinin estetik mahsullerini zevke daha uygun olarak ortaya koyuyor (Ataman, 1938).

Türküler, Türkçenin en zengin örneklerini barındırmaktadır. Türk insanı; hayat felsefesini, his ve fikir dünyasını, tarihini, coğrafyasını, töresini, inançlarını, sosyal yapısını, hayata bakış açısını Türkçe ile türkülere nakşetmiştir. Dolayısıyla, bir türkünün yaratılmasında hayata ve insana dayalı bir anlayış vardır. Doğumdan ölüme kadar hayatımızın her safhasını kapsayan türkülerin her kelimesinde Türkçenin kudretini görmekteyiz. Eflâtun Cem Güney, “Folklor ve Halk Edebiyatı” adlı eserinde Türkçenin gücünü türkülerde görebileceğimizi ifade etmektedir:

Bu türkülerin dili de, halk dili dediğimiz, o imajlı, imalı dil; o engin ve zengin dildir. Pek yeri değil ama, bugün başımızı çevirip de geçtiğimiz bu dil, “dilde kendimizi bulmak” isteyenlerin arayıp da bulamadıkları dildir. Bu dilin ne sihirli ve şiirli bir ifade kudreti olduğunu, bu türkülerden bir kere daha anlıyabiliriz. Bu bakımdan türkülerde parmağımızı ağzımızda bırakan öyle bir tablo canlılığı, yüreğimizi yerinden oynatan öyle bir tahkiye tatlılığı ve bir fidanın tomurcuklanması gibi kendiliğinden doğmuş görünen öyle bir sanat örgüsü var ki... Hele o mısraların bir pınar gibi akışı ve “kavuşdak”ların kurnasına dökülüştü... derin bir sezgi ve heyecanla sarıp sarmalıyor bizi (Güney, 1971, s.237).

Türküler yakılırken herhangi bir ön hazırlık yapılmaz, bu yönüyle türküler kendi doğal seyrinde meydana getirilir. Türkülerin dili, doğal ortamında doğan ve yaşayan canlı bir dildir. Bu sebeple, türkülerde kimi zaman kural dışına çıktığı görülür ancak bu ihlal bilinçli bir müdahale ile olmaz bilakis yukarıda bahsettiğimiz doğal seyrin bir sonucudur. Ali Osman Öztürk, “Türkü Yazıları” adlı eserinde bu durumu şöyle izah etmektedir:

Halk türküsünün dilinin zaman zaman kuralların dışına çıktığı görülmektedir, ancak bu olumsuz bir özellik değildir. Çünkü, kuralların ihlâli bilinçli bir tutum olmayıp, aksine doğallığın bir sonucudur. Başka deyişle; anlık (spontane) bir söyleyişte, en az hazırlıksız yapılan bir konuşma esnasında olabileceği kadar kural dışılık normaldir. Bu da türkü dilinin canlı, yaşayan bir dil olduğunun göstergesidir. Âşıkların doğaçlamasında gördüğümüz gibi, halk şairi ve dolayısıyla halk insanı, dil hammaddesini, kısmen konuşma dilinden kaynaklanan imkânları da kullanarak stilize etmektedir. Bu arada elindeki hammaddeyi zaman zaman kısaltmak, uzatmak, parçalamak, eklemek özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlük hece, sözcük ve cümle birimlerinin biçimlenmesinde hemen hemen aynı ölçüde etkilidir ve bunun da ötesinde dize, bent birimleri üzerinden türkü metninin bütünü için de belirleyicidir (Öztürk, 1995, s.24).

Türkü türü söz konusu olduğunda, her şeyden önce şunu bilmek gerekir: Türkülerin dili, sembolik/imgesel bir anlatıma sahiptir. Türkü metninin daha doğru anlaşılabilmesi için türkülerin dilinde yer alan metaforlar ve semboller sistemi son derece önemlidir. Bu sebeple, türkülerin ifade veya anlatım tarzının anlaşılması, bu dile yabancı kalınmaması açısından türkülerin yaratıldığı ve icra edildiği kültürel daire içindeki imgelerin, sembollerin, mecazların bilinmesi gereklidir. Belirli bir kültür çevresinde ortaya çıkan bu anlatım dili bilindiği takdirde, türkülerin muhtevası anlaşılabilirlik kazanabilir ve açıklanabilir.

Dolayısıyla türkülerdeki hiçbir söz tesadüfî değildir bilakis her türkünün kendi bağlamına uygun olarak yer alan sözler, türkülerdeki edebî anlatım gücünün birer yansımasıdır. Türkülerde kullanılan sembolik ifadeler, Türk'ün hayata bakış açısını yansıtan düşüncelerdir. Renkler, simgeler, motifler... Türk millerinin kültürel düşünce dünyası ile anlam kazanır. Türkülerde olay ve şahsiyetler anlatılırken sembolik olarak örülmüş bir anlatım dünyası ile karşılaşırız. Bu sembolik ifade kalıpları, kasıtlı ve planlı bir şekilde değil, kültürel bilinçaltından çıkan şekliyle, olduğu gibi türkülerde yer alır. Türküyü yakan, söyleyen ve dinleyen icra bağlamında onun kültürel kodlarını bilir. Türkülerde kullanılan metaforlar, sembolik anlamlar, mecazi ifadeler, tasvir ve motifler bir taraftan Türk milletinin hayat felsefesini yansıtırken diğer yandan da gelecek nesillere Türk kültürünü aktarmaktadır. Türkülerin hiçbir sözü boş ve anlamsız yere söylenmemiştir. Türkülerde geçen bir sözcük; ses, biçim, anlam ve çağrışım bakımından zengin ve orijinal bir dünyaya sahiptir. Türkülerde geçen her sözcük; ses, imaj, anlam ve anlatım bakımlarından öylesine orijinal bir şekilde kullanılmıştır ki, o sözcüğü türkünden başka yere yakıştıramayız. Türkülerdeki hemen hemen her kelimenin Türk kültürüne özgü bir anlamı bulunmaktadır. Türküler, zengin sembolik anlatımlar yoluyla Türk kültürüne özgü bir ifade biçimi kazanır ve böylece güçlü bir şiir dili kurar. Bir türküyü çözümlemek için öncelikle Türk kültürünü bilmek gerekir. Çünkü bu semboller Türk kültüründen doğmuştur. Türkülerde yer alan ay, güneş, yıldız, çiçekler, meyveler, hayvanlar, renkler vb. örnekler sembolik dili oluşturan ana unsurlardır. Türk insanı kimi zaman turnalarla dertleşmiş, onlarla yârine selam göndermiş; kimi zaman da dağlarla söyleşmiş, yâre kavuşmak için yol istemiştir. Türkü sözlerini, Türk insanının kültür ve düşünce dünyasından bağımsız bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü türkü yakıcı veya ozan, mensup olduğu milletin kültüründen, yaşam tarzından, inanış ve geleneklerinden ayrı değildir. Onun düşünce dünyasındaki kelimelerde de bu kültürün kodları vardır. Türkülerdeki sembolik ifadelerin arka planında türkü yakıcısının veya ozanın şahsında esasen millî kültürün izleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Türk milletinin kültürünü yansıtan türkülerde kullanılan semboller bu bağlamda değerlendirdiğimizde, türkülerin kültürel dünyası da anlaşılacaktır. Konuyu daha somut hâle getirmek amacıyla örnek vermek gerekirse, Türk kültürü ve halk edebiyatında özellikle türküler, tasavvuf şiiri ve halk hikâyelerinde yer alan birçok kuş türü kategorisinde turnanın ayrı bir önemi ve değeri bulunmaktadır. Turnalar, hayatları boyunca tek eşli olarak yaşamaları sebebiyle sadakat, sevgi ve umudun sembolü olmuşlardır. Turna, türkülerde yâre selam götüren, yardım haber getirmesi beklenen, yaralı âşığın dertleştiği,

konuşup söyleştiği bir kuştur. Türkülerde turnalara bu görevin verilmesinde, Türk insanın dolayısıyla Türk kültürünün turnaya bakış açısının etkisi vardır. Diyardan diyara uçmak suretiyle “göçmen bir kuş” olan turnalar, gurbet ellerde sıladan, ailesinden, eşinden dostundan ayrı kalanların gidip de göremediği sevdiklerine onların haberlerini, isteklerini, duygularını götürür. Yârimden ayrı kalan âşık da turnaların vasıtasıyla sevdiğiyle haberleşir, yârinin haberini de âşığı getirir. “Allı Turnam” başlıklı türküde turnaların bu özelliğini görmekteyiz:

Allı turnam bizim ele varırsan
Şeker söyle kaymak söyle bal söyle
Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar hey
Ah gülüm gülüm yar gülüm gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar hey
Eğer bizi sual eden olursa
Boynu bükük benzi soluk yar söyle
Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar hey
Ah gülüm gülüm yar gülüm gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar hey
Allı turnam ne gezersin havada
Arabam kırıldı kaldım burada
Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar hey
Ah gülüm gülüm yar gülüm gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar hey
Ne onmamış kulumuşum dünyada
Akşam oldu allı turnam dön geri
Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar hey
Ah gülüm gülüm yar gülüm gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar hey (Aytaş, 2003).

Türkçenin bütün inceliği ve berraklığıyla türkülerde yaşaması, doğal bir süreç içinde, Türk kültürünün gelecek nesillere de aktarılması demektir. Önceki kuşaklara ait kültürel kodlar, semboller ve değerler dünyası, bilgi, birikim ve tecrübeler, türküler aracılığıyla nesilden nesile aktarılırken Türkçemiz de en yalın, doğal ve zengin anlatımıyla bu aktarım işlevine dâhil olmaktadır. Kültürel kodlar sıklıkla kullanılarak türkülerin içine yerleşip bir ifade tarzı oluşturmuşlardır. Türkü yakıcılar, ozanlar ve âşıklar, bu kültürel kodları ekleyerek

türküleri zenginleştirmişlerdir. Halk da bu kültürel kodları türkülerle içselleştirmiş ve bunları türkülerden öğrenir olmuştur. Bu sebeple türkülere geçen söz varlığı, halkın zevkine uygun, halkın gönlüne seslenen niteliktedir. F. Gülay Mirzaoglu, “Halk Türküleri” adlı eserinde Türk kültürüne özgü kodların, Türkçemizin sürekliliğinde türküler aracılığıyla nasıl aktarıldığını aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

İnsanoğlu, iç dünyasını, içindeki duyguları, en öznel ifadelerini türkülerde dile getirmiştir. Bir bakıma türkülerle konuşmuş, türkülerle dertleşmiş, türkülerle hasret gidermiştir. Dolayısıyla türküler kültürümüzde her bir sözün, kavramın kendine özgü derinlik ve anlam taşıdığı önemli bir iletişim aracı olmuştur. Bu nedenle, türkülerde kullanılan kavramların hiçbiri gelişigüzel yer almamıştır. Her bir kavramın kendine özgü bir çağrışımı bulunmaktadır. Çağrışımlara sahip olan bu kavramlar kültürel semboller veya kültürel kodlar olarak adlandırılmaktadır. Sonuç olarak geçmişten günümüze Türkçemizin sürekliliğinde türkülerin sembol dili kendiliğinden doğal bir süreç içinde gelişmiştir ve ancak o kültüre mensup insanların anlayabileceği bir sembolik derinliğe sahiptir. Şüphesiz dilimiz var oldukça, türkülerimiz de sanatsal bir iletişim biçimi olarak var olmaya devam edecektir. Bir başka deyişle, Türkçemizin en güzel ifadeleri olan türküler söylendikçe dilimizin zenginliklerini yaşamak mümkün olacaktır (Mirzaoglu, 2015, s.58).

Türküler, geçmişten günümüze kadar Türk milletinin çeşitli sosyal hadiseler ve durumlar karşısındaki duygu, düşünce, davranış ve doğal tavırlarını gösteren; aşk, seveda, hüzn, sevinç, mutluluk gibi bütün beşerî duyguları ihtiva eden, ferdî veya anonim nitelikteki örneklerle sahip olan ezgili halk edebiyatı mahsulleridir. Türkülerde söz ve müzik iç içedir. Bu yönüyle türküler, Türkçenin zenginliğini, zarafetini ve sadeliğini kendine has bir ezgiyle birleştirir. Dilimizin en samimi, en sıcak, en gerçek ifadelerini türkülerde görürüz. Kelime zenginliğinin aynı zamanda düşünce zenginliği olduğunu ve dil becerilerinin öğrencilere kazandırılmasında kelime hazinesinin büyük bir önem taşıdığını göz önünde bulundurursak, türkülerin dil ve edebiyat eğitimi açısından önemini daha iyi idrak ederiz. Türkülerdeki Türkçe, öğrencilerde kelime hazinesini zenginleştirirken, duygu ve düşünceleri estetik bir şekilde ifade etmelerini de sağlar.

Türk kültürel değerlerinin ve hayat felsefesinin gönül tezgâhında dokunmuş ürünleri olarak karşımıza çıkan türkülerimiz, Türk insanının duygu ve düşünce dünyasını en etkili bir şekilde ifade edilebileceği vasıtalarından birisidir. Türkü yakıcı, ozan ve âşıkların kendilerine özgü bir üslûp ve eda ile dile getirdikleri türkülerde saygı, sevgi, sorumluluk, çalışkanlık, dürüstlük, alçakgönüllülük, hoşgörü, barış, vatanseverlik, kahramanlık, mertlik, birlik ve beraberlik, dostluk, kanaatkârlık gibi değerlerin işlendiği görülmektedir. Bu durumun, Türk insanının hayata bakış açısı ve toplumsal karakterinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Türküler, içeriğinde, yüzyıllar boyunca Türk insanının hissiyatını, fikirlerini, psikolojisini, hayat felsefesini taşıması ve meydana gelen hadiselerle yansıtması açısından Türk folklorunda önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu hususiyetlerinden dolayı

yeri gelince vesika değeri de görürler. Bu sebeple, Türk milletinin kültür dünyasının korunması ve gelecek nesillere en iyi şekilde aktarılması için türkülerimize sahip çıkmalıyız. Özellikle bazı kişilerin kendi ideolojileri, dünya görüşleri, kendi kültür hayatları çerçevesinde veya popülerleştirme uğruna türkü metninde yaptıkları “kasıtlı” değişiklik düzeltilmesi mümkün olmayan yanlışlara yol açabilir.⁷ Türkülerimizi gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarmak, tanıtmak ve onlara sevdirmek, türkü geleneğini geliştirmek ve sürekliliğini sağlamak için türkülerimizi sağlam metinleriyle korumamız gerekmektedir. Türkü sözlerinde yapılan bilinçli değişiklik sadece söz bağlamında değerlendirilmemelidir. Çünkü bu aynı zamanda Türk kültürünü de olumsuz etkilemektedir. Ali Yakıcı, “Havada Kar Sesi Var ya da Türkülere Eleştirel Bir Bakış” başlıklı makalesinde türkü sözlerine yapılan bilinçli müdahaleyi ve sonuçlarını bir örnekle açıklamaktadır:

Bu türkünün "Zeynelim" biçiminde söyleneceğini düşünebiliyor musunuz? Düşünseniz de, düşünmeseniz de bu türkü artık sadece "Zeynep"lerin yerine “Zeynel”ler konularak söylenmektedir. Bu durumda, Zeynel'in koynunda elvan elvan güller kokmakta, Zeynel'in zülûflerini taraması için örneğin Zeynep tarafından altın tarak yaptırılmaktadır. Bu türküyü söyleyen bayanın sevdiği kişinin adı Zeynel olabilir. Sevdiğinin adı ne olursa bir türküyü değiştirme ve kendi arzusuna göre söyleyerek popülerleştirme keyfiyet ve hakkının kendisinde olduğunu sanmıyorum (Yakıcı, 2004).

Toplumda meydana gelen olaylar, edebî mahsullere yansır. Türkülerde tarihî olayların geçtiği döneme ait sosyal, siyasal, askerî vb. izler bulunmaktadır. Türküler bu yönleriyle dün ile bugün arasındaki bağın korunmasını sağlar. Türkülerde tarihî vesikalarda bulunamayacak derecede halkın duygu ve düşüncelerini buluruz. Türk milletinin tarihsel süreç içinde yaşadığı acılarını, sevinçlerini, zaferlerini, savaşlarını, inançlarını öğrenmek istiyorsak, türkülerini incelememiz gerekmektedir. Bu bakımdan türküler, tarih ve sosyoloji başta olmak üzere birçok beşerî bilim için “vesika özelliği” taşımaktadır. Bunlar kimi zaman tarihî bilgileri doğrulayıp farklı cephelerden aydınlatmakta, kimi zaman da tarihî belgelerin bulunmadığı olaylarda “belge değeri” taşımaktadır. Nitekim âşıkların okuduğu şiir ve destanlar ile halkın çeşitli hadiseler karşısındaki tavrını ve duygularını en iyi şekilde yansıtan anonim türküler bu düşünceyle değerlendirilmektedir. Fuad Köprülü, “Saz Şairleri” adlı eserinde, türkü ve destanların tarihî bir belge özelliği gösterdiğini ifade etmektedir:

Büyük tarihî hâdiseler karşısında halk kitlesinin birdenbire coşup kabaran sevinçlerini veya ümitsizliklerini, büyük şahsiyetler hakkındaki sevgilerini veya nefretlerini terennüm eden ve o hâdiseleri safvetle hikâye eden birtakım destanlar ve türküler vardır ki; dar mânâsıyla tarihî bir vesika mahiyetini gösterir; fakat yalnız bunlar değil, bu edebiyatın bütün mahsulleri,

⁷ Türkülerdeki yanlışlıklar hakkında bkz. Atılğan, 2003; Yıldırım, 2016; Kaya, 2020.

imparatorluk halkının muhtelif devirlerinde, muhtelif içtimâî sınıfların psikolojilerini doğrudan doğruya bize anlatan canlı şahitlerdir. Bunlar sair tarihî vesikalar kabilinden, sadece “geçmiş bir hayatın izleri” sayılamaz. Bilakis bütün sanat eserleri gibi, bizi eski Osmanlı cemiyetinin zevkleri, heyecanları, ihtirasları, düşünceleriyle karşı karşıya getiren, bizim de o manevî hava içinde yaşamamıza imkân veren hayat parçalarıdır (Köprülü, 2004, s.49).

Milletler tarih sahnesinde yaşadıkları müddetçe millî benlikleri üstüne kendi kültürlerini ve hayat alanlarını inşa ederler. Türkülerin ortaya çıkmasının Türk tarihiyle organik bağı ve tarihsel bir arka planı vardır. Orta Asya coğrafyasından Anadolu’ya kadar uzanan tarihsel sürecin her safhasında, dünyanın değişik coğrafyalarında, zengin bir Türk kültürü ve millî Türk varlığı kendini göstermiş, halk kültürü mahsulleri de Türk milletinin sosyokültürel değerleri, yaşam tarzları, inançları ve dünya görüşü ekseninde oluşmuş ve şekillenmiştir. Bu bağlamda toplumsal olaylar, savaşlar, fetihler, isyanlar, iskânlar, göçler, doğal afetler; bunlar karşısında Türk insanının tavrı ve tepkileri türkülerle somutlaştırılmış, nesilden nesile “tarihî vesika” olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla türküler, Türk milletinin tarihî seyrinden ve sosyolojik yapısından bağımsız değildir.

Tarihî hadiselerin Türk milletinin bakış açısıyla değerlendirildiği, Türk insanının tepkisi, sevinci, hüznü, öfkesi, idealleri gibi bütün duygu ve düşünceleri türkülerle aksetmiştir. Yazılı tarihî kaynaklarda yer almayan pek çok teferruat türkülerde saklıdır. Bu bakış açısı, bir tarihçinin gözünden çok daha farklıdır. Türküler ihtiva ettikleri konularla hitap ettikleri hedef kitlenin tarihiyle ilişki kurmaları bağlamında verimli ve etkili bir göreve sahiptirler. Türk insanının tarihiyle olan ilişkisi bir taraftan tarihî vesika ve malumatlar, diğer taraftan da dün-bugün ve yarın çizgisinde oluşturulan kültürel kodlarla sağlanmaktadır. Tarihî belge ve bilgi kaynağından beslenen Türk insanı, kolektif bellek bağlamında kendini tanır, dünyasını anlamlandırır ve tarih bilinci kazanır. Ünal İmîk, “Sosyal, Kültürel, Tarihi ve Coğrafik İçerikleriyle Türkülerimiz” adlı eserinde türkülerin tarihî özellikleri hakkında şu sözleri ifade etmektedir:

Türküler, yakılmış (yazılmış ya da söylenmeye başlanmış) oldukları zamanın sadece sosyo-kültürel özelliklerini değil, aynı zamanda tarihi gelişmelerini de bünyelerinde ihtiva ederler. Nice hükümdarlar, savaşlar, barışlar, anlaşmalar vb. daha birçok tarihi nitelikteki yaşanmışlıklar türkülerimizde ayrıntıları ile yer bulmuştur. Türk toplumu, yazılabilir kültür öğelerinin yanı sıra sözlü kültür öğelerine de oldukça önemli bir misyon yüklemiştir. Bu durumun, Türk toplumunun Anadolu’yu yurt edinmesine kadar yerleşik bir yaşam biçiminden ziyade göçer bir yaşam biçimine alışkın olmasından kaynaklandığı da söylenebilir. Bu nedenle tarihi süreçlerde yaşanan ve topluma mal olan tarihi olaylar yazılı hale dönüştürülmekten ziyade destan, mâni, koşma, türkü vb. sözlü öğelerle kalıcı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu görev de zamanın önemli birer tarihi tanığı olarak gösterebileceğimiz türküler üreticilerine/yakıcılarına (ozan, âşık, saz şairi vb.) verilmiştir (İmîk, 2020, s.45).

Yüzyıllar içinde gerçekleşen seferberlikler, savaşlar, iskânlar, göçler karşısında Türk insanı ne hissetmiştir ve ne düşünmüştür? İşte bu sorunun cevabını türkülerde buluruz. Söz

gelimi, 19. yüzyılın en önemli mücadele hikâyesini teşkil eden Plevne savunması, Gazi Osman Paşa kumandasındaki bir kolordu tarafından kendilerinden çok daha kalabalık Rus ve Rumen birliklerine karşı bugün Bulgaristan'ın kuzeyindeki Plevne önlerinde vuku bulmuştur. Türk tarihinde, Plevne Müdafaasının ve Gazi Osman Paşa'nın mümtaz ve müstesna bir yeri vardır. Gazi Osman Paşa ve askerlerinin 145 gün boyunca burada yapmış olduğu kahramanca müdafa Türk milletinin gönlünde ve zihninde hiçbir zaman unutulmamış, bu millî heyecan Türk milletinin dilinde “Plevne Türküsü”⁸ olarak hayat bulmuş ve dilden dile dolaşmıştır:

Tuna nehri akmam diyor
Etrafımı yıkmam diyor
Şanlı Gazi Osman Paşa
Plevne'den çıkmam diyor

Tuna nehri akar gider
Etrafını yıkar gider
Şanlı Gazi Osman Paşa
Moskofları kırar gider

Kapandı Plevne'nin yolu
Düşman sardı sağı solu
Askerim çok cephanem az
Yetiş Süleyman Paşa kolu

Karadeniz akmam dedi
Ben Tuna'ya bakmam dedi
Yüzbin Kazak gelmiş olsa
Osman Paşa korkmam dedi

Plevne'nin ardı bayır
Bizlerde kalmadı hayır
Yok olası Damat Paşa
Yaktı bizi cayır cayır

Kara kazan coştı derler
Dalga dalga aştı derler
Osman Paşa'nın askeri
Gece burdan geçti derler

Kılıcımı vurdum taşa
Taş yarıldı baştan başa
Şanlı Gazi Osman Paşa
Moskofları kırar gider (Özbek, 1975, s.396-397).

⁸ Bu türkü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Önal, 2011.

Seferberlik, savaş, fetih ve gaza gibi büyük tarihî hadiseleri halka anlatmada ve gelecek nesillere aktarmada kahramanlık türküleri ve tarihî türkülerin vesika niteliği vardır. Öğrencilerin tarih kitaplarında okuduktan bir müddet sonra unuttuğu bu tarihî konular türküler aracılığı ile daima akılda kalır. Örnek verecek olursak, Genç Osman, 4. Murat'ın Bağdat Seferine katılmış ve bu seferde şehrin kuşatılması sırasındaki savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiş bir askerdir, Bağdat'ın fethi esnasında kesilmiş başını koltuğuna alarak savaşa devam ettiği yönündeki efsane, ona “olağanüstü kahraman” niteliği kazandırmıştır (Boratav, 1969, s.110). Bağdat Seferini tarih kitaplarında okuyan bir öğrenci, bu tarihî hadiseyi tüm yönleriyle öğrenebilir ancak bu olaydaki Türk kahramanlığını ve cesaretini “Kelle koltuğunda üç gün savaşan Genç Osman” ile yüreğinde hissedecektir. Aksaraylı Genç Osman, bıyıkları henüz yeni terlemiş bir delikanlı olmasına rağmen ordu içinde en yiğit, en mert serdarlardan birisi olmuştur. Bu genç kahraman, “Allah Allah!” nidalarıyla düşmanın üzerine yürümüş, son hücumunda ise şehit olmuştur. Kayıkçı Kul Mustafa, şehit olan Genç Osman için kahramanlık duygularının ön planda olduğu “Genç Osman Destanını” söylemiştir. Bu kahramanlık şiiri, Genç Osman türkülerinin gelişmesine kaynaklık etmiştir:

Genç Osman dediğin bir küçük uşak
Beline bağlamış ibrişim kuşak of of
Askerin içinde biricik uşak
Allah Allah deyip geçer Genç Osman of of

Bağdat'ın içine girilmez yastan
Her ana doğurmaz böyle bir aslan of of
Kelle koltuğunda geliyor Kars'tan
Allah Allah deyip geçer Genç Osman of of

Bağdad'ın kapısın, Genç Osman açtı
Düşmanın cümlesi önünden kaçtı of of
Kelle koltuğunda üç gün savaştı
Allah Allah deyip geçer Genç Osman of of

Askerin bir ucu göründü Van'dan
Kılıcın kabzası görünmez kandan of of
Bağdad'ın içinde, tozdan, dumandan
Allah Allah deyip geçer Genç Osman of of (Özbek, 1975, s.398).

Macaristan sınırları içerisinde bulunan Estergon'un kaybedilmesi Türk insanını yürekten yaralamış, halk bu hüznün, hasret ve kederini "Estergon kalesi su başı durak" mısraıyla başlayan türküde dile getirmiştir. Yıllar boyunca Osmanlı Devletinin idaresinde kalan Estergon, bugün "Estergon Kalesi" türküsünde ortak bellekteki tüm canlılığı ve millî duyusuyla yaşamaktadır:

Estergon kalesi su başı durak
Kemirir içimi bir sinsi firak
Gönül yâr peşinde, yâr ondan ırak
Akma Tuna akma, ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım
Estergon kalesi su başı kaya
Kemirir gönlümü aşk denen belâ
Çektiğimi hoş gör, gel etme cefa
Akma Tuna akma, ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım
Estergon kalesi su başı hisar
Kâfir bayrağını burcuna asar
Baykuşlar çağrışır, bülbüller susar
Akma Tuna akma, ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım
Estergon kalesi su başı kale
Göklere ser çekmiş burçları hele
Biz böyle kaleyi vermezdik ele
Akma Tuna akma, ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım
Estergon kalesi papazla doldu
Ay tutuldu güneş buluta girdi
Neneler karadan yaslar bağladı
Akma Tuna akma, ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım (Özbek, 1975, s.381-382).

"İşkâna karşı isyan" özelliğiyle tanınan Dadaloğlu, 19. yüzyıl Türk halk şiirinin en önemli isimleri arasındadır. İşkân politikaları Türkmen aşiretlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Avşarlar gibi birçok aşiret konar-göçer hayat tarzını bırakıp yerleşik yaşamı benimsemek istemediler. Bu durum karşısında halkın arasından çıkan ozanlar ve âşıklar, bu politikaya direniş tavrını şiirlerine yansıtmışlardır. Bir Avşar Türk'ü olan Dadaloğlu da, konar-göçer hayat tarzı itibariyle zorunlu iskân konusunda merkezî idareyle ayrılığa düşmüştür. Yurtlarını bırakmak istemeyen Avşar Türklerinin isyanı, Dadaloğlu'nun şiirlerinde dile

getirilmiştir. Dadaloğlu'nun "Kalktı Göç Eyledi Avşar Elleri" adlı türküsünde merkezî idarenin kararlarına açık bir şekilde karşı çıkıldığını görmekteyiz:

Kalktı göç eyledi Avşar illeri,
Ağır ağır giden iller bizimdir.
Arab atlar yakın eyler ırağı,
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.

Belimizde kılıcımız kirmanı,
Taşı deler mızrağımın temreni.
Hakkımızda devlet etmiş fermanı,
Ferman padişahın dağlar bizimdir.

Dadaloğlu, yarın kavga kurulur,
Öter tüfek davulbazlar vurulur,
Nice koç yiğitler yere serilir,
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir (Özbek, 1975, s.393).

Türk milleti, Osmanlı Devletinin son zamanlarında Çanakkale'den Yemen'e, Galiçya'dan Kafkasya'ya, Filistin'den Irak'a kadar pek çok cephede savaşmıştır. Millî mücadelemizin zaferine kadar kahraman Mehmetçiğimiz, ailesini ve sevdiklerini geride bırakarak cepheden cepheye koşturmuştur. Türk milletinin her hanesinden birileri bu cephelere gitmiş, orada şehit düşmüş, bu kahramanların çoğu memleketine geri dönememiştir. Kimi eşini ve evladını kimi de annesini, babasını ve kardeşlerini geride bırakıp vatan, millet ve bayrak uğruna cepheye koşmuştur. Geride kalan anneler, gelinler, kız kardeşler bu ayrılığın acılarını türkü yakarak dile getirmişlerdir. Türk milletinin kalbinde özellikle Yemen türkülerinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yemen türküleri, acı ve hasret sinen gönüllerden taşıp gelen, her dinlendiğinde gözlerden damla damla yaş akıtan gidip de dönmeyen kahramanların ağıtıdır. Yemen toprağının her karışında Türk askerinin aziz kanı vardır. Bütün bir Yemen memleketi, Mehmetçiğin kahramanlığına, yiğitliğine ve mukaddes değerleri uğrunda can vermesine şahitlik etmiştir. "Mızıka Çalındı Düğün mü Sandın?" adlı türküde ise eşini Yemen Cephesine yollamış bir genç kızın, eşinin şehit düşmesinden sonraki acı dolu duygularını görmekteyiz.

Mızıka çalındı, düğün mü sandın
Al yeşil bayrağı gelin mi sandın
Yemen'e gideni gelir mi sandın

Tez gel ağam tez gel dayanamirem

Uyku gaflet basmış uyanamirem
Ağam öldüğüne inanamirem

Koyun gelir kuzusunun adı yok
Sıralanmış küleklerin sütü yok
Ağamsız da bu yerlerin tadı yok

Tez gel ağam tez gel dayanamirem
Uyku gaflet basmış uyanamirem
Ağam öldüğüne inanamirem

Ağamı yolladılar Yemen eline
Çifte tabancalar takmış beline
Ayrılmak olur mu taze geline

Tez gel ağam tez gel dayanamirem
Uyku gaflet basmış uyanamirem
Ağam öldüğüne inanamirem (Özbek, 1975, s. 377).

Kimi türkülerde, Osmanlı Devletinin Balkanlardaki toprak kaybı karşısında Türk milletinin duyduğu hüznün ve keder ifade edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1541) fethedilen “Budin eyaleti”, 1686 yılında doksan bin kişilik Haçlı ordularının gerçekleştirdiği Budin Kuşatması ile kaybedilmiştir. Kaleyi üç buçuk ay süren kuşatma boyunca koruyan, on sekiz kez yapılan düşman taarruzunu püskürten Abdurrahman Paşa, düşmana teslim olmamış, kanının son damlasına kadar savaşarak askerleriyle birlikte şehit olmuştur. Şehirde kalan halk, düşmana karşı direnmiş ancak çocuk, yaşlı, kadın demeden Haçlı ordusu tarafından katledilmişlerdir. Osmanlı eserleri ve camileri yakılıp yıkılmışlardır. Bu acının üzerine “Budin Türküsü” söylenmiştir. Bu türkü, adeta Budin’in kaybedilmesi üzerine halkın duyduğu hüznün ifadesi olduğu kadar Haçlıların gerçekleştirdiği katliamları, tahribatı gösteren bir tarihî vesika özelliği de taşımaktadır:

Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemse bizim nazlı Budin’i

Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mâmur olan yerler hep harap oldu

Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i

Budin'in içinde Serdar kızımı
Anamın babamın iki gözüyüm
Kafeste besili kınalı kuzuyum
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i

Cebhane tutuştu, aklımız şaştı
Selâtin camiler yandı, tutuştu
Hep sabi subyanlar ateşe düştü
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i (Özbek, 1975, s.383).

Türkülerde halkın yönetimi nasıl değerlendirdiğini, hatta yeri geldiğinde nasıl tenkit ettiğini de görürüz. Türk milleti; savaş, cenk, muhasara gibi seferlerle gelen zaferler sonrasında sevincini, kıvancını, mutluluğunu türkülerde nasıl dile getiriyorsa, mağlubiyetlerin acısını, hüznünü, kederini de türkülerde anlatmakta, tepkisini göstermektedir. Erman Artun, “Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı” adlı eserinde Napolyon’un Mısır’ı ele geçirmesi üzerine yakılan bir türkü üzerinden türkülerin tarihe kaynaklık etmesini açıklamaktadır:

Türküler bazen tarihe ışık tutar, sosyal tarihe kaynaklık eder. Ancak tarih belgesi niteliğinde değildir. Tarihi konu edinen türkülerde toplumun düşünce ve duyguları, acıları, sevinçleri yer alır. Osmanlı tarih yazma geleneğinde eleştiri yoktur. Fakat bozgunların verdiği acıları, zaferlerin sevinçlerini, ekonomik sıkıntıları türkülerde bulmak mümkündür. Örneğin; Gazi Osman Paşa türküsünde Osman Paşa’yı günümüze getiren tarih kitaplarından çok türkülerdir. Napolyon’un Mısır’ı ele geçirmesine halkın tepkisi türküde şu şekildedir:

Aman padişahım bağrın taş mıdır
Gözlerinden akan kanlı yaş mıdır
İmdat gelmedi yollar kış mıdır
Mısır elden gitti bil padişahım
Düşmana bir kılıç çal padişahım

Budin Kalesi’nin elden çıkması da yine toplumun yüreğinde büyük acı doğurmuş ve bu acı türküde şu şekilde dile getirilmiştir:

Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i (Artun, 2012, s.37-38).

Buna benzer bir diğer örnek de, Temeşvar Kalesinin kaybedilmesi sonucunda Temeşvarlı Âşık Hasan’ın söylediği “Ne çeker kulların serhat ilinde” mısraıyla başlayan “Temeşvar

Türküsü”dür. Bu türküde, 165 yıl Osmanlı idaresinde kalan Temeşvar Kalesinin düşmesinden padişah sorumlu tutulmakta ve açık bir şekilde eleştirilmektedir:

Ne çeker kulların serhat ilinde
Bilinmez hünkârım görülmeyince
Bunca memleketin kâfir elinde
Kaldı, inanmadın ayrılmayınca

Kimi şehit oldu, kimi giriftar
Kâfirin elinde inleriz zâr zâr
Estergon’la Budin, İygir, Uyuvar
Ele girmez şahım yorulmayınca

Gaziler başına takıp çelengi
Kırardı Nemçe’yi, Macar, firengi
Eylesin kulların edemez cengi
Halu hatırları sorulmayınca

Hasan der, göklere çıkmıştır âhım
Hüda’m bağışlasın, çoktur günâhım
Temeşvar kalasın bil padişahım
Vermeyiz kâfire kırılmayınca (Öztelli, 1972, s.693).

Türk hayatının duygusal ve düşünsel yansıması olan türküler, aynı zamanda sosyal yapıdaki bozukluklara, aykırı davranışlar ve aksaklıklara karşı gösterilen bir reaksiyon hâlini de alabilir, sosyal ve bireysel yerginin, övgünün, eleştirinin ifadesi olabilir. Ayşe Yücel Çetin, “Mizah ve Türkü” başlıklı bildirisinde, türkülerin yeri geldiğinde mizah yoluyla sosyal kontrolü sağladığını ifade etmektedir:

Türküler eğlendirmenin yanı sıra hüznün, mutluluğun, beklentilerin, zorlukların, hayal kırıklıklarının, baskılardan kaçışın, tuhaflıkların da ifade edildiği ürünlerdir. Türküler, toplumsal yapı içinde olması gerekenin, iyinin, doğrunun oluşmasının bazen açık bazen de örtülü şekliyle dile getirilmesidir. Türküler diğer edebî eserler gibi kişi veya kişinin içinde yaşadığı toplumun duygularının tezahürü olarak onların gerçekte beklentilerini, arzularını, sevdalarını anlatabilirler. Ancak türkülerde de sıkça yer alan mizah yoluyla sosyal kontrolün sağlanması da söz konusudur (Yücel Çetin, 2013).

Tuncer Baykara, “Tarih Araştırma ve Yazma Metodu” kitabındaki “Halkbilimi bir ülkede yaşayan halkın kültür ürünlerinin, gelenek, görenek, inanç, musiki, oyun, masal, halk hekimliği ve daha başka özelliklerini inceleyen bilimdir. Geçmişte yaşamış, fakat etkisini günümüzde yer yer devam ettiren özellikler, Türk tarihinin bilinmesi için yararlıdır” (Baykara, 1995, s.38) sözleriyle folklor ürünleriyle tarih biliminin ilişkisini özetlemektedir. Tarihçi araştırma alanına aldığı geçmişin bir bölümünü tüm yönleriyle incelemek için

çeşitli metotları kullanır. Bunu yaparken de araştırma konusunu belgelendirmek amacıyla çeşitli bilim dallarından yararlanabilir. Türkülerde tarihî hadiselerin gerçekleştiği zamana ait yaşayış, duygu ve düşüncelerin izleri görülebilir. Savaşları, doğal afetleri, salgınları, felaketleri, sosyal ve kültürel hayatı yansıtan türküler, tarihe önemli bir kaynak olabilir. Ali Öztürk, “Türk Anonim Edebiyatı” adlı eserinde şu sözleri kaydetmektedir:

Birçok türkü, belli bir çevrenin ve bu çevrelere bağlı olayların izlerini taşır, ferdi ve toplum duygularını ifade eden türküler, bir taraftan kişisel tutkuları, bir taraftan da toplumun duygusunu sergiler. Bütün diğer türlerde olduğu gibi, toplumun iç dünyasını harekete getiren ve hayat boyu yaşanan olaylara dayanan türküler, bu özellikleri ile uzun vadeli bir teşekkül seyrine sahiptirler. Toplumun acılarını, sevinçlerini aşk tutkularını, dilden dile, muhitten muhite taşıyan ve duygu yönü ile insanî olan türkülerde, milletimizin hayat anlayışı, millî folklorumuzun yaşattığı motifler, ezgiler, değişmez belli şekiller için de sergilenir, bu yönden millî bir yapıya sahiptirler. Aslında, anonim şiirimizi, müzikten ayrı düşünmek mümkün değildir, hatta millî musikimiz melodi ve motiflerini anonim türkülerimizin yaşattığı bedî unsurlardan aldığı da söylenebilir, dinî ayinlere kadar çıkardığımız müzik ve şiir, birlikte Türk milletinin tarih ve coğrafyası kadar genişlemiştir. Bu sebeptendir ki, tarihin birçok gizli yönlerini veren izler, toplum çekişmelerinden kalıntılar, toplumun hayat anlayışını sergileyen sahneler, insanların duyarlılığını, karakteristik davranışlarını veren tutkular türkülerle şekil ve özellik kazandıran tözlerdir (Öztürk, 1985, s.366).

Orta Asya bozkırlarından Anadolu’ya, Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar askerlik kabiliyetiyle tanınan Türk milleti, var olduğu günden bugüne “asker-millet” özelliğine sahiptir. Oğuz Kağan’dan Attila’ya, Bilge Kağan’dan Alp Arslan’a, Osman Gazi’den Fatih Sultan Mehmet Han’a, Kanuni Sultan Süleyman’dan Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e kadar uzanan tarihî çizgi içinde ordu-millet yapısı hep korunmuş, seferler zaferlerle taçlanmıştır. Türk gençleri ise yüzyıllar boyunca askerliği kutsal bir vazife, asker ocağını ise peygamber ocağı olarak görmüştür. Yeniçeri Ocağında “ordu şairi” olarak bulunan âşıklar, katıldıkları savaşlar, cenkler ve kuşatmalarda, “asker” olarak savaşmalarının yanında “âşık” kimliğiyle bu savaşları konu alan türküler, koşmalar, destanlar söylemişler, edebî mahsulleriyle orduya motivasyon kaynağı olmuşlardır. Saim Sakaoğlu, “Türk Dili” dergisinde yayımlanan “Türk Saz Şiiri” başlıklı makalesinde savaşlara iştirak eden âşıkların önemine dair görüşlerini şöyle izah etmektedir:

Anadolu’da söylenen ilk saz şiiri örneği, muhakkak ki, Türklerin toplu olarak buralara gelmeleriyle yaşıttır. Savaşa savaşa buralara kadar gelenler arasında, daha sonraki yüzyıllarda en güzel örneğini Tameşvarlı Gazi Âşık Hasan’da göreceğimiz, askeri savaşa hazırlayıcı, onun savaş gücünü her an ayakta tutucu saz şairlerinin olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece bugünkü millî topraklarımıza gelen, başta Alpaslan’ın askerleri olmak üzere, on binlerce Türk’ün ruhuna hitap edecek saz şairleri de Anadolu içlerine kadar yayılmışlar ve her vesileyle türküler, koşmalar, destanlar vs. söylemişlerdir. Ancak bunlardan hemen hemen hiçbirisi günümüze kadar gelememiştir (Sakaoğlu, 1989).

Türküler, millî hafıza dediğimiz, Türk milletinin binlerce yıldır duygu ve düşüncelerini sakladığı sözlü arşivin önemli bir unsurudur. Seferberlik hâli ve vatan müdafaasının gerçekleştiği dönemlerde, geleneğin temsilcileri olan âşıklar ve ozanlar, Türklüğün

fedaileri ve müdafileri olarak kendilerini konumlandırmışlar, sazı ve sözüyle düşmana karşı durmuş, özellikle kahramanlık, yiğitlik ve savaş türküleriyle ve destanlarıyla Türk milletinin yüksek karakterini, vatanın kutsiyetini anlatarak, gaza eden askerlere ve Türk milletine güç kaynağı olmuşlardır. Türk milletinin bağrında yetişen ve varlığını da Türk milletinin ve Türk devletinin bekasına armağan eden askerlerimizin kahramanlıkları, fedakâr bir şekilde gerçekleştirdikleri mücadeleleri ve yiğitlikleri etrafında türküler teşekkül etmiştir. Âşıkların veya ozanların sazında ve sözünde savaş, zafer, fetih, akın, kuşatma gibi derin izler bırakan mühim hadiseler ve bu hadiselerde bayrak olan kahramanların cesareti ve erdemleri türküleştirilmiştir, Türk insanının millî hatıralarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. “Ölürsem şehidim, kalırsam gazi” anlayışıyla Galiçya’dan Çanakkale’ye, Yemen’den Trablusgarp’a, Kafkasya’dan Irak’a kadar birçok cephede düşmanla çarpışmış, askerlerimizin çoğu evine dönememiş, şehitlik makamına erişmiştir. Onun yolunu gözleyen eşleri dul, çocukları yetim kalmıştır. Bu acı üzerine nice türküler yakılmıştır. Yemen’e gidip de dönmeyen Mehmetçigi, Çanakkale’de düşmana karşı giden delikanlıları türkülerde tanırız.

Türküler, Türk milletinin binlerce yıllık kültürel zenginliğini, değerler ve inançlar dünyasını, sosyal yapısını, millî kimlik unsurlarını ve tarihî seyrini yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Türkçenin temiz, sade ve samimi örnekleri olan türküler, Türk milletinin kültürel kodlarını gelecek nesillere aktarıcı ve taşıyıcı bir işleve sahip olmasının yanında tarihe ışık tutabilecek birer belge niteliğine de sahiptir. Bu yönüyle türküler, bir yandan geçmişin ruhunu taşımakta, diğer yandan da sosyal değerleri ve kültürel mirası geleceğe aktarmakta önemli vazifeler üstlenmektedir. Türküler, Türk evladının hem kişisel, sosyal ve ruhsal gelişimi hem de toplumsal-kültürel kimlik müktesebatı için bitmez tükenmez bir millî kaynaktır.

3.1.5. Türkünün Türk Düşünce Hayatındaki Yeri

Türkü her şeyden evvel, tam manasıyla Türk milletinin duygu ve düşünce varlığının toplandığı bir millî ifadedir ve bütün Türk milletinin ortak sesidir. Türk insanı inançlarını, duygularını, düşüncelerini estetik bir tarzla ifade ederken, bunu en ince şekilde türkülerle gerçekleştirmektedir. Bu nedenle, türküler Türk milletine ve Türk kültürüne aidiyet özelliği taşımakta, Türk insanının duygu ve düşünce dünyası ile türküler arasında doğal bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal, inanç, eğitim, cinsiyet vb. farklılıklara rağmen

Türk insanı, türkülerden uzak yaşayamaz, hayat yolunda türküsüz yürüyemez. Türkülerin, Türk insanının düşüncesindeki yeri ve ehemmiyetinin kıymeti hiçbir musikiye benzemez. Ignacz Kunos, “Türk Halk Edebiyatı” adlı eserinde Adakale gençlerinden birinin söylediği türküyü dinlerken, “Söyle hemşehri, söyle o şarkıyı” dediğinde, Türk gencinin kendisine “Söylediğim beyit, şarkı değil, türküdür, türkü” diyerek “türkünün kimliği”ne sahip çıkmasına dikkat çekerek, türkü sözcüğünün Türk milletinin düşüncesindeki önemini ifade etmektedir:

Az gittik, uz gittik, dere tepe düz gittik, her günkü günümüzü gün ettik... Tâ ki, günlerden bir gün, Kazan derbendini geçtikten sonra “Adakale” dedikleri bir Türk adacığı önüne, yâni iskelesi olan Hırşova şehrine vardık. Türkleri, ilk defa olarak bu münasebetle gördüm. Bazıları diz çöküp, bazıları el-pençe divan durup veya bağdaş kurup sıra-sıra söğütler gibi Tuna kıyısında oturur, müşteri beklerlerdi. Bu adamların Türkçe konuştuklarını can kulağıyla dinlerken birdenbire Adakale gençlerinden birisinin ağzından hazin bir nağme çıktı. Oh! O yüreğimdiki sevinç, o gönlümdeki ferahlık!

-Söyle hemşehri, söyle o şarkıyı! diye yalvarırken o:

-Söylediğim beyit, şarkı değil, türküdür türkü... dedi (Kunos, 1978, s.24).

Türküler, Türk milletinin dil ve kültür atlasıdır. Türkülere bakıldığında, ortak Türk kültürünün özellikleri görülür. Türk milletinin ortak vicdanını, ortak kalbini, ortak aklını görürsünüz. Türkülerde yaşayan bütün hususiyetler, zengin bir kültürel birikimin, büyük bir duygu ve düşünce dünyasının yansımasıdır. Bu yönüyle türküler, Türk milletinin karakteristik özelliklerini taşır. Türk insanının his, hayal ve fikir âleminin sese ve söze dönüşüp dile getirilmesidir. Türk ne düşünür, ne hisseder ise, türkü de onu anlatır. Türküler, doğumundan ölümüne kadar Türk insanının vazgeçilmez sırdaşı olmuş; derdini, tasasını, sevincini, mutluluğunu, sevgisini, acısını türkülerle paylaşmıştır. Âşık Veysel’in “Dünya dolsa şarkıylan / Türküz Türkü çağırırız / Yola gitmek korkuyulan / Türküz Türkü çağırırız”(Oğuzcan, 1991, s.164) mısralarından türkülerin Türk insanı için ne kadar önemli olduğunu anlamaktayız. Türküler, Türk insanının his ve fikir âleminin derinliğini vermekte, tüm yönleriyle Türk’ün millî seciyesini ezgi ve müzik eşliğinde ifade etmektedir. Hikmet Turhan, “Memleket Türküleri” başlıklı makalesinde şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Türkün duyusu ne kadar derindir ve bu duyusharını bazan türkü ve şarkılarında ne temiz bir açıklıkla belli eder. Henüz bütün halk türkülerimizin, şarkılarımızın ve manilerimizin binde birini olsun toplayamadık. Türkün sevgisi yiğitçedir. Duruşu ağır ve gözleri derine dalan Türk köylüsünün içinde en derin acılar ve sezisler çarpışır. O duyduğunu her zaman belli etmez. Ancak coştığı zaman kendinden geçer ve derdini etrafa saçır. Kadınlarımızın, kızlarımızın gönlü de sevmek, sevilme, gönül verdiği erkeğe karşı vefa duygularile doludur. Burada topladığım bir kaç memleket şarkı ve türküsünü yazıyorum. Fakat bunları sazile çam dibinde, kaya başında, yaylalarda hem çalıp hem söyleyenler arasında dinlemelidir (Turhan, 1934).

Türküler, Türk kültürünün en samimi, en insani olan mahsulüdür. Türkçemizin en güzel şekilde kendini gösterdiği türküler, Türk insanının his ve fikir aynasıdır. Türk insanı, beşikten mezara kadar türkülerden ayrı düşemez. Türküler, Türk insanının ruh ve gönül haritası olmuştur. Türkünün inceliğinden ve estetiğinden uzak kalmak; his, fikir ve ruh yönünden içinde yaşadığın toplumdan da uzak kalmak demektir. Sosyal mevkii ve hayat tarzı ne olursa olsun bir kişi, türkülerin zevkine varabilmeli, türkülerin duygusal zenginliğinden kendine düşeni alabilmelidir. Türküleri gerçek anlamda dinleyen bir kişi; erdemi, insanlığı, sevgiyi, dostluğu, sadakati başlı başına türkülerden öğrenebilir, insanlara ve ait olduğu topluma bakış açısı değişir, eşsiz bir gönül zenginliği kazanır. Türküler, Türk milletinin vicdanıyla konuşur, bütün duygu ve düşünce özellikleriyle Türk milletine aittir ve onun ifade tarzını yansıtır. Pertev Naili Boratav, “Eğin Türkülerinin Başlıca Temleri” başlıklı makalesinde türkülerle ilgili şu bilgileri vermektedir:

Halk türküleri bu muvaffakiyetlerini 1-ihativa ettikleri beşerî temlere, 2-sosyal muhit ve şartlara tamamen uymalarına medyundurlar. Yani halk türküleri bir yandan bütün insanlarda müşterek olan duygu ve düşünceleri aksettirirler, diğer taraftan mahallî ve millidirler; kökleri vücut buldukları cemiyetin içindedir, mevzularile, ifade hususiyetlerle, tahassüs ve tefekkür tarzlarile bu cemiyete bağlıdırlar (Boratav, 1937).

Türk insanının hayatının her safhasında türküler vardır. Bu sebeple aşk, ayrılık, hasret, hüzn vb. her konuyu ihtiva eden türküler, hiçbir zaman eskimez. Doğal olarak buna; türkülerin millî karakter taşıdığına da ekleyebiliriz. Türküler, duygusal hususiyetlerinin yanında Türk insanının kendine özgü bir ifade tarzıdır. Dolayısıyla Türk’ü türküsüz düşünme imkânı yoktur. Türk insanı ile türkü ilişkisi; doğumundan ölümüne kadar devam eder. Bunun içindir ki, Türk insanı türkülerle eğlenir, türkülerle kederlenir, türkülerle düşünür. Dolayısıyla türküler, müşterek bir bilincin yansımasıdır. Türk insanının en zarif hislerini, hayal ve arzularını, yaşayış tarzını ifade etmektedir. Türküler, milletimizin tarihî süreci içinde gelişerek yayılmış, insanımızın değerler ve kabuller dünyasını yüzyıllar boyunca taşımış, geniş coğrafyalarda benimsenmiş⁹ ve büyük bir zevkle dinlenmiştir. İsmet Çetin, “Ortak Dert: Türküler” adlı makalesinde türkülerin, ortak vicdanın sesi olduğunu ifade etmektedir:

Türküler, doğumda ninni ile başlayıp ölümde ağıtlarla sonlanan hayat ezgilerimiz olmuş; dalga dalga, nesil nesil yayılıp zamanları aşarak bitmeyen bir yolculuğa çıkmış. Zihniyet

⁹ Tarihin belirli bir döneminde Türk milletinin yaşadığı, hâkim olduğu, mamur hâle getirdiği ve medeniyet kurduğu coğrafyalar türkülerimizde sıklıkla geçmektedir. Bu anlamda türkülerimiz bir taraftan Türk milletinin kültürel, tarihî ve sosyolojik muhtevasını gelecek nesillere taşıyor iken diğer taraftan da Türk’ün hâkim olduğu coğrafyalardaki millî varlığının vesikası durumundadır. Türk milletinin varlık gösterdiği geniş coğrafyaların isimlerini türkülerden öğrenmekteyiz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dursunoğlu & Güler, 2009.

dünyamızın ifade biçimi, evreni algılayışımız, hayatı yaşayışımızın hikâyesi olmuş. Toplumun bilinçaltıdır türküler. Kabuller dünyasının özeti, ortak vicdanın sesi olur hep (Çetin, 2020).

Türküler, adeta Türk insanının duyuş, düşünüş ve davranış zenginliğinin izdüşümüdür. Türküler, duygusal ve düşünsel derinliğini; dünya görüşü, kâinata bakış açısı ve ortak vicdanının sesi olarak topyekûn Türk milletinin “hayat felsefesi”nden alır. Dolayısıyla, türküler, Türk insanının duygu ve düşünce dünyasını, ince ve zarif bir üslûpla ifade edebilen kıymetli halk edebiyatı mahsulleridir. H. Ömer Özden, “Türkülerimize Felsefi Bir Bakış” başlıklı bildirisinde türkülerin, Türk milletinin duygu, düşünce, kabul ve kanaatler dünyasını yansıttığını, bu yönüyle Türk düşüncesinin türkülerde bulunabileceğini şu şekilde ifade etmektedir:

Buna göre türkülerimiz belli bir duygu örgüsü etrafında oluşmuşlardır. Duyguların aktarılması veya dışa vurumu, ya mimik ya davranış ya da söz ve yazı gibi bir ifade etme vasıtasıyla gerçekleştirilir. İşte bu ifade ediş sırasında duygularımıza ister istemez düşüncelerimiz de karışır. Türkülerimizin hikâyelerinde bu düşünceler görüldüğü gibi, bu hikâyenin ezgili bir şekilde söze aktarılışında, yani türkû haline gelişinde, bir başka ifadeyle soyut olan duygunun söze ve ezgiye aktarımında rol alan somut kelime ve kavramlarda da bu düşünceler görülür. Bu bakımdan her türkünün bir hikâyesi bulunduğu gibi aynı zamanda bir düşünce örgüsü de vardır. Bu düşünce örgüsü, bazı türkülerimizde duygunun önüne geçebilmektedir. Bu itibarla bütün türkülerimiz, toplumumuzun duygusal ve düşünsel dünyası ile maşeri vicdanın makes bulduğu çok değerli kültür varlıklarıdır. Bütün türkülerimizde toplumumuz tarafından önemsenen değerlerimizi, gelenek-göreneklerimizi, inançlarımızı, ibadetlerimizi, beğenilerimizi, insan-evren-Tanrı ilişkilerimizi, kısacası dünya görüşümüzü ve hayat felsefemizi bulabiliriz (Özden, 2013).

Engin bir his âlemini barındıran türküler, millî değerler çerçevesinde müşterek duyarlılıklarla oluşturduğu birikimi, geçmişten günümüze taşıyan bitmez tükenmez örneklerle doludur. Burada asıl dikkat etmemiz gereken, türkünün daha önce de bahsettiğimiz şekilde kendiyile birlikte bünyesindeki değerleri ve Türkçeyi geleceğe taşıma özelliğidir. Bu açıdan türkû, dil ve edebiyat kıymetinin yanında, kültürel değerleri nesilden nesile aktarma işlevine sahiptir. İşte bu özellikleri ile türkülerde, Türk dili, kültürü ve tarihinin yanında Türk insanının duygu ve düşünce zenginliğine ve bu zenginliğin sade bir zarafetle ifade edilmesini görürüz. Söz gelimi, gurbet türkülerinin kaynağı bir sosyal realitedir ancak lirik yapısıyla ince bir üslûp tarzı içinde bu toplumsal gerçekliği, belirli sembolik ifadelerle, bireysel duygu dünyasına özgü karakterize edilmiş hâle dönüştürerek yansıttığını söyleyebiliriz. Türkülerde yârden ayrılmanın vermiş olduğu hüznün hem sılada kalanı hem de sıldan ayrılanı ağlatmakta, gurbetin garipliğini hissettirmektedir. Örneğin, Meşhur “Kara Tiren Gelmez M’ola” türküsü, Türk insanının gurbet duygusunu en iyi şekilde anlatmaktadır:

Kara tiren gelmez m’ola

Düdüğünü çalmaz m’ola

Gurbet ele yâr yolladım

Mektubumu almaz m'ola

Allı gelin al olaydı

Selvilere dal olaydı

Gelen geçen yolculardan

Nazlı yâr beni soraydı

Aldım çantamı elime

Çıktım gurbetin yoluna

Böyle bilseydim sevmezdim

Düştüm âlemin diline

Allı gelin al olaydı

Selvilere dal olaydı

Gelen geçen yolculardan

Nazlı yâr beni soraydı (Yakıcı, 2013, s.249).

Gurbet temiyile tanınmış en güzel türkü örneklerinden birisi de Eğin yöresine ait olan “Yeşil Kurbağalar” adlı türküdür. Bu türkünün ilgi çekici sözlerinden biri ise “Gurbet icat eden görmesin cennet” kargışıyla gurbete sitemin ifade edilmesidir:

Yeşil kurbağalar öter göllerde

Kırıldı kanadım kaldım çöllerde

Anasız babasız gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın

Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin

Eğin dağlarında güller bitmiyor

Viran bahçelerde bülbül ötmüyor

Yârimin sevdası serden gitmiyor

Gel ağam, gel ağam, gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git

Eğin'in ardından akan Fırat'tır

Ağamın bindiği demir kırattır

Elime geçerse hayli murattır

Tez gel ağam, tez gel, olma muhannet

Gurbet icat eden görmesin cennet

Eğin'in etrafı dağdır, meşedir

İçinde oturan beydir, paşadır

Yüz elli mahalle, beş yüz köşedir

Gel ağam, gel ağam, olma yalancı

Benim ahım eder seni dilenci

Ağam Istanbul Eğinli misin?

Sılaya gelmeye yeminli misin?

Yoksa bana da mı emin değilsin?

Tez gel ağam, tez gel, eğlenmeyesin

Elde güzel çoktur, evlenmeyesin (Öztelli, 1972, s.87).

Vefa, cömertlik, fedakârlık, cesaret, dürüstlük, yardımseverlik ve misafirperverlik gibi Türk milletinin değerleri türkölere sinmiştir. Türk insanı özellikle sözünü yerine getirme, sevgi ve bağlılığı unutmama, vefakâr davranma gibi yüksek hasletlere sahiptir. Vefayı yansıtan en güzel örneklerden biri ise “Asker Yolu Beklerim” adlı türküdür. Türküde bir yandan eşini askere yollayan bir genç kızın dilinden özlem duygusu dile getirilirken, diğer yandan da askerlik süresi boyunca onu bekleyeceği mesajı verilmektedir:

Asker yolu beklerim

Günü güne eklerim

Sen git yârim talime de

Ben sılayı beklerim

Pilav pişirdim yavan

Üstüne kestim soğan

Yatağına uzandım da

Uyan askerim uyan

Mendilimde tel oya

Gülmedim doya doya

Asker yolu beklerim de

Günümü saya saya

Sucu sucu suyunan

Sovan acısıyınan

Küsüdüm de barıştım

Yarin bacısıyınan (Özbek, 1975, s.320).

Türküler, Türk insanının duygu ve düşünce birikimini sadece geçmişten geleceğe taşımakla kalmaz, aynı zamanda Türk milletinin her bir ferdi için ortak kader, ortak keder etrafında buluşturur, duygu ve düşünce birliğinde yakınlaştırır. Örneğin, Şanlıurfa'nın Fransız işgaline karşı gösterdiği millî mücadele ve zaferi konu alan “Kurtuluş Türküsü”nde¹⁰ Türk insanının vatan, millet ve bayrak gibi millî değerler etrafında nasıl kenetlendiği ve Kuvayı Milliye ruhuyla düşmanı nasıl yendiği ifade edilmektedir. Bu türkünün sözleri şu şekildedir:

¹⁰ Kurtuluş savaşı türkü örnekleri için bkz. Tanses, 2006.

Tıfıdır hastahana karşı ma karşı
Zalım Fıransızın bomba atışı
Urfa çetelerinin süngü takışı
 Di yeri yeri Saim Beğim yeri,
 Çetelerin gidiyor dönmiyor geri
Kolumu salladım toplar oynadı
Kara daş içinden asker kaydadı
Yaşasın Urfalılar teslim olmadı
 Di yeri yeri Saim Beğim yeri,
 Çetelerin gidiyor dönmiyor geri
Fıransızın başında kırmızı fesler
Atılıyor bombalar, gelmiyor sesler
Bütün ruhlar uçmuş kalmış kafesler
 Di yeri yeri Saim Beğim yeri,
 Çetelerin gidiyor dönmiyor geri
Şişkonun damından atladım geldim
Cephanam töküldü topladım geldim
Hayın Fıransızı pakladım geldim
 Di yeri yeri Saim Beğim yeri,
 Çetelerin gidiyor dönmiyor geri (Özbek, 1975, s.372).

Bu millî duygularla bilinen bir diğer türkü de “Kara imiş şu Antep’in yazısı” mısraıyla başlayan “Antep Türküsü”dür. Fransız işgaline karşı millî mücadele verirken eşini, evladını ve kardeşini şehit veren Antepîlilerin acılarını bu türküden öğreniriz:

Kara imiş şu Antep’in yazısı
Yaktı yandırdı bütün âlem nâsı
Yürekten çıkmıyor kardaş acısı
 Hani benim mor sümbüllü bağlarım
 Antep diye hazin hazin ağlarım
Mağaralardan geliyor ağıtlar sesi
Yaktı yandırdı âlem nâsı
Pazarda satılır şehitler fesi
 Hani benim mor sümbüllü bağlarım
 Antep diye hazin hazin ağlarım
Kavaklığın şirazesı bozuldu
Hamanaz'a kara çadır kuruldu
Camilerde şehit kabri kazıldı
 Hani benim mor sümbüllü bağlarım
 Antep diye hazin hazin ağlarım
Fransızlar her taraftan yürüdü
Yağ kalmadı yüreklerde eridi
Nice yiğitler istihkâmda çürüdü
 Hani benim mor sümbüllü bağlarım
 Antep diye hazin hazin ağlarım
Fransızlar dört taraftan geldiler
Top sesinden hep sabiler öldüler
Nice gelinler evde bakes kaldılar

Hani benim mor sümbüllü bağlarım
Antep diye hazin hazin ağlarım (Öztelli, 1972, s.702-703).

Türk halk edebiyatı mahsulleri, Türk milletinin millî bilinci ve hislerinden doğan, Türk insanının duyusu, düşünüş ve ortak anlayışının Türkçe ile estetik incelikte ifade edilmesidir. Sözlü geleneğin anonim veya şahsi mahsulleri geleneksel damarı, orijinal niteliği ve sanat kuvvetiyle geçmişten günümüze kadar milletimizin gönlünde kendisine mümtaz ve müstesna bir yer bulmuş ve millî seciyenin hususiyetlerini ifade etmiştir. Türk kültürel kimliğinin oluşumunda asırlarca Türk insanının kolektif his, fikir ve telakkisinin yansıması olarak önemli bir vazife üstlenmiştir. Türk milleti türkülerle sevinmiş, hüznlenmiş, düşünmüş, gülmüş ve dertleşmiştir. Dolayısıyla Türk insanı, karşılaştığı olaylar karşısında kendi duygu ve düşüncelerini türkülerle ifade etmiş, bu özelliğiyle Türk'ün fikir, zevk ve sanat anlayışını yansıtmaya sebebiyle, millî Türk kimliğinin asli bir parçası olmuştur. Türkü türküsüz, türküler de Türksüz düşünmek mümkün değildir. Ne Türk'ün türkülere verdiği mana ne de türkülerin Türkleri anlatma gücü unutulmamalıdır. Oğuz Tansel, "Türkü ve Destanların Dokusu, Yaşayan Yönleri" başlıklı makalesinde destan ve türkülerin yaşayan, canlı özelliklerini maddi, manevi ve ahlaki öğeler olmak üzere üç grupta toplamakta, türkülerde kendimizi bulduğumuzu, dertlerimizden kurtulmaya çalıştığımızı, iç huzura kavuştuğumuzu ifade etmektedir:

Her iki destan-türküden çıkardığımız öğeler, bu çeşit türlerin yaşayan yönlerini bize verir. Bu öğeleri aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- a) At, kılıç, kargı, yay... gibi yiğitlik, araçlarıyla bezenen maddi kısımlar.
- b) Güven, arkadaşlık, mertlik, yiğitlik, fedakârlık, aşk, ayrılık, (namus)... gibi duyguya dayanan manevi öğeler.
- c) Fakirlere, arıklara yardım, büyüklere, yaşlılara saygı ve iyi muamele, aman diyene kılıç kaldırmamak gibi ahlaki öğeler. Konusu yergi olan destanlarda bu öğelerin karşıtlarının işlendiği görülür.

Dedelerimizin savaş akşamlarında zevkle dinledikleri destanlarla günlük hayatın yükü altında ezilen insan ruhu tek veya toplu halde söylenen türkülerde kendini bulmağa, dertlerden biraz olsun kurtulmağa çalışır. Böylece insan ruhundaki her zaman meydana çıkmıyan kuvvetlerin ışıklanması, ayaklanması kişileri iç huzuruna götürür (Tansel, 1953).

Yüzyıllar boyunca Türk milletinin duygularını, düşüncelerini, hüzn ve sevinçlerini dile getirmek, ortak vicdanın sesini duyurabilmek için türküler etkili bir rol üstlenmişlerdir. Türk'ün hayat tecrübesini, keder, neşe, heyecan ve sevgisini, kendine has bir ezgiyle bütünleşerek, ince bir üslupla anlatan türkülerimiz, Türk milletinin kültür hazinesinin mühim bir tarafını teşkil etmektedir. Türk düşüncesi, bütünüyle türkülere yansımıştır. Türk insanının erdemi, inancı, gönül zenginliği, zevk ve inceliği, kahramanlığı, vatanseverliği, dünyaya bakış açısı türkülerle gizil veya açık bir şekilde nesilden nesile aktarılmış,

kabuller dünyamız ve değerler sistemimiz yüzyıllar boyunca türküler aracılığıyla taşınmıştır.

3.1.6. Türkülerin Sınıflandırılması

Türkülerin sınıflandırılması hakkında birçok araştırmacı ve bilim insanı tarafından çeşitli yönleriyle tasnif çalışması yapılmıştır (Muhtar, 1934; Demirci, 1938; Reinhard, 1968; Boratav, 1969; Dizdaroğlu, 1969; Öztelli, 1972; Özbek, 1975; Dilçin, 1983; Gözaydın, 1989; Akdoğu, 1996; Boratav ve Özdemir, 1999; Kaya, 1999; Baba, 2001; Özsoy, 2005; Güven, 2005; Başgöz, 2008; Aslan, 2008; Onay, 2012; Artun, 2012; Yakıcı, 2013). Bu çalışmalarda türküler genellikle yapısı, konusu ve ezgileri bakımından sınıflandırılmıştır. Türküler, çok boyutlu özelliklere sahip olduğu için tasnif edilmesi pek kolay olmamış, üzerinde araştırmacıların ve bilim insanlarının –ezgi, konu ve şekil açısından- ittifak sağladığı bir kategorize çalışması henüz yapılmamıştır. Türkülerin sınıflandırılma çalışmalarına Avrupalı araştırmacı ve bilim insanları erken bir dönemde ilgi duymuş, yabancı araştırmacılar ilk tasnif çalışmalarında bulunmuştur.

Ignacz Kunos, 1889 yılında yayımladığı “Oszmán-Török Népköltési Gyűjtemény” başlıklı eserinde türkü örneklerini de vererek “1-Maniler, 2. Aşk türküleri, 3. Eşkıya ve asker türküleri, 4. Bekçi-ramazan türküleri, 5. Karışık türküler” olarak beş ana grupta tasnif etmiştir (Kunos, 1889, s.181-392). Ahmet Muhtar, René Gris la Vallière’den tercüme ettiği “Halk Türküleri” başlıklı makalede türküler şu şekilde tasnif etmiştir:

Bizi az çok tasnif edebilecek bir tasnif şekli şöyle olabilir:

I- Çocukluk türküleri (Ninniler, “Ronde”lar)

II- Türkülü danslar, oyunlar

III- Aşk türküleri, bahar türküleri, kır hayatına müteallik (pastoral) türküler

IV- İzdivaca ait türküler

V- Hiciv türküleri, içki türküleri

VI- Hal ve mevkiye ait türküler, dinî türküler, ilâhiler, âdetler, düğün ve bayramlar

VII- Sanatlara ait türküler, askerlik türküleri

VIII- Hikâyeî türküler, şikâyetli türküler, efsaneler

IX- Millî, mahallî ve mıntıkavî türküler, tarihî türküler (Vallière, 1934).

Yusuf Ziya Demirci, “Köy Halk Türküleri” adlı eserinde türküler ezgilerine ve konularına göre sınıflamıştır. Bilimsel bir nitelik taşımayan bu tasnif şu şekildedir:

Türkülerimiz tipleri itibarile iki kısma ayrılmaktadır. Kırık hava yani (mezûre) türküler kırık hava ve oyun havaları bu kısma dahildir. Uzun hava, yani (resitatif) türküler ki kaya başı,

Çukurova, Bozlak bu çeşittendir. Kayabaşı tabiri garbî Anadolu'da, Bozlak ve Çukurova tabiri de orta ve cenup kısımlarda söylenmektedir. Karadeniz kıyılarındaki çok oynak havalara şark vilâyetlerinde yalı havası derler. Yeni çıkan bir türkü eski ve evvelce mevcut olan şarkıdan nağme ve güfte itibarıyla istifade eder. Çok defa sözler eski bestelere geçirilerek söylenir. Anadolu'da halen türkü çıkarılan köyler vardır. Türkülerin intişar sahaları:

Türkülerini bu noktadan üç kısma ayırmak mümkündür.

1. Mevziî ve mahallî türküler
2. Az münteşir türküler
3. Çok münteşir ve köklü türküler (Demirci, 1938, s.13-14).

Cahit Öztelli, “Evlerinin Önü” adlı çalışmasında türkülerini konu bakımından “olaylı türküler” ve “duygusal türküler” olmak üzere iki ana kısma ayırmıştır. Bununla birlikte türkülerin konusunu daha geliştirerek aşağıdaki gibi bir tasnif yapmış, “Halk Musikisinde Usûller” başlığı altında da ezgileri “uzun havalar” ve “kıruk havalar” olmak üzere iki bölümde sınıflamıştır. Cahit Öztelli'nin yapmış olduğu bu tasnif çalışması, ilerleyen süreçte birçok araştırmacı ve folklorist için kaynak olmuştur:

1. Ninniler, çocuk türkülerini
2. Doğa ve çoban türkülerini
3. Aşk türkülerini
4. Tören ve mevsim türkülerini
5. İş ve esnaf türkülerini
6. Derebeyi, eşkiya, cinayet türkülerini
7. Kahramanlık türkülerini
8. Ağıtlar (ölüm türkülerini)
9. Güldürü türkülerini (mizahî)
10. Oyunumsu (dramatik) türküler
11. Oyun (dans) türkülerini

Bu ayırmada hiçbir zaman kesinlik yoktur. Çoğu zaman birbiri ile karışır. Örneğin bir kahramanlık türküsü bir yandan oyun havası da olabilir. Bunun gibi tören türkülerini oyun türküsü de olur. Bir doğa türküsü aşk türküsü niteliği de taşıyabilir. Bu bakımdan biz kitabımızda daha geniş ve serbest bir ayrımı uyguladık. Sıralama bakımından şöyle bir sınıflama meydana getirdik: ‘Aşk türkülerini, Tören türkülerini, Eski türküler, Ninniler, Ağıtlar, Doğa ve Çoban türkülerini, Olaylı türküler, İş türkülerini, Mahpushane türkülerini, Askerlik türkülerini, Dış Türklerin (Kıbrıs, Kerkük, Kırım, Rumeli, Deliorman (Bulgaristan), Gagauz (Romanya), Kuzey Türkleri, Yakut, Türkistan, Kırgız, Sart Türkleri, Afganistan) türkülerini, Esnaf türkülerini, Dinî türküler, Tarih olayları ile ilgili olanlar, Efe, Zeybek, Oyun türkülerini... (Öztelli, 1972, s.16-17).

Türkü konusu hakkında önemli çalışmalara imza atan Pertev Naili Boratav, “100 Soruda Türk Halk Edebiyatı” adlı eserinde türkülerini, konuları ve icra görevleri bakımından bilimsel anlamda tasnif etmeye çalışmıştır. Pertev Naili Boratav, bu tasnif denemesinde türkülerin ezgi/müzik kısmına hiç değinmemiş, daha çok içeriği ve sözel unsurları üzerinde durmuştur. Pertev Naili Boratav'ın tasnif çalışması şu şekildedir:

İşte Türkiye'nin hark geleneğindeki türkü gereçlerini göz önünde tutarak önerdiğimiz aşağıdaki bölümlere bileşik bir düzendir. “A” bölümünü belirleyen, türkülerin konulan, “B” bölümünü belirleyen de kullanıldıkları yerler, gördükleri vazifeler, ya da söylenmelerini şartlandıran vesilelerdir.

“A” bölümü şu çeşitlenmeleri gösterir:

1. Lirik türküler:

a) ninniler, b) aşk türküleri, c) gurbet türküleri, askerlik türküleri, hapisane türküleri, ç) ağıtlar, d) çeşitli başkaca duyguluk konular üzerine türküler.

2. Taşlama, yergi ve güldürü türküleri.

3. Anlatı türküleri: a) Efsane konulu türküler, b) bölgelere ya da bireylere özgü konuları olan türküler, c) tarihlik konuları olan türküler.

“B” bölümünün çeşitlenmeleri:

4. İş türküleri.

5. Tören türküleri: a) bayram türküleri, b) düğün türküleri, c) dinlik ve mezheplik törenlere değgin türküler, ç) ağıt töreninde söylenen türküler.

6. Oyun ve dans türküleri: a) Çocuk oyunlarında söylenenler, b) büyüklerin oyunlarında söylenenler.

“A” bölümündeki üç çeşit, türkünün metninde geliştirilen konu ile belirlenirler; türkünün içeriği ile gördüğü iş, söylenmesini şartlandıran vesile ayrı ayrı gösterilemez, birbirinden ayrı düşünülemez niteliktedir bunlarda; bir örnekle bu düşüncüyü belirtelim: bir gurbet türküsü, yalnız kişinin gurbete çıktığı belli bir anda, ya da gurbete çıkması üzerine, geride kalanlarca, belli bir yerde, belli bir zamanda söylenmez; ancak, gurbet duygusunu anlatmak için ve türlü vesilelerle söylendiği zaman dinleyenleri —ve de söyleyeni— bu özel anlamı ile duygulandırmaya yarar o. —“B” bölümündeki üç çeşitte ise, metinlerdeki konunun hemen hemen hiç önemi yoktur; türküler söylenmelerine vesile olan olgular şartlandırır. Örneğin, bir dans türküsünün sözleri ayrılık, ya da sevdâ duygularını dile getirebilir, güldürü ya da taşlama anlamı taşıyabilir; o, temposu ile ve belli bir oyun oynanırken söylendiği için ‘oyun türküsü’ olmuştur (Boratav, 1969, s.163-164).

Ahmet Talat Onay, “Türk Halk Şiirinde Şekil ve Türler” başlıklı eserinde türkülerin şekli ne olursa olsun, ezgileriyle ayırıcı bir özelliğe sahip olduğunu belirtmiş, “Ezgiye Göre Türler” başlığı altında türkülerini, ezgilerine göre tasnif etmiştir:

1- Kayabaşı: Çobanların, dağlarda dolaşanların söyledikleri türkülerdir ki, mânâ ile basit, lisan ciheti ile ibtidai ve kabadır.

2- Ezgi: Köylülerin uğultulu bir lahn ile söyledikleri türkülerdir ki, bozuk, bozlak, Kervankıran gibi türleri vardır.

3- Varsağı: Çok eskiden Tarsus civarında oturan Varsak aşiretinin söyledikleri bir tür besteli kayabaşları (takliden söylenen nazımlar)’ıdır. Varsağılar pek az on bir, en çok sekiz hecelidir. Şekli koşma yahut türküler gibidir. Bunların en bariz vasfı beste ile sert ve dağlı diliyle söylenmiş olmalarıdır. Meşhur saz şairi Karacaoğlan’ın varsağları meşhurdur.

4- Türkü: Türklere mahsus lahn ile söylenen şarkılardır. Şekilden ziyade lahne, besteye benzer.

5- Türkmanî: Türkmenlere mahsus ezgi ile söylenen şarkılardır ki, türkülerden ancak ezgi ile ayırt edilir.

6- Şarkı: Aruz ve hece vezinleri ile yazılıp, musiki bilenler tarafından bestelenen parçalardır. Şarkıların eski adı murabbadır ve menşei nihayet 16. asra kadar varır. Aslında şarkı olması mümkündür.

Hülâsa: Her bendin mısraları, nakaratları, şekilleri ne olursa olsun türküler ancak nağmeleriyle tefrik, en bariz vasıflarına izafetle tevsim olunurlar. Türkülerin nağmeleri muhitlerine göre tebeddül eder. Bununla beraber bir türkünün birçok parçaları başka türküleri de karışır ve çok

defa şekli değişir. Bazen bir muhite ait olan bir türkü bütün memlekete yayılır; kavmin müşterek malı halini alır ve her memleket halkı kısmen veya tamamen onu benimser. Bunlar için zaman ve mekân tayini imkânsızdır. Türkülerin hece adedi muayyen değildir. En az beş, en çok on altı hecelidir. En ziyade kullanılan vezinler 5, 7, 8, 11, 13, 14, 15 hecelidirler. Kıvrak nağmelerde, oyun havalarında 5, 7, 11, 13 yani tek heceliler üstün tutulur (Onay, 2012, s.87).

Hikmet Dizdaroğlu, “Halk Şiirinde Türler” adlı müstakil eserinde türküler, ezgileri, konuları ve yapılarına göre sınıflamaya çalışmıştır:

1. Ezgilerine göre: Mahmut Ragıp Gazimihal, ezgilerini dikkate alarak, türkülerini ikiye ayırıyor: Usulsüzler, usullüler. Usulsüz olanları uzun havalar’dır. Bunun da çeşitleri vardır: Divan, bozlak, koşma, hoyrat, Çukurova.

Usullü havalar, genellikle oyun havalarıdır. Konya’da usullü havalara oturak, Urfa’da ise kırık adı verilmektedir.

Yusuf Ziya Demircide aynı sınıflamayı yapmakta ve şöyle demektedir: ‘Türkülerimiz tip itibariyle iki kısma ayrılmaktadır: Kırık hava, yani mezûre türküler; kırık hava ve oyun havaları bu kısma dahildir. Uzun hava, yani resitatif türküler ki kayabaşı, Çukurova, bozlak ve Çukurova tabirleri de orta ve cenubî kısımlarda söylenmektedir.

2. Konularına göre:

1.Ninniler ve çocuk türküler; 2. Doğa üzerine türküler; 3. Aşk türküler; 4. Kahramanlık türküler; 5.Askerlik türküler; 6. Tören türküler; 7. İş türküler; 8. Eşkıya türküler; 9. Acıklı olaylarla ilgili türküler; 10. Güldürücü türküler; 11. Karşılıklı (diyaloglu) türküler; 12. Oyun türküler; 13. Ölüm türküler (ağtlar).

3. Yapılarına göre:

- a. Mânî kıtalarından kurulu türküler
- b. Dörtlüklerle kurulu, dördüncü dizeleri kavuştak olan türküler
- c. Dörtlüklerle kurulu türküler
- ç. Bentleri dörtlük, kavuştağı tek dize olan türküler
- d. Bentleri dörtlük, kavuştağı iki dizeli olan türküler
- e. Bentleri dörtlük, kavuştağı üçlük olan türküler
- f. Bentleri de, kavuştakları da dörtlük olan türküler
- g. Bentleri dörtlük, kavuştakları beşlik olan türküler
- ğ. Üçlüklerden kurulu türküler
- h. Bentleri üçlük, kavuştağı tek dizeli türküler
- ı. Bentleri üçlük, kavuştakları iki dizeli türküler
- i. Bentleri de kavuştakları da üçlüklerle kurulu türküler
- j. Bentleri üçlük, kavuştakları dörtlük olan türküler
- k. İki dizeli türküler
- l. Bentleri iki, kavuştakları bir dizeli türküler
- m. Bentleri de, kavuştakları da iki dizeli türküler
- n. Bentleri iki, kavuştakları altı dizeli türküler (Dizdaroğlu, 1969, s.105-121).

Nevzat Gözaydın, “Anonim Halk Şiiri Üzerine” adlı makalesinde örnekleriyle birlikte türküler, şekil yapıları bakımından sınıflamıştır. Nevzat Gözaydın’ın türküler yapı esaslı tasnifi şu şekildedir:

- 1/a) İki dizeli türküler
- 1/b) İki dizeden oluşan, bağlantıları bir dizeli türküler
- 1/c) İki dizeden kurulmuş, bağlantısı da iki dize olan türküler
- 1/d) İki dizeden kurulmuş, bağlantısı üç dize olan türküler
- 1/e) İki dize ile kurulan, bağlantısı dört dize olan türküler.
- 1/f) İki dizeden kurulmuş, bağlantısı beş dize olan türküler
- 1/g) İki dizeden kurulmuş, bağlantısı altı dize olan türküler
- 2/a) Üçlüklerle kurulmuş olan türküler
- 2/b) Üçlüklerle kurulmuş, ancak bağlantısı üçüncü dize olan türküler
- 2/c) Üçlüklerle kurulmuş, bağlantısı bir dize olan türküler
- 2/d) Üçlüklerle kurulmuş, bağlantısı iki dize olan türküler
- 2/e) Üçlüklerle kurulmuş, bağlantısı üç dize olan türküler
- 2/f) Üçlüklerle kurulmuş, bağlantısı iki + dört dize olan türküler
- 2/g) Üçlüklerle kurulmuş, bağlantısı dört dize olan türküler
- 2/h) Üçlüklerle kurulmuş bağlantısı beş dize olan türküler
- 3/a) Dörtlüklerle kurulmuş olan türküler
- 3/b) Mânî dörtlüklerinden kurulmuş türküler
- 3/c) Dörtlüklerle kurulmuş, bağlantısı bir dize olan türküler
- 3/d) Dörtlüklerle kurulup bağlantısı bir (aynı) dize olan türküler
- 3/e) Dörtlüklerle kurulmuş, bağlantısı iki dize olan türküler
- 3/f) Dörtlüklerle kurulmuş, bağlantısı üç dize olan türküler
- 3/g) Dörtlüklerle kurulmuş, bağlantısı dört dizeden oluşan türküler
- 3/h) Dörtlüklerle kurulmuş, bağlantısı beş dizeden oluşan türküler
- 3/i) Dörtlüklerle kurulmuş, bağlantısı altı dize olan türküler
- 4- Altılıklarla kurulmuş, bağlantısı dört dizeden oluşan türküler
- 5- Bağlantısı başta yer alan türküler (Gözaydın 1989).

Pertev Naili Boratav ve Fuat Özdemir'in yayına hazırladığı, Ahmet Şükrü Esen'in "Anadolu Türküleri" isimli eserinde, araştırmacılar tarafından türkülerin sadece yapısal tasnifi yapılmış, türküler yapı itibarıyla "Yapılarında kararlılık gösteren türküler" ve "Yapılarında kararlılık bulunmayan türküler" olmak üzere iki ana kısımda sınıflandırılmıştır:

- A. Yapılarında kararlılık gösteren türküler: Bu bölümde yer alan türküler –özellikle bentleri dikkate alınarak- şöyle kümelendirilebilir:
 - a. Bentleri dört dizeli türküler: Bentleri dört dizeli olan türkülerin dördüncü dizeleri "bağlama" özelliğindedir. Ancak, bağlamalar, kendi aralarında bir benzerlik göstermezler, ayrı yapıda olabilirler (...)
 - b. Bentleri üç dizeden oluşan türküler: Bu yapıda olan türküler iki ayrı biçime sahiptirler. Türkülerin bir bölümü üç dizelik bentlerden, diğer bir bölümü ise gene üç dizelik bentlere değişik sayıdaki bağlamaların eklenmesinden oluşur (...)

c. Bentleri iki dizeli türküler: Elimizdeki türkü metinleri içerisinde örneklerine az rastlanan bentleri iki dizeli türküler, dize eksilmesi sonucu iki dizeye düşmüş olmalıdır. Türkü bentleri bağlamasız oldukları gibi bir ya da birden çok dizeli bağlamalar da alabilirler (...)

ç. Mani dörtlüklerinden oluşan türküler: Mani düzenindeki dörtlükler, belli bir ezgi eşliğinde türküyü dönüştürülerek söylenirler. Hazır mani dörtlüklerinden yararlanıldığı gibi, türkü için yaratılan maniler de vardır (...)

B. Yapılarında kararlılık bulunmayan türküler: Anadolu türkeleri içerisinde yer alan metinler, her zaman yapısal bir kararlılık göstermiyorlar. Türkülerin sözlü gelenekte yaşamaları onların dizelerinde, uyak örgülerinde düzensizliklere yol açılmasına neden oluyor. Toplumda var olan bir düşünceyi yansıtan aşağıdaki türküde bentler arasında dize sayısı bakımından farklılık görülüyor. Birinci bent iki, ikinci bent üç dizeli. Birinci bendin üçüncü dizesi ya unutulmuş yazıya geçirilmemiş ya da bir çeşitlenme olarak bu biçimiyle bir başka yörede böyle söylenegelmiştir. Bu tür halk yaratmalarının uzun süreler sonucu oluşturulduğu dikkate alınırsa, ben birinci olasılığın daha geçerli olacağını düşünüyorum. Örnek:

Gide gide şu dağları yol ettim

Aynalı kızı ben kendime mal ettim

Engine hey deli gönül engine

Şimdi rağbet güzel ile zengine

Dar sokağı höllük ile örseler

Kötüleri martin ile vursalar

Benim sevdiğimi bana verseler

Engine (...) (Boratav & Esen, 1999, s.9-22).

Buraya kadar gördüğümüz, Hikmet Dizdaroğlu, Nevzat Gözaydın, Pertev Naili Boratav ile Fuat Özdemir'in tasnif çalışmaları türkülerin yapısal özellikleri açısından değerlendirilmiş, türkülerin ezgi ve konu özellikleri hakkında görüş ifade edilmemesi son derece üzerinde durulması gereken bir konudur. Edebiyat araştırmacılarından Cem Dilçin, "Örneklerle Türk Şiir Bilgisi" adlı eserinde türkülerin ezgileri, konuları ve yapıları bakımından geniş bir tasnife tabi tutmuştur. Cem Dilçin'in türkülerini tasnifi şu şöyledir:

Türküler ezgileri, konuları ve yapıları bakımından sınıflanabilir. Ayrıca söylendikleri bölgelere göre de ad alırlar: Bingöl ağzı, Urfa ağzı, Eğin ağzı gibi. Kimi tanınmış türküler de içindeki en etkili sözlerle anılır: Ayşem, Zeynebim, Fidayda, Adanalı gibi.

1. Ezgilerine Göre Türküler:

Türküler ezgilerine göre usulsüzler ve usullüler olmak üzere ikiye ayrılır. Usulsüzlerin divan, bozlak, koşma, hoyrat, kayabaşı, Çukurova gibi çeşitleri vardır. Bunların hepsi de uzun havalardır. Usullü türküler, genellikle oyun havalardır. Bunlara Konya'da oturak, Urfa'da kırık adı verilir.

2. Konularına Göre Türküler:

Türkülerin, konu bakımından çok çeşitli sınıflamaları yapılmıştır. Türkülerdeki belli başlı konular göz önüne alınarak şöylece sınıflanabilir: Ninniler, Çocuk türküler, Doğa türküler, Aşk türküler, Kahramanlık ve askerlik türküler, Tören türküler, İş türküler, Karşılıklı türküler, Ölüm türküler (Ağıtlar), Oyun türküler.

3. Yapılarına Göre Türküler:

1. Bentleri mâni dörtlükleriyle kurulan türküler

a- Mâni dörtlükleriyle kurulan kavuşaksız türküler

b- Kavuşakları mâni biçiminde olan türküler

- c- Kavuştakları 1 dize olan türküler
- d- Kavuştakları 2 dize olan türküler
- e- Kavuştakları 3 dize olan türküler
- f- Kavuştakları 4 dize olan türküler
- 2. Bentleri dörtlüklerle kurulan türküler
 - a- Dörtlüklerle kurulan kavuşaksız türküler
 - b- Bentlerinin dördüncü dizesi kavuştak olan türküler
- 3. Bentleri üçlüklerle kurulan türküler
 - a- Üçlüklerle kurulan kavuşaksız türküler
 - b- Kavuştakları 1 dize olan türküler
 - c- Kavuştakları 2 dize olan türküler
 - d- Kavuştakları 3 dize olan türküler
 - e- Kavuştakları 4 dize olan türküler
- 4. Bentleri beyitlerle kurulan türküler:
 - a- Beyitlerle kurulan kavuşaksız türküler
 - b- Kavuştakları 1 dize olan türküler
 - c- Kavuştakları 2 dize olan türküler
 - d- Kavuştakları 3 dize olan türküler
 - e- Kavuştakları 4 dize olan türküler (Dilçin, 1983, s.290-305).

Türkülerin tasnif edilmesi konusunda yapılan önemli çalışmalardan biri de Erman Artun’a aittir. Erman Artun, “Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı” adlı eserinde türkülerini ezgi, konu ve yapıları olmak üzere üç perspektiften sınıflandırmıştır. Araştırmacının, ayrıntılı olmasa da türkülerin ezgi yönünden de bahsetmesi, şekil yapısı bakımından da dikkat çeken bir sınıflama yapması son derece önemlidir:

Ezgilerine Göre Türküler:

- 1. Usullü Türküler
- 2. Usulsüz Türküler

Konularına Göre Türküler:

- 1. Lirik Türküler
- 2. Taşlamalı-Takılmalı Türküler
- 3. Olay Türküleri
- 4. Tören ve Mevsim Türküleri
- 5. İş ve Meslek Türküler
- 6. Doğayı Konu Alan Türküler
- 7. Öğütlemeli Türküler
- 8. Oyun Türküleri

Yapılarına Göre Türküler

- 1. Bentleri Mani Dörtlükleriyle Kurulan Türküler

a. Mani Dörtlükleriyle Kurulan Kavuştaksız Türküler

b. Kavuştakları Mani Biçiminde Olan Türküler

c. Kavuştakları Tek Dize Olan Türküler

d. Kavuştakları İki Dize Olan Türküler

e. Kavuştakları Üç Dize Olan Türküler

f. Kavuştakları Dört Dize Olan Türküler

2. Bentleri Dörtlüklerle Kurulan Türküler

a. Dörtlüklerle Kurulan Türküler

b. Bentlerinin Dördüncü Dizesi Kavuştak Olan Türküler

3. Bentleri Üçlüklerle Kurulan Türküler

a. Üçlüklerle Kurulan Kavuştaksız Türküler

b. Kavuştakları Tek Dize Olan Türküler

c. Kavuştakları İki Dize Olan Türküler

d. Kavuştakları Üç Dize Olan Türküler

e. Kavuştakları Dört Dize Olan Türküler

4. Bentleri Beyitlerle Kurulan Türküler

a. Beyitle Kurulan Kavuştaksız Türküler

Bu türkülerin kafiye şeması şöyledir: aa/bb/dd

b. Kavuştakları Tek Dize Olan Türküler

c. Kavuştakları İki Dize Olan Türküler

d. Kavuştakları Üç Dize Olan Türküler

e. Kavuştakları Dört Dize Olan Türküler

5. Karşılıklı Türküler/Atma Türküler (Artun, 2012, s.39-43).

Şükrü Elçin, “Halk Edebiyatına Giriş” adlı eserinde türkülerin konuları, şekilleri ve ezgilerine göre tasnif edildiğini, bu sınıflandırma ölçütleri arasında türkülerin ezgi yönünün daha sağlam olduğunu ifade etmektedir. Şükrü Elçin, türkülerin sadece ezgi tasnifini yapmıştır. Buna göre ezgi kısmı, “uzun hava” ve “kırık hava” olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır:

Halk edebiyatımızın bu zengin mahsullerini konularına, şekillerine ve ezgilerine göre üç şekilde tasnif etmek mümkündür. Oldukça itibârî ve izafî karakter taşıyan bu tasnifler arasında beste esasına göre yapılanı daha dayanıklı görünmektedir. Buna göre türkülerimiz “uzun hava” ve “kırık hava” olmak üzere iki kolda toplanmaktadır. Usul ile çalınmayan, her sanatkarın isteğine bağlı, tam bir şekil göstermeyen ve Batı musikisinde mevcut resitatif karşılığı ezgiler “uzun hava” adını almaktadır. Bozlak, Maya, Divan, Egin, Hoyrat, Çukurova, Türkmânî vb. ezgiler bu gruptandır. Ölçüsü ve ritmi belli ezgiler ise “kırık hava” içinde düşünülmektedir. Karadeniz Horonları, Kuzey Doğu Bar’ları ve Batı Anadolu Zeybekleri gibi oyunlarda kırık havanın sürekliliği göze çarpar (Elçin, 2004, s.196).

Mehmet Özbek, “Folklor ve Türkülerimiz” adlı eserinde türkülerini ezgilerine, konularına ve şekil yapılarına göre tasnif etmiştir. Araştırmacının bu sınıflandırması, daha sonra yapılan birçok tasnif denemesi için yol gösterici olmuştur:

A- Ezgilere Göre

1. Usulsüz olanlar
2. Usullü olanlar

B- Şekil Yapısına Göre

1. Bentleri mani dörtlüklerinden meydana gelen türküler
 2. Bentleri iki mısralı türküler
 - a. Bentleri iki mısralı, bağlantıları olmayan türküler
 - b. Bentleri iki, bağlantıları bir mısralı türküler
 - c. Bentleri de, bağlantıları da iki mısralı türküler
 - d. Bentleri iki, bağlantıları üç mısralı olan türküler
 - e. Bentleri iki, bağlantıları dört mısralı türküler
 - f. Bentleri iki, bağlantıları beş mısralı olan türküler
 - g. Bentleri iki, bağlantıları altı mısralı türküler
 3. Bentleri üç mısralı türküler
 - a. Bentleri üç mısralı, bağlantıları olmayan türküler
 - b. Bentleri üç, bağlantıları bir mısralı türküler
 - c. Bentleri üç, bağlantıları iki mısralı türküler
 - d. Bentleri de, bağlantıları da üç mısralı olan türküler
 - e. Bentleri üç, bağlantıları dört mısralı türküler
 - f. Bentleri üç, bağlantıları beş mısralı türküler
 4. Bentleri dört mısralı türküler
 - a. Kafiye örgüsü abab, cccb, vb. olanlar
 - b. Kafiye örgüsü xaxa, bbba, vb. olanlar
 - c. Kafiye örgüsü aaab, cccb, vb. olanlar
 - d. Kafiye örgüsü aaax, bbbx, vb. olan türküler
 - e. Kafiye örgüsü aaba, ccde, vb. olan türküler
 - f. Bentleri dört, bağlantıları bir mısralı türküler
 - g. Bentleri dört, bağlantıları iki mısralı türküler
 - h. Bentleri dört, bağlantıları üç mısralı türküler
 - i. Bentleri ve bağlantıları dört mısralı türküler
 - j. Bentleri dört, bağlantısı beş mısralı türküler
 5. Bağlantıları her mısradan sonra tekrar edilen türküler
 6. Bağlantısı başta olan türküler
 7. Her bentten sonra değişik kalıpta iki ayrı bağlantısı olan türküler
- #### C. Konularına Göre
- a. Lirik türküler
 1. Aşk, sevdâ türküleri
 2. Gurbet türküleri (ayrılık, asker, mapushane türküleri)
 3. Ağıtlar (ölüm, tabîî afetler üzerine)

4. Ninniler
- b. Satirik türküler
5. Güldürücü türküler (Mizahî türküler)
6. Taşlamalar, ilenmeler
- c. Olay türküler
7. Tarihî türküler (Destanlar, kahramanlık ve serhat türküler)
8. Eşkıya türküler (Derebeyi, cinayet türküler)
- d. Tören ve mevsim türküler
9. Kına, düğün, esvap giydirme töreni türküler
10. İtikat ve mezhep törenleri türküler
- e. İş ve meslek türküler
11. Esnaf türküler
- f. Pastoral türküler
12. Tabiat türküler
- g. Didaktik türküler
- h. Oyun türküler
13. Ritmik dans türküler
14. Temsili oyun türküler (Özbek, 1975, s.66- 88).

Doğan Kaya, “Anonim Halk Şiiri” adlı çalışmasında türkülerin yapıları ve konuları üzerinde oldukça teferruatlı bir tasnif yapmıştır. Türkülerin şekil yapılarına göre yaptığı tasnifte alt başlıkları da örneklerle zenginleştiren Doğan Kaya, türkülerin ezgileri üzerinde de önemli örnekler vermiştir. Bu tasnif denemesi, halk bilimi araştırmacıları ve bilim insanları için önemli bir kaynak olmuştur:

A. Yapılarına göre türküler:

- 1- Bentleri bir mısra olan türküler
- a. Bağlantıları dört mısra/mani olan türküler
- b. Bağlantıları yedi mısra olan türküler
- 2- Bentleri iki mısra olan türküler
- a. Sadece iki mısradan oluşan türküler
- b. Bağlantıları bir mısra olan türküler
- c. Bağlantıları iki mısra olan türküler
- ç. Bağlantıları üç mısra olan türküler
- d. Bağlantıları dört mısra olan türküler
- e. Bağlantıları beş mısra olan türküler
- f. Bağlantıları altı mısra olan türküler
- g. Bağlantıları yedi mısra olan türküler
- h. Bağlantıları sekiz ve daha fazla mısra olan türküler
- ı. Bağlantıları mısra sonlarında ve mısra aralarında olan türküler

3- Bentleri üç mısra olan türküler

- a. Sadece üçlüklerden ibaret olan türküler
- b. Bağlantıları bir mısra olan türküler
- c. Bağlantıları iki mısra olan türküler
- ç. Bağlantıları üç mısra olan türküler
- d. Bağlantıları dört mısra olan türküler
- e. Bağlantıları beş mısra olan türküler
- f. Bağlantıları altı mısra olan türküler
- g. Bağlantıları fazla sayıda mısralı olan türküler
- h. İki bağlantılı türküler
- ı. Bağlantıları mısra aralarında olan türküler

4- Bentleri dört mısra olan türküler

- a. Sadece dörtlüklerden kurulu türküler
- b. Bağlantıları bir mısra olan türküler
- c. Bağlantıları iki mısra olan türküler
- ç. Bağlantıları üç mısra olan türküler
- d. Bağlantıları dört mısra olan türküler
- e. Bağlantıları beş mısra olan türküler
- f. Bağlantıları altı mısra olan türküler
- g. Bağlantıları yedi mısra olan türküler
- h. Bağlantıları sekiz ve daha fazla mısra olan türküler
- ı. Bağlantıları mısra aralarında olan türküler
- i. İki bağlantılı türküler
- j. Bağlantıları mısra sonlarında olan türküler

5- Karşılıklı türküler /Atma türküler

- a. İki mısralık bentlerden ibaret atma türküler
- b. Üç mısralık bentlerden ibaret atma türküler
- c. Dört mısralık bentlerden ibaret atma türküler
- ç. Diyalog şeklinde atma türküler

B. Konularına göre türküler:

- 1. Tabiat türküleri
- 2. Aşk türküleri
- 3. Yiğitlik türküleri ve tarihi olayları konu edinen türküler
- 4. Tören türküleri.
- a. Düğün türküleri
- aa. Kına türküler
- ab. Baş öğme/duvak türküleri
- ac. Gelin alma türküleri
- aç. Gelin karşılama türküleri

- ad. Güvey türküleri
- ae. Halk oyunlarında türküler (Halay, Bar, Horon, Zeybek...)
- b- Ayin-i cem türküleri
- c- Sayacı türküleri
- ç- Oturak türküleri
- 5. Askerlik türküleri
- 6. Yiyecekler üzerine söylenmiş türküler
- 7. Hayvanlar üzerine söylenmiş türküler
- 8. Olay türküleri
- 9. Bitki ve çiçeklerle ilgili türküler
- 10. Satıcı türküleri
- 11. Ekin türküleri
- 12. Ramazan davulcusu türküleri
- 13. Kişiler üzerine söylenmiş türküler
- 14. Keder, dert ve hastalık türküleri
- 15. Gurbet ve hasret türküleri
- 16. Meslek ve iş türküleri
- 17. Eşkıya türküleri
- 18. Ölüm türküleri (ağıtlar)
- 19. Ninniler ve çocuk türküleri
- 20. Hapishane türküleri
- 21. Mizahî türküler
- 22. Yergi türküleri
- 23. Öğretici ve öğüt verici türküler
- C. Ezgilerine göre türküler:
 - 1- Uzun havalar
 - 2- Kırık havalar (Kaya 1999, 138-214).

Ali Yakıcı, “Halk Şiirinde Türkü” başlıklı eserinde türkülerini genel tasnif çalışmalarında gördüğümüz yapı, konu ve ezgi bakımından sınıflandırmış, bunlara türkülerin vezinleri, icra ortamları, icra edildiği bölge/il/ilçe/köyleri de ekleyerek, tasnif çalışmasını zenginleştirmiştir. Özellikle türkülerin vezinleri bakımından değerlendirilmesi, genellikle çalışmalarda eksik kalan aruz vezinli türküler hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Ali Yakıcı’nın sınıflandırma çalışması, türkülerin müzikal, yapısal ve içerik yönüyle birlikte Türk kültürü açısından da mana ve ehemmiyetini göstermektedir. Tasnifteki her başlık, örneklerle daha somut ve anlaşılır hale gelmektedir:

- 2.1. Vezinleri Bakımından Türküler
 - 2.1.1. Hece Vezinli Türküler
 - 2.1.1.1. Üç Heceli Türküler

- 2.1.1.2. Dört Heceli Türküler
- 2.1.1.3. Beş Heceli Türküler
- 2.1.1.4. Altı Heceli Türküler
- 2.1.1.5. Yedi Heceli Türküler
- 2.1.1.6. Sekiz Heceli Türküler
- 2.1.1.7. Dokuz Heceli Türküler
- 2.1.1.8. On Heceli Türküler
- 2.1.1.9. On Bir Heceli Türküler
- 2.1.1.10. On İki Heceli Türküler
- 2.1.1.11. On Üç Heceli Türküler
- 2.1.1.12. On Dört Heceli Türküler
- 2.1.1.13. On Beş Heceli Türküler
- 2.1.1.14. On Altı Heceli Türküler
- 2.1.2. Aruz Vezinli Türküler
- 2.2. Yapıları Bakımından Türküler
 - 2.2.1. Bentleri Bir Mısradan Oluşan Türküler
 - 2.2.1.1. Bentleri bir, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
 - 2.2.1.2. Bentleri bir, bağlantıları iki mısradan oluşan türküler
 - 2.2.1.3. Bentleri bir, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
 - 2.2.1.4. Bentleri bir, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
 - 2.2.1.5. Bentleri bir, bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
 - 2.2.1.6. Bentleri bir, bağlantıları altı mısradan oluşan türküler
 - 2.2.2. Bentleri İki Mısradan Oluşan Türküler
 - 2.2.2.1. Bentleri iki mısradan oluşan bağlantısız türküler
 - 2.2.2.2. Bentleri iki, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
 - 2.2.2.3. Bentleri iki, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
 - 2.2.2.4. Bentleri iki, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
 - 2.2.2.5. Bentleri iki, bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
 - 2.2.2.6. Bentleri iki, bağlantıları altı mısradan oluşan türküler
 - 2.2.2.7. Bentleri iki, bağlantıları sekiz mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3. Bentleri Üç Mısradan Oluşan Türküler
 - 2.2.3.1. Bentleri üç, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3.2. Bentleri üç, bağlantıları iki mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3.3. Bentleri üç, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3.4. Bentleri üç, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3.5. Bentleri üç, bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3.6. Bentleri üç, bağlantıları altı mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3.7. Bentleri üç, bağlantıları yedi mısradan oluşan türküler
 - 2.2.3.8. Bentleri üç, bağlantıları dokuz mısradan oluşan türküler

- 2.2.3.9. Bentleri üç, bağlantıları on mısradan oluşan türküler
- 2.2.4. Bentleri Dört Mısradan Oluşan Türküler
 - 2.2.4.1. Mânî dörtlüklerinden kurulu türküler
 - 2.2.4.2. Bentleri dört, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
 - 2.2.4.3. Bentleri dört, bağlantıları iki mısradan oluşan türküler
 - 2.2.4.4. Bentleri dört, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
 - 2.2.4.5. Bentleri dört, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
 - 2.2.4.6. Bentleri dört, bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
 - 2.2.4.7. Bentleri dört, bağlantıları altı mısradan oluşan türküler
 - 2.2.4.8. Bentleri dört, bağlantıları sekiz mısradan oluşan türküler
- 2.2.5. Bentleri Beş Mısradan Oluşan Türküler
 - 2.2.5.1. Bentleri beş mısradan oluşan bağlantısız türküler
 - 2.2.5.2. Bentleri beş, bağlantıları iki mısradan oluşan türküler
- 2.2.6. Bentleri Altı Mısradan Oluşan Türküler
 - 2.2.6.1. Bentleri altı mısradan oluşan bağlantısız türküler
 - 2.2.6.2. Bentleri altı, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
 - 2.2.6.3. Bentleri altı, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
- 2.2.7. Bentleri Yedi Mısradan Oluşan Türküler
- 2.2.8. Bentleri Sekiz Mısradan Oluşan Türküler
- 2.3. Konuları Bakımından Türküler
 - 2.3.1. Aşk/Sevda Konulu Türküler
 - 2.3.2. Gurbet/Ayrılık/Hasret Konulu Türküler
 - 2.3.3. Beşik/Bebek/Çocuk Türküleri/Ninniler
 - 2.3.4. Ölüm Türküleri/Ağtlar
 - 2.3.5. Tören Türküleri
 - 2.3.5.1. Düğün Türküleri
 - 2.3.5.1.1. Kına Türküleri
 - 2.3.5.1.2. Gelin Alma/Karşılama/Kutlama Türküleri
 - 2.3.5.1.3. Güvey Türküleri
 - 2.3.5.2. Bayram Türküleri
 - 2.3.6. Asker/Askerlik Türküleri
 - 2.3.7. Hapishane Türküleri
 - 2.3.8. Olay Türküleri
 - 2.3.8.1. Tarihî Olayları Konu Alan Türküler
 - 2.3.8.1.1. Savaş Türküleri
 - 2.3.8.1.2. Yiğitlik/Kahramanlık Türküleri
 - 2.3.8.1.3. Eşkıya Türküleri
 - 2.3.8.2. Sosyal Olayları Konu Alan Türküler
 - 2.3.8.2.1. Toplum ve Aile İçi Olayları Konu Alan Türküler

- 2.3.8.2.2. Göç Türküleri
- 2.3.8.2.3. Hastalık Türküleri
- 2.3.9. Doğal Çevreyle İlgili Türküler
 - 2.3.9.1. Doğayı Konu Alan Türküler
 - 2.3.9.2. Bitki ve Çiçekleri Konu Alan Türküler
 - 2.3.9.3. Hayvanları Konu Alan Türküler
- 2.3.10. Beslenme ve Yiyecekleri Konu Alan Türküler
- 2.3.11. İş ve Meslek Hayatıyla İlgili Türküler
- 2.3.12. Övgü Türküleri
- 2.3.13. Yergi/Alay/Eleştiri Türküleri
- 2.3.14. Şikâyet Türküleri
- 2.3.15. Eğitici/Öğretici Türküler
- 2.3.16. Arzu/İstek Türküleri
- 2.3.17. Dinî/Tasavvufî Nitelikli Türküler
- 2.3.18. Oyun Türküleri
 - 2.3.18.1. Çocuk Oyunlarındaki Türküler
 - 2.3.18.2. Kadın Oyunlarındaki Türküler
 - 2.3.18.3. Erkek Oyunlarındaki Türküler
- 2.4. Ezgileri Bakımından Türküler
- 2.5. Türkülerin İcra Ortamları
 - 2.5.1. Düğünler
 - 2.5.1.1. Nişan
 - 2.5.1.2. Çetnevir
 - 2.5.1.3. Nikâh
 - 2.5.1.4. Kına
 - 2.5.1.5. Zamak
 - 2.5.1.6. Düğün
 - 2.5.1.7. Gelin Getirme
 - 2.5.2. Sosyal Dayanışma Amaçlı Toplantılar
 - 2.5.2.1. Yârân/Yâren
 - 2.5.2.2. Sıra Geceleri
 - 2.5.2.3. Ferfene
 - 2.5.2.4. Barana
 - 2.5.3. Ekonomik/Kültürel/Tanıtım Amaçlı Toplantılar
 - 2.5.3.1. Panayırlar
 - 2.5.3.2. Festivaller/Şenlikler
 - 2.5.3.3. Anma Toplantıları/Kutlamalar
 - 2.5.4. Eğlence Amaçlı Toplantılar/Mekânlar
 - 2.5.4.1. Gezmeler/Gezekler

2.5.4.1.1. Kadınların Gezmeleri

2.5.4.1.2. Erkeklerin Gezmeleri

2.5.4.2. Elfene

2.5.4.3. Kürsübaşı Sohbetleri

2.5.4.4. Kahvehaneler

2.5.4.5. Hamamlar

2.5.5. Günümüzün Türkü İcra Ortamları: Türkü Evi/Hane/Bar/Kafe

2.6. İcra Edildiği Bölge/İl/İlçe/Köylere Göre Türküler (Yakıcı, 2013, s.197-320).

Araştırmacı ve bilim insanlarının türküleri, genellikle “ezgilerine, konularına ve şekil yapılarına” göre sınıflandırdıkları görülmektedir. Bütün bu araştırmalara baktığımız zaman, birçok araştırmacı ve bilim insanı tarafından türkülerin sınıflandırma çalışması yapılmasına rağmen ortak bir görüş bulunmadığı anlaşılmaktadır. Türkülerin ortak tanımı, tasnifi vb. gibi üzerinde ittifak sağlanamayan pek çok konu için programlı ve sistemli olarak çalışabilecek; müzik, folklor ve halk edebiyatı kadrolarından oluşan bir ilmî heyet oluşturulmalıdır.

3.2. Edebiyat Eğitimindeki Yeri ve Katkısı Bakımından Türküler

3.2.1. Türkülerin Edebiyat Eğitimindeki Yeri, Amacı ve İşlevleri

Genel olarak yapılan tanımlara bakıldığında eğitim, bireyin davranışında, kendi yaşantısı yoluyla ve amaçlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir (Tezcan, 1984, s.4). Bu eğitim sürecinde, bireylere bilgi, beceri ve deneyim kazandırılmasıyla birlikte, onların kimlik ve kişilik gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmeleri, “iyi insan, iyi vatandaş” olarak yetiştirilmeleri beklenir. Bu hedeflere ulaşmak için Türk milletinin değerler sisteminin, hayata bakış açısının kısaca millî kültür birikiminin öğrencilere doğru bir metotla öğretilmesi ve benimsetilmesi gerekmektedir. Millî Türk kültürünün genç nesillere aktarılmasının yollarından birisi de, şüphesiz, halk edebiyatı ürünlerinin okutulmasıdır. Türk milletinin yaşayışından inançlarına, kıymet hükümlerinden dünya görüşüne kadar zengin bir kültürel içeriği bünyesinde barındıran halk edebiyatı ürünleri, öğrencilerin millî kültür ikliminde eğitilmesine ve yetiştirilmesine yönelik birçok kazanıma sahiptir. Halk edebiyatı ürünleri, Türk milletinin kolektif duyguları ve “biz” olma şuuruyla teşekkül etmiştir. Bu yönüyle öğrencilerin kimlik ve kişilik gelişiminin gerçekleşmesinin

yanı sıra onların Türk kültürünü ve bu kültüre ait müşterek değerleri tanıması için halk edebiyatı ürünleri büyük bir önem taşımaktadır.

Zengin bir halk edebiyatı hazinesine sahip bulunmaktayız. Bu zenginlik, Türk tarihinden gelmektedir. Türkler, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne, Yemen'den Üsküp'e, Sibirya'dan Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, devlet kurmuş, birçok medeniyeti etkilemiş, Türk kültürünü sürekli ve yaygın hâle getirmiştir. İki binli yılların “küreselleşme” şartları ve değişen koşulları içinde, halk edebiyatı mahsullerine her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktayız. Çünkü halkın yaşayış, duyuş ve düşüncesinin izlerini taşıyan halk edebiyatı mahsulleri, genç nesillere kültürel değerleri ve millî gelenekleri aktarmada mühim bir işleve sahiptir. Günümüzün modern pedagojisi, yeni yetişen nesilleri millî karakterle şekillendirmek ve onların toplumsal-kültürel bilinç kazanmalarını sağlamak için halk eserlerinden yararlanmanın ve eğitimde kullanmanın yollarını aramalıdır. Türk halk edebiyatının kıymetli eserleri olan türküler de bu açıdan değerlendirilebilir. Genellikle türküler, bir eğlence formu ve eğlenme aracı olarak düşünüldüğünden dolayı öğrencilerin eğitiminde sağlayacağı faydalar ihmal edilmiştir. Türkülerin mevcut kültürel değerleri ve tarihî birikimi nesilden nesile taşımak, ait oldukları topluma karşı bağlılık duygularını kuvvetlendirmek, millî duygu ve düşünce etrafında birleştirmek gibi işlevlerini göz önünde bulundurursak, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunundaki temel amaçların gerçekleşmesinde önemli bir göreve sahip olduklarını da anlayabiliriz. Bu anlayışla türkülere bakıldığında, eğitim tarafıyla ilgili pek çok olumlu özellik ortaya çıkmaktadır. Asipova Nurbübü Asanaliyevna, “Gençlerin Sosyal Yönden Şekillendirilmesinde Halk Edebiyatından Faydalanmanın Yolları ve Şekilleri” adlı bildirisinde konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır:

Halk edebiyatındaki bir başka farklılık ise; o halkın karakterine, mizacına, şuurunun derinliğine sinerek, o halka has olan millî mantaliteyi şekillendirmesinden ve bu farklılığı diğer milletlere iletme ihtiyacını karşılamasından kaynaklanır. Bu yönüyle bakınca halk edebiyatına ve onun içindeki sözlü halk edebiyatı ürünlerine, millî kültürün ve halk eğitiminin tükenmez kaynağı demek yanlış olmaz. Standartlaşmış bir yazılı edebiyatı olmayan Kırgız halkı için sözlü halk edebiyatı ürünlerinin içinde yer alan atasözü-deyimler yaşam tecrübelerinden çıkarılmış kaideler gibidir. Bu yönüyle onlar eğitim-öğretim için oldukça önemlidir. Bunların içinde edep, ahlak kaideleri, çalışma, ittifak ve anlaşma kaidelerine, bilim ve ilime, vatana ve millete, canlılara ve tabiata karşı olan tavır... olarak sınıflandırılabilir. Bahsedilen eğitim dallarından en geniş ve lüzumlusuna göre, insanların ailedeki tutumunun şekillendiği babayla çocuğun, ağabey ile kardeşin, akraba ile hısımin, dost ile düşmanın ve diğer kaidelerin şekillendiği atasözü-deyimleri sayabiliriz. Ayrıca Kırgız halkı, kızlarını hayata hazırlamaya çok dikkat ederler ve ona çok ustalıkla bir yaklaşımda bulunurlar. Bundan dolayı bugün pedagojinin en önemli işlevi; halk kültürünün özünü oluşturan sözlü halk edebiyatı ürünlerini, başka bir deyişle halk eserlerinden faydalanmanın etkin yollarını arayıp bulmak ve onun gençlerin eğitiminde yaygın olarak kullanılmasını sağlamaktır (Asanaliyevna, 2002).

Halk edebiyatı, bir milletin millî varlığını bünyesinde taşıyan, koruyan ve geleceğe aktaran en önemli edebî şubelerden birisidir. Halk edebiyatı ürünleri, maddi ve manevi kültürel değerlerin bir nesilden başka bir nesle aktarılması sürecinde büyük bir katkı sağlayarak Türk kültürünün sürekliliğini sağlar, öğrencilere Türklük şuur ve mensubiyeti vermek suretiyle millî kimlik kazandırır.¹¹ Dolayısıyla halk edebiyatı ürünleri, edebiyat eğitimi bağlamında millî kültürünü seven, koruyan ve geliştiren fertlerin yetiştirilmesinde önemli bir araçtır. Mehmet Kılıç, “Ortaöğretim Kurumlarında Halk Edebiyatı Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler” başlıklı makalesinde halk edebiyatının edebiyat eğitimi açısından işlevini şu şekilde açıklamaktadır:

Görüldüğü üzere başta öğretmenlerimiz olmak üzere, ortaöğretim gençliğinin tamamını millî kültürünü seven, koruyan ve geliştirerek yaygınlaştırmaya çalışan fertler haline getirmek zorundayız. Kimlik arayışlarının yoğun olarak yaşandığı bu sıkıntılı günlerimizde Halk Edebiyatı ürünleri bu problemleri aşmada önemli bir vasıta, Kendi kültürüne ait değerleri seven, koruyan ve muhafaza eden gençler yetiştirebilmek için Halk edebiyatı ürünlerinden iyi yararlanılmalıdır. Halkbilimi kürsülerinden mezun olarak görev yapmaları bu eğitimin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca popülist politikaların bir kenara bırakılarak ortaöğretim kurumlarında eğitim öğretim faaliyetlerinin ilmi usullerle yapılması da gerekmektedir (Kılıç, 1995).

Ali Kafkasyalı, “Türk Halk Edebiyatı Öğretiminin Önemi ve Lise Öğretim Programlarındaki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde ninniler, mâniler, türküler, ilahiler, masallar, halk hikâyeleri, destanlar gibi halk edebiyatı ürünlerinin gençlerin millî hasletlerini, inanç değerlerini, millî hassasiyetlerini, hayal güçlerini, ufuklarını ve insani özelliklerini geliştirdiğini, bu nedenle Türk halk edebiyatının çocuklara ve gençlere zamanında ve yeterince sunulması gerektiğini ifade etmektedir (Kafkasyalı, 2005).

Türk halk edebiyatının önemli bir tarafını teşkil eden türküler, asırlarca Türk milletinin duygu, düşünce, inanç ve hayat felsefesini yansıtan, renkli ve hareketli yaşamının izlerini bünyesinde barındıran, anonim ve ferdî nitelik taşıyan, manzum ve ezgili mahsullerdir. Türk milletinin milli benliğini korumasında ve millî kültürel değerlerini devam ettirmesinde türküler en önemli unsurdur. Türküler, Türk insanının müşterek duygu ve düşünce dünyasında bir arada kalmasını, yaklaşık beş bin yıllık millî kültürel mirasının nesilden nesile aktarılmasını ve yeni kuşakların geçmişiyle bütünleşmesini sağlar. Bu bağlamda Türk dili ve edebiyatı eğitiminde türkülerden faydalanmak, öğrencilerin Türk milletinin müşterek his ve fikir âlemini tanıması, millî karakterini özümsemesi ve şahsiyet dünyasını anlamlandırması bakımından olumlu bir etkiye sahiptir. Sadi Yaver Ataman,

¹¹ Halk edebiyatının millî Türk kimliğinin teşekkülüne etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, 2009.

“Ulusal Türkü ve Oyunlarımızın Okullarımıza Tesiri” başlıklı makalesinde, millî türkü ve oyunların Türk milletinin sosyal ve millî taraflarını, mertçe ve yiğitçe duygularını taşıdığını, kültürel bir mahiyeti olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı Kızılırmak, Türkmen kızı, Sepetçioğlu, Kozanoğlu, Hamzaoğlu, Köroğlu ve Zeybekler gibi türkü ve oyunların öğrenciye millî heyecan verdiğini, Türk insanının mertliğini gösterdiğini ifade etmektedir (Ataman, 1938). Özellikle millî kültürün gelecek nesillere intikal ettirilmesi fonksiyonu, edebiyat eğitiminde türkülerden yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle türküler, Türk milletinin binlerce yıllık sanat eseri olmasının yanında eğitimde de çeşitli işlevlere sahip bitmeyen bir kaynaktır. Türkülerle öğrencilerin dünyayı algılayış biçimlerinin ve bakış açılarının geliştirilmesi, duygusal ve ruhsal zekâlarının zenginleştirilmesi, millî bilinçlerinin artırılması sağlanır. Ayrıca kültürel değerler, türküler aracılığıyla gelecek nesillere aktarılırken edebiyat eğitimi yoluyla da kültürel değerlerin sürekliliği sağlanacak, öğrencilere kültür bilinci aşılacaktır. Eflâton Cem Güney, “Folklor ve Eğitim” başlıklı eserinde türkülerin eğitim değeri hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Seslerle, sözleri bir arada armağan yuğuran türküler, hem bir folklor şiiri, hem bir folklor müziğidir. Öyle iken, Türkçe derslerinde, ne Antep’in Gazilik beratını, kaniyle yazar Şahin Bey türküsünü gösteriyor, ne Maraş’ı küffara vermemek için canını veren Molla Karayılan türküsünü okutuyoruz. Müzik derslerinde de, ne bu memleket havalarını tanıtıyoruz, ne de Türk ruhunun iç ahengini taşıyan ezgilerini tattırıyoruz...

Millî eğitim, millî kültüre yöneldiğine göre halk türkülerinden de faydalanacağımız günler gelmiştir:

a) Türkçe derslerinde sütbesüt şiir olan türkülerimize yakışan yeri vermeliyiz. Çünkü, insanoğlu cemiyetin bir kolu, tabiatın bir kanadı olduğuna göre, onun başına gelen olayların toplum içindeki izlerini bu türkülerde bulduğumuz gibi, tabiatın dahi onunla beraber ağlayıp onunla beraber güldüğünü görürüz. Hele sevgi, hasret, gurbet gibi yer yüzünün ortak duygularıyla da çırpındığına bakılırsa, türkülerin yalnız insana değil, bütün insanlığa ait temaları yakıp yankılandığını anlarız. Bu itibarla, yalnız sanat değeri değil, eğitim değeri de üstün türkülerden seçerek okuma kitaplarına sınıf ikişer üçer serpiştirilmeli, doğuşunu, dokunuşunu öğretmeliyiz...

b) Müzik derslerinde de özbeöz birer müzik parçası olan türkülerimize özel bir yer vermeliyiz. Çünkü, bunların öyle bir havası var ki, içli mi içli dedin, içli; dokunaklı mı dedin, dokunaklı; bu lirik ve titrek nağmeler sadece halkın yüreğini bir müzik tadıyla ısıtıp okşamakla kalmıyor, aydınlarımızı da büyük bir zevk ve heyecanla büyüleyerek bu türkülerle örülmüş renkli, sihirli bir âleme götürüyor. Bundandır, radyolarımız, günden güne artan bir istekle, halk türkülerine daha çok yer veriyor.

İlk ve ortaokullarımızda gösterilen sanat müziği ve batı müziği arasında halk müziğine de gereği kadar yer verilirse, genç kabiliyetler için millî ve orijinal sanat kaynağı olur (Güney, 1967, s.16-17).

Kültürün sistemli bir şekilde aktarılması ve öğretilmesi eğitim yoluyla, liselerde özellikle edebiyat eğitimiyle gerçekleşir. Edebiyat eğitiminin temel amaçlarından birisi de millî kültürü öğrencilere aktarmaktır. Edebiyat eğitiminin millî kimlik kazandırma, aidiyet şuuru

uyandırma, kültürel değerleri aktarma, toplumsal uyum sağlama, millî birlik ve beraberliğe katkıda bulunma vb. amaçları vardır. Edebiyat eğitiminde türkülerini kullanmak bunun için son derece önemli ve değerlidir. Öğrenciler, toplumsal değerleri ve millî kültür dünyasını edebiyat derslerinde edebî eserler vasıtasıyla öğrenir, sever ve benimser. Millî kültürün en asli unsurlarından birisi olan türküler, Türk kültürünün ve millî değerlerinin öğrencilere kazandırılması sürecinde zengin bir muhtevaya sahiptir. Dolayısıyla türkülerin eğitim değeri üzerine tahlil ve incelemeler yapılmadan, Türk milletinin bu kültür mahsullerinin edebiyat derslerindeki esas gücünü ve eğitim hayatımızdaki yerini tam anlamak mümkün değildir. Göktan Ay, “Gençliğin Eğitiminde Folkloradan Nasıl Faydalanabiliriz (2)” başlıklı makalesinde okullarımızda kendi türkülerimizin öğrencilere öğretilmesini istemekte, türkülerin bu işleviyle Türk gençlerine toplumsal değerler ve kültürel unsurların kazandırılacağını ifade etmektedir:

Eğitimde yer verilmesi gereken folklor, halkın zevkini, ince zekâsını, duyuş ve düşünce biçimini yansıtarak, genç kuşaklara kültür aktarmada üzerine düşen görevi yapacaktır. Halkımızın varolan (ve gittikçe yozlaşan) kültür değerlerine inildiği, tam olarak tanındığı zaman, bu kültürü geliştirecek ve ona yeni bir hız verecek insanlar yetişebilir. Neden okullarımızda hâlâ kendi folklorlarımız, kendi halk sazlarımız, kendi türkü ve şarkılarımız, kendi bestecilerimiz ders olarak öğretilmemektedir? Folklor dersleriyle; Türk gencine, içinde bulunduğu topluma karşı yapacağı sorumluluklar, saygı, terbiye, inanış, âdet ve gelenekler, türküler, oyunlar, dil ve şiveler öğretilmektedir. Bilindiği gibi folklor; bir milletin maddi ve manevi alandaki kültür ürünlerini konu edinen, derleyen, çözümleyen yorumlayan bir bilim dalıdır (Ay, 1986).

Türk dili ve edebiyatı derslerine, gelecek nesillere millî değerlerini ve kültürel tecrübesini aktarmanın en etkin yolu olarak bakılmalıdır. Bunun için de Türk dili ve edebiyatı dersinin türküler aracılığıyla millî kültür dünyasını yeni kuşaklara aktarmaya yardımcı olacak bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple, öğrencilerin türkülerini daha zevkli, eğlenceli ve kalıcı bir şekilde öğrenebilmesi için edebiyat ders kitaplarında türkü konusunda daha sağlam ve doğru bilgilere, daha nitelikli örneklerle yer verilmeli, bir eğitim materyali olarak türkülerden daha yoğun olarak faydalanılmalıdır. Edebiyat derslerinde öğrencilere türkülerin öğretilmesi, aynı zamanda kültürel mirasın aktarılması ve geliştirilmesi için de son derece önemlidir. Türk dili ve edebiyatı derslerinde, kültürel değerlerin yer aldığı türkü metinlerinin kullanılmasına dikkat edilmelidir. Edebiyat derslerinde kullanılan türkü metinleri sadece millî kültür unsurlarını aktarmakla kalmaz aynı zamanda değerler eğitiminin gerçekleşmesini de sağlar. Kültürel değerleri, türküler aracılığıyla kazandırmak etkili ve kalıcı bir öğrenme imkânı sunar. Ayrıca edebiyat derslerinde kültür aktarımının en önemli hedeflerinden birisi, millî kültür birikiminin öğrenciler tarafından özümsemesini, sevilmesini ve davranışa dönüştürülmesini

sağlamaktır. Böylece, sistemli ve şuurlu bir şekilde öğrencilerin kültürel gelişimleri gerçekleştirilecek; millî benliği ve millî kimliği ile uyumlu, kültürel değer ve toplumsal normlarına bağlı bireyler yetiştirilecektir. Mehmet Kaplan, “Türk Milletinin Kültürel Değerleri” başlıklı çalışmasında Türk musikisinin yıllarca okullarda okutulmaması, öğretilmemesi ve eğitimsel anlamda Türk musikisinden yararlanılmaması sonucunda kültürel gelişimin engellendiğini ifade etmektedir:

Dil, edebiyat ve tarihte olduğu gibi musiki sahasında da Türk milleti tarafından yaratılan, sevilen ve benimsenen her şeyi millî varlığımızın bir parçası saymalı, korumalı, geliştirmeli ve yeni yeni eserler vücuda getirmeliyiz. Yanlış görüşlerin Türk kültürüne büyük zararları olmuştur. Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk tarihi gibi, millî kültürün bir parçası olan Türk musikisi yıllarca okullarda okutulmamış, sadece Avrupa medeniyetinin bir parçası sayılan Batı musikisine yer verilmiştir. Fakat devletin bu sakat görüş ve tutumuna rağmen Türk halkı, kendi musikisine sınıksız sarılmış ve onu korumuştur. Türk musikisinin okul dışı bırakılışı, korunmak şöyle dursun koğuluğu, pek tabii olarak onun gelişmesine engel olmuştur. Birçok kereler söylediğimiz gibi, kültür işlemek ve geliştirmek demektir. Yetişen nesillere kendi dil, edebiyat ve musikisi öğretilmezse, bunlarla uğraşanlar teşvik edilmez ve korunmazsa onlar nasıl gelişirler? (Kaplan, 1977, s.39).

İlk söyleyicisi belli olsun veya olmasın, türkünün ayırt edici özelliği ezgisindedir. Kendine has bir teganni ve makamla icra edilen türküler, sazıyla sözüyle bir bütündür. Bu yönüyle türküler, Türkçe ve edebiyat derslerinde olduğu kadar müzik derslerinde de önemli bir araç olarak kullanılabilir. Türkülerdeki bu müzikal yapı, öğrencinin dil zevki ve dinleme becerilerinin gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır. Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, “Türk Halk Edebiyatı El Kitabı” adlı eserlerinde, türkülerin dinleme eğitimindeki önemini ve işlevini şu şekilde açıklamaktadırlar:

Çocukların seviyelerine uygun olarak seçilen metinlerin kaset veya CD'lere kaydedilip sınıfa götürülmesi, seçilmiş türkülerin öğrencilere ezberletilmesi, dinleme eğitimi için çok faydalı olacaktır. Dinleme eğitimi, ölçülmesi en zor etkinliklerden biridir. Bu yüzden öğrencilerin dinleme becerilerinin seviyesini tespit edemeyiz. Öğrencilerin seviyesine uygun seçilmiş türkülerin ezgileriyle beraber öğrencilere dinletilmesi eğitilmeleri için daha etkilidir (Güzel & Torun, 2003, s.152).

Türkünün şiir muhtevası ve atmosferi, Türk milletinin kolektif duygularını, estetik ve beğenilerini ifade eden imaj zenginliği, karakteristik mahiyet ve tefekkür unsurlarına sahiptir. Söz ve ezgi beraberliği türkülerini daha güçlü, daha kalıcı hâle getirmektedir. Bu eşsiz nağmeler, sadece yüreklere dokunmakla kalmamakta, kişiyi başka insanların duygularını anlayabilecek hâle getirmekte ve empati yeteneğini geliştirmektedir. Öğrencilerin kişilik gelişimlerine yardımcı olmak, onlara insani duygu ve vasıfları kazandırmak, toplumuyla barışık olarak yaşamalarını sağlamak için türkülerden faydalanılmalıdır. Türkülerdeki sözlerin manaları, Türk kültüründen ayrı değerlendirilemez. Bunun için türkü öğretimi, Türkçe öğretimiyle birlikte aynı zamanda kültürel değerlerin de aktarımı olduğu için Türk dili ve edebiyatı dersi bakımından son

derece önemlidir. Dolayısıyla türkülerin incelenmesi, öğrencinin dünyasında anlamlandırılması neticesinde tabii olarak öğrenciler kültürel değerleri de kazanmış olacaklardır. Öğrenciler; Türk milletinin acılarını, sevinçlerini, inançlarını, hasretlerini türkülerden öğrenecek, ait olduğu milletin ortak duygu ve düşüncelerini öğrenecek, “ben” anlayışından “biz” şuuruna dâhil olan öğrencide, “aidiyet” duygusu uyanacaktır. Mehmet Özbek, “Millî Kültürümüz İçinde Türk Halk Müziği” adlı çalışmasında türkülere, okullarda yeterince yer verilmemesi sonucunda türkü söyleyen gençliğin yetiştirilemediğini ifade etmektedir. Araştırmacı, yabancı aktarma ve uyarlama şarkıların eğitimde kullanıldığını, bu şarkıların ise bir süre sonra unutulduğunu belirtmektedir:

Türk halk müziğinin okullarda eğitim müziği olarak kullanılmaması sonucu seçkin ve anlamlı yurt türkülerini bir ağızdan söyleyen bir gençlik yetiştirilememiştir. Eğitimde kullanılan hemen çoğu yabancı şarkılardan aktarma ezgilerden oluşan okul şarkıları repertuarı ise okul çağında benimsendiği gibi öğrenilen birkaçı ise bir müddet sonra unutulup gitmektedir (Özbek, 1990, s.194).

Öğrencilere Türk milletinin millî değerlerinin kazandırılmasında ve bu engin kültür dünyasında yetiştirilmesinde türküler, birinci derecede öneme sahiptir. Türküler, Türk milletinin dünya görüşünü, hayat felsefesini, yaşam biçimini, gelenek göreneklerini, bilgi ve tecrübe birikimini, kısaca maddi ve manevi değerler dünyasını yansıtır. Bu sebeple türkülerimizde, Türk’ün kıymet, norm ve kabuller dünyası estetik bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla türküler, Türk milletinin belli davranış, düşünüş, algılayış ve yaşayış hususiyetleri, kıymet hükümleri ve hikmetleri hakkında ipuçları vermektedir. Bu da Türk kültürünün sürekliliğine katkı sağlamakla birlikte öğrencilerin ait olduğu Türk toplumunu yakından tanınmasına, öğrencinin topluma uyum sağlamasına, böylece millî birliğin kuvvetlenmesine yardımcı olmaktadır. Türk dili ve edebiyatı derslerinde türkü konusu işlenirken görsel ve işitsel materyallerin kullanılması hem kültür intikalinin doğru bir şekilde gerçekleşmesini hem de kalıcı öğrenmeyi sağlamaktadır. Söz gelimi, tarih derslerinde Çanakkale Zaferi ile ilgili verilen bilgiler, öğrencinin daha çok zihnine hitap etmektedir. Ancak edebiyat dersinde “Çanakkale içinde aynalı çarşı” türküsü dinletilerek öğrencilerin kalplerinde “Vatan sevgisi, tarih bilinci, millî birlik duygusu” uyandırılır ve bu duygular öğrenciye yaşatılır. Türküyü okuyan/dinleyen öğrenciler, kalbinde “Çanakkale ruhunu” hisseder, bütün millî duyguları ile gencecik yaşında düşmana karşı durmak için vatan müdafaasına katılan ecdadıyla gurur duyar:

Çanakkale içinde aynalı çarşı

Ana ben gidiyom düşmana karşı of sağ olsun sunam

Çanakkale içinde bir uzun selvi
Kimimiz nişanlı kimimiz evli of sağ olsun sunam

Çanakkale üstünü duman bürüdü
Onüçüncü fırka harbe yürüdü of sağ olsun sunam

Çanakkale içinde bir dolu testi
Analar babalar mektubu kesti of sağ olsun sunam (Yazıcıoğlu, 1969, s.95).

Bu türküyü okuyan/dinleyen öğrenci, kendini Çanakkale Savaşına giden Mehmetçiğin yerine koyar, hadiseyi kendisi yaşamışçasına cephede savaşan kahraman askerlerimizin hisleriyle bağ kurar. Öğrenci, Türk milletinin büyüklüğünü, dünyaya nasıl meydan okuyup büyük bir zafer kazandığını adeta yaşayarak öğrenir. Bu yönüyle türkülerin, millî birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirme ve tarih bilinci kazandırma işlevini görürüz. Türküler gönüllere hitap eder ve edebiyat dersi öğrenciye merhamet, sevgi, bağlılık, iyilik, dürüstlük, vatanseverlik, kahramanlık, cesaret gibi duyguları aktarmakla kalmaz, bunları birer davranışa dönüştürmeyi amaçlar. Ayrıca öğrencilerde millete karşı “mensubiyet” duygusu uyandırılır; ortak kader, ortak tarih ve ortak ülkü etrafında kenetlenme gücü geliştirilir. “Kırım’dan Gelirim Adım Sinan’dır” adlı bir serhat türküsünde, Kırım Hanlığının Avrupa’daki savaşlarına katılmış “Sinan” adlı bir Osmanlı askerinin düşmana karşı cenk meydanında kahramanca savaşması, Türk milletine yüzyıllar boyunca örnek olmuştur. Bu türküde Sinan’ın şahsında Türk’ün yiğit karakteri öğrencinin gözlerinde canlanır:

Kırım’dan gelirim, adım Sinandır
Kılıcımın suyu kandır, dumandır
Haber geldi, Macar Tuna’ya inmiş
Haddin bildirmeğe ahdım yamandır

Gâh köle olursun ve gâhi âsi,
Er, sözün fehmetmez elin kahpesi
Gizli işim yoktur, bilmeyen varsa
Dizgin kırmak olmaz, meydan burası

Kırım’dan gelirim atım Araptır
Gizlenme Nemçeli, meydan burdadır
Macar illerinde bilmeyen varsa,
Meydan okumak-çün Sinan burdadır (Öztelli, 1972, s.692).

Türkülerin “birleştirici” özelliği, aynı millete mensup insanlar arasında ortak kültür ve değerler etrafında “birlik duygusu” yaratmak suretiyle, millet bilincinin oluşmasında ve ifade edilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Şükrü Elçin “Folklor ve Halk Edebiyatının Millî Birliğin Oluşmasındaki Rolü” adlı kitabında, kültürel unsurların millî birlik ve beraberliğin sağlanmasındaki rolünü şu şekilde açıklamaktadır:

Bilindiği üzere Anayasa’mız “Türk Devleti, ülkesi ve millet ile bölünmez bir bütündür” der. Anayasa’da zikr olunan Türk Devleti ve milleti kavramları, milâttan önceki zamanlardan bu yana üç kıt’ada hüküm sürmüş ecdadımızın tarih şuuru içinde geliştirip bize emanet ettiği müesseselerdir. Bu müesseseler, tarih boyunca yaşadığımız hayat tarzlarının bugüne getirdiği bir yüksek kültür birikimidir. Bu kültür devlet ve millet anlayışımızı meydana getirmiştir. Yabancıardan iğreti bir elbise gibi alınmayan bu kültür, bizim her gün hissetmeden içinde yaşadığımız hayattır. Türkçemiz, dinimiz, âdet ve anelerimiz, musikimiz, oyunlarımız, türkülerimiz, inançlarımız, kurduğumuz müesseseler, halk sanatlarımız, bâtil itikatlarımız, ecdadımızdan gelen terbiye tarzımız, dünyaya bakışımız kültürümüze dâhildir (Elçin, 1986, s.9).

Öksüz Dede, Karacaoğlu, Dadaloğlu, Köroğlu, Dertli, Emrah, Pir Sultan Abdal, Seyrani, Ruhsati, Âşık Veysel ve yakıcısı bilinmeyen nice türkülerin ozanları ve âşıkları, her şeyden önce bize Türk kültürünü ve türkülerini emanet etmişlerdir. Aynı türkülerle neşelenen, dertlenen, kederlenen, sevinen insanları hiç kimse ayrı yollara düşüremez. Dolayısıyla türküler etrafında birleşerek birlik ve beraberlik yolunda yürümek, millî varlığımızın devamı için önemli bir şarttır. Nail Tan, “Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler” adlı eserinde türkülerin birleştiricilik özelliğini şu şekilde açıklamaktadır:

Millî birlik ve beraberliği sağlamada, folklor değerlerimiz birinci derecede rol oynamaktadır. Aynı türkülerle neşelenen, kederlenen insanlar kolay kolay birbirlerine düşman olamazlar. Halk kültürü hazinemizdeki oyun, türkü, giyim, yiyecek zenginliğimizi, ülkemizde ayrı ayrı halklar bulunduğu şeklinde açıklamak isteyenler folkloru tanımayanlardır. Dünyanın hiçbir ülkesinde vatandaşların kültürü, basımevinde kopyası çıkarılmışçasına birbirine benzemez. Bir köyde dahi her ev ayrı bir kültür merkezidir (Tan, 2008, s.210).

Türk milletinin yüzyıllar içerisinde meydana getirdiği ortak ruh, millî birliğin sağlanmasına ve korunmasına destek olur. Bu ortak ruh, bir yönüyle kolektif anlayışın geliştirdiği, millî varlığın geniş coğrafyalarda tarihsel bir arka plan içerisinde geçmişten günümüze kadar sürdürdüğü hayat felsefesi ve buna bağlı olarak ortaya koyduğu kültürel birikimlerin üzerine inşa edilmiştir. Ortak ruh, Türk milletinin hayatına, bu hayatın akışında teşekkül eden duyuş, düşünüş ve davranış şekillerine ve ortaya çıkan çeşitli faaliyet alanlarına yansır. Milletinin bilinçaltından ve bilgi dünyasından süzülerek gelen ortak ruh, Türk milletinin kültürünü yani yaşam tarzını ifade eder. Türk’e ve Türkçeye ait kültürel birikim, hem kolektif ruhun yansıtılmasında hem de bu ortak ruh ile millî birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Türk kültürünün önemli bir parçası olan türküler de bu

anlamda değerlendirilebilir. Fuzuli Bayat, “Türkülerin Sosyo-Kültürel Fonksiyonu” adlı bildirisinde türkülerin insanları millî birlik ve beraberlik ruhunda birleştirme gücünü, türkülerin sosyo-kültürel işlevi olarak açıklamaktadır:

Bir bölgede yaranan türküler sadece yarandığı çevrede, toplumda, zümrede, dini ortamda kalmayıp daha farklı kesimlerin ve sosyal tabakaların ortaklaşa malı olmuştur. Bunun sebebi türküyü oluşturanların herhangi bir olayı olduğu gibi değil, hatıralara yer edinecek, etki yaratacak şekilde şekillendirmeleridir. Türkülerin en başlıca sosyo-kültürel fonksiyonu herkesçe eşit şekilde kabul edilmesidir. Bunun için türkü çağıran dil malzemelerini, kelimelerin anlam şekillerini yerli yerinde kullanmakla türkülerini birer sanat eseri haline getirir. Bu ise onların tesir gücünü iki kat artırmış olur. Türkülerin estetik fonksiyonu ki eğlendirmek, insanları rahatlatmak, bilgilendirmek, bölgenin coğrafi yapısı hakkında malumatlandırmak gibi bir dizi işlevlerinin yanı sıra bir de en başlıcası sosyo-kültürel fonksiyonu vardır. Özellikle GAP bölgesi türkülerinde öne çıkan sosyo-kültürel fonksiyon insanları birlik beraberlik ruhunda birleştirmektir (Bayat, 2013).

Edebiyatta ve diğer sanat dallarında olduğu gibi türkülerde de Türk milletinin millî kültür aktarımını gerçekleştiren unsurlar bulunmaktadır. Türk milletinin binlerce yıllık kültürel mirasını taşıyabilen türküler, elbette yaratıldığı dönemin tarihsel, kültürel ve ahlaki özelliklerini de bünyesinde barındıracak niteliklere de sahip olmalıdır. Türküler, toplum ve kültür ilişkisi düşünüldüğünde, kendine özgü sözlü gelenek bağlamında ozanların, âşıkların, yakıcıların ürettikleri ve nesilden nesile aktarılacak genellikle anonimleşen türküler, Türk milletinin geleneğini göreneğini, Türk insanının beşerî yönlerini ve Türk kültürünün sahip olduğu ahlak telakkisini aktarmak hususunda mühim ipuçları vermektedir.

Her toplumda insani ilişkileri belirleyen ve düzenleyen belirli ahlaki normlar bulunmaktadır. Bu normlar toplumdan topluma, ülkeden ülkeye farklılık gösterse de iyilik, sevgi, saygı, yardımseverlik, adalet gibi evrensel değerler her yerde kabul görmektedir. Türkülerin ifade tarzı ve iletişim gücü düşünüldüğünde Türk insanı üzerinde bir hayat felsefesi oluşturmakla kalmadığı, aynı zamanda bu hayat felsefesini nesilden nesile aktardığı bir gerçektir. Kolektif değerler ve kabuller dünyasının giderek geri plana itildiği ve millî düşüncenin “küreselleşme” adı altında dejenere edildiği günümüzde, popüler müziklerin özellikle gençleri etkisi altına alması ve Türk toplumunu adeta öz değerlerine “başkalaşıma” tabi tutması bir tartışma konusudur. Kemal Akça, “Folklorda Millî Terbiye” başlıklı bildirisinde türkülerin millî eğitime etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

Benim bu tebliğde temas edeceğim konular, Türkülerimizin doğuşundan ziyade mana itibariyle Millî Terbiyemize yapacağı etkilerdir. Bu itibarla Türkülerimizi birkaç tasnife tabi tutmak suretiyle konumuzu aydınlatmış oluruz. Halk ve saz şairlerimizin güfteleyip, besteledikleri türküler yanında Anonim olarak halk tarafından yapılan türküler; neşeli, matemli, ağıt, bülbül, turna, ceylan, gurbet, karşılıklı iki aşkın söylediği maddî, manevî duyguları terennüm eden manzumelerdir. Türküler baharı, yazı, kışı, çiçekleri, hayvanları, bir hal bir mahal ve bir vakayı manzum şekilde de tasvir etmektedir. Güzellemelerden bazıları da türkü faslına girer. Ahlâk

telkin eden türkülerimiz de vardır. Türkülerimizde milletin ahlâk telâkkilerini aramak için bendlerin son beyitlerine dikkat etmelidir (Akça, 1976).

Mehmet Özbek, “Kendi Milleti ve Memleketinin Türkülerini ve Şarkılarını Söylemek” başlıklı makalesinde doğuşundan itibaren sözlü gelenekle tanışan çocuklarımıza kuru okul şarkıları yerine halk türkülerini öğretmemiz gerektiğini, böylece “Soylu müzikle yoz müziği birbirinden ayırt etme yeteneği” kazandırılacağını ifade etmektedir:

Türk çocukları gerek kulak ve gerekse ses bakımından üstün niteliklere sahiptir. Beşikten itibaren geleneksel müziğimizin zengin ritim ve melodileriyle büyüyen çocuklarımıza, kendi müzik karakterlerine hiç de uymayan, çok yalın okul şarkılarını sevdirmek ve söyletmenin kolay olmayacağını kabul etmemiz gerekir. Yıllardır çocuklarımızı bu zenginlikten uzaklaştırarak fakir bir dünyaya ittiğimizi söylersek doğrudur (...) Öğrencileri çevrelerindeki halk türkülerinden hareketle müzik eğitimine çekmek ve onlara derleyici, yaratıcı ve uygulayıcı, soylu müzikle yoz müziği birbirinden ayırabilme yeteneğine sahip kişi niteliği kazandırmak, tutulması gereken en doğru yoldur (Özbek, 1996).

Ömer Yılar, “Halk Bilimi ve Eğitim” başlıklı çalışmada türkülerin, Türk milletinin sosyal yapısının ve hayat anlayışının özeti olduğunu ifade etmektedir. Bilhassa, kültürün gelecek nesillere aktarılması konusunda türkülerden faydalanmak gerekmektedir. Türküleri bir sanat mahsulü olarak görmenin yanında bir eğitim aracı olarak da kullanabiliriz:

Türküler, halk şiirinin günümüzde en yaygın olarak kullanılan türlerinden biridir. Türküler, Türk halkının dünya görüşünü, inancını, hayat ve ahlâk anlayışını özetler. Eğitimin, kültürün gelecek nesillere iletilmesi işlevi, türkülerden yararlanmayı da gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle türküler günlük hayatta bir sanat yaratması olarak görmenin yanı sıra eğitimde de bir araç olarak kullanmak gereklidir (Yılar, 2018, s.64).

Edebiyat derslerinde türküler kullanılarak öğrencilerin estetik bakış açıları geliştirilir; duygu, düşünce ve hayal dünyaları zenginleştirilir, millî tarih şuurları artırılır. Sadi Yaver Ataman, “Folklor ve Millî Eğitim” başlıklı makalesinde türküler, çocukların estetik duygularını ve fikirlerini inkişaf ettirici, zekâ ve iradelerini ısıtıcı vasıta olarak kullanmamız gerektiğini, bunun millî bir dava olduğunu ifade etmektedir. Türküler aracılığıyla ithal anlayışlar yerine kendi tarihini, millî kahramanlarını ve Türkün yüksek vasıflarını tanıyan öğrenciler; duygu, düşünce ve hayal dünyasını da millî zevk ve heyecan ile zenginleştirecektir:

İlk ve ortaokullarımızda folkloru kuru bir ders halinde değil, bilhassa türküler ve oyunlar şeklinde, henüz olgunlaşmamış seviyede olan çocukların estetik duygularını ve fikirlerini inkişaf ettirici, zekâ ve iradelerini ısıtıcı vasıta olarak kullanmak ve mutlaka bu işi yapmacık ve uydurma şeylerden kurtarmak lazımdır. Bu hiç şüphesiz millî dâvalarımızdan biridir. Okul (müsamereleri) için hazırlanacak gösterilerde –temsili ve skeçler- folklor maddelerinin orijinal ve gerçek değerlerini, aslî güzelliklerinin ince karakter ve hususiyetlerini belirtici vasıtalar kullanarak çocuğu mevzuun hem seyircisi hem de kahramanı haline getirmek suretiyle çalışmaya sevk etmek kabil olacaktır (...) Oyunlu (Rakıs, sportif hareketler, temsili, sıra ve orta oyunları) olan türküler ayrıca terbiyevî mahiyet taşırlar. Bizim anlayışımızdan uzak bulunan yabancı rondlar, baleler ne kadar faydalı olsa da çocuğun benliğini ve milliyetini ifade edici ve millî heyecan verici mevzuları folklordan seçmek zarureti vardır. Okula mevzu veren folklorun, şekilde örnek olması gibi açık tesirlerinden başka, millî terbiye, millî ahlak ve seciyenin gelişme ve kökleşmesine yardım etmesi gibi de gizli tesirlerini unutmamak lazımdır.

Tarihi vasıfları ve bütün fantastik unsurlarıyla folklor, Türk çocuğunu kahramanlığa, yiğitlik ve mertliğe özendirerek hayalini zenginleştirecektir (Ataman, 1953).

Folklor mahsullerinin işlevleri üzerine önemli çalışmalara imza atan ve bu işlevler üzerine bir model ortaya koyan William R. Bascom, “The Journal of American Folklore” dergisinde yayımladığı “Sözlü Geleneğin (Folklorun) Dört İşlevi” başlıklı makalesinde, ana hatlarıyla folklorun işlevlerini dört ana grupta tasnif etmiştir. Araştırmacı, folklorun birçok işlevi arasında şu dört işlevi önemli görüp açıklamaktadır:

“1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme,

2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme,

3. Eğitim veya kültürü gelecek kuşaklara aktarma,

4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması” (Bascom, 2007). Folklorun dört işlevi, türkülerde edebiyat eğitimi açısından bakıldığında nasıl değerlendirilebilir? Bu işlevlere türkülerin de sahip olduğu söylenebilir¹² ve edebiyat eğitimi açısından şu şekilde ifade edilebilir:

1. Türkülerimizin temel işlevlerinden biri de müzikal icra ile eğlendirmektir ancak türküler salt bu işleviyle bakamayız. Çünkü edebiyat eğitiminde türküler, zengin kültürel muhtevasıyla önemli bir yer tutmaktadır. Türküler, Türk insanının hayata bakış açısını, dünya görüşünü, kabuller dünyasını bünyesinde barındırır ve bunları eğitim yoluyla gelecek nesillere aktarır. Edebiyat derslerinde türkülerin ders kitaplarıyla birlikte, teknolojik imkânlar çerçevesinde öğrencilere dinletilmesi, hem onları eğlendirecek hem de kültürel aktarımın daha sağlıklı şekilde yapılmasını sağlayacaktır. Türküler, öğrenmeyi ilgi çekici hâle getirerek öğrenme ortamının monoton atmosferini kıracaktır. Türkülerle edebiyat dersinde karşılaşan öğrenciler, bir yandan türkülerini dinleyip eğlenecekler diğer yandan da öğrenmeye daha istekli hâle geleceklerdir. Böylece öğrencilerin derste çabuk sıkılmalarının önüne geçilebilecek, kendilerini daha rahat hissetmeleri sağlanacaktır.

2. Edebiyat eğitimi, aynı zamanda “değerler eğitimi”¹³ de diyebiliriz. Türküler, Türk milletinin değer yargılarını, kabuller dünyasını ve kültürel kodlarını çağlar boyu taşıyan zengin bir muhtevaya sahiptir. Geçmişin tecrübe ve birikimle dolu mirasını Türkçenin ve Türk düşüncesinin bütün imkânlarıyla günümüze aktaran türküler, millî değerlerin tarihin karanlığında yitip gitmesini engeller. Böylece bu değerleri kolektif hafızada canlı tutar. Bu

¹² Türkülerin işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mirzaoğlu, 2001.

¹³ Türkülerin değerler eğitiminde kullanılması konusunda bkz. Kova & Turhan, 2012; Arıcı & Er, 2017.

sebeple Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğrencilere adalet, dostluk, dürüstlük, saygı, sevgi, öz denetim, vatanseverlik, yardımseverlik gibi değerlerin aktarımı için önemli görülmüştür. Edebiyat dersleri ile değerler eğitimi yapılırken birçok kaynaktan faydalanılır. Edebiyat dersleri yoluyla öğrencilere kazandırılmak istenen değerlere bakıldığında, türkülerin önemli bir kaynak olduğu görülmektedir. Türküler hem değerler eğitimi için bitmez tükenmez bir kaynaktır hem de bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir araçtır. Dolayısıyla türkülerin eğlendirmenin ve hoşça vakit geçirmenin yanında kültürel değerleri kazandıran işlevi de bulunmaktadır. Türk insanının yüzyıllardır süregelen davranış biçimleri, hayat felsefesi, kültürel değerler dünyası türkülerle müşahhas hâle gelir. Türküler, Türk insanının inançlarını, toplumsal norm ve değerlerini ihtiva etmeleri sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Edebiyat derslerinde türküler aracılığıyla öğrencilere Türk milletinin binlerce yıllık değerleri öğretilir. Ayrıca bu değerler, türküler aracılığıyla yeni kuşaklara aktarılırken edebiyat dersleri de aynı zamanda kültürel sürekliliği sağlayarak öğrencilere millî duygularını ve köklerine bağlılıklarını kuvvetlendirecektir. Türküler, öğrencilere Türk milletinin dünya görüşünü, ahlak anlayışını, hayat felsefesini, inançlarını, değerlerini ve kabullerini öğretir. Türkülerden öğrenciye merhamet, sevgi, edep, hoşgörü, dürüstlük, sorumluluk, iyilik, yardımseverlik, cesaret, vatanseverlik, kahramanlık, yiğitlik, barış, dostluk, sadakat, aileye bağlılık gibi değerler aktarılır. Türküler aracılığıyla icra bağlamında kültürel ritüeller, toplumsal kurumlar ve töreler onaylanır. Böylece toplumsal kurum ve kuralların kuvvetlenmesi sağlanır. Bu yönüyle türkülerdeki değer yargıları, öğrencilerde davranış olarak gözlemlenebilir. Edebiyat derslerinde türküler aracılığıyla kültürel değerler öğrencilere kazandırılır ve onların kişilik gelişimine de katkıda bulunulur. Bu bağlamda edebiyat eğitimi, bir yandan öğrencilerin içinde yetiştikleri ve yaşadıkları toplumu kültürel değerleriyle tanımalarını sağlar, diğer yandan öğrencilerin topluma uyum sağlamalarını ve sosyalleşmelerini kolaylaştırır. Böylece kendisiyle, değerleriyle ve çevresiyle barışık fertlerin yetişmesi sağlanır.

3. Türkülerin başlıca ve en önemli işlevi, Türk milletinin tarihsel süreç içinde meydana getirdiği kültürel mirası nesilden nesile aktarmaktır. Türk milletinin kolektif belleğinde ve bu hafızanın aktarılma sürecinde türkülerin, ihtiva ettiği tüm millî unsurlarıyla beraber, tarihsel arka plan ve kültürel mensubiyet bağlamında dün, bugün ve yarın arasında bir sürekliliği sağladığı görülmektedir. Bu açıdan baktığımızda türküler, Türk milletinin duygularını, bilgi, birikim ve tecrübelerini yansıtmaları bakımından kültürel kodlar, sosyal

değerler ve millî düşünceye dair pek çok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Böylece türküler, bir yönüyle kültürel hafızanın korunması, paylaşılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Millî gelenek içinde, türkülerin muhtevalarına ve ortaya çıktıkları sosyolojik kodlara da bağlı olarak kendini gösteren temel özelliği, Türk millî kültürüdür. Türkiye’de, bugün, Türk kimliği ve Türk kültürü varsa, bunda türkülerin son derece etkili olduğu bilinmektedir. Dün ile bugün arasında türküler vasıtasıyla köprüler kurulur, Türk milletinin kültürel değerleri, düşünce dünyası, kâinatı algılayış ve kavrayışı, bilgi ve tecrübeleri gelecek nesillere aktarılır. Kültürel değerlerin öğrenildiği ve öğretildiği edebiyat dersleri, türküler bağlamında öğrencilere zevkli ve eğlenceli bir eğitim süreci sunmaktadır. Kültürü nesilden nesile taşıyan türküler, edebiyat derslerinde, sadece kültürü aktarmakla kalmaz, aynı zamanda türküler yoluyla farklı sosyal muhitlerden gelen ve birbirinden farklı öznel duygu ve düşüncelere sahip olan öğrenciler, ferdî gayeleri ve menfaatleri geri plana atarak aynı gruba mensup olmanın getirdiği davranış ve sorumluluk duygusunu ön plana çıkarır. Türküler aracılığıyla, bir araya gelen grubun hangi davranışları yapması, hangi davranışları yapmaması gerektiği öğrencilere öğretilir. Bu işlevle birlikte türkülerin buna bağlı olarak gelişen bir başka işlev de birleştiriciliktir. Öğrenciler türkü etrafında birleşirler, aralarındaki bağlar kuvvetlenir, müşterek his ve fikir noktasında buluşurlar. Yıllarca bir arada yaşayan öğrenciler, bireysel kimliklerinden uzaklaşarak sosyal kimliğin aidiyet özelliklerini taşımaya başlar ve ortak duyguda birleşirler. Bu yönüyle türküler, bireysel faydaların yanında, kolektif olarak da öğrencilere yarar sağlar.

4. Türkülerimiz, insanları yeni duygular, düşünceler ve hayallerle tanıştırır. İnsan kişisel veya toplumsal baskıların tazyiki altında en sıkıntılı olduğu zaman, içinde yaşadığı andan ve mekândan uzaklaşmak istediğinde bir çıkış yolu olarak türkülerin kapısını çalar. Birbirinden farklı hayatları anlatan, insan ilişkilerini açıklayan, insani hislerle örülen türküler, öğrenciler için de zengin bir duygu, düşünce ve hayal dünyası sunabilmekte, “binlerin biri” olabilmektedir. Edebiyat derslerinde türküler vasıtasıyla öğrencilerin farklı hayatları tanımaları, anlamaları ve açıklamaları imkânı verilir, empati yetenekleri geliştirilir. Kendi sınırlarından türkülerin sınırsızlığına geçen öğrenciler; duygu ve düşüncelerini ifade eden türkülere katılır; kalbinde biriktirdiği özlemlerini, hayallerini, düşüncelerini, sevgilerini, hüznlerini onda bulur. Bu yönüyle türküler, öğrencilerin duygusal ve ruhsal zekâlarını zenginleştirir, psikolojik gelişimlerine yardımcı olur. William R. Bascom’un folklorun işlevleri konusundaki düşüncelerine bakıldığında,

türkülerin her dört işlevi de yerine getirdiği ve araştırmamızın kapsamına uygun olarak “Eğitim ve kültürü gelecek kuşaklara aktarma” işlevinin edebiyat eğitiminin amacına daha çok hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

Edebiyat eğitimi bağlamında türküler, öğrencilerin estetik duygusunu geliştirir, kültürel yabancılaşmaya karşı millî kültürü benimsemelerini sağlar, onları manevi yönden zenginleştirerek aralarındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirir. Türküler, yüzyıllar boyunca Türk insanının duyduğu, düşündüğü ve inandığı her şeyi en renkli ve en canlı şekilde ortaya koyan halk edebiyatı mahsulleridir. Eğitim bakımından türkülerin değeri, öğrencilere çok boyutlu duyuş, düşünüş ve yaşayış numuneleri sunmasıdır. Bu yönüyle türküler, Türk milletinin kabuller ve değerler dünyasını estetik ölçütlerle öğretir. Özellikle türkülerin hikâyelerini dinleyen/okuyan öğrenciler, sosyal hadiselerin, insan ilişkilerinin ve toplumsal hayatın olumlu ve olumsuz taraflarını anlayabilecek, bu çerçevede olumlu ve iyi olanları benimserken, olumsuz ve kötü olanların karşısında duracak, tarihsel olayları yakından tanıyacaktır. Bu da öğrencinin millî değerleri ve ahlaki normları tanımasında mühim bir etki sağlayacak, empati yeteneği kazandıracaktır. Derya Eskimen, “Halk Edebiyatı ve Eğitim” başlıklı kitap bölümünde şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır:

Türkülerde anlatılan hikâyeler, ekonomik hayata, sosyal hayata yönelik geçmişten günümüze değişen ya da aynı kalan hususları gözler önüne serer. Türkülerdeki gerçeklik, öğrenene tarihsel olayları yakından tanımaya yönelik ipuçları sunar. Öğrenen türkülerini okuyarak ya da dinleyerek sanat ve estetik becerisi, türkülerdeki kültürel mirasa ve değerlere yönelik farkındalık ayrıca o zamana, kişilere ve olaylara yönelik empati yeteneği kazanır (Eskimen, 2020, 518).

Türküler, öğrencilerin zihinleriyle birlikte kalplerine de seslenir. Bu yönüyle, insani duyguların aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir. Dinlediğimiz/okuduğumuz türküler bizde nice hasretler, hayaller, sevdalar, heyecanlar uyandırır. Türküler, öğrencilere bir duygusal transfer gerçekleştirir, estetik bilincini artırır. Sevgi, saygı, merhamet, dürüstlük, dayanışma, hoşgörü gibi insani duygular, türkülerini besleyen kaynaklardır. Edebiyat dersleri bu çeşit insani duyguları öğrenciye kazandırmayı, böylece onların duygusal ve ruhsal zekâlarına katkı sağlamayı amaçlar.

Türküler sadece kültür hazinesinin bir parçası değildir aynı zamanda hedef kitlenin temel dil becerilerini ve zevkini geliştirme; öğrencilerin dinlediklerini, okuduklarını, anladıklarını ve bunlarla ilgili duygu ve düşüncelerini, Türkçeyi bilinçli ve etkileyici bir şekilde kullanarak yazılı ve sözlü şekilde ifade etme becerileri kazandırma amacını gerçekleştirmeye oldukça uygundur. Ayrıca öğrencilere türkülerden hareketle Türkçeyi sevdirmek, Türkçenin gramerini öğretmek, söz varlığını zenginleştirmek için çeşitli

alışmalar yapılabilir. Dolayısıyla türküler, öğrencilerin dört temel dil becerisini kazanmasında ve kendi kültürünü birincil kaynaklarından öğrenmesinde önemli bir görev üstlenmektedir. Nevzat Gözaydın, “Okumayı Sevdirmenin Kolay Bir Yolu: Türkülerimiz” başlıklı makalesinde, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan müfredat programlarında yanlışlıklar ve eksiklikler olduğunu, bunun da mecburi ve yardımcı ders kitaplarına yansıdığını belirtmektedir. Bunun sonucunda ğrencilerin Türkçe ve edebiyat derslerinden soğuduğunu, güncel söz hazinesinden mahrum kaldığını, okumaktan ve yazmaktan uzaklaştığını ifade etmektedir. Anlaşılır bir dille yakılan türküler, ğrencilerin Türkçeye olan sevgisini, ders kitaplarında yer verildikçe pekiştirecektir:

Yurdumuzun dört bir yanında duru, sade ve açık bir Türkçe ile söylenen güzel türküler, yüzlerce yıldan beri insanlarımızın dilinden, gönlünden ve telinden açığa çıkmakta ve çıkmaya da devam etmektedirler. Bu metinlerden azami ölçülerde yararlanmanın yollarını, eğitim ve ğretim uzmanlarının çok daha dikkatli ve titizlikle araştırıp müfredat programlarında uygulamaya koymaları gerekmektedir. Böylece gelecek yıllarda “okuma” değerlendirmelerinde OECD lkeleri arasındaki yerimiz de çok daha st sıralara çıkacaktır, kanaatindeyim (Gözaydın, 2014).

Türküler, yüzyıllar boyunca Türk insanının duygu ve düşünce dünyasını gelecek nesillere aktarmakta ve bireye, kültürel değerleri kazandırmak suretiyle içinde yaşadığını topluma hazırlamaktadır. Türkülerin, Türk toplumunda önemli sosyal rolleri vardır. Çünkü, türkülerin malzemesi, Türk insanının his ve fikir zenginliğidir. Edebiyat dersi aracılığıyla öğrencilerin psikolojik, sosyal ve zihinsel gelişimine yardımcı olmak; millî, manevi, ahlaki ve insani değerleri benimsemelerini sağlamak açısından halk edebiyatı ürünleri bilhassa türküler önemli görevlere sahiptir ancak Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında trklere gereken önemin yeterince verilmediğini görüyoruz. Esasen, bu konuda yapılması gereken çalışmalar, yıllardır ifade edilmesine rağmen, ilerlenemediği ve herhangi bir değişim olmadığını görülmektedir. Buna rnek teşkil etmesi bakımından Ali Berat Alptekin’in, “Liselerimizde Türk Halk Edebiyatı ğretimi” başlıklı makalesinde anonim halk edebiyatı ürünlerinin edebiyat eğitimindeki eksikliğiyle ilgili şu ifadelerini dikkatle okuyabiliriz:

Halk şiiri ve halk nesrini verdikten sonra şimdi de diğer anonim halk edebiyatı mahsullerinden bahsetmek istiyoruz. Anonim halk edebiyatı mahsulleri içerisine, ninni, tekerleme, ağıt, bilmece, atasözü, trk vs.yi katabiliriz. Üzülerek belirtelim ki, ağıt ve mani metinlerini bazı edebiyat kitaplarında bulmamıza rağmen, diğer türleri pek göremiyoruz. Bizce bu metinlerin (bilmece, atasözü, deyim, du, beddu) ve bu metinlere ait umumi bilgilerin de lise edebiyat kitaplarımıza girmesinde büyük fayda vardır (Alptekin, 1987).

Türk dili ve edebiyatı derslerinde eğitim malzemesi olarak türkülerden faydalanmak Türk millî eğitiminin hedeflerine ulaşmak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Yukarıda yer verdiğimiz çeşitli araştırmacı ve bilim insanlarının görüş ve düşüncelerinden hareket ederek türkülerin edebiyat eğitimindeki işlevlerini altı ana maddede değerlendirebiliriz:

1. Türkülerin edebiyat eğitimindeki en önemli işlevi, binlerce yıllık millî Türk kültürü hazinesini nesilden nesile aktarmak suretiyle Türk milletinin değerler ve kabuller dünyasını öğrencilere tanıtmak ve benimsetmektir. Türküler, Türk kültürünü taşıyan ve yansıtan halk edebiyatının en iyi örnekleridir. Edebiyat derslerinde türkülerin kullanılması sonucunda, öğrencilerin türkülerde bulunan kültürel değerleri kazanımı kolaylaşacaktır. Öğrencilerin millî Türk kültürünü tanımaları, sevmeleri ve benimsemeleri sağlanacaktır. Millî Eğitimin genel amaçları arasında yer alan “Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan vatandaşlar yetiştirmek” (MEB, 1973) hedefine ulaşılmasında türküler, “Türk milletinin kültürel ve sosyal değerlerini öğrencilere aktarıcı işlevi” ile önemli bir katkı sağlayacaktır.

2. Türk kültürünün gelecek nesillere taşınmasında eğitici bir işlevi olan türküler, bu bağlamda, Türk gençlerinin millî tarihini öğrenmesi için adeta birer tarihî vesika niteliğine sahiptir. Bu özelliğiyle türküler, tarih kitaplarında bile yer almayan duygusal ve öznel detayları öğrencilere aktarır. Söz gelimi, tarih derslerinde Yemen Cephesinin açılma sebepleri, bu cephedeki olayların tarihsel arka planı ve sonuçları anlatılsa da eşini Yemen’e gönderip de hiç haber alamayan gencecik gelinlerin, kızların gözyaşlarını ancak türküler dile getirebilir.

3. Türkülerin edebiyat eğitimi bağlamında bir diğer işlevi de sadece Türk kültürünü taşımakla kalmayıp aynı duygu ve düşünceler etrafında bir araya gelen öğrencileri birbirine yakınlaştırması ve ortak duygu ve düşünceler etrafında birleştirmesidir.

4. Türkülerin bir başka işlevi de öğrencilerde vatan, millet ve bayrak sevgisini artırması, onlarda ait oldukları millete karşı mensubiyet şuurunu kuvvetlendirmesi ve bu yönüyle, millî bilinçlerini uyandırmasıdır.

5. Türküler, öğrencilerin bir yandan hayata bakış açısını anlamlandırır diğer yandan da duygu, düşünce ve hayal dünyalarını zenginleştirir. Türküler, öğrencilerin zihinleriyle birlikte kalplerine de seslenerek onların duygusal ve ruhsal zekâlarının gelişimine katkıda bulunur, öğrencilere çok boyutlu duyma ve düşünme kabiliyeti kazandırarak kişilik gelişimlerine yardımcı olur.

6. Edebiyat eğitiminde türküler aracılığıyla öğrencilere anlama, okuma ve dinleme becerileri kazandırılır. Böylece bir yandan öğrencilerin Türkçeyi bilinçli, akıcı ve etkileyici

bir şekilde kullanmaları sağlanır diğer yandan da öğrencilerin kendilerini ifade edebilme, dinlediklerini yorumlayabilme, okuduklarını anlayabilme kabiliyetleri geliştirilir.

Türküler bir eğitim aracı olarak doğmamıştır, ancak binlerce yıllık Türk tarihi, edebiyatı ve kültürünün kimlik vesikası olan zengin bir türkü varlığına sahip olmamız, eğitim dünyamıza bitmez tükenmez bir kaynak sunmaktadır. Her türkü muhtevasında barındırdığı kültürel birikim ve kolektif bilgi dünyası ile eğitici işlevlere de sahip olduğundan, sadece dil ve edebiyat derslerinde değil, ilkokuldan başlayarak tüm eğitim kademelerinde faydalanılabilecek büyük bir hazinedir. Eğitim sistemi, öğrencileri bu büyük hazineye doğru yönlendirecek bir özelliğe sahip olmalıdır.

3.2.2. 1923-1960 Yılları Arasındaki Edebiyat Öğretim Programlarında Türkülerin Yerinin İncelenmesi

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde, millî Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Türk milleti, bir yandan topraklarını işgal eden düşman kuvvetlerine karşı ölüm kalım mücadelesi verirken, diğer yandan da millî bilinç kazanarak birlik ve beraberliğini tesis etmiştir. Bu Millî Mücadele süreci içinde, millî eğitimin, Kurtuluş Savaşımız kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Öyle ki, millî Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan hemen sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk, “asıl savaşın şimdi başlayacağını ve bu savaşın cahilliğe karşı yapılacağını” (Erdem, 2011) ifade ederek manevi savaşın “akıl, bilim, kültür ve eğitim” ile kazanılacağını belirtmiştir. Hatta Millî Mücadelenin devam ettiği günlerde bile Türk eğitimi konusunda faaliyet ve çalışmalar yaptırmış, 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara’da gerçekleşen Maarif Kongresinin açılış konuşmasında, öğretmenleri “geleceğimizin saygın önderleri” olarak tarif etmiş, Türk çocuklarının tahsili için hiçbir zorluk karşısında fedakârlıktan çekinmemelerini, sabır ve metanetle çalışmalarını tavsiye etmiştir. Türk milleti için millî Kurtuluş Savaşı ne kadar büyük bir öneme sahipse, Millî Mücadelenin en zorlu ve en şiddetli günlerinde 250’den fazla öğretmenin katılımıyla gerçekleşen Maarif Kongresi de millî düşünce odaklı kararlar almak noktasında büyük bir kıymeti haizdir. Ayrıca Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kongrede yaptığı açılış nutku, onun eğitim alanındaki kıymetli fikirlerini ortaya koyması açısından son derece önemlidir:

Huzurunuzda ve huzuru millette millî maarifimiz hakkındaki nokta-i nazarımı ifadeye imkanbahş olan bu vesileden bilistifade, halâsı müstakbelimizin pişvayı mükerrerleri olan Türkiye muallime ve muallimleri hakkındaki hissiyatı hürmetkâranemi tezkâr etmek isterim. İstikbal için hazırlanan evlâdı vatana, hiçbir müşkül karşısında serfûrû etmiyerek kemali sabır ve metanetle çalışmalarını ve tahsildeki çocuklarımızın ebeveynine de yavrularının ikmalı

tahsili için her fedakârlığı ihtiyardan çekinmemelerini tavsiye ederim. Büyük tehlikeler önünde uyanan milletlerin ne kadar sebatkâr oldukları tarihen müspettir (Maarif Vekâleti, 1939, s.4).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan etmiş, Türkiye'nin kalkınması ve gelişmesi adına hukuk, iktisat, siyaset, eğitim, ziraat vb. pek çok alanda "reform süreci" başlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte başlatılan eğitimde reform çalışmalarının esası Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla gerçekleştirilmiştir. 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla (Öğretim Birliği Yasası), bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığı çatısı altında toplanmış; millî, laik ve çağdaş bir eğitimin temelleri atılmıştır. Bu sebeple, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, sadece hukuki bir vesika olmayıp Türk eğitim tarihinin kilometre taşı sayılan millî ve çağdaş eğitim reformuna zemin hazırlayan bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Cumhuriyet hedeflerinin gerçekleştirilmesi için Türk eğitiminde birlik sağlanmış, çok başlılığa neden olan hususiyetler ilga edilmiş, ortak bir ülkü, duygu ve düşünce etrafında Cumhuriyeti yaşatacak ve Atatürk'ün millî düşünceleri etrafında yükseltecek nesiller yetiştirilmek istenmiştir. Yahya Akyüz, "Türk Eğitim Tarihi" adlı eserinde, Tevhid-i Tedrisat Kanununun Türk eğitim tarihi açısından önemini şu cümlelerle ifade etmektedir:

Hatırlanacağı gibi, Osmanlı Devletinde 1776'lardan itibaren Batı örneğine göre askerî okullar ve Tanzimat (1839) yıllarından itibaren de yine Batılı sivil öğretimden ilham alınarak Rüşdiye, İdadî, Sultanî gibi ortaöğretim ve iptidai gibi ilköğretim kurumları açılmaya başlanmış, Darülfünûn kurulmuştur. Maarif Nezaretine bağlı bu yeni mekteplerin yanında Meşihata, Şer'îye ve Evkaf Nezaretine bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri de varlıklarını, etkilerini sürdürmüşlerdir (...) Bu kurumlar millî bir amaç gütmüyor, birbirlerine zıt görüşlü insanlar yetiştirip gidiyorlardı. Tarikatlar ve tekkeler de yine çok farklı dünya görüşlerinde insanlar yetiştirmekte idi. Osmanlı döneminin son zamanlarında yöneticilerce, Ziya Gökalp ve başka aydınlarca büyük sakıncaları farkedilse bile çözümü bulunmayan bu mesele, millî bir Devlet olan Türkiye Cumhuriyetinde sürüp gidemezdi. Öğretim birliği (tevhid-i tedrisat, vahdet-i tedris) mutlaka sağlanmalıydı. Bu amaçla 3 Mart 1924'te 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır (Akyüz, 2007, s.329).

Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" veciz sözü, Türkiye Cumhuriyeti'nin millî ilke ve prensipleri ile kadim Türk kültürü arasındaki doğal ilişkinin gereği ve gerçeğini en güzel ve en müşahhas şekilde ortaya koymaktadır. Türkçülük prensipleriyle inşa edilen yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, millî Türk kültürü temellerinin üzerine oturtulması gayet tabiidir. Bu bakımdan Cumhuriyet döneminde dil ve edebiyat eğitimi sadece bir ders olarak değil, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin esas aldığı Türk kültürünü bünyesinde taşıyan bir değer olarak görülmüştür. Edebiyat dersi müfredat programının oluşturulması ve bu müfredat programı doğrultusunda ders kitaplarının hazırlanmasında öğrencilere kültürel bilinç kazandırmak hedeflenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilke ve umdeleri ışığında, millî kültürün genç nesillere aktarılması fonksiyonuna sahip olan Türk dili ve edebiyatı dersinin öğretim

programı, Maarif Vekâletince ilk defa 1924 yılında hazırlanıp uygulanmıştır. İsmet Çetin, “Türk Dili ve Edebiyatı Programları ve Amaçları” başlıklı kitap bölümünde, Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte ilk dil ve edebiyat programının 1924 yılında hazırlandığını ifade etmekte, ilerleyen yıllarda bu programın birçok değişikliğe uğradığını söylemektedir:

Prensipleri merkezî idarece belirlenmemiş, bir merkezden programlanmamış veya yazıya geçmemiş olsa bile eğitim, dolayısıyla Dil ve Edebiyat eğitimi, belirlenen bir program dâhilinde yürütülmekteydi. Osmanlı dönemi eğitim sisteminde dönemin şartlarına bağlı olarak farklı yürütülen eğitim hizmetleri, Cumhuriyet’le birlikte “Tevhid-i Tedrisat” kanunuyla bir merkezde planlanmış ve bir merkezden eğitimle ilgili politikalar belirlenmiştir. Buna bağlı olarak da ilk defa 1924 yılında, liselerin ikinci devresinde okutulmak üzere “Türk Lisan ve Edebiyatı” müfredatı hazırlanmıştır. Bundan sonra dönemin şartlarına uygun olarak çeşitli değişikliklere veya tadilatlarla gidilmiştir (Çetin, 2019, s.35).

Türk dili ve edebiyatı müfredat programında ise 1927, 1929, 1934, 1938, 1942, 1949, 1952, 1954, 1956 ve 1957 yıllarında bazı değişiklikler yapılmıştır. 1957 programı ile son hâlini alan bu müfredat programı, 1976 yılı hariç 33 uygulamada kalmıştır. 1976 yılında, müfredat programı üzerinde köklü bir değişiklik yapılmışsa da bir yılın sonunda bu program da değiştirilerek 1957 yılındaki programa dönülmüştür. “Ders geçme ve kredili sistem”i esas alan 1991 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programı yürürlüğe konulmuş ve bu program bugüne kadar uygulanagelmıştır. 1995-1996 öğretim yılında “Sınıf geçme sistemi”ne dönülmüş, ancak, bu sistem ile ilgili program henüz hazırlanmadan yeni bir öğretim programı hazırlanmış ve 2005-2006 öğretim yılında uygulamaya konulmuştur (Dursunoğlu, 2006). Bu program sonucunda, dil ve edebiyat dersi, ahlaki değerlerin öğretilmesini hedefleyen bir anlayış içinde değerlendirilmekten çıkarılmış, güzel sanatların bir dalı kabul edilerek estetik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Edebiyat eğitiminin “Türk edebiyatı” ile “dil ve anlatım” dersleri olarak ayrı ayrı işlenmesine karar verilmiştir. 2015 yılında yeniden düzenlenen öğretim programına göre iki ayrı ders “Türk dili ve edebiyatı” dersi olarak birleştirilmiştir. Bu programla, Türk edebiyatının temel özelliklerini, mühim sanatçılarını ve eserlerini öğrencilere tanıtmak ve bu suretle millî, manevi, ahlaki ve evrensel değerleri onlara benimsetmek amaçlanmıştır. Dil ve edebiyat dersi için 2017 yılında yeni bir öğretim programı hazırlanmıştır. Programın “Değer Eğitimi” başlığı altında adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik olmak üzere toplamda on tane değer verilmiş, bunların öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerler olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Nevzat Öztan, “Okullarımızda Türkçe ve Edebiyat Eğitimi” başlıklı makalesinde geçmişten günümüze kadar gelen dil ve edebiyat programlarında öğrenciye şahsiyet kazandırmak, Türk kültürü

ve edebiyatını tanıtmak, vatanına ve milletine sevgisini ve bağlılık duygusunu artırmak amacının değişmediğini dile getirmektedir:

Türkçe ve edebiyat eğitiminin, günümüze kadar gelen eğitim programlarında değişmeyen en önemli amacı, öğrenciye şahsiyet kazandırmak görüş, düşünüş ve anlayış ufkunu genişletmek şeklinde özetlenebilir. Bu açıdan bakıldığında dil ve edebiyat eğitiminin amacı, eğitimin de genel amacı olarak görülmektedir. Bu amaçlar, kültür ve edebiyat sahamızın seçkin eser ve yazarlarının tanıtılması, öğrenciye ideal ölçüler verilmeye çalışılması, şiir ve nesir tahlilleriyle muhakeme edebilme, düşünebilme hayatı ve olayları yorumlama kabiliyetinin artırılmasıdır. Ayrıca kendi değer ölçülerini, insan ve toplum yapısını tanıyabilme fırsatı kazanan genç ve çocuklarımız bu konudaki bilgi ve kültürü kazandıkça yurduna ve milletine olan sevgisi ve bağlılık duygusu artmaktadır (Öztan, 1986).

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar itibaren hazırlanan Türk dili ve edebiyatı öğretim programları hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şimdi de asıl mevzudan, yani 1923-1960 yılları arasında hazırlanan dil ve edebiyat müfredat programlarında türkünün yeri, önemi ve dersin amaçlarıyla ilişkisinden bahsedeceğiz. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucu prensipleri ve ideolojisi, millî devlet anlayışıyla tahakküm etmiştir. Bu ilkesel duruş, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurumsal yapısını, dolayısıyla millî eğitim politikasını da belirlemiştir. Bu düşünceden hareketle, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte Türk eğitim sistemi tek merkezden yönetilmeye başlanmış ve bunun sonucunda dersler, merkezî idare tarafından programlanmıştır. 1924 yılında, Mehmet Fuad (Köprülü), Ali Canib (Yöntem) ve Süleyman Şevket (Tanlı) tarafından bir edebiyat programı hazırlanmış, planlı ve sistemli bir edebiyat eğitiminin yolu açılmıştır. Bu program incelendiğinde, temel edebiyat bilgilerinin ve Türk edebiyatı tarihinin ön plana çıktığı ve Divan edebiyatına ağırlık verildiği görülmektedir. Dil ve edebiyat eğitiminin amaç ve gayesi hakkında açık bir şekilde bilgi verilmemiş, yalnız kıraate dayalı bir edebiyat dersinin modeli ortaya konulmuştur. Türk dili ve edebiyatının sistemli bir şekilde öğretilmesi ilk kez bu programla sağlanmış oluyordu. Bu Program, Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra uygulamaya konmuş olması bakımından, daha sonra hazırlanmış olan programların esasını teşkil etmektedir (Demir, 1997, s.298). “Türkü” terimiyle, ilk defa 1924 yılında yayımlanan “Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı”nda karşılaşırız. “Türk Lisan ve Edebiyatı” başlığı altında ders süreleri ve muhtevası hakkında bilgi verilirken, “Millî vezin ve millî edebiyat şekilleri” içinde koşma, destan, tuyuğ ile birlikte türkünün de adı geçmektedir:

Türk Lisan ve Edebiyatı

Dördüncü sınıf, haftada üç saat

Bilhassa kıraate müsteniden şu edebî malûmat gösterilecektir. Nesir ve nazım, vezinler, kafiye, eski divan edebiyatında nazım şekilleri: Mısra, beyit, gazel, kaside, kıta, mesnevi, rubai, murabba, muhammes, müseddes, terci-i bend, terki-i bend, terbi, tahmis, tesdis, taşdır,

müstezad, tarih, divan, hamse, eski nesir, millî vezin ve millî edebiyat şekilleri: Koşma, destan, türkû, tuyuğ, (ilh...) (Maarif Vekâleti, 1340).

Cumhuriyet döneminin ilk müfredatı olan programda, “Türk Lisan ve Edebiyatı” başlığı altında verilen bilgilerin hemen başında yer alan “Bilhassa kıraate müsteniden şu edebî malûmat gösterilecektir” ifadesi, doğrudan doğruya okumaya dayalı bir edebiyat eğitiminin esas alındığını göstermektedir. Kıraate dayalı edebiyat eğitiminin amacı “Müfredat Programları Esbâb-ı Mucibe Lâhiyası”nda şu şekilde ifade edilmektedir:

Kıra’at vasıtasıyla okumak zevki verilir; talebenin lisana ait vukufu artar; şive ihtilafları kaldırılır; tabiata ve cemiyet hayatına ait mevzuların iyi, doğru, güzel numuneleri karşısında çocukların iradesi, duyusu, düşüncesi inkişaf eder. His, hayal ve zekâ melekesinin takviyesi diğer bütün dersler için faydalı olur. Bu sebeple Darülmuallimat ve Darülmualliminde liselerin her sınıfında lisan ve sanat tedrisatı Kıra’at mihveri etrafında toplamak lâzımdır (Maarif Vekâleti, 1340).

1924 tarihli edebiyat müfredatı programının Türk edebiyatı tarihi ağırlıklı olarak hazırlanmış olduğunu ifade etmiştik. “İslamiyetten Evvel Türk Edebiyatı” başlığı altında, “İlk şiirler ve ilk şairler, ayinlerde şiir, millî musiki, ilk mevzular, vezin ve kafiye” gibi türkülerle ilişkili konular hakkında bilgi verilmesi dikkat çekmektedir:

Türk Edebiyatı Tarihi

Beşinci sınıf, haftada üç saat

İslâmiyetten evvel Türk edebiyatı

Kablelislâm Türk tarih ve medeniyetine umumî bir nazar ve –lisan ve yazı: Eski Türk lehçeleri, Yenisey ve Orhun Kitabeleri, Orhun yazısı, Uygur yazısı, Türkçede kullanılan sair muhtelif elifbalar- Millî Türk destanı: Oğuz, Tu Kiyu ve Uygur destanları –ilk şiirler ve ilk şâirler: Âyinlerde şiir, millî musikî, ilk mevzular, vezin ve kafiye, Eski Türk edebiyatına umumî bir nazar (Maarif Vekâleti, 1340).

Aynı programda, binlerce yıllık zaman içinde zengin bir muhteva ve birikime sahip olan, millî zevk ve estetikle vücuda getirilen "halk edebiyatı"nın "meddah ve kıssahanlar, saz şâirleri" ile daraltılması ilmî açıdan bir eksiklik olsa da türkülerle en yakın ilişkiye sahip olan saz şairlerinin hususi olarak programda yer alması son derece önemlidir:

Onuncu asra kadar Türk edebiyatı: Çağatay, Osmanlı, Azerî edebiyatlarının bu asra kadar geçirdiği devreler ve büyük şahsiyetleri (Her lehçe edebiyatı ayrı ayrı tetkik edilmekle beraber yekdiğeriyle olan müşâbehet ve münasebetleri gösterilecektir. Şâirler, nâsirler, mütercimlerden başka, halk edebiyatı (meddah ve kıssahanlar, saz şâirleri), edebiyat-ı sûfiye ve ayrıca Hurufiler, Bektaşiler, Kızılbaşlar gibi taifelere ait mezhebî edebiyat mevzubahs olacaktır. Edebiyatımızın diğer komşu edebiyatlarla tesir ve aks-i tesirleri ve bilhassa Acem edebiyatının her devrindeki tesirâtı da anlatılacaktır. Büyük şahsiyetler merkez-i sıklet yapılmakla beraber tercüme-i hal tafsilâtından ziyade edebiyat ve sanayi-i nefisenin, fikrî ve medenî hayatın umûmî tekâmülü gösterilmeli ve edebî nevilerin inkişafı ayrı ayrı esbab-ı tarihiyeleriyle izah edilmelidir. Derslerde mevzubahs metinler üzerinde azamî nisbette lisânî ve edebî tetkikat yapılmalıdır) (Maarif Vekâleti, 1340).

1924 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programı, Cumhuriyet döneminin “ilk programı olma özelliği”nin getirdiği birtakım eksikliklere ve kusurlara sahiptir. Bu sebeple, ilk

programın yayımlanmasından üç yıl sonra, Maarif Vekâletinin görüş ve raporları neticesinde, 1924 yılı müfredat programının yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuş, 1927 yılında müfredat programı değiştirilmiştir. 1927 yılında çıkarılan, “1340 Tarihli Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl” başlıklı ek program, 1924 yılı programına yapılmış bir zeyldir. Bu yenilenmiş programa göre lisenin ikinci devresinde bazı değişiklikler yapılmıştır. 1924 programının en çok tenkit edilen yönü edebiyat tarihi ayrıntılarının ağırlıklı olması, Batı edebiyatına yer verilmemesi ve derslerin metin merkezli işlenmesiydi. Sonuçta, 1924 programının 1927-1928 ders yılı öncesi lisenin ikinci devresini hedef alan program bölümü değiştirilmiş, liselerin birinci devresi için geçerli olan kısım yürürlükte kalmıştır. İdris Karakuş, “Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi” adlı çalışmasında 1927 yılındaki programın yenilikleri hakkında şunları ifade etmektedir:

1927 Müfredat Programı’nda, öğrencinin okuduğu eserleri inceleyebilmesi için çalışmaların yapılması istenmiş; duygu, düşünce ve hayallerin rahatça yazılı ve sözlü olarak ifade etme alışkanlığının kazandırılması hedeflenmiş, Batı klâsikleriyle karşılaştırılarak kültürel zenginlik kazanılması amaçlanmıştır. Bunlar, 1924 programına göre yenilik olarak kabul edilebilir. Fakat bu programın uygulanışında da başarılı olunamamıştır (1924 Müfredat Programı gibi bu program da Arap alfabesiyle kaleme alınmıştır) (Karakuş, 2000, s.47).

1924 programının en çok eleştirilen yönleri, edebiyatın tarihine ayrıntılı olarak yer verilmesi ve Batı edebiyatından hiç bahsedilmemesiydi. 1927 programı, bu eksiklikleri gidermek üzere hazırlanmış bir yapıdadır. Bu programda edebî bilgilerden hiç bahsedilmemiş, dolayısıyla “türkü” kavramı da müfredat değişikliğinde yer almamıştır. Bir başka ifadeyle, 1924 programındaki konular aynen okutulmaya devam etmiştir. Programın muhtevasında 1924 programına göre önemli bir fark olmamasına rağmen, 1924 programı ile 1927 programı “ders verimliliği” olarak birbirinden farklıdır. Çünkü 1924 programında haftalık ders saatlerinin tamamı edebiyata ayrılmışken, 1927 programında ise birinci sınıfta edebî kıraate bir saat, edebî bilgilere iki saat ayrılmıştır. İkinci sınıfta edebî kıraat, tahrir ve edebiyat tarihi de birer saat ile sınırlandırılmıştır. Üçüncü sınıfta da aynı şekilde devam etmiş, edebiyat şubesi için ilave iki saat daha konulmuştur (Maarif Vekâleti, 1927). “İzahlı Edebî Kıraat” başlığı altında Türk edebiyatının eski ve yeni edebî ürünlerden terbiyevi (eğitimsel) özelliklere uygun parçaların okutulmasının gerekliliği dikkat çekmektedir. Ayrıca 1924 yılı programında eksik bırakılan Batı edebiyatı bahsine bu yeni programda yer almış, çağın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun metinlerin seçilmesine ehemmiyet verilmiştir:

İzahlı Edebî Kıra’at: Türk Edebiyatının muhtelif tezahürlerine ait eski ve yeni (manzum ve mensur) eserlerin en güzidelerinden terbiyevî esaslara göre seçilmiş parçalarla Garp Edebiyatlarından her türlü ve bilhassa kendi Edebiyatımızda zayıf olan tarzlara ve nev’ilere ait

zengin nmuneler (Bugünün demokratik ve modern ihtiyaı ehemmiyetle nazarı dikkate alınacaktır.) (Maarif Vekâleti, 1927).

1928 yılında yapılan harf inkılabı sonrasında, dil ve edebiyat programında da esaslı bir değişiklik yapılmıştır. 1929 yılındaki müfredat programı “Türkçe Programı” başlığıyla çıkmış, dil ve edebiyatın aynı işleve sahip olduğu gerekçesiyle Türkçe ve edebiyat dersleri “Türkçe” dersi adı altında birleştirilmiştir. Bu program, 1924 ve 1927 programlarındaki “deneme niteliğinden örnek olma mahiyetine” geçildiğini göstermektedir. Programda, dil ve edebiyat eğitiminin amaçları ve özellikleri belirlenmiş, dersin amaçları “Türkçe Derslerinin Gayeleri” başlığı altında açıklanmıştır:

- a) Talebeyi meramını ağızdan ve yazı ile ifade etmeğe alıştırmak.
- b) Talebede dinlediği ve okuduğu parçalar üzerinde düşünme ve bedi kıymeti takdir etme kabiliyetini inkişaf ettirmek, talebeye iyi eserleri okuma zevkini vermek ve okumağa değer kitaplarla kendilerinin daimi temasını temin etmek (Maarif Vekâleti, 1929).

“Lisan derslerinde talebenin alması faydalı görülen ve yukarıda sayılan itiyatlar, başlıca şu gayeleri temin için verilecektir” denilerek, dil ve edebiyat eğitimiyle öğrenciye kazandırılacak vasıflar üç grupta toplanmıştır:

- a) Harsî gaye: Talebeye yeni ve daha yüksek zevk membaları vermek
- b) Meslekî Gaye: Talebenin gireceği herhangi bir meslekte azami muvaffakiyetini temin etmek
- c) Millî, İçtimâî, Ahlkî Gaye: Talebeye asil mefkreler, millî, vatanî, kahramanca duygular telkin etmek, seciyesini teşkile yardım eylemek, onu içtimâî, millî hayatta daha müsmir ve daha faal bir fert olmak üzere yetiştirmek (Maarif Vekâleti, 1929).

1929 yılındaki müfredat programında “trk” konusuna değinilmemiştir, ancak öğrenciye millî ve vatani duyguları aşılamak, kültürel değerleri tanıtmak ve onların edebî zevklerini millî kaynaklarla beslemek, millî seciyesinin oluşmasına yardım etmek, zevk ve hayal gücünü genişletmek açısından trk konusuyla dolaylı bir ilişkiye sahiptir. Nilay Işıksalan, “Cumhuriyet Dönemi Lise Müfredat Programlarında Türk Dili ve Edebiyatı Dersinin Amaçları” başlıklı makalesinde 1929 yılı müfredat programının “ğrenci yetiştirme amacını” şu şekilde açıklamaktadır:

1929 programı, öğrenciye yazılı ve sözlü anlatım becerisi kazandırmaya, değerli kitaplar aracılığıyla düşündürürken okuma zevki vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca kültürel yönden öğrenciye yeni ve daha yüksek zevk kaynakları vermeyi, millî, vatanî ve kahramanlık gibi yüce duygu ve idealleri telkin ederek onu toplumda daha aktif bir birey olarak yetiştirmeyi amaç edinmektedir (Işıksalan, 1996).

Görüldüğü üzere “1929 müfredat programı, daha önce uygulamaya konulmuş olan programlardan yöntem bakımından çok büyük farklılık arz eden bir yapıya sahiptir. Bu programda, ilk defa ilke ve esaslar açıklanmış, amaçlar belirlenmiştir” (Karakuş, 2000, s.48-49). Dolayısıyla, 1929 müfredat programı kültürel yönden öğrenciyi millî zevk kaynakları ile tanıştırmayı, millî duygu ve idealler telkin etmek suretiyle donanımlı bir fert

olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Programdaki bu genel ve özel amaçlar, liselerin ders muhtevasında müşahhas hâle gelmiş, millî vezin ve nazım şekilleri ön plana çıkmış, halk edebiyatının şubeleri ve nevileri, halk edebiyatına ait parçaların en güzidelerinden terbiyevi esaslara göre seçilmiş parçaların okutulması ders konuları içinde yer almıştır. 1929 müfredat programına göre teşekkül eden liselerin ders konularını aynen vermeyi uygun bulduk:

Lise (ikinci devre) Birinci Sınıf

(2 saat Edebî Kıra'at, 1 saat Tahrir)

(Edebiyat tedrisatında esas metinlerdir. Aşağıdaki bahisler metinlere istinaden verilecektir.)

Nesir-nazım, vezin, kafiye Aruz. Millî veznimiz aruzun yerini millî vezne bırakması. Mecazlar: teşbih, istiare, mecazı mürsel, kinâye, ta'riz.

Siyasi Tanzimatı müteakip başlıyan Avrupaî Edebiyatta nesir ve nazım nev'ileri, bu münasebetle Siyasî tanzimatın fikrî ve edebî cepheleri.

Halk edebiyatının şubeleri ve nev'ileri

Divan edebiyatında nesir ve nazım nev'ileri: Bu nev'ilere ait parçalar izah edilirken Divan edebiyatına has mana ve lâfız sanatları gösterilecektir. Arapça, Acemce kelimelerle terkiplerin mana ve mahiyetleri izah edilecektir.

Tahrir dersinde: serbest ve hududu çizilmiş mevzular, tasvir, tahkiye, mektup, ufak dissertation (mütalâaname)ler, compte-rendu (icmâl)ler.

Lise (ikinci devre) ikinci sınıf

(1 saat Edebî Kıra'at, 1 saat Tahrir, 1 saat Türk Edebiyatı Tarihi)

Edebî Kıra'at: Divan Edebiyatına ait parçalar Edebiyat Tarihi içinde gösterileceğinden Edebî Kıra'atine Avrupaî Edebiyatımıza ait (manzum ve mensur) eserler ve Halk Edebiyatına ait parçaların en güzidelerinden terbiyevî esaslara göre seçilmiş parçalarla garp Edebiyatından bilhassa kendi Edebiyatımızda zayıf olan tarzlara ve nev'ilere ait zengin nûmuneler verilecektir. Bu günün ihtiyaçları ve lisan inkılâbı nazar-ı dikkate alınacağından Tanzimat ve Servet-i Fünun muharrirlerinden seçilecek parçaların talebeyi yadırgatmayacak mahiyette olmasına dikkat edilecektir.

(Vekâletçe hazırlanan ve hazırlanmakta olan garp Edebiyatları antolojilerinden de istifade edilmelidir.)

Tahrir: Serbest ve hududu çizilmiş mevzular: Tasvir, tahkiye, gerek Kıra'at kitaplarında, antolojilerde, broşürlerde mevcut parçalarda, gerekse muallim hanım ve beylerin hariçten seçecekleri eserlerde ve sınıfta eseri tetkik edilmiş muharrirlere dair eissertation (mütalâaname)lar ve gene bu gibi eserlere ait edebî tahliller ve büyüdükçe bir eser (meselâ bir roman veya piyes) hakkında comperendu (icmâl)ler.

Türk Edebiyatı Tarihi: Menşeinden tanzimata kadar Edebiyatımızın Divan ve Halk Edebiyatları cepheleri nazar-ı dikkate alınarak mülâhhas malûmat. (edebî şahsiyetlerden ve eserlerden bahsederken talebeye müntahap parçalar gösterilecek ve bu parçaların manalarına nüfuz edebilmeleri için kelimeler, terkipler, ssan'at oyunları izah ve teşrih edilecek Edebiyat Tarihine ait kitapta gene bu tarzda, yani yalnız tarihî malumatı ihtiva etmek değil, seçilmiş parçaları da havi olmak ve bu parçalar şerh ve izah edilmiş bulunmak şartıyla yazılacaktır.)

Lise (ikinci devre) Üçüncü Sınıf

(haftada 3 saat müsterek, Edebiyat şubesi için ayrıca 2 saat)

Müsterek 3 saat:

(1 saat Edebî Kıra'at, 1 saat Tahrir, 1 saat Türk Edebiyatı Tarihi)

Edebî Kıra'at: ikinci sınıfta olduğu gibi.

Tahrir: ikinci sınıfta olduğu gibi.

Türk Edebiyatı Tarihi: Tanzimattan zamanımıza kadar Millî Edebiyat Cereyanı etrafı ile gösterilecektir. (Bu sınıfa ait kitap da ikinci sınıfa ait kitap tarzında yazılacaktır.)

Edebiyat şubesine ait haftada iki saatte mektep kütüphanesinden ve hariçten muallim beyin intihap edeceği eserler mütelâa edilerek, üzerlerinde tetkikler yapılacak ve bu eserlerin garp Edebiyatlarına ait olanlarına tatbiken Avrupaî mektep ve mesleklerle dair malumat verilecektir (Maarif Vekâleti, 1929).

1934 yılında edebiyat dersi müfredat programı, dönemin ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bu programda, dersin adı tekrar “Edebiyat” olarak değiştirilmiş, dersin amaçları oldukça teferruatlı bir şekilde, “İstihsal Edilecek Gayeler” başlığı altında belirlenmiştir:

Edebiyat

İstihsal edilecek gayeler

1- Edebiyat dersleri talebenin tahayyül ve heyecanî hayatını genişletmeli, derinleştirmelidir. Edebiyat evveleminde “hayat”ın ilhamı ve tefsiridir. O, beşer ruhunun asırdan asıra terakki ve inkişafını gösterir. Lisan muallimi talebesini mütaleaya sevkederken o yolda rehberlik etmelidir ki talebe bu geniş hayatta bizzat kendi hayatlarının tahayyül edilmiş olduğunu görsünler ve bu suretle yavaş yavaş beşerî tabiate vazih bir surette nüfuz ettikten başka kendi kendilerini de daha derinden ve daha hakikî bir surette anlamağa alışsındır.

2. Edebiyatın tetkiki talebede büyük şahsiyetlere (ister muharrir, ister edebî eserlerin kahramanları olsun) karşı bir hayranlık uyandırmalıdır.

İnsanlar hayran oldukları şeylere doğru gayrimeş’ur bir surette ilerler. Binaenaleyh edebiyat muallimi, talebesinde bir erkek ve kadında en doğru ve en güzel olan şeyleri takdir kabiliyetini inkişaf ettirmelidir. Edebiyat dersleri, talebe nazarında hayatın yüksek ve kıymetli mefkûrelerini halk edecek ve onları bu mefkûrelere doğru bir hattı hareket takibine sevkleyecek malzeme ihzar etmelidir.

3. Edebiyat dersleri mütalea zevkini azamî bir derecede inkişaf ettirmelidir. Bunun için edebî eserleri yalnız ifade ettikleri vakıalar veya fikirler itibarile değil bir san’at eseri olmak üzere de tetkik ettirmelidir. Edebiyat muallimi ees’debî eserlerden talebesinin zevk duymasını istiyorsa o eserlerde yalnız ne denildiğine alâka uyandırmakla kalmamalı, bir fikrin nasıl ifade edildiğini takdir etmeğe de onları alıştırmalıdır.

4. Talebede mütalea zevkinin itiyat haline gelmesi için edebiyat dersleri öyle mevzuları havi olmalıdır ki talebenin zihninde geniş ve alâkabahş mevat canlansın ve hayatta kendi inkişafı, kendi zevkleri için fikrî ve manevî gıdalar bulmak kabiliyeti ve arzusu onlarda artsın.

5. Edebiyatın saydığımız gayelerini tahakkuk ettirmek için edebiyat muallimi, talebesinin fikrî melekelerini meş’ur bir tarzda inkişaf ettirmeğe çalışmalıdır. Talebe, daha derin duymakla ve daha canlı tahayyül etmekle kalmamalı, daha doğru ve daha sağlam bir tarzda düşünmeğe ve edebî eserleri yalnız doğru tefsir etmeğe değil, aynı zamanda salim ve makul bir tarzda hayatımıza tatbik etmeğe de sevkolunmalıdır (Maarif Vekâleti, 1934).

Edebiyat dersleri; edebî kıraat, tahrir ve Türk edebiyatı tarihi olmak üzere üç bölümden mürekkeptir. Programda metin seçiminin nasıl olması gerektiği “Bu Gayelere Vâsıl Olmak için İntihap Olunacak Edebî Eserleri Seçerken Takip Edilmesi Lâzım Gelen Esaslar” başlığında verilmiştir. Özellikle üçüncü ve altıncı maddelerdeki ifadeler dikkat çekmektedir. Çünkü bu sözler, edebiyat eğitiminin bireyde zihin ve davranış değişikliği

meydana getirme, Türk milletinin büyük şahsiyetlerini ve eski Türk edebiyatının değerlerini öğrenciye tanıtmaya işlevini göstermektedir:

3. Edebiyatın ilk hedefi talebenin zihnî ve manevî ufkunu genişletmektir. Binaenaleyh intihap edilecek eserlerde evvelâ aranacak meziyet “edebî kıymet” olmakla beraber, bu eserler aynı zamanda düşündürme ve telkin etme kuvvetlerini haiz olmalı, salim ve gayrimarazî, ahlakî, ilmî ve kahramanca mefkûreleri, asil hareketleri, saf ve temiz hissiyatı ihtiva etmelidir. Yüksek edebî bir kıymeti olsa bile çocukları hayattan bezdirecek yahut aykırı düşüncelere sürükleyecek eserler tavsiye edilmemelidir”

(...)

6. Yukarıdaki esaslar dikkatten uzak tutulmamak şartıyla eski edebiyatımızın büyük şahsiyetlerini talebeye tanıtmak ve eski Türk edebiyatının kıymetlerini hissettirmek ve bu vasıta ile de gene talebenin fikrî seviyesini ve manevî ufkunu genişletmek lâzımdır (Maarif Vekâleti, 1934).

İlk programlarda dil ve edebiyat derslerinin amacı, doğrudan doğruya edebiyat tarihi konusunda bilgilendirmek, Türk kültürünü tanıtmakken, 1934 programıyla birlikte dil ve edebiyat derslerinin amacı, öğrenciye bilginin yanında, millî bilinç, insani duyuş, düşünüş ve davranış kazandırmak şekline dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle, 1934 programında dil ve edebiyat eğitimi, öğrencinin iç dünyasına, ruhuna ve düşüncesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu programla edebiyat dersinin öğrenciye bilgi yüklemekten ziyade bireysel beceri kazanımına dönüştüğünü ifade edebiliriz. Bu programda yer alan “Edebiyat tedrisatında esas metinlerdir” cümlesi 1924 programındaki “Bilhassa kıraate müsteniden” ifadesinin 10 yıl içinde nasıl değiştiğini göstermektedir. Edebiyat eğitiminin esaslarının açıklandığı programda türkünün adı geçmemektedir. Ancak “Halk Edebiyatı” başlığı bu programda da yerini korumuştur. 1934 yılı öğretim programındaki ders konuları ve içerikleri, 1929 müfredat programındakinin aynısıdır. Bu konuları programda olduğu gibi aynen veriyoruz:

Birinci sınıf

2 ders edebî kıraat, 1 ders tahrir

Edebiyat tedrisatında esas metinlerdir. Aşağıdaki bahisler metinlere istinaden verilecektir.

Nesir-nazım, vezin, kafiye. Aruz. Millî veznimiz. Aruzun yerini millî vezne bırakması. Mecazlar: teşbih, istiare, mecazı mürsel, kinaye, tariz.

Siyasî Tanzimatı mütekıp başlıyan Avrupaî edebiyatta nesir ve nazım neveleri, bu münasebetle Siyasî Tanzimatın fikrî ve edebî cepheleleri.

Divan edebiyatında nesir ve nazım neveleri bu nevilere ait parçalar izah edilirken divan edebiyatına has mana ve lâfız san’atleri gösterilecektir. Arapça, acemce kelimelerle terkiplerin mana ve mahiyetleri izah edilecektir.

Tahrir: Serbest ve hududu çizilmiş mevzular, tasvir, tahkiye, mektup, ufak dissertation (mütaleaname)ler, compte-rendu (icmal)ler.

İkinci sınıf

1 ders edebî kıraat, 1 ders tahrir, 1 ders Türk edebiyatı tarihi

Edebî kıraat: Divan edebiyatına ait parçalar edebiyat tarihi içinde gösterileceğinden edebî kıraatte Avrupaî edebiyatımıza ait manzum ve mensur eserler ve halk edebiyatına ait parçaların en güzidelerinden terbiyevî esaslara göre seçilmiş parçaları garp edebiyatlarından bilhassa kendi edebiyatımızda zayıf olan tarzlara ve nevilere ait zengin nûmuneler verilecektir. Bugünün ihtiyaçları ve lisan inkılâbı nazarı dikkate alınacağından Tanzimat ve Servetifünun muharrirlerinden seçilecek parçaların talebeyi yadırgatmayacak mahiyette olmasına dikkat edilecektir. (Vekâletçe hazırlanan ve hazırlanmakta olan garp edebiyatları antolojilerinden de istifade edilmelidir.

Tahrir: Serbest ve hududu çizilmiş mevzular: Tasvir, tahkiye, gerek kıraat kitaplarında, antolojilerde, broşürlerde mevcut parçalarda, gerekse muallim hanım ve beylerin hariçten seçecekleri eserlerde ve sınıfta eseri tetkik edilmiş muharrirlere dair dissertation (mütalâaname)ler ve yine bu gibi eserlere ait edebî tahliller ve büyüdükçe bir eser (meselâ bir roman veya piyes) hakkında comterendu (icmâl)ler.

Türk edebiyatı tarihi: Menşeyinden Tanzimata kadar edebiyatımızın divan ve halk edebiyatları cepheleri nazarı dikkate alınarak mülâhhas malûmat.

(Edebî şahsiyetlerden ve eserlerden bahsederken müntehap parçalar gösterilecek ve bu parçaların manalarına nüfuz edebilmeleri için kelimeler, terkipler, san'at oyunları izah ve teşrih edilecek, edebiyat tarihine ait kitapta, yine bu tarzda, yani yalnız tarihi malûmatı ihtiva etmek değil, seçilmiş parçaları da havi olmak ve bu parçalar şerh ve izah edilmiş bulunmak şartile yazılacaktır.

Üçüncü sınıf

Haftada 3 ders müşterek, edebiyat şubesi için ayrıca 2 ders

Müşterek 3 saat

1 ders Edebî Kıra'at, 1 ders Tahrir, 1 ders Türk edebiyatı tarihi

Edebî Kıra'at: ikinci sınıfta olduğu gibi.

Tahrir: ikinci sınıfta olduğu gibi.

Türk edebiyat tarihi: Tanzimattan zamanımıza kadar. Millî Edebiyat Cereyanı etrafı ile gösterilecektir. (Bu sınıfa ait kitap da ikinci sınıfa ait kitap tarzında yazılacaktır.)

Edebiyat şubesine ait haftada iki saatte mektep kütüphanesinden ve hariçten muallim beyin intihap edeceği eserler mütelâa edilerek, üzerlerinde tetkikler yapılacak ve bu eserlerin garp edebiyatlarına ait olanlarına tatbikan Avrupaî mektep ve mesleklere dair malûmat verilecektir (Maarif Vekâleti, 1934).

1935-1936 öğretim yılında uygulamaya konulan “Lise Edebiyat Programı Kılavuzu” liselerde okutulmakta olan edebiyat ders kitapları esas alınarak Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Bu kılavuzun giriş bölümünde edebiyat derslerinde dikkat edilmesi gereken iki madde tavsiye edilmiş, Türk kültür tarihi ve edebiyatı ile Batı kültür tarihi ve edebiyatı öğretiminin dengesini koruyan bir profil ortaya koyulmuştur:

Bugün lise programlarında bulunan Edebiyat ve Edebiyat Tarihi kitap ve derslerine ait düşüncelerimizi bildiriyoruz. Gelecek yıllar için geciktirilmemesi lâzım olan şu iki meseleyi Bakanlığın yüksek dikkatine sunarız:

- 1- Türk kültür tarihini anlatacak ve garp kültür tarihini tanıttacak olan bir Edebiyat Tarihi kitabı ile,
- 2- Yeni edebiyatımızın garp edebiyatı kültür çerçevesi içinde daha tam ve iyi gelişmesine yarınacak olan bir edebiyat kitabı hazırlamak lâzımdır (Kültür Bakanlığı, 1935).

1935-1936 öğretim yılında liselerde okutulacak ders kitapları ile müfredat programları hakkında bilgilerin yer aldığı bu kılavuz, 9.10.1935 tarih ve 710 sayılı kararla

yayımlanmıştır. Kılavuzda ders kitapları, konu dağılımı olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Nilay Işıksalan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dili ve Edebiyat Öğretimi” başlıklı makalesinde Lise Edebiyat Programı Kılavuzu hakkında şu görüşleri dile getirmektedir:

Edebiyat kılavuzunda, mevcut kitaplar hakkında, öğrencilerin düzeylerine göre ayrı ayrı açıklanmış bölümler yer almaktadır. Buna göre, liselerin birinci sınıfında aruz vezninden kısaca söz edilecek, vezin şekilleri öğretilmeyecektir. Şiirlerden dili yalın ve akıcı, tamlaması az olanlar seçilecektir. Teşbih ve istiare dışında, mecazlarla manâya ait sanatlar gereksiz görülür. Divan edebiyatı kısmı toplu olarak verilecektir. Bu esaslar, lise iki ve lise üçüncü sınıflar için de geçerlidir. Mevcut kitaplar, tespit edilen görüşler doğrultusunda ayrıntılı biçimde incelenir. Hangi metinlerin okutulacağı, hangilerinin çıkarılacağı belirlenir. Öğrencinin, içerisinde Arapça ve Farsça dil bilgisi kuralları bulunan kelime ve tamlamalardan sorumlu tutulmayacağı açıklanır. 1935 Edebiyat Kılavuzunun, içeriğin seçimi ve düzenlenmesi açısından önemli açıklayıcı esaslar taşıdığı söylenebilir (Işıksalan, 2000).

Edebiyat kılavuzunda “türkü” kavramından hiç bahsedilmemiştir ancak lise 2. sınıflar için Agâh Sırrı (Levend) tarafından hazırlanan “Edebiyat Tarihi Dersleri” adlı ders kitabında “halk edebiyatı” bahsi yüzyıllar çerçevesinde incelenmektedir:

Lise II, Edebiyat Tarihi Dersleri, Agâh Sırrı

(...)

8- (Halk edebiyatı) bahsi gösterilecektir (...)

13- Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı bahsindeki metinler talebeye okutturulur. Arap ve Fars gramer şekillerindeki kelime ve terkipler sorulmaz (...)

17- Halk edebiyatı kısmı okutulur. Metinler talebeye okutturulur fakat Arap ve Fars gramer şekillerindeki kelime ve terkiplerden mes’ul tutulmazlar (...)

28- (19 uncu Asırda Türk Edebiyatı) bahsinden umumî bilgi verilir.

Şahıslar ve metinlerden talebe mes’ul edilmez. Yalnız Halk Edebiyatı metinleri talebeden sorulur (Kültür Bakanlığı, 1935).

1942 yılında yapılan müfredat düzenlemesi, yalnız lise 3. sınıfların programını kapsayan sınırlı bir değişikliktir. Bu program, “Klâsik Şube Lise 3 Edebiyat Programı” başlığı altında Talim ve Terbiye Heyetinin 2.11.1942 tarih ve 336 sayılı kararıyla hazırlanmıştır. Programda, ders saatlerinin düzenlemesi, edebiyat tarihi, tahrir, edebî kıraat ve metin tetkiki gibi meselelerin izahatı yapılmıştır. Buna göre edebiyat dersi, bir saat edebiyat tarihi, bir saat tahrir, iki saat de edebî okuma ve metin tetkiki olmak üzere haftada toplam dört saat olarak düzenlenmiştir. Programda halk edebiyatından da, türkü konusundan da bahsedilmemiştir ancak programa düşülen bir notta, edebiyat tarihi bilgilerinin daima metinlerle izah ve takviye edilmesi, öğrenciyi mümkün olduğu kadar metinle temas ettirmek gerektiği ifade edilmektedir (Maarif Vekâleti, 1942).

1946 yılı edebiyat müfredat programı, “Okuma ve Edebiyat” ile “Dil bilgisi” olmak üzere iki bölüm şeklinde yayımlanmıştır. 1946 yılı edebiyat müfredat programında “türkü”

kavramından hiç bahsedilmemiştir ancak “Okuma ve edebiyat” başlığının dördüncü maddesinde yer alan “Halk şiirimizin belli başlı şekilleri”nin öğretilmesi gerektiğinin ifade edilmesi, dolaylı olarak türkûyle de ilişkilidir (MEB, 1946).

Lise 1. Sınıfların Türk dili ve edebiyatı dersi için 26.09.1949 tarih ve 557 sayılı Tebliğler Dergisinde yeni bir program yayımlanmıştır. Dersin adı “Edebiyat” yerine “Türk Dili ve Edebiyatı” olarak ifade edilmiş, “Okuma ve Edebiyat”, “Dil bilgisi” ve “Kompozisyon” gibi disiplinler hakkında açıklama yapılmıştır. Buna göre Türk dili ve edebiyatı dersinde, haftada 2 saat “Okuma ve Edebiyat”, 1 saat “Dil bilgisi”, 2 saat “Kompozisyon” okutulacaktı. Edebiyat dersinin “metin merkezli” olarak işlendiğini “Okuma ve Edebiyat” bölümündeki şu açıklamalardan çıkarmamız mümkündür:

Okumada ilk hedef, öğrencileri değerli metinlerle karşılaştırmak ve bunlar üzerinde çalıştırmaktır. Edebî tekniğe ait bilgiler, uygun metinler üzerindeki açıklamalar vesilesiyle verilir. Seçilecek metinlerin yalnız edebî sanatları belirtecek nitelikte bulunması kâfi değildir. Bu metinler her şeyden önce öğrencilerin fikrî formasyonuna yarıyacak mahiyette olmalıdır. Öğretmenler edebî bir eserin estetik değeri yanında o eserin fikir bakımından kıymetini de belirtmeğe önem vermelidirler (MEB, 1949).

Lise 2. sınıfların Türk dili ve edebiyatı dersi müfredat programı düzenlemesi ise 2 Ocak 1950 tarih ve 571 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Bu sınıfta da Türk dili ve edebiyatı dersinin, haftada 2 saat “Okuma”, 1 saat “Dil bilgisi” ve 1 saat “Kompozisyon” olarak üç kısımda okutulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, “Bu sınıfta kaynaklardan Tanzimat’a kadar, Türk edebiyatının gelişmesi hakkında toplu bir fikir veren metinler üzerinde çalışılacaktır” ifadesi, edebiyat tarihinin metinler üzerinden öğretilceğini göstermektedir. Programda geçen “Ayrıca bu örnekler vesilesiyle, halk edebiyatı nazım şekilleriyle klasik nazım şekilleri üzerine öğrencinin dikkat çekilecek, halka ve münevver zümreye mahsus edebî cereyanların teşekkülü hakkında kısa bilgi verilecek ve müteakıp yüzyıllarda edebiyatımızın bu iki koldan yürüyüşü daima göz önünde tutulacaktır” ifadelerinden anlaşılacağı üzere halk ve divan edebiyatlarının öğretiminin birlikte yapılacağı açıklanmıştır. Bununla birlikte, lise 2. sınıfta “Dertli, Zihnî, Emrah ve Seyranî’den seçilecek örneklerle bu yüzyılın halk şiiri hakkında genel bilgiler”in öğretilceği de ifade edilmiştir (MEB, 1950). Lise 3. sınıflar için 10 Nisan 1950 tarih ve 585 sayılı sayılı Tebliğler Dergisinde Türk dili ve edebiyatı müfredat programı yayımlanmıştır. Lise 1. ve 2. sınıflar için dil bilgisi dersi konulmuş, 3. sınıflarda bu derse yer verilmemiştir. Bu sınıflara, haftada 2 saat “Okuma ve Edebiyat”, 2 saat “Kompozisyon” okutulacağı belirtilmiştir (MEB, 1950). 1949-1950 yıllarında belirli aralıklarla yayımlanan bu müfredat programı düzenlemesinin içeriğinde “türkü” kavramına

yer verilmemiştir ancak halk edebiyatı nazım şekillerinin öğretileceği, halk şiiri ve çeşitli halk şairleri hakkında bilgi verileceği vurgulanmıştır.

1952 yılında Türk dili ve edebiyatı müfredat programı tekrar düzenlenmiştir. Programın hemen başında yer alan “Liselerde Türk dili ve edebiyatı dersleri genel olarak okuma, kompozisyon ve dilbilgisi bölümlerini ihtiva eder” ifadelerinden sonra “Okuma ve Edebiyat”, “Kompozisyon” ve “Dil bilgisi” başlıkları hakkında içerik ve amaçlar olarak açıklama yapılmıştır. Bu program içerik itibariyle 1949 programından farklı değildir. Sadece liselerin dört yıla çıkarılması sebebiyle dördüncü sınıflar için edebiyat koluna haftada iki saat okutulmak üzere “Garp edebiyatı” eklenmiştir (Millî Eğitim Vekâleti, 1952). Lise 1. sınıflarda edebiyat bilgileri, lise 2. sınıfta Türk destanları, Orhun anıtları, İslamiyet’ten sonra Anadolu sahası Türk edebiyatı, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Anadolu’da Türk edebiyatının başlayıp gelişmesi, dinî-tasavvufî ve ladinî edebiyat mahsulleri, Dertli, Zihni, Emrah ve Seyrani gibi halk şairleri ve halk şiirleri hakkında genel bilgiler, 19. yüzyıla kadar Türk edebiyatı konuları okutulmaktadır. Lise 3. sınıfta ise Tanzimat sonrası Türk edebiyatı ve bunlardan örnek metinlerin, lise 4. sınıfta ise Servet-i Fünun, Millî edebiyat, Garp edebiyatı ve bu edebiyattan seçilmiş parçaların okutulacağı ifade edilmektedir. Bu programda da “türkü” ile ilgili bir ifadeyle karşılaşmamaktayız.

13 Eylül 1954 tarih ve 816 sayılı Tebliğler Dergisinde Türk dili ve edebiyatı müfredat programının köklü bir değişikliğe uğradığını görürüz. Buna göre lise 1. sınıfta Tanzimat sonrasından başlayan edebiyat eğitimi, halk edebiyatı ve divan edebiyatı örnekleri ile devam etmiş, “Batı edebiyatı” başlığı altında verilen Homeros, Euripides, Sophokles, Piatu, Molière, La Fontaine, La Bruyère, Daudet, Cervantes, Swift, Dickens ve Batı edebiyatından seçilmiş örneklerle sınırlandırılmıştır. Lise 2. sınıfta İslam öncesi Türk edebiyatı Oğuzname ve Orhun yazıtlarından seçilmiş parçalarla başlamış, halk edebiyatı bahsinde Dede Korkut, Yunus Emre, Karacaoğlan’dan örnekler ile Divan edebiyatı kısmında Fuzulî, Baki, Nedim, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi’den seçilmiş örneklerle devam etmiştir. Tanzimat Döneminden sonra Namık Kemal, Ahmet Mithat, Tevfik Fikret, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi’den; Yunan ve Latin edebiyatlarına ait olan Homeros, Herodotos, Vergilius ve Tacitus’tan örnekler verileceği belirtilmiştir. Lise 3. Sınıfta ise divan şiiri ve nesrinden seçilmiş örnekler ile Tanzimat sonrası Türk edebiyatından Cumhuriyet devri şiir ve nesrine kadar örneklere yer verilmiştir. Lise 1. sınıfta haftada 3 saat “Okuma”, 2 saat “Kompozisyon”; lise 2. sınıfta haftada 3 saat “Okuma”, 1 saat “Kompozisyon”; lise 3. sınıfların edebiyat kolu için haftada 5 saat “Okuma”, 1 saat “Kompozisyon”; lise 3.

sınıfların fen kolu için haftada 2 saat “Okuma”, 1 saat “Kompozisyon” okutulacağı ifade edilmiştir. Programda “türkü” kavramı yer almamıştır ancak lise 1. sınıfta, “Eski Edebiyatımız”, 2. sınıfta “Halk Edebiyatı” başlıkları altında halk edebiyatı hakkında bilgi ve örnek parçalara yer verilmesi dikkat çekmektedir:

I. Sınıf

(Haftada 3 saat Okuma, 2 saat Kompozisyon)

(...)

2. Eski edebiyatımız:

- a) Halk edebiyatı: Dede Korkut, Yunus Emre ve Karacaoğlan’dan örnekler.
- b) Divan edebiyatı: Süleyman Çelebi, Fuzulî, Nedim ve Evliya Çelebi’den örnekleri.
- c) Halk ve Divan edebiyatımızdan seçilmiş başka örnekler

(...)

II. Sınıf

(Haftada 3 saat okuma, 1 saat kompozisyon)

(...)

2. Halk edebiyatı:

- a) Dede Korkut, Yunus Emre ve Karacaoğlan’dan örnekler.
- b) Halk edebiyatımızdan seçilmiş başka örnekler (Maarif Vekâleti, 1954).

1956 yılında Türk dili ve edebiyatı müfredat programı yine değiştirilmiştir. Bu programa göre dil ve edebiyatı eğitiminin iki amacı vardır. Birincisi, “Öğrencilerin dinlediklerini, okuduklarını incelikleriyle ve derinlikleriyle kavrama”, ikincisi “Öğrencilerin bildiklerini, gördüklerini, duyup düşündüklerini doğru ve maksada uygun olarak sözle ve yazı ile anlatma kabiliyetlerini geliştirmektir” (Maarif Vekâleti, 1956). Programda doğrudan doğruya türküden bahsedilmemiştir ancak kitaplara seçilecek metinlerin vasıflarından bahsedildiği bölümde, lise 1. sınıfta okutulacak metinlerin özellikleri tanıtılırken, halk edebiyatı ürünleri hususi olarak vurgulanmıştır:

I. Sınıflarda:

I. Sınıflarda okuma, bilhassa Batı anlayışına uygun hikâye ve roman, şiir, tiyatro, deneme, tenkid, ilim ve fikir yazıları ve hitabet nevilerine ait örnekler üzerinde toplanacaktır. Bunlara, eski edebiyatımız hakkında da bir fikir vermek için, Halk edebiyatımızın destan ve hikâye, ilâhî, koşma nevilerinden ve Divan edebiyatımızın mesnevi, gazel, şarkı, tarih (mensur) ve seyahat, fikir yazıları nevilerinden örnekler ilâve edilecektir. Öbür yazı çeşitleri, seçilecek örnekler dolayısıyla ve kendiliğinden gelecek fırsatlarda, bu sınıfta veya ileriki sınıflarda tanıtılacaktır. I. sınıfta örneklerin zaman sırasıyla verilmesi şart değildir. Sadece, Halk ve Divan edebiyatımızdan alınacak metinler ayrı birer küme teşkil edecek, bunlarla yeni edebiyat nevileri arasında gerekli mukayeseler yaptırılacaktır. Divan edebiyatından seçilecek metinler kısa olmalıdır (Maarif Vekâleti, 1956).

1956 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programında, dil ve edebiyat dersinin uygulanma esasları “Okuma”, “Kompozisyon” ve “Dil bilgisi” olmak üzere üç alt başlık altında

değerlendirilmiştir. Ders kitaplarına seçilecek metinlerin özellikleri “Metin Seçimi” kısmında açıklanmıştır. Bu bölümü aynen nakletmeyi uygun bulduk:

1-Derslerde ve dolayısıyla kitaplarda kullanılacak metinler, a) sınıf seviyesine uygun, b) fikir, sanat ve bilgi değeri bulunan, c) icabında incelenerek okumaya müsait, d) ifadece sağlam ve vuzuhlu, e) zevk verici ve yetiştirici parçalar olmalıdır.

2- Örnekler şahsiyetlerin ve bunların bağlı bulundukları çığırların karakterlerini vermelidir. Aynı devrin başka başka yazarlarından alınacak parçaların birbirini tamamlaması, aynı şahsiyetten muhtelif sınıflara alınacak parçaların da, her sınıfta, bu şahsiyetin belli bir cephesini veya belli cephelerini tanıtması gerekir.

3- Mâna ve tesir bakımından her metnin; a) sınıf havasına uygun bulunması, b) öğrencileri kötümserliğe sürüklemeyecek, inançlarını sarsmayacak, onları iyiye, güzele, hayata doğru şevkle, cesaretle yürütecek mahiyette olması şarttır. Halk ve Divan şiiri ünitelerinde, mücerret aşk yazılarından ziyade, millî hasletlerimizi, mefahirimizi belirten parçalar yer almalıdır. Muhtelif devirlerden seçilecek örneklerin, sınıflarda konuşulması arzu edilmeyen konulara yol açmayacak vasıfta olmasına itina edilecektir. Batı edebiyatı örnekleri sağlam tercümelerden alınmalıdır. Hâsılı her parça, doğrudan doğruya veya dolayısıyla, Türk çocuğuna millî ve insanî terbiye verebilmelidir.

4- Okunacak örneklerin sayısı, vaktin müsaadesine ve yazarların ehemmiyetlerine göre ayarlanır.

5- Her parça, uzun bir eserden seçilmiş bile olsa, konu ve fikir bakımından bir bütün sayılabilmelidir.

6- İslâmlıktan önceki edebiyatımızdan seçilecek parçaların bugünkü dilimize çevrilmiş şekilleri verilecektir. Bunların yanına, dilimizin o devirlerdeki durumunu göstermek için, asıllarından alınmış beş on satır konulabilir. İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişen edebiyatımızdan seçilecek manzum metinlerin, bilhassa çekimlerde, zamanlarındaki söylenişleriyle değil, mümkün olduğu kadar yabancı ve garip görünmekten kurtarılarak, bugünkü canlı dilimize yakın söylenişleriyle verilmesi uygun görülmüştür. Herhangi bir engel bulunmadıkça, “gelürsün” yerine “gelirsin” yazmak kabilinden tasarruflar, her dilde yapılmaktadır. Mensur metinlerin, çağımız için değeri bulunan üslup vasıfları elden geldiği kadar muhafaza edilmek şartıyla, bugünkü dilimize yaklaştırılması artık zaruret haline gelmiştir. Öğrenci birtakım engellere takılmaktan ve birçok kelimeleri ezberlemekten kurtarılarak, yazının gerçek değeriyle ve özü ile temasa getirilmelidir. Bu metinlerden birkaçının asıllarından da örnekler vermek tabiatıyla mümkündür.

7- Dilimizin bünyesini kavratma ve fikir terbiyesi verme bakımından, eski ve yeni edebiyatımızı nesir örneklerinden fazlasıyla faydalanılmalıdır (Maarif Vekâleti, 1956).

Yukarıdaki ifadelere göre, 1956 yılı edebiyat öğretim programındaki metin seçim esaslarında sınıf seviyesinin ve öğrenci psikolojisinin dikkate alındığı görülmektedir. Özellikle halk ve divan şiiri konularında, daha çok millî hasletlerimizi, millî gururlarımızı ifade eden, öğrencilere millî ve insani terbiye veren metinlerin seçilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu program, ihtiva ettiği içerik, amaç ve özellikler itibariyle 1957 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programının öncüsü olmuştur.

1957 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programı, 7 Ekim 1957 tarih ve 976 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Bu programda, 33 yıl sonra, doğrudan doğruya “Türkü” terimi tekrar müfredata girmiş, lise 1. sınıfta yer alan okuma programına dâhil edilmiştir:

I. Sınıflarda:

I. Sınıflarda okuma, bilhassa Batı anlayışına uygun hikâye ve roman, şiir, tiyatro, deneme, tenkid, ilim ve fikir yazıları ve hitabet nevilerine ait örnekler üzerinde toplanacaktır. Bunlara eski edebiyatımız hakkında da bir fikir vermek için, Halk edebiyatımızın destan ve hikâye, ilâhî, koşma, türkû, temaşa nevilerinden ve Divan edebiyatımızın mesnevi, gazel, şarkı, tarih (mensur), seyahat, ahlâk ve fikir yazıları nevilerinden örnekler ilâve edilecektir. Öbür yazı çeşitleri, seçilecek örnekler dolayısıyla ve kendiliğinden gelecek fırsatlarda, bu sınıfta veya ileriki sınıflarda tanıtılacaktır. I. sınıfta örneklerin zaman sırasıyla verilmesi şart değildir. Sadece, Halk ve Divan edebiyatımızdan alınacak metinler ayrı birer küme teşkil edecek, bunlarla yeni edebiyat nevileri arasında gerekli mukayeseler yaptırılacaktır. Divan edebiyatından seçilecek metinler kısa olmalıdır. (Bk. “İnceliyerek okuma”, “Şekil meseleleri”) (Maarif Vekâleti, 1957).

1957 programında, edebiyat dersinin amaçları okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerileri üzerine kurulmuştur. Aşağıdaki düşünceler göz önünde bulundurularak 1957 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programı hazırlanmıştır. “Öğretimi, bilhassa, milletimizin zevkini ve dehasını tarih boyunca temsil eden üstün eserler üzerinden yürütmek” ilkesinden hareketle, öğrenciyi millî kültür zevk ve heyecanıyla yetiştirmenin de bir amaç olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz:

- 1- Dil ve edebiyat öğretimini metinlere dayamak suretiyle öğrenciyi doğrudan doğruya sanatçı ile temasa getirmek;
- 2- Öğretimi, bilhassa, milletimizin zevkini ve dehasını tarih boyunca temsil eden üstün eserler üzerinden yürütmek;
- 3- Öğrenciyi mühim şahsiyetlerle, her defasında bunların değişik cephelerini vererek türlü sınıflarda birkaç kere karşılaştırmak;
- 4- Öğretmenin, programı yer yer serbestçe tamamlanmasına imkân bırakmak;
- 5- Öğrencinin, çağdaş ve çağımıza yakın sanat eserleriyle temasını geniş aralıklarla kesmeksizin, her sınıfta, edebiyatımızın şekil ve muhteva bakımından seviyeye uygun örnekleriyle karşılaşmasını sağlamak;
- 6- Bilgileri ve itiyatları, öğrenci çalışmalarının ve sanat eserlerinin hazırlıyacağı zemin üzerinde sınıftan sınıfa genişletip derinleştirerek vermek;
- 7- Kompozisyon çalışmalarına hayati bir hüviyet kazandırmak;
- 8- Öğrenciyi Batı şaheserleriyle ilk sınıftan itibaren ilgilendirmek (Maarif Vekâleti, 1957).

1960 yılında da Türk dili ve edebiyatı müfredatında tadilata gidilmiştir. Bu program, özü itibarıyla, 1954-1956-1957 lise edebiyat müfredat programlarının devamı niteliğindedir. Lise 1. sınıfta, daha önceki müfredatlarda olduğu gibi, Tanzimat sonrası edebiyatımız, eski edebiyatımız ve Batı edebiyatı hakkında bilgi verilmiştir. Lise 2. sınıfta Orhun yazıtları, Oğuzname, Dede Korkut, Yunus Emre, Karacaoğlan, Nevaî, Fuzulî, Baki, Nefî, Nedim, Evliya Çelebi, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Ömer Seyfettin gibi Türk edebiyatının büyük şaheserleri ve şahsiyetleri ile Yunan ve Latin edebiyatlarından Euripides, Vergilius ve Tacitus programa dâhil edilmiştir. Lise 3. sınıfta divan şiirinden ve nesrinden seçilmiş örneklere, Tanzimat sonrası edebiyatımıza ve edebî şahsiyetlere, Cumhuriyet devri şiir ve nesrinden seçilmiş örneklere, Atatürk’ün nutkundan seçilmiş parçalara, Batı edebiyatından

Dante, Montaigne, Pascal, Voltaire, Rousseau, Balzac, Stendhal, Hugo, Flaubert, Goethe, Schiller, Shakespeare, Tolstoy, Tolstoy, İbsen, Poe, Mark Twain'den örneklere yer verilmiştir. 1960 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programında, Lise 1. sınıflar için seçilecek metinlerin vasıfları hakkında bilgi verilen “Metin Seçimi” bahsinde, tıpkı 1957 programında olduğu gibi “türkü” terimi bulunmaktadır (Maarif Vekâleti, 1960).

1923-1960 yılları arasında yayımlanan dil ve edebiyat müfredat programlarını incelediğimiz zaman, türkülere gereken önemin verildiğini söyleyemeyiz. “Türkü” terimine, ilk defa 1924 yılında hazırlanan “Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı”nda yer verilmiştir. “Millî vezin ve millî edebiyat şekilleri” başlığı altında koşma, destan, tuyuğ ile birlikte türkü de bulunmaktadır. Bu programdan sonra, 1957’ye kadar “türkü” kavramı, doğrudan doğruya dil ve edebiyat müfredat programlarında yer almamıştır ancak bu programlarda belirtilen hedefler ve konularla ilişkili bir şekilde varlığını korumuştur. 1957 yılı Türk dili ve edebiyatı müfredat programında, yani 1924 yılı edebiyat müfredat programından 33 yıl sonra “türkü” terimi açık bir şekilde yeniden yer almıştır. Programın “Metin Seçimi” kısmında, lise 1. sınıflarda okutulacak metinlerin özellikleri ve nitelikleri ifade edilirken, “Halk Edebiyatı” başlığında “destan, hikâye, ilahi, koşma, türkü temaşa neveleri” sıralanmıştır. Aynı şekilde, 1960 yılında düzenlenen Türk dili ve edebiyatı müfredat programında da “türkü” kavramı yer almıştır.

3.2.3. 1923-1960 Yılları Arasındaki Edebiyat Ders Kitaplarının Türkü Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra, 3 Mart 1924 tarihinde yayımlanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülke sınırları içerisindeki bütün eğitim-öğretim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı’nın çatısı altında birleştirilmiş, eğitim işleri merkezî idare tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Türk eğitimi millî, laik ve çağdaş bir hüviyet kazanmış, eğitimde birlik sağlanmıştır. Henüz Kurtuluş Savaşını verdiğimiz yıllarda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde başlatılan eğitim çalışmaları, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra gerçekleştirilen “Heyet-i İlmiye” toplantılarıyla ilmî ve sistematik bir nitelik kazanmıştır. Özellikle Birinci Heyet-i İlmiye (1923), İkinci Heyet-i İlmiye (1924) ve Üçüncü Heyet-i İlmiye (1926) toplantılarıyla Cumhuriyet’in temel ilke ve prensipleri muvacehesinde, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin eğitim politikaları belirlenmiştir. İsmail Safa Bey’in Maarif Vekilliği yıllarında yapılan Birinci Heyet-i İlmiye toplantısında; millî

hars, millî musiki, millî lisan ve edebiyat, millî büyük sözlük, millî tarih ve coğrafya enstitüleri, millî müze, din eğitimi esasları, sultanilerde teşkilat ve öğretim süresi ve sultani adının değiştirilmesi, asâr-ı atika nizamnamesinin tadili gibi konular tartışılmış; ilköğretimin altı yıl olması, zorunlu eğitim yaşında bulunan çocukların yabancı okullara devamlarının yasaklanması, leylî köy mekteplerinin kurulması, sultani adının lise olarak değiştirilmesi gibi kararlar alınmıştır (Ergün, 1982, s.27-29). Vasıf (Çınar) Bey'in Maarif Vekilliği zamanında, 1924 yılında yapılan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında okul programlarında gerçekleştirilecek yenilikler görüşülmüş; ilköğretimin 6 yıldan 5 yıla indirilmesi, ortaokul ile lisenin 3'er yıllık iki aşama sayılması, böylece ortaöğretimin 7 yıldan 6 yıla indirilmesi, 4 yıllık Muallim Mektebi programlarının değiştirilmesi ve içtimaiyat (sosyoloji) dersinin de konması, ilk mektep müfredat programlarının hazırlanması, ders kitaplarının yazdırılması gibi konular karara bağlanmıştır (Sakaoğlu, 1992, s. 30). Son olarak Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekilliği döneminde yapılan Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısında ise talim ve terbiye işleriyle ilgilenmek üzere bir "Talim ve Terbiye Dairesi" kurulması kararlaştırılmış ve 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun gereğince kurulmuştur. Bu Kanunun ikinci maddesinde "Münhasıran talim ve terbiye işleriyle iştigal etmek üzere Maarif vekâletinde bir talim ve terbiye dairesi ihdas olunmuştur" ifadeleri yer almaktadır (Maarif Vekâleti, 1926). Bunun yanında, liselerin yeniden düzenlenmesi, öğretmen okulları ile diğer meslek okullarının belirli merkezlerde toplanması ve güçlendirilmesi, yatısız okullarda karma öğretim uygulanması, stajyer öğretmenlere pedagojik formasyonun verilmesi gibi konular da görüşülerek karara bağlanmıştır (Ataunal & Özalp, 1983, s.115).

1933'e kadar geçen süre zarfında, ders kitaplarının hazırlanması ve basılması konusunda pasif bir denetleme mekanizmasına sahip olan Maarif Vekâleti, 1933 tarihinde ders kitaplarının basılması ile ciddi ve ilmî anlamda ilgilenmeye başlamıştır. Maarif Vekâleti için dönüm noktası "3. VI. 1933 Tarih ve 2259 Sayılı Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılmasile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun"un yayımlanması olmuştur. Bu kanunun birinci maddesi gereğince okul kitaplarının basılması ve dağıtılması işlemlerinin Bakanlıkça yapılması kararlaştırılmıştır (Maarif Vekâleti, 1933). Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde millî gayelerin ve Cumhuriyet prensiplerinin gerçekleştirilmesi için bilhassa Türkçe ve edebiyat müfredat programları ile ders kitaplarının üzerinde dikkatle durulduğu görülmektedir. Ancak dönemin eğitim uzmanlarının üzerinde anlaştığı bir

edebiyat ders kitabı yerine daha çok edebiyat tarihi, edebiyat bilgileri ve türleriyle ilmi nitelikli kaynak kitapları hazırlanmıştır. Celal Demir, “Atatürk Döneminde Bir ve Tam Devreli Liselerde (Ortaokul ve Liselerde) Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ve Öğretimi” başlıklı doktora tezinde, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yayımlanan edebiyat ders kitaplarının genel bir değerlendirmesini yapmakta ve edebiyat kitaplarının ders kitabı niteliğinden ziyade bir kaynak kitabı özelliği taşıdığını ifade etmektedir:

1924’ten itibaren müfredat programlarına hemen her yıl müdahale edilmiştir. Bu müdahalelerde en çok Edebiyat programları değişmiştir. Devrin yayın organları taranırken ders programlarıyla ilgili eleştiri yazılarının tamamına yakınının Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi programlarıyla ilgili olduğunu gördük. Dolayısıyla Edebiyat ders kitapları da programlara bağlı olarak ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bu yazılardan hareketle devrin eğitimcilerinin üzerinde mutabık kaldığı bir Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı yazılmadığını söylemek durumundayız. Bizim ders kitapları üzerindeki incelemelerimizden de çıkan sonuç budur. Edebiyat Tarihi, Biyografi ve Edebî Türlerle ilgili çok kıymetli ilmi eserler verilmiştir. Ancak bunlar bir kaynak kitabı olacak temel eserlerdir. Ders kitabı niteliğinde değildir (Demir, 1997, s.472).

Mehmet Can Doğan, “Türk Edebiyatı Öğretiminde Edebiyat Bakalorya Kitapları” adlı makalesinde Cumhuriyet dönemi Türkçe ve edebiyat kitaplarının sadece birer ders kitabı olarak değil, aynı zamanda yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin hedef ve beklentilerini temsil eden bir alan olarak düşünüldüğünü ifade etmektedir. Müfredat programlarının oluşturulmasında, ders kitaplarının hazırlanmasında ve derslerin işlenmesinde bu hedefler göz önünde bulundurulmuş, öğrencilere Cumhuriyetçi ve laik bir bilinç kazandırılmak istenmiştir (Doğan, 2018). Cumhuriyet’in ilk yıllarında hazırlanan ders kitaplarının, Cumhuriyet ilke ve inkılaplarına uygun olması, eğitim açısından milli ve çağdaş ruhu yansıtması, müşterek kültür birliğini taşıması birinci derece önemliydi. Nilay Işıksalan, “Türk Edebiyatı Kitaplarının İçerik Değerlendirmesi- I (1923- 1950)” başlıklı makalesinde, erken Cumhuriyet döneminde yayımlanan dil ve edebiyat ders kitaplarının temel özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir:

Cumhuriyet döneminin özellikle ilk on yılında çıkarılan ders kitaplarının temel özellikleri, cumhuriyet ülküsünü taşımaları, rejimin ilkelerini ve ruhunu yansıtma ve bireyin gereksinim ve beklentilerinin çağın gerekleriyle karşılanması, eğitimin tamamen yaşama ve gerçeğe dönük olması demektir. 1923-1946 dönemi ki -uzun zaman dilimi Atatürk’ün yaşadığı yılları kapsar- ortaöğretim kurumlarında, edebiyat ve dilbilgisi disiplinlerinde; edebiyat, edebiyat tarihi, okuma ve dilbilgisi kitapları, ders kitabı olarak okutulur. Antolojiler ile yardımcı ders kitapları ise öğretimi kolaylaştırmak için önerilen kaynak kitaplar niteliğindedir (Işıksalan, 2002).

Ali Canip’in “Edebiyat” adlı kitabı, ilk edebiyat ders kitabı olarak uzun yıllar liselerde okutulmuştur. Ancak bununla birlikte Türk dili ve edebiyatı dersinde edebiyat tarihi, kıraat (okuma), edebî bilgiler, dil bilgisi, antoloji gibi birçok disipline ait kaynak kitapların da okutulduğunu görmekteyiz. Fuad Köprülü’nün “Türk Edebiyatı Tarihi”, İsmail Habib Sevük’ün “Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi”, Ağâh Sırrı Levend’in “Edebiyat Tarihi

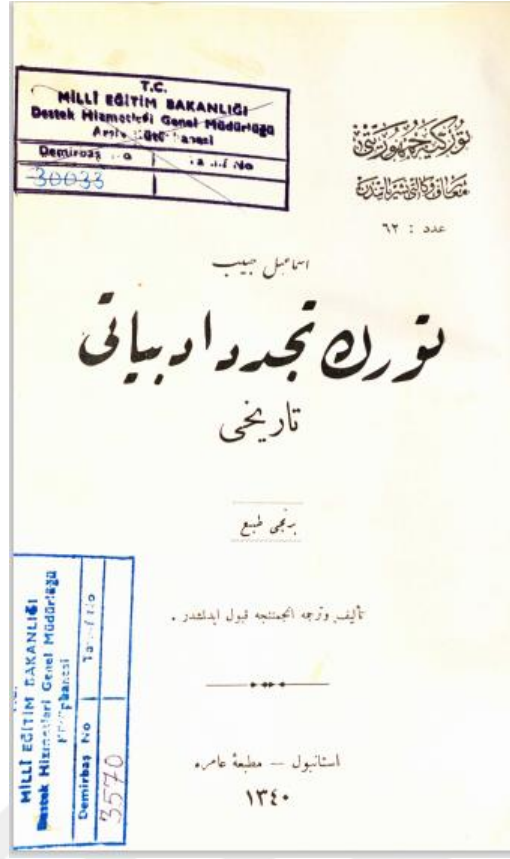
Dersleri”, Saadettin Nüzhet Ergun’un “Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü”, Süleyman Şevket Tanlı’nın “Güzel Yazılar”ı, Ali Canip Yöntem’in “Türk Edebiyatı Antolojisi”, Halit Fahri Ozansoy’un “Edebî Kıraat Numuneleri”, Nihat Sami Banarlı’nın “Edebî Bilgiler”i bu bağlamda değerlendirilebilir. İkinci Maarif Şûrası 15-21 Şubat 1943 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu şûranın Türk dili ve edebiyatı öğretimi konusundaki talep ve tavsiyelerini değerlendiren Maarif Vekilliği, 1945 yılından itibaren liselerde edebiyat öğretimine yeni bir metotla yaklaşılabileceğini ifade etmiş, ders kitaplarını sırayla yenileme kararı almıştır. Bu düşünceler ışığında liselerde okutulacak edebiyat kitaplarının hazırlanmasında bir planlama yapılmış ve bunlar “Lise Türkçe Öğretiminde Tutulacak Yol” başlığıyla yayımlanmıştır. Aşağıdaki ifadelerde, İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru hızlanan Türkiye’nin Batılılaşma politikasının eğitimdeki akislerini görmekteyiz:

Türk dilinin ve edebiyatının geçmişinde orta öğretim çağındaki inkılâp çocuklarına düşünme, konuşma ve yazma örneği olabilecek klasik metinler, doyurucu bir halde değildir. Bu yüzden yalnız kendi edebiyatımızdan alınacak metinlerle yeni kültür amaçlarımıza varamıyoruz. Eski metinlerimizi her zaman birer örnek olarak değil; çok defa eski değerlerimizi, dilimizin ve edebiyatımızın geçmişini tanıtmak için veriyoruz (Maarif Vekilliği, 1944, s.3-4).

Edebiyat ders kitaplarıyla ilgili bu karar, sadece edebiyat kitaplarında yer alacak metinlerin niteliklerini değil, edebiyat öğretiminde Türk kültür ve edebiyatının yanında Batı kültür ve edebiyatından da istifade edileceğini göstermektedir. 23-31 Ağustos 1949 tarihlerinde toplanan Dördüncü Maarif şûrası açılış konuşmasını yapan Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, ortaokul ve liselerde yapılan eğitimin pasif ve yetersiz olduğuna dikkat çekmiş, öğretimin ihtiyaca uygun olmadığını, ülkemizin gerçeklerinde bulunmayan şeylerin öğretildiğini ifade etmiştir. Bu şûrada eğitim ve öğretimde demokratik esaslar gözden geçirilmesi, yeni ortaokul programı projesinin incelenmesi, eğitim enstitüleri ve yüksek öğretmen okullarının yeniden düzenlenmesi, lise öğreniminin dört yıla çıkarılması kararlaştırılmıştır (Ataüenal & Özalp, 1983, s.123-125). İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin hızla Batı’ya yönelmesi, özellikle 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle Türk eğitim sisteminin problemleriyle ilgili çözüm arayışında Amerikalı eğitim uzmanlarının görüş ve düşünceleri etkili olmuştur. “Demokrat Parti iktidarı süresince ülkemizde eğitim alanında görüş ve önerilerine başvurmak için yurt dışından yabancı uzmanlar getirilmiş ve raporlar hazırlanılmıştır” (Tangülü, 2012). Çok partili hayata geçiş sürecinde edebiyat müfredat programı ve ders kitapları da yeniden düzenlenmiş, edebiyat derslerinde tek kitaba bağlılık anlayışı bırakılmıştır. Nilay Işıksalan, “Türk Edebiyatı Ders Kitaplarının İçerik Değerlendirmesi-II (1950-2000)” başlıklı makalesinde eğitimdeki değişim ve dönüşüm sürecini şu şekilde açıklamaktadır:

1949 yılında toplanan Dördüncü Maarif Şûrası'nda da liselerin yeterli ve işlevsel bir öğretim vermediği öne sürülerek sürelerinin dört yıla çıkarılması, öğrencilerin yeteneklerini ortaya çıkarıp geliştiren yöntem ve tekniklerin uygulanması kararı üzerine yeni program ve ders kitapları hazırlanır. Bu sürecin ders kitabı yazımında, “çok kitap ve serbest basım” anlayışı egemen olur. Daha önceki dönemin son on yıllık sürecinde uygulanan “tek kitap ve devlet basımı” anlayışı terk edilir (Işıksalan, 2004).

1950 sonrası, çoklu ders kitabı çalışmaları yaygınlaşmış; Nihat Sami Banarlı, Abdurrahman Nisari, Suut Kemal Yetkin, Mustafa Nihat Özön, Kemal Demiray gibi yazarlar tarafından pek çok edebiyat ders kitabı yayımlanmıştır. Bu ders kitaplarına seçilen metinlerin temalarında ağırlıklı olarak Türk kültürü unsurlarına, vatan-millet ve kahramanlık gibi millî değerlere yer verildiği görülmektedir. Ayrıca sevgi, ayrılık, hasret, hatıra gibi bireysel temalar da işlenerek ders kitapları zenginleştirilmiştir. Türkü konusu, araştırmamıza dâhil edilen 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarının hemen hemen hepsinde -nitelik ve nicelik olarak farklılık gösterse de- yer almıştır. Bu bölümde, araştırmamızın örneklem grubunda yer alan 26 adet edebiyat ders kitabını türkü kullanımı açısından tek tek inceleyerek içerikleri hakkında bilgi verdikten sonra bu ders kitaplarındaki türkü kullanımını istatistiksel verilerle değerlendirdik.

Şekil 23. Türk teceddüd edebiyâtı tarihi

TÜRK TECEDDÜD EDEBİYÂTI TARİHİ

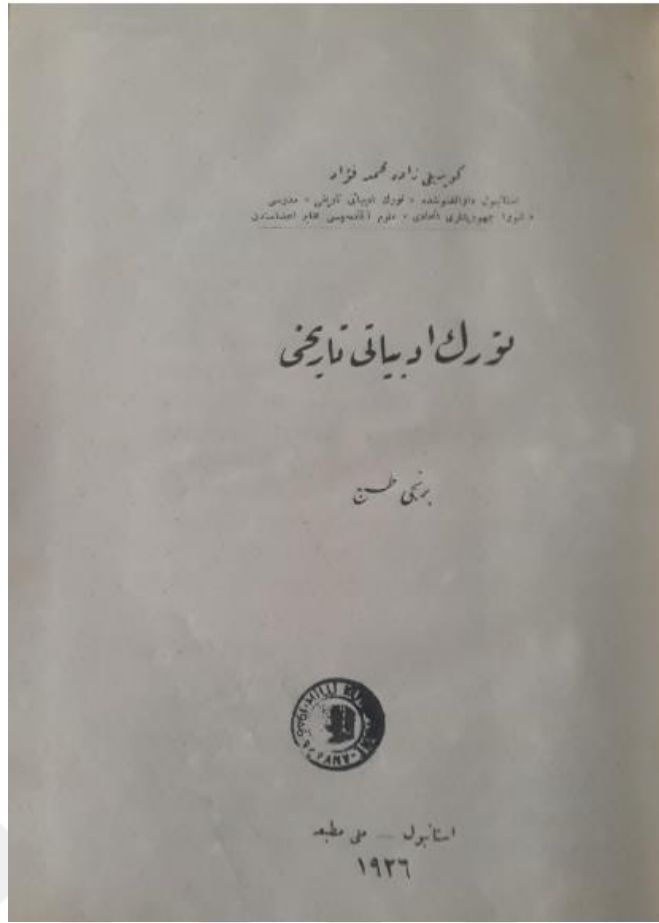
Yazarı: İsmail Habîb (Sevük)

Yayın Yılı: 1925

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Matbaa-i Âmiriye

İsmail Habîb (Sevük) tarafından 1925 yılında yayımlanan “Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi”, Cumhuriyet döneminin yardımcı ders kaynakları arasında kabul edilebilir. Yazarın, önsözdeki şu sözleri bu kitabın, bir yardımcı kaynak olduğunun açıklamasıdır: “Bu eser sadece bir mektep kitabı olmak için yazılmadı. Fakat öyle tertip edildi ki talebelere bu kitaptan seviyelerine göre derece derece istifade edebilsinler” (İsmail Habîb, 1925, s.3). Kitapta yer alan “Halk Edebiyatının Kıymeti” bölümüne bağlı olan “Mahallî Edebiyatlar” başlığı altında mânîler, destanlar ile birlikte türkülerle de yer verilmiş, Kızılırmak türküsünün metni, kısa hikâyesiyle birlikte verilmiştir. Türkülerin, Türk milleti için önem ve manası üzerinde durulurken, türkü hakkında detaylı bir bilgidен bahsedilmemiştir.

Şekil 24. Türk edebiyatı tarihi

TÜRK EDEBİYATI TARİHİ

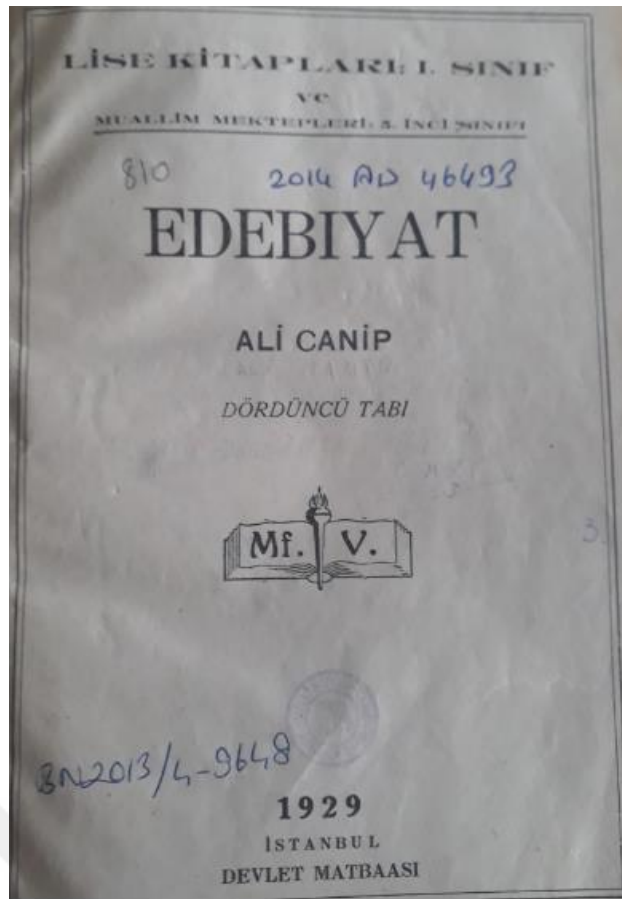
Yazarı: Köprülüzâde Mehmed Fuad

Yayın Yılı: 1926

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Millî Matbaa

Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eseri, esasen yazarın İstanbul Darülfünunundaki müderrisliği sırasında hazırladığı çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmalar, 1926 yılında bir kitap halinde yayımlanmıştır. Eser, liselere yönelik ders kitabı olmaktan ziyade ilmî hüviyeti haiz bir kaynak kitap olma özelliği taşımasıyla edebiyat tarihi çalışmalarının da temel eserlerinden biri olmuştur. Kitabın muhtevası, Mehmed Fuad (Köprülü) Bey'in ağırlıklı görüşleriyle hazırlanan 1924 yılı edebiyat programıyla örtüşmektedir. Eser, lise 2. devre 2. ve 3. sınıflarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitabın "Halk Şiirinin Lâ-Dinî Şekilleri" başlığı altında "Halk Türküleri" bölümü bulunmaktadır. Bu kısımda türkü örneği bulunmamakla birlikte, türkülerin menşei ve muayyen özellikleri hakkında makale formunda kısaca bilgi verilmektedir.

Şekil 25. Edebiyat

EDEBİYAT (LİSE KİTAPLARI: I. SINIF VE MUALLİM MEKTEPLERİ: 5 İNCİ SINIFI)

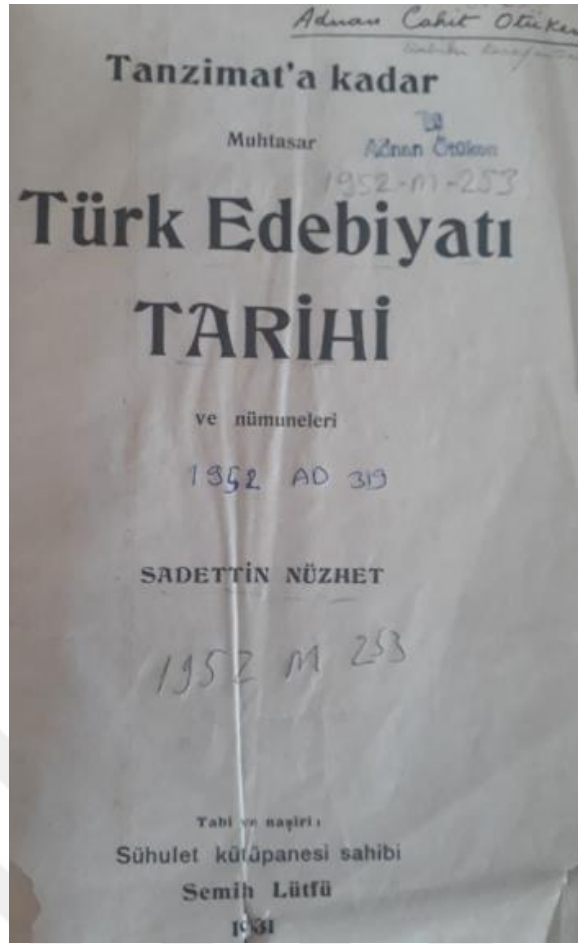
Yazarı: Ali Canip (Yöntem)

Yayın Yılı: 1929

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Devlet Matbaası

Ali Canip (Yöntem), 1924 yılında yayımlanan edebiyat müfredat programına uygun olarak lise 1. sınıflar için “Edebiyat” adlı ders kitabını yazmıştır. Kitap, daha sonra yapılan müfredat düzenlemeleriyle de uyumlu hâle getirilerek 14 kez daha basılmış ve liselerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin, 1928’e kadar olan baskılarında “Millî Nazım Şekilleri” başlığı altında mânî, varsağı, koşma, destan, türkü, tuyuğ örnekleri yer alırken, 1929’dan sonra “Millî Nazım Şekilleri Âşık Edebiyatı” adı altında mânî, varsağı, koşma, destan, türkü gibi millî nazım şekilleri ile bunlara ait açıklama ve örneklere yer verilmiştir. Bu değişimi gösterebilmek için kitabın 1929 baskısını araştırmamıza dâhil ettik. Kitapta, Köroğlu türküsü ve anonim bir türkü örneğinin yanında, Nedim ve Ziya Paşa gibi Divan şiiri geleneğine bağlı şairlerin “Türkü” başlıklı şiirlerine de yer verilmiştir.

Şekil 26. Tanzimat'a kadar muhtasar Türk edebiyatı tarihi ve nümuneleri

TANZİMAT'A KADAR MUHTASAR TÜRK EDEBİYATI TARİHİ VE NÜMUNELERİ

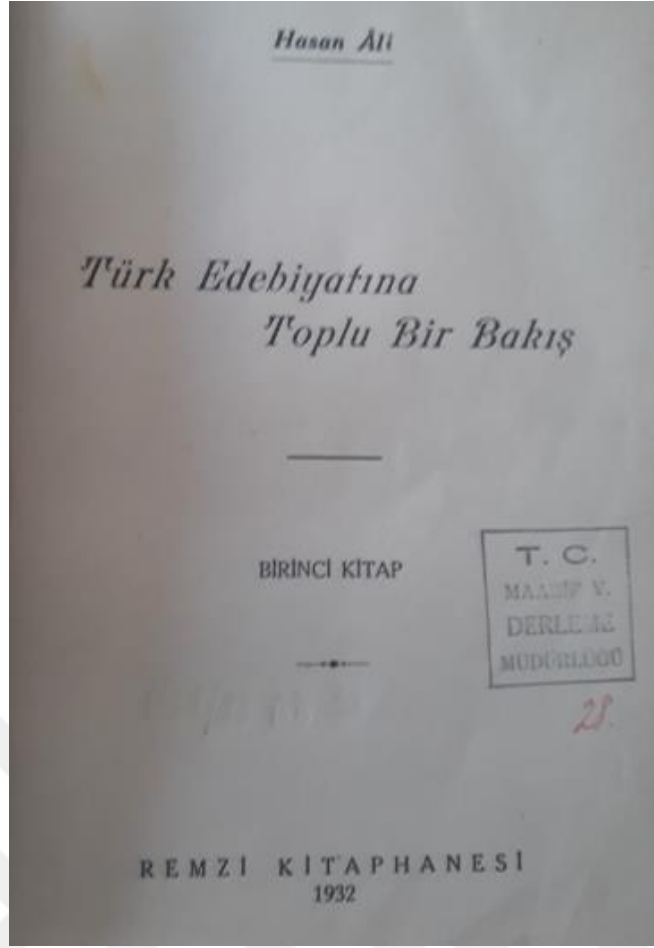
Yazarı: Sadettin Nüzhet (Ergun)

Yayın Yılı: 1931

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Sühulet Kütüphanesi: Semih Lütfü

Sadettin Nüzhet (Ergun), 1931 yılında yayımladığı eserinde, Türk Edebiyatı'nın gelişim seyrini İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı'ndan başlayarak Tanzimat'a kadar yüzyıllık periyotlara ayırarak ve her yüzyılı kendi içinde değerlendirerek anlatmıştır. İslamiyet'in kabulünden önceki Türk edebiyatı ve İslam medeniyeti dairesinde gelişen Türk edebiyatı olmak üzere iki bölümden teşekkül eden eserde, 13. yüzyıldan başlanarak, asırlar içinde gelişen klasik edebiyat ile halk edebiyatı ile tasavvufî halk edebiyatının önemli şairleri, yazarları ve eserlerinden örnekler verilmiştir. Ozan, Hayalî ve Nedim'den türkü örnekleri verilen eserde, dönemlere göre ayrılan "Halk Edebiyatı" başlıkları altında türküden bahsedilmiştir.

Şekil 27. Türk edebiyatına toplu bir bakış

TÜRK EDEBİYATINA TOPLU BİR BAKIŞ

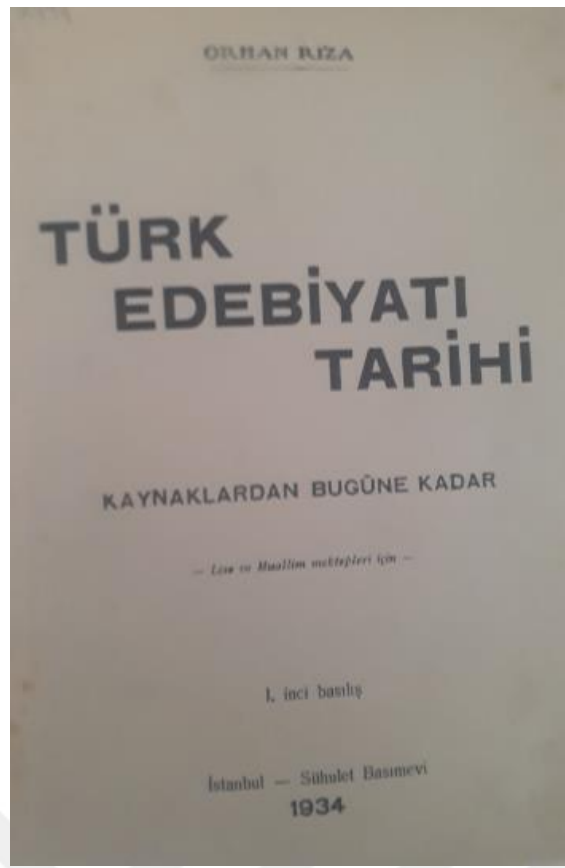
Yazarı: Hasan Ali (Yücel)

Yayın Yılı: 1932

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Remzi Kitaphanesi

Hasan Ali (Yücel) tarafından 1933 yılında yayımlanan eser, Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Heyetinin 4 numara ve 26.X.1933 tarihli kararıyla Lise sınıflarının Edebiyat derslerine yardımcı kitap olarak kabul edilmiştir (Hasan Ali, 1933, s.2). Üç bölümden oluşan eserin birinci kısmı halk edebiyatı, ikinci kısmı tekke edebiyatı, üçüncü kısmı ise divan edebiyatından oluşmaktadır. Yazar, halk edebiyatı bölümündeki “Saz Şairleri” bahsinde, türküyü halk şiirinin neveleri içinde değerlendirmiş, türkü hakkında detaylı bilgi vermemiştir. “Halk Edebiyatı” bahsinde yer alan “Halk Şiirlerinin Tahlili” başlığında “Budin Türküsü” hakkında kısaca düşüncelerini ifade etmiş, “Halk Şiirlerinde Tenkit” başlığında ise iki adet türküyü örnek göstermiştir.

Şekil 28. Türk edebiyatı tarihi (kaynaklardan bugüne kadar)

TÜRK EDEBİYATI TARİHİ (KAYNAKLARDAN BUGÜNE KADAR)

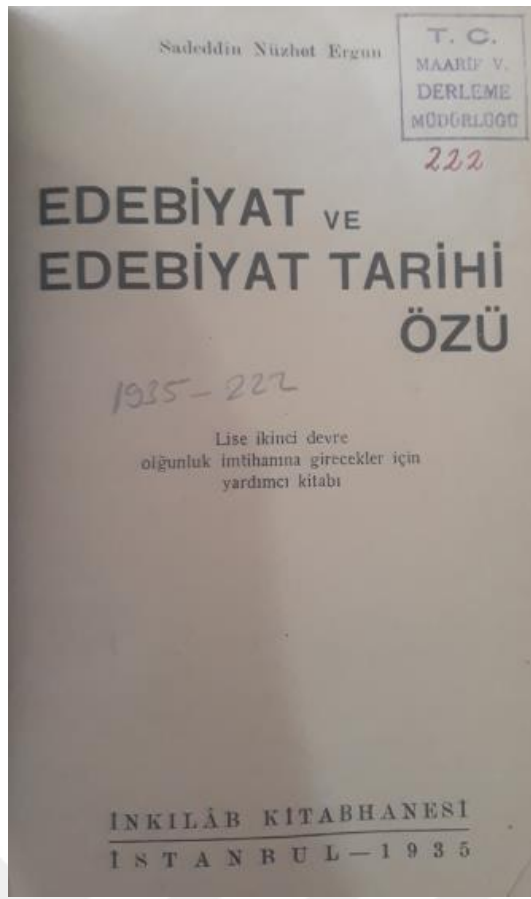
Yazarı: Orhan Rıza (Aktunç)

Yayın Yılı: 1934

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Sühulet Basımevi

Orhan Rıza (Aktunç) tarafından 1934'te yayımlanan kitabın, lise ve muallim mektepleri için yazıldığı, eserin ilk sayfasında belirtilmektedir. On bölümden teşekkül eden kitapta, Türk edebiyatı tarihi, İslamiyet öncesi Türklerin dil ve edebiyatından başlayarak Millî edebiyata kadar dönem, şair ve eserler ölçüsünde incelenmiştir. Ayrıca yazar, 9. bölümde halk edebiyatı, saz şairleri, meddahlar-kıssahanlar, tekke şiiri hakkında bilgi vermiş, 10. bölümde edebî usuller ve metinlerin tetkiki hususunda fikirlerini ihtiva etmiştir. Kitapta türkü metni bulunmamakla birlikte, millî nazım şekilleri içerisinde değerlendirilmiş, türkünün menşei hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Şekil 29. Edebiyat ve edebiyat tarihi özü

EDEBİYAT VE EDEBİYAT TARİHİ ÖZÜ (LİSE İKİNCİ DEVRE OLGUNLUK İMTİHANINA GİRECEKLER İÇİN YARDIMCI KİTABI)

Yazarı: Sadeddin Nüzhet Ergun

Yayın Yılı: 1935

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılâb Kitabhanesi

Saadettin Nüzhet Ergun'un 1935 yılında kaleme aldığı "Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü" adlı eserin kapak sayfasından lise ikinci devre olgunluk imtihanına girecekler için yardımcı kitap olduğu yazmaktadır. Üç kısımdan oluşan kitabın birinci bölümünde yer alan "Millî Nazım Şekilleri" başlığı altında mânî, koşma, destan ile birlikte türküler hakkında da kısaca bilgi verilmiş, ayrıca türküler üçleme, dörtleme, beşleme olarak alt başlıklara ayrılmış ve bunlar da birer cümle ile tanımlanmıştır. On yedinci asır ladini halk edebiyatı anlatılırken Kayıkçı Kul Mustafa'nın Genç Osman türküsünün adı geçmesine rağmen, hiçbir türkü örneğine yer verilmemiştir.

Şekil 30. Edebî bilgiler

EDEBÎ BİLGİLER

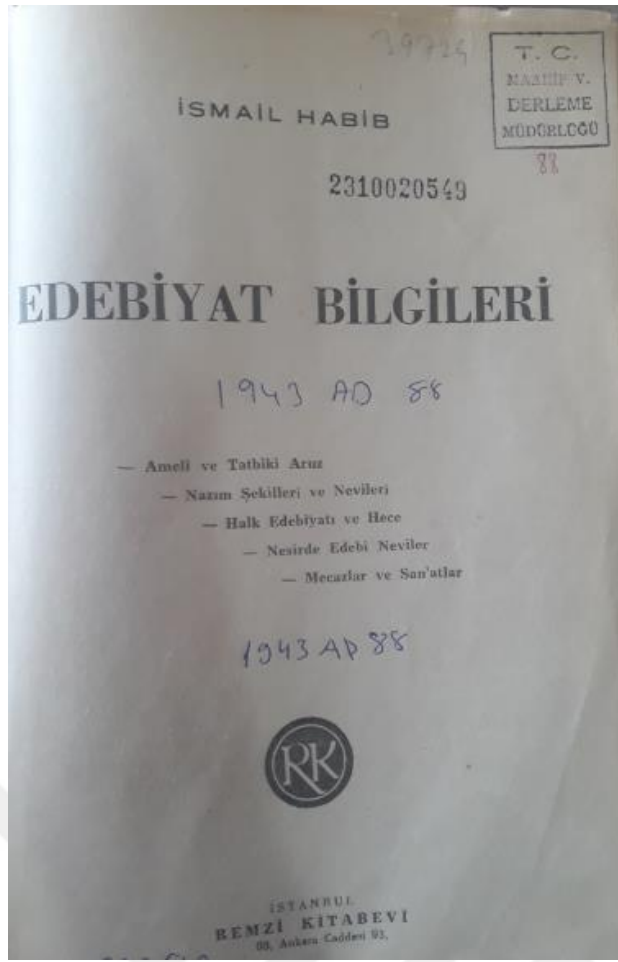
Yazarı: Nihad Sami Banarlı

Yayın Yılı: 1942

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Remzi Kitabevi

Nihad Sami Banarlı tarafından 1942 yılında yayımlanan “Edebî Bilgiler” başlıklı kitap, iki kısımdan teşekkül etmektedir. Birinci kısımda; edebiyat, ifade şekilleri, vezin, aruz vezni, kafiye, nazım şekilleri, serbest nazım, edebî sanatlar, edebî neviler hakkında temel edebî bilgiler verilmiştir. “Edebî Örnekler” başlıklı ikinci kısımda, kitapta yer alan örneklerin fihristi verilmiştir. “Nazım Şekilleri” başlığı, “Türk Halk Şiirinin Nazım Şekilleri”, “Divan Şiirinin Nazım Şekilleri”, “Türkçede Avrupa Şiirinin Nazım Şekilleri” olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. Türk halk şiirinin nazım şekillerinde mâni, koşma, destan, semai, varsağı ile birlikte türküler hakkında diğer kaynaklara göre daha ayrıntılı bilgiler verilmiş, Âşık Hasan’a ait bir türkü ile Kızılırmak türküsü örnek olarak gösterilmiştir.

Şekil 31. Edebiyat bilgileri

EDEBİYAT BİLGİLERİ

Yazarı: İsmail Habib (Sevük)

Yayın Yılı: 1942

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Remzi Kitabevi

İsmail Habib Sevük tarafından 1942 yılında yayımlanan eser; “Aruz Vezinleri”, “Nazım Şekilleri ve Nevileri”, “Halk Edebiyatı ve Hece Vezinleri”, “Nesirde Edebî Nevileri”, “Mecazlar ve Edebî Sanatlar” olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Kitabın üçüncü kısmında yer alan “Halk edebiyatı ve hece vezinleri” başlığı altında, mâni, ninni, ağıt ve türkü anonim halk edebiyatı olarak değerlendirilmiştir. Türkünün tanım, tasnif ve konuları hakkında bilgi verilmiş, dört adet türküyle konu örneklendirilmiştir. Bunlar sırasıyla Cenk türküsü, Çullu’ya söylenen türkü, Ötme Bülbül türküsü ve Eğin türküsüdür. Ayrıca saz ve halk şiiri ile tekke edebiyatı da nazım neveleriyle birlikte üçüncü kısımda incelenmiştir.

Şekil 32. Başlangıçtan Tanzimat'a kadar Türk edebiyatı tarihi

BAŞLANGIÇTAN TANZİMAT'A KADAR TÜRK EDEBİYATI TARİHİ

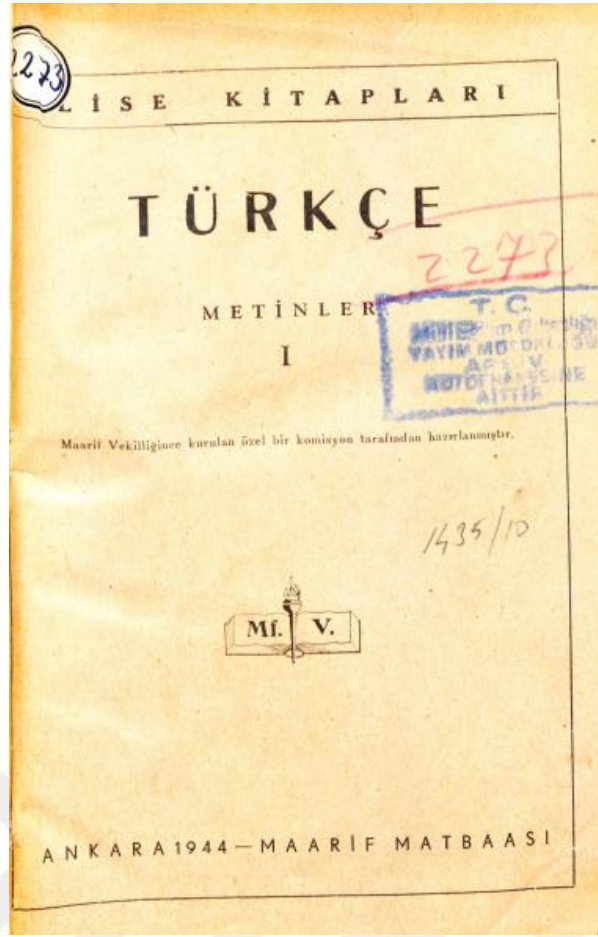
Yazarı: Hıfzı Tevfik Gönensay & Nihad Sami Banarlı

Yayın Yılı: 1944

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Remzi Kitabevi

Hıfzı Tevfik Gönensay ile Nihad Sami Banarlı'nın müştereken yazmış olduğu “Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi” adlı kitap, 1944 yılında dördüncü defa basılmıştır. Kitabın Maarif Vekilliği tarafından 10. sınıflara okutulması kararlaştırılmıştır. “İslamiyetten Önce” ve “İslamiyetten Sonra” olmak üzere iki bölümde teşekkül eden ders kitabında, Türk edebiyatı tarihi İslam öncesi dönemden 19. yüzyılın birinci yarısına kadar yüzyıllara ayrılarak incelenmiştir. Hece vezni ve millî nazım şekilleri arasında mâni, koşma, destan, varsağı, Türkmânî ile birlikte sayılan türkânın doğuş törenleri, yüzyıllara göre saz şairleri arasındaki yeri, divan şiirine etkisi ve tarihî bakımdan önemi hakkında kısa bilgi verilmektedir ancak hiçbir türkû örneğine yer verilmemiştir.

Şekil 33. Türkçe metinler I

TÜRKÇE METİNLER I

Yazarı: Maarif Vekilliği Komisyonu

Yayın Yılı: 1944

Yayın Yeri: Ankara

Yayınevi: Maarif Matbaası

Maarif Vekilliğinin kurduğu özel bir komisyon tarafından hazırlanan “Türkçe Metinler” seri halinde yayımlanmıştır. Ancak konumuzla ilgili örnek, birinci kitapta olduğu için bunu almayı uygun gördük. “Türkçe Metinler”in birinci kitabının giriş kısmında “Lise Türkçe Öğretiminde Tutulacak Yol” başlığı altına Türkçe öğretiminin metotları hakkında bilgi vermektedir. Kitaba alınan örneklerde Türk edebiyatı tarihinin gelişim seyri esas alınmış, 8. yüzyıldan başlanarak 20. yüzyıla kadar edebî örneklerle yer verilmiştir. “XVII. Yüzyıl” başlığında yer alan Gevherî’nin bir şiiri, dörtlüklerden meydana geldiği için “Türkü veya koşma” olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 34. İzahlı Türkçe metinler

I. II. III. SINIFLARI İÇİN İZAHLI TÜRKÇE METİNLER (EN SON PROGRAMA GÖRE)

Yazarı: Vasfi Mahir Kocatürk

Yayın Yılı: 1945

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Ahmet Halit Kitabevi

Vasfi Mahir Kocatürk tarafından 1945 yılında yayımlanan “İzahlı Türkçe Metinler”, bakalorya tarzı bir kitap olduğu için liselerin bütün sınıflarındaki edebiyat konularını kapsayan bir el kitabı niteliğindedir. “Lise Birinci Sınıf” kısmında yer alan “Edebiyatımızda Kullanılan Belli Başlı Nazım Şekilleri” başlığı altında destan, türkü, koşma, varsağı incelenmiştir. Türkünün tanımı, ayırt edici hususiyetleri, konularına ve ezgilerine göre tasnifi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Nedim’in “Sevdiğim cemâlin çünkü göremem” mısraıyla başlayan türküsü örnek olarak verilmiş, bu örneğin kısa bir şekilde izahı ve tahlili yapılmıştır.

Şekil 35. Metinle güzel yazılar I

METİNLE GÜZEL YAZILAR I

Yazarı: Süleyman Şevket Tanlı

Yayın Yılı: 1947

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Millî Eğitim Basımevi

Süleyman Şevket Tanlı tarafından dört cilt halinde yayımlanmıştır. Her cilt nazım ve nesir örneklerini barındıran bir antoloji mahiyetindedir. Metinlerin altında bulunan “Kelimeler” bölümünde metinde geçen kelimelerin anlamları, “Sorular” kısmında ise metinle ilgili değerlendirme soruları yer almaktadır. Bazı metinlerden sonra “Vazifeler” adı altında kısa sorulardan oluşan ödevler de bulunmakta, bu soruların cevaplanması istenmektedir. Eserin birinci cildinde “Afşar Türküsü”ne yer verilmiş, metinde geçen kelimelerin anlamları da açıklanmıştır. Türküler, masallarla birlikte “Tabîî Epopeler” başlığı altında değerlendirilmiş, türkünün meydana gelişi hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Şekil 36. Tarih boyunca güzel yazılar III

TARİH BOYUNCA GÜZEL YAZILAR III

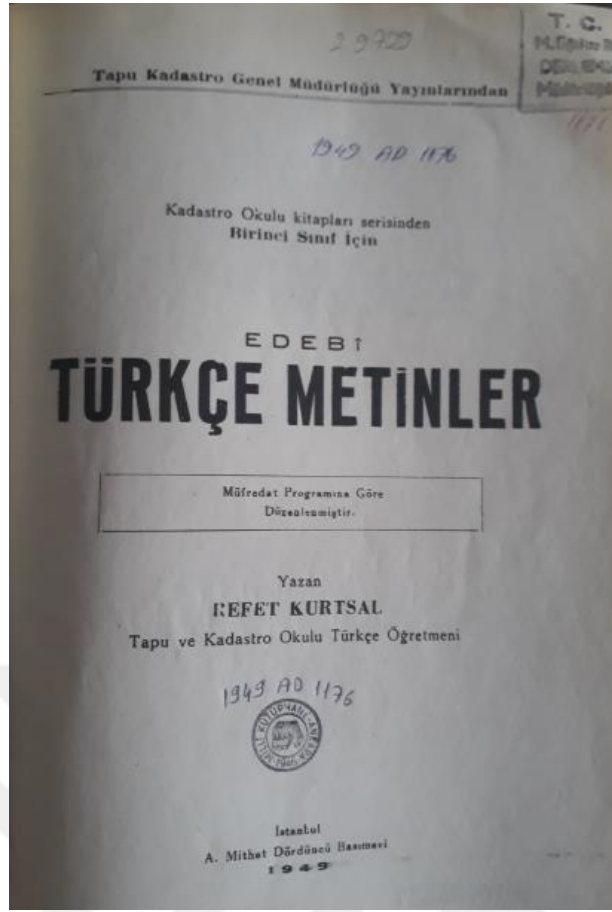
Yazarı: Süleyman Şevket Tanlı

Yayın Yılı: 1947

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Millî Eğitim Basımevi

Süleyman Şevket Tanlı'nın hazırladığı “Güzel Yazılar” serisinin üçüncü cildinde, Şinasi'den Muallim Naci'ye, Namık Kemal'den Abdülhak Hamit'e, Zihni'den Seyranî'ye, Mehmet Akif Ersoy'dan Faruk Nafiz Çamlıbel'e pek çok nazım örneği ile Mustafa Kemal Atatürk'ten Ziya Gökalp'a, Fuad Köprülü'den Falih Rıfkı Atay'a nesir örneklerine yer verilmiştir. Kitabın bu cildinde, Ziya Paşa'nın “Akşam olur güneş batar şimdi buradan” mısraıyla başlayan türküsü örnek olarak gösterilmiştir. “Kelimeler” kısmında metinde yer alan kelimeler açıklanmış, ayrıca şiirin vezninin bulunması ve mısraların kafiyelerine göre şema ile gösterilmesi istenmiştir. Ziya Paşa'nın şiir anlayışından bahsedilen kısımda, onun halk türkülerine bakış açısı da değerlendirilmektedir.

Şekil 37. Edebî Türkçe metinler

EDEBÎ TÜRKÇE METİNLER (BİRİNCİ SINIF İÇİN)

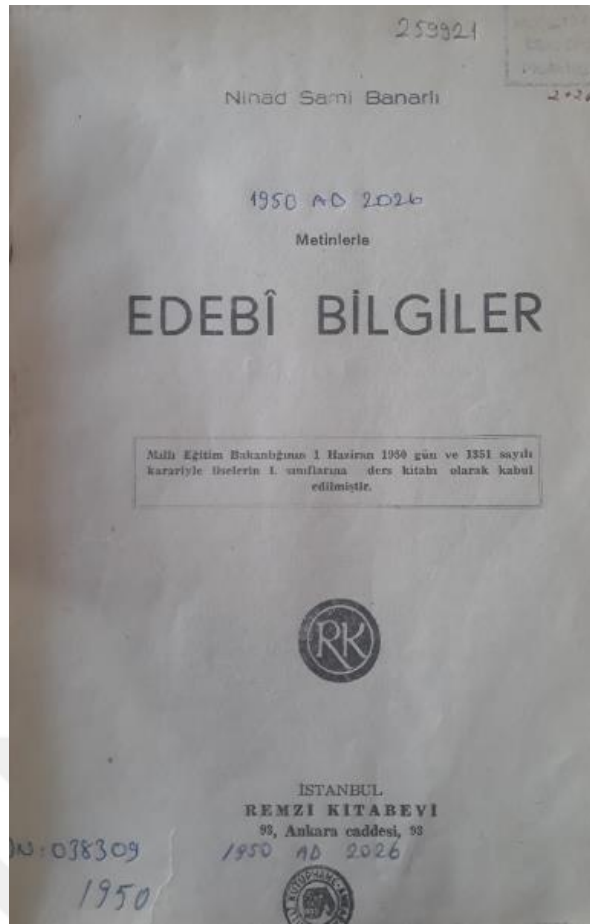
Yazarı: Refet Kurtсал

Yayın Yılı: 1949

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: A. Mithat Dördüncü Basımevi

Tapu ve Kadastro Okulu Türkçe Öğretmeni Refet Kurtсал tarafından, lise 1. sınıflar için hazırlanan “Edebî Türkçe Metinler”in, müfredat programına göre düzenlendiği kitabın kapak sayfasında ifade edilmektedir. Türk edebiyatından nazım ve nesir örneklerinin yer aldığı ve daha çok antoloji niteliği taşıyan bu kitapta, “Türkü” başlığında 11 adet metne yer verilmektedir. Bunlar arasında Koroğlu, Karacaoğlu, Nedim, Emrah gibi söyleyeni belli olan ve söyleyeni belli olmayan (anonim) türkü örnekleri bulunmaktadır. Türkülerin biçim özellikleri hakkında kısa bir bilgi verilmektedir ancak bu bilgilerin ilmî yönü tartışmaya açıktır.

Şekil 38. Metinlerle edebî bilgiler

METİNLERLE EDEBÎ BİLGİLER (LİSE I. SINIF)

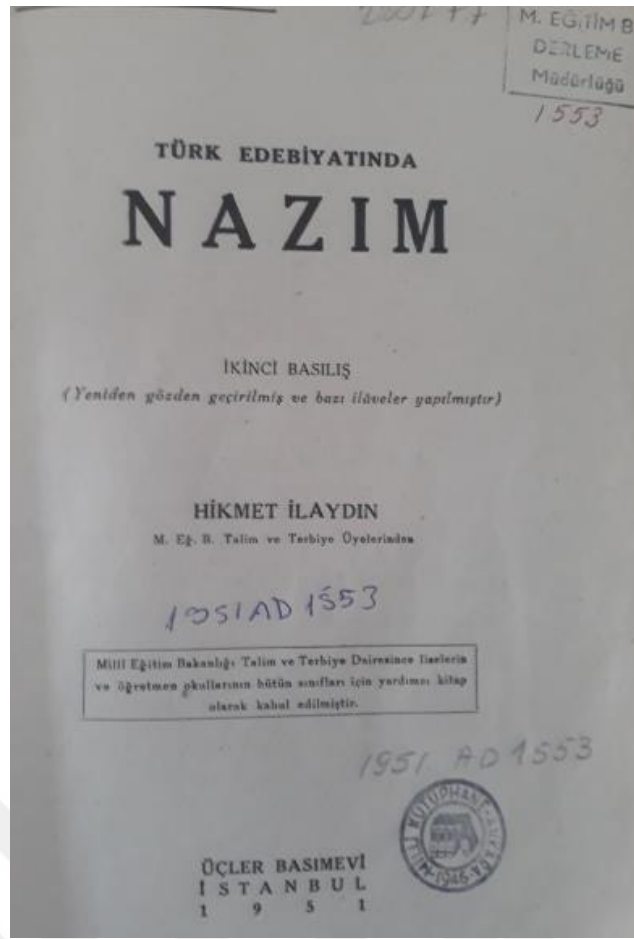
Yazarı: Nihad Sami Banarlı

Yayın Yılı: 1950

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Remzi Kitabevi

Nihad Sami Banarlı'nın 1950 yılında yayımladığı “Metinlerle Edebî Bilgiler” kitabı, Millî Eğitim Bakanlığının 1 Haziran 1950 gün ve 1351 sayılı kararı ile liselerin 1. Sınıfları için ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu kitap, “Edebî Eserlerin İfade Şekilleri”, “Edebî Eserlerin İfade Özellikleri”, “Edebî Eserlerde Ses Unsurları”, “Edebî Neviler” olmak üzere dört başlıkta teşekkül etmektedir. Nazım şekillerinin anlatıldığı bölümde, “Türk Halk Şiirinin Nazım Şekilleri” başlığı altında mâniler, koşma, destan ile birlikte türkü de yer almaktadır. Kızılırmak türküsü ile Âşık Hasan'a ait bir türkü örnek olarak verilmiş, türkünün tanımı, konu ve yapı bakımından değerlendirmesi yapılmıştır.

Şekil 39. Türk edebiyatında nazım

TÜRK EDEBİYATINDA NAZİM

Yazarı: Hikmet İlaydın

Yayın Yılı: 1951

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Üçler Basımevi

Hikmet İlaydın tarafından yazılan “Türk Edebiyatında Nazım” adlı kitap, yeniden gözden geçirilmek ve ilaveler yapılmak suretiyle, 1951 yılında ikinci defa basılmış, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesince liselerin ve öğretmen okullarının bütün sınıfları için yardımcı kitap olarak kabul edilmiştir. Kitap, “Vezin, Kafiye ve Nazım Şekli” olmak üzere üç ana bölümden teşekkül etmektedir. “Eski Nazım Şekilleri” bahsinde yer alan “Halk Edebiyatı Nazım Şekilleri” kısmında türkü hakkında bilgi verilmiş, örneklerle konu anlatımı zenginleştirilmiştir. Ayrıca yazar, kitabın sonunda yer alan “Türlü Devirlerden Seçme Şiirler” bölümünde dört adet türkü metnine yer vermiştir.

Şekil 18. Metinli edebiyat bilgisi I

METİNLİ EDEBİYAT BİLGİSİ I (LİSE I. SINIF)

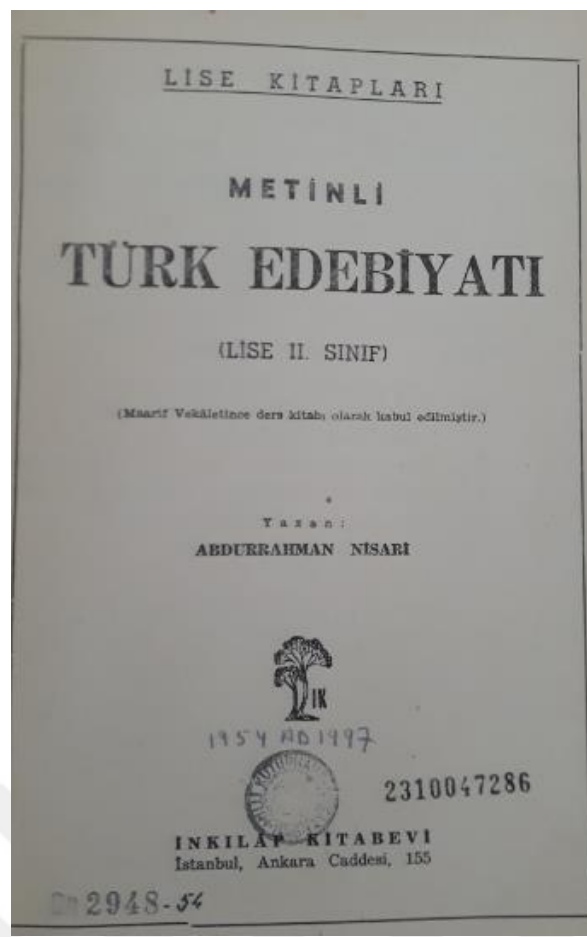
Yazarı: Abdurrahman Nisari

Yayın Yılı: 1954

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılap Kitabevi

Cevdet Kudret Solok'un "Abdurrahman Nisari" imzasıyla yayımladığı "Metinli Edebiyat Bilgisi", lise 1. sınıflar için Maarif Vekâleti tarafından ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Dört kısımdan oluşan eserin, birinci kısmına bağlı "Nazım Şekilleri" bahsinde önce şekil ve nazım şekli hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Türk edebiyatında kullanılan nazım şekilleri "Halk Edebiyatı Nazım Şekilleri, Divan Edebiyatı Nazım Şekilleri, Yeni Nazım Şekilleri" olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Halk edebiyatı nazım şekillerinde "mâni, koşma, destan, semai, varsağı ve türkü" yer almaktadır. Mâni, koşma, destan, semai, varsağı dörtlüklerle kurulan şekiller; türkü ise bağlamalı-kavuştaklı şekiller olarak değerlendirilmektedir. Kitapta üç adet türkü örneği kullanılmış, türkü türü hakkında bilgi verilmiş ve türkü örnekleriyle ilgili öğrencilere yönelik sorular sorulmuştur.

Şekil 19. Metinli Türk edebiyatı II

METİNLİ TÜRK EDEBİYATI (LİSE II. SINIF)

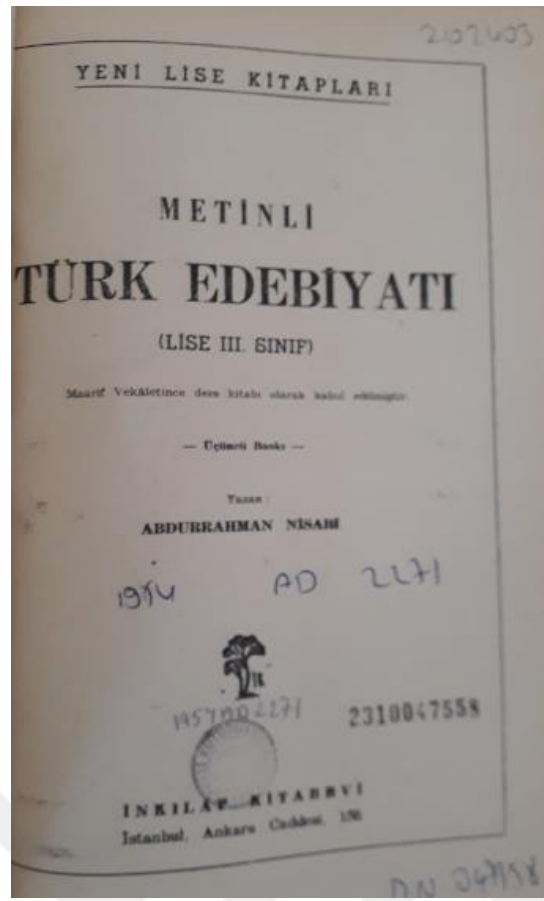
Yazarı: Abdurrahman Nisari

Yayın Yılı: 1954

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılap Kitabevi

Cevdet Kudret Solok'un "Abdurrahman Nisari" müstear adıyla yazdığı "Metinli Türk Edebiyatı", lise 2. sınıflar için Maarif Vekâleti tarafından ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Yazar, Türk edebiyatının gelişimini dönemlere ayırarak, her dönemi kendi içinde yetişen şahsiyetleri çerçevesinde incelemiştir. Kitapta "XVIII. Yüzyıl" değerlendirilirken gazelleriyle birlikte Nedim'in "Sevdiğim cemalin çünkü göremem" mısraıyla başlayan bir türküsüne de yer verilmiş, "Toplu Bilgi" bölümünde şairin hayatı ve sanatı hakkında bilgi verilirken onun türkü yazmasına da değinilmiştir. Bunun dışında, türküyle ilgili bir örnek ve bilgi bulunmamaktadır.

Şekil 20. Metinli Türk edebiyatı III

METİNLİ TÜRK EDEBİYATI (LİSE III. SINIF)

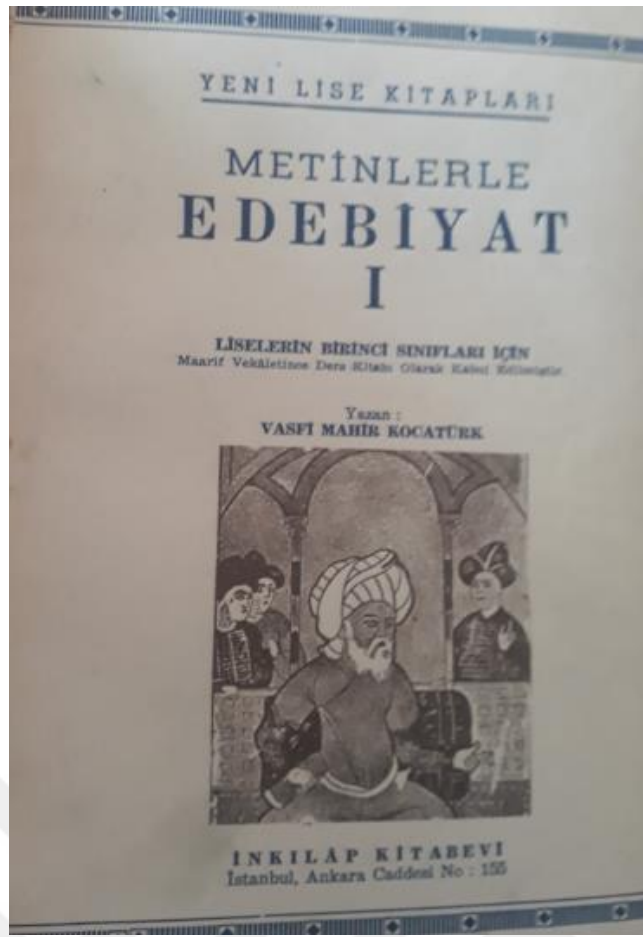
Yazarı: Abdurrahman Nisari

Yayın Yılı: 1954

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılap Kitabevi

Cevdet Kudret Solok'un "Abdurrahman Nisari" müstear adıyla kaleme aldığı "Metinli Türk Edebiyatı"nın lise 3. sınıf öğrencileri için yayımlanan cildidir. Bu kitap da Maarif Vekaletince ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Muhtevası itibariyle tamamen Tanzimat Devri Türk Edebiyatı anlatılmaktadır. Kitabın birinci bölümünde "Tanzimat" başlığı altında Tanzimat Fermanı hakkında tarihî bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise "Tanzimat Edebiyatı", birinci devre ve ikinci devre olmak üzere iki bölümde devrin şahsiyetleri ve eserlerinden örnekler bağlamında incelenmiştir. Ziya Paşa'nın "Akşam olur, güneş batar şimdi buradan" adlı şiirinin "Halk türküleri yolunda, hece vezniyle yazıldığı" özellikle ifade edilmiş, bu şiire "Türkü" başlığı altında yer verilmiştir.

Şekil 40. Metinlerle edebiyat I

METİNLERLE EDEBİYAT I (LİSE I)

Yazarı: Vasfi Mahir Kocatürk

Yayın Yılı: 1955

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılap Kitabevi

Vasfi Mahir Kocatürk tarafından yazılan “Metinlerle Edebiyat” adlı kitabın, liselerin 1. sınıfları için Maarif Vekaletince ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüştür. Kitap, “Halk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Batı Edebiyatı” olmak üzere üç ana kısımdan oluşmaktadır. Nazım ve nesir olmak üzere örnek metinler verilmekte, bunların altında yer alan “Açıklamalar” kısmında edebî parçaların özellikleri izah edilmekte, şair ve yazarlarının kısa biyografileri yer almakta ve öğrencilere metinle ilgili birkaç soru sorulmaktadır. Yazar, “Halk Edebiyatı” başlığı altında Köroğlu ve Gevheri’nin birer şiirini türkü örneği olarak vermektedir.

Şekil 41. Metinle Türk ve Batı edebiyatı I

METİNLE TÜRK VE BATI EDEBİYATI (LİSE I. SINIF)

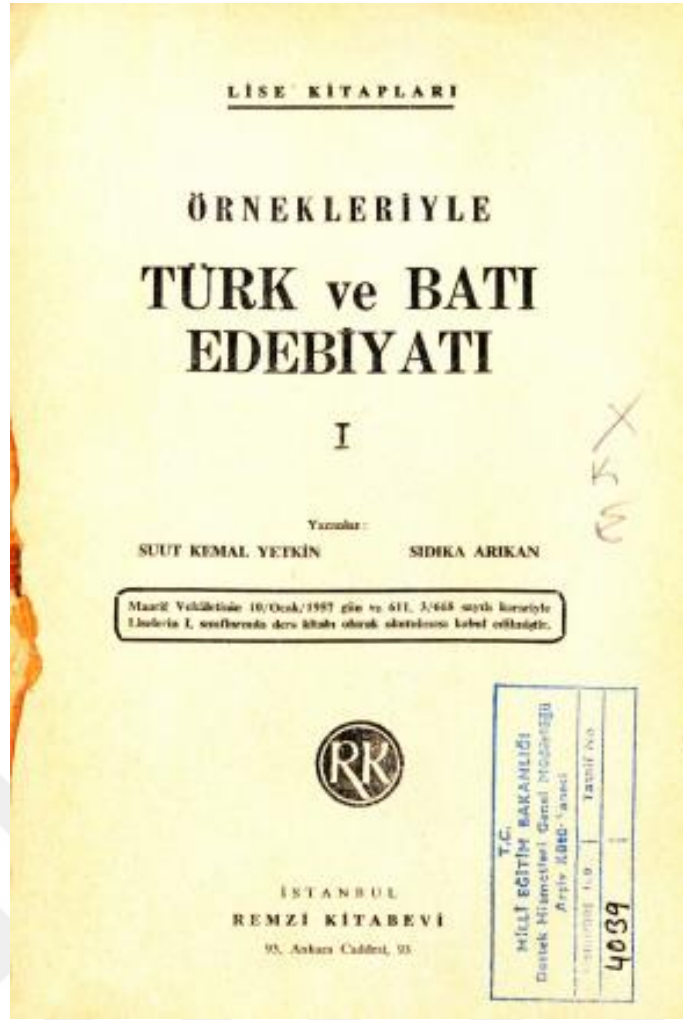
Yazarı: Abdurrahman Nisari

Yayın Yılı: 1957

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılap Kitabevi

Cevdet Kudret Solok'un "Abdurrahman Nisari" imzasıyla çıkardığı bir başka ders kitabı "Metinle Türk ve Batı Edebiyatı"dır. Bu kitabın, lise 1. sınıf öğrencilerine okutulması Maarif Vekâleti tarafından kabul edilmiştir. Yazarın daha önce yayımladığı "Metinli Edebiyat Bilgisi"nden farklı olarak, metin üzerine çalışmalara ağırlık verilmiştir. "Halk Edebiyatı" başlığı, "Orta Halk Edebiyatı" ve "Sanatçısı Belli Halk Edebiyatı" olmak üzere iki grupta incelenmektedir. "Kitab-ı Dede Korkut, mâni ve türkü" konularına "Orta Halk Edebiyatı" kısmında bilgi verilmektedir. Üç adet türkü örneğine yer verilmekte, bu metinlerin dil, düşünce, tür ve şekil özellikleri konusunda çalışmalar bulunmaktadır.

Şekil 42. Örnekleriyle Türk ve Batı edebiyatı I

ÖRNEKLERİYLE TÜRK VE BATI EDEBİYATI I (LİSE KİTAPLARI)

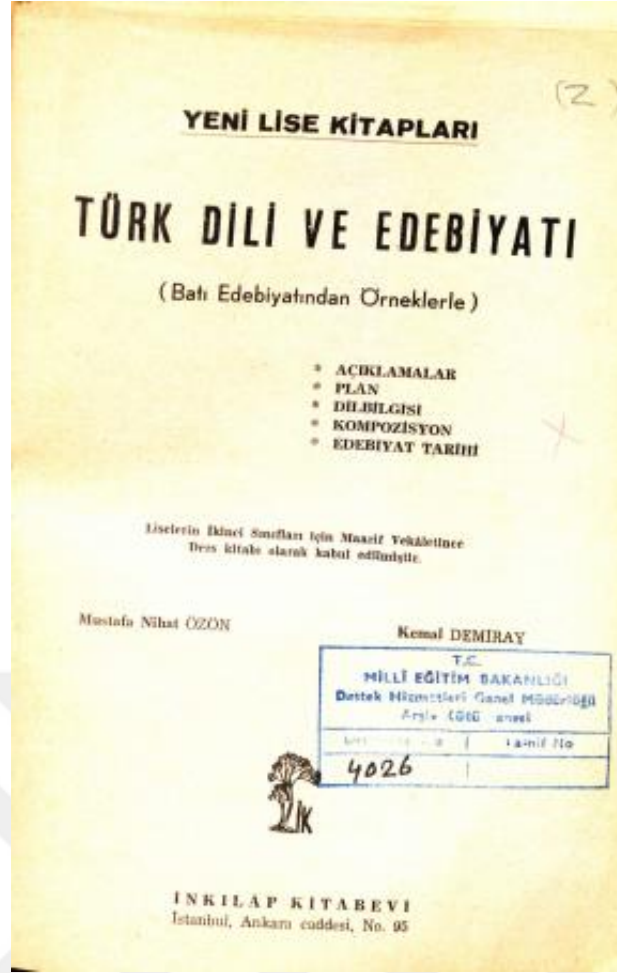
Yazarı: Suut Kemal Yetkin & Sıdıka Arıkan

Yayın Yılı: 1957

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Remzi Kitabevi

Suut Kemal Yetkin ve Sıdıka Arıkan tarafından yazılan “Örnekleriyle Türk ve Batı Edebiyatı I” adlı kitabın, Maarif Vekâleti tarafından 10 Ocak 1957 tarihinde lise 1. sınıflarda ders kitabı olarak okutulması kararlaştırılmıştır. “Halk Edebiyatı” başlığı altında Köroğlu’nun “Canım kırat, gözüm kırat” mısraıyla başlayan türküsüne yer verilmiştir. Parçanın hemen altında yer alan “Kelimeler” kısmında, eserde geçen kelimelerin anlamları açıklanmış, “Sorular” bölümünde öğrencilere Köroğlu’nun türküsüyle ilgili üç adet soru sorulmuş, “Edebî bilgiler” başlığı altında Köroğlu’nun kıratı hakkında bilgi verilmiş, “Şair Hakkında Genel Bilgiler” bölümünde ise birkaç cümleyle Köroğlu tanıtılmıştır.

Şekil 43. Türk dili ve edebiyatı (Batı edebiyatından örneklerle)

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (BATI EDEBİYATINDAN ÖRNEKLERLE-LİSE II. SINIF)

Yazarı: Mustafa Nihat Özön & Kemal Demiray

Yayın Yılı: 1958

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılap Kitabevi

Mustafa Nihat Özön ve Kemal Demiray tarafından müştereken yazılan “Türk Dili ve Edebiyatı (Batı Edebiyatından Örneklerle)” adlı kitabın, lise 2. sınıflar için okutulması Maarif Vekâleti tarafından uygun görülmüştür. Kitabın giriş kısmında, Türk edebiyatının genel bölümlerinden bahsedilmiş, İslamiyet öncesi Türk edebiyatından Tanzimat sonrası ve edebiyat-ı cedideye kadar manzum ve mensur edebî metin örneklerine yer verilmiştir. Halk edebiyatı kısmında Karacaoğlu’ndan, Köroğlu’ndan, Dadaloğlu’ndan koşma örnekleri, Yunus Emre’den nefes, Dertli’den taşlama örnekleri bulunmaktadır. “Türkü” adı altında hiçbir örneğe ve bilgiye yer verilmemiş ancak isim olarak geçmiştir.

Şekil 44. Örneklerle edebiyat bilgileri

ÖRNEKLERLE EDEBİYAT BİLGİLERİ

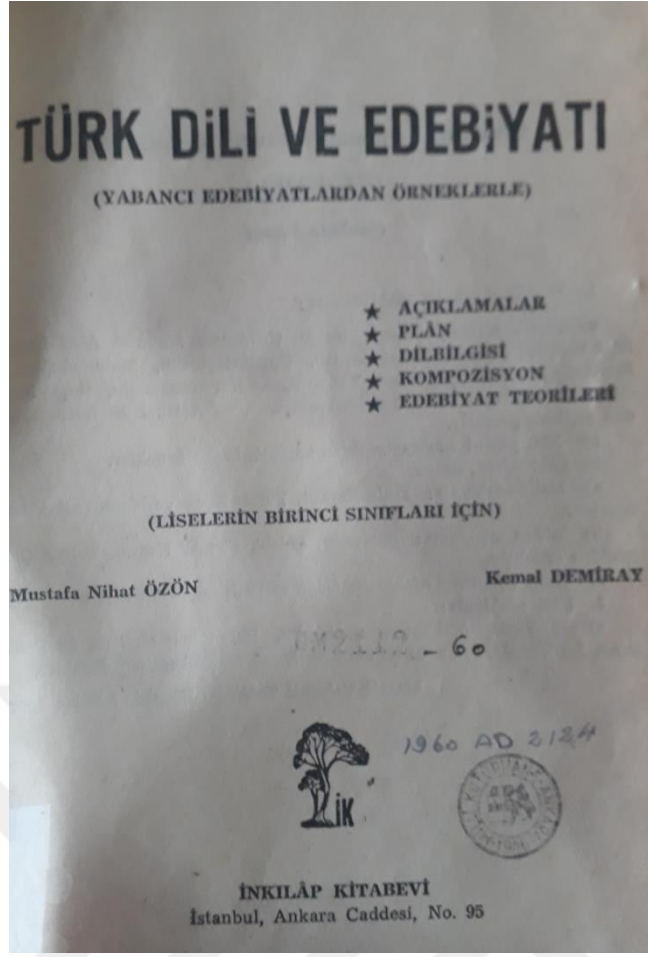
Yazarı: Muammer Yüzbaşıoğlu

Yayın Yılı: 1959

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: Yeni Matbaa

Muammer Yüzbaşıoğlu tarafından yazılan “Örneklerle Edebiyat Bilgileri”, 1959 yılında yayımlanmıştır. Kitabın orta dereceli okulların müfredat programı gözetilerek öğrencilere temel edebî bilgileri kazandırmak amacıyla “el kitabı” mahiyetinde hazırlandığı belirtilmektedir. Bu kitap “Anlatım Çeşitleri”, “Edebiyat Türleri” ve “Anlatım Özellikleri” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın “Anlatım Çeşitleri” başlığı altında yer alan “Nazım Şekilleri” bahsinde mâni, destan, semai, varsağı, türkü halk edebiyatı nazım şekilleri olarak değerlendirilmektedir. Türkü hakkında kısa bir bilgi verilmiş, ezgilerine ve yapılarına göre aldığı adlar sıralanmış, bir adet türkü örneğine yer verilmiştir. Bu örnek metin hakkında herhangi bir görüş ve düşünce ifade edilmemiştir.

Şekil 45. Türk dili ve edebiyatı (yabancı edebiyatlardan örneklerle)

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YABANCI EDEBİYATLARDAN ÖRNEKLERLE-LİSELERİN BİRİNCİ SINIFLARI İÇİN)

Yazarı: Mustafa Nihat Özön & Kemal Demiray

Yayın Yılı: 1960

Yayın Yeri: İstanbul

Yayınevi: İnkılâp Kitabevi

Mustafa Nihat Özön ve Kemal Demiray tarafından lise 1. sınıflarda okutulmak üzere kaleme alınan “Türk Dili ve Edebiyatı (Yabancı Edebiyatlardan Örneklerle)” başlıklı kitap, 1960 yılında yayımlanmıştır. Kitabın hemen girişinde 1957 yılı Türk dili ve edebiyatı dersi müfredat programının lise 1. sınıf kısmı aynen verilmiştir. Kitabın “Halk Edebiyatı” bölümünde bir adet türkü örneğine yer verilmiştir ancak metin hakkında hiçbir açıklama ve değerlendirme yapılmamıştır. Yazarlar, türküyü halk edebiyatının “Yazarları, şairleri belli olmayan yani anonim eserler” kategorisine almış, türkü hakkında bilgi vermemiştir.

İncelemeye tabi tuttuğumuz 26 adet edebiyat ders kitabında toplam 54 tane türkü metni yer almaktadır. Türk kültürünün zengin bir türkü hafızasına sahip olmasına rağmen aynı türkü metinlerinin farklı ders kitaplarında defalarca tekrar edildiği ve türkü türünün özelliklerini tam anlamıyla yansıtmayan bazı örneklere yer verildiği görülmektedir. Bu durum da türkü konusunun, müfredat programlarının içeriğine uygun olarak öğretilmemesine neden olmakta, öğrencilerin etkili ve kalıcı öğrenmeyi gerçekleştirmesini sağlayamamaktadır. Edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinleri, ilk dizelerinin alfabetik sıraları dikkate alınarak Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1

1923-1960 Yılları Arasında Yayımlanan Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkü Metinleri

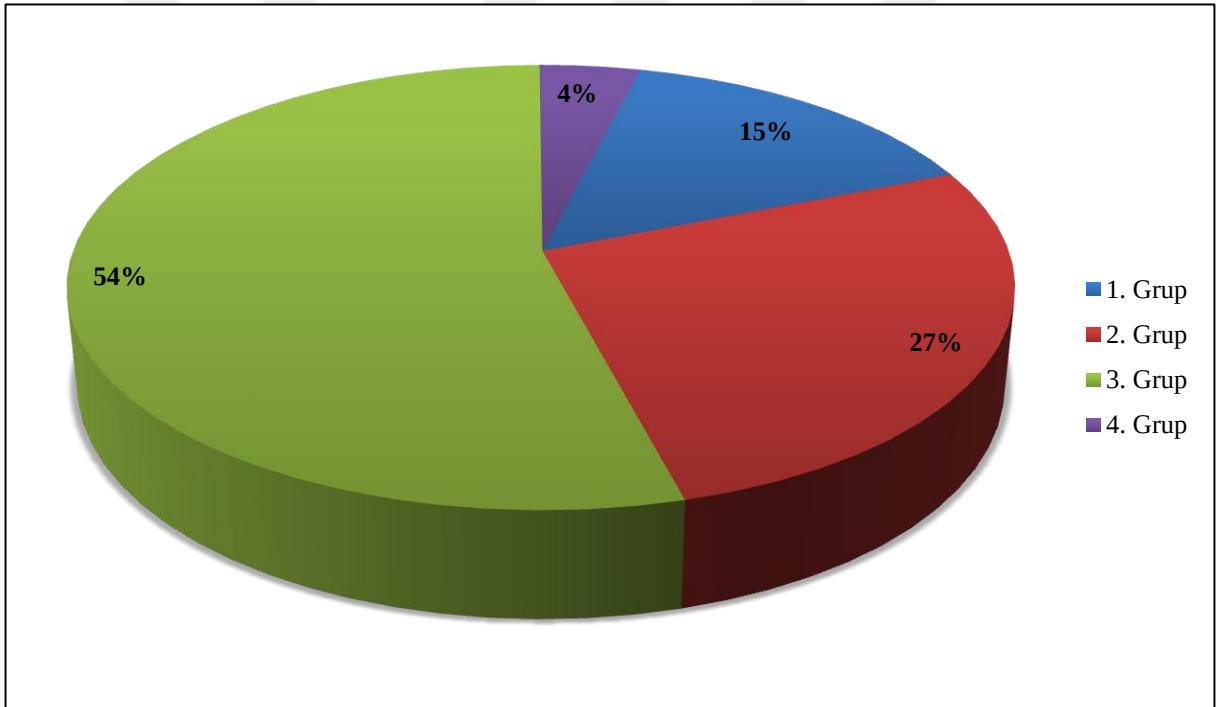
No	Türkünün Adı	Ders Kitabı	Yayın Yılı
1	Akşam olur güneş batar şimdi buradan	Tarih Boyunca Güzel Yazılar III	1947
2	Akşam olur güneş batar şimdi buradan	Metinli Türk Edebiyatı III	1954
3	Aliş’imin kaşları kare	Türk Edebiyatında Nazım	1951
4	Az gidiyom, uz gidiyom	Metinle Güzel Yazılar I	1947
5	Benden selam olsun Bolu beyine	Metinlerle Edebiyat I	1955
6	Benden selam olsun Bolu beyine	Edebiyat	1929
7	Bin beş yüz adama nişana durdun	Edebiyat Bilgileri	1942
8	Bir han köşesinde kalmışım hasta	Türk Edebiyatında Nazım	1951
9	Bir vakte erdi ki bizim günümüz	Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış	1932
10	Bizden selam olsun Bolu beyine	Edebî Türkçe Metinler	1949
11	Bizim ilin koyunları kuzular	Örneklerle Edebiyat Bilgileri	1959
12	Bizim yerde garbi esti	Metinli Edebiyat Bilgisi I	1954
13	Bizim yerde garbi esti	Metinle Türk ve Batı Edebiyatı I	1957
14	Bülbül ne ötersin Çukurova’da	Edebiyat Bilgileri	1942
15	Bülbül ne ötersin Çukurova’da	Edebî Türkçe Metinler	1949
16	Bülbül ne ötersin Çukurova’da	Türk Edebiyatında Nazım	1951
17	Bülbül ne ötersin Çukurova’da	Metinli Edebiyat Bilgisi I	1954
18	Bülbül ne ötersin Çukurova’da	Metinle Türk ve Batı Edebiyatı I	1957
19	Bülbül ne yatarsın Çukurova’da	Edebî Türkçe Metinler	1949
20	Canım kır at, gözüm kır at	Örnekleriyle Türk ve Batı Edebiyatı I	1957
21	Dağlar, dağlar, viran dağlar	Türk Edebiyatında Nazım	1951
22	Eğin dağlarında güller bitmiyor	Edebiyat Bilgileri	1942
23	Eğin viran olmuş, baykuşlar öter	Türk Edebiyatında Nazım	1951
24	Gerçek âşık olanların	Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri	1931
25	Gezerken şu yere uğradı yolum	Metinlerle Edebiyat I	1955

26	Gönlümüz bağlandı zülfün teline	Türkçe Metinler I	1944
27	Gönül gurbet ele varma	Edebî Türkçe Metinler	1949
28	Gül budanmış, dal dal olmuş	Türk Edebiyatında Nazım	1951
29	İlgıt ılgıt esen seher yelleri	Edebî Türkçe Metinler	1949
30	İki turna gelir aklı karalı	Edebî Türkçe Metinler	1949
31	İki turnam gelir aklı karalı	Türk Dili ve Edebiyatı (Yabancı Edebiyatlardan Örneklerle)	1960
32	İseklibel'de savaş kuruldu	Edebiyat Bilgileri	1942
33	Kızılırmak parça parça olaydın	Edebî Bilgiler	1942
34	Kızılırmak parça parça olaydın	Metinlerle Edebî Bilgiler I	1950
35	Köprüye geldik köprü yıkıldı	Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi	1925
36	Ne çeker kulların serhad elinde	Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış	1932
37	Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu	Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış	1932
38	Sabah oldu tan yerleri atıyor	Edebiyat	1929
39	Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır	Metinli Edebiyat Bilgisi I	1954
40	Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır	Metinle Türk ve Batı Edebiyatı I	1957
41	Senin yazın kışa benzer	Edebî Bilgiler	1942
42	Senin yazın kışa benzer	Edebî Türkçe Metinler	1949
43	Senin yazın kışa benzer	Metinlerle Edebî Bilgiler I	1950
44	Senin yazın kışa benzer	Türk Edebiyatında Nazım	1951
45	Sevdiğim canım yolunda hâke yeksan olduğum	Edebî Türkçe Metinler	1949
46	Sevdiğim cemalin çünkü göremem	Edebiyat	1929
47	Sevdiğim cemalin çünkü göremem	Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri	1931
48	Sevdiğim cemalin çünkü göremem	I. II. III. Lise Sınıfları için İzahlı Türkçe Metinler (En Son Programa Göre)	1945
49	Sevdiğim cemalin çünkü göremem	Metinli Türk Edebiyatı II	1954
50	Siyah kâküllerin dökmüş	Türk Edebiyatında Nazım	1951
51	Su değilim, akam gidem yanına	Türk Edebiyatında Nazım	1951
52	Turnam gider olsan bizim ellere	Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri	1931
53	Yeşil kurbağalar öter göllerde	Edebî Türkçe Metinler	1949
54	Zeynep bu güzellik var mı soyunda	Edebî Türkçe Metinler	1949

Araştırmanın bu bölümünde, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan ve edebiyat dersleri kapsamında liselerde okutulan 26 adet edebiyat ders kitabı türkü kullanımı açısından incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, Türk dili ve edebiyatı müfredat programları çerçevesinde yayımlanan lise edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinleri ve türkü hakkında verilen bilgiler tespit edilmiş, buradan hareketle edebiyat ders kitaplarının türküyü kullanım şekilleri dört grupta değerlendirilmiştir:

1. Türkü hakkında bilgi verilip örnek türkü metni olmayan edebiyat ders kitapları,
2. Örnek türkü metninin kullanılıp türkü hakkında bilgi verilmeyen edebiyat ders kitapları,
3. Hem örnek türkü metnine hem de türkü hakkında bilgiye yer verilen edebiyat ders kitapları,
4. Türkü kavramının sadece isim olarak geçtiği edebiyat ders kitapları.

Araştırmamız sonucunda, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan 26 adet edebiyat ders kitabının; 4'ü 1. Grupta (yüzde 15), 7'si 2. Grupta (yüzde 27), 14'ü 3. Grupta (yüzde 54), 1'i 4. Grupta (yüzde 4) değerlendirilmiştir. Bu verilere dayanarak, araştırmaya dâhil edilen edebiyat ders kitaplarını, ağırlıklı olarak 3. Gruptaki örneklerin oluşturduğu söylenebilir. Bu dağılım oranları Şekil 27'de verilmektedir:

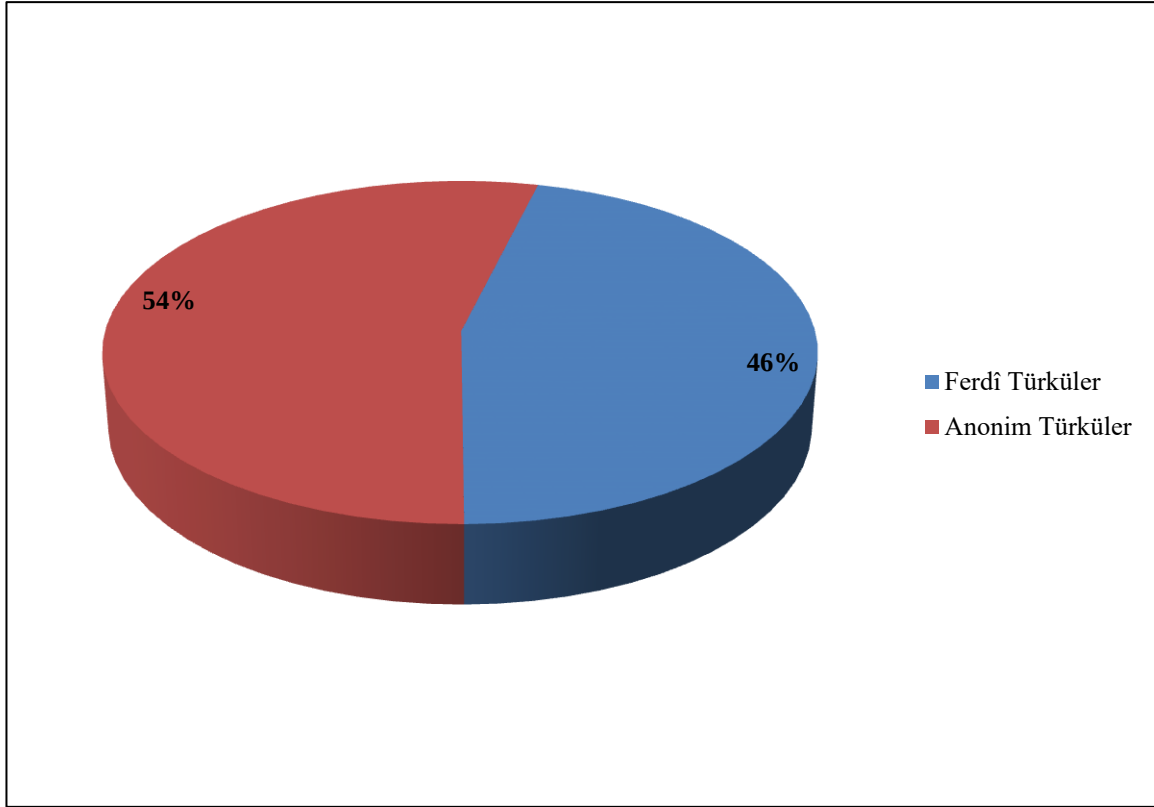

Şekil 27. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarının türkü kullanımı açısından dağılım oranları

Türkü metnlerinin 25 tanesi bir şairin ürünü olarak ferdî nitelik taşıırken, bunlardan 29'u ilk yakıcısı unutulmuş, anonim^{14 15} özellik göstermektedir. Buna göre edebiyat ders kitaplarındaki 54 adet türkü metninin yarıya yakını ferdî nitelikli türküler, büyük çoğunluğunu da anonim türküler teşkil etmektedir. İncelemeye tabi tuttuğumuz edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metnlerinin istatistiksel dağılımı Şekil 28'de gösterilmektedir:

¹⁴ Hikmet İlaydın'ın "Türk Edebiyatında Nazım" (1951) başlıklı ders kitabında "Kerem ile Aslı Hikâyesi"nden "Bir han köşesinde kalmışım hasta" mısraıyla başlayan türküye yer verilmiştir. Ders kitabında bu türkü metni "anonim halk edebiyatı" grubunda değerlendirilmiştir. Bu nedenle türküye anonim olarak değerlendirsek de, bu türkü metninin Âşık Kerem adına kayıtlı olması gerektiği görüşündeyiz. Şükrü Elçin, "Kerem ile Aslı Hikâyesi" adlı eserinin "Hikâyet-i Kerem Han Metinleri" kısmında bu türkü metnine yer vermiştir (Elçin, 2000, s.87-88). Hikmet İlaydın'ın ders kitabında türkünün bağlantısı "Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver/ Al benim sevdami, götür yâre var" olmak üzere iki dizeden oluşmaktayken Şükrü Elçin'in çalışmasında "Al benim sevdami götür yâre ver" şeklinde bir dizeden teşekkül etmektedir. Pertev Naili Boratav, "Kerem ile Aslı Hikâyesi ve Âşık Kerem" başlıklı makalesinde Kerem'in şiirlerinin toplanıp neşredilmesinin hem bir halk şairinin eserlerini toplamak açısından hem de bir halk hikâyesinin mevzu ve varyantlarının tespit edilmesi bakımından önem arz ettiğini ifade etmektedir (Boratav, 1982, 241-242). Ali Duymaz, "Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma" adlı kitabında Kerem'in XVI. yüzyıl başlarında yaşamış bir âşık olduğunu ve hikâyenin de XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarında teşekkül ettiğini, aradaki sürenin ise mevcut konu ve malzemenin hikâye formuna ulaşabilmesi için sözlü gelenekte geçmesi gereken zaman olduğunu ifade etmektedir (Duymaz, 2001, s.217). Esma Şimşek ise "Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinde halk hikâyelerinin kaynaklarını üç grupta tasnif etmiştir: 1. Gerçekten olmuş bir hadiseyi konu alan hikâyeler, 2. Gerçekte yaşanmamış olan hikâyeler, 3. Âşıkların hayatları etrafında teşekkül etmiş hikâyeler. Araştırmacı, Kerem ile Aslı Hikâyesini üçüncü grupta değerlendirmiş, bu hikâyenin Âşık Kerem'in hayatı etrafında teşekkül ettiğini belirtmiştir (Şimşek, 1987, s.41-43). Fikret Türkmen'e göre "Halk müziğinde 'Kerem havaları' önemli bir yere sahiptir. Yanık Kerem, kesik Kerem (Barak ağzı), kandilli Kerem, yedekli Kerem, zencirli Kerem gibi havalar Kerem ile Aslı hikâyesinin müzik kültürüne kazandırdığı ezgilerdir" (Türkmen, 2002, s.284). İsmet Gözpınar'ın "En Güzel Örnekleriyle Halk Şiiri Çeşitleri", İlhan Başgöz'ün "İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi", Cahit Öztelli'nin "Evlerinin Önü", Rauf Mutluay'ın "Türk Halk Şiirleri Antolojisi", Naim Alkan'ın "Türk Halk Edebiyatı", Ali Püsküllüoğlu'nun "Türk Halk Şiiri Antolojisi", Tahir Kutsi Makal'ın "Türk Halk Şiiri", Şükrü Elçin'in "Halk Şiiri Antolojisi" gibi çeşitli eserlerde "Bir han köşesinde kalmışım hasta" mısraıyla başlayan şiir Âşık Kerem adına kaydedilmiştir (Gözpınar, 1966, s.12-13; Başgöz, 1968, s.117; Öztelli, 1972, s.735; Alkan, 1973, s.142; Püsküllüoğlu, 1975, s.205; Elçin, 1988, s.34; Mutluay, 1997, s.107; Makal, 2002, s.132). Çeşitli bilim insanı ve araştırmacıların görüşleri ışığında, bu türkü metninin Âşık Kerem'e ait ferdî bir ürün olduğu kanaatindeyiz.

¹⁵ İsmail Habip Sevük'ün "Edebiyat Bilgiler" (1942) adlı edebiyat ders kitabında yer alan "Çullu'ya söylenen türkü" herhangi bir şaire ait olarak gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu türkü metni, kitap yazarı tarafından anonim olarak değerlendirilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda bu türkü metninin, Âşık Karârî'nin "Çöllo Destanı"nın bir çeşitlemesi olduğu tespit edilmiştir. Ancak ders kitabındaki türkü metninin şairi belirtilmediği için anonim olarak değerlendirdik. Âşık Karârî'nin hayatı ve Çöllo destanı hakkında bkz. Özdemir, 1994; Çapraz, 2008.

Şekil 28. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metnlerinin kaynakları açısından dağılım oranları

1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki ferdî nitelikli türküler, şairlerin edebiyat şubelerine göre üç şekilde sunulmaktadır:

1. Halk şairlerine ait türkü başlıklı metinler
2. Divan şairlerine ait türkü başlıklı metinler
3. Tanzimat dönemi şairlerine ait türkü başlıklı metinler

Araştırmamıza dâhil edilen edebiyat ders kitaplarındaki 54 adet türkü metninden 25'i bir şairin ürünü olan ferdî eserlerdir. Bu kitaplarda yer alan halk şairleri arasında “Gazi Hasan Dede, Köroğlu, Emrah¹⁶, Karacaoğlu, Gevherî, Ozan¹⁷, Ruhsati, Öksüz Dede, Hayâl¹⁸

¹⁶ Refet Kurtal'ın “Edebî Türkçe Metinler” (1949) başlıklı ders kitabında Emrah'a ait olarak “Gönül gurbet ele varma” mısraıyla başlayan türküyü yer verilmiştir. Bu türkü sözlerinin kime ait olduğu tartışmalı ve çelişkili bir konudur. Fuad Köprülü, bu şiiri “XIX uncu Asır Saz Şairlerinden Erzurumlu Emrah” adlı çalışmasında Erzurumlu Emrah adına kaydetmiş ve bu manzumenin Karacaoğlu'nın meşhur türkülerini hatırlattığını ifade etmiştir (Köprülü, 1929, s.19). Saim Sakaoğlu, “Karacaoğlu” adlı eserinde Karacaoğlu'nın şiirlerinin en çok Erzurumlu Emrah'ınkilerle karıştırıldığını belirtmiş, bu karıştırmanın sebebi olarak her iki şairin de Türk halkı tarafından çok sevilmesine işaret etmiştir (Sakaoğlu, 2004, s.178). Şükrü Elçin, “Halk Şiiri Antolojisi”nde bu şiiri Emrah adına kaydetmiştir (Elçin, 1988, s.114). Cahit Öztelli, “Karacaoğlu” adlı eserinde şiiri “Gel gönül gurbete gitme/ Ya gelinir, ya gelinmez” mısralarıyla başlatmış ve bu şiiri Karacaoğlu adına göstermiştir (Öztelli, 1983, s.339). Eflatun Cem Güney, “Halk Şiiri Antolojisi” adlı eserinde bu şiiri, Emrah adına yayımlamıştır (Güney, 1987, s.94). TRT Repertuarında Gaziantep-Sarılar

1920,, yer almaktadır. Halk şairlerine ait toplamda 18 adet türkü metni bulunmaktadır. Divan şairlerinden sadece “Nedim”^{21 22} ait olan toplamda 5 adet “türkü” başlıklı metne yer verilmektedir. Tanzimat dönemi şairleri grubunda ise sadece “Ziya Paşa”²³ bulunmaktadır.

Köyü’ne ait olarak Sefil Ali adına kaydedilmiştir (TRT 1, 2006, s. 422). Erzurumlu Emrah’ın hayatı ve eserleri üzerine yüksek lisans çalışması yapan Ahmet Selim Doğan, bu türküyü Erzurumlu Emrah’a ait olduğunu kaydetmiştir (Doğan, 1996, s.38).

¹⁷ Ozan’ın “Gerçek âşık olanların” mısraıyla başlayan şiiri, Sadettin Nüzhet Ergun’un “Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri” adlı ders kitabında “Türkü” başlığıyla yer almıştır ancak Fuad Köprülü “Saz Şairleri” adlı eserinde bu şiiri “Semai” olarak değerlendirmiştir (Bkz. Köprülü, 2004, s.104). Ozan’ın hakkında hiçbir kesin bilgi bulunmamaktadır. Fuat Köprülü onu önce 15. yüzyıl içinde değerlendirirken daha sonra 16. yüzyıl şairi olabileceğini ifade etmiştir (Sakaoğlu, 1992, s.286).

¹⁸ Sadettin Nüzhet Ergun’un “Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri” adlı ders kitabında “Türkü” başlığıyla Hayali’nin bir şiirine yer vermiştir. Sultan III. Murat döneminde, 1578’de yapılan Çıldır Muharebesini konu alan bu şiirden hareketle onun 16. asrın ikinci yarısında yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Hayali’nin şiirinden hareketle onun yeniçeri şairi olma ihtimali bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Başgöz, 1968; Köprülü, 2004.

¹⁹ Şükrü Elçin, saz şiirinin ilk devirlerine ait tam bilgimiz olmadığını ifade etmektedir. Özellikle divan şairlerinin tezkirelerinde onların biyografilerine yer vermemeleri sebebiyle de 16. yüzyıldan Karacaoğlu, Kerem Dede, Kul Mehmed, Öksüz Ali, Hayali, Bahşi, Armutlu, Çırpanlı, Kul Çulha, Koroğlu ve Köroğlu gibi bazılarını üç beş şiirle tanımak zorunda olduğumuzu belirtir. Araştırmacı; destan, türkü, koşma, varsağı, koçaklama, ağıt vb. gibi tür ve şekillerde eser veren bu âşıkların çoğunun asker ocağında yetiştiğini ve teknik itibarıyla zayıf olduğunu kaydeder (Elçin, 2004, s.10).

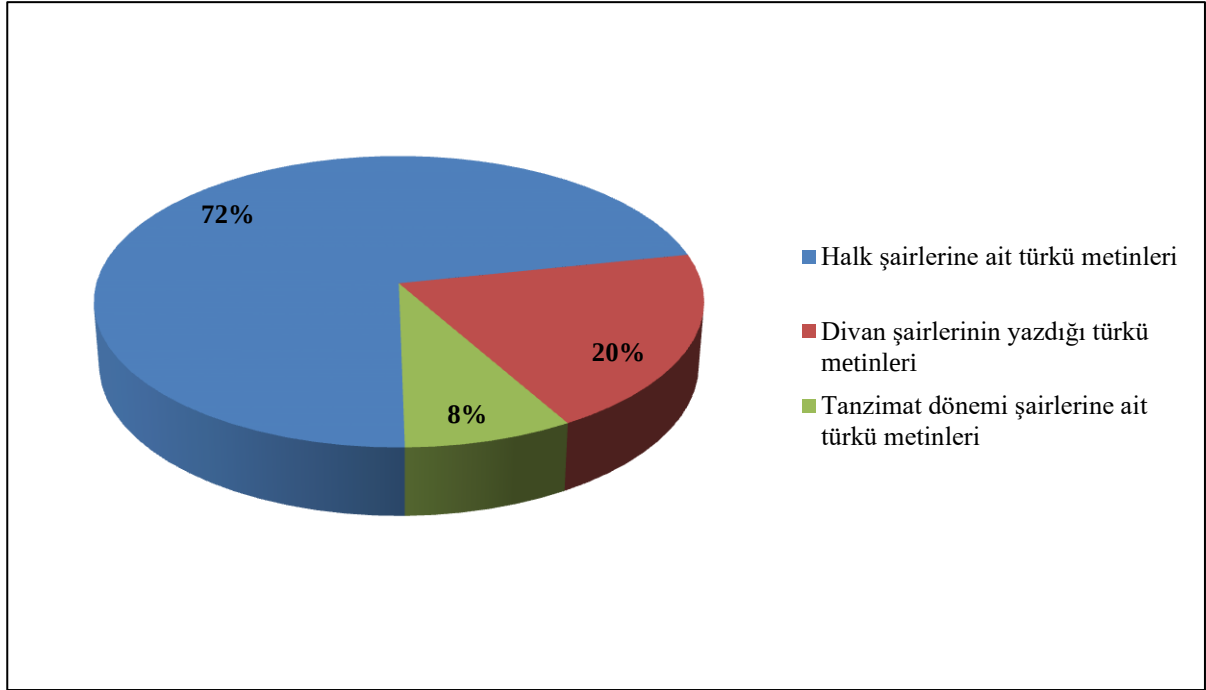
²⁰ Hikmet İlaydın’ın “Türk Edebiyatında Nazım” (1951) adlı ders kitabında Öksüz Dede’nin “Gül budanmış dal dal olmuş” mısraıyla başlayan türküsüne yer verilmiştir. Hikmet Dizdaroğlu, “Halk Şiirinde Türler” başlıklı makalesinde Öksüz Dede’ye ait olan bu şiirin, türkü türünün tarihi bakımından en eski örneği olduğunu ifade etmiştir (Dizdaroğlu, 1968). Mehmet Fuad Köprülü ise “Saz Şairleri I-V” adlı eserinde türkü metnini Öksüz Dede adına kaydetmiştir (Bkz. Köprülü, 2004, s.85).

²¹ Ali Canip Yöntem’in “Edebiyat” (1929), Sadettin Nüzhet Ergun’un “Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri” (1931), Vasfi Mahir Kocatürk’ün “I.II.III. Lise Sınıfları için İzahlı Türkçe Metinler” (1945), Abdurrahman Nisari’nin “Metinli Türk Edebiyatı Lise II” (1954) adlı edebiyat ders kitaplarında 18. yüzyıl Divan Şairi Nedim’in “Sevdiğim cemâlin çünkü göremem” mısraıyla başlayan şiiri türkü metni olarak verilmiştir. Nedim, bu şiirini, (6+5) hece vezniyle yazmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, “Nedim Divanı”nda bu şiiri, “Şarkılar” kısmında değerlendirilmiştir (Gölpınarlı, 1951, s.376-377). Mezkûr şiir, Hasibe Mazioğlu’nun “Nedim” adlı eserinin “Şarkılar” kategorisinde “Türkü” başlığıyla verilmiştir (Mazioğlu, 1988, s.202). Muhsin Macit, bu şiire “Nedim Divanı”nın “Koşmalar” bölümünde yer vermiştir (Macit, 2012, s.250-251). Cemal Kurnaz ise “Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde, bu şiirin birçok araştırmacı tarafından “türkü” olarak tanımlandığını ancak bu şiirin koşma olduğunu ifade etmiştir (Kurnaz, 1997, s.193). Bunun yanında, Refet Kurtal’ın “Edebî Türkçe Metinler” (1949) adlı ders kitabında “Sevdiğim canım yolunda hâke yeksan- olduğum” başlıklı şiirini “türkü” olarak sunmuştur. Nedim bu şiirini (Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün) aruz vezniyle kaleme almıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, “Nedim Divanı” adlı çalışmasında bu şiiri “Şarkılar” kısmında değerlendirmiştir (Gölpınarlı, 1951, s.372-373). Muhsin Macit ise bu şiire Nedim Divanı’nın “Musammatlar” bölümünde yer vermiştir (Macit, 2012, s.235). Nedim’in bu şiiri için her bendi dörder mısradan oluşan ve beş bentten teşekkül eden mütekerrir bir murabbadır, diyebiliriz (Murabba hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurnaz & Çeltik, 2013, s.219-266).

²² Hasibe Mazioğlu “Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik” adlı eserinde Nedim’in hece vezni ile bir şarkı yazmış olmasının, “halk şairlerinin münevver zümre edebiyatının tesirinde kalmalarına karşılık, divan şairlerinin de daha geniş bir kitlenin, şehirli halkın zevkine doğru yaklaştıklarını gösteren dikkate değer birer olay olduğunu” ifade etmektedir. Ayrıca Nedim’in bunu bilinçli bir şekilde yapmadığını, bu manzumenin asrın halk diline, halk zevkine yaklaşma temayülünün Nedim’deki cüretli bir tezahürü olduğunu belirtmektedir (Mazioğlu, 1957, s.110).

²³ Süleyman Şevket Tanlı’nın “Tarih Boyunca Güzel Yazılar III” (1947) ve Abdurrahman Nisari’nin “Metinli Türk Edebiyatı Lise III” (1954) adlı ders kitaplarında Ziya Paşa’nın hece vezniyle yazmış olduğu “Akşam olur güneş batır şimdi buradan” mısraıyla başlayan “Türkü” adlı manzumesine yer verilmiştir (Ziya Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurgan, 1963; Göçgün, 1987). “Şiir ve İnşa” adlı makalesinde halk şiirini

Edebiyat ders kitaplarında bu şaire ait olan ve “türkü” başlığında değerlendirilen 2 adet şiire yer verilmektedir. Bazı türkü metinleri, birden fazla edebiyat ders kitabında bulunmaktadır. Bu verilere dayanarak, araştırmaya dâhil edilen edebiyat ders kitaplarındaki ferdî nitelikli türkü metinlerinin ekseriyetini halk şairlerine ait türkülerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Şekil 29’da ferdî nitelikli ürünlerin şairlerinin edebiyat şubelerine göre dağılım oranları yer almaktadır:

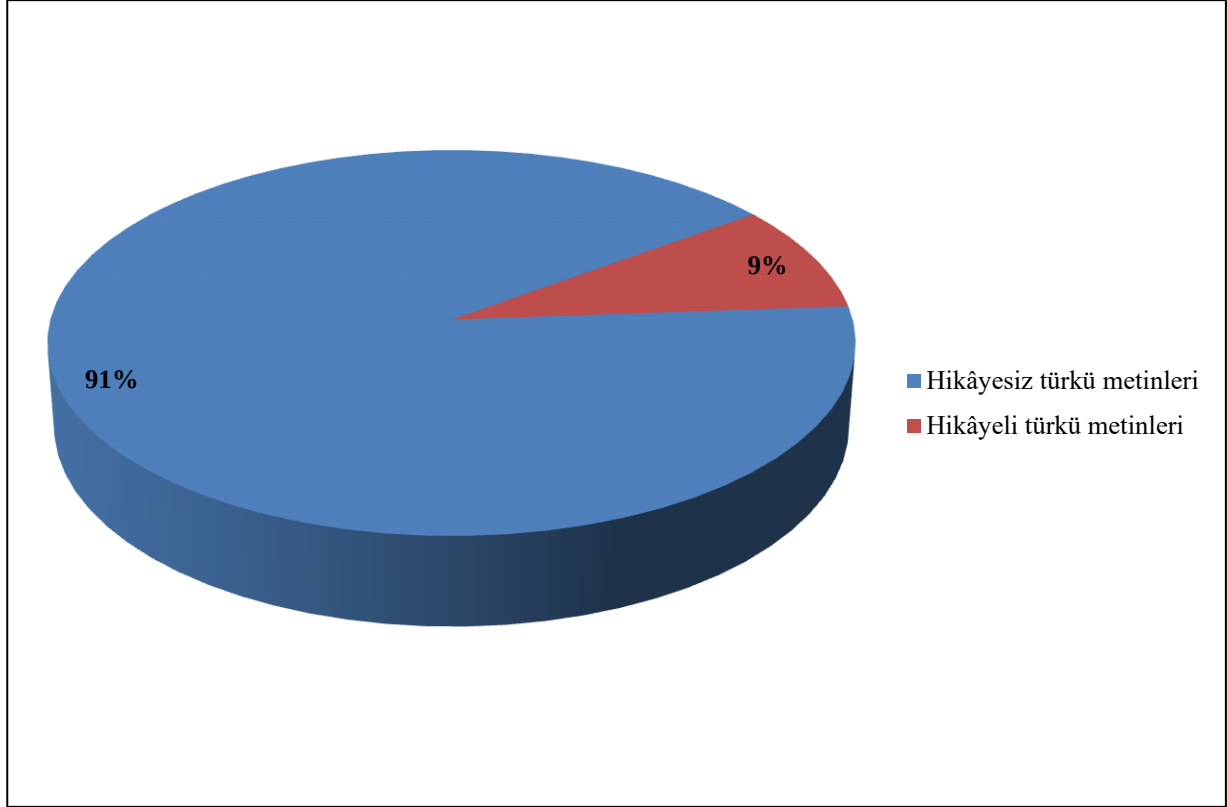

Şekil 29. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki ferdî nitelikli türkülerin şairlerinin edebiyat şubelerine göre dağılım oranları

Araştırmamız kapsamında 1923-1960 yılları arasında yayımlanan 26 adet edebiyat ders kitabında yer alan 54 türkü metninden 5 tanesi hikâyeli olarak verilmektedir. Bu ders kitaplarında hikâyeli türkü metinlerinin yeterli oranda kullanılmadığı kanaatindeyiz. İsmail Habib’in (1925) “Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi” adlı kitabında “Kızılırmak Türküsü”, Hasan Ali’nin (1932) “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış” başlıklı eserinde “Budin Türküsü” ve “Ne Çeker Kulların Serhat Elinde Türküsü”, Nihad Sami Banarlı’nın (1942) “Edebî Bilgiler” adlı kitabında “Kızılırmak Türküsü”, Nihad Sami Banarlı’nın (1959) “Metinlerle Edebî Bilgiler” başlıklı eserinde “Kızılırmak Türküsü” hikâyeleriyle birlikte

öven Ziya Paşa, hece vezniyle sadece bir türkü yazmıştır. Ignác Kúnos’un “Türk Halk Türküleri” adlı eserinde Ziya Paşa’nın adı zikredilmeden bu türkü örneğine yer verilmektedir (Kunos, 1998, s.23).

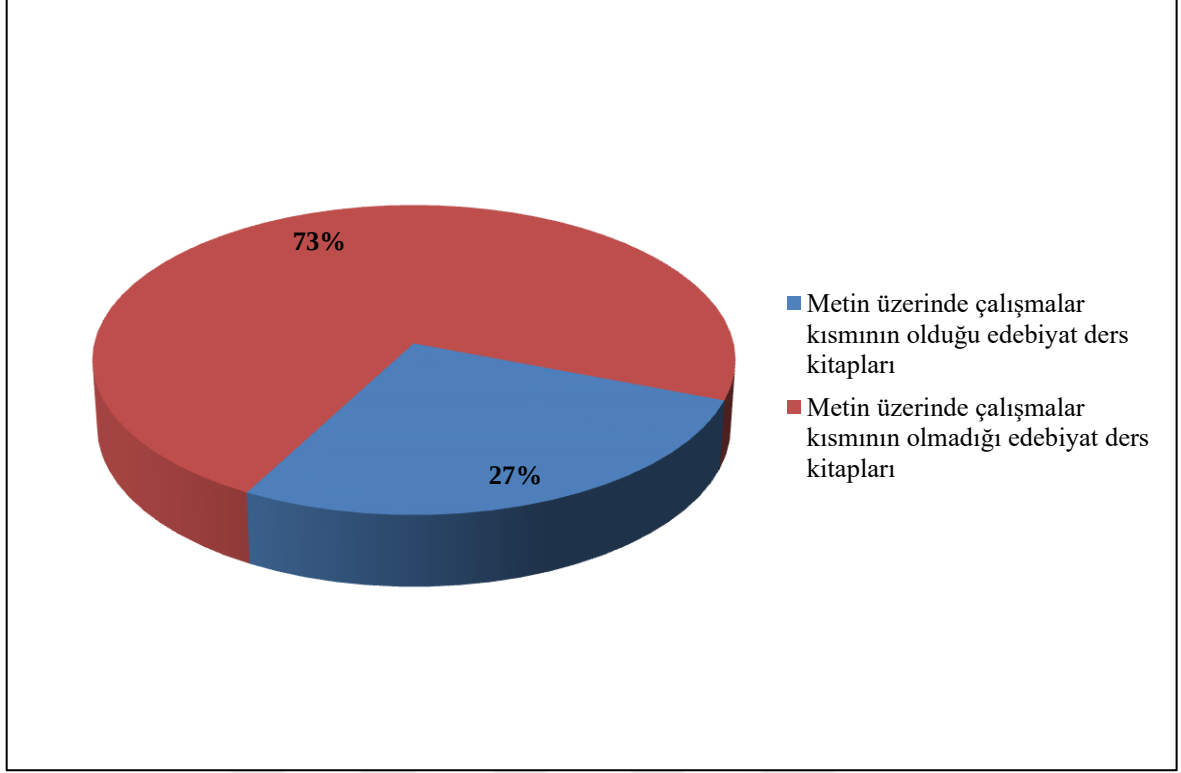
verilmektedir. Bu bulgudan hareket ederek 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metnlerinin büyük çoğunluğunun hikâyesiz olarak öğretildiği söylenebilir. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki hikâyeli türkü metnlerinin, hikâyesiz türkü metnlerine oranı Şekil 30’da gösterilmektedir:

Şekil 30. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki hikâyeli türkülerin hikâyesiz türkülere göre dağılım oranları

1923-1960 yılları arasını kapsayan 26 adet edebiyat ders kitabının 7’sinde örnek olarak verilen türkülerin altında “Metin üzerinde çalışmalar” kısmı bulunmaktadır. Maarif Vekilliği Komisyonu’nun (1944) “Türkçe Metinler I”, Süleyman Şevket Tanlı’nın (1947) “Tarih Boyunca Güzel Yazılar III”, Refet Kurtal’ın (1949) “Edebî Türkçe Metinler”, Abdurrahman Nisari’nin (1954) Metinli Edebiyat Bilgisi-Lise 1, Vasfî Mahir Kocatürk’ün (1955) “Metinlerle Edebiyat I”, Abdurrahman Nisari’nin (1957) “Metinle Türk ve Batı Edebiyatı”, Suut Kemal Yetkin ve Sıdika Arıkan’ın (1957) “Örnekleriyle Türk ve Batı Edebiyatı I” adlı edebiyat ders kitaplarında metin üzerinde çalışmalar kısmı bulunmaktadır. Metin üzerinde çalışmalar kısmına bakıldığında öğrencilerden cevaplanması istenen

soruların, türkü metnlerinin dil, biçim ve muhteva özellikleriyle ilgili öğrencilerin bilgilerini ölçmeye yönelik soru-cevap şeklinde olduğu görülmektedir. İncelemeye tabi tuttuğumuz edebiyat ders kitaplarındaki metne yönelik sorular, öğrencilere fikri formasyon kazandırabilecek veya üst düzey düşünme becerilerini geliştirebilecek nitelikte değildir. Ders kitaplarındaki türkü metnlerine yönelik bu soruların, öğrenciler tarafından ne kadar objektif ve sağlıklı değerlendirilebileceği konusu tartışmaya açık olmakla birlikte öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirme, doğruları kavrayabilme ve türkü metnini anlamlandırma işlevlerini sağlama ve ölçme-değerlendirmenin temel aracı olabilme özellikleri yönünden eksik olduğunu söyleyebiliriz. Daha çok hatırlama, kavrama ve uygulama düzeyinde yer alan soruların, ders kitaplarındaki türkü metnlerinin anlaşılması ve anlamlandırılmasından ziyade bu metinlerin yapı, ahenk ve içerik unsurlarını kavratmaya yönelik olduğu görülmektedir. Analiz, değerlendirme, yaratma gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirmeyi hedefleyen soruların olmaması dikkat çekmektedir. Örneğin, Süleyman Şevket Tanlı'nın "Tarih Boyunca Güzel Yazılar III" adlı ders kitabında Ziya Paşa'nın "Akşam olur güneş batar şimdi buradan" dizesiyle başlayan türküsü verilmiş, bu türkünün vezninin bulunduktan sonra mısralarının kafiyelerine göre şemayla gösterilmesi istenmiştir (Tanlı, 1947, s.18). Aynı şekilde, Abdurrahman Nisari'nin "Metinle Türk ve Batı Edebiyatı" adlı ders kitabında üç adet türkü metni verilmiş, öğrencilerden bunların vezinlerini bulup duraklarını işaretlemeleri ve kafiyelerini inceleyerek tam ve yarım kafiyeleri göstermeleri istenerek türkü türü kavratılmaya çalışılmıştır (Nisari, 1957, s.207). Metin üzerinde çalışmalar kısmı eğitim-öğretim sürecinin değerlendirilmesi ve öğrencinin konuyla ilgili başarısını göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu sebeple konuyla ilgili ölçme-değerlendirme çalışmalarının metin üzerinden gerçekleştirilmesi, öğrencilerin öğrenme süreçlerini göstermesi bakımından gereklidir. Araştırmaya alınan edebiyat ders kitaplarının büyük çoğunluğunda metin üzerinde çalışmalar kısmının olmadığı tespit edilmiştir. Bu veriden hareket ederek, incelediğimiz edebiyat ders kitaplarının edebiyat öğretimi çalışmaları ve ölçme-değerlendirme uygulamasının amacına hizmet etmede yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Metin üzerinde çalışmalar kısmının, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki mevcudiyet oranı Şekil 31'de yer almaktadır:

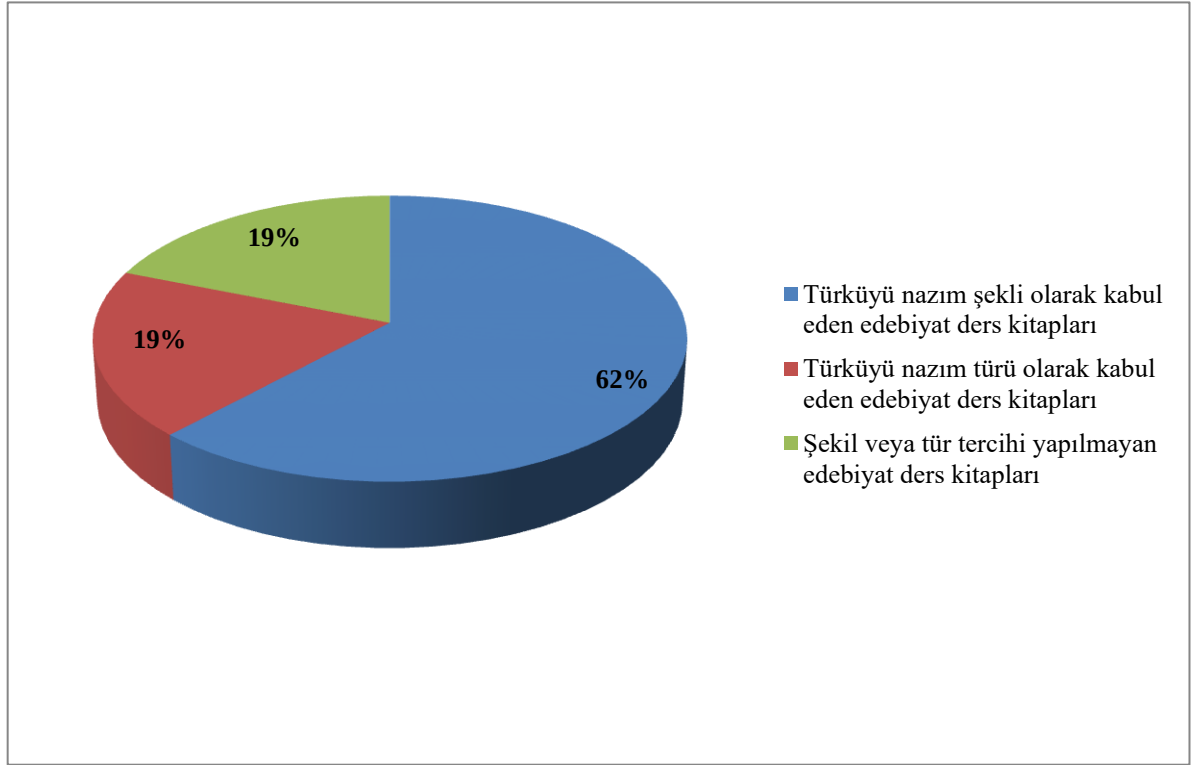

Şekil 31. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki metin üzerinde çalışmalar kısmının kullanım sıklıklarının dağılım oranları

Türkülerin öğretimi hususunda üzerinde durulması gereken önemli bir problem de şekil ve tür ayrımıdır. Türkü, bir nazım şekli midir yoksa nazım türü müdür? Özellikle Türk halk şiiri alanında çalışan kimi bilim insanları ve araştırmacılar arasında türkülerin tür mü, şekil mi olduğu tartışmaları hâlen devam etmekte, bu kavramların lalettayin ve sistemsiz kullanıldığı da görülmektedir. Bu durum, akademik çalışmaları olduğu kadar edebiyat eğitimi ve ders kitaplarını da etkilemiş, edebiyat dersi alan öğrencilerin kavram karmaşası yaşamasına yol açmıştır. Türkü, incelemeye tabi tuttuğumuz edebiyat ders kitaplarının kiminde “nazım şekli” kiminde de “nevi, tür, ezgi, beste” terimleriyle ilişkilendirilmiştir. Örneğin; Fuat Köprülü, Hasan Ali Yücel, Hikmet İlaydın, Sadettin Nüzhet Ergun gibi araştırmacı ve bilim insanları, türkünün oluşmasında şeklin değil, bestesinin belirleyici olduğunu söylemektedirler. Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı ders kitabında türküyü, farkı şekilden ziyade, bestesine ait olan neviler arasında kabul eder (Köprülü, 1926, s.220-221). Hasan Ali Yücel, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış” başlıklı ders kitabında “Halk şairlerinin mani, koşma, türkü, Türkmani, varsağı gibi muhtelif isimler alan şiirler arasındaki fark, şekilden ziyade besteye aittir” (Yücel, 1932, s.28) diyerek

türküyü ezgi ağırlıklı bir tür olarak kabul etmektedir. Hikmet İlaydın, “Türk Edebiyatında Nazım” adlı eserinde koşma tipinin ufak farklarla kullanıldığı en önemli türler arasında semai, varsağı, destan, ilahi ve nefeslerle birlikte türküler de saymaktadır. “Halk edebiyatında tür adları aynı zamanda şekil adı olarak kullanılmıştır. Hâlbuki bu edebiyatta nazım şekillerinin sayısı pek azdır ve birçok türler, ufak tefek farklarla, aynı zaman şekli içinde ifade edilmişlerdir” (İlaydın, 1951, s.73) diyen Hikmet İlaydın, bestenin türlerin ayırt edilmesindeki önemini belirtmektedir. Sadettin Nüzhet Ergun, “Edebiyat ve Edebiyat Tarihi” isimli ders kitabında, “Hususile halk edebiyatında türkü, ekseriyetle bestesine göre ad alır. Meselâ Bozlak, Kayabaşı, Çukurova, Kesikkerem, Türkmani, Maya gibi türkü adları hep besteleri dolayısıyla fark edilebilir. Koşma şeklinde türkü olduğu gibi maniye ve semaiye benzeyen türküler de vardır” (Ergun, 1935, s.34) diyerek türkünün bir nazım şekli değil, bestelerine göre adlandırılan bir tür olduğu görüşünü ifade etmektedir. Değerlendirmeye aldığımız edebiyat ders kitaplarının büyük çoğunluğunda türkü, nazım şekli olarak kabul edilmektedir. Abdurrahman Nisari, İsmail Habip Sevük, Nihat Sami Banarlı, Refet Kurtal, Ali Canip Yöntem, Hıfzı Tevfik Gönensay, Vasfi Mahir Kocatürk, Orhan Rıza Aktunç, Nihat Özön, Kemal Demiray gibi ders kitabı yazarları, “türkü şekil mi, yoksa tür mü?” sorusuna “nazım şekli” olarak cevap vermiştir. Örneğin, İsmail Habip Sevük, “Edebiyat Bilgileri” adlı eserinde türküyü, “Hem anonim halk edebiyatının hem saz ve halk şairlerinin en çok müşterek olduğu umumî bir nazım şekli” (Sevük, 1942, s.210) olarak tanımlamaktadır. Ali Canip Yöntem, “Edebiyat” adlı ders kitabında mâni, varsağı, koşma, destan ile birlikte türküyü de Türklerin millî nazım şekilleri kategorisinde değerlendirmektedir (Yöntem, 1929, s.306). Nihat Sami Banarlı, “Metinlerle Edebî Bilgiler” adlı ders kitabında, “Türkü, Koşma şeklindeki bir manzumenin her dördlüğüne bir (beşinci) veya bir (beşinci-altıncı) mısra’ ilâvesiyle söylenilen bir halk şiiridir. Koşma gibi, yalnız dörtlüklerle söylenilen türküler de vardır” (Banarlı, 1950, s.89) diyerek türkülerin bent ve kavuştaklardan meydana gelen bir nazım şekli olduğuna işaret etmektedir. Vasfi Mahir Kocatürk de, “Metinlerle Edebiyat I” adlı kitabında türküyü “Hece vezniyle yazılan, mısraları ve kafiyeleleri yukarıda görülen tertipte olan nazım şekli” olarak tarif etmektedir (Kocatürk, 1955, s.19). Nihat Özön ve Kemal Demiray’ın müştereken kaleme aldıkları, “Türk Dili ve Edebiyatı (Batı Edebiyatından Örneklerle)” adlı ders kitaplarında; mâni, koşma, varsağı, destanla beraber türküler de “şekil” içinde kabul edilmekte ve bunların her birinin sazla söylenişlerinin olmasına rağmen şekilleriyle ayırt edilebileceği söylenmektedir (Özön & Demiray, 1958, s.57). Türkü terimi, araştırmaya dâhil edilen 26

adet edebiyat ders kitabının 5'inde ayrımının bestesinde olduğu bir tür olarak kabul edilmişse de, ders kitaplarının büyük çoğunluğunu teşkil eden 16'sında bir nazım şekli olarak verilmiştir. Geri kalan 5 adet edebiyat ders kitabında ise türkünün nazım şekli mi, bestesiyle ayırt edilen nazım türü mü olduğu hakkında bilgi verilmemektedir. Türkü hakkındaki bu görüşlerin dağılımı Şekil 32'de gösterilmektedir:

Şekil 32. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında türkü teriminin tür veya şekil olarak değerlendirilmesinin dağılımı.

Halk edebiyatı ürünleri millî eğitimin hedefleriyle doğrudan ilişkili olmaları, bünyelerinde Türk tarihini, geleneğini ve kültürünü barındırmaları vb. yönleriyle sosyal değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında ve öğretilmesinde faydalanılabilecek birincil kaynaklardır. Bu bağlamda Türk kültürünün ve değerlerinin taşıyıcısı mahiyetindeki halk edebiyatı metnlerinin edebiyat ders kitaplarında kullanılması son derece önemlidir. Türk insanının duygu ve düşünce dünyasını yansıtan türküler, masallar, halk hikâyeleri, destanlar, efsaneler, mâniler, koşmalar vb. halk edebiyatı ürünleri Türk kültürü ve değerlerinin aktarımını üstlenirken millî duygu ve düşünce dünyasının sürekliliğinin de devamını sağlar. Edebiyat eğitimi sürecinde, edebiyat ders kitaplarında türkü metnlerinin kullanılması, öğrencilerin millî Türk kültürünü en kolay ve kalıcı yoldan öğrenmelerini,

sevmelerini ve onu benimsemelerini sağlayacaktır. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında türkülerin kullanımını belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmanın sonucunda örneklem olarak aldığımız edebiyat ders kitaplarında hem metin hem bilgi hem de kültürel kaynak olarak türkülerden etkin biçimde yararlanılmadığı tespit edilmiştir. Bu tespitlerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1. Türkülerimizin bitmez tükenmez zenginliğini, kültürel gücünü ve estetik felsefesini göstererek hedef kitlede “türkü bilinci” oluşturabilecek binlerce örnek varken, ders kitaplarında görüldüğü gibi hemen hemen bütün örnekler, başka türkü yokmuş gibi aynı türkülerden seçilmiş, kolaycılığa ve taklitçiliğe kaçılmıştır.
2. Türküler, nazım şekli-tür ayrımı yapılmaksızın tanımlanmış, bu konuda sıklıkla yanlış yapılmıştır. Örneğin, pek çok ders kitabında türkü kavramı; mâni, koşma, destan, varsağıyla birlikte “nazım şekli” olarak tanımlanmıştır ki türkü için bu terimin kullanılması yanlıştır. Türkü terimi, tek bir şekille sınırlandırılmayacağı için “nazım şekli” olarak tanımlanamaz.
3. İncelediğimiz edebiyat ders kitaplarında yer alan âşık türkülerinin belirli âşıkların aynı türkülerini ile sınırlandırıldığını ve tekrar edildiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Âşık Hasan’ın “Senin yazın kışa benzer” mısraıyla başlayan türkü metni, dört farklı edebiyat ders kitabında geçmektedir. Ayrıca bir ders kitabında gördüğümüz gibi, Nedim’in bir murabbainın “türkü” başlığı altında kaydedilmesi, kimi türkü metnlerinin seçiminde bilimsel ve nesnel ölçütler yerine, kişisel beğeni ve tercihlerin ön plana çıktığını göstermektedir.
4. Gerçek bir olaya dayanan her türkünün bir ortaya çıkış hikâyesi vardır. Türkülerin hikâyeleriyle birlikte verilmesi, hedef kitlenin okuma ve anlama becerilerinin yanında, ahlaki gelişimlerine de katkı sunar. Türkünün hikâyesini okuyan öğrenci, olumlu duyguları kazanacak, iyi kahramanları kendine rol model olarak alacaktır. Edebiyat derslerinde türkü metinleriyle birlikte türkülerin hikâyelerinden yararlanılması hem kültürel aktarımın doğru bir şekilde yapılmasını hem de öğrenmenin kalıcı hâle gelmesini sağlar. Öğrenci, ilgisini çeken bir türkü hikâyesinden yola çıkarak türkü metnini daha anlamlı bir şekilde okur ve türküyü hikâyesinin bağlamında yorumlar. Değerlendirmeye aldığımız edebiyat ders kitaplarındaki hikâyeli türküler, nitelik ve nicelik bakımından edebiyat eğitiminde kullanılmak için yeterli değildir.

5. Türkü metnlerinin öğrenciler tarafından anlaşılması ve anlamlandırılmasında önemli unsurlardan birisi de hedef kitleye sorulan soruların niteliğidir. Ders kitaplarında türkü metinlerine yönelik sorulan sorular, öğrencilerin türkü metinlerini anlamlandırmasını sağlamakla beraber hedef kitlenin düşünme becerilerini de geliştirmektedir. Bu sebeple edebiyat ders kitaplarında türkü metinlerine yönelik sorulan soruların öğrencilere açısından fayda sağlayan nitelik ve nicelikte olması gerekmektedir. Ancak incelediğimiz edebiyat ders kitaplarındaki “metin üzerinde çalışmalar” kısımlarının daha çok bilgi, kavrama ve uygulama basamağındaki alt düzey sorulardan oluştuğı ve nicelik olarak yetersiz kaldığı kanaatindeyiz.

BÖLÜM IV

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeline, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve analizi ile ilgili bilgi ve açıklamalara yer verilmiştir.

4.1. Araştırma Modeli

1923-1960 yılları arasında liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerini biçim-içerik açısından incelemeyi ve tematik tasnifini yapmayı amaçlayan bu nitel araştırmanın modeli, betimsel tarama modelidir. Tarama modelinin kullanılmasıdaki amaç, bir durumu olduğu gibi betimlemektir. Araştırmacı, var olan olay, nesne ve kavramlara herhangi bir müdahalede bulunmadan, onları değiştirmeden incelemesini gerçekleştirir. Niyazi Karasar, tarama modelinin tanım ve amacını şu şekilde açıklamaktadır:

Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, ona uygun bir biçimde gözleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2014, s. 77).

Bu çalışmada, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metinleri, biçim-içerik ve tema açısından inceleneceği için tarama modeli tercih edilmiştir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan ve liselerde okutulan bütün Türk dili ve edebiyatı ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini olarak 1923-1960 yılları arasında yayımlanan ve liselerde okutulan her sınıf düzeyinden 26 adet edebiyat ders kitabı seçilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan edebiyat ders kitaplarında yer alan türkî metinleri taranmış ve bunlarla birlikte bu metinlere ait bilgiler, açıklamalar, metin üzerinde çalışmalar da tespit edilmiştir. Edebiyat ders kitapları tablo 2’de yayım tarihine göre kronolojik bir sıralamayla yer almaktadır:

Tablo 2

Örneklem Grubunda Yer Alan Edebiyat Ders Kitapları

No	Yazar	Kitap Adı	Yayın Yılı	Yayın Yeri	Yayınevi
1	İsmail Habib	Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi	1925	İstanbul	Matbaa-i Âmire
2	Köprülüzâde Mehmed Fuad	Türk Edebiyatı Tarihi	1926	İstanbul	Millî Matbaa
3	Ali Canip	Edebiyat	1929	İstanbul	Devlet Matbaası
4	Sadettin Nüzhet	Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi	1931	İstanbul	Sühulet Kütüphanesi: Semih Lütfü
5	Hasan Ali	Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış	1932	İstanbul	Remzi Kitaphanesi
6	Orhan Rıza	Türk Edebiyatı Tarihi (Kaynaklardan Bugüne Kadar)	1934	İstanbul	Sühulet Basımevi
7	Sadeddin Nüzhet Ergun	Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özû	1935	İstanbul	İnkılâb Kitabhanesi
8	Nihad Sami Banarlı	Edebî Bilgiler	1942	İstanbul	Remzi Kitabevi
9	İsmail Habib	Edebiyat Bilgileri	1942	İstanbul	Remzi Kitabevi
10	Hıfzı Tevfik Gönensay	Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi	1944	İstanbul	Remzi Kitabevi
11	Nihad Sami Banarlı	Türkçe Metinler I	1944	Ankara	Maarif Matbaası
12	Maarif Vekilliği Komisyonu	İzahlı Türkçe Metinler	1945	İstanbul	Ahmet Halit Kitabevi
13	Vasfî Mahir Kocatürk	Metinle Güzel Yazılar I	1947	İstanbul	Millî Eğitim Basımevi
14	Süleyman Şevket Tanlı	Tarih Boyunca Güzel Yazılar III	1947	İstanbul	Millî Eğitim Basımevi
15	Süleyman Şevket Tanlı	Edebî Türkçe Metinler	1949	İstanbul	A. Mithat Dördüncü Basımevi
16	Refet Kurtal	Metinlerle Edebî Bilgiler	1950	İstanbul	Remzi Kitabevi
17	Nihad Sami Banarlı	Türk Edebiyatında Nazım	1951	İstanbul	Üçler Basımevi
18	Hikmet İlaydın	Metinli Edebiyat Bilgisi (Lise I. Sınıf)	1954	İstanbul	İnkılâp Kitabevi
19	Abdurrahman Nisari	Metinli Türk Edebiyatı (Lise II. Sınıf)	1954	İstanbul	İnkılâp Kitabevi
20	Abdurrahman Nisari	Metinli Türk Edebiyatı (Lise III. Sınıf)	1954	İstanbul	İnkılâp Kitabevi
21	Abdurrahman Nisari	Metinlerle Edebiyat I	1955	İstanbul	İnkılâp Kitabevi
22	Vasfî Mahir Kocatürk	Metinle Türk ve Batı Edebiyatı (Lise I. Sınıf)	1957	İstanbul	İnkılâp Kitabevi
23	Abdurrahman Nisari	Örnekleriyle Türk ve Batı Edebiyatı I	1957	İstanbul	Remzi Kitabevi
24	Suut Kemal Yetkin	Türk Dili ve Edebiyatı (Batı Edebiyatından Örneklerle)	1958	İstanbul	İnkılâp Kitabevi
25	Sıdika Arıkan	Örneklerle Edebiyat Bilgileri	1959	İstanbul	Yeni Matbaa
26	Mustafa Nihat Özön	Türk Dili ve Edebiyatı (Yabancı Edebiyatlardan Örneklerle)	1960	İstanbul	İnkılâp Kitabevi
	Kemal Demiray				

4.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan ve liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin biçim-içerik ilişkisi bakımından ele alınıp değerlendirilmesi ve tematik tasnifinin yapılması amaçlanmaktadır. Verilerin toplanması doküman incelemesi ile gerçekleşmiştir. “Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir” (Yıldırım & Şimşek, 2006, s. 228). Doküman incelemesi, araştırmacının çalıştığı konuyla ilgili doğrudan veya dolaylı bir şekilde bilgiye ulaşmasını sağlar. “Araştırma konusu ne tür belge incelenmesi gerektiği konusuna yön verir. Örneğin araştırmacı bir organizasyonda belirli bir konuda araştırma yapmak istiyorsa, yıllık raporlara, yönetim kurulu kararlarına, çeşitli uygulama yönergelerine ve diğer ilgili kayıtlara başvurabilir” (Gürbüz & Şahin, 2015, s.397). Araştırmamızın konusu bağlamında ana kaynaklarını, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan lise edebiyat ders kitapları teşkil etmektedir. Niyazi Karasar, belgesel tarama veya doküman incelemesi olarak adlandırılan bu metodu, “Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamak” şeklinde tanımlamaktadır:

Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir. Tarananlar; geçmişteki olguların anında iz bıraktığı resim, film, plak, ses ve resim kayıtlı bantlar, araç-gereç, bina heykel vb kalıntılarla; olgular hakkında, sonradan yazılmış ve çizilmiş her türlü mektup, rapor, kitap, ansiklopedi, resmi ve özel yazı ve istatistikler, tutanak, anı, yaşam öyküsü vb.leridir. Olguya en yakın, onu en yakından yansıtan ve hatta onunla bütünleşen belgeler, kalıntılardır. Bu teknik, doküman metodu olarak da tanımlanmaktadır. Belgesel tarama, belli bir amaca dönük olarak; kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar (Karasar, 2014, s. 183).

Doküman incelemesi, özellikle eğitim bilim araştırmalarında büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Belirli tarihsel dönem bağlamında değerlendirilen ders kitapları ve benzeri pek çok eğitim materyalleri, araştırmacı için önemli veriler sağlayabilir ve bu dokümanlar ile geniş bir tarihsel arka plana dayalı analizler yapılabilir. Araştırmamız hem öğretim materyallerindeki yazılı metinlerin incelenmesi hem de tarihsel bir dönem çalışması niteliğine sahip olması sebebiyle doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Birgül Ulutaş, doküman kaynaklarının eğitim bilimleri araştırmalarındaki önemini şu şekilde açıklamaktadır:

Eğitim bilim araştırması söz konusu olduğunda araştırma konusunun örneğin tarihsel bir döneme ilişkin olması, bir kurum ya da politika analizine dayanması, biyografik bir çalışma olması, öğretim materyallerinin ya da programlarının yeterli durumlarını ve sonuçlarını ele alıyor olması, eğitimbilimciyi doküman analizi yöntemini ağırlıklı biçimde kullanmaya yönelten durumları oluşturmaktadır. Eğitimbilimci bu gibi durumlarda doküman analizi yöntemini temel alarak araştırmasını kurgulayabileceği gibi; araştırmasında görüşme, katılımlı

gözlem, anket gibi yöntemlerin yanı sıra yardımcı bir yöntem olarak da doküman analizi yöntemini kullanabilir (Ulutaş, 2015, s.288).

Doküman incelemesi, gözlem ve görüşme yapmaya gerek kalmadan araştırmacının kolaylıkla bilgiye ulaşmasını sağlamaktadır. Bu noktada doküman incelemesi, araştırmacıya zaman ve para tasarrufu sağlamasından ziyade bir dönemin ürünü olan birçok temel veya yardımcı materyalin araştırmaya dâhil edilmesinde büyük bir önem taşımaktadır. Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, doküman incelemesinin araştırmacıya sağladığı avantajlar hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadırlar:

Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu tür araştırmalarda, araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir. Bu anlamda doküman incelemesi, araştırmacıya, zaman ve para tasarrufu anlamında katkıda bulunacaktır. Öte yandan, nitel araştırmalarda gözlem ve görüşme gibi diğer veri toplama yöntemleriyle kullanıldığında “verinin çeşitlendirilmesi” (data triangulation) amacına hizmet edecek ve araştırmanın geçerliğini önemli ölçüde artıracaktır (Yıldırım & Şimşek, 2006, s.188).

1923-1960 yılları arasında Türkiye’deki liselerde okutulan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basımına izin verilen her sınıf düzeyinde lise edebiyat ders kitapları incelemeye dâhil edilmiştir. Araştırmamızın doküman kaynağını teşkil eden edebiyat ders kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı Ferit Ragıp Tuncor Arşiv ve Dokümantasyon Kütüphanesi ile Millî Kütüphaneden araştırmacı tarafından etik sorumluluklar yerine getirilerek temin edilmiştir.

4.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. “İçerik çözümlemesi, belli bir metnin, kitabın, belgenin, belli özelliklerini sayısallaştırarak belirleme amacı ile yapılan bir taramadır. Belgelerdeki belli bakış açıları, felsefeler, dil, anlatım vb. özellikler, derinliğine ve belli ölçütlere göre yapılacak çözümlemelerle anlaşılabilir” (Karasar, 2014, s.184). İçerik analizindeki temel amaç, birbiriyle aynı veya yakın olan mevcut verileri, belirli kavramlar, temalar ve kategoriler altında bir araya getirip, bunların birbiriyle olan ilişkilerini okuyucuların anlayabileceği şekilde açıklayıp yorum yapılabilmesidir. Bu temel amaç çerçevesinde, içerik analizinde izlenen çeşitli safhalar bulunmaktadır. “İçerik analizi; verilerin kodlanması, temaların bulunması, verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi ve tanımlanması, bulguların yorumlanması aşamalarından oluşur” (Yıldırım & Şimşek, 2006, s. 228). Bu araştırmada 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinleri biçim-içerik açısından değerlendirilmiş, tematik olarak analiz edilmiştir. Edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinleri, biçim-içerik açısından incelendikten sonra bu metinlerin

temaları belirlenmiş, daha sonra bu temalar uygun olan başlıklar altında verilmiştir. Böylece 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında yer alan trk
metinlerinin biçim-içerik ve tema açısından türünün özelliklerini yansıtmadı bakımından,
nitelikli olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Değerlendirmelerden sonra bu
metinlerin yeterliliğine ilişkin görüş ve düşünceler ortaya konulup, konuyla ilgili tavsiye ve
Önerilerde bulunulmuştur.

BÖLÜM V

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmamız kapsamında yapılan analiz sonuçları ve bu analiz sonuçları bağlamında yapılan yorumlar yer almaktadır. İlk olarak 1923-1960 yılları arasında yayımlanan 26 adet edebiyat ders kitabındaki 54 adet türkü metnine ilişkin biçim özellikleri yapıları bakımından sınıflandırılmış, bu tasnifin verileri sayısal olarak ifade edilmiştir. Ardından türkü metinlerinin muhtevasında bulunan tarihî, siyasi, dinî, askerî, coğrafi, sosyal ve kültürel bulgular verilmiş, bu türkülerin Türk insanına ait duygu, düşünce ve kültürel değerlerin hedef kitleye aktarılmasındaki önemi yorumlanmıştır. Sonra türkü metinleri tematik olarak tasnif edilmiş, bu sınıflandırmanın istatistiklerine yer verilmiştir.

5.1. Türkü Metinlerinin Biçim Özellikleri

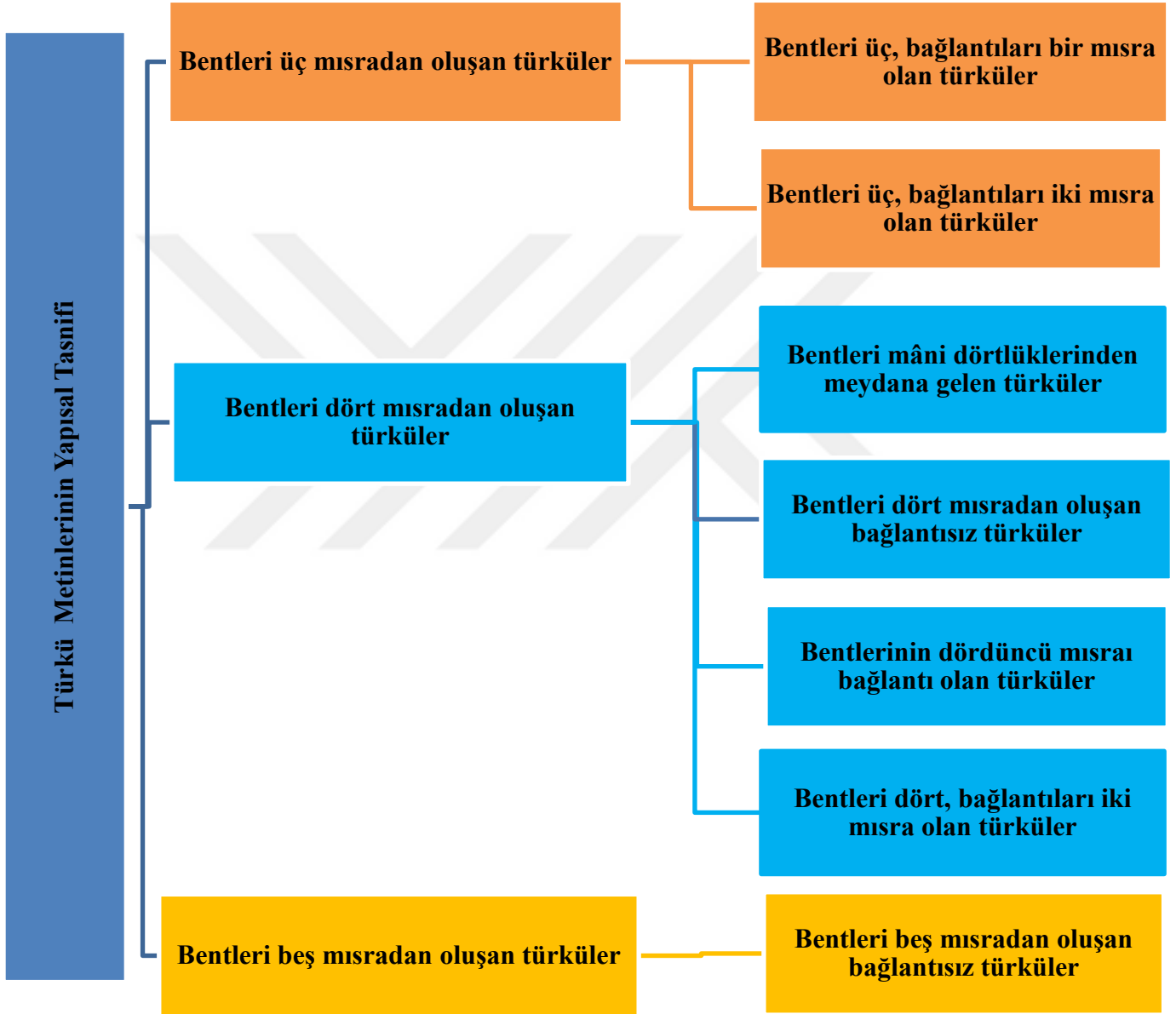
Türküler, belirli bir şekil kalıbına sahip değildir. Bir mısralık türküler olabildiği gibi iki, üç, dört, beş ve daha fazla sayıda mısra ile kurulmuş türküler de bulunmaktadır. Türküler, kendilerine has bir ezgiyle söylenerek ayırt edilmektedir. Dolayısıyla koşma ve mâni olarak adlandırılan şekiller belirli bir ezgiyle söylendiğinde “türkü” mahiyeti kazanabilmektedir. Çünkü birçok bilim insanı ve araştırmacı türküyü, “kendine özgü bir ezgiyle söylenen manzum ürünler” olarak tanımlamaktadır. Koşma veya mâni olarak bilinen şekiller kendine has bir nağmeyle terennüm edildiğinde türküleşir. Dolayısıyla şekli ister koşma olsun ister mâni olsun, türküyü nitelik kazandıran unsur her şeyden önce ezgisidir. Her türkünün, başlangıçta bir yakıcısı veya söyleyicisi vardır ancak halk

tarafından beğenilip benimsenen türküler dilden dile, gönülden gönle yayılmış ve zamanla ilk söyleyicileri unutulmuş, anonim hâle gelerek dünden bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Bu anonim türkülerle birlikte, şairi belli olan, ferdî ürünlerin de türkü geleneği içinde önemli bir kaynak teşkil ettiğini görmekteyiz. Özellikle Koroğlu, Karacaoğlu, Erzurumlu Emrah, Dadaloğlu, Gevheri, Dertli, Ruhsati, Sümmânî, Âşık Veysel vb. pek çok âşığın farklı tür ve şekildeki şiirleri kendine has bir ezgi ile terennüm edilerek zamanla türküleştirmiş, halk arasında sevilip uzun yıllar boyunca söylenegelmiştir.

5.1.1. Türkü Metinlerinin Yapıları Bakımından İncelenmesi

Sözlü gelenek içinde gelişen türküler, bentleri ve bağlantıları bakımından çok farklı yapılar göstermektedir. Türkü türü üzerine yapılan kimi araştırmalar (Boratav, 1969; Dizdaroğlu, 1968; Öztelli, 1972; Özbek, 1975; Dilçin, 1983; Gözaydın, 1989; Boratav ve Özdemir, 1999; Kaya, 1999; Artun, 2012; Yakıcı, 2013) türkü örneklerinin konu ve ezgiyle birlikte yapı bakımından da çok çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Türkülerin bentlerini oluşturan dizelerin sayısı, kafiye düzeni ve şekil hususiyetleri, bağlantı veya nakaratların mısra sayısı, türkülerin bentleriyle ilişkisi dış yapı özelliklerinin temel unsurlarıdır. Türkü metnini teşkil eden ana yapı benttir. Bu ana yapıların alt kümeleri olan bağlantılar (nakarat veya kavuştak) da belirli dize sayısı ve kafiye düzeninden oluşmaktadır. Örneğin, “Bentleri üç, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler” deyince “bent” adı verilen ana yapının üç mısradan, “bağlantı” olarak tanımlanan alt kümenin ise dört mısradan teşekkül ettiğini anlıyoruz. Bazı türkülerde sadece bent bulunurken bağlayıcı unsur olan nakarat veya bağlantı kısmı bulunmayabilir. Erman Artun’a göre türkülerin çok çeşitli dize kümelenişleri ve nakarat söyleyişleri vardır. Böylece çok çeşitli kafiye düzenlerine göre çeşitli nazım şekilleri teşekkül ettiği görülmektedir (Artun, 2012, s.32). Hikmet Dizdaroğlu, türkünün en büyük ayrımının ezgisinde olduğunu, türkülerin ayrılığının şeklinden değil ezgisinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Dizdaroğlu, 1968). Benzer bir ifadeyle, Mehmet Özbek de şekli ne olursa olsun, türküyü belirleyen ana unsurun ezgisi olduğunu belirtmektedir (Özbek, 1975, s.69). Ensar Aslan, türkülerin en belirleyici özelliğinin ezgileri olduğunu ifade etmekte ve şekli ne olursa olsun ezgi ile söylenen her çeşit manzum parçanın Anadolu’da “türkü” olarak bilindiğini ifade etmektedir (Aslan, 2008, s.113). 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerine dış yapı açısından bakıldığında, türkülerin büyük çoğunlukla düzenli bent

yapılarına sahip olduğu görülmektedir. Değerlendirmeye aldığımız türkülerin kahir ekseriyeti dört dizelik bentlerden meydana gelmektedir. Araştırmanın örneklem grubuna dâhil edilen 1923-1960 yılları arasında yayımlanan lise edebiyat ders kitaplarındaki 54 adet türkü metni yapı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Araştırmanın örneklem grubuna dâhil edilen türkülerin yapısı Şekil 33’te yer almaktadır:

Şekil 33. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin yapı bakımından tasnifi

5.1.1.1. Bentleri Üç Mısradan Oluşan Türküler

Üç mısralı bentler (üçlük) şeklinde teşekkül eden türkülerdir. Ahmet Talat Onay'ın ifadesiyle halk arasında mısralarının adedi üç olan türkülere “üçleme” denir (Onay, 2012, s.59). Bunların kafiye örgüleri *aaa/bbb/ccd/ddd/eee...* veya *aab/ccd/eef...* biçimindedir. Hece ölçüsünün farklı kalıplarına sahiptir. Bu yapıdaki türkülerin bir kısmı üç mısralık bentlerden, diğer bir kısmı ise üç mısralık bentlere bir dizeden on dizeye kadar çıkabilen farklı sayıdaki bağlantıların eklenmesiyle oluşur. Pertev Naili Boratav, bu tip türkülerin dört dizeli şekillerdeki dördüncü dizinin düşmesi ve bunun yerine de aynı uygunlukta olmayan bir bağlamanın gelmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir (Boratav, 1969, s. 175). Mehmet Özbek'e göre doğrudan doğruya üç mısralı bentler şeklinde yakılan veya dört mısralı bentlerin dördüncü mısrasının düşmesiyle meydana gelen türküler bu gruptadır (Özbek, 1975, s.76). Üçlüklere halk şiirinde dörtlükler kadar yer verilmesine de söz konusu türküler olduğunda üçlüklerin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Araştırmamıza dâhil edilen üçlemeler, “bentleri üç, bağlantıları bir mısra olan türküler” ve “bentleri üç, bağlantıları iki mısra olan türküler” olmak üzere iki kategoride tasnif edilebilir. Bağlantı sözlerinin hepsi aynı sözlerin tekrarıyla meydana gelmiştir.

5.1.1.1.1. Bentleri Üç, Bağlantıları Bir Mısra Olan Türküler

Bağlantılar aynen tekrar edilen sözlerden oluşur. Bentleri oluşturan mısralar kendi arasında kafiye birliğine sahiptir. Dolayısıyla kafiye örgüsü şu şekildedir: (Bağlantı mısraları “N” harfiyle gösterilmiştir) *aaa-N/ccd-N/ddd-N...* Cem Dilçin, bu gruba giren türkülerin, bentlerinin dördüncü dizesi kavuştak olan türkülerle karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Bentleri dörtlüklerle kurulan türkülerin kavuştak olan dördüncü mısraları diğer dizelerle aynı ölçüdedir. Bentleri üç, bağlantıları bir mısra olan türkülerde ise kavuştak olan dize, bentle aynı ölçüde değildir (Dilçin, 1983, s.302). Bentleri üç, bağlantıları bir mısra olan türkülerin bağlantıları kendinden önceki dizelerle kuvvetli bir bağa sahiptir. “Aliş’imin kaşları kare” adlı Rumeli türküsü buna bir örnektir:

1.

Aliş’imin kaşları kare,
Sen açtın sineme yâre.
Bulamadım derdime çare...

Görmedin mi, ah, civan Aliş’imi Tuna boyunda?

Evleri var su başında,
Benleri var sol kaşında.
Sevemedim genç yaşımda...

Görmedin mi, ah, aslan Alish'imi Tuna boyunda?

Evleri var hane hane,
Benleri var tane tane,
Sevemedim yane yane...

Görmedin mi, ah, civan Alish'imi Tuna boyunda? (İlaydın, 1951, s.138-139)

5.1.1.1.2. Bentleri Üç, Bağlantıları İki Mısra Olan Türküler

Bentleri oluşturan üçer mısra birbiriyle kafiyelidir. Bağlantı sözleri ise her bendin sonunda aynen tekrar edilir. Üç dizelik bentlerin arasında iki dizelik bağlantıların girmesiyle oluşmaktadır. Hâl böyle olunca bu tip türkülerin kafiye düzeni şöyledir: (Bağlantı mısraları “N” harfiyle gösterilmiştir) *aaa-NN/bbb-NN/ccc-NN/ddd-NN...* Türkü tanımına uygun olan eserlerin bağlantılarının önemli bir kısmı, iki mısradan oluşmaktadır. Üç mısralı bağlantılar ise oldukça az yer almaktadır. Dört mısralı nakaratlar ise üç dizeliklere göre daha fazla tercih edilmektedir. Dört mısralı bağlantılar bir nevi bent görevi gördüğü için tercih edilme oranı yüksektir (Güven, 2005, s.233). Edebiyat ders kitaplarında bentleri üç, bağlantıları iki mısra olan türküler yer almaktadır. Bu türküler sırasıyla şunlardır:

1.

Köprüye geldik köprü yıkıldı
Bin beş yüz atlı suya döküldü
Koç yiğidin beli büküldü
Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini
Gerdanı beş karış, benli gelini

Elinin kınası soldu mu ola
Gözünün sürmesi bozuldu mu ola
Uçmakda mezârın kazıldı mı ola
Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini
Gerdanı beş karış, benli gelini (Sevük, 1925, s.21-22)

2.

Sabah oldu tan yerleri atıyor
Cümle kuşlar destur almış ötüyor

Ayşeciğim odasında yatıyor

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı

Çıkabilsem sarayının köşküne

Can boyanır amber ile miskine

Seni beni yaradanın aşkına

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı

Sabah olsun ben bu yerden gideyim

Garip bülbül gibi feryat edeyim

Sen dururken ya ben kime nideyim

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı (Yöntem, 1929, s.306)

3.

Kızılırmak parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini

Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Üçyüz atlı birden suya döküldü

Nece gelinlerin boynu büküldü

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini (Banarlı, 1942, s.71-72)

4.

Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü

Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü

Uyma ağyarın fendine dinle sözümü

*Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım*

Dağları duman bürüdü ağyar seçilmez
Avcı yolda tuzak kurmuş yâra geçilmez
Vefasızın meclisinde bâde içilmez
*Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım* (Tanlı, 1947, s.18)

5.

İki turna gelir akli karalı
Birin şahin urmuş biri yaralı
O yavruya sorun aslı nereli.
*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.*

İnme turnam inme sen bu pınara
Avcı tuzak kurmuş var yolun ara
Cümlemizin işin mevlâm unara.
*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.*

İnme turnam inme yolda kış olur
Bastığın yerler de donar taş olur
Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur.
*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.*

İnme turnam inme haber sorayım
Kanadın altına name sunayım
Nazlı cananımdan haber alayım.
*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar* (Kurtsal, 1949, s.99)

6.

Zeynep bu güzellik var mı soyunda
Elvan elvan güller kokar koynunda
Ramazan ayında bayram gününde.
Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim.

Söğüdün yaprağı narindir narin

İçerim yanıyor dışarım serin

Zeynebi ettiler bu hafta gelin.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim.

Zeynebe yaptırdım altından tarak

Tara da zülfünü omuza bırak

Görüşmek isterim yollarım irak.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim (Kurtsal, 1949, s.100)

7.

Kızılırmak parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini

Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Üçyüz atlı birden suya döküldü

Nice gelinlerin boynu büküldü

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini (Banarlı, 1950, s.88)

8.

Dağlar, dağlar, viran dağlar,

Yüzüm gülse kalbim ağlar...

Yüreğime kanlar damlar.

Bir olaydı, bir olaydı,

Ne olur, benim olaydı...

Edirne köprüsü taştan...

Sen çıkardın beni baştan,

Hem anadan, hem kardeşten...

Bir olaydı, bir olaydı,

Ne olur, benim olaydı (İlaydın, 1951, s.81-82)

9.

Gül budanmış, dal dal olmuş;

Menekşesi yol yol olmuş.

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli.

Gül menekşeye karışmış,

Küskün olanlar barışmış.

Taze fidanlar erişmiş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli.

Öksüz Âşık der bu sözü,

Hakka çevirmiştir yüzü.

Öldü zannettiler bizi

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli (İlaydın, 1951, s.127)

10.

Bir han köşesinde kalmışım hasta,

Gözlerim kapıda, kulağım seste.

Kendim gurbet elde, gönül heveste.

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver.

Erzurum dağları duman, dildedir.

Başım yastıkdadır, gözüm yoldadır.

Aslı hayın yâdir, adam aldadır,

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver (İlaydın, 1951, s.132)

11.

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına.

Şu dağları yine duman bürüdü,
Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürüdü,
Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.

*Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına (Nisari, 1954, s.80)*

12.

Akşam olur, güneş batar şimdi buradan;
Garib garib kaval çalar çoban dereden;
Pek körpesin, esirgesin seni yaradan:

*Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;
Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım.*

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü;
Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü;
Uyma agyârın fendine, dinle sözümü;

*Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;
Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım.*

Dağları duman bürüdü, agyâr seçilmez;
Avcı yolda tuzak kurmuş, yâre geçilmez;
Vefâsızın meclisinde bâde içilmez;

*Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;
Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım (Nisari, 1954, s.36-37)*

13.

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,
Yağmur yağar, silâhları ıslanır,
Bir gün olur deli gönül uslanır.

*Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına.*

Şu dağları yine duman bürüdü,
Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürüdü,
Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.

*Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına (Nisari, 1957, s.206)*

14.

İki turnam gelir aklı karalı

Birin şahın vurmuş biri yaralı

O yavruya sorun aslı nereli

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme turnam inme sen bu pınara

Avcu tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlenizin işin Mevlâ'm onara

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme turnam inme yolda kış olur

Bastığın dereler donar taş olur

Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

Gitme turnam gitme haber sorayım

Kanadın altına nâme sarayım

O nazlı yârimden haber alayım

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar (Demiray & Özön, 1960, s.218)

5.1.1.2. Bentleri Dört Mısradan Oluşan Türküler

Dörtlüklerden oluşan bu türkülerin kavuştakları bulunmaz. Genellikle hece ölçüsünün on birli hece ölçüsü kullanılır. Bunlar halk şiirinin en yaygın olanları ve asıl şekilleridir. Türk halk şiiri iki ana grupta değerlendirilmektedir: 1. Mânî tipi, 2. Koşma tipi (Albayrak, 2004, s.509). Hece sayısı ve kafiye tarzı açısından bu yapıdaki türkülerin çoğu “koşma tipi” kategorisindedir. Edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin nazım kısmının büyük çoğunluğu dört mısradan oluşan bentlerden meydana gelmektedir. Araştırmamız da görüleceği üzere türkülerdeki yapı tasnifi mani dörtlükleriyle ve dörtlüklerle kurulan türküler şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Edebiyat ders kitaplarında dörtlükler üzerine kurulmuş olan türküler şu şekilde sınıflandırabiliriz:

5.1.1.2.1. Bentleri Mânî Dörtlüklerinden Meydana Gelen Türküler

Mâniler ile türküler, birbirine oldukça yakın ve birbiriyle ilişkili türlerdir. Kimi zaman mâniler türkülerin bağlantı kısımlarını oluşturmuş kimi zaman da mânî tipi dörtlüklerin belirli bir ezgiyle söylenmesi sonucunda mâniler türküyeye dönüşmüştür. Bu tip türküler, birbiriyle az çok ilgili konularda mânî biçimindeki dörtlüklerin arka arkaya sıralanması ve bir ezgiye bağlanması sonucunda oluşturulmuştur. Hece vezni ve kafiye örgüsü açısından mani tipinden doğan türkülerdir. Doğan Kaya, manilerin müstakil ve anlamlı nazım şekilleri olduğu için, kimi zaman türkü olarak okunduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple Türk insanı, aynı konuda (gurbet, mutluluk, gurbet vb.) olan manileri art arda sıralayarak veya katar manilerden birkaç tanesini arka arkaya söyleyerek türkülerini oluşturur (Kaya, 1999, s.89). Bu yapıdaki türkülerin birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kendi arasında uyaklıdır, üçüncü mısra ise bunlardan bağımsızdır. Her dörtlüğün uyak düzeni farklıdır ve her dörtlük kendi içinde *aaxa/bbxb/ccxc/ddxd...* düzeninde kafiyelidir. Ahmet Talat Onay, mânî dörtlüklerinden gelişen türkülerin her bendinin 1., 2. ve 4. mısralarının yekdiğeriyle kafiye olan mânî gibi türküler olduğunu ifade etmektedir (Onay, 2012, s.77). Genellikle hece ölçüsünün yedili ve sekizli kalıpları kullanılan bu türkülerin bir kısmında bağlantı dizeleri mevcut iken, bir kısmında ise bağlantı dizeleri yer almamaktadır. Bu nevi türkülerde, türkü yakıcılar sözlü belleklerindeki mânilerden bazılarını ezgiye bağlayarak türkülerini meydana getirir. Bu çeşit türküler bağlantılı veya bağlantısız şekilde olabilir. Dörtlükler arasındaki bağlantı genellikle her mânî dörtlüğünün birinci mısrasında sözcük veya söz öbeği ile sağlanır. Bu sözcük bir yer adı, hayvan adı veya çiçek adı olabilir (Dilçin, 1983, s.296). Kıtalar arasında bağlantıyı sağlayan müsterek unsur bulunmadığı zaman da ezgi bağlayıcılık görevi üstlenir. Türkü repertuarımızda yer alan mani biçiminden gelişen türkülerin zenginliği, türkü yakıcılarının bu kaynaktan beslendiğini göstermektedir. Mani dörtlüklerinden meydana gelen türküler edebiyat ders kitaplarında en az kullanılan formlardan biridir. Değerlendirmeye alınan 54 adet türkü metninden iki tanesi mânilerle kurulan türkü yapılarına örnek teşkil etmektedir. Bu tip türkülerden birisi ağıt formatında söylenen Afşar türküsüdür. Bu türkü mânî tipinde bağlantısız türkülere bir örnektir. Aşağıda görüldüğü üzere *aaxa/bbxb/ccxc...* şeklinde kafiye örgüsüne sahiptir. Çoğunlukla yedili hece ölçüsünde söylenen mânî tipi türkülerin dışında kahramanın adının zikredilmesi (Mirzaoğlu, 2000, s.194) sebebiyle 8’li hece ölçüsüyle söylenmiştir:

Az gidiyom, uz gidiyom;
Bir incecik toz gidiyom.
Elim kına, yüzüm duvak;
Gelin geldim kız gidiyom.

Çadırının karasına,
Varın bakın yarasına...
Yedi yerden kurşun yemiş,
Kuluncunun arasına.

Ayvalığın yazıları,
Ceylan olmuş tazıları;
Sökülmüş yayladan gelir,
Hacı Beyin kuzuları.

Anan ağlar başım diye;
Gelin ağlar eşim diye.
Bacıların ağlaşıyor,
Sevgili kardeşim diye.

Odasında tütün tütmez;
Bahçesinde bülbül ötmez.
Uyan Hacı Beyim uyan:
Gelen gelin geri gitmez.

Ayvalığın yazı böyle;
Bu senenin güzü böyle;
Kör olası yalan dünya?
Melûl koydun bizi böyle (Tanlı, 1947, s.62-63)

Pertev Naili Boratav, mânî uyaklı (aaxa/bbxb/ccxc...) ama ölçüsü 11'li (6+5 veya 4+4+3) koşma ölçüsüne sahip olan, bentleri dörder dizeli türkülerden bahsetmektedir (Boratav, 1969, s.167). Bu tip türkülerden birine, Hikmet İlaydın'ın "Türk Edebiyatında Nazım" adlı ders kitabında rastlamaktayız. Dörder dizelik iki bentten oluşan bu türkünün kafiye düzeni *aaxa/bbxb* olarak mânî uyağı şeklindedir ancak hece ölçüsü mânîlerde yaygın olarak kullanılan 7'li hece dışında, 11'li hece ölçüsüne sahiptir. Bu türkü için 11 heceli mânî formatında (aaxa/bbxb) bentlerle kurulmuştur, diyebiliriz:

Su değilim, akam gidem yanına,
Kıyamam ki bir of çekem canına.
Madem senin yad ellerin var idi,
Neden girdin el kızının kanına?

Yüce dağ başında koyun, kurt olur.
Anam, hasretliğin bana dert olur.
Dolanıp fırlanıp gelene kadar,
Mezarlık toprağı sana yurt olur (İlaydın, 1951, s.76)

5.1.1.2.2. Bentleri Dört Mısradan Oluşan Bağlantısız Türküler

Koşma düzenine uygun olan türkülerin son mısraları birbiriyle uyaklıdır. Bağlamada yer alan sözler aynen tekrar edilmez, her dörtlükte ayrıdır. Genellikle saz şairlerinin ve âşıkların türküleşmiş eserleridir. Dörtlük sayısı genellikle üç ile beş arasında değişir veya daha fazla olabilir. Hikmet Dizdaroğlu, bu çeşit türkülerde ilk üç dizenin kendi aralarında, dördüncü dizenin ise diğer dörtlüklerin dördüncü dizeleriyle uyaklı olduğunu ifade etmektedir. İlk dörtlüğün kafiye düzeni değişerek birinci mısra ile üçüncü mısra bağımsız, ikinci mısra ile dördüncü mısra uyaklı veya birinci mısra ile üçüncü mısra, ikinci mısra ile dördüncü mısra ayrı kafiyevidir (Dizdaroğlu, 1968). Bu türkülerin kafiye düzeni çok çeşitlilik göstermektedir. Değerlendirmeye alınan bu tip türkülerde *abab/cccb...*, *aaab/cccb...*, *abcb/dddb...* gibi kafiye düzenleri bulunmaktadır. Türkülerde yer alan bentlerin dördüncü mısraları anlam bakımından kendinden önceki ilk üç mısra ile ilişkilidir. Pertev Naili Boratav türkülerin kurala uygun bir koşma olduğunu, bu sebeple dördüncü dizelerinin anlam bakımından diğer dizelere sıkı sıkıya bağlı olduğunu ifade etmektedir (Boratav, 1969, s. 173). Hece ölçüsünün yedili, sekizli gibi farklı kalıplarıyla söylenebildiği gibi genellikle on birli hece kalıbı yaygındır. Bu türkülerde genellikle aşk, gurbet, tabiat ve ölüm gibi konular işlenmektedir. Edebiyat ders kitaplarında bentleri dört dizelik bağlantısız türkü örnekleri de mevcuttur:

1.
Benden selâm olsun Bolu Beyine
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır
Ok gıcirtından kalkan sesinden
Dağlar seda verip seslenmelidir

Düşman geldi tabur tabur dizildi

Alnımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu
İğri kılıç kında paslanmalıdır

(Köroğlu) düşer mi gene şanından
Ayırır çoğunu er meydanından
Kır at köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır (Yöntem, 1929, s.304-305)

2.

Sevdiğim cemalin çünkü göremem
Çıkmasın hayalin dili şeydadan
Hakipaya çünkü yüzler süremem
Alayım peyamin badı sabadan

Kebut çeşmi biram etti nigâhın
Âşıkların göğe çıkardı ahın
Sordum gerdeninden zülfü siyahın
Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapıda kulolmak canıma minnet
Göreydim sende buyü muhabbet
İstedğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık ki kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyıık
Aretmez Efendim şehler gedadan (Yöntem, 1929, s.305)

3.

Gerçek âşık olanların
Yüreçeği yanar olur
Her canipten şuriş ile
Şevki odu kanar olur

Esirgen âşık kişiyi
Şefaât imandan dürür
Susamışları kandırır

Gözü yaşı tamar olur

Bir devletli yohsul olsa

Uslu isen gelme ana

Yazıda kaba ağaca

Ulu kuşlar konar olur

Ozan âşıklar sözünü

Söyle âşıklar dinlesin

Er var içinde od yanar

Er var ana çü nâr olur (Ergun, 1931, s.198)

4.

Turnam gider olsan bizim ellere

Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin

Karşı geldi kızılbaşın hanları

Çıldır'da da döğüş oldu diyesin

İki alay bir araya gelince

Ara yere Çarhacılar girince

Beş bin beş yüz belli atlı dolunca

Tokmak Han da kaçtı diyesin

Haberimiz iletsin dosta gidenler

Varıp dostun didarını görenler

Şahin şahin paşaları soranlar

Din uğruna şehit düştü diyesin (Ergun, 1931, s.340)

5.

Sevdiğim cemalin çünkü göremem

Çıkmasın hayalin dili şeydadan

Hakipaye çünkü yüzler süremem

Alayım peyamın badı sabadan

Kebut çeşmi birahm etti nigâhın

Âşıkların göğce çıkardı ahın

Sordum gerdeninden zülfü siyahun

Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapıda kul olmak canıma minnet
Göre idim sende büyü muhabbet
İstedğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık kim kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyük
Âretmez efendim şehirler gedadan (Ergun, 1931, s.553)

6.

Ne çeker kulların serhad elinde
Bilinmez hünkârım görülmeyince.
Bunca memleketin kâfir elinde
Kaldı, inanmadın ayrılmayınca.

Kimi şehit oldu, kimi giriftar
Kâfîrin elinde inleriz zar zar,
İstergonla Bodin, İygir, Oyuvar
Ele girmez şahım yorulmayınca.

Gaziler başına takıp çelengi,
Kııardı Nemceyi Macar firenğı,
Neylesün kulların edemez cenğı
Hal ü hatırları sorulmayınca.

Hasan der göklere çıkmıştır ahım,
Hüdam bağışlasın çoktur günahım,
Tamişvar kalasın bil padişahım,
Vermeyiz kâfire kırılmayınca (Yücel, 1932, s.36)

7.

Bir vakte erdi ki bizim günümüz
Yiğit belli değil, mert belli değil.
Herkes yarasına derman arıyor,
Deva belli değil, dert belli değil.

Fark eyledik âhır vaktin yettiğın,
Merhamet çekilip göğre gittiğın,

Gücü yeten soyar gücü yetteğın,
Papak belli değıl, Kürt belli değıl.

Adalet kalmadı hep zulüm doldu.
Geçti şu baharın gülleri soldu,
Dünyanın gidişı acayıp oldu.
Koyun belli değıl, kurt belli değıl.

Başım ayık değıl kederden, yastan,
Ah ettikçe duman çıkıyor baştan,
Haraba yüz tuttu bizim gülüstan
Yayla belli değıl, yurt belli değıl (Yücel, 1932, s.37)

8.
İseklıbel'de savaşı kuruldu
Haydın arkadaşlar bugün ün günü
Aç aslanlar bozkurd gibi düzüldü
Seyrediniz aşiretin cengini

Çalın üzenği atlar harlasın
Koç yiğitler sıkletinden terlesin
Kargılar oynasın kılıç parlasın
Düşman dehşetinden alsın dengini

Palaçkaya bakman düşmana sıkın
Kılıç kında dursun kargıya bakın
Tapancalar ikiz ikiz patlasın
Ateşlen barutu verin yangını (Sevük, 1942, s.210)

9.
Bin beş yüz adama nişana durdun
Er oğlu erlerin belini kırdın
Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun
Ne kadar titrettin her yanı Çıllu

Elifi okursan anlarsın beyi
Kapunda durursan olursun eyi
Türkistanda bir yiğit türedi deyi
Gulguleye verdin cihanı Çıllu

Aynalı martinden her yanı görün
Yiğitler içinde koç gibi yürün
Züğürtten alır da zengine verün
Sen hırsız değilsin mal Hanı Çullu (Sevük, 1942, s.210-211)

10.

Gönlümüz bağlandı zülfün teline,
Alınmaz, gözleri mestim, alınmaz.
Sencileyin cevredici kuluna
Bulunmaz, gözleri mestim, bulunmaz.

Karışmasın kimse benim kârıma;
Rahmetmesin gören âh u zarıma.
Hudâ takdir etmiş yazmış serime,
Silinmez, gözleri mestim, silinmez.

Düştüm ateşlere durmaz yanarım;
İçip aşkın dolusundan kanarım.
Müşkül işi ululara sorarım,
Bilinmez, gözleri mestim, bilinmez.

Hasretinle her dem bağrım deliktir;
Kül oldu, vücudum şehri yanıktır;
Cümle yollar bağlı haramiliktir;
Gelinmez, gözleri mestim, gelinmez.

Gevherî der yoktur derdime çare;
Unutulmadı gitti sinemde yara.
Gönül bir şahindir her bir şikâra
Salınmaz, gözleri mestim, salınmaz (Maarif Vekillîği, 1944, s.60)

11.

Sevdiğim cemalin çünkü göremem
Çıkmasın hayalin dili şeydadan
Hakipaye çünkü yüzler süremem
Alayım peyamin badı sabadan

Kebut çeşmi birahm etti nigâhın

Âşıkların göğre çıkardı ahın
Sordum gerdeninden zülfü siyahın
Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapıda kulolmak canıma minnet
Göre idim sende büyü muhabbet
İstediğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık kim kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyük
Âretmez efendim şehirler gedadan (Kocatürk, 1945, s.143)

12.

Bizden selâm olsun Bolu beyine
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Ok gıcirtısından, kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir.

Düşman geldi tabur tabur dizildi
Anlımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır.

Köroğlu düşer mi yine şanından
Ayırır çoğunu er meydanından
Kır at köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır (Kurtsal, 1949, s.26)

13.

İlgıt ılgıt esen şehir yelleri
Esip esip yara değmeli değil
Ak elleri elvan elvan kınalı
Karadır gözleri sürmeli değil

Estirir de şehir yeli estirir
Kimini ağlatır kimini küstürür
Kısmet ise kadir mevlam gösterir

Çokca heves edip övmeli değil.

Bir bölük turna da havada uçar
İner engininden bir bade içer
Esen seher yeli göğsünü açar
Yâr göğsün bentleri düğmeli değil.

Bir bölük turna da havada kışlar
Bak başıma geldi gördüğüm düşler
Size derim size yaren yoldaşlar
Kavli yalan dostu sevmeli değil

Karacaoğlan der ki konup geçmedim
Ak göğsünün düğmelerin açmadım
Fırsat elde iken alıp kaçmadım
Öldürmeli beni döğmeli değil (Kurtsal, 1949, s.27)

14.

Gönül gurbet ele varma
Ya gelinir ya gelinmez
Her dilbere meyil verme
Ya sevilir ya sevilmez.

Bağçenizde nar ağacı
Kimi tatlı kimi acı
Gönüldeki dert ilâcı
Ya bulunur ya bulunmaz.

Deryalarda olur bahri
Doldur da ver içem zehri
Sunam gurbet elin kahrı
Ya çekilir ya çekilmez.

Emrah der ki düştüm dile
Bülbül figan eder güle
Güzel sürececek sarp kale
Ya alınır ya alınmaz (Kurtsal, 1949, s.75-76)

15.

Sevdiğim! cemâlin çünkü göremem,
Çıkmasın hayâlin dil-i şeydâdan;
Hâk-i pâye çünkü yüzler süremem,
Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan.

Sevdiğim! bendene düşerse hizmet,
Kapında kul olmak canıma minnet,
Göre idim sende bû-yi mahabbet,
İstedğim budur sen bî-vefâdan.

Nedîmâ hüsnüne olmuştur âşık,
Öyle bir âşık ki kavlinde sâdık,
Kereme ne kadar değilse lâyık,
Âr etmez efendim şehirler gedadan (Nisari, 1954, s.194)

16.

Benden selâm olsun Bolu Beyine,
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Ok gıcirtısından, kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir.

Düşman geldi tabur tabur dizildi,
Alnımıza kara yazı yazıldı,
Tüfek icad oldu, mertlik bozuldu,
İğri kılınç kında paslanmalıdır.

Köroğlu düşer mi yine şanından,
Ayırır çoğunu er meydanından.
Kır at köpüğünden, düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır (Kocatürk, 1955, s.19)

17.

Gezerken şu yere uğradı yolum,
Bu yerlerde böyle güzel olur mu?
Kuğum, seni uçurmuşlar gölünden,
Bu göllerde böyle kuğu olur mu?

Kuğum, senin kaşın gözün karadır,
Görün, kadir Mevlâm neler yaradır.

Ak gerdanda siyah benler sıradır,
Ak kuğuda siyah benler olur mu?

Kuğum gitti, viran kaldı gölleri,
Söyler mi ol efendimin dilleri?
Balıktan mı aldın sen bu telleri?
Ak kuğuda böyle teller olur mu?

Gevheri der bu kuğunun kasdi ne?
Kına vurmuş elerinin üstüne.
Kurban olam gözlerinin mestine,
Ak kuğuda böyle gözler olur mu? (Kocatürk, 1955, s.27)

18.
Canım Kır At, gözüm Kır At,
Kaçıp çekilip gidelim!
Her yanında çifte kanad,
Uçup çekilip gidelim!

Yoktur Kır At'ın durağı,
Bilmez yakını, ırağı,
Âb-ı Kevser'dir sulağı,
İçip çekilip gidelim.

Köroğlu söyler ezeli,
Bağlar döküyor gazeli,
Silistre'den güzeli,
Alıp, çekilip gidelim (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

5.1.1.2.3. Bentlerinin Dördüncü Mısraı Bağlantı Olan Türküler

Bu türkülerde bentlerin ilk üç mısraı birbiriyle kafiyelidir. Dördüncü mısra her dörtlüğün sonunda kavuşmak olarak aynen tekrar edilir. Bir başka ifadeyle dördüncü dize bağlamayı meydana getirir. Bu durumda kafiye örgüsü şöyledir: (Bağlantı mısraları “N” harfiyle gösterilmiştir) *aaaN/bbbN/ccN...* İlk bendin kafiye düzeni *xNxN* veya *aNaN* şeklinde de olabilir. Hece ölçüsünün değişik kalıpları kullanılır (Artun, 2012, s. 42). Dördüncü mısraın nakarat görevi üstlenmesi sebebiyle türkülerde dörtlükler sıklıkla tercih edilmiştir.

Türkünün bendi dörtlüklerden oluştuğu zaman, türkünün ayrı nakarat mısralarına gerek kalmaz:

1.

Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu;
Bülbülün figanı bağırmı deldi.
Gül alıp satmanın zamanı geldi.
Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..

Çeşmelerde aptest alınmaz oldu,
Camilerde namaz kılınmaz oldu,
Mamur olan yerler hep harap oldu,
Aldı Nemse bizim nazlı bodini!..

Kible tarafından üç top atıldı.
Perşembe günü idi, güneş tutuldu
Cuma günü idi Bodin alındı,
Aldı Nemse bizim nazlı Bodin 'i!.. (Yücel, 1932, s.31)

2.

Bülbül ne ötersin Çukurova'da
Eşin şahin kapmış kendin burada
Kendim gurbet elde gönül sılada
Ötme garib bülbül gönül şen değil.

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor
Kervan yükün almış konup göçüyor
Ötme garib bülbül gönül şen değil (Sevük, 1942, s.211)

3.

Sevdiğim canım yolunda hake yeksan- olduğum
İddir çok naz- ile seyrana kurban- olduğum
Ey benim aşkında bülbül gibi nalan- olduğum
İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum

Cümle yaran sana uşşak -olduğun bilmez misin
Cümlenin takatların tak -olduğun bilmez misin
Şimdi alem sana müştak -olduğun bilmez misin

İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum (Kurtsal, 1949, s.54)

4.

Bülbül ne ötersin Çukur ovada
Eşin şahin kapmış kendin burada
Kendim gurbet elde gönül sılada
Ötme garip bülbül gönül şen değil

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor
Kervan yükün almış konup göçüyor
Ötme garip bülbül gönül şen değil (Kurtsal, 1949, s.75)

5.

Bülbül ne yatarsın çukur ovada
Eşin gelir bulmaz seni yuvada
Kendim gurbet elde gönlüm sılada.
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil.

Bülbülün yatağı bahçeler bağlar
Garibin yatağı kahveler hanlar
Gurbet elde ölem sana kim ağlar.
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil.

Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi
Bizim göle ördek geldi kaz geldi
Sılada sevdiğim benden vazgeldi.
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil (Kurtsal, 1949, s.99-100)

6.

Bülbül, ne ötersin Çukurova'da?
Eşin şahin kapmış, kendin burada...
Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil.

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,
Bülbül, kafesinden kaçmış uçuyor.
Kervan, yükün almış, konup göçüyor,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil... (İlaydın, 1951, s.77)

7.

Bülbül, ne ötersin Çukurova'da?
Eşin şahin kapmış, kendin burada...
Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor,
Kervan yükün almış, konup göçüyor,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar
Garibin yatağı kahveler, hanlar,
Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?
Ötme garip bülbül, gönül şen değil! (Nisari, 1954, s.80)

8.

Bülbül, ne ötersin Çukurova'da?
Eşin şahin kapmış, kendin burada...
Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor,
Kervan yükün almış, konup göçüyor,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar
Garibin yatağı kahveler, hanlar,
Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?
Ötme garip bülbül, gönül şen değil! (Nisari, 1957, s.206)

9.

Bizim ilin koyunları kuzular
Derdim artar yaralarım sızılar
Anayı babayı gönül arzular
Kader böyle imiş kime küseyim

Bizim ilde lâle sümbül top biter
Bülbülün yavrusu firkatli öter
Sılada sevdiğim gözümde tüter
Kader böyle imiş kime küseyim (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

5.1.1.2.4. Bentleri Dört, Bağlantıları İki Mısra Olan Türküler

Bentleri meydana getiren dörder dize ve bağlantılar kendi aralarında kafiyelidir (Kaya, 1999, s. 164). Bağlantı sözleri ise her dörtlüğün sonunda aynen tekrarlanır. Bu türkülerin kafiye düzeni (Bağlantı mısraları “N” harfiyle gösterilmiştir) *aaab-NN/ cccb-NN/ dddb-NN* ve *abac-NN/dddc-NN/eeec-NN...* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1.
Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmiyen dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Selviye benzer meşesi
Del-olup âşka düşesi
Top top olmuş menekşesi
Burca burca kokan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Ben bu dağdan geldim geçtim
Buz bulanık suyun içtim
Ben yârimden ayrı düştüm
Gördünüz mü bakan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Yükseklerde yurdun mu var
Şâhinlerin kurdun mu var
Bencileyin derdin mi var
Gözyaşları akan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar (Banarlı, 1942, s.72-73)

2.

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmiyen dağlar.

A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar.

Ben bu dağdan geldim geçtim
Bus bulanık suyun içtim
Ben yârimden ayrı düştüm
Gördünüz mü bakan dağlar.

A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar (Kurtsal, 1949, s.100)

3.

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdâlı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmiyen dağlar

A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Selviye benzer meşesi
Del-olup âşka düşesi
Top top olmuş menekşesi
Burca burca kokan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Ben bu dağdan geldim geçtim
Boz bulanık suyun içtim
Ben yârimden ayrı düştüm
Gördünüz mü bakan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Yükseklerde yurdun mu var

Şâhinlerin kurdun mu var

Bencileyin derdin mi var

Gözyaşları akan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar (Banarlı, 1950, s.88-89)

4.

Senin yazın kışa benzer,

Bir sevdalı başa benzer;

Çok içmiş sarhoşa benzer...

Duman eksilmiyen dağlar,

A dağlar, ah ulu dağlar,

Eşinden ayrılan dağlar.

Yükseklerde yurdun mu var,

Şâhinlerin, kurdun mu var?

Bencileyin derdin mi var,

Göz yaşları akan dağlar,

A dağlar, ah ulu dağlar,

Eşinden ayrılan dağlar (İlaydın, 1951, s.82)

5.

Siyah kâküllerin dökmüş

Pembe güllere güllere,

Ala gözlerini dikmiş

İnce yollara yollara...

Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere...

Doldur elinden içeyim,

Mest olup serden geçeyim.

Seninle bile göçeyim

Uzak ellere ellere,

Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere...

Okursun aşkın kitabın,

Komadın âşıkın tâbın;

Akıttın çeşmimin âbın,
Döndü sellere sellere...
Gel güzelim, dolaşalım,
Çamlı bellere bellere...

Âşıklara vardır meyli,
Mihnetin çekmişim hayli.
Ben Mecnun olam, sen Leyli
Düşüp çöllere çöllere...
Gel güzelim, dolaşalım.
Çamlı bellere bellere...

Köroğlu der: Budur derdim,
Sarardı çehre-i zerdim;
Şu benim nihani derdim
Düştü dillere dillere...
Gel güzelim, dolaşalım.
Çamlı bellere bellere...(İlaydın, 1951, s.126)

6.
Bizim yerde garbi esti,
Bulamadık nazlı dostu,
Akşam oldu geldi bastı,
Misafir almaz mı dağlar?
Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar.

Mor menekşe boynun eğmiş,
Yapracığı suya değmiş,
Yazın yeşil kemha geymiş,
Kışın ak sadeli dağlar.
Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar (Nisari, 1954, s.80-81)

7.
Bizim yerde garbi esti,
Bulamadık nazlı dostu,
Akşam oldu geldi bastı,
Misafir almaz mı dağlar?

Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar.

Mor menekşe boynun eğmiş,
Yapracığı suya değmiş,
Yazın yeşil kemha geymiş,
Kışın ak sadeli dağlar.

Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar (Nisari, 1957, s.206-207)

5.1.1.3. Bentleri Beş Mısradan Oluşan Türküler

Türkülerde yaygın olarak dört mısralık bentler (dörtlük) kullanılır ancak beşli, altılı, yedili, sekizli yani mısra sayısı beş ile sekiz arasında değişen türkü örnekleri de ortaya konulmuştur. Pertev Naili Boratav, bentleri beş dizeli türkülerde bağlantının bentten bende değişebileceğini, her bendin arkasından değişik ve daha önceki bendin dizelerine, duygu bakımından en uygun olan bağlantının getirilebileceğini ifade etmektedir (Boratav, 1969, s.177). Dolayısıyla her bendin arkasından farklı ve daha önceki bentteki dizelere uygun olmayan bağlantılar getirilebilir.

5.1.1.3.1. Bentleri Beş Mısradan Oluşan Bağlantısız Türküler

Bentleri beş mısradan (beşlik) oluşan bazı türkülerin bağlantıları yoktur. Bir başka ifadeyle her bendin arkasından farklı bir bağlantı gelmektedir. Hâl böyle olunca bu tip türkülerin kafiye örgüsü de değişik olur ve *aaabb/ccdd/eeff/ggghh...* şeklinde meydana gelir. Değerlendirmeye aldığımız 54 adet türkü metninin 3'ü bu gruba dâhil edebileceğimiz Eğin türküsüdür:

1.
Eğin dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde bülbül ötmüyor
Yârımın sevdası serden gitmiyor
Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan gözüm yaşın sil de yine git

Eğinin etrafı dağdır meşedir
İçinde oturan beydir paşadır

Yüz elli mahalle beş yüz köşedir
Gel ağam gel ağam olma yalancı
Benim ahım eder seni dilenci

Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor
Ağam atın terkisini bağlıyor
Baktım ağam usul usul ağlıyor
Tez gel ağam tez gel dayanamıyom
Uyku gaflet bastı uyanamıyom (Sevük, 1942, s.211)

2.

Yeşil kurbağalar öter göllerde
Kırıldı kanadım kaldım çöllerde
Anasız babasız gurbet ellerde.
Ya ben ağlamayım kimler ağlasın
Şu mamzun gönlümü kimler eğlesin.

Eğin dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde bülbül ötmüyür
Yarimin sevdası serden gitmiyor.
Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan gözüm yaşın sil de yine git (Kurtsal, 1949, s.99)

3.

Eğin viran olmuş, baykuşlar öter,
Gül olan yerlerde bülbüller öter.
Cevrini ben çektim, el almış yatar.
Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,
Elde güzel çoktur, evlenmiyesin.

Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor,
Ağam atın terkisini bağlıyor.
Baktım, ağam usul usul ağlıyor!
Gel ağam, gel ağam, olma yalancı,
Benim âhım eder seni dilenci...

Yeşil kurbağalar öter göllerde,
Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

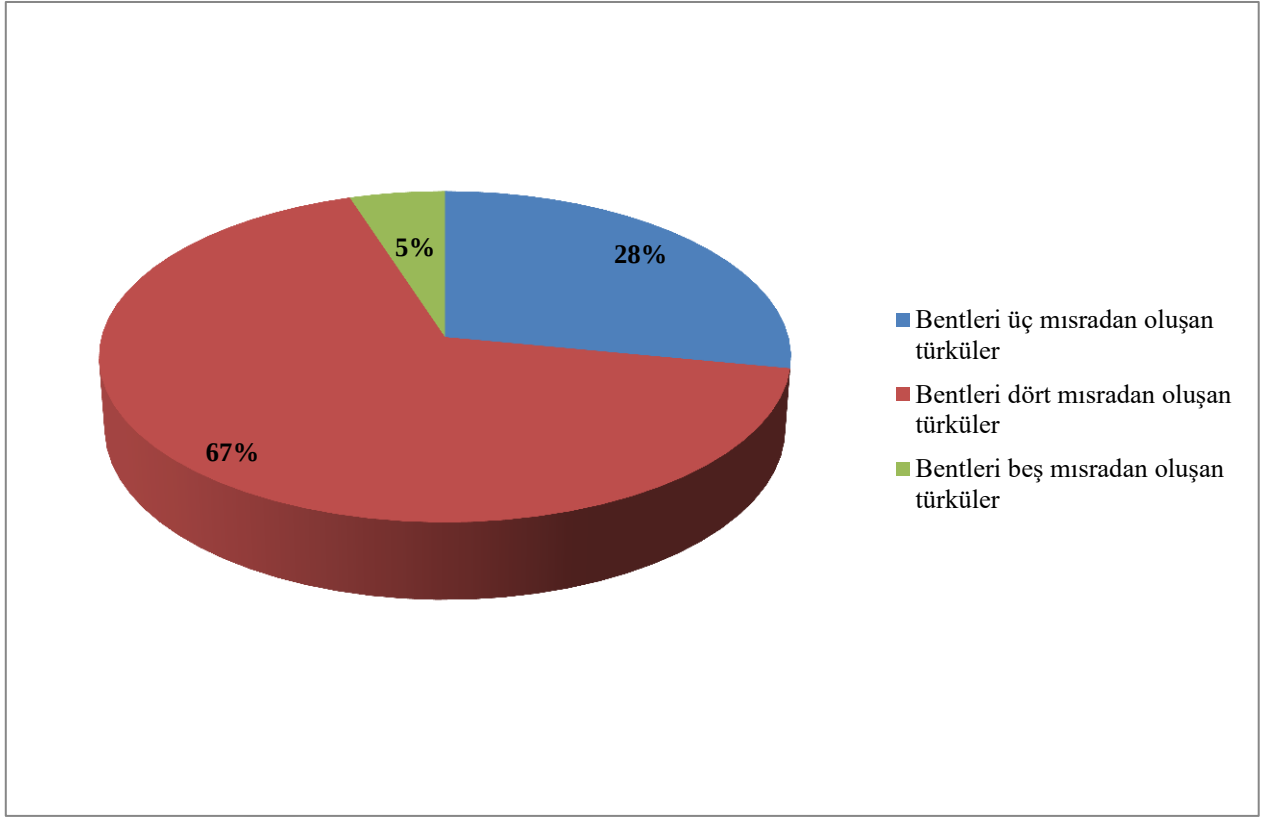
Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin...(İlaydın, 1951, s.81)

Değerlendirmeye aldığımız 54 adet türkü metninde hem üç hem dört hem de beş dizeli bentler bulunmaktadır. Bu bağlamda tespit ettiğimiz türkülerdeki bent sayıları şöyle bir dağılımla gösterilmektedir:

a) *Bentleri üç mısradan oluşan türküler:* Bentleri üç, bağlantıları bir mısra olan türkülerin sayısı 1 tanedir. Bu sayı 54 adet türkü metnine oranlandığında yüzde 2 etmektedir. Bentleri üç, bağlantıları iki mısra olan türkülerin sayısı 14 tanedir. Bu sayı 54 adet türkü metnine oranlandığında yüzde 26 etmektedir. Bentleri üç mısradan oluşan türkülerin toplam oranı yüzde 28 olarak karşımıza çıkmaktadır.

b) *Bentleri dört mısradan oluşan türküler:* Bentleri mâni dörtlüklerinden meydana gelen türkülerin sayısı 2 tanedir. Bu sayı 54 adet türkü metnine oranlandığında yüzde 4 etmektedir. Bentleri dört mısradan oluşan bağlantısız türkülerin sayısı 18 tanedir. Bu sayı 54 adet türkü metnine oranlandığında yüzde 33 etmektedir. Bentlerinin dördüncü mısraı bağlantı olan türkülerin sayısı 9 tanedir. Bu sayı 54 adet türkü metnine oranlandığında yüzde 17 etmektedir. Bentleri dört, bağlantıları iki mısra olan türkülerin sayısı 7 tanedir. Bu sayı 54 adet türkü metnine oranlandığında yüzde 13 etmektedir. Bentleri dört mısradan oluşan türkülerin toplam oranı yüzde 67'dir.

c) *Bentleri beş mısradan oluşan türküler:* Bentleri beş mısradan oluşan bağlantısız türkülerin sayısı 3 tanedir. Bu sayı 54 adet türkü metnine oranlandığında yüzde 5 etmektedir. Araştırmaya dâhil edilen türkü metinlerinin yapısal dağılımı Şekil 34'te gösterilmektedir:

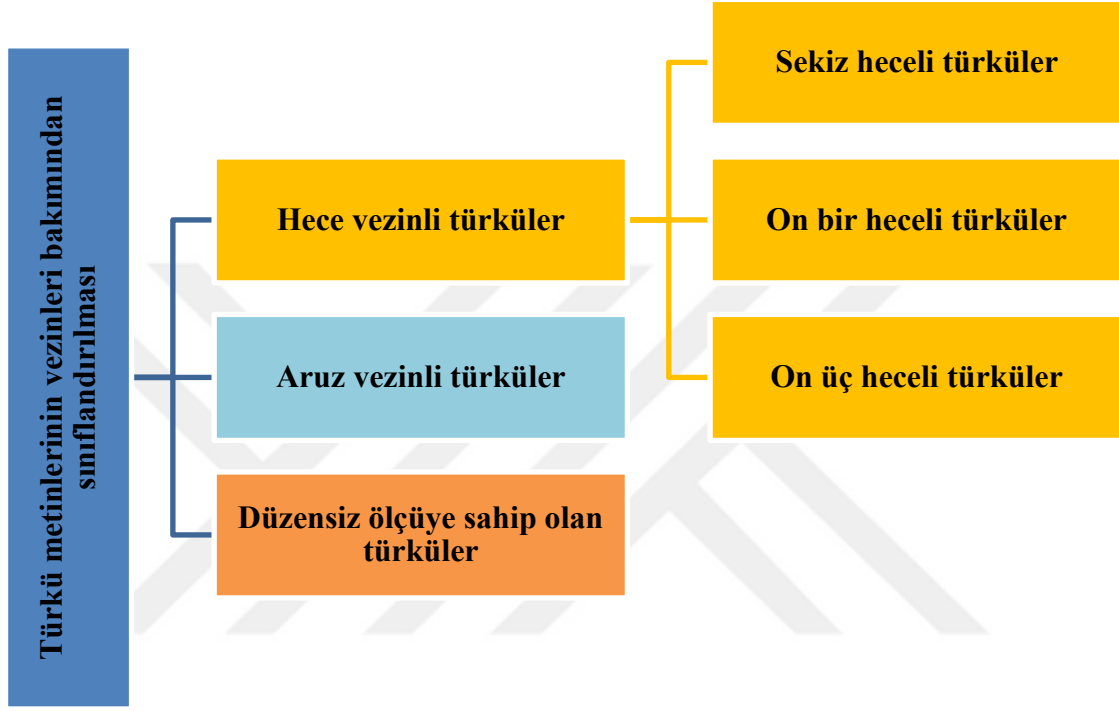
Şekil 34. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metnlerinin yapısal dağılımı

Elde edilen bulgulara dayanarak, değerlendirmeye aldığımız türkülerin büyük bir bölümünün dörtlüklerden ve üçlüklerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Özellikle dörtlük yapısı araştırmamıza dâhil edilen edebiyat ders kitaplarında en sık görülen türkü yapısıdır. Bentleri dört mısradan oluşan türküler arasında ise en çok bentleri dört dizelik bağlantısız türküler tercih edilmiştir. Üçlükler ise halk şiirinde de, dörtlükler kadar çok fazla tercih edilmemektedir ancak üçlük ve onu takip eden nakaratlı yapı, ezgili manzum eserlerde oldukça yoğundur.

5.1.2. Türkü Metnlerinin Vezinleri Bakımından İncelenmesi

Araştırmanın örneklem grubuna dâhil edilen 1923-1960 yılları arasında yayımlanan lise edebiyat ders kitaplarındaki 54 adet türkü metnine bakıldığında sekizli, on birli ve on üçlü hece ölçüsü kalıplarında örnekler görülebilmektedir. Edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metnlerinde birtakım sebeplerden kaynaklanan eksik heceli sözler vardır. Türkü metinleri detaylı şekilde incelendiğinde bu yanlışlıklar daha belirgin olarak görülmektedir.

Hece vezniyle beraber aruz vezniyle yazılmış Nedim'in "türkü" başlıklı bir şiirine de Refet Kurtal'ın "Edebî Türkçe Metinler" (1949) adlı edebiyat ders kitabında rastlanmaktadır. Edebiyat ders kitaplarında hece vezninin ağırlığı bu çalışmada açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. İncelediğimiz türkü metnlerinin vezinleri bakımından tasnifi Şekil 35'te yer almaktadır:

Şekil 35. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metnlerinin vezinleri bakımından sınıflandırılması

5.1.2.1. Hece Vezinli Türküler

Türkü ile ilgili yapılan çalışmalarda genellikle türkülerin hece ölçüsünün yedili, sekizli ve on birli kalıplarıyla oluşturulduğu ifade edilmektedir. Bazı bilim insanları ve araştırmacılar ise bu konuya farklı yaklaşarak, hece vezninin her kalıbıyla türkü söylenebildiğini belirtmektedirler. Ali Yakıcı, üçlünden başlayarak on altı heceliye kadar türkü örnekleri sunmaktadır (Yakıcı, 2013, s.198-205). Bekir Sami Özsoy da türkülerin belirli hece adedinin olmadığını, en az beş en çok on altı heceden oluştuğunu ifade etmektedir. Türkülerde en çok kullanılan vezinlerin 5, 7, 8, 11, 13, 14, 15 heceliler olduğunu belirtmektedir (Özsoy, 2005, s.311). Hikmet Dizdaroğlu'na göre bu durum türkülerin

bağımsız bir kuruluş ya da tür olmadığını, sözden ziyade ezgi ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Dizdaroğlu, 1968). Araştırmamız içerisindeki türkü metinleri vezinleri bakımından incelendiğinde türkülerin büyük çoğunluğunun millî ölçümüz hece vezni ile söylendiği tespit edilmiştir. Bu türkülerde hece ölçüsünün 8’li, 11’li ve 13’lü kalıpları kullanılmıştır.

5.1.2.1.1. Sekiz Heceli Türküler

Değerlendirmeye aldığımız türkü metinleri içerisinde 13 adet türkü örneği 8’li hece ölçüsüne (4+4) sahiptir ve bağlantıları da düzenli bir vezin yapısındadır. Araştırmamızda 8’li hece sayısına sahip olan türküler şu şekildedir:

1.

Gerçek âşık olanların
Yüreceği yanar olur
Her canipten şuriş ile
Şevki odu kanar olur

Esirgen âşık kişiyi
Şefaât imandan dürür
Susamışları kandırır
Gözü yaşı tamar olur

Bir devletli yohsul olsa
Uslu isen gelme ana
Yazıda kaba ağaca
Ulu kuşlar konar olur

Ozan âşıklar sözünü
Söyle âşıklar dinlesin
Er var içinde od yanar
Er var ana çü nâr olur (Ergun, 1931, s.198)

2.

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmiyen dağlar

A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Selviye benzer meşesi
Del-olup âşka düşesi
Top top olmuş menekşesi
Burca burca kokan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Ben bu dağdan geldim geçtim
Buz bulanık suyun içtim
Ben yârimden ayrı düştüm
Gördünüz mü bakan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Yükseklerde yurdun mu var
Şâhinlerin kurdun mu var
Bencileyin derdin mi var
Gözyaşları akan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar (Banarlı, 1942, s.72-73)

3.
Az gidiyom, uz gidiyom;
Bir incecik toz gidiyom.
Elim kına, yüzüm duvak;
Gelin geldim kız gidiyom.

Çadırının karasına,
Varın bakın yarasına...
Yedi yerden kurşun yemiş,
Kuluncunun arasına.

Ayvalığın yazıları,
Ceylan olmuş tazıları;
Sökülmüş yayladan gelir,
Hacı Beyin kuzuları.

Anan ağlar başım diye;
Gelin ağlar eşim diye.
Bacıların ağlaşıyor,
Sevgili kardeşim diye.

Odasında tütün tütmez;
Bahçesinde bülbül ötmez.
Uyan Hacı Beyim uyan:
Gelen gelin geri gitmez.

Ayvalığın yazı böyle;
Bu senenin güzü böyle;
Kör olası yalan dünya?
Melûl koydun bizi böyle (Tanlı, 1947, s.62-63)

4.
Gönül gurbet ele varma
Ya gelinir ya gelinmez
Her dilbere meyil verme
Ya sevilir ya sevilmez.

Bağçenizde nar ağacı
Kimi tatlı kimi acı
Gönüldeki dert ilâcı
Ya bulunur ya bulunmaz.

Deryalarda olur bahri
Doldur da ver içem zehri
Sunam gurbet elin kahrı
Ya çekilir ya çekilmez.

Emrah der ki düştüm dile
Bülbül figan eder güle
Güzel sürececek sarp kale
Ya alınır ya alınmaz (Kurtsal, 1949, s.75-76)

5.

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmiyen dağlar.
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar.

Ben bu dağdan geldim geçtim
Bus bulanık suyun içtim
Ben yârimden ayrı düştüm
Gördünüz mü bakan dağlar.

A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar (Kurtsal, 1949, s.100)

6.

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdâlı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmiyen dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Selviye benzer meşesi
Del-olup âşka düşesi
Top top olmuş menekşesi
Burca burca kokan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Ben bu dağdan geldim geçtim
Boz bulanık suyun içtim
Ben yârimden ayrı düştüm
Gördünüz mü bakan dağlar
A dağlar âh ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar

Yükseklerde yurdun mu var
Şâhinlerin kurdun mu var

Bencileyin derdin mi var
Gözyaşları akan dağlar
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan dağlar (Banarlı, 1950, s.88-89)

7.
Dağlar, dağlar, viran dağlar,
Yüzüm gülse kalbim ağlar...
Yüreğime kanlar damlar.
Bir olaydı, bir olaydı,
Ne olur, benim olaydı...

Edirne köprüsü taştan...
Sen çıkardın beni baştan,
Hem anadan, hem kardeşten...
Bir olaydı, bir olaydı,
Ne olur, benim olaydı... (İlaydın, 1951, s.81-82)

8.
Senin yazın kışa benzer,
Bir sevdalı başa benzer;
Çok içmiş sarhoşa benzer...
Duman eksilmiyen dağlar,
A dağlar, ah ulu dağlar,
Eşinden ayrılan dağlar.

Yükseklerde yurdun mu var,
Şahinlerin, kurdun mu var?
Bencileyin derdin mi var,
Göz yaşları akan dağlar,
A dağlar, ah ulu dağlar,
Eşinden ayrılan dağlar (İlaydın, 1951, s.82)

9.
Siyah kâküllerin dökmüş
Pembe güllere güllere,
Ala gözlerini dikmiş
İnce yollara yollara...
Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere...

Doldur elinden içeyim,
Mest olup serden geçeyim.
Seninle bile göçeyim
Uzak ellere ellere,
Gel güzelim, dolaşalım,
Çamlı bellere bellere...

Okursun aşkın kitabın,
Komadın âşıkın tâbın;
Akıttın çeşmimin âbın,
Döndü sellere sellere...
Gel güzelim, dolaşalım,
Çamlı bellere bellere...

Âşıklara vardır meyli,
Mihnetin çekmişim hayli.
Ben Mecnun olam, sen Leyli
Düşüp çöllere çöllere...
Gel güzelim, dolaşalım.
Çamlı bellere bellere...

Köroğlu der: Budur derdim,
Sarardı çehre-i zerdim;
Şu benim nihani derdim
Düştü dillere dillere...
Gel güzelim, dolaşalım.
Çamlı bellere bellere... (İlaydın, 1951, s.126)

10.
Gül budanmış, dal dal olmuş;
Menekşesi yol yol olmuş.
Siyah zülfün tel tel olmuş
Biz şu yerlerden gideli,
Gurbet ellere düşeli.

Gül menekşeye karışmış,
Küskün olanlar barışmış.

Taze fidanlar erişmiş
Biz şu yerlerden gideli,
Gurbet ellere düşeli.

Öksüz Âşık der bu sözü,
Hakka çevirmiştir yüzü.
Öldü zannettiler bizi
Biz şu yerlerden gideli,
Gurbet ellere düşeli (İlaydın, 1951, s.127)

11.
Bizim yerde garbi esti,
Bulamadık nazlı dostu,
Akşam oldu geldi bastı,
Misafir almaz mı dağlar?
Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar.

Mor menekşe boynun eğmiş,
Yapracığı suya değmiş,
Yazın yeşil kemha geymiş,
Kışın ak sadeli dağlar.
Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar (Nisari, 1954, s.80-81)

12.
Bizim yerde garbi esti,
Bulamadık nazlı dostu,
Akşam oldu geldi bastı,
Misafir almaz mı dağlar?
Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar.

Mor menekşe boynun eğmiş,
Yapracığı suya değmiş,
Yazın yeşil kemha geymiş,
Kışın ak sadeli dağlar.
Aman dağlar, aman dağlar!
Yârinden ayrılan ağlar (Nisari, 1957, s.206-207)

13.

Canım Kır At, gözüm Kır At,
Kaçıp çekilip gidelim!
Her yanında çifte kanad,
Uçup çekilip gidelim!

Yoktur Kır At'ın durağı,
Bilmez yakını, ırağı,
Âb-ı Kevser'dir sulağı,
İçip çekilip gidelim.

Köroğlu söyler ezeli,
Bağlar döküyor gazeli,
Silistre'den güzeli,
Alıp, çekilip gidelim (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

5.1.2.1.2. On Bir Heceli Türküler

Araştırmamızdaki 54 adet türkünün 30'u, 11'li hece ölçüsü (6+5 ve 4+4+3) ile söylenmiştir. Edebiyat ders kitaplarında yer alan türkülerin yarısından fazlasında en çok tercih edilen hece ölçüsünün 11'li olduğu görülmektedir:

1.

Sevdiğim cemalin çünkü göremem
Çıkmasın hayalin dili şeydadan
Hakipaya çünkü yüzler süremem
Alayım peyamin badı sabadan

Kebut çeşmi biram etti nigâhın
Âşıkların göğe çıkardı ahın
Sordum gerdeninden zülfü siyahın
Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapında kulolmak canıma minnet
Göreydim sende buyü muhabbet
İstedğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık

Öyle bir âşık ki kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyük
Aretmez Efendim şehler gedadan (Yöntem, 1929, s.305)

2.

Sabah oldu tan yerleri atıyor
Cümle kuşlar destur almış ötüyor
Ayşeciğim odasında yatıyor
Şakı bülbül var uyandır yârımı
Ben kıyamam sen uyandır yârımı

Çıkabilsem sarayının köşküne
Can boyanır amber ile miskine
Seni beni yaradanın aşkına
Şakı bülbül var uyandır yârımı
Ben kıyamam sen uyandır yârımı

Sabah olsun ben bu yerden gideyim
Garip bülbül gibi feryat edeyim
Sen dururken ya ben kime nideyim
Şakı bülbül var uyandır yârımı
Ben kıyamam sen uyandır yârımı (Yöntem, 1929, s.306)

3.

Sevdiğim cemalin çünkü göremem
Çıkmasın hayalin dili şeydadan
Hakipaye çünkü yüzler süremem
Alayım peyamın badı sabadan

Kebut çeşmi birahm etti nigâhın
Âşıkların göğsü çıkardı ahın
Sordum gerdeninden zülfü siyahun
Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapıda kul olmak canıma minnet
Göre idim sende bûyî muhabbet
İstedğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık kim kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyıık
Âretmez efendim şehirler gededan (Ergun, 1931, s.553)

4.

Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu;
Bülbülün figanı bağrımı deldi.
Gül alıp satmanın zamanı geldi.
Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..

Çeşmelerde aptest alınmaz oldu,
Camilerde namaz kılınmaz oldu,
Mamur olan yerler hep harap oldu,
Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..

Kible tarafından üç top atıldı.
Perşembe günü idi, güneş tutuldu.
Cuma günü idi Bodin alındı,
Aldı Nemse bizim nazlı Bodin'i!.. (Yücel, 1932, s.31)

5.

Ne çeker kulların serhad elinde
Bilinmez hünkârım görülmeyince.
Bunca memleketin kâfir elinde
Kaldı, inanmadın ayrılmayınca.

Kimi şehit oldu, kimi giriftar
Kâfirin elinde inleriz zar zar,
İstergonla Bodin, İygir, Oyuvar
Ele girmez şahım yorulmayınca.

Gaziler başına takıp çelengi,
Kırdı Nemceyi Macar firengi,
Neylesün kulların edemez cenği
Hal ü hatırları sorulmayınca.

Hasan der göklere çıkmıştır ahım,
Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil padişahım,
Vermeyiz kâfire kırılmayınca (Yücel, 1932, s.36)

6.

Bir vakte erdi ki bizim günümüz
Yiğit belli değil, mert belli değil.
Herkes yarasına derman arıyor,
Deva belli değil, dert belli değil.

Fark eyledik âhır vaktin yettiğin,
Merhamet çekilip göğe gittiğin,
Gücü yeten soyar gücü yetteğin,
Papak belli değil, Kürt belli değil.

Adalet kalmadı hep zulüm doldu.
Geçti şu baharın gülleri soldu,
Dünyanın gidişi acayip oldu.
Koyun belli değil, kurt belli değil.

Başım ayık değil kederden, yastan,
Ah ettikçe duman çıkıyor baştan,
Haraba yüz tuttu bizim gülüstan
Yayla belli değil, yurt belli değil (Yücel, 1932, s.37)

7.

Kızılırmak parça parça olaydın
Her parçanı bir diyara salaydın
Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini

Köprüden geçerken köprü yıkıldı
Üçyüz atlı birden suya döküldü
Nece gelinlerin boynu büküldü

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini (Banarlı, 1942, s.71-72)

8.

Bülbül ne ötersin Çukurova'da
Eşin şahin kapmış kendin burada
Kendim gurbet elde gönül sılada
Ötme garib bülbül gönül şen değil.

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor
Kervan yükün almış konup göçüyor
Ötme garib bülbül gönül şen değil (Sevük, 1942, s.211)

9.

Eğin dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde bülbül ötmüyor
Yârımın sevdası serden gitmiyor
Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan gözüm yaşın sil de yine git

Eğinin etrafı dağdır meşedir
İçinde oturan beydir paşadır
Yüz elli mahalle beş yüz köşedir
Gel ağam gel ağam olma yalancı
Benim ahım eder seni dilenci

Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor
Ağam atın terkisini bağlıyor
Baktım ağam usul usul ağlıyor
Tez gel ağam tez gel dayanamıyom
Uyku gaflet bastı uyanamıyom (Sevük, 1942, s.211)

10.

Sevdiğim cemalin çünkü göremem
Çıkmasın hayalin dili şeydadan
Hakipaye çünkü yüzler süremem
Alayım peyamin badı sabadan

Kebut çeşmi birahm etti nigâhın
Âşıkların göğe çıkardı ahın
Sordum gerdeninden zülfü siyahın

Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapında kulolmak canıma minnet
Göre idim sende bûyi muhabbet
İstedğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık kim kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyük
Âretmez efendim şehirler gedadan (Kocatürk, 1945, s.143)

11.

Bizden selâm olsun Bolu beyine
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Ok gıcirtısından, kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir.

Düşman geldi tabur tabur dizildi
Anlımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır.

Köroğlu düşer mi yine şanıdan
Ayırır çoğunu er meydanından
Kır at köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır (Kurtsal, 1949, s.26)

12.

Bülbül ne ötersin Çukur ovada
Eşin şahin kapmış kendin burada
Kendim gurbet elde gönül sılada
Ötme garip bülbül gönül şen değil

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor
Kervan yükün almış konup göçüyor
Ötme garip bülbül gönül şen değil (Kurtsal, 1949, s.75)

13.

İki turna gelir aklı karalı
Birin şahin urmuş biri yaralı
O yavruya sorun aslı nereli.

*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.*

İnme turnam inme sen bu pınara
Avcı tuzak kurmuş var yolun ara
Cümlemizin işin mevlâm unara.

*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.*

İnme turnam inme yolda kış olur
Bastığın yerler de donar taş olur
Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur.

*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.*

İnme turnam inme haber sorayım
Kanadın altına name sunayım
Nazlı cananımdan haber alayım.

*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar (Kurtsal, 1949, s.99)*

14.

Yeşil kurbağalar öter göllerde
Kırıldı kanadım kaldım çöllerde
Anasız babasız gurbet ellerde.

*Ya ben ağlamayım kimler ağlasın
Şu mamzun gönlümü kimler eğlesin.*

Eğin dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde bülbül ötmüyür
Yarimin sevdası serden gitmiyor.

*Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan gözüm yaşın sil de yine git (Kurtsal, 1949, s.99)*

15.

Bülbül ne yatarsın çukur ovada
Eşin gelir bulmaz seni yuvada
Kendim gurbet elde gönlüm sılada.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil.

Bülbülün yatağı bahçeler bağlar
Garibin yatağı kahveler hanlar
Gurbet elde ölem sana kim ağlar.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil.

Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi
Bizim göle ördek geldi kaz geldi
Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil (Kurtsal, 1949, s.99-100)

16.

Zeynep bu güzellik var mı soyunda
Elvan elvan güller kokar koynunda
Ramazan ayında bayram gününde.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim.

Söğüdün yaprağı narindir narin
İçerim yanıyor dışarım serin
Zeynebi ettiler bu hafta gelin.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim.

Zeynebe yaptırdım altından tarak
Tara da zülfünü omuza bırak
Görüşmek isterim yollarım irak.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim (Kurtsal, 1949, s.100)

17.

Kızılırmak parça parça olaydın
Her parçanı bir diyara salaydın
Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini
Nasıl aldın allı pullu gelini

Köprüden geçerken köprü yıkıldı
Üçyüz atlı birden suya döküldü
Nice gelinlerin boynu büküldü
Kızılırmak nitdin allı gelini
Nasıl aldın allı pullu gelini (Banarlı, 1950, s.88)

18.

Su değilim, akam gidem yanına,
Kıyamam ki bir of çekem canına.
Madem senin yad ellerin var idi,
Neden girdin el kızının kanına?

Yüce dağ başında koyun, kurt olur.
Anam, hasretliğin bana dert olur.
Dolanıp fırlanıp gelene kadar,
Mezarlık toprağı sana yurt olur (İlaydın, 1951, s.76)

19.

Bülbül, ne ötersin Çukurova'da?
Eşin şahin kapmış, kendin burada...
Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil.

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,
Bülbül, kafesinden kaçmış uçuyor.
Kervan, yükün almış, konup göçüyor,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil (İlaydın, 1951, s.77)

20.

Eğir viran olmuş, baykuşlar öter,
Gül olan yerlerde bülbüller öter.
Cevrini ben çektim, el almış yatar.
Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,
Elde güzel çoktur, evlenmiyesin.

Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor,

Ağam atın terkisini bağıyor.

Baktım, ağam usul usul ağlıyor!

Gel ağam, gel ağam, olma yalancı,

Benim âhım eder seni dilenci...

Yeşil kurbağalar öter göllerde,

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin (İlaydın, 1951, s.81)

21.

Bir han köşesinde kalmışım hasta,

Gözlerim kapıda, kulağım seste.

Kendim gurbet elde, gönül heveste.

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver.

Erzurum dağları duman, dildedir.

Başım yastıkdadır, gözüm yoldadır.

Aslı hayın yâdir, adam aldadır,

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver (İlaydın, 1951, s.132)

22.

Bülbül, ne ötersin Çukurova'da?

Eşin şahin kapmış, kendin burada...

Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,

Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor,

Kervan yükün almış, konup göçüyor,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar

Garibin yatağı kahveler, hanlar,

Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?

Ötme garip bülbül, gönül şen değil! (Nisari, 1954, s.80)

23.

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,
Yağmur yağar, silâhları ıslanır,
Bir gün olur deli gönül uslanır.

*Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına.*

Şu dağları yine duman bürüdü,
Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürüdü,
Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.

*Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına (Nisari, 1954, s.80)*

24.

Sevdiğim! cemâlin çünkü göremem,
Çıkmasın hayâlin dil-i şeydâdan;
Hâk-i pâye çünkü yüzler süremem,
Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan.

Sevdiğim! bendene düşerse hizmet,
Kapıda kul olmak canıma minnet,
Göre idim sende bû-yi mahabbet,
İsteddiğim budur sen bî-vefâdan.

Nedimâ hüsnüne olmuştur âşık,
Öyle bir âşık ki kavlinde sâdık,
Kereme ne kadar değilse lâyıık,
Âr etmez efendim şehirler gedadan (Nisari, 1954, s.194)

25.

Benden selâm olsun Bolu Beyine,
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Ok gıcirtısından, kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir.

Düşman geldi tabur tabur dizildi,
Alnımıza kara yazı yazıldı,
Tüfek icad oldu, mertlik bozuldu,

İğri kılınç kında paslanmalıdır.

Köroğlu düşer mi yine şanından,
Ayırır çoğunu er meydanından.
Kır at köpüğünden, düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır (Kocatürk, 1955, s.19)

26.

Gezerken şu yere uğradı yolum,
Bu yerlerde böyle güzel olur mu?
Kuğum, seni uçurmuşlar gölünden,
Bu göllerde böyle kuğu olur mu?

Kuğum, senin kaşın gözün karadır,
Görün, kadir Mevlâm neler yaradır.
Ak gerdanda siyah benler sıradır,
Ak kuğuda siyah benler olur mu?

Kuğum gitti, viran kaldı gölleri,
Söyler mi ol efendimin dilleri?
Balıktan mı aldın sen bu telleri?
Ak kuğuda böyle teller olur mu?

Gevheri der bu kuğunun kasdi ne?
Kına vurmuş elerinin üstüne.
Kurban olam gözlerinin mestine,
Ak kuğuda böyle gözler olur mu? (Kocatürk, 1955, s.27)

27.

Bülbül, ne ötersin Çukurova'da?
Eşin şahin kapmış, kendin burada...
Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor,
Kervan yükün almış, konup göçüyor,
Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar
Garibin yatağı kahveler, hanlar,
Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?

Ötme garip bülbül, gönül şen değil !(Nisari, 1957, s.206)

28.

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,
Yağmur yağar, silâhları ıslanır,
Bir gün olur deli gönül uslanır.
*Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına.*

Şu dağları yine duman бүрүdü,
Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürүdü,
Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.
*Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına* (Nisari, 1957, s.206)

29.

Bizim ilin koyunları kuzular
Derdim artar yaralarım sızılar
Anayı babayı gönül arzular
Kader böyle imiş kime küseyim

Bizim ilde lâle sümbül top biter
Bülbülün yavrusu firkatli öter
Sılada sevdiğim gözümde tüter
Kader böyle imiş kime küseyim (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

30.

İki turnam gelir aklı karalı
Birin şahın vurmuş biri yaralı
O yavruya sorun aslı nereli
*Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar*

İnme turnam inme sen bu pınara
Avcu tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlenizin işin Mevlâ'm onara

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme turnam inme yolda kış olur

Bastığın dereler donar taş olur

Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

Gitme turnam gitme haber sorayım

Kanadın altına nâme sarayım

O nazlı yârimden haber alayım

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar (Demiray & Özön, 1960, s.218)

5.1.2.1.3. On Üç Heceli Türküler

İki farklı edebiyat ders kitabında, Ziya Paşa'nın 13'lü hece ölçüsüyle yazmış olduğu türküsü yer almaktadır. Bu türkü, şekil ve muhteva açısından Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa"da ifade ettiği ilke ve prensipleri yansıtmaktadır:

1.

Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü

Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü

Uyma ağyarın fendine dinle sözümü

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Dağları duman bürüdü ağyar seçilmez

Avcı yolda tuzak kurmuş yâra geçilmez

Vefasızın meclisinde bâde içilmez

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım (Tanlı, 1947, s.18)

2.

Akşam olur, güneş batar şimdi buradan;

Garib garib kaval çalar çoban dereden;

Pek körpesin, esirgesin seni yaradan:

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım.

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü;

Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü;

Uyma agyârın fendine, dinle sözümü;

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım.

Dağları duman bürüdü, agyâr seçilmez;

Avacı yolda tuzak kurmuş, yâre geçilmez;

Vefâsızın meclisinde bâde içilmez;

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım (Nisari, 1954, s.36-37)

5.1.2.2. Aruz Vezinli Türküler

Hece ölçüsüyle söylenen ve yukarıda yapı özellikleri açıklanan türkülerin dışında aruzla kurulan “divan, selis, semai, yedekli semai, musammat semai, kalenderi, yedekli kalenderi, satranç” gibi türküler de vardır (Bezirci, 1993, s.41). Divan, semai, kalenderi, selis gibi aruz vezniyle yazılan şekiller de türkü formatıyla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Fuzuli, Nesimi ve Nedim gibi kullandığı dil ve mazmunlar açısından halkın kendisine yakın hissettiği bazı divan şairlerinin gazelleri de türkü repertuvarında değerlendirilmektedir (Yakıcı, 2013, s.206). Dolayısıyla hece vezniyle söylenen koşma, mâni, ağıt gibi şiirlerden başka aruz vezniyle yazılmış gazel, divan, semai, selis, kalenderi, müstezad, vezn-i ahar, satranç adı verilen aruzlu türküler de vardır. Bu türkü metinlerinin vezinlerine dikkat edilmekle birlikte musiki yönü ihmal edilmemelidir. İster hece vezni isterse aruz vezni ile söylenmiş olsun türkünün esası ezgisindendir. Şükrü Elçin’in ifade ettiği gibi “Türkülerin özünü musiki teşkil eder, musikisiz güfte düşünülemez” (Elçin, 2004, s.195). Araştırmamıza giren Refet Kurtal’ın “Edebî Türkçe Metinler” adlı ders kitabında

Nedim'in "türkü" başlıklı aruz vezniyle yazılmış bir murabbına rastlanmaktadır. Nedim'in her biri dörder mısradan oluşan aşağıdaki şiiri aruzun "fâilâtün/fâilâtün/fâilâtün/fâilün" kalıbı ile yazılmıştır. Refet Kurtсал'ın "Edebî Türkçe Metinler" adlı ders kitabında beş bentten oluşan şiirin ilk iki bendi verilmiştir. Şiirin kafiye örgüsü ise (Nakarat mısraları "A" harfiyle gösterilmiştir) *aAaA/bbbA/cccaA...* şeklindedir. Şiir, bestelenmek üzere yazılan mütekerrir bir murabba olmasına rağmen kitap yazarı tarafından "türkü" başlığıyla verilmiştir. Refet Kurtсал, "Edebî Türkçe Metinler" adlı ders kitabında, türkü kavramını müzikal bir terim olarak gördüğü için Nedim'in murabbasını da "türkü" başlığı altında vermiştir. Dolayısıyla ders kitabındaki "türkü" başlığı, bir nazım biçiminin değil, beste formunun ifadesi olarak anlaşılmıştır. Nedim'in şarkı formunda bestelenen bu mütekerrir murabbanın vasıta mısraı, aynı zamanda ilk bendin ikinci mısraı olarak tekrar edilmiştir. Cemal Kurnaz'a göre murabbalar genellikle şarkı formunda bestelendiği için murabba nazım şekline şarkı ismi verilmiş, daha sonra bunlara kısaca "şarkı" denilmiştir (Kurnaz, 2013, s.263). Nedim, bu şiirde halk söyleyişlerini en doğal ve en samimi bir şekilde terennüm etmiştir. Özellikle sevgilisine "Kurban olduğum", "sevdiğim" gibi ifadeler, şairin dilindeki yerli söyleyişe, konuşma dilinin sadeliğine en güzel örneklerdir:

1.

Sevdiğim canım yolunda hake yeksan- olduğum

İddir çok naz- ile seyrana kurban- olduğum

Ey benim aşkında bülbül gibi nalan- olduğum

İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum

Cümle yaran sana uşşak -olduğun bilmez misin

Cümlenin takatların tak -olduğun bilmez misin

Şimdi alem sana müştak -olduğun bilmez misin

İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum (Kurtсал, 1949, s.54)

5.1.2.3. *Düzensiz Ölçüye Sahip Olan Türküler*

Bazı türküler okunduğu gibi yazıya aktarıldığı için bent yapılarında, mısralarda ve bağlantılarda ölçü uyumsuzlukları ortaya çıkabilmektedir. Edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinleri genelde 11'li hece ölçüsüne sahip olmakla birlikte, bazı örneklerin mısraları tek tek ele alındığında, vezin uyumsuzluğu veya hece düşüklüğü/fazlalığı ortaya çıkmaktadır. Sözlü geleneğin yazıya aktarılma sürecinde böyle aksaklıkların olması

doğaldır. Doğan Kaya'ya göre türkülerin hece ölçüsündeki düzensizlik, daha ziyade unutma ve müdahaleden kaynaklanmaktadır (Kaya, 1999, s.141). Bununla birlikte, sözlü gelenek içinde doğup geliştiği ve sonradan hiç tanzim edilmeden ezgileriyle söylendiği şekliyle yazıya geçirildiği için düzensiz ölçü göstermektedir. Bir başka ifadeyle türkülerdeki bu ölçü aksaklığı, türkülerin melodik yapısıyla izah edilebilir (Yıldırım, 2016). Araştırmamıza giren edebiyat ders kitaplarındaki 54 adet türkü metninden 8'inin düzensiz hece ölçüsüne sahip olduğu tespit edilmiştir. İsmail Habip Sevük'ün "Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi" adlı ders kitabı aşağıdaki Kızılırmak türküsüne yer verilmiştir. Kızılırmak'tan geçen bir gelin alayı, köprünün yıkılması sonucunda suya dökülmüş, bu arada gelin Kızılırmak sularında kaybolmuştur. Bu acı olay üzerine Kızılırmak türküsü yakılmıştır. Bu türkünün ilk bendinin birinci ve ikinci dizesi 10 heceli, üçüncü dizesi 9 hecelidir. İkinci bendin ilk dizesi 11'li, ikinci ve üçüncü dizesi 12'li hece ölçüsüne sahiptir. Bentleri birbirine bağlayan bağlantıların ilk dizesi 12'li, ikinci dizesi 11'li hece ölçüsündedir. Bir türkünde 9, 10, 11, 12 olmak üzere dört farklı hece ölçüsü görülmektedir²⁴:

1.

Köprüye geldik köprü yıkıldı (10 hece)

Bin beş yüz atlı suya döküldü (10 hece)

Koç yiğidin beli büküldü (9 hece)

Kızıl ırmak ne yapdın allı gelini (12 hece)

Gerdanı beş karış, benli gelini (11 hece)

Elinin kınası soldu mu ola (11 hece)

Gözünün sürmesi bozuldu mu ola (12 hece)

Uçmakda mezârın kazıldı mı ola (12 hece)

Kızıl ırmak ne yapdın allı gelini (12 hece)

Gerdanı beş karış, benli gelini (11 hece) (Sevük, 1925, s.21-22)

Muhtevasındaki sözler itibariyle birbirine benzeyen oldukça fazla örnek bulunmaktadır. Kızılırmak türküsü de bu örneklerden birisidir. TRT repertuvarında 428 repertuvar numarasıyla Sivas yöresine kayıtlı olan "Kızılırmak Türküsü" ise 11'li hece ölçüsündedir. Hem ders kitabında verilen türkü metni hem de TRT repertuvarında yer alan türkü metni

²⁴ Muzaffer Uyguner, "Türkü Üzerine II" başlıklı makalesinde, Kızılırmak türküsünün sözlerini aynen İsmail Habip Sevük'ün ders kitabındaki gibi verip bu türkünün sözlerinin Rıza Nur tarafından değiştirildiğini ifade etmektedir (Uyguner, 1956).

yapı bakımından “bentleri üç, bağlantıları iki mısra” olan gruptadır ancak bu iki türkü metni hem hece vezinleri hem de sözcük kullanımı bakımından oldukça farklıdır:

TRT repertuvarındaki türkü metni:

Köprüye varınca köprü yıkıldı

(TRT repertuvarındaki türkü metninde ilk dize “geldik” olarak değil, “varınca” şeklinde verilmiştir.)

Üç yüz atlı birden suya döküldü

(TRT repertuvarında yer alan Kızılırmak türküsünde “Bin beş yüz” değil, “üç yüz” atlının “birden” suya dökülmesinden bahsedilmektedir.)

Nice Yiğitlerin Beli Büküldü

(İsmail Habip Sevük’ün ders kitabında “koç yiğidin” olarak geçen ifade, TRT repertuvarındaki türkü metninde “nice yiğitlerin” şeklinde geçmektedir.)

Kızılırmak nettin allı gelini

(TRT repertuvarındaki Kızılırmak türküsünde “ne yaptın” olarak değil, halk dilinde kullanılan “nettin” şeklinde verilmiştir.)

Nasıl yedin benim suna boylumu

(TRT repertuvarındaki türkünün dizesi, İsmail Habip Sevük’ün ders kitabında yer alan Kızılırmak türküsünün bağlantı dizesinden tamamen farklıdır.)

Kızılırmak parça parça olasin

Her parçanı bir diyara salasın

Sen de benim gibi yarsız kalasın

Kızılırmak nettin allı gelini

Nasıl yedin benim suna boylumu (TRT 2, 2006, s.565)

Cahit Öztelli’nin “Evlerinin Önü” adlı eserinde Kızılırmak türküsüne yer vermiştir. Araştırmacının kitabında verilen türkü metni 11 hecelidir. Bu türkü metninin ilgili bent ve bağlantı kısımlarını, İsmail Habip Sevük’ün “Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi” adlı ders kitabında yer alan türkü metni ile şu şekilde mukayese edebiliriz:

Cahit Öztelli’nin “Evlerinin Önü” adlı çalışmasındaki türkü metni:

(...)

Köprüye varınca köprü yıkıldı

(İsmail Habip Sevük’ün ders kitabında “geldik” olarak verilen kısım, Cahit Öztelli’nin metninde “varınca” şeklindedir.)

Üç yüz atlı birden suya döküldü

(İsmail Habip Sevük’ün ders kitabındaki “bin beş yüz” atlı, Cahit Öztelli’nin metninde “üç yüz” olarak verilmiştir.)

Nice yiğitlerin beli büküldü

(“Koç yiğidin” ifadesi, Cahit Öztelli’nin türkü metninde “nice yiğitlerin” şeklinde sunulmuştur.)

Nettin Kızılırmak allı gelini

(İsmail Habip Sevük’ün türkü metninde “ne yaptın” olarak geçen ifade, Cahit Öztelli’nin metninde “nettin” olarak verilmiştir.)

Gelini gelini benim yârımı

(Bu dize, İsmail Habip Sevük’ün ders kitabındaki türkünün bağlantı dizesinden tamamen farklıdır.)

(...)

Elinin kınası soldu mu ola

(Bu dize, İsmail Habip Sevük’ün ders kitabındaki türkü metninde de aynen bu şekliyle geçmektedir.)

Gözünün sürmesi soldu mu ola

(İsmail Habip Sevük’ün ders kitabında “bozuldu mu ola” şeklinde geçen sözcük, Cahit Öztelli’nin metninde “soldu mu ola” şeklinde verilmiştir.)

Evde kaynatası duydu mu ola

(İsmail Habip Sevük’ün türkü metninde “Uçmakda mezârın kazıldı mı ola” şeklinde geçen dize, Cahit Öztelli’nin türkü metninde “Evde kaynatası duydu mu ola” olarak yer almıştır.)

Nettin Kızılırmak allı gelini

(İsmail Habip Sevük’ün türkü metninde “Ne yaptın” olarak geçen ifade, Cahit Öztelli’nin metninde “nettin” olarak verilmiştir.)

Gelini gelini benim yârımı

(Bu dize, İsmail Habip Sevük’ün ders kitabındaki türkünün bağlantı dizesinden tamamen farklıdır.)

(Öztelli, 1972, s.452-453)

Ahmet Talat Onay’ın “Türk Halk Şiirinde Şekil ve Türler” adlı eserinde de Kızılırmak türküsüne yer verilmektedir. Araştırmacının “İkilikler” bölümünde değerlendirdiği 11’li heceye sahip olan türkü ile İsmail Habip Sevük’ün türkü metnini şu şekilde karşılaştırabiliriz:

Ahmet Talat Onay’ın “Türk Halk Şiirinde Şekil ve Türler” adlı eserindeki türkü metni:

Köprüye vardıkta köprü yıkıldı

(İsmail Habip Sevük'ün türkü metninde “Köprüye geldik” ifadesinin yerine, Ahmet Talat Onay'ın türkü metninde “Köprüye vardıkta” ifadesine yer verilmiştir.)

Bin beş yüz atlı hep suya döküldü

(İsmail Habip Sevük'ün türkü metninde eksik kalan hece, Onay'ın türkü metninde “hep” sözcüğü ile tamamlanmıştır.)

N'ettin Kızılırmak allı gelini

(İsmail Habip Sevük'ün türkü metninde “Ne yapdın” olarak geçen ifade, Ahmet Talat Onay'ın metninde “nettin” olarak verilmiştir.)

Gerdanı bir karış benli gelini

(İsmail Habip Sevük'ün ders kitabındaki türkü metninde “Gerdanı beş karış” ifadesi, Ahmet Talat Onay'ın türkü metninde “Gerdan bir karış” şeklinde değişmektedir.)

Elinin kınası ezildi m'ola

(İsmail Habip Sevük'ün türkü metninde “Elinin kınası soldu mu ola” şeklinde verilen dize, Ahmet Talat Onay'ın türkü metninde “Elinin kınası ezildi m'ola” olarak geçmektedir.)

Gözünün sürmesi süzüldü m'ola

(İsmail Habip Sevük, Kızılırmak türküsünün bu dizesini “Gözünün sürmesi bozuldu mu ola” şeklinde verirken Onay “bozuldu” sözcüğü yerine “süzüldü” ifadesini kullanmıştır.)

N'ettin Kızılırmak allı gelini

(İsmail Habip Sevük'ün ders kitabında “Ne yapdın” olarak geçen ifade, Ahmet Talat Onay'ın türkü metninde halk diline uygun bir şekilde “nettin” olarak verilmiştir.)

Gerdanı bir karış benli gelini

(İsmail Habip Sevük'ün ders kitabındaki türkü metninde “Gerdanı beş karış” olarak geçen ifade, Ahmet Talat Onay'ın türkü metninde “Gerdanı bir karış” şeklinde değişmektedir.)

(Onay, 2012, s.57)

İsmail Habip Sevük'ün “Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi” adlı ders kitabında yer alan Kızılırmak türküsünde birtakım nedenlerden kaynaklanan aksak ve eksik kısımlar bulunmaktadır. Türkü metinleri mukayeseli olarak incelendiğinde söz konusu hatalı kısımlar daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu türkülerin bir bendinde birkaç tür ölçüye rastlanabilmektedir. “Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi” başlıklı ders kitabındaki Kızılırmak türküsü, sağlam bir kaynaktan alınmamış veya yazar tarafından yazıya doğru geçirilememiştir. Aksi takdirde türkünün bentlerinde ve bağlantılarında ölçü aksaklığının olmaması gerekirdi.

Sadettin Nüzhet Ergun'un "Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi" adlı ders kitabında yer alan iki türkü metninin hece ölçülerinde düzensizlik görülmektedir. Bunlardan ilki 16. yüzyıl halk şairlerinden Hayali'nin şiiridir. Hayali'nin hakkında kesin bilgiye sahip değiliz ancak onun 1578 yılında gerçekleşen Osmanlı-İran Savaşı (Çıldır Muharebesi) için söylediği şiirinden hareketle 16. yüzyılda yaşadığı ve yeniçeri şairi olduğu kabul edilmektedir. Saim Sakaoglu, Hayali'nin aşağıdaki şiirinden hareketle 9 Ağustos 1578'de Çıldır Seferine katılmış olabileceğini ifade etmektedir (Sakaoglu, 1992, s.285). "Turnam gider olsan bizim ellere" mısraıyla başlayan ve genel olarak 11'li hece ölçüsüne sahip olan Hayali'nin şiirinin ikinci dörtlüğünün son mısraı (Tokmak Han da kaçtı diyesin) 9 heceli okunmaktadır. Sadettin Nüzhet Ergun, ders kitabında bu dizenin eksik olduğunu belirtmiştir (Ergun, 1931, s.340). Şiirin hece bakımından eksik kaldığı muhakkaktır. Fuat Köprülü de bu mısraı "Tokmak Han da... kaçtı diyesin" şeklinde vererek eksik kaldığını ifade etmiştir (Köprülü, 2004, s.101). Bu dizeyi "gitti" ve "dövüşten" sözcükleriyle tamamlayan çalışmalar da mevcuttur. Pertev Naili Boratav ve Halil Vedat Fıratlı "Tokmak Han da kaçtı gitti diyesin" (Boratav & Fıratlı, 1943, s.93), Vasfi Mahir Kocatürk "Tokmak Han dövüşten kaçtı diyesin" (Kocatürk, 1963, s.31), M. Sunullah Arısoy "Tokmak Han da kaçtı gitti diyesin" (Arısoy, 1995, s.74), Mustafa Sever "Tokmak Han dövüşten kaçtı diyesin" (Sever, 2013, s.211) şeklinde yer vermiştir. "Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi" başlıklı ders kitabındaki Hayali'ye ait türkü metninin bir dizesinde eksik hece olduğuna şahit olmaktayız:

2.

Turnam gider olsan bizim ellere (11 hece)

Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin (11 hece)

Karşı geldi kızılbaşın hanları (11 hece)

Çıldır'da da döğüş oldu diyesin (11 hece)

İki alay bir araya gelince (11 hece)

Ara yere Çarhacılar girince (11 hece)

Beş bin beş yüz belli atlı dolunca (11 hece)

Tokmak Han da kaçtı diyesin (9 hece)

Haberimiz iletsin dosta gidenler (11 hece)

Varıp dostun didarını görenler (11 hece)

Şahin şahin paşaları soranlar (11 hece)

Din uğruna şehit düştü diyesin (11 hece) (Ergun, 1931, s.340)

İsmail Habip Sevük'ün “Edebiyat Bilgileri” adlı ders kitabında yer alan iki adet türkü metninde de ölçü düzensizliği görülmektedir. Aşağıda yer alan 3 numaralı “Cenk türküsü” genel olarak 11’li hece ölçüsüne sahiptir ancak türkünün ilk dörtlüğünün birinci dizesi 10 hecelidir. İlk dörtlüğün “İseklibel’de savaş kuruldu” dizesinin “İsaklıbeli’nde savaş kuruldu” şeklinde olması gerektiği kanaatindeyiz:

3.

İseklibel’de savaş kuruldu (10 hece)

Haydın arkadaşlar bugün ün günü (11 hece)

Aç aslanlar bozkurd gibi düzüldü (11 hece)

Seyrediniz aşiretin cengini (11 hece)

Çalın üzengiyi atlar harlasın(11 hece)

Koç yiğitler sıkletinden terlesin (11 hece)

Kargılar oynasın kılıç parlasın (11 hece)

Düşman dehşetinden alsın dengini (11 hece)

Palaçkaya bakman düşmana sıkın (11 hece)

Kılıç kında dursun kargıya bakın (11 hece)

Tapancalar ikiz ikiz patlasın (11 hece)

Ateşlen barutu verin yangını. (11 hece) (Sevük, 1942, s.210)

İsmail Habip Sevük'ün “Çullu’ya söylenen türkü” adını verdiği aşağıdaki genel olarak 11 heceli türkünün üçüncü dörtlüğündeki dizede hece fazlalığı bulunmaktadır. İsmail Habip Sevük'ün ders kitabına aldığı bu türküdeki kahramanın asıl adı Çullu değil, Çöllo’dur. Bu türkünün, Âşık Karârî’nin Çöllo’ya söylediği destanın bir çeşitlemesi olduğu kanaatindeyiz. Türkü metninde 12 heceye sahip olan “Türkistan’da bir yiğit türedi deyi” dizesinin, destan metninde 11 heceyle yer alan “Bu türkü bir yiğit türesin deyi” şeklinde geçtiği tespit edilmiştir:

4.

Bin beş yüz adama nişana durdun (11 hece)

Er oğlu erlerin belini kırdın (11 hece)

Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun (11 hece)

Ne kadar titrettin her yanı Çullu (11 hece)

Elifi okursan anlarsın beyi (11 hece)

Kapunda durursan olursun eyi (11 hece)

Türkistanda bir yiğit türedi deyi (12 hece)

Gulguleye verdin cihanı Çullu (11 hece)

Aynalı martinden her yanı görün (11 hece)

Yiğitler içinde koç gibi yörün (11 hece)

Züğürtten alır da zengine verün (11 hece)

Sen hırsız değilsin mal Hanı Çullu (11 hece) (Sevük, 1942, s.210-211)

Maarif Vekilliği'ne bağlı olan özel bir komisyon tarafından hazırlanan “Türkçe Metinler I” adlı ders kitabında Gevheri'nin “Türkü veya koşma” olduğu belirtilen aşağıdaki şiirine yer verilmiştir. Bu şiir, genelde 11'li hece ölçüsüne sahiptir ancak son dördlüğün ikinci mısraı 12 hecelidir. Fuat Köprülü, Vasfi Mahir Kocatürk, Pertev Naili Boratav ve Halil Vedat Fıratlı yaptıkları çalışmalarda bu dizeyi “Unulmadı gitti sinemde yâre” şeklinde vermiştir (Köprülü, 1929, s.99; Boratav & Fıratlı, 1943, s.140; Kocatürk, 1963, s.173). Nurettin Albayrak ise bu mısraı “Onulmadı gitti sinemde yâre” olarak değerlendirmiştir (Albayrak, 1998, s.81). Dolayısıyla bu türküde kelime yanlışlığından kaynaklanan hatalı bir kısım vardır. Söz konusu türkünün son dördlüğünün ikinci dizesindeki bir kelime yanlış olarak verilmiş, “unutulmadı” şeklinde okunmuştur. Doğrusu “iyileşmek, hastalıktan, dertten kurtulmak” anlamlarına gelen “onmak/unmak” sözcüğü olacaktır. Çünkü sinesinde yara olan birisi derman arar, iyileşmeyi bekler:

5.

Gönlümüz bağlandı zülfün teline, (11 hece)

Alınmaz, gözleri mestim, alınmaz. (11 hece)

Sencileyin çevredici kuluna (11 hece)

Bulunmaz, gözleri mestim, bulunmaz.(11 hece)

Karışmasın kimse benim kârıma; (11 hece)

Rahmetmesin gören âh u zarıma. (11 hece)

Hudâ takdir etmiş yazmış serime, (11 hece)

Silinmez, gözleri mestim, silinmez. (11 hece)

Düştüm ateşlere durmaz yanarım; (11 hece)

İçip aşkın dolusundan kanarım. (11 hece)

Müşkül işi ululara sorarım, (11 hece)

Bilinmez, gözleri mestim, bilinmez. (11 hece)

Hasretinle her dem bağrım deliktir; (11 hece)

Kül oldu, vücudum şehri yanıktır; (11 hece)

Cümle yollar bağlı haramiliktir; (11 hece)

Gelinmez, gözleri mestim, gelinmez. (11 hece)

Gevherî der yoktur derdime çare; (11 hece)

Unutulmadı gitti sinemde yara. (12 hece)

Gönül bir şahindir her bir şikâra (11 hece)

Salınmaz, gözleri mestim, salınmaz. (11 hece) (Maarif Vekillîği, 1944, s.60)

Refet Kurtal'ın "Edebî Türkçe Metinler" adlı ders kitabında yer alan Karacaoğlan'ın aşağıdaki şiiri düzensiz hece ölçüsüne sahiptir. "Türkü" başlığıyla verilen bu şiir genel olarak 11'li hece ölçüsüne sahip olsa da ikinci dördlüğünün ikinci dizesi 12'li hece ölçüsündedir. İlhan Başgöz, Mustafa Necati Karaer, Saim Sakaoğlu gibi araştırmacılar, şiirin bu dizesini "Kimini güldürür kimin küstürür" şeklinde vermektedir (Başgöz, 1977, s.99; Karaer, 1988, s.95-96; Sakaoğlu, 2004, s.476). TRT Repertuvarında Karacaoğlan adına kaydedilen bu türkünün söz konusu dizesi "Kimini güldürür kimin küstürür" şeklinde verilmektedir" (TRT 3, 2002, s.110). Sadettin Nüzhet Ergun ise bu dizeyi "Kimini ağladır kimin küstürür" olarak yer almaktadır. Benzer bir şekilde Fuat Köprülü'de şiirin bu dizesini "Kimini ağlatır, kimin küstürür" şeklinde değerlendirmektedir (Köprülü, 2004, s.319) Bir diğer düzensiz ölçü son dördlüğün birinci dizesinde vardır. Bu dize Refet Kurtal'ın ders kitabında "Karacaoğlan der ki konup geçmedim" olarak geçmektedir. İlhan Başgöz, Mustafa Necati Karaer, Saim Sakaoğlu gibi araştırmacılar söz konusu dizeyi "Karac'oğlan der ki konup göçmedim" olarak vermektedir (Başgöz, 1977, s.99; Karaer, 1988, s.95-96; Sakaoğlu, 2004, s.477). TRT Repertuvarında ise "Karaca'oğlan der ki konup göçmedim" şeklinde yer almaktadır (TRT 3, 2002, s.110). Aynı şekilde Fuat Köprülü de şiirin bu dizesine "Karaca Oğlan der ki konup göçmedim" şeklinde yer vermektedir (Köprülü, 2004, s.319). Sonuç olarak, Refet Kurtal'ın "Edebî Türkçe Metinler" adlı ders kitabında verilen türkünün her iki dizesinde de hece fazlalığı olduğu kanaatindeyiz.

6.

İlgit ılgıt esen seher yelleri (11 hece)

Esip esip yara değmeli değil (11 hece)

Ak elleri elvan elvan kınalı (11 hece)

Karadır gözleri sürmeli değil (11 hece)

Estirir de seher yeli estirir (11 hece)

Kimini ağlatır kimini küstürür (12 hece)

Kısmet ise kadir mevlam gösterir (11 hece)

Çokca heves edip övmeli değil.(11 hece)

Bir bölük turna da havada uçar (11 hece)
İner engininden bir bade içer (11 hece)
Esen seher yeli g  s  n   açar (11 hece)
Y r g  s  n bentleri d  gmeli değil. (11 hece)

Bir bölük turna da havada kışlar (11 hece)
Bak başıma geldi g rd    m d  şler (11 hece)
Size derim size yaren yoldaşlar (11 hece)
Kavli yalan dostu sevmeli değil (11 hece)

Karacaoğlan der ki konup geçmedim (12 hece)
Ak g  s  n  n d   melerin açmadım (11 hece)
Fırsat elde iken alıp kaçmadım (11 hece)
 ld rmeli beni d  gmeli değil. (11 hece) (Kurtsal, 1949, s.27)

Hikmet İlaydın'ın "Türk Edebiyatında Nazım" adlı ders kitabında yer alan "Aliş'imın kaşları kare" adlı Rumeli t rk s  n  n ilk bendinin birinci ve     nc   dizesi ile bağlantı kısımları hece  l  s   bakımından düzensizlik arz etmektedir. Bağlantı dizelerinde görüldüğü gibi "ah" ifadesi tekrar edilmektedir. Bu s zc    n t rk  metninde bulunması yapıyla beraber metnin muhtevasını da etkilemektedir (Mirzao lu, 2003, s.101). Bir bakıma bu ifadenin her bağlantı dizesinde tekrar edilmesi, acı hissini belirtmekte ve t rk n  n duygusal yo unlu unu artırmaktadır.

7.
Aliş'imın kaşları kare, (9 hece)
Sen açtın sineme y re. (8 hece)
Bulamadım derdime çare... (9 hece)
Görmedin mi, ah, civan Aliş'imi Tuna boyunda? (16 hece)

Evleri var su başında, (8 hece)
Benleri var sol kaşında. (8 hece)
Sevemedim genç yaşımda... (8 hece)
Görmedin mi, ah, aslan Aliş'imi Tuna boyunda? (16 hece)

Evleri var hane hane, (8 hece)
Benleri var tane tane, (8 hece)
Sevemedim yane yane... (8 hece)
Görmedin mi, ah, civan Aliş'imi Tuna boyunda? (16 hece) (İlaydın, 1951, s.138-139)

Ali Canip Yöntem'in "Edebiyat" adlı ders kitabında yer alan aşağıdaki Köroğlu türküsünün ilk dörtlüğünde üçüncü dize eksik hecelidir. Bu sebeple 11'li hece ölçüsüyle söylenen türkünün söz konusu dizesi 10 hecelidir. TRT repertuvarında 374 numarasıyla Kastamonu yöresine kayıtlı olan türkünün bu dizesi "At kişnemesinden gargı sesinden" olarak geçmektedir (TRT 1, 2006, s.134). Cahit Öztelli, Sadettin Nüzhet Ergun, Fuat Köprülü, Şükrü Elçin, Ali Püsküllüoğlu, M. Sunullah Arısoy gibi bilim insanı ve araştırmacıların çalışmalarında ise aynı dize "Ok gıcirtısından kalkan sesinden" şeklinde yer almaktadır (Ergun, 1938, s.17-18; Kocatürk, 1963, s.31; Öztelli, 1972, s.669; Püsküllüoğlu, 1975, s.178; Arısoy, 1995, s.80; Köprülü, 2004, s.94; Elçin, 2004, 202). Ders kitabındaki dizede yer alan "gıcirtından" sözcüğünün "gıcirtısından" olması gerekirdi:

8.

Benden selâm olsun Bolu Beyine (11 hece)

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır (11 hece)

Ok gıcirtından kalkan sesinden (10 hece)

Dağlar seda verip seslenmelidir (11 hece)

Düşman geldi tabur tabur dizildi (11 hece)

Alnımıza kara yazı yazıldı (11 hece)

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu (11 hece)

İğri kılıç kında paslanmalıdır (11 hece)

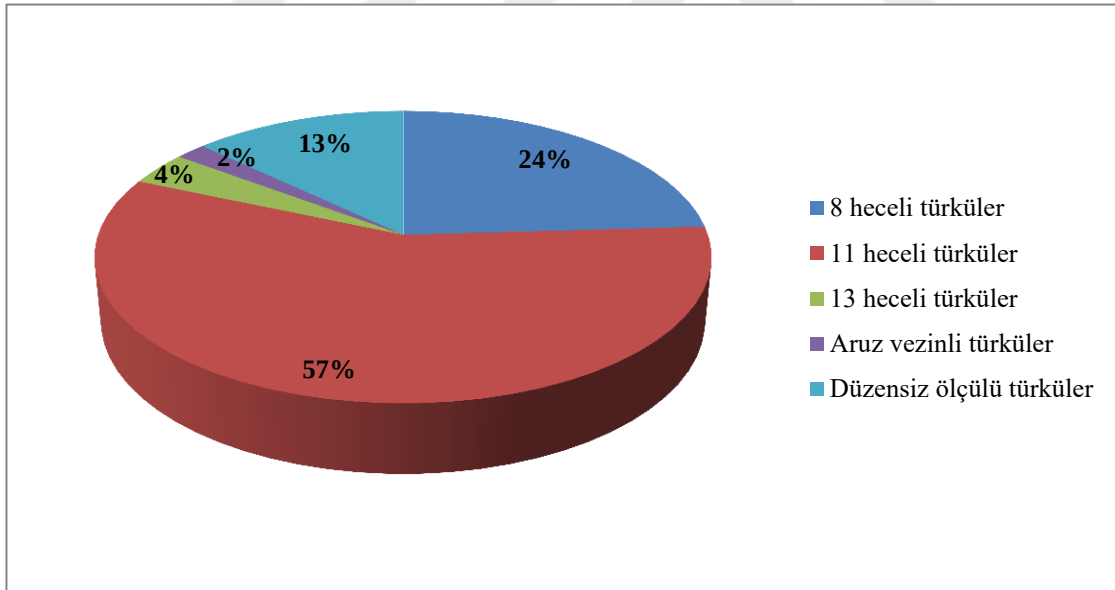
(Köroğlu) düşer mi gene şanından (11 hece)

Ayırır çoğunu er meydanından (11 hece)

Kır at köpüğünden düşman kanından (11 hece)

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır (11 hece) (Yöntem, 1929, s.304-305)

Araştırmamıza dâhil edilen edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinleri incelendiğinde, bunların %57'sini oluşturan 30 adet türküde 11'li hece ölçüsünün kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu oran, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarının büyük bir çoğunluğunun 11'li hece ölçüsünde teşekkül ettiğini göstermektedir. Değerlendirmeye aldığımız 54 adet türkü metninin 13 tanesinde 8'li hece ölçüsünün kullanıldığı görülmektedir. Bu sayı, türkü metnlerinin %24'ünü oluşturmaktadır. Edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metnlerinin 2 tanesinde 13'lü hece ölçüsü kullanılmıştır. Bu da 54 adet türkü metninin %4'ünü tekabül etmektedir. Hece vezninin dışında Nedim'in aruz vezniyle yazılmış bir adet türküsü de bulunmaktadır. Aruz vezniyle yazılmış bu türkü, araştırmamızda yer alan türkülerin %2'sini karşılamaktadır. Bunların dışında türkü metnlerinin %13'ünü 8 adet düzensiz ölçülü türkü oluşturmaktadır. Bu türkülerin bent ve bağlantı kısımlarında birkaç çeşit ölçüye rastlanabilmektedir. Bu bilgiler ışığında 11'li hece ölçüsünün, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkülerde en çok tercih edilen hece ölçüsü olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu türkü metnlerinde kullanılan ölçülerin dağılımı Şekil 36'da gösterilmektedir:

Şekil 36. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metnlerinde kullanılan ölçülerin dağılımı

5.2. Türkü Metinlerinin İçerik Özellikleri

Türk kültürü, Türk milletinin kuşaktan kuşağa aktarmak suretiyle meydana getirdiği maddi ve manevi değerlerin tümüdür. Böylece Türk kültürü, ait olduğu Türk milletinin diğer milletlerden ayrılmasını sağlayan millî bir nitelik göstermektedir. Sözlü Türk kültürü ve halk edebiyatının önemli bir tarafını teşkil eden türküler, tarihsel süreç içinde meydana gelen ve topluma mal olan sosyal, tarihî, askerî, dinî ve siyasi çeşitli hadiseleri yansıtan belge özelliği taşımaktadır. Kendine özgü bir nağmeyle terennüm edilen manzum ürünler olarak tanımlanan türküler, ait olduğu Türk milletinin hayat felsefesini, inançlarını, duygularını, düşüncelerini, kabuller dünyasını ifade etmenin yanı sıra sosyo-ekonomik şartları, kültürel yapıyı, toplumsal dinamikleri ve tarihsel özellikleri ayrıntılarıyla ihtiva etmekte ve bu zengin muhtevayı yüzyıllar boyunca nesilden nesile en güzel şekilde aktarmaktadır. Dolayısıyla türküler, musiki kıymetinin yanı sıra, muhtevası itibariyle sosyo-ekonomik şartların, toplumsal ve kültürel değişimlerin, tarihî hadiselerin, coğrafi özelliklerin, dinî düşüncenin, askerî olayların, siyasi durumların aynası olmuştur. Araştırmamızın bu bölümünde, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında tespit edilen 54 adet türkü metninin çeşitli konu başlıkları altında içerik yönünden değerlendirmesi yapılmıştır.

5.2.1. Tarihî İçerikleriyle Türkü Metinleri

Tarihî olaylar, türkülerin meydana gelmesinde önemli bir kaynaktır. Tarihî olaylarla ilgili olan türküler genellikle gerçeklik üzerine bina edilir. Tarih kitaplarında yazmayan bazı gerçekler, Türk insanının sözlü geleneğinde yaşayan türkülerin muhtevasında bulunmaktadır. Milleti derinden etkileyen çeşitli olaylarla ilgili olarak tarihî malumata yazılı tarih kaynaklarının dışında da ulaşmak mümkündür. Söz konusu yazılı kaynaklar ve kayıtlar farklı sebeplerden dolayı eksik kalmış olabilir veya olayları bütün yönleriyle aydınlatabilecek nitelikte olmayabilir. Bu bağlamda bir olayla ilgili tarihî bilgiye ulaşabilmek için yazılı tarih kaynaklarının yanı sıra sözlü kültür ürünlerinden de yararlanılabilir. Cahit Öztelli'ye göre bu özelliğiyle türküler, tarihe yardımcı oluşları bakımından ayrı bir değer taşımaktadır (Öztelli, 1972, s.686). Çin Seddinden Adriyatik'e, Balkanlar'dan Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca hâkimiyet kurmuş olan Türklerin bu zengin tarihî birikimlerinin doğal bir sonucu olarak çok sayıda tarihî

nitelikli türküleri bulunmaktadır. Türkülerde bir yandan tarihsel süreç içinde gerçekleşen hadiseler varken, diğer yandan da kişisel hüznler, sevinçler, özlemler ve düşünceler de dile getirilmiştir. Çanakkale'den Yemen'e, Plevne'den Kırım'a pek çok cephede savaşan kahraman Mehmetçiğin hasretlerinin, hüznlerinin, mertliklerinin, yiğitliklerinin yanında seferler, zaferler, yenilgiler, bozgunlar da türkülere yansımıştır. Türk milleti, zaferden zafere koşarken yahut imkânsızlıklar yüzünden yaşanan mağlubiyetler sırasında duygularını, heyecanlarını ve coşkunlarını türkülerle dile getirmiştir (Kaya, 1999, s.181). Türk milletinin sözlü belleğinde unutulmayan tarihî olayları esas alan türkülerde savaş, kahramanlık, askerlik, yiğitlik gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Serhat kalelerinden cenk meydanlarına, en metin müdafaalardan en çetin bozgunlara kadar türküler, Türk insanının yanında olmuştur. Türküler, kimi zaman bu olaylar hakkında bize gerçek sayılabilecek bilgiler verirken kimi zaman da bu tarihî olaylar karşısında insanların duygu ve düşüncelerini dile getirmektedir. İlk yakıcıları belirli bir kişi olarak bilinmeyen veya bir âşığın ürünü olan türkülerin ne zaman ortaya çıktıkları her zaman tespit edilemeyebilir ama türkülerdeki bazı tarihî olaylar ve şahsiyetler hakkında bilgi edinmek mümkün olabilir. İlhan Başgöz, asker türkülerinin bir kısmının bize tarihçinin göremediği yerel bilgileri verdiğini söyler. Türkülere yansıyan yerel olayların bir kısmının doğru olabileceğini belirten İlhan Başgöz, bunların doğru olmasa da halkın olaylar karşısındaki duygularını ve düşüncelerini yansıttığı için önemli olduğunu ifade eder (Başgöz, 2008, s.56). Bu yönüyle türküler, tarihçilerin kaynak arayışına da yardımcı olacaktır.

5.2.1.1. Tarihî Olaylar

Millî Türk kültürü varlığının önemli bir tarafını teşkil eden türküler, Türk tarihinde gerçekleşmiş önemli hadiselerle de birebir ilişkilidir. Tarih ve tarihî hadiseler, insan hayatına kimi zaman sevinç kimi zaman da keder vermektedir. Türk insanı tarihî olaylar karşısındaki çeşitli duygu ve düşüncelerini türkülerle dile getirmektedir. Türk milletinin başından geçen savaşlar, barışlar, yenilgiler, seferler, zaferler, fetihler, muharebeler gibi pek çok tarihî olay tüm canlılığıyla türkülerde yaşamakta ve “tarihî belge” özelliği gösteren türküler aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmaktadır. Araştırmamıza dâhil edilen edebiyat ders kitaplarında da “Çıldır Muharebesi, Budin'in kaybedilmesi, Temeşvar Kalesinin düşmesi” gibi önemli tarihî olaylar türkülere yansımıştır. Pertev Naili Boratav, 16. yüzyıl şairlerinden Hayali, Öksüz Âşık; 17. yüzyıl şairlerinden Tamaşvarlı Âşık Hasan, Kâtibi,

Kayıkçı Kul Mustafa, Kuloğlu gibi âşıkların şiirlerinin önemli siyasî ve askerî olayları yansıttıklarını, bir nevi tarih belgesi değeri taşıdıkları için unutulup gitmekten korunduklarını ifade etmektedir (Boratav, 1969, s.33). Bu özelliğiyle türküler tarihe kaynaklık eder. Tarihî süreç içinde gerçekleşen ve toplumu derinden etkileyen sosyal, siyasal, ekonomik ve askerî olaylar tarihle ilgili olan türkülerde yer alır. Zaferlerin sevincini, yenilgilerin hüznünü, haksızlığa karşı maşerî vicdandaki rahatsızlığı, sosyal tenkitleri türkülerde görmek mümkündür.

5.2.1.1.1. Budin'in Kaybı (1686)

Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1526 yılında fethedilen Budin eyaleti, 160 yıllık bir Osmanlı hâkimiyetinden sonra 1686 yılında kaybedilmiştir. Budin'i almak için kutsal ittifak birlikleri 1686 yılında muhasaraya başlamış, şiddetli taarruzlardan sonra 2 Eylül'de yapılan son hücum ile Budin zapt edilmiştir. Bu çarpışmalarda 70 yaşlarındaki Budin Beylerbeyi Abdurrahman Abdi Paşa şehit düşmüştür. Bu yenilgi sonucunda, yaklaşık bir buçuk asırdır Türk yurdu olan Budin, Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Kuşatma sonrasında Budin'deki Fethiye Camii, Büyük Camii, Mustafa Paşa Camii gibi büyük camiiler tahrip edilmiş, Müslüman cemaat ya katliama uğrayarak ya da sürülerek tamamen yok edilmiştir (Dávid, 1992, s.349-350). Bir buçuk asır Osmanlı toprağı olan Budin'in düşmesi, Türk milletini derinden etkilemişti. Budin'in kaybindan duyulan üzüntü ve keder, "Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i" nakaratıyla anılan Budin türküsünde açıkça hissedilmektedir. İki asra yakın Osmanlı hâkimiyetinde kalan Budin'in kaybedilmesinden duyulan ıstırap, acı ve keder, Ignacz Kunos'un "Dört gözüm olsaydı, hepsiyle bakardım; dört kulağım olsaydı, hepsiyle dinlerdim" (Kunos, 1978, s.24-25) diyerek tarif ettiği ve derleyip kültür dünyamıza kazandırdığı Budin türküsünde canlı bir şekilde korunmuştur. Budin türküsü, Hasan Ali Yücel'in "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış" adlı ders kitabı gibi bazı kaynaklarda anonim olarak kayıtlı olsa da kimi araştırmacılar bu türkünün Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede'ye ait olduğunu belirtir (bkz. Makal, 1997, s.26; Saral, 2004). Biz de bu türkünün Budin'in düşmesi üzerine Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede tarafından söylendiğı, zaman içinde türküleşip halkın dilinde yaygınlık kazandığı kanaatindeyiz. Budin türküsü, sadece Türk milletinin ortak geçmişine dair acıları, hüznüleri, kederleri değil, aynı zamanda tarihî bilgileri de ihtiva etmektedir. Budin'in bir

Cuma günü, Nemse/Nemçe (Avusturyalılar) tarafından alındığını bu türküden öğrenmekteyiz.

“Kible tarafından üç top atıldı.

Perşembe günü idi, güneş tutuldu.

Cuma günü idi Bodin alındı,

Aldı Nemse bizim nazlı Bodin’i!..” (Yücel, 1932, s.31)

5.2.1.1.2. Çıldır Savaşı (1578)

Çıldır bölgesi, 16. yüzyılda önemli savaflara sahne olmuş ve bu savaflarda yer alan yeniçeri şairler tarafından şiirlerinde işlenmiştir (Sakaoğlu, 1999). Bunlardan birisi de 9 Ağustos 1578’de gerçekleşen Çıldır Savaşıdır. Safevî Tokmak Han idaresindeki büyük bir kuvvet, Çıldır Gölü’nün kuzeybatısında Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Osmanlı ordusu çok kuvvetliydi ve Hüsrev Paşa, Behram Paşa, Derviş Paşa, Mehmed Paşa gibi cesur kahramanlara sahipti (Nejad, 1986, s.153). İki ordu arasında bir savaş başladı. Safevî ordusu büyük kayıplar vererek mağlup oldu. “Çıldır Meydan Muharebesi” olarak bilinen bu savaş, Osmanlı ordusunun galibiyetiyle sonuçlandı. Böylece Çıldır ve yöresi tamamen Osmanlıların hâkimiyetine geçti. Kimi araştırmacı ve bilim insanları, Hayali’nin bu savaşa katılmış bir ordu şairi vasfı taşıdığını ifade etmektedir (Boratav, 1943, s.92; Kocatürk, 1963, s.31; Başgöz, 1968, s.54; Banarlı, 1983, s.630; Sakaoğlu, 1992, s.285; Sever, 2013, s.209). Fuat Köprülü, elimizde biri aruz ile ikisi hece ile yazılmış üç şiiri bulunan Hayali hakkında elimizde yeterli bilgi olmadığını belirtmekte ve onun Adil Giray Han maiyetinde 1577 İran seferine katıldığını katılmış bir saz şairi olduğunu ifade etmektedir (Köprülü, 2004, s.61-62). İsmail Habip Sevük de, Hayali’nin Çıldır Savaşına katıldığını belirterek, Tokmak Han’ın savaş meydanında beş bin maktul ve beş yüz esir bırakarak çekildiğini, galip gelen Osmanlı ordusunun da çok kayıp verdiğini, bunun üzerine ordunun saz şairi Hayali’nin bütün gün pala salladıktan sonra eline kalemi alıp bu şiirle cengi anlattığını söylemektedir (Sevük, 1943, s.358). Erman Artun, eldeki şiirinden yola çıkarak Hayali’nin 9 Ağustos 1578 tarihinde sonuçlanan Osmanlı-İran savaşına katıldığını söylemekte, şiirdeki ad ve unvanların gerçeğe uygunluğunun bu konudaki görüşleri doğrular nitelikte olduğunu ifade etmektedir (Artun, 2015, s.285). Çıldır Muharebesini anlatan bu şiirden

hareketle Hayali'nin 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir yeniçeri şairi olduğunu söyleyebiliriz:

“Turnam gider olsan bizim ellere

Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin

Karşı geldi kızılbaşın hanları

Çıldır'da da döğüş oldu diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

5.2.1.1.3. Temeşvar Kalesinin Düşmesi (1716)

Erdel üzerine yapılan sefer sırasında fethedilen Temeşvar, yaklaşık 165 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, 57 günlük bir muhasara sonucunda kaybedilmiştir. “Gazi Kale” unvanıyla anılan Temeşvar Kalesi, az sayıda bir kuvvetle gerçekleştirilen kahramanca bir direnişin ardından elden çıkmıştır (Gökpınar, 2019). Yaklaşık iki asır Türk hâkimiyetinde kalan Temeşvar, Budin, Uyvar, Estergon, Belgrat gibi nice önemli merkez, ozanların ve âşıkların şiirlerinde, ağıtlarında, türkülerinde hiçbir zaman unutulmadı. Osmanlı'nın Rumeli'ndeki toprak kaybının acısını yüreğinde hisseden halk şairlerinin başında Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede gelmektedir. Fuat Köprülü, Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede'nin “cengâver bir derviş” olduğunu belirtmekte ve onun hudut harplerinde bulunarak şiirleriyle gazileri ve serhat halkını cesaretlendirdiğini ifade etmektedir (Köprülü, 2004, s.121-122). Tahir Kutsi Makal ise Hasan Dede'nin Anadolu'da yetişip medrese eğitimi gördükten sonra Anadolu ordu birliklerinin çağrılması üzerine Karaman dolaylarından Rumeli'ne geçtiğini, bu gazalarda kahramanlık duygularını deyişleriyle körükleyerek yeniçerilere moral verdiğini ifade etmektedir. Tahir Kutsi Makal, Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede ile Karpuzubüyük Hasan Dede'nin aynı kişiler olduğunu söylemektedir (Makal, 1997, s.11-14). İlhan Başgöz de Hasan Dede'nin ömrünü bostan ekmekle geçirdiğini, karpuz yetiştirdiği için kendisine Karpuzubüyük Hasan Dede lakabı verildiğini belirtmekte ve onun bir Bektaşî şairi olduğunu kaydetmektedir (Başgöz, 1968, s.42). Esmâ Şimşek ise Kırıkkale'deki Hasan Dede ile savaflara katılıp askerlere saziyla sözüyle moral veren Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede'nin aynı kişiler olmadığı, bu şairlerin birbirinden ayrılması gerektiği kanaatindedir (Şimşek, 1996). Pertev Naili Boratav ve Halil Vedat Fıratlı, 1695 yılında Sultan II. Mustafa'nın Gazi Âşık Hasan ile görüşüğünü, onun şiirlerini dinlediğini ve şairi bol para ile tekaüt ettiğini ifade etmektedir

(Boratav & Fıratlı, 1943, s.108). Bu bilgiler ışığında, Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede'nin 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın başı arasında yaşadığını söylemek mümkündür. Temeşvar'ın 1716 yılında Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı düşünülürse, onun vefat tarihinin 18. yüzyılın başlarında olabileceği tahmin edilmektedir. Temeşvar'ın düşmesi, Budin'in kaybedilmesi, Belgrad'ın elden çıkması üzerine büyük bir hüznle söylediği ağıtlar ve türküler yüzyıllar boyunca Türk insanının dilinden düşmemiştir. Temeşvarlı Gazi Âşık Hasan Dede'nin Temeşvar'ın düşmesi sonucunda söylediği “Temeşvar Türküsü” buna güzel bir örnektir. Gazi Âşık Hasan Dede, bu türküsünde kahraman ordunun yöneticileri iğneliyor, taşıyor. Ordunun bakımsızlığını, İstanbul'un ilgisizliğini belirtiyor (Makal, 1975). Askerlerinin hâlimden habersiz olan idareye duyulan kızgınlık, ilenme ve acı, Gazi Âşık Hasan Dede'nin Temeşvar'dan yükselen haykırışına dönüşmüştür:

“Hasan der göklere çıkmıştır ahım,
Hüdam bağışlasın çoktur günahım,
Tamişvar kalasın bil padişahım,
Vermeyiz kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

5.2.1.1.4. İseklibel Cengi (?)

İsmail Habip Sevük'ün “Edebiyat Bilgileri” (1942) adlı ders kitabında “Cenk Türküsü” başlığıyla yer alan bir türkü metninde İseklibel'de yapılan bir aşiret savaşı anlatılmaktadır. Günümüzdeki resmî kayıtlarda “İseklibel” adında bir yer ismini tespit edemedik. Ayrıca araştırmamız sonucunda bu türkünün repertuvara kayıtlı olmadığını öğrendik. Türküde adı geçen İseklibel'in “İsaklı” kelimesi ile “vadi, tepe, yüksek yer, sırt, bayır, yamaç” anlamlarına gelen (Gülensoy, 2007, s.127) “bel” kelimesinden oluştuğu, “İsaklıbel” sözcüğünün türkünün söyleyişinde “İseklibel” olarak ifade edildiği kanaatindeyiz. Akçabel, Kozlubel vb. yer adlarında da bu kullanımı görmekteyiz. Yaptığımız araştırmalar sonucunda İstanbul'dan Azerbaycan'a, Afyonkarahisar'dan Selanik'e pek çok yerde “İsaklı” adında yer adına rastladık. Ancak incelediğimiz türkünün dil ve üslûp özelliklerini, tarihî-sosyokültürel karakteristiğini, duyuş, görüş ve anlatış hususiyetlerini ve anlam dünyasını göz önünde bulundurduğumuzda, Yozgat ili Çekerek ilçesi civarında, “İsaklı” olarak bilinen bir köy adının, türküdeki aşiret cenginin geçtiği yer olabileceğini

düşünmekteyiz. İsaklı Köyü, Çekerek'in güneyinde iki km uzaklıkta kurulmuş, batı ve güney tarafından dağlarla çevrili, doğusu ovalık bir yerleşimdir. Köyün isminin nereden geldiği bilinmemekle birlikte, köyün camiindeki bir kitabede yazan “İshaklı” isminden hareketle bölgeye ilk gelen Türkmen yerleşimlerindeki İshak adlı birinin köye ismini verebileceği düşünülmektedir (Koç, 2003, s.173). Kaynak kişilerden aldığımız bilgiler²⁵²⁶ ve edindiğimiz izlenimler ışığında, İsaklı Köyünün büyük çoğunluğunun yerleşik Türkmenler ve Yörüklerden oluştuğunu, Türkmen aşiretlerinin İsaklı ve çevresinde yaşadığı cenklerin ve göçlerin yöre türkülerinde geçtiğini, bu nedenle söz konusu türkülerde de, Türkmen aşiretlerinin hayatında yaşanmış hadiselerin, kendine özgü ezgi ve terennüm tarzlarıyla ifade edildiğini öğrendik. Köylülerin günümüzde “Köselelikbeli” olarak adlandırdığı bir dağın, “İsaklıbeli” olarak eski bir söyleyişinin olduğu tespit edilmiştir. Söz gelimi, “İsaklıbeli’nden aştım”, “İsaklıbeli’ne vardım” gibi kullanımların hâlâ mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bu da, türküde geçen “İseklibel” sözcüğünün buradan gelebileceği görüşünü güçlendirmektedir. Türkünün ilk dizesine bakıldığında 10’lu hece ölçüsüne sahip olduğu, diğer dizelerin 11’li heceyle söylendiği görülmektedir. Ders kitabında “İseklibel’de savaş kuruldu” olarak geçen ilk dizenin, esasında “İsaklıbeli’nde savaş kuruldu” şeklinde olduğu, türkünün kaynak kişiden derlenme ve yazıya geçirilme aşamasında değişikliğe uğradığı düşüncesindeyiz. Aşiret beylerinin gerek birbiriyle yaptıkları savaşlar gerekse iskâna karşı merkezi otoriteyle olan kavgaları türkölere yansımış; Türkmenlerin mücadelecî karakterleri ve kahramanlık sahneleri türkölere tasvir edilmiştir. İsmail Habip Sevük’ün ders kitabında yer alan aşağıdaki türkü örneği, tamamıyla Türkmen aşiretlerine has bir cenk türküsüdür ve Türkmen yiğitlerinin kendini ifade tarzıdır. Bu türkünün içerik, dil ve üslûp özelliklerinin büyük ölçüde Türkmen aşiretlerinin mertliğinden, savaşçı özelliğinden ve epik tarzından izler taşıdığı görülmektedir. Bir aşiret cengi sahnesinin tasviriyle birlikte karşılaşılan olayın insanlarda bıraktığı etki ve izlenimler, türkünün muhtevasını büyük ölçüde etkilemiş, türküde görüleceği üzere aşiret kavgası veya yurt tutma savaşında düşmana saldıran koç yiğitlerin tablosu çizilmiştir. Dizelerinde bir aşiret veya kahraman adına yer verilmediği için türkü metni pek açıklayıcı sayılmaz. Türkü metni incelendiğinde; Köroğlu, Kozanoğlu ve Dadaloğlu türkülerindeki yiğitlik/kahramanlık duygularının, gerçek hayatın izlerinin, coşkulu ve hareketli söyleyişin türkünün geneliyle örtüştüğü görülür. Bu türküdeki manzara, tarihin tozlu sayfalarında kalmış bir aşiret savaşının millî hafızada canlılığını

²⁵ İ. Canbaş (kişisel iletişim, Mart 15, 2021).

²⁶ B. Koç (kişisel iletişim, Mart 17, 2021).

korumasına imkân vermekte ve destansı üslubuyla insanı heyecanlandıran bir etki yaratmaktadır:

“İseklibel’de savaş kuruldu

Haydin arkadaşlar bugün ün günü

Aç aslanlar bozkurd gibi düzüldü

Seyrediniz aşiretin cengini” (Sevük, 1942, s.210)

Şekil 37. İsaklı köyünün genel görünümü. <https://www.koylerim.com/cekerek-isakli-koyu-resimleri-25929g.htm> sayfasından 10.03.2021 tarihinde erişilmiştir.

5.2.1.1.5. Dönem Eleştirisi (19.Yüzyıl)

Çağından şikâyet etme, dönemin yöneticilerin yakınma âşıklar arasında oldukça yaygın bir konudur. Boşa giden hayat, dönemi ve toplumu kınama, âşıkların şiirlerinde sıklıkla geçmektedir. Dünyanın gidişinden, adaletin bozulmasından ve toplumsal ahlakın çökmesinden şikâyet edilir. Bu çeşit eleştiriler, daha ziyade taşlamalarda görülür. Âşıklar, yaşadıkları devrin ahlaki ve sosyal durumunu, değişmelere karşı halkın gösterdiği olumlu

ve olumsuz tepkileri şiirlerinde işler (Artun, 2015, s.171). Âşık Ruhsati, kendi zamanından şikâyet ettiği şiirinde, adaletin kalmadığından, zulmün arttığından bahsetmiştir. Mehmet Yardımcı, 19. yüzyılın çalkantılı bir döneminde yaşayan Ruhsati'nin, bu şiirle Osmanlı'nın durumunu sergileyen deyişleriyle gelecek kuşaklara bir vesika bıraktığını söyler (Yardımcı, 2007). Edebiyat ders kitabında “türkü” başlığıyla değerlendirilen Ruhsati'nin bu şiirinin, kendi döneminin sosyal, hukuki ve siyasi şartlarını yansıttığı görüşündeyiz:

“Adalet kalmadı hep zulüm doldu.

Geçti şu baharın gülleri soldu,

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, kurt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

5.2.1.2. Tarihî Şahsiyetler

Edebiyat ders kitaplarındaki türkülerde bazı tarihî şahsiyetlerden, yöneticilerden ve devlet adamlarından da bahsedilmektedir. “Tokman Han, Köroğlu, Bolu Beyi, Vezir, Şah, Padişah, Hünkâr” gibi isimler bu tarihî şahsiyetlere birer örnektir. Merdan Güven, türkülerde tarihî şahsiyetlerden bahsedilmesinin, türkünün oluşum zamanı hakkında bazen çok kesin bazen de muhtemel tarihler vermesi açısından büyük önem taşıdığını ifade etmektedir (Güven, 2005, s.244). Türkülerde zikredilen tarihî bilgiler, türkülere tarihî vesika özelliği kazandırmaktadır.

5.2.1.2.1. Bolu Beyi

“Benden Selâm Olsun Bolu Beyine” mısraıyla başlayan türkü, Köroğlu türkülerinde en meşhurdur. Birçok çalışmada bu türküye ve varyantlarına yer verilmiştir. Köroğlu'nun bu türküsünde işlenen konu, Köroğlu'nun Bolu Beyi ile olan savaşıdır. Köroğlu'nun Anadolu sahası anlatmalarında karşımıza çıkan başlıca olay, Köroğlu'nun bir seyis olan babasının Bolu Beyine cılız bir tay getirmesi, Bolu Beyi'nin bu cılız tayı kendine bir hakaret kabul etmesi sonucunda seyisin gözlerine mil çektirmesi, bunun üzerine seyisin oğlu Ruşen Ali'nin (Köroğlu) kır atı yetiştirip onunla birlikte Bolu Beyinden intikam alması ve çok sayıda düşmanla mücadele etmesidir. Bolu Beyi, halka zulmeden zalim bir

bey olarak karşımıza çıkmaktadır. Değerlendirmeye aldığımız 54 adet türkü metninde yer alan üç tane Köroğlu türküsünde Bolu Beyi'nin adı geçmektedir:

“Benden selâm olsun *Bolu Beyine*

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır

Ok gıcırtından kalkan sesinden

Dağlar seda verip seslenmelidir” (Yöntem, 1929, s.304-305)

5.2.1.2.2. Köroğlu

Köroğlu'nun tarihî kişiliği, ne zaman, nerede yaşadığı gibi konularda birbirinden farklı pek çok bilgi bulunmaktadır. Köroğlu hakkında yüzlerce çalışma yapılmasına rağmen tarihî kimliği meselesi hâlâ çözülebilmemiş değildir. Köroğlu bir tarihî şahsiyet midir, bir âşık mıdır, isyanlara katılmış bir celâli midir, bir destan kahramanı mıdır? Kimi araştırmacılara göre Köroğlu, zulme boyun eğmeyen destansı bir kahraman kimi araştırmacılara göre de Celali ayaklanmalarına katılmış bir eşkıya kimilerine göre de sazıyla sözüyle büyük bir âşıktır. Şunu da eklemek gerekir ki, Köroğlu adı, kuvvetin sembolü, bilhassa da ezilenlerin, fakirlerin, mazlumların yanında olan, zalimin zulmüne “dur” diyebilen bir mertliğin timsali olduğu için Adriyatik'ten Çin Seddine kadar bütün Türklük âleminin ortak kahramanları arasında yer almaktadır. Bu bakımdan Türk anlatı geleneği içinde ve yazılı kaynaklarda birbirinden farklı Köroğlu tipleri bulunmaktadır: Destan kahramanı Köroğlu, hikâye kahramanı Köroğlu, masal kahramanı Köroğlu, Âşık Köroğlu... Durum böyle olunca destan kahramanı, hikâye kahramanı, âşık, eşkıya Köroğlu tipleri birbirine karıştırılmış, bir Köroğlu üzerinden mütalaa edilip onun çevresinde açıklamalar yapılmıştır. Örneğin Cahit Öztelli, Celali ayaklanmalarına katılan Köroğlu ile hikâye kahramanı Köroğlu'nun aynı kişiler olduğu görüşündedir (Öztelli, 1984, s.11-12). Köroğlu'nun kimliği konusunda çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ali Berat Alptekin ve Hatice İçel, bir ordu şairi olan ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1585 yılında gerçekleştirdiği İran seferine katılan Âşık Köroğlu ile destan kahramanı Köroğlu'nun farklı şahsiyetler olduğunu belirtmektedir (Alptekin & İçel, 2011). Göladağ Çetindağ Süme ise Köroğlu'nun 16. yüzyılda yaşamış bir halk kahramanı ve şair olduğu, Celali isyanlarına karışmış bir kişi konumunda bulunduğunu belirtmekte, 1580-1585 yıllarına ait mühimme defterlerinde ve diğer resmî belgelerde Köroğlu adının geçmesi ona, tarihte yaşamış bir insan hüviyeti kazandırdığı

görüşündedir. Araştırmacı, Köroğlu'nun tarihî kimliğinin zamanla unutulduğunu, Köroğlu'nun, tamamen bir destan kahramanı olduğunu ifade etmektedir (Çetindağ Süme, 2015). Dursun Yıldırım, mühimme defterlerinde tespit edilen Köroğlu Ruşen ile destan kahramanı Köroğlu'nun farklı şahsiyetler olduğunu belirtmekte, Köroğlu'nun Türk halkının kafasında ve gönlünde eşkıya değil; hakkı, adaleti, cömertliği, yiğitliği temsil eden efsanevi destan kahramanı olduğunu ifade etmektedir (Yıldırım, 1998, s.279). Bazı araştırmacılar Köroğlu anlatmalarının Türkiye sahasında değil, daha eski zamanlarda teşekkül ettiği ve daha sonraki dönemlerde zenginleşip geliştiği görüşündedir. Metin Ekici, Köroğlu'nun Türklerin Batı'ya ilk göçleri döneminde bir uç beyinin veya bir beyin oğlu olarak yaşadığı ve onun maceralarının aynı dönemde anlatılmaya başlandığı görüşündedir (Ekici, 2004 s.99-100). Dolayısıyla halk anlatılarında destan kahramanı, masal kahramanı, efsane kahramanı, hikâye kahramanı olarak görülen Köroğlu dışında, tarihî şahsiyeti olan iki tane Köroğlu vardır: Bunlardan birincisi, Celali isyanlarına iştirak eden, eşkıya özelliğiyle ön plana çıkan Köroğlu'dur. İkincisi Osmanlı ordusuyla Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferine katılan ordu şairi Âşık Köroğlu'dur (Yakıcı, 2007). Pertev Naili Boratav, Köroğlu'nun tarihî şahsiyetini değerlendirdiği bildirisinde, Köroğlu'nun ilk defa Bolu taraflarında zuhur etmiş veya oraya geldikten sonra şöhret kazanmış, sonra Anadolu'nun birçok yerini dolaşmış Celali reisi olduğunu ifade etmektedir. Hikâyenin ise Köroğlu hayattayken veya onun ölümünü müteakip teşekkül etmeye başladığını, hikâyenin meydana gelmesinde hikâyeci-âşıkların etkili olduğunu belirtmektedir (Boratav, 1943). Yine Pertev Naili Boratav, Köroğlu Destanında Celali isyanlarının izlerinin olduğunu, Bolu rivayetinde Celalilerin Köroğlu'nu kendilerinden kabul ettiklerini, Köroğlu'nun tamamen bir Celali tipi arz ettiğini söylemektedir (Boratav, 1984, s.96). Nihad Sami Banarlı, Köroğlu'nun Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferine katılmış, gür sesli bir dağ başı şairi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Köroğlu'nun esasen bir Celali eşkıyası olması ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ordusuna bir dehaletle katılmış olması mümkündür (Banarlı, 1983, s.630). Türk folklorunda Köroğlu üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Süreyya Doğan Günendi ise Köroğlu'nun Anadolu'nun doğu bölgelerinde nam kazanmış ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ordusunda Osmanlı-İran savaşlarına katılmış gür sesli bir ozan olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacıya Celalî uğrusu olan Köroğlu ile Yeniçeri ozanı Köroğlu aynı kişiler olduğu görüşündedir (Doğan Günendi, 1996, s.13). Faruk Sümer ve Nurettin Albayrak, eldeki mevcut kaynaklar ve bunları doğrulayan arşiv belgelerine göre Köroğlu ve arkadaşlarının 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarında

Anadolu’da eşkıyalık etmiş, Celalî sıfatına hak kazanacak kadar devleti uğraştırmış gerçek şahıslar olduğunu, Köroğlu’nun özellikle hikâyelerde ideal bir kahraman olarak yer almasının en önemli sebebinin, Türk halkının sosyal gayri şuurunda yaşayan alp tipinin idealize edildiğini söylemektedirler (Albayrak & Sümer, 2014, s.19). Mustafa Akdağ, “Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası” adlı eserinde ilk tanınmış levent bölükbaşının veya Celali reisinin Bolu ile Gerede arasında, 1581’den itibaren, iki yüz kişilik bir grupla soygunculuğa başlayan “Köroğlu Ruşen” olduğunu ifade etmektedir (Akdağ, 1995, s.298). Yücel Özkaya da “Köroğlu’nun Tarihi Şahsiyeti” başlıklı tebliğinde Bolu Şer’iye sicillerinden hareket ederek Köroğlu’nun Bolu’da Celali isyanları sırasında yaşamış bir Celali reisi olduğunu söylemektedir (Özkaya, 1983). Türk sözlü geleneği içerisinde halk tarafından benimsenen Köroğlu’nun hikâyesinin içinde pek çok türkü örneği bulunmaktadır. Köroğlu hikâyesiyle ilişkili olan türkü örnekleri, türkü repertuvarımızın önemli bir tarafını oluşturmaktadır. Köroğlu türküleri de hikâyesi gibi kahramanlık, cesaret ve mertlik duygularıyla doludur. Köroğlu türkülerine bakıldığında, günümüze kadar söylenegelen ve türkü hafızamıza dâhil olarak repertuvarımızı zenginleştiren çok sayıda Köroğlu türküsü olduğu müşahade edilmektedir. Türk halk hikâyeleri ve halk türküleri arasındaki ilişkiye dair yüksek lisans çalışması hazırlayan Gizem Buse Erdemli, günümüzde türkü repertuvarında yer alan birçok Köroğlu türküsünün, halk hikâyeleri arasında repertuvarda en fazla türküsü bulunan hikâyelerden birisi olduğunu ifade etmektedir (Erdemli, 2019, s.150). Bu açıdan bakıldığında 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinde de “Köroğlu” adına rastlamaktayız. Bu araştırmada, 54 adet türkü metninde bulunan beş tane türküde “Köroğlu” adının geçtiği tespit edilmiştir. Söz konusu türküler şunlardır:

“*Köroğlu* düşer mi yine şanıdan,

Ayırır çoğunu er meydanından.

Kır at köpüğünden, düşman kanından

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır” (Kocatürk, 1955, s.19)

* *

“*Köroğlu* der: Budur derdim,

Sarardı çehre-i zerdim;

Şu benim nihani derdim

Düştü dillere dillere” (İlaydın, 1951, s.126)

* *

“*Köroğlu* söyler ezeli,

Bağlar döküyor gazeli,

Silistre’den güzeli,

Alıp, çekilip gidelim” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

5.2.1.2.3. *Sarı Zeybek*

Zeybek, efenin yardımcısı, onun en çok itimat ettiği ve kendisinden sonra söz sahibi kıldığı kişilere verilen isimdir. Efe, bir yere gittiğinde, çetenin bütün sorumluluğu zeybektedir. Bu kişilerin tarihî gerçekliklerinin yanı sıra sosyal, kültürel ve edebî hayata da yansımaları olmuştur. Bunlardan birisi de Sarı Zeybek’tir. Dâniş Remzi Korok, “Sarı Zeybek” adlı romanının giriş kısmında, Osmanlı Devleti döneminde idaresiz hükümet adamlarına isyan eden mert yürekliğin çok olduğunu, o devrin eşkıya diye tanıttığı bu kahramanların tarihe mal edildiğini, bunlardan birisinin de Sarı Zeybek olduğunu söylemektedir (Korok, 1944, s.1). Hasan Toraganlı ise “Sarı Zeybek” başlıklı makalesinde tarihî kişilik olarak Sarı Zeybek’in Ege’nin ünlü zeybeklerinden birisi olduğunu ifade etmekte, Sarı Zeybek türküsünün de duru, katıksız, ağır başlı ve gereksiz süslemeleri olmayan, yiğit anlatımlı bir hava olduğunu belirtmektedir (Toraganlı, 1975). Mehmet Bayrak ise türkünün farklı bir varyantında geçen “Yurdum için al kanlara boyandım” dizesinden hareketle, türkünün Kurtuluş Savaşı havası içinde söylendiğini ifade etmekte, Sarı Zeybek’in tarihî şahsiyeti hakkında bir bilgi vermemektedir (Bayrak, 1996, s.605). Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e, Kurtuluş Savaşı’nda gösterdiği mert, cesur ve kahraman liderliğinden dolayı “Sarı Zeybek” namı verilmiş, Gazi Mustafa Kemal Atatürk de, Milli Mücadelenin yiğit zeybekleriyle birlikte memleketi istiklaline kavuşturmuştur. Ancak Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e cesareti, kahramanlığı ve liderliği dolayısıyla yakıştırılan “Sarı Zeybek” namı ile türküyeye konu olan “Sarı Zeybek” adlı türkü kahramanı birbirinden farklı şahsiyetlerdir. İncelediğimiz edebiyat ders kitaplarında Sarı Zeybek türküsüne yer verilmiştir. Türkünün bir bölümü şu şekildedir:

“*Sarı Zeybek* şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

5.2.1.2.4. Çullu

İsmail Habip Sevük’ün “Edebiyat Bilgileri” adlı ders kitabında “Çullu’ya söylenen türkü” başlığıyla bir türkü metni yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, türküde bahsedilen kişinin “Çullu” değil, Kayseri ve civarında nam salmış “Çöllo” adında eşkıya bir Afşar kahramanı olduğu tespit edildi. Bazı bilim insanı ve araştırmacılar tarafından Çöllo’nun bir eşkıya olduğu; soygun, haraç ve baskınlarla elde ettiği para ve malları yoksullara dağıttığı; Karârî adlı bir âşığın Çöllo’yu öven bir destan söylediğine dair görüşler ileri sürülmüştür. Hüseyin Cömert, “Germir” adlı kitabında Çöllo’nun bir eşkıya olduğundan, E. Nauman’ın hatıratında da bu ismin geçtiğinden bahsetmektedir. Asıl adı İsmail olan Çöllo, 1857 yılında Kayseri’nin Kadılı Köyünde doğmuştur. Avşar’dır. Özellikle Talas ve civarında şekavet hareketlerinde bulunmuş, kolluk kuvvetleriyle çatışmaya bile girmiştir:

E. Nauman, 1892 tarihinde Germir’de Tillo (Çöllo) isimli bir hırsızın adam soyduğunu ve birçok cinayete karışmış bulunduğunu, önceki bölümlerde sözü edilen hatıratında anlatmaktadır. Pınarbaşı nahiyesi Kadılı Köyü Avşarlarından Çöllo lakaplı ve 1273/1857 doğumlu, asıl adı İsmail olan eşkıya Ankara, Yozgat, Konya, Adana, Halep ve Reisul Ayn gibi yerlerde başına topladığı avenesi ile birlikte şekavette bulunmuş. 1301 yılında adamlarıyla Talas yolunu keserek gelip gidenleri soymuş; ayrıca Talas Çardak Başında çamaşır yıkayan kızların saçlarında bağlı bulunan altınları saçlarıyla beraber keserek almış. Kendisini yakalamak için 400 jandarma peşine düşmüş. Avidik Deresinde girdiği çatışmada Kale Mahallesinden Jandarma Ali’yi bacağından vurmuş. Germir ve Tavlusun’da da çok soygunda bulunmuş. Âşık Kararı’nın Çöllo’yu anlattığı şiirinde “Tavlusun kızları altun takamaz oldular saçına” diye dert yanıyor (Cömert, 2014, s.196-197).

Erhan Çapraz, “Fahri Bilge Defterleri Işığında Kayseri ve Yöresi Halk Şairleri” başlıklı eserinde “Çöllo”nun Avşarlar için “kahraman, yiğit” demek olduğunu belirtmekte ve onun hayatı hakkında çeşitli bilgileri aktarmaktadır. Buna göre küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Çöllo lakaplı İsmail, Halil Paşa Oğlu Seyfali Ağa’nın hizmetinde bulunsa da hırsızlık yaptığı gerekçesiyle onun yanından da kovulmuştur. İlerleyen süreçte, birkaç arkadaşyla birlikte eşkıyalık hareketine girişmiş, soygun yapmaya başlamıştır:

Çöllo, Pınarbaşı kazasının merkez mıntıkasındaki “Kadılı” köyündeki Avşarlardandır. Ala Beğ Oğullarındandır. Asıl adı İsmail’dir. Tahminen 1273 tevellütlüdür. Küçük yaşta babası ve bir vakit sonra anası ölmüş; kendisi yetim kalarak akrabasından “Toklar” nahiyesinin “Melek Viran” köyünde Halil Paşa Oğlu Seyfali Ağa’nın yanına götürülmüş; orada uzun müddet hizmetkâr vazifesinde kalmıştı. Kendisi bu hizmetkârlığı esnasında bir gün aynı köy halkından birinin bir koyununu çalmış sonra bu hırsızlığını Ağa duyunca kendisine kuvvetlice dayak atarak kapısından kovmuş. İsmail, Seyfali Ağa’nın yanından kovulunca birkaç sene şurada

burada dolaşmağa ve ara sıra bazı kimselerin hizmetlerinde bulunsa da bazen de hırsızlıkla vakit geçirmeğe başlamış. Nihayet birkaç arkadaş da peydâ ederek tam manasıyla şekâvete sülûk etmiş; öteden beri de yol kesmeğe ve gelip geçen zengin gördüklerini soymağa başlamıştır (Çapraz, 2008, s.145-146).

Ahmet Z. Özdemir, “Öyküleriyle Ağıtlar” adlı çalışmasının “Eşkîyalıkta Ölenlerin Ağıtları” başlıklı bölümünde Çöllo’nun biyografisi ile ilgili tarihî bilgiler vermiş, “Çöllo’nun ağıtı ve destanı” başlığıyla çalışmasına aldığı şiiri anonim olarak değerlendirmiştir. Araştırmacı, Çöllo’nun yaklaşık 20 yıl eşkıyalık yaptığından bahsetmekte, eşkıyalık faaliyetleri sonucunda elde ettiği mal ve paraları fakirlere dağıttığını, Kayseri’den Ankara’ya giden bir posta arabasını soyması üzerine padişahın emriyle Tomarza civarında öldürüldüğünü söylemektedir:

Halk arasında Cello ya da Çello diye söylenirse de, daha çok Çöllo biçimi yaygındır. Çöllo kimilerine göre Sarız’ın İncedere köyünden, kimilerine göre de Pınarbaşı’nın Kadılı köyünden olup asıl adı İsmail’dir. Çöllo genç yaşta bir ağanın yanında, çobanlık yapıyor fakat ağa ücretini vermeyince eşeğini satıp bir toplu tabanca alıyor. Bundan sonra da eşkıyalığa başlıyor. Çöllo’nun eşkıyalığı yirmi yıl kadar sürer. Bir süre içerisinde Kayseri ve çevresindeki zenginleri soyar. Elde ettiği malları ve paraları yoksullara dağıtır. Böylece halk arasında saygınlığı artar. Özellikle Kayseri ve Talas’ta oturan Ermeni ve Rum ailelerin takılarını alır, bu arada Kayseri zenginlerinin de takılarını almaya kalkınca, Kayserili zenginler onu hükümete şikâyet eder. Takibe çıkan jandarmalar Çöllo’yu yakalayamazlar. O sırada Kayseri, Ankara iline bağlı bir sancak merkezidir. Çöllo bir gün arkadaşı Gücük Hasan’la birlikte Kayseri’den Ankara’ya gitmekte olan posta arabasını Boğazköy çıkışında soyar. Bunu İstanbul’daki padişah duyunca çok kızar ve Çöllo’nun üzerine sivil giyimli zabıtlar (subaylar) gönderir. Bu zabıtlardan biri Çöllo’yu Tomarza civarında vurur, öldürür (Özdemir, 1994, s.197).

Defterlerinde, Kayseri ve civarında yetişmiş büyük çoğunluğu Afşar aşiretine mensup olan halk şairlerinin hayat hikâyeleri ve eserlerinden örneklere yer veren Fahri Bilge, bir defterinde Karârî’ye ait bir destana da yer vermiştir. Fahri Bilge’nin verdiği bilgilere göre 20. asırda yaşamış olan Karârî, Kayseri’nin Tabaklar Önü Mahallesinden ümmî bir âşıktır (Çapraz, 2008, s.93). İsmail Habip Sevük’ün ders kitabında yer alan türkû metninin, Karârî’nin Çöllo’ya söylediği destanın bir çeşitlemesi olduğu, burada metnin “türkü” olarak değerlendirildiği, “Çöllo” adının “Çullu” olarak verildiği ve herhangi bir mahlas kullanılmadan kaydedildiği tespit edilmiştir. Fahri Bilge’nin defterinde bulunan Karârî’nin destan metni toplamda 16 dörtlükten oluşmaktayken, İsmail Habip Sevük’ün ders kitabında yer alan türkû metni sadece üç dörtlükten müteşekkildir:

Türkû metnindeki 1. Dörtlük:

Bin beş yüz adama nişana durdun

Er oğlu erlerin belini kırdın

Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun

Ne kadar titrettin her yanı Çullu

Karârî’nin destanındaki 15. Dörtlük:

Martin dürbün ile nişana vurduñ

Er oğlu erlerin belini kırdıñ

/.../

/.../

* *

Türkü metnindeki 2. Dörtlük:

Elifi okursan anlarsın beyi

Kapunda durursan olursun eyi

Türkistanda bir yiğit türedi deyi

Gulguleye verdin cihanı Çullu

Karârî'nin destanındaki 17. Dörtlük:

‘Elif’i okuyan fehm eder ‘be’yi

Önde durursañ olursan iyi

Bu türkü bir yiğit türesin deyi

Karârî Baba’nın destanı Çöllo

* *

Türkü metnindeki 3. Dörtlük:

Aynalı martinden her yanı görün

Yiğitler içinde koç gibi yürün

Züğürtten alır da zengine verün

Sen hırsız değilsin mal Hanı Çullu

Karârî'nin destanındaki 13. Dörtlük:

Avıdik deresinde gavga kurulur

Martini, dürbünü her yeri görür

Varlıdan alır da yoksula verir

Sen eşkıya değil mal ganî Çöllo

(Sevük, 1942, s.210-211)

(Çapraz, 2008, s.148)

Fahri Bilge’nin Millî Kütüphanede “Yz FB 426” numarasıyla kayıtlı defterindeki Karârî’nin Çöllo destanı ile İsmail Habip Sevük’ün edebiyat ders kitabında geçen türkü metni aynı değildir. Karârî’nin Çöllo destanı toplamda 16 dörtlükten oluşmaktayken, İsmail Habip Sevük’ün türkü metni 3 dörtlükten meydana gelmektedir. Ders kitabındaki bu türkü metninin, Karârî’nin Çöllo destanın çeşitli dizelerinden oluştuğu, Çöllo’nun Çullu namıyla geçtiği görülmektedir. Karârî’nin 15. dörtlüğündeki “Martin dürbün ile nişana vurduñ/ Er oğlu erlerin belini kırdıñ” dizeleri, İsmail Habip Sevük’ün türkü metnine “Bin beş yüz adama nişana durdun/ Er oğlu erlerin belini kırdın” şeklinde geçmiştir. Destan metnindeki son iki dize ise belli değil. Karârî’nin destanındaki 17. dörtlükte “Karârî Baba” olarak mahlas geçmekteyken, İsmail Habip Sevük’ün ders kitabındaki türkü metninde mahlas yoktur. Destanın aynı dörtlüğünde, “Bu türkü bir yiğit türesin deyi” dizesi, türkü metninde “Türkistanda bir yiğit türedi deyi” olarak yer almaktadır. Karârî’nin 13. dörtlüğünde “Varlıdan alır da yoksula verir/ Sen eşkıya değil mal ganî Çöllo” olarak geçerken, aynı dizeler türkü metninde “Züğürtten alır da zengine verün/ Sen hırsız değilsin mal Hanı Çullu” şeklindedir. Türkü metnindeki bu dizeler anlam olarak yanlıştır. Çöllo, özellikle Rum ve Ermeni zenginlerini soyarak, çeşitli bölgelerde eşkıyalık yaparak elde ettiği mal ve paraların çoğunu yoksullara ve köylülere dağıttığı bilinmektedir. Mehmet

Bayrak, Çöllo'nun yöredeki en yaygın özelliğinin, zengin Kayseri esnafından aldığı kumaşları, silahıyla ölçerek yoksul halka dağıttığını, “Zenginden alır da züğürde verir/Fukara babası sen misin Çöllo” sözlerinin buradan kaynaklandığını ifade etmektedir (Bayrak, 1996, s. 461). Dolayısıyla türkü metninde fakirden alıp zengine veren eşkıya tipinin, Çöllo'nun hayat hikâyesi ile ters olduğu görüşündeyiz. Türkü metni, eksiklikler ve aksaklıklar olmasına rağmen destan metniyle benzerlik göstermektedir.

5.2.1.2.5. Şah, Hünkâr, Padişah

Hasan Ali Yücel'in “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış” adlı ders kitabında Gazi Âşık Hasan Dede'nin “Temeşvar türküsü” yer almaktadır. İsmail Habip Sevük bu türküde doğrudan doğruya padişaha karşı bir tariz yapıldığını belirtir (Sevük, 1942, s.245). “Hudut harplerinde bulunup şiirleriyle gazileri ve serhat halkını teşci eden” (Köprülü, 2004, s.121-122) Gazi Âşık Hasan Dede, bu türküsünde merkezî idareye sarıh bir şekilde sitem etmektedir ve üç ayrı dörtlükte “şah/hünkâr/padişah” unvanlarıyla andığı Osmanlı Sultanına vatan toprağını son kanına kadar savunup teslim etmeyeceklerini belirtmektedir:

“Kimi şehit oldu, kimi giriftar

Kâfirin elinde inleriz zar zar,

İstergonla Bodin, İygir, Oyuvar

Ele girmez *şahım* yorulmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“Ne çeker kulların serhad elinde

Bilinmez *hünkârım* görülmeyince.

Bunca memleketin kâfir elinde

Kaldı, inanmadın ayrılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“Hasan der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil *padişahım*,

Vermeyiz kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

5.2.1.2.6. Tokmak Han

1578 senesinde Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığında ilerleyen Osmanlı ordusu, Çıldır bölgesinde, Erivan ve Nahcivan hükümdarı Tokmak Han komutasındaki Safevi ordusunu binlerce kayıp verdirerek mağlup etmiştir. Ordusu yenilen Tokmak Han ise askerlerini kurtaramayıp kaçmayı yeğlemiştir (Nejad, 1986, s.153). Çıldır Savaşıyla Gürcistan'ı alan Osmanlı ordusu, Safevilerin bölgedeki askerî direncini ve idarî gücünü büyük ölçüde kırmıştır. Hayali'nin türküsünde de Tokmak Han'ın savaştan kaçışı tasvir edilmiştir:

“İki alay bir araya gelince

Ara yere Çarhacılar girince

Beş bin beş yüz belli atlı dolunca

Tokmak Han da kaçtı diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

5.2.1.2.7. Vezir

Hayali'nin 1578'de gerçekleşen Çıldır Meydan Muharebesi için söylediği şiirde “Vezir” unvanı geçmektedir. Vezir, Osmanlı Devletinde askerî ve idari salahiyeti olan en yüksek derecedeki devlet memurudur. Şairin burada bahsettiği vezir, Lala Mustafa Paşa'dır. Vezir Lala Mustafa Paşa, Şirvan'a doğru ilerlerken Gürcü Beylerinin elinden Ardahan Kalesini almıştır (Boratav & Fıratlı, 1943, s.92). Lala Mustafa Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu, Deveboynu, Hasan Kalesi, Çoban Köprüsü, Kanlıdağ ve Soğanlı Derbendini geçerek 5 Ağustos'ta Ardahan'a varmıştır. Bu esnada, Tokmak Han idaresinde 30 bin kişilik Safevi ordusu harekete geçmiş, bu haber üzerine Osmanlı ordusu 8 Ağustos'ta Ardahan'dan Çıldır'a gelmiştir. Burada yapılan muharebede Tokmak Han idaresindeki Safevi ordusu mağlup edilmiştir (İnbaşı, 2006). Dolayısıyla Hayali'nin “Ardahan'dan göçtü” diyerek bahsettiği vezir, Sultan III. Murat döneminin devlet adamı olan Lala Mustafa Paşa'dır ve onun Ardahan'dan kalkıp Çıldır'a doğru ilerlediği anlatılmaktadır. Şair, Safevî kuvvetlerini “Kızılbaş'ın hanları”²⁷ olarak adlandırmıştır:

²⁷ Tufan Gündüz, Kızılbaş tabirinin Safevîye tarikatının bir mensubu anlamında ilk defa Şeyh Haydar zamanında dile getirildiğini ifade etmektedir. Onun kendi müritlerini diğer tarikatların müritlerin ayırmak gayesiyle tarikatın mensuplarına on iki dilimli kırmızı renkli başlık giymelerini istediğini, bu başlığın

“Turnam gider olsan bizim ellere

Vezir Ardahan’dan göçtü diyesin

Karşı geldi kızılbaşın hanları

Çıldır’da da döğüş oldu diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

5.2.2. Coğrafi İçerikleriyle Türkü Metinleri

Türkülerde dağ, yayla, ova, orman, köy, deniz, ırmak, nehir gibi pek çok coğrafi unsur bulunmaktadır. Türkülerde coğrafya; ağacından çiçeğine, hayvanlarından mevsimlerine kadar türkülerde geçer. Coğrafi unsurlar, kimi zaman sevgilinin güzelliklerini ifade etmede müessir bir vasıta olmuş kimi zaman da gerçek anlamlarıyla türkülerini süslemiştir. Türkülerdeki coğrafya; göl, deniz, ırmak, dağ, gül, lâle vd. gerçekçi renklerle tasvir edilir. Gerçek hayatın içinden doğan türkülerde sıklıkla dağ, yayla, ova gibi coğrafi unsurların kullanılması doğaldır. Çünkü türküler, belirli bir bölgede yaratılmış, o bölgenin coğrafi dokusunu ve fiziki karakterini muhtevasında göstermiştir. Yeryüzü ile insan arasındaki etkileşim, türkülerde yansımıştır. İnsanoğlu, tarihsel süreçte içinde birbirinden farklı bölgelerde yaşamakla kalmamış, bu coğrafyalarda hayat tarzlarını oluşturmuşlar, yaşadıkları doğal çevrelere kültürel olarak da uyum sağlamışlardır. Bir taraftan belirli bir coğrafyada yaşayan insanlar, o bölgenin fiziki özelliklerinden etkilenerek şahsiyet kazanır diğer taraftan da bir coğrafi mekânın değer ve anlamı, insanların duygu ve düşünce dünyasında “kültürel bağlılık” ile gelişir. Ünal İmîk, türkülerde coğrafi terimlerin sık sık ve geniş yer bulduğunu belirtmekte ve bu terimlerin birçoğunun insan ruhuyla bütünleşerek duygusal anlamlar kazandığını ifade etmektedir (İmîk, 2020, s.55). Türk insanı doğayla iç içe yaşamış, onu hiçbir zaman kendinden ayrı görmemiş ve tabiatı insan gibi canlı bir unsur saymıştır. Tabiat unsurlarıyla yeri gelince dertleşmiş, sırlarını paylaşmış yeri gelince de onlara sitem etmiştir. Örneğin, coğrafi bir terim olan “dağ” kavramı, halk türkülerinde çok önemli bir semboldür. Bazen dert ortağı dost bazen yol vermeyen engel bazen zorlu ayrılıkları temsil etmiştir. Türkülerin anlattığı olaylar, Türk milletinin yaşadığı coğrafyaya bağlılığını, tabiata bakış açısını, coğrafi unsurlarla ilişkisini yansıtmaktadır. Bu sebeptendir ki dağlar, ovalar, çiçekler, mevsimler gibi coğrafi unsurlar türkü metinleri içinde sıkça yer

zamanla yayılması sonucunda Safevîye tarikatının mensuplarının Kızılbaş diye anılmaya başladığını belirtir (Gündüz, 2015, s.9). Kızılbaşların tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz, 2015.

almaktadır. Bu bölümde edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin coğrafi içerikleri çeşitli başlıklar altında verilmektedir:

5.2.2.1. *Bağ-Bahçe*

Halk türkülerinde bağ ve bahçelerden sıklıkla zikredilmektedir. Bağ ve bahçe sözcükleri kimi zaman tek başlarına kullanıldığı gibi kimi zaman da birlikte ifade edilmektedir. Sesinin güzelliğiyle tanınmış kuşlardan biri olan “bülbul” ve aşkın sembolü olan “gül”, türkülerde bahçeyle birlikte en sık geçen kavramlardır. Dolayısıyla türkülerde “bağ-bahçe” gül-bülbul ilişkisinin mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Gül, sevgiliyi; bülbul ise âşığı temsil eder. Bahçedeki bülbul, bazen gülle bazen de tek başına yer almaktadır. Bülbulün en belirgin özelliği güzel sesidir, yani tatlı dilli olmasıdır. Genellikle âşık erkeği sembolize eden bülbul kimi zaman da “tatlı dilli” olması vasfıyla kadını temsil edebilmektedir. Bazen bülbul ötmeyince güller de bitmez. Bahçeler viran kalır. Çünkü bahçeleri güzelleştiren, gülleri açtıran bülbulün ötüşüdür. Bu konuyla ilgili örnekler, türkü dağarcığımızda oldukça fazladır:

“Eğin dağlarında güller bitmiyor

Viran *bahçelerde* bülbul ötmüyor

Yârımın sevdası serden gitmiyor

Gel ağam gel ağam gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Odasında tütün tütmez;

Bahçesinde bülbul ötmez.

Uyan Hacı Beyim uyan:

Gelen gelin geri gitmez” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“Bülbulün yatağı *bahçeler bağlar*

Garibin yatağı kahveler hanlar

Gurbet elde ölem sana kim ağlar.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

Türkülerde her meyvenin, hayvanın, rengin ve kavramın kendine özgü, sembolik bir anlamı vardır. Bağ ve bahçe, kimi türkülerde ağaçların, çiçeklerin, meyvelerin yetiştirildiği doğal bir mekân olarak tasvir edilirken kimi türkülerde de sevgilinin bulunduğu yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Emrah’ın türküsünde, “Bağçenizde nar ağacı” ifadesi sevgili ile ona duyulan aşkın bir örneğidir. Gülay Mirzaoğlu’nun belirttiği gibi Türk kültüründe nar meyvesine kutsiyet atfedilmiştir. Anadolu’da evliliklerin bereketli ve devamlı olması için yeni gelinlerin evine nar serpilmektedir. Bu sembolik bakış açısı halk türkülerine de yansımıştır. Genellikle nar aşkı, sevgiyi, sevgiliyi ifade etmede kullanılan bir meyve olmuştur (Mirzaoğlu, 2005). Aşağıdaki türküde sevgili, âşık tarafından bahçenin içindeki nar ağacı olarak algılanmış, bu bağlamda “nar ağacı” ile imgelenen kadın; aşkı, güzelliği ve sevgiyi temsil etmiştir:

“Bağçenizde nar ağacı

Kimi tatlı kimi acı

Gönüldeki dert ilâcı

Ya bulunur ya bulunmaz” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

Köroğlu’nun sadık arkadaşı Kır ata seslendiği aşağıdaki türküsünde, bağlarda kuruyan yaprakların dökülmesinden bahsedilmektedir.

“Köroğlu söyler ezeli,

Bağlar döküyor gazeli,

Silistre’den güzeli,

Alıp, çekilip gidelim” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96) ,

5.2.2.2. Çöl

Çöl, türkülerde çoğunlukla duygusal durumu tasvir amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla kullanıldığında çoğu kez yalnız ve çaresiz kalan kişinin ruh hâlini sembolize etmektedir. Kişi, içinde bulunduğu yere yabancı kalmış veya savunmasız duruma düşmüştür. Bu benzetme, çöl motifi ile verilir:

“Yeşil kurbağalar öter göllerde

Kırıldı kanadım kaldım *çöllerde*

Anasız babasız gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım kimler ağlasın

Şu mamzun gönlümü kimler eğlesin” (Kurtsal, 1949, s.99)

5.2.2.3. Dağ

Türk kültüründe dağın çok önemli bir yeri vardır. Dağ kültü, Türkler arasında çok eski çağlardan itibaren kabul gören ve edebî mahsullerinde yer alan mitolojik unsurlarından biri olarak bilinmektedir. Dağlar, Türklerin İslamiyet öncesi inanç sistemlerinde bir tabiat kültü olmasının ötesinde kutsiyet arz eden mekânlardır. Altaylılara göre dünyanın yaratılışından sonra ilk insan, ağzındaki toprağı tükürünce bundan dağlar meydana gelmiştir (Uraz, 1994, s.172-173). Eski Türklerde kutsal dağların yeryüzünün merkezinde yer aldığına ve dünyanın eksenini oluşturduğuna inanılıyordu. Ötüken dağları gibi kutsal olarak tanınmış çeşitli dağlar vardı ve Türkler buraları hep devlet merkezi yapıyorlardı (Çoruhlu, 1999, s.33). Dağlar; yükseklikleri, yücelikleri, heybetleri sebebiyle atlı-göçebe Türk hayatının mistik ve kutsal meskenleri olmuştur. Gök Tanrı inancıyla dağ kültürünün birbiriyle yakın ilişkisi bulunduğu muhakkaktır. Eski Türkler dağların Tanrı makamı olduğuna inanmışlar, yüksek dağ tepelerinin göklere yakın olması ve uzaklardan mavi renkte görünmesi sebebiyle onlara kutsiyet atfetmişlerdir (İnan, 1986, s.49). Bu sebeptendir ki Orta Asya’da eski Türklerin çeşitli tören ve ayinleri yüksek dağların tepelerinde yapılmış, Gök Tanrı’ya kurbanlar yine buralardan takdim edilmiş, ruhların buradan Tanrı’ya ulaştığına inanılmış, yemin kutsalları arasında dağlar da sayılmıştır. Gülay Mirzaoğlu, Türklerin bu ayinlere “tengere tayıg” (tanrı-gök kurbanı) adını verdiklerini söylemektedir (Mirzaoğlu, 2015, s.162). Bugün dâhi Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasındaki bazı bölgelerde insanlar, dağları Tanrı’ya en yakın mekânlar olarak tasarladıkları için kurbanlarını dağ başında kesmektedir (Bayat, 2006). Türk insanı ile dağlar arasında farklı bir iletişim dili vardır. Türklerin kadim tarihinden beri yüceliğin, büyüklüğün sembolü olarak görülmesi; heybeti, azameti ve yüksekliğiyle Türk insanının duygu ve düşünce dünyasını etkilemiştir. Sağlamlığın, kuvvetin, ihtişamın, güvenin sembolü olan dağlar bu yönleriyle birçok türküyeye, şiire, sanat eserine konu olmuş, Türk kültürü içinde bir benzetme unsuru olarak

önemli metafor, motif ve semboller içinde yer almıştır. Türk kültürünün önemli bir hazinesi olan türkülerde dağlar sembolik anlamda birçok nitelikte karşımıza çıkar. Türk insanı kimi zaman dağları dost gibi görüp onlarla dertleşmiş, sırrını paylaşmış, onların engin heybetine sığınmış kimi zaman yârine kavuşturmadığı, yolunu kestiği için dağlara sitem etmiş, onlardan medet beklemiştir. Dolayısıyla dağ, pek çok türküde coğrafi bir mekân olmaktan ziyade sığınılan, dertleşilen, konuşulan adeta insan gibi duygulu, canlı ve ferasetli varlıklardır.

Dağlar genellikle engel olarak görülse de kimi zaman dağlar, sığınılan ve güvenilen yerler olarak kabul edilmiştir. Bu duruma örnek teşkil eden yüzlerce türkü, halk hikâyesi bulunmakla beraber dağların müşkül durumda kalan insanları bağrına bastığı, onlarda zor zamanlarında ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda “dağa yaslanmak” gibi kalıplaşmış bir ifade, dağların sığınılan ve güvenilen yerler olma vasfını göstermektedir. Dağlara sığınmanın, güvenmenin en güzel örneklerini kahramanlık türküleri ve hikâyelerinde görmekteyiz. Dadaoğlu padişahın fermanına karşı dağlara sığınmış, Köroğlu Bolu Beyi’nin haksızlık ve zulmüne dağlara yaslanarak karşı çıkmış, Sarı Zeybek’in şanı dağlardan yayılmıştır:

“Benden selâm olsun Bolu Beyine

Çıkıp şu *dağlara* yaslanmalıdır

Ok gıcırtından kalkan sesinden

Dağlar seda verip seslenmelidir” (Yöntem, 1929, s.304-305)

* *

“Sarı Zeybek şu *dağlara* yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

Türkülerde sıklıkla karşılaşılan durumlardan birisi de dağların yücelikleriyle tasvir edilmesidir. Türkü dağarcığımızda bununla ilgili yüzlerce örnek bulmak mümkündür. En sarih özelliği heybet ve ihtişam olan dağlar, gururlu duruşları ve görkemli manzaralarıyla türkü metinleri içinde “yüce, ulu, yüksek” gibi sıfatlarla betimlenmişlerdir. Dağların yüce

ve kutsal bir varlık olarak kavranmasının sonucu olarak pek çok türkye “yüce daē” veya “ulu daē” gibi ifadelerle başlanmaktadır (Gökşen & Gökşen, 2016). Deēerlendirmeye aldığımız türk metinlerinden aşıağıdaki örnekte daēların yceliēine atıf yapılmaktadır:

“Yüce daē başında koyun, kurt olur.

Anam, hasretliēin bana dert olur.

Dolanıp fırlanıp gelene kadar,

Mezarlık topraēı sana yurt olur” (İlaydın, 1951, s.76)

F. Gülay Mirzaoēlu, eski Şaman duasından bugünkü türklere baktığımızda, dikkat çekici benzerlikler bulunduēunu ifade etmektedir. Araştırmacıya göre daēlar, türküleri söylemek için adeta ilham kaynaēıdır (Mirzaoēlu, 2005). Bazı türkülerde daēlar yüce bir varlık olarak idrak edilmekle kalmayıp onlarla konuşulur, dertleşilir veya daēlar tıpkı insan gibi görülür. Bunun sonucunda insanlar acılarını, kederlerini, sıkıntılarını, hasretlerini daēlara söylemiş, onlarla sohbet etmişlerdir. Daēlar genellikle ayrılıēın sembolü olmuştur. Kimisi gurbete giden eşinin kimisi sılada kalan sevdiēinin ardında daēları görür, onları engel olarak kabul eder. Daēların en belirgin vasıflarından birisi de dumanlı olmalarıdır. Aşıağıdaki dörtlüklerde daēların dumanlı olması olumsuzluēun ifadesi veya kötü bir şeyler olacaēının habercisidir:

“Erzurum daēları duman, dildedir.

Başım yastıkdadır, gözüm yoldadır.

Aslı hayın yâdır, adam aldadır

Gelme ecel, gelme,  gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

* *

“Eēin daēlarında gller bitmiyor

Viran bahçelerde bülbül tmyor

Yârımın sevdası serden gitmiyor

Gel aēam gel aēam gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“*Dağları* duman bürüdü ağyar seçilmez

Avcı yolda tuzak kurmuş yâra geçilmez

Vefasızın meclisinde bâde içilmez

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

Türkülerde çoğu tabiat unsurlarına olduğu gibi dağlara da yeni anlamlar yüklenmiştir. Türk insanının tabiata bakışı, kendi dünya görüşüne uygun olarak yeni bir anlam kazanır. Türk insanı, duygu ve düşünce dünyasını ifade etmek için diğer tabiat unsurlarından olduğu gibi dağlardan da faydalanır. Türk insanında dağlar insani duyguları temsil eder, bu his ve fikirlerle ilgili anlamlar yüklenir. Dağların insan gibi algılanmasının bir sonucu olarak kimi insani nitelikler ve özellikler dağlara verilmiştir. Dağlar, türkülerde kişileştirilir. Kimi zaman dağlarla dertleşilir, konuşulur, sohbet edilir kimi zaman da onlara kızılır, sitem edilir. Aşağıdaki türkü bu duruma örnek teşkil etmekte ve âşık, sevgilisinden ayrılığın acısını türkülerle paylaşmaktadır:

“Ben bu *dağdan* geldim geçtim

Buz bulanık suyun içtim

Ben yârımden ayrı düştüm

Gördünüz mü bakan *dağlar*

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar” (Banarlı, 1942, s.72-73)

Dağlar kimi zaman bir doğa unsuru olarak türkülerde yer almış kimi zaman da türkü sözleri arasında bir ahenk sağlamaları amacıyla kullanılmıştır (Memiş, 2020, s.43). Aşağıdaki türkü örneklerinde tekrar edilen “dağlar” ifadesi ahenk oluşturma işlevi göstermektedir:

“*Dağlar, dağlar, viran dağlar,*

Yüzüm gülse kalbim ağlar...

Yüreğime kanlar damlar

Bir olaydı, bir olaydı,

Ne olur, benim olaydı...” (İlaydın, 1951, s.81-82)

* *

“Bizim yerde garbi esti,

Bulamadık nazlı dostu,

Akşam oldu geldi bastı,

Misafir almaz mı dağlar?

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar” (Nisari, 1954, s.80-81)

5.2.2.4. Dere

Genellikle kış aylarında coşkun akan akarsular olarak tanımlayabileceğimiz dereler, türkülerimizde önemli bir yer edinmiştir. Dereler, kimi zaman kavuşamayan âşıkların gözyaşları olup akmış kimi zaman genç sevgililerin buluştuğu yer olmuş kimi zaman da büyük aşklar karşısında kurumuştur. Değerlendirmeye aldığımız Ziya Paşa’nın türkü metninde âşığın sevgilisini düşünmesi veya başkalarından sakınması ile kuzunun sürüye girmesi arasında bir bağ kurulmuştur. Akşam yaklaşırken dere kenarında kaval çalan çoban, kuzusunu kurdun kapmasını istemez ve onu sürüye girmesi için uyarır:

“Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban *dere*den

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

Turna motifi türkülerde sıklıkla görülmektedir. Özellikle turnaların haber götürme ve haber getirme özellikleri üzerinde durulmuştur. Gurbette kalan, sıla hasreti çeken veya derdini paylaşmak isteyen kişiler turnalarla hasbihal etmiştir. Âşık, sevdiğine turnalar aracılığıyla haber gönderir, yine sevdiğinin güzel haberlerini turnalar ile alır. Bu sebeple turnaların bir an önce sevdiğine haber ulaştırmasını ister. Dolayısıyla avcılar gibi kara kışın soğuğu da

turnalar için tehlikelidir. Aşağıdaki türküde turnalarla söyleşen bir kişi “İnme turnam inme yolda kış olur/Bastığın dereler donar taş olur” dedikten sonra “Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur” diyerek onun ümidini diri tutmaya çalışır. Çünkü âşık hasretin vuslatla, ayrılığın kavuşmayla biteceği konusunda umutludur. Aslında buradaki âşığın kendi kaderini turnalar üzerinden anlatması dikkat çekicidir:

“İnme turnam inme yolda kış olur

Bastığın *dereler* donar taş olur

Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

5.2.2.5. Derya-Deniz

Türkülerde, Anadolu’nun coğrafi yapısını ve beşerî karakterini özellikle de fizyografik unsurların yoğun bir şekilde yer aldığı görülür. “Deniz” sözcüğünün karşılığı olarak Farsça kökenli “derya” kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Coğrafi bir terim olan “deniz/derya” kelimesi de türkülerimizde sıklıkla geçmektedir. Deniz kelimesinin sözlük anlamı “Yer kabuğunun çukur bölümlerini kapsayan, birbiriyle bağlantılı tuzlu su kütlesi” olarak geçmektedir (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.555). Bu kavram bazı türkülerde mecazi anlamda kullanılmaktadır. Söz gelimi, Emrah adına kayıtlı olan aşağıdaki türküde ise gurbete çıkan bir insanın ayrılık psikolojisini tasvir etmek için kullanılmıştır. Bir balık nasıl denizlerde olursa âşığın da sevgilisinin yanında olması gerekir. Âşık gurbete giderken belirli tedirginlikler, korkular ve kaygılar yaşar. Gurbete çıkan kişi, garipliğin ve yalnızlığın acısını çekmek zorundadır. Bu duyguları en iyi işleyen şiiirlerden birisi aşağıdaki dörtlükte verilmiştir:

“*Deryalarda* olur bahri

Doldur da ver içem zehri

Sunam gurbet elin kahrı

Ya çekilir ya çekilmez” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

5.2.2.6. Dünya-Cihan

Türkülerde “dünya” sözcüğü felek, kader, zaman, âlem gibi kavramlarla karşılanmıştır. Şimdi kısaca “dünya” kelimesinin türkülerdeki anlamları üzerinde duralım. Hayatın dün, bugün ve yarını hakkındaki kanaatlerinin ifade edildiği kimi türkülerde “dünya” kavramının zamanla ilişkisi kurulmuştur. Aşağıda verilen Ruhsatî’nin türkü örneğinde de zamandan şikâyet edilmektedir. Halk şairi, bozulan adalet düzeninden, değişen toplumsal ilişkilerden ve zulmün artmasından şikâyet etmektedir:

“Adalet kalmadı hep zulüm doldu.

Geçti şu baharın gülleri soldu,

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, kurt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

Türkülerde dünyaya karşı bir sitem, bir isyan vardır. Kimi zaman dünya yalancılıkla suçlanmış kimi zaman da feleğin acımasızlığından şikâyet edilmiştir.

“Ayvalığın yazı böyle;

Bu senenin güzü böyle;

Kör olası yalan *dünya*?

Melûl koydun bizi böyle...” (Tanlı, 1947, s.62-63)

“Dünya” kelimesinin yerine zaman zaman “cihan” sözcüğü de kullanılmıştır. “Cihan” kelimesi dünya, âlem, kâinat, talih, zaman, vakit, gibi anlamlara gelmektedir. Aşağıda verilen türkü örneklerinde “cihan” sözcüğünün coğrafi bir terim olan “dünya” kelimesinden farklı anlamlarda kullanıldığını görebiliriz:

“Elifî okursan anlarsın beyi

Kapunda durursan olursun eyi

Türkistanda bir yiğit türedi deyi

Gulguleye verdin *cihanı* Çullu” (Sevük, 1942, s.210-211)

* *

“Şu dağları yine duman bürüdü,

Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürüdü,

Sarı Zeybek şu *cihanda* bir idi

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

5.2.2.7. Göl

Göl, Türk mitolojisinde tıpkı diğer su unsurları gibi kutsi özellikler taşır. Murat Uraz, göller içinde Isığ gölünün ayrı bir yeri olduğunu ifade etmektedir. Millî destanlarımıza göre, Türkler her yeri dolaştıktan sonra bu gölün kenarına gelmiş, oraya yerleşmişlerdir. Bu gölün etrafı ormanlar, otlaklar, yüksek tepelerle çevrilidir. Sularının sıcaklığından dolayı buraya Isığ gölü denilmiştir. (Uraz, 1994, s.182). Türk mitolojisinde her birinin iyesi ve koruyucusu olduğuna inanılan sular ve onların bulunduğu pınar, dere, deniz, nehir, göl gibi unsurlarına türkû metinleri içinde sıklıkla yer verilmiştir. Türküler, Türk kültürünün, tarihinin, dilinin olduğu kadar Türk coğrafyasının da en önemli göstergelerinden birisidir. Türkülerde kullanılan her bir coğrafi unsurun Türk insanının yaşayışı, duyuşu ve düşünüşü ile beraber, kâinatı algılayışı ile de doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle ırmaklar, pınarlar, dereler, göller kırsal kesimde yaşayan Türk insanına en yakın coğrafi unsurlar olması bakımından türkülerde önemli bir yer tutmaktadır. Türkülerdeki göller, genellikle kazların, ördeklerin, kuğuların gezdiği ve mesken tuttuğu yerlerdir. Dolayısıyla göl, sevgilinin güzelliğini simgeleyen kuğu, kaz, ördek vb. hayvanlarla beraber zikredilmiştir. Bu hayvanların göl ile olan ilişkileri metaforik ve mecazi bir anlatım ile yapılmıştır. Kaz, ördek, kuğu gibi hayvanların geçtiği türkülerde “göl” coğrafi bir mekân olmaktan ziyade iki sevgili arasındaki aşkın “simgesel anlamı” olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2011). Bunların göle gelmesi, gölde süzülmesi, yüzmesi, kenara çıkması gibi hareketlerle aslında sevgilinin davranışları sembolize edilmiştir. Bu tesadüfi bir durum değildir. Özellikle göllerle ilgili pek çok efsanede bu mitolojik izleri görmekteyiz. Pertev Naili Boratav’ın Safranbolu yöresinden aktardığı bir efsaneye göre birbiriyle evlenemeyen iki sevgili, iki yaban ördeğine dönüşmüştür. Bu ördekler ancak gölün taşkınlarında görülmektedir (Boratav, 2012, s.60). Dolayısıyla aşağıdaki türkülerde “göl” sözcüğünün metaforik bir unsur olarak kullanıldığını görmekteyiz:

“Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi

Bizim *göle* ördek geldi kaz geldi

Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

* *

“Gezerken şu yere uğradı yolum,

Bu yerlerde böyle güzel olur mu?

Kuğum, seni uçurmuşlar *gölünden*,

Bu *göllerde* böyle kuğu olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

Türk sözlü geleneği içinde yer alan türkülerin esas itibarıyla Türk insanının duygu ve düşünce dünyasını anlamlandırma çabalarının bir sonucu olduğunu ifade edebiliriz. Dolayısıyla türkülerdeki tabiat unsurlarının, hayvanların, bitkilerin gerçek anlamlarından ziyade türkülerde şekillenen sembolik anlam dünyası önem kazanmaktadır. Aşağıdaki türküde göllerde öten yeşil kurbağayı da gerçek anlamının ötesinde simgesel anlamı bağlamında değerlendirmekte fayda vardır. Kurbağanın genellikle göl ile birlikte düşünülmesi türkülerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kurbağa, özellikle çiftleşme dönemi geldiğinde bağırmasıyla kadın ile erkeğin birlikteliğini sembolize etmektedir (Aslıhak Uğurelli, 2020, s.46). Kurbağanın türküdeki bu görüntüsü, türkünün geneline bakıldığında daha doğru anlaşılmaktadır. Kurbağa motifiyle, eşinden ayrı düşen kadının kendisini anlattığı düşünülebilir. Burada, “Tez gel ağam, tez gel, eğlenmeyesin” diyerek gurbete giden eşini çağıran genç bir kadının eşine karşı duyduğu hasret duygusu yatmaktadır:

“Yeşil kurbağalar öter *göllerde*,

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin...” (İlaydın, 1951, s.81)

5.2.2.8. Güneş

Türkler arasında eski devirlerden beri güneş kültü bulunmaktadır. Güneş; Dünya ve diğer gezegenlerin etrafında döndüğü, bu gezegenlere ısı ve ışık veren büyük gök cisimidir. Eski Türklerde Güneş, kutsal evrensel bir obje olarak kabul edilmekteydi (Beydili, 2004, s.227). Eski Türk dininde güneş, Gök Tanrı inancına dayalı inanış sisteminin bir parçası olmuş, Hunlardan beri kutsal kabul edilen güneş dişi, ay ise erkektir (Artun, 2014, s.218). Türk inanç sisteminde Güneş, diğer gök cisimleri gibi koruyucu iyeye sahiptir. Güneş'in verdiği parlaklık, ısı, ışık, ihtişamlı görünüş türkülerimizde sıklıkla işlenmiştir. Türkülerde özellikle sevgilinin güzelliğiyle ilgili tasvirler oldukça zengindir. Âşığın gönlünü verdiği bir güzel, türkülerin dünyasında çeşitli metaforlar ve mecazlarla yer alır. “Eşsiz güzelliği, tek olması, âşığın gönlünde yüce bir makamda bulunması, âşığa hayat vermesi, ulaşılmazlığı, bulunduğu yeri aydınlatması, şöhretinin bütün âleme yayılması, yüzünün parlaklığı, gelişiyile gönüllerin aydınlanması, gidişiyile âşığın dünyasının kararması, göz kamaştırıcı güzelliğinin yanında başka güzelliklerin sönük kalması” (Ay, 2009) özellikleriyle şiirdeki sevgili ile Güneş arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır. Gülay Mirzaoglu, ay, gün (güneş) ve yıldızların genellikle sevgi, sevgi ya da ayrılık konularını işleyen türkülerin başlangıç dizelerinde yer aldığını söylemekte, güneş ve ayın sevgilinin güzelliğini, görkemliliğini ifade etmede doğrudan benzetme ya da metafor olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir (Mirzaoglu, 2015, s.161). Sözlü ve yazılı Türk edebiyatında bunun pek çok örneğini görmekteyiz. Edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinde ise Güneş tamamen coğrafi bir terim olarak geçmektedir. Aşağıdaki türkü parçalarında Güneş, coğrafi bir unsur olarak yer almaktadır:

“Sabahtan kalktım ki *güneş* parlıyor

Ağam atın terkisini bağlıyor

Baktım ağam usul usul ağlıyor

Tez gel ağam tez gel dayanamıyorum

Uyku gaflet bastı uyanamıyorum” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Akşam olur *güneş* batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

“Güneş tutulması” halk inançlarında önemli bir yere sahiptir. Güneş tutulması, Ay’ın Güneş ile Dünya arasına girmesi sonucunda ortalığın kararmasına sebep olan bir doğa olayıdır. Eski Türk inançlarında kötü ruhların Güneş ve Ay ile mücadele ettiği inancı vardı. Çünkü Güneş ve Ay, Dünya için ışık, hayat ve bereket kaynağıdır. Kötü ruhların, bu mücadele esnasında Güneşi ve Ayı karanlığa attığına, o vakit Güneşin ve Ayın görünmediğine inanılırdı. Ay tutuldu, Güneş tutuldu” tabirleri de buradan gelmektedir. Bu sebeple, Şamanlar kötü ruhları korkutarak Güneş ile Ayı kurtarmak için gürültüyle bağırırlardı (Melikoğlu, 2012, s.124). Eski bir Türk inancı olan güneş tutulmasının birtakım uğursuz olayların habercisi sayılması, İslami inanç dairesinde de devam etmiştir. Güneş tutulması gerçekleşirken tekbir getirilmesi, dualar okunması, kurban kesilmesi vb. uygulamaların sebebi de budur. Çünkü insanlar, güneş tutulmasının Tanrı tarafından kendilerine yapılan bir ihtar veya ceza olduğuna inanırlar. Aşağıdaki türküde, Budin’in kaybedilmesi ile güneş tutulması arasında bir bağlantı kurulmuş olabilir:

“Kible tarafından üç top atıldı.

Perşembe günü idi, *güneş* tutuldu.

Cuma günü idi Bodin alındı,

Aldı Nemse bizim nazlı Bodin’i!..” (Yücel, 1932, s.31)

5.2.2.9. *İrmak*

Bir başka coğrafi terim olan “ırmak” sözcüğü de türkülerde oldukça geniş yer tutmaktadır. Eski Türkler çayları, ırmakları ve gölleri, canlı ve yaşayan varlıklar gibi kabul etmişlerdi (Ögel, 1995, s.322). Canlı kabul edilen bu tabiat unsurları Türk insanına o kadar çok yakındır ki, insan onlarla dertleşebilir, konuşabilir, sırlarını paylaşabilir. Eski Türk inanışlarında kutsiyet atfedilen çaylar, ırmaklar hayatı, canlılığı ve yaşamayı temsil ettiği kadar can alıcılığı, ölümü ve yok oluşu da simgelemektedir. Murat Uraz’a göre Türkler suyu kuvvet ve bereket kaynağı kabul ettikleri gibi, kahredici ve koruyucu tanrı da saymışlardır (Uraz, 1994, s.180). Dolayısıyla bu tabiat unsurları birbirine tezat teşkil eden

iki özelliği bünyelerinde taşımaları bakımından dikkat çekmektedir. Irmakların ve göllerin Türk mitolojisi açısından sahip oldukları anlamları göz önüne alındığında insanların sulara canlı birer varlık gibi davrandıkları, onlara seslendikleri bilinmektedir. İnsanların ölümüne sebep olan ırmaklara, göllere, nehirlerle özellikle ağıt formundaki türkü metinlerinde sıklıkla yer verilmiştir. Suda boğulan veya kaybolan insanların ölümünden sular sorumlu tutulmuş ve onların da parça parça olarak acı çekmeleri istenmiştir. Çünkü Türkler, gölleri ve ırmakları hep canlı nesneler olarak tasavvur etmişlerdir (Artun, 2013). Edebiyat ders kitaplarında birbirinden farklı varyantlarına yer verilen Kızılırmak türküsü buna güzel bir örnektir. Bu türküde temizlik ve hayat kaynağı olan suyun “can alıcı” özelliğiyle karşılaşmaktayız. Evlendiği gün köprünün yıkılması üzerine Kızılırmak sularına kapılan yeni gelinin cesedi bile bulunamamış, bu acıyla insanların öfke, nefret ve ilenmeleri Kızılırmak sularına yönelmiştir:

“Köprüye geldik köprü yıkıldı

Bin beş yüz atlı suya döküldü

Koç yiğidin beli büküldü

Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini

Gerdanı beş karış, benli gelini” (Sevük, 1925, s.21-22)

* *

“*Kızılırmak* parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

Türklerin İslâmiyet’e geçmesiyle beraber İslami literatürde yer alan ırmaklara ve denizlere özel bir atıf yapılmıştır. Bilhassa cennette bulunduğu inanılan ab-ı Kevser’e şiir dünyamızda sıkça yer verilmiştir. Bu ırmağın, örülmüş kubbelerle çevrili, suyu gümüşten beyaz, miskten daha güzel kokulu, baldan tatlı olduğuna inanılır (Ertürk, 1997, s.546). Aşağıdaki bir Köroğlu türküsünde “ab-ı Kevser” kelimesine yer verilmektedir:

“Yoktur Kır At’ın durağı,

Bilmez yakını, ırağı,

Âb-ı Kevser’dir sulağı,

İçip çekilip gidelim” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

5.2.2.10. *Mevsimler*

Türküler yaratıldıkları coğrafyanın özelliklerini, iktisadi faaliyetlerini, iklim bilgilerini vb. muhtevasında barındırırlar. Mevsimler, rüzgâr, yağış, sıcaklık gibi klimatolojik bilgiler türkülerde de ön plana çıkmaktadır. Bahar ve yaz aylarında, dağların, yaylaların yeşilliklere büründüğü zaman dilimi olarak türkülerde sıkça zikredilmektedir. Örneğin, coğrafyasına göre geniş veya dar düzlükleri ifade eden ovalar, bulundukları bölgelerle anılmakla beraber genelde mevsimlerin etkisiyle rengârenk olması türkülerde yer almaktadır. Türkülerdeki mevsimler, çoğunlukla coğrafi terim olmanın yanında insanımızın duygu, düşünce ve hayal dünyasının ifade edilmesinde mecazi ve sembolik anlamda kullanılmışlardır. Aşağıdaki örnek metinler mevsimlerin türkülerdeki kullanımını açıklayan özelliktedir:

5.2.2.10.1. *Bahar*

Bahar; gül, sümbül, lale, nergis, karanfil gibi çiçeklerin açtığı, tabiatın uyandığı, kuşların dallarda iştihakla ötüştüğü, insanların eğlenceli zamanlar yaşadığı ve mutlu olduğu bir mevsimdir. Türkülerdeki mevsimler arasında en müstesna yere sahip olan bahar mevsimidir. Bahara yüklenen anlam, duygu ve işlevler, bahar mevsimiyle birlikte gelen canlılık, eğlence ve mutluluk ile ilgilidir. Baharın bu sembolik anlamları incelediğimiz türkülerde de yansımıştır. Bahar mevsiminin, gül ve bülbül motifleriyle birlikte kullanılması türkülerde sıkça rastlanan bir manzaradır. Bahar gelince güller açar, bülbüller en güzel nağmelerle öter. Ancak olumsuz ve istenmeyen olayların gerçekleşmesi baharın sembolize ettiği neşeli zamanlara gölge düşürür. Güllerin solmasıyla birlikte şen şakrak öten bülbüllerin yerini feryat ve figan eden bülbüller alır. Genel olarak türkülerde güllerin solması ve bülbüllerin ötmemesi, eğlenceli ve huzurlu günlerin geride kaldığını, baharın güzelliğinin sona erdiğini ifade eder. Aşağıda, bahar mevsiminin türkülerdeki kullanımına dair bazı örnekler yer almaktadır:

“Ötme bülbül ötme, yaz *bahar* oldu;

Bülbülün figanı bağrımı deldi.

Gül alıp satmanın zamanı geldi.

Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..” (Yücel, 1932, s.31)

* *

“Adalet kalmadı hep zulüm doldu.

Geçti şu *baharın* gülleri soldu,

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, kurt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

5.2.2.10.2. Sonbahar-Güz

Türk insanı, türkülerde duygu ve düşüncelerini dile getirirken tabiat unsurlarından ve mevsimlerden faydalanmıştır. Bahar mevsimi nasıl mutluluğu, neşeyi, hayatı ve sevinçleri ifade etmek için kullanılmışsa, sonbahar da genellikle ölümü, acıyı ve çaresizliği tasvir etmek için kullanılmıştır. Sonbaharda ağaçların yapraklarının sararması ve dökülmeye başlaması ile ömrün sona erme vakti arasında bir ilişki kurulmuştur. Hacı Bey’in genç yaşta ölümünün ardından yakılan aşağıdaki ağıtta, gerçek anlamına bağlı olarak yer alan “güz”, Hacı Bey’in ölümüyle de özdeşleştirilmiştir:

“Ayvalığın yazı böyle;

Bu senenin *güzü* böyle;

Kör olası yalan dünya?

Melûl koydun bizi böyle...” (Tanlı, 1947, s.62-63)

5.2.2.10.3. Kış

Türkülerde kış mevsimi, hem tabiatta meydana getirdiği değişimler hem de insanların duygu ve düşüncelerinde yarattığı etkiler ile yer almaktadır. Bu sebeple kış, kimi türkülerde beyaz manzarası ile tasvir edilirken kimi türkülerde çaresizliği, yalnızlığı, yokluğu ve hüznü simgeler. Aşağıda, birinci örnekte görüldüğü gibi, dağların yazının kışa benzemesi ile ayrılık duygusu arasında ilişki kurulur. Bu türküde âşığın hissî durumu dağ

metaforu üzerinden anlatılmakta, türkûde geçen sözler onun duygu dünyasından izler taşımaktadır:

“Senin yazın *kışa* benzer

Bir sevdalı başa benzer

Çok içmiş sarhoşa benzer

Duman eksilmiyen dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar” (Banarlı, 1942, s.72-73)

Aşağıdaki örnekte ise kişileştirme yoluyla dağların, yaz ve kış mevimlerinde bezendiği renkler tasvir edilmektedir. Bu türkû, türkülerde doğanın yansımasını, insanların duygu ve düşüncelerinde yarattığı etkilerini ve türkülerin tabiatla ilişkisini göstermesi açısından son derece önemlidir:

“Mor menekşe boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil kemha geymiş,

Kışın ak sadeli dağlar

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar” (Nisari, 1954, s.80-81)

Doğanın olumsuz tarafını temsil eden ve insan hayatını zorlaştıran kış mevsiminde meydana gelen kar, soğuk, buzlanma, don vb. tabii olaylar, âşıkların kendi hayal dünyalarında yeni anlamlar kazanarak anlatılır. Aşağıdaki türkû örneğinde, kışın olumsuz şartlarından dolayı turnanın yere inmemesi istenir:

“İnme turnam inme yolda *kış* olur

Bastığın dereler donar taş olur

Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

5.2.2.10.4. Yaz

İncelediğimiz türkü metinlerinde yaz mevsiminin genellikle baharla birlikte anıldığı görülmektedir. Zira bahar gibi yaz da neşe, canlılık ve safa mevsimidir. Bu durum, Türk insanının tabiata bakış açısını yansıtmaları ve kronolojik algısını göstermesi açısından önemlidir. Baharın ardından yaz gelince dağlar, çimenler ve bahçeler yeşillenir, güller serpilip güzelleşir, her tarafta bülbüllerin sesi duyulur. Dolayısıyla yaz mevsimi, tıpkı bahar gibi içinde gam, keder ve sıkıntı barındırmaz. Yaz, tabiatın dirilme mevsimi, insanların gülüp eğlenme zamanıdır. Türkülerde baharın ve yazın güzelliği, tabiat manzaraları, çiçekler ve hayvanlar çeşitli anlamlar yüklenerek anlatılır. Aşağıdaki türkü örneğinde geçen “Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi” dizesinde görüldüğü gibi, bülbülden bahar ve yaz mevsiminin gelişine uygun hareket etmesi beklenmektedir:

“Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi

Bizim göle ördek geldi kaz geldi

Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

Aşağıdaki türküde ise yaz mevsiminde yeniden yeşillenen dağlar tasvir edilmektedir. Yazın, rengârenk çiçeklerle güzelleşen dağlar, adeta yeşil kemhâ giymiş bir güzel gibi görülmektedir. Doğada meydana gelen mevsimsel değişimlerin, Türk insanının duygu, düşünce ve hayal dünyası üzerinde yarattığı etkiyi bu türküde görmek mümkündür:

“Mor menekşe boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil kemha geymiş,

Kışın ak sadeli dağlar

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar” (Nisari, 1957, s.206-207)

5.2.2.11. Pınar

Eski Türklerde çeşitli doğaüstü vasıflara sahip olduğu inanılan ve çeşitli fonksiyonları kullanılan su unsurlarından birisi de pınarlardır. Türk inanç sisteminde pınarların şifalı olduğuna inanılmış, tıbbî amaçlar için de başvurulmuştur (Türkyılmaz, 2013). Pınarlar çok eski dönemlerden beri özellikle gençlerin uğrak mekânı olmuştur. Gençlerin bir araya gelmesine imkân sağlayan pınar, zamanla aşkların doğduğu, sevgililerin birbirini gördüğü mekânlar hâline gelmiştir. Gülay Mirzaoğlu, bu yerlerin aynı zamanda Doğu toplumlarında, kırsal alanlarda kız ve erkeğin karşılaştığı yerler olduğunu, bunun için bu tip mekânları tasvir eden türkülerin ana temasının aşk olduğunu söylemektedir (Mirzaoğlu, 2015, s.166). Bu sebeple pınarlara sadece memba veya su doldurulan yerler olarak bakamayız. Türkülerde pınar motifi kimi zaman buluşulan bir mekân kimi zaman sevgilinin beklendiği kimi zaman da su almaya gelenlerin izlendiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır (Kardaş, 2012, s.45). Aşağıdaki türküde turna kuşunun pınara inmemesi istenir. Çünkü avcı, turna kuşuna tuzak kurmuştur. Hayrettin İvgin'e göre turna kuşu avcılar tarafından avlanmaz.²⁸ Turna kuşu avlayanlara da iyi gözle bakılmaz. Türk insanı, turna kuşuna silah çekenleri gördükçe, duydukça gönlünde acı hisseder (İvgin, 2013). Türküde, turnaya hitap edilerek avcılarının tuzak kurduğu söylenmekte, pınara inmemesi gerektiği dile getirilmektedir. Turna bir sıkıntıya düşerse, tehlike içinde bulunursa âşık turnayı dostça uyarmaktadır. Çünkü avcı turnalardan birini vurduğunda veya turna çiftlerinden biri öldüğünde, geride kalan turna yaşamaya devam etmez, ölümü tercih eder ve kendini suya bırakır (Aytaş, 2003). Bunun yanı sıra avcının tuzak kurduğu kuşlar arasında turnanın yer alması, türkülerde diğer işlevleriyle birlikte bir genç kızın simgesi olabilir. Genç kızın pınara su almaya gelmesi, türküye “İnme turnam inme sen bu pınara” şeklinde yansımış olabilir. Gerçekten de turnalar sulak alanlarda bulunurlar. Onların doğal yaşam alanları arasında sulak yerlerin önemli bir yer tutmasından dolayı, onlar için su vazgeçilmez bir yaşam kaynağıdır. Turnaların pınara inmesiyle, su doldurmaya gelen genç kız arasında ilgi kurulduğu ve bu ilginin sevgili-av metaforuyla sağlandığı kanaatindeyiz. Ayrıca türküde turnayla kurulan bu ilişki, Türk insanının turnaya özel bir ilgi duyduğunu, onları koruma duygusuyla hareket ettiğini göstermektedir:

“İnme turnam inme sen bu *pınara*

²⁸ Mehmet Ekizoğlu, turnaların toplumda değer verilen, sevilen ve kutsiyet atfedilen bir hayvan olmasının yanında etinin lezzetli, değerli ve çok miktarda olmamasını, Anadolu'da turna avcılığının pek görülmemesinin sebepleri arasında saymaktadır (Ekizoğlu, 2019, s.298).

Avcı tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlemizin işin mevlâm unara

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Kurtsal, 1949, s.99)

5.2.2.12. Rüzgâr-Bâd-ı Sabâ-Seher Yeli

Türkülerde, sevgilinin güzelliğini ve ona duyulan aşkı vurgulamak için doğadan alınmış unsurlarla ilgili benzetme ve metaforlardan faydalanılır. Türkülerde kullanılan tabii unsurlar arasında mevsimler, gök cisimleri, bitkiler, hayvanlar kadar rüzgârlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bütün bu unsurlar türkülerin dünyasında his, fikir ve hayallerin daha müessir ve estetik bir şekilde anlatılmasını sağlamaktadır. Bilhassa aruzlu türkülerde sıklıkla kullanılan tabii unsurlar arasında “sabâ” önemli bir yere sahiptir. Bir rüzgâr türü olan “sabâ” daha çok “bâd” sözcüğüyle birlikte tamlama şeklinde kullanarak “bâd-ı sabâ” şeklinde yerini alır. Kelime anlamı itibariyle sabah rüzgârıdır. Bâd-ı sabâ, “sevgilinin izi veya ayağının tozunu, zülfünün kokusunu getirmesi, yani haberci olması” (Batislam, 2005) ile rüzgâr anlamının dışında farklı anlamlara sahiptir. Bâd-ı sabâ, “sevgilinin saçlarındaki kokuyu âşıklara götürür. Sevgilinin saçlarındaki koku, rüzgârda daima vardır. Seher vaktinde esen rüzgârda bu özellik daha da belirgindir. Sevgiliden âşığa haber taşır” (Artun, 2013, s.117). Nedim’in aşağıdaki şiirinde âşık, sevgilinin güzel yüzünü görememektedir. Sevgilinin hayali âşığın deli gönlünden çıkmaz. Âşık, sevgilinin ayağının toprağına yüzünü süremese de, sabâ rüzgârından haberini almak ister:

“Sevdiğim cemalin çünkü göremem

Çıkmasın hayalin dili şeydadan

Hakipaya çünkü yüzler süremem

Alayım peyamın *badı sabadan*” (Yöntem, 1929, s.305)

Türkülerde karşımıza çıkan bir diğer kavram da seher yelidir. Divan şiirindeki “bâd-ı sabâ”nın karşılığı halk şiirinde seher yelidir. Seher vakti, tan yerinin ağarmasından az önceki zaman dilimidir (Pala, 2002, s.409). Çok kısa bir andır. Seher yeli, seher vaktinde hafif hafif esen hoş kokulu rüzgârdır. Bu rüzgâr, kimi zaman sevgiliden yeni haberler getirir kimi zaman da sevgilinin saçının kokusunu taşır. Dolayısıyla seher yeli bir

habercidir. Âşığın aşkını ve ahvalini maşuka bildirir. Karacaoğlan’a ait aşağıdaki türkü metninde “seher yeli” geçmektedir:

“İlgıt ılgıt esen *seher yelleri*

Esip esip yara değmeli değil

Ak elleri elvan elvan kınalı

Karadır gözleri sürmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

5.2.2.13. *Yayla*

Türkülerde sıklıkla “yayla” kavramı geçmektedir. Türkülerde “yayla” sözcüğü jeomorfolojik manadan ziyade, yazın çıkılan, hayvanların otlatıldığı yüksek ve serin yer anlamına gelmektedir (Uğur, 2015). Konar-göçer yaşam tarzının getirmiş olduğu beşerî, iktisadi ve coğrafi şartlar yaylaları bir yaşam merkezi hâline getirmiştir. Yaz; dağların, yaylaların yeşillendiği, çiçek açtığı mevsim olması sebebiyle yaylak-kışlak hayatı yaşayanlar için özellikle bu mevsim çok önemlidir. Çünkü bütün bu unsurlar temel geçim kaynağı hayvancılık ve tarıma dayalı göçebe insanlar için daha büyük önem taşımaktadır. Hayvanları otlatmak, beslemek; doğal kaynakları kullanmak konusunda yaylak hayatı çok büyük önem taşımaktadır. İklim koşullarına bağlı olarak dağlar, yaylalar ve ovalar yeşillikle kaplanmakta, yaylalar sonbahara kadar rengârenk kalmaktadır. Aşağıdaki türkü parçaları buna örnek teşkil etmektedir:

“Başım ayık değil kederden, yastan,

Ah ettikçe duman çıkıyor baştan,

Haraba yüz tuttu bizim gülüstan

Yayla belli değil, yurt belli değil!” (Yücel, 1932, s.37)

* *

“Ayvalığın yazıları,

Ceylan olmuş tazıları;

Sökülmüş *yayladan* gelir,

Hacı Beyin kuzuları” (Tanlı, 1947, s.62-63)

5.2.2.14. Yazı-Ova

Türkü dağarcığımızda sıklıkla geçen ova veya yazı kavramları, Türk milletinin yaşayış kültürü ve hayat felsefesiyle bağlantılıdır. Çevresine göre çukurda kalmış geniş veya dar düzlükler olan ovalar, göçebe Türk hayatının önemli bir mekânıdır. Ovalar, türkülerde “yazı” adıyla da geçmektedir. Ovaların, yer aldıkları coğrafi bölgelerin adıyla da anılması dikkat çeken noktalardandır.

“Bir devletli yohsul olsa

Uslu isen gelme ana

Yazıda kaba ağaca

Ulu kuşlar konar olur” (Ergun, 1931, s.198)

* *

Ayvalığın yazıları,

Ceylan olmuş tazıları;

Sökülmüş yayladan gelir,

Hacı Beyin kuzuları” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“Bülbül ne ötersin *Çukurova’da*

Eşin şahin kapmış kendin burada

Kendim gurbet elde gönül sılada

Ötme garib bülbül gönül şen değil” (Sevük, 1942, s.211)

Tablo 3

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Coğrafi Mekân ve Şekiller

Coğrafi Mekân, Şekiller ve Gök Cisimlerinin Adı	Sayı
Dağ	81
Bağ-bahçe	11
Yazı-ova	8
İrmak	8
Rüzgâr-bâd-ı sabâ-seher yeli	7
Göl	6
Dünya-cihan	5
Güneş	5
Çöl	4
Dere	3
Yayla	2
Pınar	2
Derya-deniz	1

Tablo 3’te görüldüğü gibi incelediğimiz türkülerde en fazla kullanılan coğrafi motif “dağ”dır. Dağ, türkülerde sıklıkla kendisiyle dertleşilen, gölgesine sığınılan ve sevgiliden ayıran bir unsur olarak karşımıza çıkar. Tabiat, konargöçer hayat tarzının bütün özelliklerini taşıyan Türklerin yaşam felsefesini tanzim etmiştir. Türklerin hayata bakış açısının şekillenmesinde tabiat duygusu müessir olmuş, bilhassa dağlar, Türklerin düşünce dünyasının ana unsuru haline gelmiştir. Dağlar, sular, çiçekler; Türk insanının canlı olarak telakki ettiği, yeri geldiğinde söyleştiği, dertleştiği, danıştığı varlıklardır. Dağlar, Türk insanının kendi dünya görüşü ve yaşam felsefesi bağlamında türkülerde yer almıştır. Türkülerde dağ motifi, kimi zaman insani hisleri sembolize etmiş kimi zaman da bu his ve düşüncelerle ilgili imajları betimlemiştir.

Tablo 4

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Mevsimler

Mevsim Adları	Sayı
Yaz	9
Kış	8
Bahar	3
Güz	1

Tablo 4’te incelediğimiz türkülerdeki mevsim isimlerine yer verilmiştir. Görüldüğü gibi 3 kere “bahar”, 1 kere “güz”, 8 kere “kış” ve 9 kere “yaz” kelimeleri geçmektedir. Türkülerdeki mevsimlerden bazıları gerçek anlamlarıyla bazıları da sembolik anlamlarıyla verilmektedir. Türkülerde en çok kullanılan mevsim “yaz” olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2.2.15. Bitki İsimleri

Değerlendirmeye aldığımız türkülerde ismi geçen bitkiler alfabetik olarak şu şekildedir: Ağaç, fidan, gül, lâle, menekşe, nar ağacı, selvi, söğüt, sümbül. Bu listeden anlaşılacağı üzere, türkülerde pek çok bitkinin adı geçmektedir. Türkülerdeki bitkiler; çeşitli çiçekler, meyveler ve ağaçlardan oluşmaktadır.

5.2.2.15.1. Ağaç

Eski Türk inanç sistemi çerçevesinde tabiatta bulunan dağ, taş, tepe, ağaç, su vb. unsurlar duyan, hisseden canlı varlıklar olarak kabul edilmiş, Türk insanı onlara takdis duygusuyla bakmıştır. Türk kültürü ve inanç sistemlerinde kadim dönemlerden günümüze kadar yerini koruyan ağaç kültü, Türklük tarihi boyunca Türk insanının hayatında etkili olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak, ağaç kültürünü Orhun Kitabelerinde Gök Tanrı’dan sonra en hâkim unsur olan yer-su kavramının içinde değerlendirmektedir. Ağaç kültü, İslâmiyet de dâhil olmak üzere sonradan kabul edilen bütün dinlerin süzgecinden geçerek günümüze kadar gelebilmiştir (Ocak, 2002, s.138). Celal Beydili ise ağacın Türk Tanrıçılık sisteminde Gök Tanrı’nın simgesi olduğunu söylemektedir. Bu sebeple Türklerdeki ağaç sevgisi ve saygısının hiçbir zaman tapınmak olmadığını, ağaca tapınma denilen olayın Oğuzların ağaca gösterdikleri saygının bir ifadesi olduğunu belirtmektedir (Beydili, 2004, s.25). İslam öncesi Türk inançlarında görülen ağaç kültü, İslam’a geçişle birlikte İslami

muhtevaya dâhil edilerek devam etmiştir. Ağaçların Türk kültür ve inanç sistemi içinde efsanelerden masallara, türkülerden destanlara bir motif olarak yer almıştır. Türkü metinlerinde ise gerek simgesel manasıyla gerekse reel anlamıyla kullanılsın ağaçlara sıkça yer verildiği görülmektedir. Gülay Mirzaoğlu, türkülerdeki ağaç motifinin genellikle ilk dizelerde ve çok sık geçtiğini, bazen olayla ya da asıl temayla ilgili olduğunu, bazen de sadece türküyeye girişi sağlayan söz kalıbı görünümünde karşımıza çıktığını söylemektedir (Mirzaoğlu, 2015, s.164). İncelediğimiz türkü metinleri içinde geçen kimi ağaç isimlerinin bir metafor olarak kullanıldığı kimi türkülerde yer alan ağaç adlarının ise gerçek manasını karşılayacak şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. Türk insanı, geçmişten günümüze kadar kutsal kabul ettiği ağaçlara farklı anlamlar yüklemişlerdir. Türk kültür hazinesinde genişçe yer alan ve değer verilen ağaçlar, Türk milletinin duygu ve düşüncelerini ifade eden en önemli kaynaklardan sayılan türkülerde de kendilerine yer bulmuştur. Türk mitolojisinde kutsal kabul edilen ağaçların belli başlı nitelikleri olduğunu söyleyen Erman Artun, bu niteliklerin aslında Gök Tanrı'nın sıfatları olduğunu söyler. Ağacın kutsal sayılması için bulunduğu yerde tek olması, yapraklarını yaz kış dökmemesi, etrafındaki ağaçlardan daha uzun, heybetli, meyvesiz ve yaşlı olması, geniş ve koyu gölgeli olması gerektiğini belirtir (Artun, 2014, s.21). Bunlardan en önemlilerinden birisi “kaba ağaç” olarak nitelendirilen dağ, ova ve tepebaşlarında tek başına bulunan ulu ağaçlardır. Bu ağaçlar, uzun ve görkemli olmakla birlikte yapraklarını dökmezler. Dede Korkut Kitabında “Gölgeli kaba ağacın kesilmesin” (Ergin, 1969, s.120) şeklinde bir dua ifadesi yer almakta, Geyikli Baba ile Orhan Gazi menkıbesinde “Devletlü kaba ağaç” diye bir kavak ağacından bahsedilmektedir (İnan, 1952). Pertev Naili Boratav, tek başına duran ulu ağacın, sahibine güç ve refah getiren kutsal bir varlık olarak görüldüğünü ifade etmektedir (Boratav, 2012, s.30). Pervin Ergun, kutsal bir ağaç türü olan kaba ağacın olduğu yerde Tanrı kutu bulunduğunu ifade etmekte, bu sebeple Tanrı kutunu temsil eden kaba ağacın baht, mutluluk ve başarıyı simgelediğini belirtmektedir (Ergun, 2012, s. 456). Dolayısıyla “kaba ağaç” (ulu ağaç) sözcüğünün Türk inanç sistemi içinde takdis, takdir ve tazim ifade ettiğini söyleyebiliriz. Aşağıdaki türkü örneklerinden birinde “kaba ağaç” tabirine rastlanmaktadır. “Ozan” adlı halk şairimizin bu türküsünde varlıklı, zengin birisi fakir düştüğünde, akıllı olanların onun yanına gelmemesi gerektiğini, zira kuşlar nasıl ovadaki en büyük, ulu ağaca konarsa insanların da varlıklı kişilerle birlikte olduğunu söylemiş, bunu da mecazi bir dille ifade etmiştir:

“Bir devletli yohsul olsa

Uslu isen gelme²⁹ ana

Yazıda *kaba ağaca*

Ulu kuşlar konar olur” (Ergun, 1931, s.198)

Türk insanının saygı duyduğu ve türkülerde kendisine sıklıkla yer verdiği ağaçların en önemlilerinden birisi de şüphesiz selvi ağacıdır. Bu ağaç türü, eski Türk inanç ve kültür sisteminden günümüz inanç ve kültür dünyasına kadar varlığını sürdürmektedir. Kimi türkülerde “selvi” kimi türkülerde ise “servi” olarak yer alan bu ağaç, eski Türklerin Tanrıya kurban sundukları yerlerde bulunmaktaydı. Türk insanının kutsiyet atfettiği selvi ağacı, ebediyetin sembolü olarak algılanmıştır. Çünkü bu ağaç türü, her mevsim yeşil kalmakta ve dökülmemektedir. Selvi, yapraklarını dökmeyip ve hep yeşil kalarak, Tanrı’nın sonsuzluk vasfını üstlenen ağaçlardan biri olarak kabul edilmektedir (Özerden, 2015, s.18). Yaz-kış yaprak dökmemesi, meyve vermemesi, hayat ağacı olarak tanınması, ebediyeti simgelemesi selvilerin mezarlıklarda olmasının sebepleri arasında sayılabilir. Selvilerin en belirgin özellikleri ince, uzun ve düzgün bir boya sahip olmalarıdır. Selvi ağacı, bu özellikleriyle şiir dünyamızda sevgilinin ya da bir güzelin endamını, salınışını ve yürüyüşünü tasvir eden metafor olarak kullanılmıştır. Bu ağaç İslami kültür ve tasavvufi düşünce yönüyle de işlenmiş, bilhassa vahdeti yani Tanrıyı temsil etmesi açısından önemlidir. Ders kitabında Âşık Hasan adına kayıtlı olan aşağıdaki türkü metninde ikinci dörtlüğün ilk dizesinde dağların meşesi selviye benzetilmiştir. Peki, meşe ile selvi arasında nasıl bir anlam ilişkisi kurulmuş olabilir? Canan Öktemgil Turgut, Âşık Hasan’ın dağların meşesini selviye benzeterek iktidarın tutarsızlığına bir gönderme yaptığı görüşündedir (Öktemgil Turgut, 2002). Biz, bu şiirde araştırmacının ifade ettiği gibi “kararsız ve cesaretsiz bir protesto” (Öktemgil Turgut, 2002) olduğu kanaatine katılmamaktayız. Zira “Ne çeker kulların serhat elinde/ Bilinmez hünkârım görülmeyince/ Bunca memleketin kâfir elinde/ Kaldı, inanmadın ayrılmayınca” dizelerini gür bir ses ve yiğitçe bir edayla söyleyebilecek bir ordu şairinin, bu şiiri “güçsüz bir protesto” yapmak gayesiyle söyleyeceği görüşünün pek sağlıklı olmadığı kanaatindeyiz. Cem Dilçin, bu türkü metnini yaylalar, ormanlar, dağlar, dereler vb. doğa varlıklarını konu alan türküler grubunda değerlendirmektedir. Bunların konuları belirli bir olaya bağlı olabileceği gibi, çeşitli duyguların anlatılmasında da etkilidirler Bu türkülerde tabiatın canlı cansız bütün unsurları insan gibi düşünülür (Dilçin, 1983, s.291). Mehmet Özbek, mezkûr türküyü pastoral

²⁹ Mehmet Fuat Köprülü, bu dizeyi “Usluyisen gülme ana” şeklinde almaktadır (Köprülü, 2004, s.104).

türküler kategorisinde mütalaa etmektedir (Özbek, 1975, s.439-440). Doğan Kaya da, bu türküye “Tabiat Türküleri” kategorisinde yer vermiş, doğa unsurlarının türkü söyleyenin meramını anlatmak için başvurduğu motifler olarak belirtmiştir (Kaya, 1999, s.179). Türkülerde “dağ” motifi ihtişamı, görkemi ve yüksekliğiyle fiziksel özellikleriyle yer almış ve simgesel olarak belirli anlamları ihtiva etmiştir. Kimi zaman âşıkları sevgililerinden ayıran bir engel kimi zaman da acıların paylaşıldığı, bir dost olmuştur. Aşağıdaki türkü – bağlantılarından da anlaşılacağı gibi- dağı konu almaktadır. Türküdeki dağ motifinin sadece bir “tabii nitelik” olarak yer almadığı, türkünün geneline bakıldığında sevdiğinden ayrı düşen bir âşığın dağlarla derdini paylaştığı kanaatindeyiz. Âşık, sevgilisini dağlardan sormaktadır, onlarla dertleşmektedir. Türkünün üçüncü bendinde yer alan “Ben yârimden ayrı düştüm/Gördünüz mü bakan dağlar” dizeleri bu ayrılık duygusunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla bu türkü örneğinde, derdini kimselere açamayan âşık, ulu dağlara seslenmekte, onlarla sevgilisinden ayrılmanın acısını paylaşmaktadır:

“Selviye benzer meşesi

Del-olup âşka düşesi

Top top olmuş menekşesi

Burca burca kokan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar” (Banarlı, 1942, s.72-73)

Aşağıda yer alan “Zeynep türkü” gerek anlam yönünden ve gerekse teknik açıdan dikkat çekici güzelliكتedir (Kaya, 2012). Bu türkü örneğinde “söğüt ağacı” sembolik anlamını karşılayacak bir şekilde kullanılırken aynı zamanda türkünün serencamını sağlama görevini de gerçekleştirmektedir. Zeynep Candır’a göre türkünün aşağıdaki bentlerinde “ayrılık acısı ile kaybedilmiş olan cennete ağıt ve özlem” vardır. Söğüt ağacı ise semboller sözlüğünde “feryat ağacı” olarak nitelendirilmektedir. Bu bentlerdeki feryat, artık yitip olan Zeynep içindir (Candır, 2016). Türkü, içeriğinden de anlaşılacağı üzere Zeynep’in başka bir kişiye gelin gitmesi üzerine yakılmıştır:

“Söğüdün yaprağı narindir narin

İçerim yanıyır dışarım serin

Zeynebi ettiler bu hafta gelin

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim” (Kurtsal, 1949, s.100)

Âşık tarzı şiir geleneğinin 16. yüzyıldaki ilk temsilcilerinden Öksüz Dede adına kayıtlı olan aşağıdaki türkü, Anadolu sahasındaki türkülerin ilk örneği kabul edilmektedir. Bu türküde taze fidanlardan bahsedilmektedir. Fidan kelimesinin başına “taze” sıfatı getirilerek genç kızlar belirtilmiştir:

“Gül menekşeye karışmış,

Küskün olanlar barışmış.

Taze *fidanlar* erişmiş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli” (İlaydın, 1951, s.127)

Mitolojik anlatılarda aşkın, bereketin, ölümsüzlüğün ve çoğalmanın sembolü olan nar meyvesine; efsane, masal, halk hikâyesi, mani, ninni, türkü gibi pek çok halk edebiyatı mahsullünde sıklıkla yer verilmiştir. Ebru Şenocak’ın aktardığına göre bir efsanede Pir Baba tarafından nar ağacına dönüştürülen kız, halkın muhayyilesinde “güzelliğin, saf aşkın büyüklüğünün ve sadakatin” sembolü olmuştur (Şenocak, 2015). Aşağıdaki türkü metninin ana teması gurbettir. Gurbete çıkacak olan şair, sevdiğinden ve sıldan ayrılmanın acısına, gurbet elin zorluklarına bu türküde yer vermiştir. Gülay Mirzaoglu, türkülerde narın aşkı, sevgiyi, sevgiliyi ifade etmede sıklıkla kullanılan bir meyve olduğunu söylemektedir (Mirzaoglu, 2015, s.172). Buradan hareketle nar ağacının aşk, sevgi ve sadakat duygularını simgelediği ve âşığın gurbete çıkmadan önce sevgiliye olan yürekten bağlılığının bir ifadesi olduğunu düşünmekteyiz. Türküde, “Bağçenizde nar ağacı/ Kimi tatlı kimi acı” sözleri dikkat çekmektedir. Âşık için sevgili, onun en değerlisidir. Ancak sevgili bazen âşığın kalbini mutlu etmekteyken bazen de yaralamaktadır. Bu sebeple âşığın kıymet verdiği, bağlılık duyduğu sevgilinin hâl ve tavırları, kimi zaman tatlı kimi zaman acıdır:

“Bağçenizde *nar ağacı*

Kimi tatlı kimi acı

Gönüldeki dert ilâcı

Ya bulunur ya bulunmaz” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

5.2.2.15.2. Gül

Türk kültür ve edebiyatında teşbih yapılırken başvuru ve ismi en çok zikredilen metaforlardan en önemlisi güldür. Gerek Türk halk şiirinde gerekse Divan şiirinde kendisine geniş bir kullanım zemini bulan “gül” farklı vasıfları muvacehesinde ele alınmaktadır. Görüntüsü itibariyle yalın ve katmerli yaprakları olan bu çiçek, kültür tarihî içinde çeşitli inanç ve düşünce dünyalarına sahip Türk milleti tarafından önemsenmiş ve Türk insanının duygularının ifadesi olarak kullanılmıştır.

Gül, en eski çağlardan beri “çiçeklerin sultanı” olarak tanınmış, pek çok şaire ilham kaynağı olmuştur. Hem Türk halk şiirinde hem de Divan şiirinde zaman zaman beyaz ve sarı güle yer verilse de en çok anılan kırmızı güldür. Genellikle rengi, şekli ve kokusu gibi vasıflarından dolayı sevgiliyi veya sevgilinin güzel yüzünü, yanaklarını ve dudaklarını simgeler. Tasavvufî düşüncede ise gül, Hz. Muhammed’in remzi olmuş, “gül-i Muhammedî” olarak anılmıştır. Tasavvuf edebiyatı yanında anonim Türk halk edebiyatının hemen hemen bütün mahsullerinde güle yer verilmiştir. Mânî, türkü, ninni, atasözü, deyim, ağıt, halk hikâyesi gibi Türk milletinin müşterek duygu ve düşüncelerini yansıtan ürünlerde “gül” motifi, zengin bir anlam, imaj ve simge değeriyle canlı bir şekilde yaşamaktadır. Türkülerde “gül” sevgili tipinin bütün vasıflarını haizdir. Çok defa gül, sevgilinin güzelliğini çağırıştırır. Değerlendirme aldığımız türkü metninde gül motifinin bülbül ile ilişkili olduğu, simgesel olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Gül ve bülbül birbirinden ayrılamaz; türkülerde, genellikle beraber anılırlar. Gül, sevgiliyi; bülbül ise, âşığı temsil eder. Bülbül, gülsüz kaldığı zaman özlem ve acı çekmektedir, bülbül bu acı karşısında sükûta bürünür. Gül varsa, bülbül de vardır, onun güzel sesi de vardır:

“Eğin dağlarında *güller* bitmiyor

Viran bahçelerde bülbül ötmüyor

Yârımın sevdası serden gitmiyor

Gel ağam gel ağam gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Emrah der ki düştüm dile

Bülbül figan eder *güle*

Güzel sürececek sarp kale

Ya alınır ya alınmaz” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

* *

“Eğın viran olmuş, baykuşlar öter,

Gül olan yerlerde bülbüller öter.

Cevrini ben çektim, el almış yatar.

Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,

Elde güzel çoktur, evlenmiyesin” (İlaydın, 1951, s.81)

* *

“*Gülün* nazla ömrü gelip geçiyor,

Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor,

Kervan yükün almış, konup göçüyor,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!” (Nisari, 1954, s.80)

* *

“Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu;

Bülbülün figanı bağrımı deldi.

Gül alıp satmanın zamanı geldi.

Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..” (Yücel, 1932, s.31)

Ruhsatı’nın, 19. yüzyılda sıkıntılı bir dönem yaşayan Osmanlı Devletinin ve toplumunun, aksak ve eksik taraflarını eleştirdiği şiiri, tarihî bir belge özelliği taşımaktadır. Ruhsatı, aşağıdaki şiirinde idari ve sosyal hoşnutsuzluğu dile getirmiş, düzene karşı çıkmıştır. Bu şiirde karşımıza çıkan gül motifi, baharla ilişkilidir. Bahar mevsimi gelince güller açar, gülistanlar rengârenk olur. Bahar, kendini güllerle gösterir. Bu yönüyle bahar aylarında güllerin açması; mutluluğu, umudu, sevinci simgeler. Ruhsatı’nın aşağıdaki şiirinde, adaletin yerini zulmün almasıyla birlikte baharın geçtiği, güllerin solduğu belirtilmektedir:

“Adalet kalmadı hep zulüm doldu.

Geçti şu baharın *gülleri* soldu,

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, kurt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

“Zeynep türküsü” çeşitli sembolleri ihtiva etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu türküdeki sembolleri anlamak için kelimelerin altında yatan anlam dünyasına açılmak gerekmektedir. Türküdeki semboller üzerine bir tahlil yapıldığında karşımıza “gül” motifi çıkmaktadır. Buradaki gül, aşkın ve sevgilinin güzelliğinin sembolüdür:

“Zeynep bu güzellik var mı soyunda

Elvan elvan *güller* kokar koynunda

Ramazan ayında bayram gününde

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim” (Kurtsal, 1949, s.100)

Aşağıdaki Koroğlu türküsünde sevgilinin yüzünün pembe rengi ile gül arasında ilişki kurulmuştur. Sevgilinin siyah kâküllerini döktüğü yer pembe güle benzeyen yüzüdür:

“Siyah kâküllerin dökmüş

Pembe güllere güllere,

Ala gözlerini dikmiş

İnce yollara yollara...

Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere...” (İlaydın, 1951, s.126)

Öksüz Dede’ye ait olan Anadolu’daki ilk türkü örneğinde de gülün adı geçmektedir. Bu türkü metnindeki gül, budanmış, dal dal olmuştur. Güller budandıkça yıllar boyu çiçekleriyle bahçeleri süsler, sağlıklı bir şekilde gelişir. Güllerde yapılan budama, bitkiyi dallandırmakta ve dipten gelen sürgünleri artırmaktadır. Böylece fidanın ana dalları oluşmakta, kalın dallar ortaya çıkmaktadır (MEB, 2007). Türküde geçen gülün sevgili olduğu, şair gurbete gittikten sonra sevgilinin büyüyüp geliştiği, şairin de bunu ifade ettiği görüşündeyiz. Gül-sevgili benzetmesinde “menekşe” de önemli bir tenasüp unsurudur:

“*Gül* budanmış, dal dal olmuş;

Menekşesi yol yol olmuş.

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli” (İlaydın, 1951, s.127)

5.2.2.15.3. *Lâle*

Lale, zambakgillerden yaprakları uzun ve mızraksı, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte süs bitkisidir (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.1451). Türk tarihinde bir devre adını veren lale, Türk düşünce ve sanat hayatında önemli bir motiftir. Lale, renk, şekil vb. özellikleriyle türkülerin çağrışım ve anlatım dünyasının da önemli bir bölümünü teşkil eder. Kimi zaman âşık, laleli dağlarda yârini görmeye gider kimi zaman lalelerden mercan dizer kimi zaman da ölümün gelmesiyle laleler solar. Değerlendirmeye aldığımız türkülerde ismi anılan çiçekler arasında lâle de yer almaktadır. Aşağıdaki türkûde, gurbete çıkan bir kişinin memleketinde açan lalelerden, sümbüllerden bahsettiği, sevdiğine ve sılasına hasretini dile getirdiği görülmektedir:

“Bizim ilde *lâle* sümbül top biter

Bülbülün yavrusu firkatli öter

Sılada sevdiğim gözümde tüter

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

5.2.2.15.4. Menekşe

Menekşe, kısa boylu, koyu renkli ve taç yaprakları yere eğik olan güzel kokulu bir çiçektir. Özellikle zarif şekli, kokusu ve ilkbaharda açması özellikleriyle türkülerimizde sıklıkla geçmektedir. Kokusu, boyu, rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılır (Artun, 2013, s.93). Türkülerde menekşe, sembolik bağlamda “yarım kalmışlığı, gerçekleşmemiş arzuları” dile getirmektedir (Andım Uçar & Göher, 2020). Halk ve Divan şiiri örneklerinde “benefşe, benevşe, menefşe” gibi kullanımları da mevcuttur. Menekşe kavramı, gerek görüntüsünün güzelliği gerekse de anlamsal zenginliğinden dolayı incelediğimiz türkû

metinlerinde yer almıştır. Menekşe estetik görüntüsü, yere yakın toplu duruşu ve tabii şekli ile türkülerde güzelliğin, sevginin ve ayrılığın sembolü olmuştur:

“Selviye benzer meşesi

Del-olup âşka düşesi

Top top olmuş *menekşesi*

Burca burca kokan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar” (Banarlı, 1942, s.72-73)

* *

“Gül budanmış, dal dal olmuş;

Menekşesi yol yol olmuş.

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli” (İlaydın, 1951, s.127)

* *

“*Mor menekşe* boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil kemha geymiş,

Kışın ak sadeli dağlar

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar” (Nisari, 1954, s.80-81)

5.2.2.15.5. Sümbül

Sümbül, zambakgillerden, ilkbaharda basit salkım şeklinde, daha çok açık mor renkli, keskin ve güzel kokulu çiçekler açan soğanlı ve otsu süs bitkisidir (Ayverdi, 2010, s.1140). Genellikle dağ ve kır bölgelerinde yetişen sümbül, tabiatı süsleyen, zarif ve ince bir görüntüsü bulunan, rengârenk çiçekleriyle olduğu gibi hoş kokusuyla da etkileyici bir

güzelliğe sahip olan, baharın habercisi bir çiçektir. Türk insanı göçebe bir hayat tarzı sürdükleri Orta Asya topraklarında bu yaşam tarzının bir gereği olarak tabiat ile iç içeydi. Bu sebeple Türklerin hayat felsefesinde tabiat unsurları, özellikle de çiçekler çok önemli bir yere sahiptir. Yüzyıllar boyunca gül, lâle, menekşe gibi sümbül de aşkın, sevginin ve sevgilinin simgesi olmuş, Türk kültür ve edebiyatında geniş bir kullanım imkânı bulmuştur. Yaşanılan coğrafyanın tüm özelliklerini ihtiva eden türkülerde de “sümbül” sıklıkla geçmektedir. Türkülerde kullanılan ağaç ve bitki isimlerinin her zaman mecazi bir karşılığı olmayabilir. Türkü metinlerinde yer alan bitki motifleri kimi zaman simgesel bir anlama sahipken kimi zaman da yalnızca bitki olmaları yönüyle değerlendirilmişlerdir. Dayısıyla türkülerin dili kimi zaman sümbülü gerçeklik yönüyle sunar kimi zaman da sümbüle gerçek bitkiden çok daha farklı, sanatsal ve mecazi bir taraf kazandırır. “Sümbül” kelimesinin yanında “sünbül” sözcüğü de kullanılmaktadır. İncelediğimiz 54 adet türkü arasından aşağıdaki örnekte gördük ki sümbül, gurbete giden kişinin sıra özlemi içinde yer almaktadır:

“Bizim ilde lâle *sümbül* top biter

Bülbülün yavrusu firkatli öter

Sılada sevdiğim gözümde tüter

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

Tablo 5

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Bitkiler

Bitki Adı	Sayı
Gül	18
Menekşe	6
Selvi	2
Söğüt	1
Fidan	1
Nar ağacı	1
Kaba ağaç	1
Lâle	1
Sümbül	1

Edebiyat ders kitaplarında yer alan 54 adet türkü metni incelenmiş ve 9 tane bitki adına rastlanmıştır. Tablo 5 incelendiğinde, edebiyat ders kitaplarında yer alan türkülerde en sık geçen bitki isminin “gül” olduğu tespit edilmiştir. Gül sözcüğünün, kimi yerlerde mecazi ve sembolik bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. İkinci sırada ise 6 kere geçmesiyle “menekşe” yer almıştır. İncelenen türkülerde “kaba ağaç, söğüt, fidan, nar ağacı, lâl, sümbül” birer kez ve “selvi” iki kere kullanılmıştır.

5.2.2.16. Hayvan İsimleri

Orta Asya coğrafyasında yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgulardan hareketle, Türklerin çok erken bir dönemde, yarı göçebe bir hayat tarzını benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bozkır kültüründe yıllar boyunca doğayla iç içe yaşayan Türkler, sosyal ve iktisadi hayatında olduğu kadar edebiyatında, folklorunda, dinî inanışlarında, sanatında da hayvanlara ayrı bir önem vermiştir. Türk insanı yüzyıllar boyunca yaşadığı coğrafyanı ve tabiatın tüm unsurlarıyla iç içe yaşamış, onların etkisiyle hayat felsefesini şekillendirmiştir. Bu unsurlar, Türk insanının kiliminden türkülerine, giyim kuşamından efsanelerine kadar zengin bir kültürel muhtevada kullanılmıştır. Levent Doğan, Göktürklerden itibaren inanç sisteminde, günlük hayatta önemli bir tutan hayvan kültürünün Türkler üzerindeki izlerini yadsımamak gerekir (Doğan, 2001). Hayvan kültürünün Türk folkloruna yansımaları mânilerde, ninnilerde, türkülerde, atasözü ve deyimlerde karşımıza çıkmaktadır. Türkülerde hayvanlar, kimi zaman gerçek anlamlarını ihtiva eden fiziki özellikleriyle kullanılırken kimi zaman da mecazi ve sembolik anlatımlarıyla, teşbih yoluyla yer almıştır. Dolayısıyla türkülerde hayvanların gerçek anlamlarının yanında onlara yüklenmiş olan sembolik anlamları da oldukça önemlidir. Türkülerde yaygın bir şekilde kullanılan hayvan sembolleri, Türklerin hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu sembollerin anlaşılması ve anlamlandırılmasında Türk insanının hayvanlara bakış açısı etkisi olmuştur. Güç, kuvvet, asalet, aşk ve güzelliği simgeleyen hayvan motiflerinin yanı sıra uğursuzluk, ölüm ve korku gibi olumsuz durumları ile öne çıkan hayvan motifleri de bulunmaktadır. Edebiyat ders kitaplarında yer alan türkülerde zikredilen hayvanlar ise şunlardır: Aslan, at, balık, baykuş, bülbül, ceylan, kaz, koç, koyun, kuğu, kurbağa, kurt, kuş, kuzu, ördek, şahin, tazi, turna. Aşağıdaki türkü metinlerinde geçen hayvanlar alfabetik sıra ile değerlendirmeye çalışılmış ve bu hayvanların türkülerdeki yeri incelenmiştir.

5.2.2.16.1. Aslan

Değerlendirmeye aldığımız türkü metinlerinde aslanın adı geçmektedir. Bu türkülerde gücün, kuvvetin, endamın, asaletin ve yakışıklılığın sembolü olan aslan, türkülerde mecazi bir ifade olarak ilk anlamının dışında teşbih amaçlı kullanılmıştır:

“İseklibel’de savaş kuruldu

Haydin arkadaşlar bugün ün günü

Aç *aslanlar* bozkurd gibi düzüldü

Seyrediniz aşiretin cengini” (Sevük, 1942, s.210)

Rumeli yöresine ait “Aliş’imin kaşları kare” adlı kadın ağızlı türküde, sevgili “aslan” olarak tavsif edilmektedir. Gençliğine, kuvvetine ve yiğitliğine âşık olunan genç erkek, “aslan” olarak nitelendirilmiştir:

“Evleri var su başında,

Benleri var sol kaşında.

Sevemedim genç yaşımda...

Görmedin mi, ah, *aslan* Aliş’imi Tuna boyunda?” (İlaydın, 1951, s.138-139)

5.2.2.16.2. At

Eski Türklerde görülen göçebe hayat tarzı ve savaşçılık özelliği gibi nedenlerle atlara büyük bir önem ve değer verilmiştir. Bu değer, atları eski Türklerin askerî, iktisadi, sosyal, dinî yaşamlarının vazgeçilmez birer parçası hâline getirmiş; atları ailelerinden biri gibi görmelerinde etkili olmuştur. Eski Türkler için at, cenk meydanlarından sürek avlarına kadar bireysel ve toplumsal hayatlarında özel yeri olan bir hayvandır. Atı üzerinde doğan Türk alpları, kurganlara da atlarıyla birlikte gömülmüşlerdir. Türklerin atlara karşı olan bu sevgisi, destanlara, halk hikâyelerine, türkülere konu olmuştur. At, türkülerde de sıklıkla adı geçen hayvanlardan birisidir. Türkülerde “at” doğruluğun, mutluluğun, neslin devamının, muradın, iyi haberin simgesidir (Yılmaz, 2011). Aşağıdaki türkü metinlerinde at, gerçek anlamıyla kullanılmaktadır:

“Köprüye geldik köprü yıkıldı

Bin beş yüz *atlı* suya döküldü

Koç yiğidin beli büküldü

Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini

Gerdanı beş karış, benli gelini” (Sevük, 1925, s.21-22)

* *

“Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Üçyüz *atlı* birden suya döküldü

Nece gelinlerin boynu büküldü

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

* *

“Çalın üzeniği *atlar* harlasın

Koç yiğitler sıkletinden terlesin

Kargılar oynasın kılıç parlasın

Düşman dehşetinden alsın dengini” (Sevük, 1942, s.210)

* *

“Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor

Ağam *atın* terkisini bağlıyor

Baktım ağam usul usul ağlıyor

Tez gel ağam tez gel dayanamıyom

Uyku gaflet bastı uyanamıyom” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Şu dağları yine duman bürüdü,

Üç yüz *atlı*, beş yüz yayan yürüdü,

Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

* *

“İki alay bir araya gelince

Ara yere Çarhacılar girince

Beş bin beş yüz belli *atlı* dolunca

Tokmak Han da kaçtı diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Türkülerde adı geçen at türlerinden birisi Kır attır. Kır at, Köroğlu’nun yiğitlik kaynağı, sırdaşı ve dert ortağıdır. Köroğlu’nun Bolu Beyi’ne meydan okumasında, düşmana karşı cesaretle yürümesinde ve zorlukları aşmasında Kır ata olan güveninin payı büyüktür. Köroğlu türkülerinde sıklıkla adı geçen Kır at, olağanüstü özelliklere sahiptir. İhtişamı ve güzelliğiyle dillere destan olan Kır at, yeri geldiğinde kuş gibi uçup kaleleri aşmakta yeri geldiğinde köpük saçarak Köroğlu’na kavgada yardımcı olmaktadır. Kır at, Köroğlu’nun yiğit arkadaşları (Ayvaz, Köse Kenan, Demircioğlu...) kadar kahramanlık göstermektedir (Artun, 2014, s.63). Bu sebeple Köroğlu ile Kır at arasında kuvvetli bir bağ vardır. Köroğlu’nun kahraman kimliği edinmesinde, varlığının anlam kazanmasında önemli bir role sahiptir. Köroğlu, sevgilisine seslenir gibi Kır ata hitap eder, onu bir insan gibi görür. Kır at, bir hayvan ile kahraman arasındaki birleşmenin, bir bütün olmanın en güzel örneğidir. Köroğlu’nun Kır at sevgisini ve ona olan övgülerini aşağıdaki türkü örneklerinde görmekteyiz:

“(Köroğlu) düşer mi gene şanından

Ayırır çoğunu er meydanından

Kır at köpüğünden düşman kanından

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır” (Yöntem, 1929, s.304-305)

* *

“*Canım Kır At, gözüm Kır At,*

Kaçıp çekilip gidelim!

Her yanında çifte kanad,

Uçup çekilip gidelim!” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

5.2.2.16.3. Balık

Balık, türkülerde sevgilinin güzelliğini simgeler. Derede, çayda, denizde, gölde yaşayan balık, bazen âşğın sevgiliye kavuşma arzusunu bazen de pullarından dolayı sevgilinin süsünü, gösterişini ifade etmektedir. Aşağıdaki türkü örneğinde balık motifinin, sevgilinin parlaklığını, göz alıcılığını vurgulamak amacıyla kullanıldığını görmekteyiz:

“Kuğum gitti, viran kaldı gölleri,

Söyler mi ol efendimin dilleri?

Balıktan mı aldın sen bu telleri?

Ak kuğuda böyle teller olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

5.2.2.16.4. Baykuş

Baykuş, başında kulak yerine iki sorgucu bulunan, yırtıcı gece kuşlarının genel adıdır (Artun, 2014, s.87). Bu kuş genellikle uğursuzluğun, ölümün, korkunun ve çaresizliğin bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelemeye alınan türkü metinlerinin sadece bir tanesinde baykuş motifi tespit edilmiştir. Baykuş, uğursuz bir kuş olarak kabul edildiği için olumsuz olayların ve durumların ifade edilmesinde kullanılmaktadır. İsmet Zeki Eyüboğlu, Anadolu’da baykuşun uğursuz olduğu inancının yaygın olduğunu ifade etmiş, kimin evi yakının baykuş öterse, o evde birinin öleceğine, o evin başına büyük bir yıkım geleceğine inanıldığını belirtmiştir. Bu yönüyle baykuşun bir ürküntü, bir yıkım örneği olduğunu söylemiştir (Eyüboğlu, 1987, s.119). Halil Ersoylu, baykuşların daha çok, yıkık, harap yerleri mezarlıkları kendisine mekân tuttuğunu ve baykuşun halk inançları arasında uğuru görülmeyen bir kuş olarak tanındığını ifade etmektedir. Bu da halk dilinde “uğursuz baykuş” söylenişi ile yer almaktadır (Ersoylu, 2015, s.88). Genellikle eski, viran ve yıkık yerlerde yaşayan baykuş ile uğursuzluğun, ürküntünün, felaketin ve üzüntünün büyüklüğü anlatılmak istenmiştir. Bazı olaylarda görülen kötülüğün belirtisi, olumsuz olayların habercisi ve şemetin görüntüsü, baykuşun ötmesi ile ifade edilmiştir. Aşağıdaki Eğin türküsünde bu duyguyu görmekteyiz:

“Eğin viran olmuş, *baykuşlar* öter,

Gül olan yerlerde bülbüller öter.

Cevrini ben çektim, el almış yatar.

Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,
Elde güzel çoktur, evlenmiyesin” ( laydın, 1951, s.81)

5.2.2.16.5. Bülbül

Tabiatta sesinin güzelliğiyle tanınmış olan bülbül, türkülerde adı sıklıkla anılan  t c  kuşlardan birisidir. Divan şiirinde genellikle gülle birlikte yer alan bülbül, sürekli ağlayan  şığı; g l ise nazlı sevgiliyi simgeler. Aşk serüveni, bu ikisi arasında gerçekleşen büyük bir olay olarak bütün yönleriyle anlatılır. Halk edebiyatında ise bülbül serbest bir hayal gücüyle işlenmiş, saz şairleri bülbülü kendi sembolleri olarak kullanmışlardır (Artun, 2014, s.106). Türkülerde en çok işlenen motiflerden birisi olan bülbül, bazen tek başına bazen de gülle birlikte geçmektedir. G l, türkülerde genellikle sembolik ve mecazi anlamıyla verilmektedir. Aşağıdaki t rk  örneğinde,  şık uykudan kaldırmaya kıyamadığı sevgilisini bülbülün uyandırmasını ister ve y ri uyandırmak için gideceği başka kimsenin olmadığını ifade eder:

“Sabah olsun ben bu yerden gideyim
Garip *bülbül* gibi feryat edeyim
Sen dururken ya ben kime nideyim

şakı *bülbül* var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı” (Yöntem, 1929, s.306)

Budin’in 1686 yılında kaybedilmesi  zerine Gazi  şık Hasan Dede tarafından söylendiğini düşündüğümüz bir türkü vardır. Bu bilgi günümüzde tartışılabilir olsa bile, türkünün tarihî bir vesika olduğu gerçeği değişmez. Bundan yaklaşık üç buçuk asır önce gerçekleşen ve milletin hafızasından silinmeyen bir hadise üzerine söylenen bu türküde, fiğan eden bülbül tasviri bulunmaktadır. Fecaat, bülbülün susmasında değil, bülbülün fiğan etmesindendir. Yaşanan vahim hadise karşısında milletle birlikte bülbülün de bağırarak ağlaması, adeta insanlarla özdeşleşmesi dikkat çekmektedir:

“ tme *bülbül*  tme, yaz bahar oldu;

Bülbülün fiğanı bağrımı deldi.

G l alıp satmanın zamanı geldi.

Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..” (Yücel, 1932, s.31)

Bülbül, birbirinden güzel nağmelerle öterek insanları etkiler. Güllerin açtığı zaman bülbüllerin ötüşü de canlanır. Bülbül, güle âşıktır, gülden ayrı kaldığında cefa çeker. Gül-bülbül yani âşık-maşuk, seven-sevilen ilişkisini sembolize eder. Aşağıda yer alan iki adet Eğin türküsünün birincisinde, yaşanan felaketin anlamı, Eğin Dağlarında güllerin bitmemesi ve bülbüllerin ötmemesi ile sağlanırken, ikincisinde, gül olan yerlerde bülbüllerin öteceğinden, Eğin viran olduğu için bülbüllerin yerini baykuşların aldığından bahsedilmektedir:

“Eğin dağlarında güller bitmiyor

Viran bahçelerde *bülbül* ötmüyor

Yârımın sevdası serden gitmiyor

Gel ağam gel ağam gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Eğin viran olmuş, baykuşlar öter,

Gül olan yerlerde *bülbüller* öter.

Cevrini ben çektim, el almış yatar.

Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,

Elde güzel çoktur, evlenmiyesin” (İlaydın, 1951, s.81)

Bir evde tüten duman olması orada yaşayan kişilerin varlığının ve aile birliğinin göstergesidir. Bu sebeple “duman tütmek”, “evde yaşayan birilerinin olması” demektir. Bir diğer metafor olan bülbülün bahçede ötmesi ise âşığın bahçede olmasının habercisidir. Aşağıdaki türküde ise ne duman tüter ne de bülbül öter. Çünkü bu türkü, düğünü esnasında vurulan Hacı Bey’in ölümünün ardından eşinin acısını dile getirdiği içli ve hisli bir ağıttır:

“Odasında tütün tütmez;

Bahçesinde *bülbül* ötmez.

Uyan Hacı Beyim uyan:

Gelen gelin geri gitmez” (Tanlı, 1947, s.62-63)

Âşığın maşukun aşkıyla bülbüle dönmesi, Divan şiiri geleneğinin klasikleşmiş bir mazmunudur. Bülbül, gül için inleyip cefa çektiği gibi, âşık da sevgiliyi düşünüp acı içinde inlemektedir. Âşığın sembolize eden bülbül, sevgiliyi temsil eden güle karşı içli içli feryat etmekte, âşığın maşuktan gördüğü naz, zulüm ve cefa bülbülün ötüşünde inleyişe, ah etmeye dönüşmektedir. Halil Ersoylu, bülbülün bu feryadının asla onulmayacak bir derdin, hiç gelmeyecek bir yardımın çılgılığı olduğunu ifade etmektedir (Ersoylu, 2015, s.14). Nedim'in aşağıdaki şiirinde sevgilinin aşkından figan eden bir âşık ile karşılaşmaktayız:

“Sevdiğim canım yolunda hake yeksan- olduğum

İddir çok naz- ile seyrana kurban- olduğum

Ey benim aşkında *bülbül* gibi nalan- olduğum

İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum” (Kurtsal, 1949, s.54)

Bülbülün mekânı gülistandır. Tüm varlığıyla güle bağlı olan bülbülün feryat etmesinin sebebi güldür. Bülbül, gülün hasretinden dolayı ağlayıp figan eder. Aşk derdine düşen bülbül oldukça sabırsızdır. Bülbül, gül yüzünden aşkın en zor hâllerini yaşar, ayrılığın acısını öğrenir, feryat ve figan ederek bu acısını dile getirir:

“Emrah der ki düştüm dile

Bülbül figan eder güle

Güzel sürececek sarp kale

Ya alınır ya alınmaz” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

Aşağıdaki türküden de anlaşılacağı üzere gerek gurbetin meçhul serüveni gerekse sılayı terk etmenin verdiği karamsar duygu insanlarda acı ve ıstırap hissi meydana getirir. İnsanlar bu sıkıntı ve keder ağırlığının altında pesimist düşünceler içindedir. Bu gurbet duygusunun yansıdığı türkülerde bülbül kimi zaman sıladan ayrı kalmanın verdiği acı ile ötmektedir kimi zaman da gurbet elde gönül şen olmadığı için bülbüle ötmemesi konusunda uyarı yapılmaktadır:

“Bizim ilde lâle sümbül top biter

Bülbülün yavrusu firkatli öter

Sılada sevdiğim gözümde tüter

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

* *

“Bülbül, ne ötersin Çukurova’da?

Eşin şahin kapmış, kendin burada...

Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,

Ötme garip *bülbül*, gönül şen değil!” (Nisari, 1954, s.80)

5.2.2.16.6. *Ceylan*

Türkülerdeki av görüntülerinin başlıca hayvan motiflerinden birisi ceylandır. Çoğunlukla mecazi anlamda avcı olan âşık, ceylan ise kaçan sevgilidir. Bu amaçla kullanıldığında ceylan masumiyetin, ürkekliğin, yalnızlığın ve çaresizliğin sembolüdür. Avcı olan âşık, av olan sevgilinin peşindedir. Kimi zaman da sevgilinin güzel, siyah, parlak ve iri gözleri ile narin yürüyüşü ceylana benzetilir. Bazı türkülerde ceylanın adı “ahu” ve “maral” olarak da geçer. Aşağıdaki ağıtın ikinci dizesinde tazıların ceylan olduğundan bahsedilmektedir. Bu türkünün aynı dizesine Cahit Öztelli, “Ceylan avlar tazıları” (Öztelli, 1972, s.439), Mehmet Özbek ise “Av avlıyo tazıları” şeklinde yer vermektedir. Doğal şartlarda ceylan, tazı tarafından avlanmaya çalışılan hayvandır ancak bu dizede tazıların ceylan olmasından söz edilmektedir. Buna göre Hacı Bey’in ölümünden duyulan acı, üzüntü ve kederden dolayı onun tazılarının, ceylan gibi savunmasız, sahipsiz ve yalnız kaldığı ifade edilmiştir.

“Ayvalığın yazıları,

Ceylan olmuş tazıları;

Sökülmüş yayladan gelir,

Hacı Beyin kuzuları” (Tanlı, 1947, s.62-63)

5.2.2.16.7. *Kaz*

Türk mitolojisindeki önemli hayvanlardan birisi de kazdır. Altay Şamanlarının davulları üzerinde kaz ile kartalın resimleri bulunurdu. Mustafa Sever’in aktardığı bilgilere göre kaz, Türk mitolojisinin akıllı ve bilgiç kuşudur. O, Şamanın kanun ve âdetlerini iyi bilir, Kam’ın hangi ilahı ziyaret etmesi gerektiğini bildirir ve ona binek kuşu olurdu (Sever, 1999). Orta ve İç Asya’da yapılan çeşitli kurgan kazıları sonucunda çıkarılan sanat eseri

nitelikli olan eşyalar üzerindeki kaz, ördek, kuğu gibi tasvirler ve bu hayvanları gösteren ahşap yontular, at koşum takımlarına ait figürler birçok simgesel anlamı işaret etmektedir (Çoruhlu, 2002, 152). Bu da bize, Türklerin “kaz” motifini çok eski devirlerden beri sembolik anlamda kullandığını gösterir. Türkülerde ise kaz çeşitli anlamlar çerçevesinde yer almaktadır. Genellikle sevgilinin güzellik ve beyazlığının sembolü olarak âşığın gönül verdiği kızı simgelemektedir. Türkülerde, kaz motifi sevgiliyi ve onun güzelliğini simgelemede bir benzetme unsuru olarak yer almıştır. Bahaeddin Ögel, Kaşgarlı Mahmut’un verdiği bilgilere göre ünlü kadınların adlarının Kaz olduğunu ifade etmektedir (Ögel, 1995, s.551). Halil Ersoylu, Türk kültüründe kuşları incelediği eserinde kızların ve gelinlerin kaza benzetilmesinde kazın; evlilik sadakatının, evcimenliğinin ve ideal vücut güzelliğinin etkili olduğu görüşündedir (Ersoylu, 2015, s.66). Turna kuşuyla birlikte baharı müjdeleyen kazların su kenarlarında bulunmaları ve birbirleriyle kurdukları ilişkiler bakımından farklı yansımalarla kaynaklık ettiği görülmektedir (Aytaş, 2019). Kaz ve sevgilinin güzelliği arasında ilgi kurulan türkülerden birisi de aşağıdaki örnekte mevcuttur:

“Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi

Bizim göle ördek geldi kaz geldi

Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

5.2.2.16.8. Koç

Yaşar Çoruhlu, koçun İslamiyet’ten sonra güç, kuvvet ve yiğitliğin bir sembolü olduğunu söylemektedir (Çoruhlu, 2019, s.220). “Damızlık erkek koyun” (Ayverdi, 2010, s.685) manasında kullanılan “koç” sözcüğü türkülerde gürbüz, kuvvetli, yakışıklı ve sağlıklı erkeği sembolize etmektedir. “Koç” motifi, türkülerde mecazi ve sembolik anlamda yer almış, savaşılan askerlerin gücünü kuvvetini temsil etmek için “koç yiğit” ifadesi kullanılırken, Çullu’nun yiğitler içinde mertçe yürümesini tasvir etmek için “koç gibi” benzetmesi yapılmaktadır:

“Köprüye geldik köprü yıkıldı

Bin beş yüz atlı suya döküldü

Koç yiğidin beli büküldü

Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini

Gerdanı beş karış, benli gelini” (Sevük, 1925, s.21-22)

* *

“Çalın üzeniyi atlar harlasın

Koç yiğitler sıkletinden terlesin

Kargılar oynasın kılıç parlasın

Düşman dehşetinden alsın dengini” (Sevük, 1942, s.210)

* *

“Aynalı martinden her yanı görün

Yiğitler içinde *koç* gibi yürün

Züğürtten alır da zengine verün

Sen hırsız değilsin mal Hanı Çullu” (Sevük, 1942, s.210-211)

5.2.2.16.9. Koyun

Bozkır kültürünün iklim koşulları gereği, Türk insanı için çobanlık ve hayvancılık önemli bir geçim kaynağını teşkil ediyordu. Türklerin ekonomik geçim kaynağında önemli bir yere sahip olan “koyun” türkülerde hem mecazi hem de gerçek anlamıyla yer almıştır. Aktan Müge Yılmaz, koyunun evcil ve uysal hayvan olduğu için türkülerde masumiyetin simgesi olduğunu, dertli insanın ağlayışıyla koyunun melemesi arasında bağ kurulduğunu ifade etmektedir (Yılmaz, 2011). Özellikle aşk, sevgi ve ayrılık temalı türkülerde koyun motifine sıklıkla rastlamaktayız. Çünkü kavuşamama, ölüm ve gurbetten kaynaklanan olumsuz duygular koyun motifiyle ifade edilmiştir. Kimi türkülerde kuzusundan ayrı kalan koyun, çocuğunu kaybeden anneyi tasvir etmiş kimi türkülerde de sevgilisine kavuşamayan âşık meleyen koyun ile temsil edilmiştir. Aşağıdaki türküde gurbete çıkan bir kişinin sıra özlemi dile getirilmektedir. İnsanlar gurbete çıkarken bavullarının yanında sevdalarını, inançlarını, hayallerini ve ümitlerini de yanına alırlar. Kader, çoğu zaman onların yüzüne gülmez ve hiçbir şey beklenildiği gibi olmaz. Bu sebeple gurbete çıkan kişi sürekli üzüntü, gam ve keder içindedir. “Kader böyle imiş kime küseyim” diyen kişi, isyan

etmeden sıra hasretini anlatır. Bu hasreti dile getirirken memleketindeki ailesinin yanında koyunlardan da bahsetmektedir:

“Bizim ilin *koyunları* kuzular

Derdim artar yaralarım sızılar

Anayı babayı gönül arzular

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

Bazı türkülerde “koyun” iyiliğin, saflığın ve masumiyetin sembolüdür. Ruhsati’nin aşağıdaki türküsünde çağın olumsuz değişimi anlatılırken, “Koyun belli değil, kurt belli değil” denilmiştir. Çünkü “kurt” gücün, zekânın, kurtarıcılığın, cesaretin olduğu kadar tehlikenin de simgesi olmuştur. Ruhsati, bu türküde devrin bozulduğunu, masum insanla tehlikeli insanın belli olmadığını vurgulamaktadır:

“Adalet kalmadı hep zulüm doldu.

Geçti şu baharın gülleri soldu,

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, kurt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

Türk insanı bazen dağları aşılmaz, yüksek, engin olarak görmüş bazen de karlı, pare pare, dumanlı, boranlı gibi birçok sıfatla beraber anmıştır. İnsanlar, içinde bulundukları psikolojik durumu, ruh hâlini, duygusal bağlamı ifade ederken dağlara başvurmuştur. Özellikle dağların yüceliğine sık sık atıf yapılmıştır. Aşağıdaki türküde annesinden ayrı düşmüş, onun hasretini taşıyan bir kızın feryadını görmekteyiz. İlk dizede koyunların ve kurtların dağların başını mesken tutmasından bahsedilmektedir. Hayat tarzı gereği yaylak ve kışlak bölgeleri arasında hareket eden Yörükler, tabiatla iç içe bir yaşam sürmektedirler. Bu hayat tarzı onların kültürel dünyasına da yansımıştır. Bu bağlamda dağa duyulan saygı ve atfedilen kutsiyet dağın türkü metninde “yüce” sıfatıyla yer bulması ve koyunların, kurtların dağ başında olması birbiriyle örtüşmektedir. Annesinin hasretini çeken genç kız, dağın başında yalnızlık duygusu içindedir, yani ailesinden çok uzaktadır. Genç kız annesine ulaşmasının imkânsız olduğunu “Dolanıp fırlanıp gelene kadar/ Mezarlık toprağı sana yurt olur” dizeleriyle ifade etmektedir:

“Yüce dağ başında *koyun*, kurt olur.

Anam, hasretliğin bana dert olur.

Dolanıp fırlanıp gelene kadar,

Mezarlık toprağı sana yurt olur” (İlaydın, 1951, s.76)

5.2.2.16.10. Kuğu

Türkülerde kuğu, âşığın gönül verdiği kadını, sevgiliyi temsil etmektedir. Gülay Mirzaoğlu’na göre kuğu, türkülerde daha çok sevgiliyi ve onun güzelliğini ifade etmek için bir benzetme unsuru, metafor olarak yer almıştır (Mirzaoğlu, 2005). Aşağıdaki türkü örneğinde sevgili, beyaz ve zarif bir kuğu gibi göl sularında yüzerken âşığı kendine hayran bırakır; çünkü âşık, daha önce bu göllerde böylesine zarif, böylesine güzel bir kuğu görmemiştir:

“Gezerken şu yere uğradı yolum,

Bu yerlerde böyle güzel olur mu?

Kuğum, seni uçurmuşlar gölünden,

Bu göllerde böyle *kuğu* olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

5.2.2.16.11. Kurbağa

Kurbağalar, sıçrayarak yürüyen ve suda iyi yüzebilen küçük hayvanlardır. Mitolojide ise bereket, yenilenme, üreme ve doğurganlığın sembolüdür. Aşağıdaki türküde “yeşil kurbağa” tabiriyle sadece bir kurbağa cinsi ifade edilmemiştir. Çünkü sulak alanlarda eşini arayan ve çiftleşmek için çağıran kurbağalar yüksek sesle bağırılmaktadır. Bu türküde de eşini gurbete gönderen bir kadının feryadı ve eşini araması anlatılmaktadır. Kurbağanın yeşil renkte olması, niteleyici işleviyle betimlemeye katkı sağlamanın yanında, gençliği ve umudu çağrıştırma işleviyle de kullanılmıştır. Çünkü Türk kültüründe yeşil rengi, gençliği, umudu ve yeniden doğuşu simgelemektedir (Kalafat, 2012, s.187). Ayrıca kurbağanın “göl” ile birlikte verilmesi türkülerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır:

“*Yeşil kurbağalar* öter göllerde,

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

“Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin...” (İlaydın, 1951, s.81)

5.2.2.16.12. Kurt

Türk kültürü bağlamında kurdun büyük bir önemi vardır. Göçebe bozkır kültüründe yaşayan Türkler, zaman içinde kendi savaşçı ve mücadeleci karakterleriyle, kurtlar arasında bir bağ kurmuşlardır. Kurt, Türkler arasında saygı duyulan ve kutsiyet atfedilen birer sembol haline gelmiştir. Şamanizm inancını yaşayan Türkler arasında kurt yaşam ve savaş gücünün önemli bir işareti olmuş; çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde Türk boylarının bayrak ve flamalarında sembol olarak yer almıştır (Artun, 2014, s.325-326). Bahaeddin Ögel, Türklerde kurdun iki yüzü olduğunu belirtmekte, kurdun ilahi yüzü ile kötü ve hırsız yanını birbirine karıştırmamak gerektiğini ifade etmektedir (Ögel, 1995, s.118). Kurt, türkülerde cesaretin, yol göstericiliğin, savaşçılığın, yiğitliğin, zekânın olduğu kadar muhataranın, korkunun ve tehlikenin simgesi olarak da görülmüştür. Sürü sahipleri ve çobanlar, yırtıcı bir hayvan olan kurtlara karşı daima tedbirlidir. Ayrıca aç kaldığında dağlardan inerek köylüler için de tehlike arz eden kurtlar, hayvan sembolizmi açısından genellikle koyunun karşısında durur. Buradaki amaç, insan ilişkileri bağlamında koyun ile sembolize edilen masumiyetin ve saflığın karşısına kurt motifi ile birlikte tehlikeyi, muhatarayı, ürküntüyü çıkarmaktır. Ruhsati’nin aşağıdaki türküsünde adaletin kalmadığı, zulmün hâkim olduğu ve devrin bozulduğu anlatılırken masum, iyi insanlar “koyun” motifi ile sembolize edilirken, kötü ve tehlikeli insanlar “kurt” motifi ile temsil edilmiştir:

“Adalet kalmadı hep zulüm doldu.

Geçti şu baharın gülleri soldu,

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, *kurt* belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

Ziya Paşa’nın aşağıdaki türküsünde ise kurdun karşısında kuzu bulunmaktadır. “Kuzucak” sembolik anlam olarak gençliği, körpeliği ve toyluğu ifade ederken, “kurt” tehlikenin ve kötülüğün simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye *kurt* kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

Aşağıdaki türkü metninde de “kurt” adı geçmektedir:

“Yüce dağ başında koyun, *kurt* olur.

Anam, hasretliğin bana dert olur.

Dolanıp fırlanıp gelene kadar,

Mezarlık toprağı sana yurt olur” (İlaydın, 1951, s.76)

Çin Seddi’nden Adriyatik’e, Balkanlar’dan Afrika’ya kadar yayılmış olan Türk milletinin dünüyle bugünü, kuzeyiyle güneyini birleştiren en önemli harç millî hafızayı teşekkül eden Türk kültürüdür. Bozkurt, yüzyıllar boyunca Türk’ün duygu ve düşünce dünyasında değerini korumuş, çeşitli gelişmeler ve değişmelerle zenginleşmiş olan Türk kültürünün kadim varlığıdır. Bozkurdu kendilerine kılavuz olarak gören Türkler, onu sadece biyolojik bir canlı olarak değil, alplara ve kahramanlara yoldaşlık yapan, insanları kötülüklerden koruyan, Gök Tanrıyla bağlantılı, soylu ve kutlu bir varlık olarak görürler. Namık Aslan, kozmolojik ve eskatolojik mitte, bozkurt veya kurtla ilgili olarak doğa gözlemlerine yönelik işlevci benzetmelerin daha geri planda kaldığını, kurdun Tanrı veya kutsalla ilişkili olduğu görüşündedir (Aslan, 2010). Destanlardan efsanelere, türkülerden masallara kadar Türk milletinin pek çok yaratmasında karşımıza çıkan bozkurt, kimi zaman Türk soyunun devamını sağlamış kimi zaman da düşmanla savaşıp yurdu korumuştur. Türklerin savaşçılığı, çevikliği ve mücadelecî karakteri “bozkurt” motifiyle tasvir edilmiştir. Volkan Özkan, Türk kültüründe bozkurt kavramını incelediği yüksek lisans tezinde, Türk savaşçıların cenk öncesinde ve esnasında kurtlar gibi ses çıkarıp düşmanın psikolojisini bozduklarını ifade etmektedir (Özkan, 2018, s.14). Orhun Yazıtlarında geçen “Tanrı kuvvet verdiği için babam Kağanın askeri kurt gibi imiş, düşman koyun gibi imiş” (Tanyu, 1980, s.30) sözleri bozkurdun savaşçılığı ve kuvveti temsil etmesinin kökenlerinin İslam öncesine kadar dayandığını göstermektedir. Aşağıdaki türküde ordunun bozkurt gibi bir araya geldiğinden bahsedilmektedir:

İseklibel’de savaş kuruldu

Haydin arkadaşlar bugün ün günü

Aç aslanlar *bozkurd* gibi düzüldü

Seyrediniz aşiretin cengini” (Sevük, 1942, s.210)

5.2.2.16.13. Kuş

Türk insanı, kuşları masallardan efsanelere, manilerden ninnilere, türkülerden bilmecelelere kadar birçok edebî ürün içerisinde kullanmıştır. Genellikle bülbül, turna, şahin, baykuş vb. şekilde cins isimleriyle anılsalar da sadece “kuş” genel adı verilen canlılara yer verilen türküler de bulunmaktadır. Sami Akalın, türkülerin şiire dayanması ve şiirin de edebiyat türleri içinde en üst düzeyde bulunması sebebiyle Türk folklorunda adı kuşa bağlı türkülerin sanat yönleriyle başta geldiğini ifade etmektedir (Akalın, 1993, s.56). Kuş, bazı türkülerde havada uçuşu, yâre selam götürmesi bazı türkülerde de nağmeli ötüşü, yuvasına sadık olması gibi özellikleriyle yer almaktadır. Aşağıdaki türküde kuşların, sabah vakti “Ayşe” isimli kızıdan izin alıp ötüştüğü ifade edilmektedir. Türkünün bağlantılarında daha özel bir isim kullanılarak, âşığın bülbüllerden yârini uyandırmasını istediği görülmektedir:

“Sabah oldu tan yerleri atıyor

Cümle *kuşlar* destur almış ötüyor

Ayşeciğim odasında yatıyor

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı” (Yöntem, 1929, s.306)

Bir başka türküde de kuşlar “ulu” sıfatıyla anılmaktadır. Bu türküde büyük kuşların iri ağaçlara konduğundan bahsedilmektedir:

“Bir devletli yohsul olsa

Uslu isen gelme ana

Yazıda kaba ağaca

Ulu *kuşlar* konar olur” (Ergun, 1931, s.198)

5.2.2.16.14. Kuzu

Koyunun yavrusu olan kuzu, türkülerde sıklıkla kullanılmaktadır. Kimi zaman annesinden ayrı kalan bir çocuk, kuzuya benzetilmiş kimi zaman da gerçek anlamına uygun olarak koyunların yavruuları için kullanılmıştır. Kuzu, sembolik olarak gençliği, körpeliği, saflığı da ihtiva etmektedir. Ziya Paşa'nın türküsünde “küçük kuzu” anlamındaki “kuzucak” sözcüğü gençliği, körpeliği simgeler:

“Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel *kuzucağım*

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

Hacı Bey'in öldürölmesi üzerine söylenen ağıtta, gerçek anlamında Hacı Bey'in kuzularının yayladan geldiğı ifade edilmektedir:

“Ayvalığın yazıları,

Ceylan olmuş tazıları;

Sökölmüş yayladan gelir,

Hacı Beyin *kuzuları*” (Tanlı, 1947, s.62-63)

“Kuzulamak” koyunların yavruulamasıdır. Gurbete çıkan kişi, sıla hasretini dile getirirken memleketindeki koyunların kuzuladığından bahsetmektedir:

“Bizim ilin koyunları *kuzular*

Derdim artar yaralarım sızılar

Anayı babayı gönöl arzular

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

5.2.2.16.15. Ördek

Türkülerde sevgilinin sıklıkla teşbih edildiği hayvanlardan birisi ördektir. Özellikle “yeşilbaşlı gövel ördek”, “yeşil ördek” ve “suna” en çok karşılaştığımız türlerdir. Türkülerde ördek, kimi zaman gerçek anlamıyla kullanılırken kimi zaman da sevgilinin güzelliğini betimlemek amacıyla benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Genellikle göl kenarında bulunur. Çünkü göl, aşkın veya sevginin simgesel mekânıdır. Ördeğe türkülerde yüklenmiş sembolik anlamlar, esasen sevgilinin hâl, davranış ve tavırlarının birer ifadesidir. Bunlarla birlikte ördeğin geçtiği türkü metinlerinin ayrılık, hasret ve gurbet gibi temlere sahip olduğunu görmekteyiz. Değerlendirmeye aldığımız türkü metinleri arasından bir tanesi buna örnek teşkil etmektedir:

“Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi

Bizim göle *ördek* geldi kaz geldi

Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

5.2.2.16.16. Şahin

Yırtıcı bir kuş türü olan şahin, atmacagiller familyasından olup genellikle Avrupa ve Asya’nın dağ, orman, çayır ve çalılıklarında yaşamaktadır. Geniş kanatları ve kuyruğuyla havada uzun süre kalabilmekte, avını havada yakalayıp avlayabilmektedir. Şahin, sert ve keskin bakışları ile avını anında yakalamakta, bu özelliğiyle avcılıkta kullanılabilmektedir. Alıcı kuşlardan birisi olan şahin, Türk kültür ve tarihinin en önemli sembolik değerlerinden birisi olmuştur. Özellikle kuş motifleri bağlamında, şahinlerin özel ve özgün bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Şahinin etkileyciliğinin yanında türkülerdeki kullanım gerekçelerine de dikkat etmek faydalı olacaktır (Aytaş, 2013). Bir av hayvanı olarak kullanılan şahin, türkülerdeki avlayan avlanan ilişkisinde daima avlayıcı olmuştur. Şahin elde taşınır, yükseklerde uçar (Artun, 2015, s.258). Avcı olarak yetiştirilmiş bir şahin, sahibinin kollarından havalanıp avını avlar ve sahibine teslim eder. Kimi türkülerde sevgilinin gözleri şahine benzetilmiş kimi zaman gücün, kuvvetin ve avcılığın simgesi olarak türkülerde yer almıştır. Aşağıdaki türküde şahinin avcılığı üzerinde durulmaktadır. Bu türküde, âşığın gurbete çıkarak sevdiğinden ayrı düşmesi, şahinin bülbülün eşini kapmasıyla sembolize edilmiştir:

“Bülbül ne ötersin Çukurova’da

Eşin *şahin* kapmış kendin burada

Kendim gurbet elde gönül sılada

Ötme garib bülbül gönül şen değil” (Sevük, 1942, s.211)

Süratli, acar ve yırtıcı bir kuş türü olan şahin, yüksek hızda hareket kabiliyetine sahip olması ve avcılık özelliğinden dolayı kimi türkülerde aşığı temsil etmektedir. Aşağıdaki türküde âşığın gönlü, avının peşine düşen bir şahine benzetilmiştir. Çünkü âşık, kendisini tıpkı şahin gibi usta bir avcı olarak hissetmektedir. “Gönül bir şahindir her bir şikâra” denilerek sevdiği kişiyi avlamak isteyen âşığın, şahinin avcılık özelliğine atıf yaptığı görülmektedir:

“Gevherî der yoktur derdime çare;

Unutulmadı gitti sinemde yara.

Gönül bir *şahindir* her bir şikâra

Salınmaz, gözleri mestim, salınmaz” (Maarif Vekilliği, 1944, s.60)

Biçarelik ve yalnızlık hissi, şahinin geçtiği türkülerde, şahin tarafından avlanmış bir avın durumu ile ifade edilmiştir. Aşağıdaki türküde de eşini şahin avlayan bir turna üzerinden ayrılık acısı anlatılmaktadır:

“İki turnam gelir aklı karalı

Birin *şahın* vurmuş biri yaralı

O yavruya sorun aslı nereli

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

Şahin, kimi türkülerde güç, kudret ve makam motifi olarak kullanılmıştır. Bazen bir makamın gösterge aracı olarak kullanıldığı gibi, bazen de şahinin güç, kuvvet ve heybet gibi vasıflarından türkülerde faydalanılır. Sert ve keskin gözleri olan şahin, avını uzaklardan gören ve onu dikkatle takip ederek avlayan bir hayvandır. Aşağıdaki türküde “Şahin şahin paşalar” diyerek Osmanlı paşalarının düşmana karşı sert gücüne, heybetine ve kuvvetine vurgu yapılmıştır:

“Haberimiz iletsin dosta gidenler

Varıp dostun didarını görenler

Şahin şahin paşaları soranlar

Din uğruna şehit düştü diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

5.2.2.16.17. Tazı

Tazı, genellikle tavşan avında kullanılan, uzun bacaklı, çekik karınlı, çok çevik bir köpek türüdür (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.2159). Bu tanımın yanında, ceylan avlamak üzere yetiştirilen Gazal tazıları da bulunmaktadır. Aşağıdaki türküde tazıların ceylana dönüşmesi dikkat çekmektedir:

“Ayvalığın yazıları,

Ceylan olmuş *tazıları*;

Sökülmüş yayladan gelir,

Hacı Beyin kuzuları” (Tanlı, 1947, s.62-63)

5.2.2.16.18. Turna

Turna, türkülerden halk hikâyelerine, efsanelerden masallara özellikle de halk inançlarında kendine özgü, önemli yere sahip olan özel bir göçmen kuşudur. Turnalar türkülerde, bazen mutluluğun bazen hüznün bazen de ayrılın habercisi olmuşlar, birçok türküde âşığın duygularının ifadesinde turnalardan yararlanılmıştır. Peki, turnalar halk türkülerinde niçin bu kadar geniş yer almıştır? Gıyasettin Aytaş, bunun sebepleri arasında turnaların Türk halkı tarafından çok sevilmesini, göçmen kuş olduğu için sevenler arasında haber getirip götürmesini saymaktadır (Aytaş, 2003). Bu özellikleriyle turnalar, kimi zaman gurbete çıkan âşıktan sılada kalan nazlı yârine haber getirip götürmekte kimi zaman da âşık kendisiyle dertleşmekte, sırlarını paylaşmaktadır. Gurbete çıkan âşıklar, yârinden ayrı düşerler ve ailesinden haber alamazlar. Bu sebeple, âşıklar sürekli hüznün, keder ve sıkıntı içindedir, sılada kalanların hasreti onların yüreğinde sızlar. Bu durumda âşıklar özlemlerini, dertlerini, üzüntülerini turnalarla paylaşır, onlardan sılaya selam gönderir. Hamiye Duran, özellikle telli turnanın göçmen bir kuş olması ve birçok diyardan geçmesi sebebiyle, haber getirip götürmesi ve sılaya uğramış olması nedeniyle kendisi ile söylenen, dertleşilen bir kuş olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir (Duran, 2010).

Aşağıdaki türküde Hayali, Çıldır Muharebesi'nde Osmanlı ordularının İran'a karşı kazandığı zaferi memleketine götürmesini ister:

“*Turnam* gider olsan bizim ellere

Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin

Karşı geldi kızılbaşın hanları

Çıldır'da da döğüş oldu diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Türkülerde bazen aşk acısı dile getirilir ve turnalarla dertleşilir. Aşağıdaki türküde yâre ulaşamamanın verdiği acı dile getirilir:

“Bir bölük *turna* da havada uçar

İner engininden bir bade içer

Esen seher yeli göğsünü açar

Yâr göğsün bentleri düğmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

İnan Selvi, turna motifli türküler üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde turnaların ilginç özelliklerinden birisi olarak onların tek eşli bir hayat sürmelerini göstermekte, eğer herhangi bir sebeple turnalardan birine zarar gelirse, diğer turnanın yaşayamadığını ve intihar ettiğini ifade etmektedir (Selvi, 2008, s.37). Gülay Mirzaoğlu da turnaların, türkülerde genellikle çift olarak tasavvur edildiğini belirtmektedir (Mirzaoğlu, 2019, s.219). Aşağıdaki türkü metninde, sevgilisinden ayrılan âşık, kendisini yaralı turnaya benzetmiş, adeta onunla kendisini özdeşleştirmiştir:

“İki *turna* gelir aklı karalı

Birin şahin urmuş biri yaralı

O yavruya sorun aslı nereli.

Katar katar olmuş gelir *turnalar*

Eğrim eğrim ne hoş gelir *turnalar*” (Kurtsal, 1949, s.99)

Tablo 6

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Hayvanlar

Hayvan Adı	Sayı
Bülbül	43
Turna	27
At	15
Şahin	11
Kurt	9
Kuş	8
Kuzu	8
Koç	3
Kuş	3
Koyun	3
Aslan	2
Kurbağa	2
Balık	1
Baykuş	1
Ceylan	1
Kaz	1
Ördek	1
Tazı	1

Tablo 6’da görüldüğü gibi edebiyat ders kitaplarında yer alan türkülerde en fazla geçen hayvan adı “bülbül”dür. Bülbül, türkülerde sıklıkla gül ile birlikte anılır ve genellikle sembolik anlamda kullanılır. İkinci sırada en çok kullanılan hayvan motifi ise “turna”dır. Göçmen bir kuş olan turna; diyardan diyara uçuşması, sevdiklerinden ve sılasından ayrı kalan kimselerin derdine ortak olması, sevgiliden haber getirip götürmesi, eşine sadık olması gibi çeşitli özellikleriyle, bir sembol olarak, türkülerde sıklıkla kullanılmıştır. Turnanın hemen arkasından, ikinci sırada yer alan “at” sözcüğü türkülerde 15 kere geçmektedir. Türkler, atı sadık bir arkadaş gibi gören ve pek çok alanda kullanan bir millettir. At, savaş meydanlarından sürek avlarına, din ve devlet törenlerinden ekonomik geçim kaynaklarına kadar Türk hayatının önemli bir parçası olmuştur. Askerî, sosyal ve ekonomik hayatlarında atlara oldukça önem veren Türkler, aynı zamanda bu hayvana karşı büyük bir sevgi ve bağlılık duymuşlar, adeta atlara insani vasıf kazandırmışlardır. Bu duygusal bağ sonucunda at; destan, efsane, masal, halk hikâyesi, atasözleri, deyimler vb. pek çok kültürel üründe

olduğu gibi türkülerde de sıklıkla yer almıştır. Bu sebeple incelediğimiz türkülerde “at” sözcüğünün kullanılması gayet tabiidir. “Bülbül, turna, şahin” dışında kuş isimlerinin fazla geçmediği de dikkat çeken bir durumdur.

5.2.3. Kültürel İçerikleri Bakımından Türkü Metinleri

Türküler, Türk milletinin hayat felsefesini ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Türk insanının yüzyıllar boyunca yarattığı ve yaşattığı türküler, millî Türk kültürüne ait önemli değerleri bünyesinde barındırmaktadır. Türk insanı özlemlerini, sevinçlerini, hüznlerini, kederlerini türkülerle dile getirmiş, duygu, düşünce ve inanç dünyasını türkülerle terennüm etmiştir. Türküler sadece kişisel yaşamların değil; Türk milletinin hayatı algılayışının, kâinatı yorumlayışının ve kültürel yaşayışının da ifade alanı olmuştur. Dolayısıyla Türk insanı da, onun yaşadığı ve yarattığı kültür de, tarihî süreç içinde türkülerle yansımıştır. Türküler, Türk milletinin millî duygu ve düşünce kaynakları ölçüsünde yarattığı kültürel kıymetlerin ifadesidir. Türk insanının kendini anlattığı türküler ile millî kültür unsurları arasında sıkı bir bağ vardır. Türküler, kendi zamanının yaşayış, inaniş, duygu ve düşüncesinden izler taşır.

Türkülerin yurdu Türk kültürüdür. Bu öyle bir kültürdür ki hem yüzlerce yıldır tüm berraklığıyla Türk duygusunu hem de üç kıtalık geniş coğrafyanın sesini ihtiva eder. Türk kültürü, Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar yayılmış olduğu geniş coğrafyadan aldığı gücü türkülerle taşımıştır. Türküler, Türk insanının ruhu ve kalbiyle bütünleşmiş, Türk’ün hoşgörüsünü, sevgisini, inançlarını, hayat felsefesini ve düşünce dünyasını bünyesinde barındırmış en önemli kültür ürünlerinden birisidir. Türküler, Türk insanının vicdanından doğmuş, bu toprakların rengiyle boyanmış kültür mucizeleridir. Türk insanını anlamak için, türkülerin dünyasından bakmak gerekir. Türk insanının duygu ve düşünceleri türkülerde tezahür etmiştir. Bu yönüyle Türk milletinin binlerce yıllık kültürel mirasını, değerlerini, inançlarını yansıtan türküler, müzikal kıymetlerinin yanında kültürel araştırmalar için de son derece önemlidir. Türküler, maddi kültür ile manevi kültür parçalarının birleştiği bir bütündür. Bu sebeple türkülerdeki kültürel içeriği, “Maddi Kültür Unsurları” ve “Manevi Kültür Unsurları” olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirdik.

5.2.3.1. Maddi Kùltür Unsurları

Araştırmanın bu bölümünde 54 adet türkù metninde yer alan giyim kuşam, iletişim araçları, meslek grupları, mimari yapılar ve barınaklar, müzik aletleri, süs ve süslenme eşyaları, teknik alet ve malzemeler, ticaret gibi maddi kùltür unsurlarını inceleyeceğiz. Çeşitli maddi kùltür unsurlarının türkùler aracılığıyla günümüze kadar aktarabildiğini müşahade ediyoruz. Örneğin, türkù metinlerinde rastladığımız “şalvar” sözcüğü hâlâ Anadolu’nun bazı bölgelerinde bol ve geniş üst donu manasına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Giyim kuşamla ilgili unsurlardan çelenk, cepken, duvak, düğme, kemha, papak, şalvar sıklıkla kullanılmıştır. İletişim araçlarıyla ilgili unsurlardan da nâme gibi yazılı iletişim aracının yanında, sefere çıkanların da önemli bir haberleşme vasıtası olduğu tespit edilmiştir. Avcı, çarhacı, çoban gibi meslek gruplarının kullanılması; Türk insanının göçebe hayat tarzı, ekonomik rolleri ve savaşçı karakterini yansıtması türkùlerin kendi dönemlerinde toplumsal hayatın dışında yaratılmadıklarını göstermektedir. Tespit ettiğimiz maddi kùltür unsurları içerisinde çadır, çeşme, cami, köprü, ev, hane, han, kahve, oda, saray, köşk, kale gibi çeşitli mimari yapı ve barınaklar önemli bir yer tutmaktadır. Çobanlıkla özdeşleşen kaval, türkùlerde müzik aleti olarak geçmektedir. Türkùlerde yer alan altın tarak, amber, misk, kına, sürme gibi unsurlar süs ve süslenme eşyaları arasındadır. Aynalı martin, kın, kılıç, tabanca, barut, kurşun, kargı, tüfek, üzengi, ok, kalkan, silah, terki ve top gibi çeşitli teknik alet ve malzemelerin türkùlerde yer alması, Türklerin hem İşlam öncesi hem de İşlam sonrasında devam ettirdikleri mücadeleciler ve savaşçı karakterlerinden kaynaklanmaktadır. İncelemeye dâhil edilen türkùlerde maddi kùltür unsurları arasında kervan ticaretinin de olduğu tespit edilmiştir. Bütün bu tespitler, türkùlerimizin kùltür taşıyıcılığını özelliğini, açık bir şekilde göstermektedir. Türkù metinlerini tek tek incelediğimizde maddi kùltür unsurlarının ekseriyetle gerçek anlamlarında kullanılsa da mecazi ve sembolik anlamlarda kullanılan maddi kùltür öğelerine de rastladık. Ayrıca maddi unsurlar ne kadar sembolik ve mecazi anlamlarda kullanılsa da bunların renk, şekil ve benzetme yönleriyle gerçek anlamlarıyla ilgisi olduğu görölmektedir. Ayrıca türkùlerde geçen maddi kùltür unsurlarının, Türkçenin en temiz, en sade ve en duru örneklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Bütün bu bilgiler ışığında türkùlerin yaratıldığı ve yaşatıldığı toplumun maddi kùltür unsurlarını ihtiva ettikleri, toplumsal yaşamdan bağımsız olmadıkları, türkùlerin dünyasında kendi zamanlarındaki maddi kùltür öğelerinin mecazi veya gerçek anlamlarıyla yer aldığını söyleyebiliriz.

5.2.3.1.1.Giyim Kuşam

Türk kültürünü meydana getiren en önemli maddi unsurların başında geleneksel giyim ve kuşam gelmektedir. Giyim kuşam, tüm hususiyetleriyle Türk kültürünün ürünüdür. Orta Asya coğrafyasından Anadolu'ya gelerek bu toprakları vatan yapan Türkler, giyim kuşam kültürlerini de Anadolu'nun renkleriyle yoğurmuş, Türk giyim kuşam geleneğinin ana malzemesi olarak Anadolu coğrafyası zengin bir kaynak olmuştur. Türk insanı yaşadığı coğrafyanın kültürel birikimini, sanatsal gücünü giysilerine dokumuşlar, nakış nakış süslemişler, duygu ve düşünce dünyalarını giydikleri giysilerle dile getirmişlerdir. Böylece geleneksel giysiler, çeşitli motif ve çizgilerle Türk insanının hayata bakış açısını, gelenek, görenek ve inançlarını yansıtır olmuş ve bu bağlamda şekillenmiştir. Türkülerde rastlanan maddi kültür unsurları arasında geleneksel giyim kuşam ürünleri de yer almaktadır. İncelediğimiz türkülerde insan giyimi hakkında ayrıntılı bilgi yoktur ancak genel olarak giyim kuşam kültürünü yansıtan bazı sözcükler tespit edilmiştir. Bunlar; çelenk, çepken, duvak, düğme, kemha, papak ve şalvardır. “Çelenk” zaferlerden sonra askerleri ödüllendirme nişanı olarak verilen gümüş veya altından sorguçtur. Zekeriya Kurşun, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başına ait bazı kaynaklarda, “çelengin bütün askerî harekâtların vazgeçilmez bir onurlandırma hediyesi” hâline geldiğini ifade etmektedir (Kurşun, 2020). Aşağıdaki türküde gazilerin çelenk takmasından bahsedilmektedir:

“Gaziler başına takıp *çelengi*,

Kırardı Nemceyi Macar firengi,

Neylesün kulların edemez cenği

Hal ü hatırları sorulmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

Cepken, gömlek üzerine giyilen, kolları yırtmaçlı, bol ve uzun, genellikle yakasız modele sahip olan, sırmayla işlenmiş, bele kadar inen üst giysisidir. Çoğu süslü ve işlemeli olan cepkenler, entarilerin üstüne giyilirler (Artun, 2014, s.110).Genellikle mavi, bordo, sarı, yeşil renk kadifeden dikilen cepken, Sarı Zeybek türküsünde mor rengiyle tasvir edilmiştir:

“Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor *çepkenin* kanına” (Nisari, 1954, s.80)

Duvak, gelinlerin yüzlerini örtmekte kullanılan, tül den, tel nakışlı ya da pullu yüz örtüsüdür (Artun, 2014, s.156). Türk düğün geleneklerinde gelinlerin duvak örtmesi önemli bir âdettir. Türklerin Orta Asya’dan Anadolu topraklarına kadar sürdüregeldiği millî bir geleneğimiz olan duvak, mutluluğun ve namusun bir sembolüdür. Aşağıdaki türkünde bir genç kız, Hacı Bey’e duvaklı gelin geldiğini ifade etmektedir:

“Az gidiyom, uz gidiyom;

Bir incecik toz gidiyom.

Elim kına, yüzüm *duvak*;

Gelin geldim kız gidiyom” (Tanlı, 1947, s.62-63)

Düğme; giyecek, çarşaf, yorgan vb. eşyaların birbirine kavuşmasını sağlayan veya süs olarak dikilen kemik, sedef, maden, tahta gibi sert nesnelerden yapılmış ufak ve yuvarlak tutturma aracıdır. Aşağıdaki türkü örneğinde şair, yârin ak göğsünün düğmelerini açıp kavuşamadığından bahsetmektedir:

“Karacaoğlan der ki konup geçmedim

Ak göğsünün *düğmelerin* açmadım

Fırsat elde iken alıp kaçmadım

Öldürmeli beni döğmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

Kemha, kalın ve çok sık dokunmuş, bir çeşit elbiselik ipek kumaştır. Şair, yazın dağların yemyeşil olmasını “yeşil kemha” olarak tasvir etmektedir:

“Mor menekşe boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil *kemha* geymiş,

Kışın ak sadeli dağlar

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârimden ayrılan ağlar” (Nisari, 1954, s.80-81)

Genellikle Azerbaycan ve Kafkasya bölgelerinde yaşayan insanlar ve Türkistan göçmenleri tarafından giyilen, koyun veya kuzu yününden yapılmış bir tür kalpaktır. “Türkler arasında

başa takılan başlıklara izafeten, urug, boy ve oymak isimlerine rastlanmaktadır. Örneğin, siyah başlık (papak, kalpak) giyen bir Türk boyunun adı “Karakalpak” veya “Karapapak”tır” (Kemaloğlu, 2012). Bu türküdeki “Kürt” sözcüğü Eflatun Cem Güney tarafından “Kurt” (Güney, 1987, s.124) olarak verilmekte, M. Sunullah Arısoy ise “Kürt” sözcüğü yerine “Börk” sözcüğünü (Arısoy, 2002, s.430) kullanmaktadır. Âşık Ruhsati’nin aşağıdaki şiirinde “Papak” denilirken, başa giyilen yüksek deri başlıktan bahsedildiği kanaatindeyiz:

“Fark eyledik âhır vaktin yettiğin,

Merhamet çekilip göğe gittiğin,

Gücü yeten soyar gücü yettiğin,

Papak belli değil, Kürt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

Türk geleneksel giyim kültüründe önemli bir yere sahip olan şalvarın varlığını türkülerde görebiliriz. Şalvar olarak isimlendirilen erkek ve kadınların belden aşağı giydiği bol ve geniş giysi, geleneksel giyimin bir parçasıdır. Köroğlu’nun aşağıdaki türküsünde şalvar sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir:

“(Köroğlu) düşer mi gene şanıdan

Ayırır çoğunu er meydanından

Kır at köpüğünden düşman kanından

Çevrem dolup *şalvar* ıslanmalıdır” (Yöntem, 1929, s.304-305)

Tablo 7

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Giyim Kuşam Eşyaları

Giyim Kuşam Eşyalarının Adı	Sayı
Cepken	4
Şalvar	3
Düğme	2
Kemha	2
Çeleng	1
Duvak	1
Papak	1

Tablo 7 incelediğinde, edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinde en sık kullanılan giyim kuşam eşyasının “cepken” olduğu tespit edilmiştir. Türkü metinlerindeki giyim kuşam eşyalarının çoğu gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır. Ancak yaz aylarında yeşil olan bitki örtüsü, dağların yeşil kemha (düz ve desenli olarak dokunan bir çeşit ipek kumaş) giymesi şeklinde tasavvur edilmiştir. İncelediğimiz türkü metinlerinde geçen giyim kuşam eşyaları Türk insanının kültür tarihine ışık tutması ve toplumsal geleneklerini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.

5.2.3.1.2. İletişim Araçları

Seferberlik, muharebe ve savaş gibi büyük tarihî hadiseleri halka anlatma ve aktarma konusunda türkülerin özgün ve özgül bir üslubu vardır. Hayali’nin aşağıdaki türküsünde Çıldır Muharebesinden gelecek haberi bekleyen insanların olduğunu görmekteyiz. Çağımızdaki teknolojik imkânlar vasıtasıyla çok çeşitli yollardan iletişim kurabiliyoruz. Koskoca bir dünyayı, milyarlarca insanı, milyonlarca bilgiyi avcumuz kadar bir cep telefonuna sığdırabiliyoruz. İstedığımız anda, bir tuş kadar uzağımızdaki kişinin yüzünü görebiliyoruz, sesini duyabiliyoruz. Ancak eski dönemlerde, hele ki 16. yüzyılda savaşa giden askerlerden ve muharebe meydanından haber almanın en önemli yolu, savaşa katılan veya bu cengi gören kişilerden haber almaktı. Karacaoğlan’ın “Dostlardan haberim al melil melil” dizesinde olduğu gibi Hayali’nin “Haberimiz iletsin dosta gidenler” mısraında da dönemin iletişim imkânlarını görmekteyiz:

“Haberimiz iletsin dosta gidenler

Varıp dostun didarını görenler

Şahin şahin paşaları soranlar

Din uğruna şehit düştü diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Aşağıdaki türküde güvercin yerine turna motifinin kullanıldığını görmekteyiz. Güvercin gibi turna da sevgiliye nâme gönderme için tercih edilmektedir. Nâme; sevgi ve aşka dair yazılmış mektuptur. Bu mektup âşığı ferahlatır, sevgiliden gelen mektup vuslat etkisi yapar (Artun, 2014, s.377). Aşağıdaki türküde âşığın özel duygularını ifade etmek ve sevgiliden haber almak için turnanın kanadının altına nâme sarılmak istenir:

“Gitme turnam gitme haber sorayım

Kanadın altına *nâme* sarayım

O nazlı yârimden haber alayım

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

5.2.3.1.3. Meslek Grupları

Türkülerde mesleklerden çok az bahsedilir. Bunlar arasında avcılık, çarhacılık, çobanlık, paşalık ve vezirlik yer almaktadır. Av ve avcılık, kimi zaman gerçek anlamlarıyla kimi zaman da mecazi bir ifadeyle türkülerde yer almaktadır. Aşağıdaki iki türküde av manzarası ve avcılarının tuzak kurmasından bahsedilmektedir:

“Dağları duman bürüdü, agyâr seçilmez;

Avcı yolda tuzak kurmuş, yâre geçilmez;

Vefâsızın meclisinde bâde içilmez;

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Nisari, 1954, s.36-37)

* *

“İnme turnam inme sen bu pınara

Avcı tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlemizin işin mevlâm unara.

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Kurtsal, 1949, s.99)

Çarhacı, sefer halindeki ordunun en önünde yürüyen öncü kuvvetler veya ileri birliklerdir. Abdülkadir Özcan, bu kelimenin Farsça “tekerlek” anlamındaki “çarha” kelimesinden türetildiğini ancak bu kelime ile doğrudan doğruya nasıl bir ilişkisinin olduğunun bilinmediğini ifade etmektedir (Özcan, 1993, s.229). Bu kuvvetler ordunun en iyi askerleri arasından seçilmiş, kâşif güçleri olarak da kullanılmıştır:

“İki alay bir araya gelince

Ara yere *Çarhacılar* girince

Beş bin beş yüz belli atlı dolunca

Tokmak Han da kaçtı diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Çobanlık, hayvancılıkla ilgili bir meslektir. Dolayısıyla temel geçim kaynağı ve ekonomileri hayvancılık olan toplumlarda çoban ve çobanlık mesleği ön plana çıkmaktadır. Türkler konar-göçer yaşam tarzlarına bağlı olarak, çoban ve çobanlıkla ilgili birçok unsuru kültürlerine de yansıtmışlardır. Özellikle türkülerde “çoban ve çobanlık” büyük bir yer tutmakta ve repertuvarda “doğa ve çoban türküleri” önemli bir yekûnu teşkil etmektedir. Türkülerde çoban bazen gerçek anlamıyla bazen de sembolik anlamıyla verilmiştir. Ziya Paşa’ya ait olan aşağıdaki türkûde “çoban” adı geçmektedir:

“Akşam olur, güneş batar şimdi buradan;

Garib garib kaval çalar *çoban* dereden;

Pek körpesin, esirgesin seni yaradan:

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Nisari, 1954, s.36-37)

Abdülkadir Özcan, paşalığın Osmanlı Devleti’nde askerî ve mülki unvan olarak yaygınlaştığını, hanedandan olmayan yüksek rütbeli şahsiyetlere verildiğini ifade etmektedir (Özcan, 2007, s.182). Devlet ricalindeki askerî kadrolar, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’nin kurulmasından sonra “paşa” unvanına teşmil edilmiş, bürokratlar ve devlet erkânı da “paşa” olarak anılmaya devam etmiştir. Hayali’nin Çıldır Muharebesini anlattığı türküsünde Osmanlı paşaları, düşmana karşı “sert, güçlü ve keskin” duruşlarından dolayı “şahin şahin paşalar” olarak tarif edilmiştir:

“Haberimiz iletsin dosta gidenler

Varıp dostun didarını görenler

Şahin şahin *paşaları* soranlar

Din uğruna şehit düştü diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Yine aynı türkûde, Osmanlı Devletinin askerî ve idari yetkisi olan en yüksek makamdaki devlet memuru olan “vezirlik” rütbesine de yer verilmiştir:

“Turnam gider olsan bizim ellere

Vezir Ardahan’dan göçtü diyesin

Karşı geldi kızılbaşın hanları

Çıldır'da da doğuş oldu diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Tablo 8

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Meslek Grupları

Meslek Gruplarının Adı	Sayı
Avcı	4
Paşa	2
Çoban	2
Çarhacı	1
Vezir	1

Tablo 8’de görüldüğü üzere değerlendirmeye aldığımız türkülerde en fazla yer alan meslek grubu “avcı”dır. Türkü metinlerinde sembolik anlamıyla avcının, acımasız olduğu, avını yakalamak için türlü tuzaklar kurduğu sahneler tasvir edilmiştir. Onu sırasıyla “çoban, paşa, vezir, çarhacı” gibi meslekler takip etmektedir.

5.2.3.1.4. Mimari Yapılar ve Barınaklar

Mimari yapılar ve barınaklarla ilgili unsurlar türkülerde oldukça fazladır. Türkülerde zikredilen mimari yapılar ve barınaklar şöyledir: Çadır, çeşme, cami, köprü, ev, hane, han, kahve, oda, saray, köşk, kale. Bu türkülerin arasında çadırın yer alması konargöçer Türk hayat tarzının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Bazı türkülerde köprülerin özel isimleriyle yer alması dikkat çekmektedir. Ayrıca camilerden, çeşmelerden ve kalelerden bahsedilmesi, türkülerin Türk medeniyetinden izler taşıdığını göstermektedir. İncelediğimiz türkülerdeki mimari yapılar ve barınaklara ait örnekleri şu türkülerde görmek mümkündür:

“Çadırının karasına,

Varın bakın yarasına...

Yedi yerden kurşun yemiş,

Kuluncunun arasına” (Tanlı, 1947, s.62-63)

“Çeşmelerde aptest alınmaz oldu,
Camilerde namaz kılınmaz oldu,
Mamur olan yerler hep harap oldu,
Aldı Nemse bizim nazlı bodini!..” (Yücel, 1932, s.31)

* *

“Bin beş yüz adama nişana durdun
Er oğlu erlerin belini kırdın
Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun
Ne kadar titrettin her yanı Çullu” (Sevük, 1942, s.210-211)

* *

“Edirne köprüsü taştan...
Sen çıkardın beni baştan,
Hem anadan, hem kardeşten...
Bir olaydı, bir olaydı,
Ne olur, benim olaydı...” (İlaydın, 1951, s.81-82)

* *

“Köprüye geldik köprü yıkıldı
Bin beş yüz atlı suya döküldü
Koç yiğidin beli büküldü
Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini
Gerdanı beş karış, benli gelini” (Sevük, 1925, s.21-22)

* *

“Köprüden geçerken köprü yıkıldı
Üçyüz atlı birden suya döküldü
Nece gelinlerin boynu büküldü
Kızıl ırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

* *

“Evleri var *hane hane*,

Benleri var tane tane,

Sevemedim yane yane...

Görmedin mi, ah, civan Aliş’imi Tuna boyunda?” (İlaydın, 1951, s.138-139)

* *

“Bir *han* köşesinde kalmışım hasta,

Gözlerim kapıda, kulağım seste.

Kendim gurbet elde, gönül heveste.

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

* *

“Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar

Garibin yatağı *kahveler, hanlar*,

Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!” (Nisari, 1954, s.80)

* *

“Sabah oldu tan yerleri atıyor

Cümle kuşlar destur almış ötüyor

Ayşeciğim *odasında* yatıyor

Şakı bülbül var uyandır yârimı

Ben kıyamam sen uyandır yârimı” (Yöntem, 1929, s.306)

* *

“*Odasında* tütün tütmez;

Bahçesinde bülbül ötmez.

Uyan Hacı Beyim uyan:

Gelen gelin geri gitmez” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“Çıkabilsem *sarayının köşküne*

Can boyanır amber ile miskine

Seni beni yaradanın aşkına

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı” (Yöntem, 1929, s.306)

* *

“Hasan der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil padişahım,

Vermeyiz kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

Tablo 9

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Mimari Yapılar ve Barınaklar

Mimari Yapı ve Barınakların Adı	Sayı
Köprü	8
Kahve	3
Ev	2
Hane	2
Oda	2
Kale	2
Çeşme	1
Cami	1
Saray	1
Köşk	1
Çadır	1

Tablo 9’da edebiyat ders kitaplarındaki türkülerde geçen mimari yapılar ve barınaklar arasında birinci sırada “köprü” sözcüğü gelmektedir. Türkülerde, “cami, çeşme, kale” gibi Osmanlı dönemi mimari eserlerinin yer alması, Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda inşa ettiği medeniyeti göstermesi açısından son derece önemlidir. Eski devirlerde yolcuların konakladığı yapılar olan “han”, konargöçer hayat tarzı yaşayan Türk boylarının yaygın ve kolay taşınabilir barınağı olan “çadır”, genellikle bahçe içine yapılan görkemli ev olan “köşk” gibi çeşitli barınak yerleri de incelediğimiz türkülerde yer almaktadır.

5.2.3.1.5. Müzik Âletleri

İncelediğimiz türkülerde müzikle ilgili olarak sadece “kaval” zikredilmektedir. Bu müzik aleti, kamıştan yapılan, genelde çobanların çaldığı nefesli bir çalgıdır. Kaval, pastoral hayatın önemli bir simgesidir. Kaval çalan çobanların sürü üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu bilinmektedir. İncelediğimiz türkü metinlerinde 2 kere “kaval” sözcüğü geçmektedir. Ziya Paşa’nın aşağıdaki türküsünde, dere kenarında kaval çalan bir çoban tasavvur edilmektedir:

“Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip *kaval* çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

5.2.3.1.6. Süs ve Süslenme Eşyaları

Değerlendirmeye aldığımız türkülerde değerli madenlere ve bunlardan yapılmış aksesuar eşyalarına neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Fakat Zeynep türküsünde “altından tarak”tan bahsedilmektedir. Ayrıca bunun dışında süs ve süslenme eşyaları olarak “amber, misk, kına, sürme” bulunmaktadır:

“Zeynebe yaptırdım *altından tarak*

Tara da zülfünü omuza bırak

Görüşmek isterim yollarım ırak.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim” (Kurtsal, 1949, s.100)

* *

“Çıkabilsem sarayının köşküne

Can boyanır *amber ile miskine*

Seni beni yaradanın aşkına

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı” (Yöntem, 1929, s.306)

* *

“Elinin *kınası* soldu mu ola

Gözünün *sürmesi* bozuldu mu ola

Uçmakda mezârın kazıldı mı ola

Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini

Gerdanı beş karış, benli gelini” (Sevük, 1925, s.21-22)

* *

“Az gidiyom, uz gidiyom;

Bir incecik toz gidiyom.

Elim *kına*, yüzüm duvak;

Gelin geldim kız gidiyom” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“İlgıt ılgıt esen seher yelleri

Esip esip yara değmeli değil

Ak elleri elvan elvan *kınalı*

Karadır gözleri sürmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

* *

“Gevheri der bu kuğunun kasdi ne?

Kına vurmuş elerinin üstüne.

Kurban olam gözlerinin mestine,

Ak kuğuda böyle gözler olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

Tablo 10

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Süs ve Süslenme Eşyaları

Süs ve Süslenme Eşyalarının Adı	Sayı
Kına	4
Sürme	2
Misk	1
Altından tarak	1
Amber	1

Tablo 10’da görüldüğü gibi incelediğimiz türkülerde süs ve süslenme eşyalarına pek rastlanmamaktadır. Ancak özellikle kadın süsü olan “kına” 4 kere de olsa türkülerde geçmektedir. Bunun dışında, “altından tarak, amber, misk, sürme” gibi süs ve süslenme eşyalarından bahsedilmektedir.

5.2.3.1.7. Teknik Alet ve Malzemeler

“Aynalı martin, kılıç, kın, barut, tabanca, kurşun, ok, kalkan, silah, terki, top, tüfek, üzengi, kargı” değerlendirmeye aldığımız türkülerde adı geçen teknik alet ve malzemeleri meydana getirmektedir. Bu teknik alet ve malzemelerin geneline bakacak olursak, bunların genellikle askerler, kahramanlar ve yiğitler tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu teknik alet ve malzemeler, eski devirlerin savaş teknolojisi ve araçlarını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Aşağıdaki türkü örneklerinde bunları görmekteyiz:

“Aynalı martinden her yanı görün

Yiğitler içinde koç gibi yörün

Züğürtten alır da zengine verün

Sen hırsız değilsin mal Hanı Çullu” (Sevük, 1942, s.210-211)

* *

Palaçkaya bakman düşmana sıkın

Kılıç kında dursun kargıya bakın

Tapancalar ikiz ikiz patlasın

Ateşlen *barutu* verin yangını” (Sevük, 1942, s.210)

* *

“Çadırının karasına,

Varın bakın yarasına...

Yedi yerden *kurşun* yemiş,

Kuluncunun arasına” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“Benden selâm olsun Bolu Beyine,

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.

Ok gıcirtısından, *kalkan* sesinden

Dağlar sada verip seslenmelidir” (Kocatürk, 1955, s.19)

* *

“Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, *silâhları* ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

* *

“Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor

Ağam atın *terkisini* bağlıyor

Baktım ağam usul usul ağlıyor

Tez gel ağam tez gel dayanamıyom

Uyku gaflet bastı uyanamıyom” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Kible tarafından üç *top* atıldı.

Perşembe günü idi, güneş tutuldu.

Cuma günü idi Bodin alındı,

Aldı Nemse bizim nazlı Bodin’i!..” (Yücel, 1932, s.31)

* *

“Düşman geldi tabur tabur dizildi

Alnımıza kara yazı yazıldı

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

İğri *kılıç kında* paslanmalıdır” (Yöntem, 1929, s.304-305)

* *

“Çalın *üzengi*yi atlar harlasın

Koç yiğitler sıkletinden terlesin

Kargılar oynasın *kılıç* parlasın

Düşman dehşetinden alsın dengini” (Sevük, 1942, s.210)

Tablo 11

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Teknik Alet ve Malzemeler

Teknik Alet ve Malzemelerin Adı	Sayı
Kılıç	4
Kın	4
Ok	3
Kalkan	3
Tüfek	3
Silah	2
Terki	2
Kargı	2
Aynalı martin	1
Barut	1
Tabanca	1

Kurşun	1
Üzengi	1
Top	1

İncelediğimiz türkülerde adı geçen teknik alet ve malzemelerin neredeyse tamamı savaş araç ve gereçlerinden oluşmaktadır. “Aynalı martin, kılıç, kın, barut, tabanca, kurşun, ok, kalkan, silah, terki, top, tüfek, üzengi, kargı” gibi silahların savaş, kahramanlık ve eşkıya konulu türkülerde geçtiği tespit edilmiştir. “Kılıç, kın, ok, kalkan, üzengi, kargı” daha çok eski devirlerin silah aletleri ve savaş araçları olarak yer almaktadır. Bunlarla birlikte türkülerde, “terki, üzengi” gibi binek hayvanlarıyla ilgili çeşitli araç ve gereçler de geçmektedir. Tablo 11’de görüldüğü gibi incelediğimiz türkü metinlerinde “kılıç ve kın” 4 kere, bunları takiben “ok, kalkan” 3 kere, “silah, terki, kargı” 2 kere ve “aynalı martin, barut, tabanca, kurşun, top, üzengi” birer kere yer almaktadır.

5.2.3.1.8. Ticaret

“Bülbül ne ötersin Çukurova’da” adlı türküde kervanların yük taşıyıcılığından bahsedilmekte ve aynı türkü örneğinin verildiği farklı ders kitaplarında 5 kere “kervan” sözcüğü geçmektedir. Bu türkü metninde, kervanların uzak mesafeler arasında yaptığı ticari faaliyetin izleri bulunmaktadır. Yirminci yüzyıldan itibaren bu kervanların yerini araba, tren vb. farklı ulaşım vasıtaları almıştır:

“Gülün nazla ömrü gelip geçiyor

Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor

Kervan yükün almış konup göçüyor

Ötme garib bülbül gönül şen değil” (Sevük, 1942, s.211)

5.2.3.2. Manevi Kültür Unsurları

İncelediğimiz türküler, manevi kültür unsurlarını ihtiva etmesi bakımından da oldukça önemlidir. Bu bölümde araştırmaya dâhil edilen 54 adet türküde özellikle değerlendirmek istenen ve türkülerin vazgeçilmez parçası olan manevi kültür unsurlarından genel hatlarıyla bahsedilecektir. Bu bağlamda türkü metinlerindeki manevi kültür unsurlarını; “dinî

düşünce ve inançlar” ile “sosyal ve kültürel değerler” olmak üzere iki başlık altında inceledik.

5.2.3.2.1. Dinî Düşünce ve İnançlar

İncelediğimiz türkü metinlerinde dinî düşünce ve inançla ilgili çeşitli unsurlara sıklıkla rastlanmaktadır. Türkü metinlerinde “Hak, Huda, Mevla, Yaratan” sözleriyle Tanrıdan bahsedilirken, “ab-ı Kevser, şefaath, iman, namaz, uçmak, ecel, kader, yazı” gibi İslami inanç ve ibadet unsurlarından da söz edilmektedir. Bunun yanı sıra “kâfir” tabiriyle gayrimüslim unsurlar zikredilmektedir. Türk insanı, gerek İslam öncesi gerek İslam sonrası dönemde vatan topraklarını kutsal addetmiş, vatan toprakları uğruna seve seve canlarını feda etmiştir. Türkler için vatan müdafaasında veya bir savaş sırasında gerçekleşen ölümün adı “şehitlik”tir. Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra şehadet inancına “Allah’ın adını yaymak ve yaşatmak” şuuru ile ifade edilen gaza anlayışı da eklenmiştir. Şehadet, İslami inanış sisteminde Allah’ın nimet ve keremini kazanmanın, cennete kavuşmanın ve sonsuz hayata ermenin karşılığıdır. Kuran-ı Kerim’deki “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler, Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır” (Âl-i İmrân 3/169) ayetiyle şehitlerin ölü olarak mütalaa edilemeyeceği ifade edilmektedir. İncelediğimiz türkülerde de “şehit” kavramının geçtiği görülmektedir. Değerlendirmeye aldığımız türkü metinlerindeki dinî düşünce ve inançları ihtiva eden kavramlara, alfabetik sıra gözetilerek aşağıdaki örneklerde yer verilmiştir:

“Yoktur Kır At’ın durağı,

Bilmez yakını, ırağı,

Âb-ı Kevser’dir sulağı,

İçip çekilip gidelim” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

* *

“Bir han köşesinde kalmışım hasta,

Gözlerim kapıda, kulağım seste.

Kendim gurbet elde, gönül heveste.

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

* *

“Öksüz Âşık der bu sözü,

Hakka çevirmiştir yüzü.

Öldü zannettiler bizi

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli” (İlaydın, 1951, s.127)

* *

“Hasan der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil padişahım,

Vermez kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“Karışmasın kimse benim kârıma;

Rahmetmesin gören âh u zarıma.

Hudâ takdir etmiş yazmış serime,

Silinmez, gözleri mestim, silinmez” (Maarif Vekilliği, 1944, s.60)

* *

“Esirgen âşık kişiyi

Şefaât imandan dürür

Susamışları kandırır

Gözü yaşı tamar olur” (Ergun, 1931, s.198)

* *

“Ne çeker kulların serhad elinde

Bilinmez hünkârım görülmeyince.

Bunca memleketin *kâfir* elinde

Kaldı, inanmadın ayrılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“Bizim ilin koyunları kuzular

Derdim artar yaralarım sızılar

Anayı babayı gönül arzular

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

* *

“Düşman geldi tabur tabur dizildi

Alnımıza *kara yazı* yazıldı

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

İğri kılıç kında paslanmalıdır” (Yöntem, 1929, s.304-305)

* *

“Çünkü *Mevlâm* kul eyledi sana özümü

Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü

Uyma ağyarın fendine dinle sözümü

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

* *

“Estirir de seher yeli estirir

Kimini ağlatır kimini küstürür

Kısmet ise kadir *mevlam* gösterir

Çokca heves edip övmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

* *

“İnme turnam inme sen bu pınara

Avcı tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlemizin işin *mevlâm* unara.

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Kurtsal, 1949, s.99)

* *

“Kuğum, senin kaşın gözün karadır,

Görün, *kadir Mevlâm* neler yaradır.

Ak gerdanda siyah benler sıradır,

Ak kuğuda siyah benler olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

* *

“Çeşmelerde aptest alınmaz oldu,

Camilerde *namaz* kılınmaz oldu,

Mamur olan yerler hep harap oldu,

Aldı Nemse bizim nazlı bodini!..” (Yücel, 1932, s.31)

* *

“Haberimiz iletisin dosta gidenler

Varıp dostun didarını görenler

Şahin şahin paşaları soranlar

Din uğruna *şehit* düştü diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

* *

“Kimi *şehit* oldu, kimi giriftar

Kâfirin elinde inleriz zar zar,

İstergonla Bodin, İygir, Oyuvar

Ele girmez şahım yorulmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“Elinin kınası soldu mu ola

Gözünün sürmesi bozuldu mu ola

Uçmakda mezârın kazıldı mı ola

Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini

Gerdanı beş karış, benli gelini” (Sevük, 1925, s.21-22)

* *

“Çıkabilsem sarayının köşküne

Can boyanır amber ile miskine

Seni beni *yaradanın* aşkına

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı” (Yöntem, 1929, s.306)

* *

“Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni *Yaradan*

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

Tablo 12

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Dinî Düşünce ve İnançlar

Dinî Düşünce ve İnançların Adı	Sayı
Mevlâ	6
Kâfir	3
Kara yazı	3
Yaradan	3
Ecel	2
Huda	2
Kader	2
Şehit	2
Hakk	1
Ab-ı Kevser	1
Şefaât	1
İman	1
Namaz	1
Uçmak	1

Tablo 12 incelendiğinde, edebiyat ders kitaplarındaki türkülerde en sık kullanılan dinî düşünce ve inanç adının “Mevlâ” olduğu tespit edilmiştir. Tanrı için “Mevlâ” sözcüğüyle beraber “Huda (2 kere), Yaradan (3 kere), Hakk (1 kere)” sıfatları da kullanılmaktadır. İncelediğimiz türkü metinlerinde geçen “Ab-ı Kevser (1 kere), ecel (2 kere), şefaât (1 kere), İman (1 kere), kâfir (3 kere), kader (2 kere), kara yazı (3 kere), namaz (1 kere), şehit (2 kere), uçmak (1 kere)” sözcükleri, dinî düşünce ve adlar grubunda değerlendirilmiştir.

5.2.3.2.2. Sosyal ve Kültürel Değerler

Kimlik kavramı, en yalın hâliyle kişinin “Sen kimsin?” sorusuna verdiği cevaptır. Bu soru çerçevesinde “ben”in tanınması ve tanımlanması, kimliğin sosyo-psikolojik kategoriler içinde “anamlı bir özne” olarak yerini gösterir. Dolayısıyla kişisel kimliğe verilen cevaplar kolektif aidiyet ve mensubiyet unsurlarından ayrı değildir. Kimlik; bireylerin düşüncelerinde, değerlerinde, inançlarında, hayata bakış açısında, yaşam felsefesinde, davranışlarında, isteklerinde, umutlarında, ruh hâlinde; kısacası hayatının merkezinde anlamını bulur. Bireyin kimlik bilincini oluşturan temel alanlar arasında kültür, çok önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda kültür, bir toplumun, tarih içinde oluşturduğu değer, norm ve sosyal kontrol gibi sistemlerinin göstergesi olan unsurlarla fonksiyon verme, aklileştirme ve hedef modeli belirleme suretiyle bireylere kimlik ve mensubiyet şuuru kazandırmaktadır. Bu şuura sahip olan birey, millî kültürüm toplum hayatındaki yerini anlar; çözülme, yabancılaşma, kimlik sapması ve kültürel emperyalizm gibi tehlikelere karşı kültürün kazandırdığı kimlik ve mensubiyet gücüyle direnir. Bir insanın kendi kültürel değer ve normlarıyla şuurlu olarak bütünleşmesi, hem ferdi kimliğini koruması hem de millî kimliğine sahip çıkması açısından son derece önemlidir. Kültür ile kimlik arasındaki ilişki, kültürün arka planında taşıdığı ortak kabuller ve değerler dünyasına bağlılık ve süreklilik duygusuyla yakından ilgilidir. Toplumun değer normları, gelenekleri ve görenekleri kısacası kültürün temel kodları, bireysel kimliklerden ayrı değildir. Kültürel kimlik, ortak belleğin aynası olarak bireylere yansır ve aynı zamanda bir milletin hikâyesini anlatır. Böylece bireyin kimliği üzerinde belirleyici bir işleve sahip olmakta ve onu millî hayata katmaktadır. Bu bağlamda kültürel kimlik, başka milletlerin bizi nasıl tanımladıkları veya bizim kendimizi tanıtmaya ve tanımlamaya vitrine çıkardığımız değer ve davranışlardır (Tural, 2000, s.15). Kültürün temel işlevler sistemine bakıldığında ise

türkülerin bu alanda önemli bir yere sahip olduğu görülür. Türk milletinin ortak duygu ve düşüncelerinin yansıtıldığı bir ayna olması, millî bir geleneğe sahip olması, insanları müşterek duygu, düşünce ve inançlarda birleştirmek yönünde bir vasıta özelliği taşımasından hareketle türkülerin kültürle ve dolayısıyla millî değerler ve kültürel kimlikle yakın bir ilişkiye sahip olduğunu düşünebiliriz. Köklerinde bulunduğu ortak bellekten geleceğe yönelik ülkülerine ve bugün ortaya koyduğu hayat felsefesine kadar Türk milleti, türkülerde varoluşunu fark eder, kendi duyuş, yaşayış ve davranışını görür. Dolayısıyla türküler, hem Türk milletinin dili, dini, gelenekleri, değerleri gibi pek çok kültürel unsuru yeni nesillere aktaran önemli bir kültür taşıyıcısı, hem de kültürel kimlik ve millî bilincin temsil edildiği bir tür olarak yeni nesillerin sosyal ve kültürel değerleri edinmelerine katkıda bulunabilir. Bu özelliğiyle türkülerin hem öğrencilerin kültürel kimlik oluşumuna katkısı hem de onlara sosyal ve kültürel değerlerin kazandırılmasındaki rolü daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bölümde incelemeye tabi tuttuğumuz 54 adet türkü metninde yer alan Türk milletinin sosyal ve kültürel değerleri araştırılmış ve 11 tane başlık halinde tasnif edilmiştir.

5.2.3.2.2.1. Adil Olma

Türkçe Sözlükte, “Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk, türe” (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.21) anlamlarına gelen adalet kavramı, Türk milletinin birlik ve beraberliğini sağlayan temel unsurlarından birisidir. Adalet, gerek hukuki gerek insanî bir kavram olarak insanların toplumlarına ve ülkelerine aidiyet duygusunu geliştirmek ve onların bu adil düzen içerisinde adalete inanan bireyler olarak yetişmelerini sağlamak için son derece önemlidir. Tarih boyunca geniş coğrafyalara hükmeden Türk milleti, herkesin ve her kesimin adalet inancını kazanmış, siyasi ve idari hâkimiyete giden yolu adaletin tahakkümü ile döşemiştir. Hem Türklük töresinin hem İslam dininin özellikle vurguladığı “adalet”, Türk kültür hayatına da tesir etmiş, adalet duygusu âşıkların, ozanların ve şairlerin dünyasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Âşık Ruhsati, aşağıdaki türküsünde adaletsizlik ve zulüm konusunda uyarmakta ve adaletin olmadığı yerde zulmün arttığını, dünyanın gidişinin bozulduğunu, koyun ve kurdun belli olmadığını dile getirmekte ve toplumdaki olumsuz değişimleri yermektedir:

“Adalet kalmadı hep zulüm doldu.

Geçti şu baharın gülleri soldu,

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, kurt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

5.2.3.2.2.2. Aile Birliğine Önem Verme

Aile, toplumsal birliğin ve sosyal kurumsallaşmanın esas unsuru ve temel taşıdır. Toplumsal bir kurum olarak aile, yüzyıllar boyunca çeşitli sosyolojik değişiklikler geçirmiş, değişen şartlar muvacehesinde fonksiyonel farklılaşmalar yaşamış ancak hiçbir zaman toplumda yerini, ehemmiyetini ve değerini kaybetmemiştir. Aile birliği, Türk milleti açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü “büyük aile” olan milleti ayakta tutan, güçlü kılan ve yegâne varlık hâline getiren küçük ailelerdir. Aileyi oluşturan fertler arasında bağlılık ve sevgi duyguları ne kadar kuvvetliyse milleti bir arada tutan bağlar da o kadar güçlüdür. Aile birliğinin sağlam olması toplumsal birlikteliğin gelişmesine de katkı sağlayacak, aile kurumuyla birlikte toplum da kalkınacaktır. İncelediğimiz türkülerde özellikle ana, baba, kardeş, bacı, gelin ailenin unsurları olarak zikredilmektedir. Türk aile yapısının temeli “kadın” ile kurulmaktadır. Kimi zaman anne kimi zaman eş kimi zaman da kardeş olarak kadın, Türk kültürünün her döneminde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu sebeple Türk kültüründe evlilik kurumu kutsal olarak görülmüş, karı-koca ilişkilerine, anne ve baba sevgisine büyük önem verilmiştir. Anne-baba ise evlatlarını evlendirmek, onları gelin veya damat etmek, yuva kurmalarına yardımcı olmakla sorumludur. Bundan dolayı Türk kültüründe gelin veya damat, evlilikten sonra “elin oğlu” ve “elin kızı” olmaktan çıkıp “evin oğlu” ve “evin kızı” hâline gelmektedir. Gelin, büyük bir alayla Kızılırmak üzerindeki köprüden geçerken köprü yıkılır ve düğün alayı Kızılırmak sularında kaybolur. Gelinle birlikte birçok insanın öldüğü bu acı olay karşısında aşağıdaki ağıt yakılır ve türkü olarak söylenir:

“Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Üçyüz atlı birden suya döküldü

Nece gelinlerin boynu büküldü

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

Türk insanı, aileyi “toplumun en küçük yapı taşı” olarak görür ve aile kurumuna ayrı bir önem verir. Halk arasında söylenen “Ocağın yakışığı odun, evin yakışığı kadın” deyişi ailenin önemi ve değerini ortaya koyması bakımından son derece manidardır. Bu bağlamda aileyi bir arada tutan, ona güç veren unsurun çocuk olduğu düşünülür ve toplumsal anlamda çocuk, ailenin olduğu kadar milletin de varlığı ve devamlılığı için önemli görülür. Aşağıdaki türküde, genç yaşta ölen bir erkek evladın arkasından aile üyelerinin perişan hâli içli ve gerçekçi bir manzarayla tasvir edilmektedir. Bu da Türk toplumunda evlada duyulan sevgi ve kıymetin ehemmiyetini ortaya koyması bakımından önemlidir:

“Anan ağlar başım diye;

Gelin ağlar eşim diye.

Bacıların ağlaşıyor,

Sevgili kardeşim diye” (Tanlı, 1947, s.62-63)

Türkü metinlerinde kadınların sosyal pozisyonları, onların eş, sevgili, anne ve kardeş gibi sıfatlarla tavsif edilmesiyle ilişkilidir. Türkülerde kadın kimi zaman sevgili veya eş kimi zaman da anne veya kız kardeşir. Türküler, onların bireysel yaşamları, duygu ve düşünce dünyaları, hayat koşulları ve karakter yapıları ekseninde şekillenir. Türkülerde bazen kızının istediği evliliğe karşı çıkan bazen annelik duygularını hakkıyla yerine getiren bazen de kaybettiği evladı için yüreği yanan anne tipi karşımıza çıkar. Aşağıdaki türküde koca evine gelin giden kız evlat, annesine duyduğu hasreti dile getirmektedir. Genç kız, kaderine boyun eğen bir tavır sergiler. Bununla birlikte annesinden önce ölümün geleceğini düşünmesi onun karamsarlığını ve çaresizliğini gösterir:

“Yüce dağ başında koyun, kurt olur.

Anam, hasretliğin bana dert olur.

Dolanıp fırlanıp gelene kadar,

Mezarlık toprağı sana yurt olur” (İlaydın, 1951, s.76)

Yoksulluk, maddi imkânsızlık ve işsizlik gibi ekonomik kaynaklı sebeplerle birçok insan memleketinden ayrılarak gurbete çıkmış ve sıla hasreti çekmiştir. Bu şartlar çerçevesinde yalnız ve çaresiz kalan kişi, gurbetin getirdiği acıları, dertleri ve sıkıntıları türkülerle dile getirmiş ve sılada kalan ailesine hasretini, sevdasını, selamını türkülerle göndermiştir. Bu tip türküler, muhtevasında gurbetin zorluklarını, sıla özlemini, aileye ve toprağa olan

bağlılığı ihtiva etmektedir. Aşağıdaki türküde, gurbet elde yaşayan bir kişi anne ve babasına özlemini dile getirirken üzülmektedir. Fakat bu hüznün, isyan duygusuna dönüşmez. Kadere boyun eğen kişi, kimseye küskün değildir:

“Bizim ilin koyunları kuzular

Derdim artar yaralarım sızılar

Anayı babayı gönül arzular

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

“Gurbet” sözcüğü ile “garip” kelimesi birbiriyle yakından ilişkilidir. İnsan, gurbet elde gariptir. Böyle bir yerde neşeli olamaz ve her zaman kendini yabancı, yalnız ve çaresiz hisseder. Gurbete çıkan insan, bu duygular içinde memleketini ve orada bıraktığı anne, baba, eş, sevgili veya çocuklarını düşünür. Bu sebeple yalnızlık duyguları içinde dertlenmekte ve üzülmektedir:

“Yeşil kurbağalar öter göllerde,

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin...” (İlaydın, 1951, s.81)

5.2.3.2.2.3. Dostluk

Dostluk, insanlar arasında sevgi, güven ve anlaşmaya dayalı olarak pozitif yönde gelişen bir ilişki çeşididir. İnsanoğlu hayatının her aşamasında mutluluklarını, sevinçlerini, sıkıntılarını, üzüntülerini paylaşmak istediği dostlara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla insanlar çocukluklarından yaşlılıklarına kadar tek başına yaşayamaz. Bu bağlamda dostluk, insanların sosyalleşmelerini sağlar, kendilerini yalnız hissetmelerini engeller, sosyo-psikolojik ve kişilik gelişimlerine katkıda bulunur. Dostluk, müteakıl olarak itimat, hoşgörü, sevgi, dürüstlük ve güven duygularını içeren bir kavramdır. Sözlük anlamı “Birini riyasız ve samimi duygularla seven, her bakımdan kendisine güvenilir kimse” (Ayverdi, 2010, s.300) karşılığın gelen Farsça “dost” kelimesi, Türk halk şiiri terminolojisinde “sevgili” anlamına da gelmektedir. Bundan dolayı kimi türkülerde “nazlı dost” tabiriyle

karşılaşırsınız. Bazen nazlı dosttan haber gelir bazen ona selam gönderilir bazen de ondan ayrı düşülür. Aşağıdaki türkûde “nazlı dost” ifadesi geçmektedir:

“Bizim yerde garbi esti,

Bulamadık nazlı dostu,

Akşam oldu geldi bastı,

Misafir almaz mı dağlar?

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar.” (Nisari, 1957, s.206-207)

Bazı türkülerde dostun yüzü, “didar” olarak geçmektedir. Didar kelimesi, “yüz, çehre, görme, görüş kuvveti” anlamlarına gelmektedir (Pala, 2002, s.126). Hayali, Çıldır Muharebesini anlattığı aşağıdaki türküsünde, dosta varıp dostun yüzünü görenlerin paşaların şehadet haberlerini onlara iletmelerini söyler:

“Haberimiz iletsin dosta gidenler

Varıp dostun didarını görenler

Şahin şahin paşaları soranlar

Din uğruna şehit düştü diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Dost; sözüne güvenilen, itimat edilen, muteber kişidir. Bu sebeple dostluk, birbirini seven, birbirine güvenen ve inanan kişiler arasında kurulur. Karacaoğlan adına kayıtlı aşağıdaki türkûde, yalan konuşan dostun sevilmemesi gerektiği ifade edilmiştir:

“Bir bölük turna da havada kışlar

Bak başıma geldi gördüğüm düşler

Size derim size yaren yoldaşlar

Kavli yalan dostu sevmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

5.2.3.2.2.4. Dürüstlük ve Sadakat

Dürüstlük kelime anlamı itibariyle, doğru olmak, gerçekleri söylemek, mert, muteber ve sadık olmak demektir. Dürüstlük; samimi, doğru, inanılır, güvenilir, itimat edilir insan özelliklerine sahip olmayı ifade etmektedir. Yalancılık, düzenbazlık, hilekârlık, sahtekârlık

gibi menfi vasıfları değil; doğruluk, sadakat ve sözüne bağlılık, açık ve güvenilir olma gibi müspet hususiyetleri ihtiva etmektedir. Araştırmaya dâhil edilen türkülerde dürüstlüğün; sadakat, itimat, doğruluk, sözünde durma, gerçekleri söyleme gibi kavram ve eylemleri de teşmil ettiğini müşahade etmekteyiz. Türkülerde âşığın en büyük özelliklerinden birisi, onun sevgilisine ve aşkına sadık olması ve dürüst olup sözlerini yerine getirmesidir. Dolayısıyla türkülerde dürüstlük ve sadakat duygusu yüceltilmiş, özellikle sözünde durma ve yalan söylememeye büyük bir önem verilmiştir. Çünkü aşk, dürüstlük ve sadakat birbirinden ayrılamaz kavramlardır. Dürüstlüğün olmadığı yerde aşk ve sadakat da yoktur. Bundan dolayı türkülerimizde aşk ve âşık söz konusu olduğunda dürüstlük ve sadakat duygusunun da yer aldığı görülür. Türkülerin sözleri bağlamında “yalan söylememek” ve “yalancılardan olmamak” en önemli erdemlerdendir. Özellikle eş dost ve âşıklardan yalan söylememesi beklenir:

“Eğinin etrafı dağdır meşedir

İçinde oturan beydir paşadır

Yüz elli mahalle beş yüz köşedir

Gel ağam gel ağam olma yalancı

Benim ahım eder seni dilenci” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Bir bölük turna da havada kışlar

Bak başıma geldi gördüğüm düşler

Size derim size yaren yoldaşlar

Kavli yalan dostu sevmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

* *

Nedima hüsnüne olmuştur âşık

Öyle bir âşık ki kavlinde sadık

Kereme ne kadar değilse lâyıık

Aretmez Efendim şehirler gedadan (Yöntem, 1929, s.305)

Türkülerde bazen eş bazen sevgili olan kadının eşine veya sevdiğine sadık kalmadığını anlatan türküler de vardır. Bu türkülerde en dikkat çeken özellik, sadakatsiz kadın

karaktere duyulan sevginin umutsuz bir halde hâlâ devam etmesidir (Mirzaoğlu, 2010). Aşağıdaki türkü örneğinde gurbetteki âşığın vazgeçen sadakatsiz bir sevgili tipiden bahsedilmektedir:

“Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi

Bizim göle ördek geldi kaz geldi

Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

Bazı türkülerde kimseyi yalan söyleyerek kandırmamak, kanına girmemek; kimsenin kalbini kırmamak; kimseyi aldatmamak gerektiği öğütlenir. Aşağıdaki türküde geçen “yad el” tabiri rakibi karşılayan ifadelerden birisidir (İçel, 2017). Aşağıdaki türküde sevdiğini bırakıp yad ele varan, sevgisine ve sevgilisine sadakat göstermeyen kişiden hesap sorulmaktadır:

Su değilim, akam gidem yanına,

Kıyamam ki bir of çekem canına.

Madem senin yad ellerin var idi,

Neden girdin el kızının kanına? (İlaydın, 1951, s.76)

Eşini gurbete gönderen kadın,

Aşağıdaki türküde genç kız, âşığını aşk yolunda dürüstlük ve sadakatle yürümesi, gurbet ele gittiğinde oradaki güzellere gönül verip evlenmemesi konusunda uyarır, ondan âşık olduğu kadar sadık olmasını da ister:

“Eğin viran olmuş, baykuşlar öter,

Gül olan yerlerde bülbüller öter.

Cevrini ben çektim, el almış yatar.

Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,

Elde güzel çoktur, evlenmiyesin” (İlaydın, 1951, s.81)

5.2.3.2.2.5.Kahramanlık ve Vatanseverlik

Kahramanlık, yiğitlik ve vatanseverliği konu alan türkülerin çoğunluğu tarihî olaylar ve şahsiyetlerle ilgili türkülerdir. Bu türkülerde savaş, kuşatma, fetih ve zaferlerden sonra gelen sevinçleri, mutlulukları gördüğümüz kadar, mağlubiyetlerin ve bozgunların hüznünü, kederini de görürüz. Osmanlı'nın serhat kalelerinde ve yeniçeri ocaklarında yetişmiş ordu şairleri, yüzyıllar boyunca Cezayir'den Avrupa içlerine kadar geniş bir coğrafyada yaşanan kahramanlıkları, fetihleri, müdafaaları ve fethedilen şehirlerin kaybedilişini anlatan türküler söylemişlerdir. Bu türküler, Türk halkının müşterek duygu ve düşüncelerini dile getirdiği için çok çabuk benimsenmiş ve dilden dile, gönülden gönle yayılmıştır. Çıldır'daki zafer naralarını, Budin'den ayrılığın gözyaşlarını, Temeşvar'daki müdafaanın incini türkülerde görmek mümkündür. Cahit Öztelli, Türk milletinin yiğitlik ruhunu yüzyıllar boyunca destan üstü tarihinin ve yarattığı kahramanlık olaylarının beslediğini ifade etmektedir (Öztelli, 1972, s.685). Değerlendirmeye aldığımız türkülerde de kahramanlık, yiğitlik, vatanseverlik gibi değerlerle karşılaşmaktayız.

Osmanlı ordusu ile Safevi ordusu arasında 1578 yılında yapılan Çıldır Meydan Savaşı, Osmanlıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşa katıldığı düşünülen Hayali, aşağıdaki türküsünde din uğruna şehit düşen paşalardan bahsetmektedir. Buradan hareketle Türk milletinin mukaddes düşüncesi arasında yer alan şehitlik makamının kahramanlık değeri içinde verildiğini söyleyebiliriz:

“Haberimiz iletsin dosta gidenler

Varıp dostun didarını görenler

Şahin şahin paşaları soranlar

Din uğruna şehit düştü diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Kutsal İttifak, özellikle II. Viyana Kuşatmasından sonra Osmanlı'yı Batı coğrafyasından çıkarmak için çeşitli sefer ve muhasaralar düzenlemiş, kahraman Türk akıncıları, yeniçeriler ve serhat askerleri bu taarruzlara son damla kanına kadar karşı koymuş ancak kimi topraklar Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. Yüzyıllarca Osmanlı'ya vatan olmuş bu toprakların kaybedilmesi Türk halkı tarafından üzüntüyle karşılanmış, Türk insanının hüznü ve kederi türkülerde ifadesini bulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1541) alınan Budin, 1686 yılında Haçlı ordularının gerçekleştirdiği Budin Muhasarası neticesinde elden çıkmıştır. Kaleyı Haçlı kuşatmasına karşı aylar boyunca koruyan ve

düşmanın her türlü taarruzuna karşı teslim olmayan Abdurrahman Paşa, kahramanca savaşıarak askerleriyle birlikte şehit düşmüştür. Şehirde kalan halk, düşmana karşı direnmiş olsa da Haçlılar tarafından katledilmişlerdir. Osmanlı eserleri tahrip edilmiştir. Bu vatan toprağı kaybının üzerine “Budin Türküsü” söylenmiştir. Aradan yıllar geçmesine rağmen türkü hâlâ bütün canlılığı ve samimiyetiyle yaşamaktadır. Bu türküde, Türk insanına yaklaşık 200 yıl vatan olmuş nazlı topraklara duyulan sevgi ve buraları kaybetmenin üzüntüsü vardır:

“Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu;

Bülbülün figanı bağrımı deldi.

Gül alıp satmanın zamanı geldi.

Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..” (Yücel, 1932, s.31)

Buna benzer bir başka örnek de, Temeşvar Kalesinin kuşatılması sonucunda Tameşvarlı Âşık Hasan’ın söylediğı “Ne çeker kulların serhat ilinde” mısraıyla başlayan “Tameşvar Türküsü”dür. Bu türküde, yaklaşık bir buçuk asır Osmanlı hâkimiyetinde kalan Temeşvar Kalesinin Osmanlı askerleri tarafından son damla kanlarına kadar savunulacağı ifade edilmektedir. Bu türküde Osmanlı askerlerinin kahramanlığını ve cesaretini açık bir şekilde görmekteyiz:

“Hasan der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil padişahım,

Vermeyiz kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

Anadolu toprakları yiğitlerle ve bu yiğitlerin kahramanlıklarıyla doludur. Bu yiğitler, yeri geldiğinde atlarıyla meydanlarda cenk etmişler yeri geldiğinde kavgadan kaçmayarak yurtlarını ve aşiretlerini savunmuşlar, padişah fermanına karşı gelmişlerdir. Toroslar’da, Kozan’da, Ceyhan’da ve daha nice yerde namını yaymış, düşmandan aman dilemeyip mertçe dövüşmüştür. Aşiretlerinin dertleriyle dertlenmişler, onların şan ve şerefleri için meydanlarda ter dökmüşlerdir. Aşağıdaki türküde, aşiret yiğitlerinin cenk meydanında gösterdiği kahramanlığı ve cengaverliği müşahade etmekteyiz:

“Çalın üzengiye atlar harlasın

Koç yiğitler sıkletinden terlesin

Kargılar oynasın kılıç parlasın

Düşman dehşetinden alsın dengini” (Sevük, 1942, s.210)

Köroğlu, Türk insanının gönlünde mümtaz ve müstesna bir yer edinmiş; duygu, düşünce ve hayal dünyasını kahramanlık duygularıyla zenginleştirmiş, Türk insanı okuduğu veya dinlediği Köroğlu destanında kendi hissiyat ve hassasiyetini bulmuştur. Köroğlu, haksızlığa ve zulme karşı gösterdiği yiğitliği, mertliği ve kahraman kişiliğiyle Türk milleti tarafından benimsenmiş, Türk insanının muhayyilesinde halk kahramanı olarak yer almıştır. Aşağıdaki Köroğlu türküsü, Türk insanı arasında en çok bilinen türkülerden birisidir. Bu türküde, tüfeğin icat edilmesiyle mertliğin bozulduğu söylenmekte, Köroğlu’nun yiğitliği ve kahramanlığı ortaya konmaktadır:

“Benden selâm olsun Bolu Beyine

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır

Ok gıcirtından kalkan sesinden

Dağlar seda verip seslenmelidir” (Yöntem, 1929, s.304-305)

“Çullu” adında bir yiğidin cengâverliğini ve cesaretini dile getiren aşağıdaki türküyü de kahramanlık değeri üzerinden değerlendirmek mümkündür:

“Bin beş yüz adama nişana durdun

Er oğlu erlerin belini kırdın

Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun

Ne kadar titrettin her yanı Çullu” (Sevük, 1942, s.210-211)

Batı Anadolu Bölgesinin kadim kültürü olan “Efelik-Zeybeklik” geleneği bölgenin karakteristik özelliklerini taşıyan türkülere de yansımıştır. Sosyal, kültürel ve tarihsel boyutları ile günümüze kadar gelmiş olan bu gelenek, türkülerle varlığını sürdürmektedir. Zeybek çetesindeki yiğit, cesur ve kahraman gençler, efe adı verilen kişinin reisliğinde bir araya gelerek bir teşkilat meydana getirmişlerdir. İşte bu teşkilatlar, kimi zaman güçsüzleri ezen zenginlere, beylere, ağalara kimi zaman halka zarar veren idarecilere, valilere, kaymakamlara karşı çıkmışlar, haksız uygulamalara isyan etmişler ve silahlarına sarılarak dağları yurt edinmişlerdir. Teşkilat hiyerarşisi içinde, yetki bakımından efelerin vekili, kızanların evveli olan zeybekler, çeteye yeni katılan kızanların eğiticisidir. Efenin olmadığı zaman, kızanın sözü efenin emri sayılırdı. Zeybekler; zekâları, cesaretleri, kahramanlıkları

ve kararlılıkları ile yörede nam salmışlardır. “Sarı Zeybek” türküsünde, bir kahraman olan Sarı Zeybeğin yiğitliğini, düşman karşısındaki cesaretini müşahede etmekteyiz:

“Şu dağları yine duman бүрүdü,
Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürүdü,
Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,
Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

5.2.3.2.2.6. Merhamet

Merhamet sözcüğü, Türkçe Sözlükte “Bir kimsenin veya bir başka canlıının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” olarak tanımlanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.1538). İncelediğimiz aşk ve gurbet temalı türkülerde “merhamet” değeriyle karşılaşmaktayız. Kimi zaman âşıkların sevgilisine kıyamaması kimi zaman gurbet elde kalanların feryadı “merhamet” duyarlılığıyla ifade edilmektedir. Aşağıdaki türküde Ayşe adlı sevgilisini uykudan uyandırmaya kıyamayan bir âşık, kuşlardan şakıyarak yârini uyandırmalarını istemektedir:

“Sabah oldu tan yerleri atıyor
Cümle kuşlar destur almış ötüyor
Ayşeciğim odasında yatıyor

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı”(Yöntem, 1929, s.306)

Âşık Ruhsati, aşağıdaki türküsünde merhametin yeryüzünden çekilip göğe gitmesiyle birlikte güçlü olanın zayıf olanı ezdiğini, malını çaldığını söylemekte ve toplumsal bir eleştiri yapmaktadır:

“Fark eyledik âhır vaktin yettiğin,
Merhamet çekilip göğe gittiğin,
Gücü yeten soyar gücü yettiğin,
Papak belli değil, Kürt belli değil” (Yücel, 1932, s.37)

Gurbet, Türk insanının en iyi bildiği önemli duygulardan birisidir. Türk insanının hayatında geçmişten günümüze kadar yer alan bu duygu, türkülerimizde önemli bir motif olarak işlenmiştir. Gurbet türkülerimiz, Türk edebiyatındaki gurbet duygusunun gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Gurbet “gariplik, yabancı yerde yaşama, doğup büyüdüğü yerden uzak kalma” gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Dolayısıyla acıma, üzüntü, gam, hasret, merhamet gibi duygular, gurbet kavramıyla ilişkilidir. Aşağıdaki türkü örneğinde gurbete çıkan bir kişi gurbet elde ölse ona kimin ağlayacağını sormaktadır:

“Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar

Garibin yatağı kahveler, hanlar,

Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!” (Nisari, 1957, s.206)

Ziya Paşa’nın hece vezniyle söylenmiş aşağıdaki türküsünde çoban-kuzu sembolüyle âşık-sevgili ilişkisi tasvir edilmiştir. Çoban olarak sembolize edilen âşık, kuzuya benzetilen sevgilisine koruma ve merhamet hisleriyle yaklaşmakta, ona kimsenin kötülük yapmasına, zarar vermesine müsaade etmemektedir:

“Akşam olur, güneş batır şimdi buradan;

Garib garib kaval çalar çoban dereden;

Pek körpesin, esirgesin seni yaradan:

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Nisari, 1954, s.36-37)

Aşağıdaki türküde ise kendisini türlü yalanlarla kandıran âşığına sitem eden genç kız, bu durumda bile sevdiğine kıyamamakta, merhametini gözeterek hesap sormaktadır:

“Su değilim, akam gidem yanına,

Kıyamam ki bir of çekem canına.

Madem senin yad ellerin var idi,

Neden girdin el kızının kanına?” (İlaydın, 1951, s.76)

Türk insanının nazarında “turna” avlanamaz. Turnayı vuran avcılar hakkında da iyi düşünülmez. Aşağıdaki türküde turna, avcı tuzak kurduğu için pınara inmemesi konusunda uyarılır. Bu türküde turna kuşuna merhametle yaklaşıldığını görmekteyiz:

“İnme turnam inme sen bu pınara

Avcu tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlenizin işin Mevlâ'm onara

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

Âşık Kerem, hasta yatağında bile Aslı'ya ne kadar bağlı olduğunu, ona olan hasretini ifade ederken, aynı zamanda ölümün habercisi olan ecelin karşısındaki güçsüzlüğünü vurgulayarak ondan “üç gün ara vermesini” istemektedir. Kerem, üç gün sonra Aslı'nın geleceğini haber aldığı için ecelden merhamet beklemekte, sevdiğini göremeden ölmenin korkusunu yaşamaktadır:

“Bir han köşesinde kalmışım hasta,

Gözlerim kapıda, kulağım seste.

Kendim gurbet elde, gönül heveste.

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

5.2.3.2.2.7. Sabır ve Kader İnancı

“Sabır” kelimesi Türkçe Sözlükte, “Acı, yoksulluk, haksızlık gibi üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi, dayanç” anlamlarına gelmektedir (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.1875). Sabır, insanın hayatta yaşadığı zorlukları, musibetleri, engelleri ümitsizliğe düşmeden aşmasıdır. Karşılaştığı en çetin sıkıntılar karşısında sabreden kimseler acıların, hüznün, gamın karanlığından kurtularak aydınlığa kavuşurlar. İncelediğimiz türkülerde de ümitsizliğe kapılmadan sabırlı olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü her şeyin bir oluş vakti vardır. Aşağıdaki türküde iklimin uygun olmamasından dolayı turnanın yere inmemesi gerektiği istenir, bunun böyle gitmeyeceği, vakti gelince muhakkak her şeyin güzel olacağı ifade edilmektedir:

“İnme turnam inme yolda kış olur

Bastığın dereler donar taş olur

Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

Türk insanı, başına gelen çeşitli olayları kaderle anlamlandırır. Başına gelen her şeyin alın yazısı olduğuna, kaderinde cefa çekmek varsa bu durumdan şikâyetçi olmadan sabretmesi gerektiğine inanır. Bahaeddin Ögel, Türklerde kader ve kısmet anlayışının kesin olarak belirlendiğini ifade etmektedir. Ülüglü (kısmetli) kimseler olan hakanlar, “Tanrı yarlıkadığı için” hakan olmuş, ölü ise “kergek bolur” yani “vacip olduğu” için ölmüştür (Ögel, 1995, s.583). İslam inancında da Tanrı, her kuluna mahsus bir kader tayin etmektedir. İnsanlar da, Tanrının yazdığı kaderleri çerçevesinde hayatlarını yaşamaktadır. Türkülerde sıklıkla kaderine rıza gösteren ve Tanrının takdirine teslimiyet gösteren insan tipine rastlamaktayız. Gurbet elde efkârlanan bir kişi, ailesinden ve sılasından ayrı olmanın verdiği üzüntüyü dile getirirken şikâyet etmez, “Kader böyle imiş kime küseyim” diyerek kaderine razı olmaktadır:

“Bizim ilin koyunları kuzular

Derdim artar yaralarım sızılar

Anayı babayı gönül arzular

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

Karacaoğlu’nın sevdiğine kavuşması oldukça güçtür. Şair, yârine kavuşamamanın çaresizliği içinde iyice bunalır ve “Kısmet ise kadir Mevla’m gösterir” diyerek Allah’a tevekkül eder. Allah’tan kendisine yârine kavuşturup yüzünü güldürmesini diler:

“Estirir de seher yeli estirir

Kimini ağlatır kimini küstürür

Kısmet ise kadir mevlam gösterir

Çokca heves edip övmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

İslam’ın kader inancına göre kader, Tanrı’nın takdiridir. Tanrı, her insana kendi kaderini yazmıştır ve asla değişmez. Dolayısıyla insan değiştiremeyeceği kaderine karşı bir şikâyet de bulunmamakla beraber Tanrı’nın buyruğu olarak gördüğü kadere tüm varlığıyla boyun eğer. Gevheri’nin aşağıdaki türküsünde bu inancı açık bir şekilde görmekteyiz:

“Karışmasın kimse benim kârıma;

Rahmetmesin gören âh u zarıma.

Hudâ takdir etmiş yazmış serime,

Silinmez, gözleri mestim, silinmez” (Maarif Vekilliği, 1944, s.60)

Aşağıdaki Köroğlu türküsünde, kader kavramının geçtiği bağlam oldukça önemlidir. Bu türküde, Köroğlu alinyazısının/kaderinin kara yazılmasını ilahi bir yargı olarak görmüş, “Alnımıza kara yazı yazıldı” diyerek, kaderini kabullenmiştir. Köroğlu, tüfeğin icat edildiği çağın eleştirisini yapmakta, çağın teknolojisi olan tüfek ile insani bir duygu olan mertliği karşı karşıya getirerek “kara yazısını” anlamlandırmaktadır. Eskiden kılıcını çekip mertçe dövüşen insanların yerini tüfeklerinin arkasına saklanan insanlar almıştır:

“Düşman geldi tabur tabur dizildi,

Alnımıza kara yazı yazıldı,

Tüfek icad oldu, mertlik bozuldu,

İğri kılınç kında paslanmalıdır” (Kocatürk, 1955, s.19)

5.2.3.2.2.8. Sevgi

Sevgi sözcüğü, Türkçe Sözlükte “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” olarak tanımlanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.1954). İnsan hayatında çok önemli bir yere sahip olan sevgi, bir kişiye karşılık beklemeden, menfaat gözetmeden duyulan bağlılığı, ilgiyi ve şefkati kapsayan kuvvetli bir duygudur. İnsan, hayatı boyunca birilerini sever, onlara itimat eder, kıymet verir ve kendisinin bu duyguyla mutlu olduğunu hisseder. Dolayısıyla sevgi, insanı en çok etkileyen, hayatına renk katan ve ona insani bakış açısı kazandıran bir değerdir. Türk insanının duygu, düşünce ve inanç dünyasının bir mahsulü olan türkülerin ana malzemesidir. Türküler, insanlara, vatana, aileye, tabiata, hayvanlara duyulan sevgiyi, müşahhas ve açık bir şekilde göstermektedir. Sevgi değeri incelenen türkülerde, daha çok bir kadına duyulan sevginin yer aldığı tespit edilmiştir. Âşık, sevgilisine “sevdığım, yârim, gözleri mestim, ağam, kurban olduğum, güzelim, kuzucağım, yavrucağım” gibi hitap sözcükleriyle seslenirken onun güzelliğine, nazına, süzgün bakışına, gençliğine, kınalı ellerine, dikkat çeker. Bütün bunlar büyük bir sevgi ile tasvir edilir. Türkülerin önemli bir kısmında sevgili, ona âşık olan erkeğe yüz vermez, böylece ona aşk acısı çektirir. Bu acı,

kimi zaman sevgilinin nazlı edasından kimi zaman vefasızlığından kaynaklanmaktadır. Bu tip türkülerde sevgili, hem çok güzel ve alımlı hem de âşığa acımayacak kadar merhametsiz ve vefasızdır. Nedim'in "türkü" başlığını taşıyan aşağıdaki şiirinin üçüncü bendinde âşık, kendisini sevgilinin kapısında kul olarak görür. Çünkü âşık, sultan olarak gördüğü sevgilinin kuludur. Kulun vazifesi, sultanın emirlerini yerine getirmektir. Böyle bir sultanın kapısında kul olmak âşığın canına minnettir. Sevgiliden tek istediği muhabbet kokusudur fakat sevgili âşığa bunları çok görür. Bilakis âşığa acı, ıstırap ve cefa çektirir. Sevgilinin vefasızlığı, ilgi göstermemesi bile âşığı yolundan geri döndürmez:

“Sevdiğim bendene düşerse hizmet

Kapında kulolmak canıma minnet

Göreydim sende buyü muhabbet

İstediğim budur sen bivefadan” (Yöntem, 1929, s.305)

Âşık, gerçek aşka talip ise yüreğinin aşk ateşiyle yanmasına tahammül göstermelidir. Aşk ehli; aşk ateşini, önce kalbinde yakar ve bu ateş kendilerine şevk, arzu ve heyecan verir. Gerçek âşıklar, sevgiliye tam ve kâmil bir aşkla bağlıdırlar, onun güzelliğine ve zarafetine hayran olurlar, yüreklerinde aşkın yaktığı ateşi hissederler. Ozan adlı halk şairi, “Gerçek âşık olanların/ Yüreceği yanar olur” diyerek âşığın durumunu tarif etmektedir. Aşağıdaki dörtlükte aşk ile ateş arasında bir ilişki kuran Ozan, gerçek âşıkların yüreğinde aşk varsa, onun yüreğinin yandığını dile getirmektedir:

“Gerçek âşık olanların

Yüreceği yanar olur

Her canipten şuriş ile

Şevkı odu kanar olur” (Ergun, 1931, s.198)

Gevheri'nin aşağıdaki türküsünde olduğu gibi, kimi aşk/sevda türkülerinde kadın, sadece erkeği kendine âşık etmez. Aynı zamanda dış güzelliğiyle onu kendine tutsak eder ve peşinden sürükler. Aşağıdaki türkü örneğinde “Gönlümüz bağlandı zülfün teline” dizesiyle âşığın sevgiliye bağlılığı ve sevginin büyüklüğü ifade edilmiştir. Bu türküde en dikkat çeken özellik, sevgilinin eziyet etmesine rağmen âşığın ona karşı duyduğu sevginin devam ediyor olmasıdır. Kendini aşkın ellerine teslim eden âşık, sevgilinin cevri ü cefasına da

sitem etmektedir. Âşık, sevdiği kadına “gözleri mestim” diye seslenmekte, bu ifadeyle sevgilinin gözlerinin etkileyiciliği vurgulanmaktadır:

“Gönlümüz bağlandı zülfün teline,

Alınmaz, gözleri mestim, alınmaz.

Sencileyin cevredici kuluna

Bulunmaz, gözleri mestim, bulunmaz” (Maarif Vekilliği, 1944, s.60)

Âşık, muhakkak sevgilisine kavuşmak ister ancak pek çok türküde gördüğümüz gibi sevdiğine kavuşamaz. Türküler genellikle vuslatı değil, ayrılığı anlatır. Kavuşmanın acısı olmaz, çünkü vuslat, mutluluktur. Zeynep türküsünde, Zeynep’e âşık olan genç erkek sevdiği kıza kavuşamamış, onun başkasıyla evlenmesi üzerine perişan olmuştur. Bu türkü, sevip de kavuşamayan nice insanın duygusuna tercüman olmaktadır:

“Zeynep bu güzellik var mı soyunda

Elvan elvan güller kokar koynunda

Ramazan ayında bayram gününde.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim” (Kurtsal, 1949, s.100)

Erkek, çoğunlukla iş bulup para kazanmak ve ekonomik sıkıntılarını gidermek için gurbete çıkar. Anadolu insanının hayatında çok önemli bir yere sahip olan gurbet olgusu, tabii bir gerçek olarak türkülere de yansımıştır. Gurbete giden sevdiği/eşi tarafından sılada bırakılan kadın, sevgisinden emin olmasına rağmen ayrılığın getirdiği çaresizlik ve yalnızlık psikolojisi içindedir. Kimi türkülerde sadakatle sevdiğini bekleyen kadını, etkin ve kararlı bir duruş göstermekten çok, sevdiğinin yolunu gözleyen, ağlayan ve edilgen bir konumda görmek mümkündür. Aşağıdaki türküde, sevdiğini/eşini gurbete gönderen kadın, “Yârimin sevdası serden gitmiyor” dizesinden de anlaşılacağı üzere sevgisini kaybetmeden “ağam” diye hitap ettiği sevdiğini umutla beklemektedir.

“Eğin dağlarında güller bitmiyor

Viran bahçelerde bülbül ötmüyir

Yârimin sevdası serden gitmiyor.

Gel ağam gel ağam gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git” (Kurtsal, 1949, s.99)

Âşık, sevgili uğruna canını feda etmekten çekinmez. Âşık, kendi canını sevgilinin yolunda gözden çıkarmaya hazır olduğunu belirterek ona ne denli bağlı olduğunu gösterir. Çünkü canını feda etmek, âşıklığın ve aşkın ispatıdır. Kendi benliğini sevgilinin uğruna feda edemeyecek birisinin aşkında noksan vardır. Nedim’in “türkü” başlığını taşıyan aşağıdaki murabbai, âşığın sevgiliye bağlılığını gösteren samimi ve müstesna bir örnektir. Bu şiirde, sevgilinin yolunda ayağının toprağı olmak isteyen, çaresizce sevdiğini görmeyi bekleyen, onun aşkıyla inleyip acı çeken bir âşık tipiyle karşılaşmaktayız. Türküde “îd” yani bayram sözcüğünün “kurban” kelimesiyle aynı dizede kullanılması tesadüf değildir. Yani bayramın gelişyle “kurban” kelimesi arasında bir yakınlık vardır. Ayrıca halk ağzında kullanılan “kurban olduğum” tabiri, âşığın sevgiliye duyduğu aşırı sevginin ifadesidir:

“Sevdiğim canım yolunda hake yeksan- olduğum

İddir çok naz- ile seyrana kurban- olduğum

Ey benim aşkında bülbül gibi nalan- olduğum

İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum” (Kurtsal, 1949, s.54)

Sevgili, eşi benzeri görülmemiş bir güzelliğe sahiptir. Onun gözleri, dudakları, elleri, kaşları, saçları bu güzelliği oluşturan unsurlardır. Âşığın, sevgiliye âşık olmasının, uğruna canını feda etmek istemesinin, deli divane olmasının sebebi sevgilinin etkileyici güzelliğidir. Özellikle kara gözler, kınalı ve beyaz eller, hoş kokulu saçlar, kırmızı renkli, küçük dudaklar türkülerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Karacaoğlan, ak renkli ve kınalı elleri, kara gözleri olan bir güzele âşık olmuştur:

“İlgıt ılgıt esen seher yelleri

Esip esip yara değmeli değil

Ak elleri elvan elvan kınalı

Karadır gözleri sürmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

Türkülerin toplumun her kesimi tarafından sevilip benimsenmesindeki sırrı, onların halkın duygu, düşünce ve hayallerine tercüman olmasında aramak gerekir. Türküler, Türk insanının hayatından önemli bir yeri olan gurbetin dertlerini, acı ve hüznelerini de dile getirmiş, bu olumsuz duyguları en iyi şekilde tasavvur etmiştir. Emrah’ın aşağıdaki türküsünde gurbete çıkmanın tedirginliği yanında “sevmek” eylemi tarif edilmektedir. “Her

güzele gönül verme/Ya sevilir ya sevilmez” diyen şair, estetiğe dair öznel bir tavır takınmakta, sevme eylemini özneye ait görmektedir. Peki, güzel kimdir, güzellik nedir? Emrah, güzeli ve güzelliği kendi bakış açısıyla anlatmıştır. Aşağıdaki türkü metninde, “alımlı ve güzel kadın” anlamına gelen “dilber” sözcüğü kullanılmış; bir varlığa güzellik kıymeti veren, onun güzelliğini idrak eden öznenin, her gördüğü dilbere gönül vermemesi istenmiştir. Çünkü her güzel sevimleyebilir ama her sevilen güzel görünebilir:

“Gönül gurbet ele varma

Ya gelinir ya gelinmez

Her dilbere meyil verme

Ya sevilir ya sevilmez” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

İnsan, her zaman doğduğu ve büyüdüğü topraklarda kimi zaman geçim sıkıntısı kimi zaman işsizlik kimi zaman da ekonomik kaynak yetersizliği gibi sebeplerden dolayı doyduğu topraklara gider. Dolayısıyla insan, doyduğu yer olan gurbet elde, ait olduğu ve yetiştiği vatan topraklarını özler. Sıla hasretinin insana verdiği bu acı, hüznün ve keder türkülerine yansımıştır. Gurbete çıkan kişi, gurbetin ağırlığını yüreğinde taşımakta güçlük çekmekte, her an sılasını ve sılada bıraktıklarını düşünmektedir. Aşağıdaki türkünde, sılaya ve yâre duyulan sevgiyi özlem duygusu içinde müşahade etmekteyiz. Gurbette kalan kişinin gönlü şen olmadığı için garip bülbülünden ötmemesini ister. Çünkü güzel sesiyle tanınan bülbül, neşeli ve mutlu zamanlarda ötmektedir:

“Bülbül ne ötersin Çukurova’da

Eşin şahin kapmış kendin burada

Kendim gurbet elde gönül sılada

Ötme garib bülbül gönül şen değil” (Sevük, 1942, s.211)

Sevgi ve aşk temlerine dayalı türküler genellikle sevgilinin güzelliğini tasvir eder. Sevgilinin güzelliği ve bu güzelliği meydana getiren vücut unsurları aşkın ifade edilmesinde önemli bir yer tutar. Gevheri’nin aşağıdaki türküsünde sevgili beyaz bir kuğuya benzetilerek sevgilinin elleri üzerindeki kına ve âşığı mest eden gözleri övülmüştür:

“Gevheri der bu kuğunun kasdi ne?

Kına vurmuş elerinin üstüne.

Kurban olam gözlerinin mestine,

Ak kuğuda böyle gözler olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

Türküler, -diğer konuları bir tarafta tutacak olursak- kahir ekseriyeti aşk/sevgi konusu etrafında teşekkül etmiş ezgili mahsullerdir. Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı gibi aşk hikâyelerinde yer alan kahramanların adına sıklıkla telmih yapılmaktadır. Türkülerdeki aşkın iki kahramanı vardır: Âşık ve maşuk. Kimi zaman aşk hikâyelerindeki kahramanlar âşık ve sevgili ile özdeşleştirilmekte ve özelleştirilmektedir. Köroğlu, aşk uğruna Mecnun olup çöllere düşmeyi göze almaktadır:

“Âşıklara vardır meyli,

Mihnetin çekmişim hayli.

Ben Mecnun olam, sen Leyli

Düşüp çöllere çöllere...

Gel güzelim, dolaşalım.

Çamlı bellere bellere...” (İlaydın, 1951, s.126)

Türkülerin ifade dilinde sembol ve mecazların önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla, bir türkünün anlaşılması, semboller ve mecazlar ile meydana getirilen türkülerin anlatım dilini öğrenmekle mümkündür. Ziya Paşa’nın “türkü” başlıklı şiirinde âşık-sevgili ilişkisi çoban-kuzu ilişkisine benzetilmiştir. Âşık; güzel, masum ve genç sevgiliye “kuzucağım” diye seslenerek kuzu ile sevgili arasında bir münasebet kurmuştur. Kuzunun sürüye dönmesi, aksi takdirde onu kurdun kapma tehlikesi olduğu ifade edilmektedir. Kurt motifi, türkülerde genellikle tehlikenin ve dışarıdaki tehdidin simgesidir. Bu türkü, pastoral/doğal görünümü çağırırsa da, sembolik bir anlatım diliyle sevgiliye duyulan sevgiyi, merhameti ve şefkati dile getirmektedir:

“Akşam olur, güneş batar şimdi buradan;

Garib garib kaval çalar çoban dereden;

Pek körpesin, esirgesin seni yaradan:

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Nisari, 1954, s.36-37)

Türkülerin en önemli özelliklerinden birisi de muhtevasında tabiat ve hayvanlarla ilgili canlı, renkli ve hareketli tasvirlerin yer almış olmasıdır. Türkülerde, Türk milletinin konargöçer yaşam tarzı gereği tabiat ile iç içe bir anlatım söz konusudur. Bu anlatımda birçok hayvan ismi geçmektedir. Aşağıdaki türküde Köroğlu'nun Kır atına “Canım Kır At, gözüm Kır At” diyerek seslenmesi, onu adeta bir insan gibi görmesi, Türk insanının hayvanlara gösterdiği sevgi ve ilginin bir örneğidir. Kır at, Köroğlu'nun haksızlığa ve zulme karşı verdiği mücadelelerde daima yanında olmuş, Köroğlu düşmanlarla cenk ederken onu her zaman yanı başında bulmuştur:

“Canım Kır At, gözüm Kır At,

Kaçıp çekilip gidelim!

Her yanında çifte kanad,

Uçup çekilip gidelim” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

Aşağıdaki türküde ise yârini uyandırmaya kıyamayan âşık, kuşlardan şakıyarak sevgilisini uyandırmasını istemektedir:

“Sabah olsun ben bu yerden gideyim

Garip bülbül gibi feryat edeyim

Sen dururken ya ben kime nideyim

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı” (Yöntem, 1929, s.306)

Türk kültür ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan turnalar, türkülerimizde kendine özgü bir anlam dünyası taşımaktadır. Türkülerde turna, göçmen bir kuş olmasından dolayı sevgiliden haber getirip ona haber götüren bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki turna motifli bir türküde, sadece yârinin hasretini çeken, ona mektup göndermek isteyen bir âşığın feryadını görmeyiz, aynı zamanda Türk insanının turnaya karşı duyduğu özel sevgiyi de müşahade etmekteyiz:

“Gitme turnam gitme haber sorayım

Kanadın altına nâme sarayım

O nazlı yârimden haber alayım

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

İncelediğimiz türkülerde tabiat unsurları da bulunmaktadır. Türkülerde yüksek dağları, karlı dereleri, boz bulanık suları, yeşil yaylaları, ormanları, sümbülleri, laleleri, menekşeleri ile canlı bir tabiat manzarası vardır. Türk insanının tabiata bakış açısının temelinde konargöçer yaşam tarzının tesirleri vardır. Dursun Yıldırım, Türk insanının tabiat unsurlarını kendisiyle adeta özdeşleştirdiğini, onlara kişilik atfettiğini; dağlar, sular, ağaçlar vb. tabiat unsurlarıyla söyleştiğini, konuşup dertleştiğini söylemektedir (Yıldırım, 1998, s.199). Gazi Âşık Hasan Dede adına kayıtlı olan “Dağlar” türküsü kendi bağlamı içinde Türk insanının tabiata karşı duyduğu sevgiyi yansıtmaktadır. Gazi Âşık Hasan Dede’nin, aşağıdaki türküsünde “ulu dağlar” ile söyleşmesi Türk insanının tabiata verdiği değeri göstermektedir. Bu türküde dağlar, şair tarafından saygın bir varlık olarak tavsif edilmekte ve “ulu” sıfatıyla anılmaktadır:

“Senin yazın kışa benzer

Bir sevdalı başa benzer

Çok içmiş sarhoşa benzer

Duman eksilmiyen dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar” (Banarlı, 1942, s.72-73)

5.2.3.2.2.9. Sorumluluk

Sorumluluk kavramı, sözlük anlamı olarak “sorumlu olma durumu, iş ve davranışlarından hesap verme durumunda bulunma, mesuliyet” şeklinde açıklanmaktadır (Ayverdi, 2010, s.1123). Aşağıdaki türküde Gazi Âşık Hasan Dede, padişahın serhat gazalarında yılmadan savaşan askerlerin durumunu sormasını isteyip ona hükümdar olmanın sorumluluk bilincini hatırlatmaktadır:

“Gaziler başına takıp çelengi,

Kırardı Nemceyi Macar firengi,

Neylesün kulların edemez cenği

Hal ü hatırları sorulmayınca.” (Yücel, 1932, s.36)

5.2.3.2.2.10. Söz Dinlemeye Önem Verme

İnsanoğlunun küçük yaşlardan itibaren kazandığı dil becerileri arasında dinleme becerisinin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. “Söz dinlemek, özellikle büyüklerin sözüne riayet etmek ve hürmet göstermek, Türk insanının karakteristik özelliklerinden birisidir. Büyüklerini sözüne saygı göstermek, onların nasihatlerini dinlemek ve tecrübelerinden yararlanmak hem insanı doğruya sevk eder hem de bilgi sahibi olmasını sağlar. Bilmek, öğrenmek ve anlamak için önce dinleme adabına sahip olmak gerekir ancak bu adabı olmayana hiçbir söz fayda etmez. “Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır”, “Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar”, “Bir söyle on dinle”, “İki kulak bir dil için” gibi atasözleri, Türk kültüründe dinlemeye verilen önemin birer yansımasıdır. Türk insanının sosyal ve kültürel değerlerini ihtiva eden atasözlerimizde olduğu gibi, türkülerimizde de söz dinlemenin önemi vurgulanmaktadır. İncelediğimiz türkülerde bu durumdan bahsedilmektedir. Gevheri’nin aşağıdaki türküsünde büyük sözü dinlemenin ehemmiyeti ortaya konmakta, zor konuları büyüklere danışarak çözüme kavuşturmanın önemi vurgulanmaktadır:

“Düştüm ateşlere durmaz yanarım;

İçip aşkın dolusundan kanarım.

Müşkül işi ululara sorarım,

Bilinmez, gözleri mestim, bilinmez” (Maarif Vekilliği, 1944, s.60)

Ziya Paşa’ya ait olan aşağıdaki türküde ise sevgilinin yabancı kişilerin hilelerine kandığı takdirde zarar görebileceği, bu sebeple âşığın sözünü dinlemesi gerektiği ifade edilmektedir:

“Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü

Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü

Uyma ağyarın fendine dinle sözümü

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Tanlı, 1947, s.18)

16. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Ozan adlı halk şairinin, ders kitabına “türkü” başlığıyla alınan aşağıdaki şiirinde geçen “Ozan âşıklar sözünü/Söyle âşıklar dinlesin” dizeleri

âşıkların sözüne duyulan saygıyı ifade etmekte, onların sözlerinin dinlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ozan'ın şiirinde geçen bu sözler, ozanların piri olarak kabul edilen Dede Korkut'un "benden sonra alp ozanlar söylesin, alını açık cömert erenler dinlesin" (Ergin, 1969, s.132) sözlerini hatırlatmakta ve Ozan adlı halk şairinin "dilden söylemeyi" devam ettirerek, Dede Korkut'un mirasına sahip çıktığını göstermektedir:

"Ozan âşıklar sözünü

Söyle âşıklar dinlesin

Er var içinde od yanar

Er var ana çü nâr olur" (Ergun, 1931, s.198)

5.2.3.2.2.11. Vefa

Türkçe Sözlükte "Sevgide sebat, sevgide durma, sevgi bağlılığı" (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.2338) anlamlarına gelen vefa sözcüğü; sevgi, saygı, dürüstlük, sadakat ve hoşgörü gibi değerleri de kapsamaktadır. Türkülerde genellikle âşık-maşuk ilişkisi bağlamında sevgilinin vefasızlığından yakınılırken bu sözcük kullanılmıştır. Sevgilinin vefasızlığından şikâyet edilir. Ziya Paşa'nın türküsünde "vefasızlık" olumsuz bir değer olarak yer almış, vefasız insanlara dost olarak bağlanılmaması gerektiği "Vefasızın meclisinde bade içilmez" dizesiyle dile getirilmiştir:

"Dağları duman bürüdü, agyâr seçilmez;

Avcı yolda tuzak kurmuş, yâre geçilmez;

Vefâsızın meclisinde bâde içilmez;

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım" (Nisari, 1954, s.36-37)

Nedim, âşığı sevgilinin kölesi olarak görür. Eğer, sevgilinin kapısında kul olmak gerekirse âşığın canına minnettir. Âşık, sevgiliden muhabbete, samimiyete dair bir davet istese de, vefasız sevgili buna cevap vermemektedir. Dolayısıyla Nedim'in "türkü" başlıklı aşağıdaki şiirinde sevgilinin vefasızlığından, ilgisizliğinden şikâyet edilmektedir:

"Sevdiğim bendene düşerse hizmet

Kapında kulolmak canıma minnet

Göre idim sende bûyi muhabbet

İstedığım budur sen bivefadan” (Kocatürk, 1945, s.143)

Kerem ile Aslı Hikâyesi, Türk kültürünün temel karakterini yansıtan sevgi, dostluk, bağlılık, fedakârlık, hoşgörü, vefalı olma gibi pek çok değeri ihtiva etmesi ve sosyal hayata ait pek çok unsuru bünyesinde taşıması bakımından son derece önemlidir. Kerem ile Aslı Hikâyesinde yer alan aşağıdaki türkünün dizelerinde başı yastıkta, gözü yolda Aslı’nın gelmesini bekleyen Kerem, vefasızlık eden Aslı’yı “hain yâr” olarak tavsif etmektedir:

“Erzurum dağları duman, dildedir.

Başım yastıkdadır, gözüm yoldadır.

Aslı hayın yârdır, adam aldadır,

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

Geçmişten beri Türk gelenek ve âdetlerinde aileyi babayla birlikte anne de temsil eder. Bu sebeple anne, aile içinde saygın bir söz sahibidir. Kadın, baba ocağından çıktıktan sonra kocasının soyuna dâhil olur. Türk töresine göre dul kalan kadın, baba ocağına geri dönemez. Koca evine gelin giden kız, artık eşi ile çocuklarına bağlıdır. Aşağıdaki türküde bir gelinin baba evinden çıktıktan sonra tekrar geri dönmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, gelinin koca evine gösterdiği vefanın bir örneğidir:

“Odasında tütün tütmez;

Bahçesinde bülbül ötmez.

Uyan Hacı Beyim uyan:

Gelen gelin geri gitmez” (Tanlı, 1947, s.62-63)

Tablo 13

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Sosyal ve Kültürel Değerler

Sosyal ve Kültürel Değerler	Sayı
Sevgi	38
Merhamet	11
Dürüstlük ve sadakat	10
Kahramanlık ve vatanseverlik	10
Aile birliğine önem verme	9
Vefa	8
Sabır ve kader inancı	8
Söz dinlemeye önem verme	4
Dostluk	4
Sorumluluk	1
Adil olma	1

Tablo 13’te görüldüğü gibi incelediğimiz türkü metinlerinde 11 adet sosyal ve kültürel değer yer almaktadır. Edebiyat ders kitaplarındaki türkülerin sosyal ve kültürel değerler bakımından incelendiği bu bölümde “adil olma, aile birliğine önem verme, dostluk, dürüstlük ve sadakat, kahramanlık ve vatanseverlik, merhamet, sabır ve kader inancı, sevgi, sorumluluk, söz dinlemeye önem verme, vefa” değerlerinin yer aldığı görülmektedir. İncelediğimiz türkülerin ihtiva ettiği değerler itibariyle zengin bir yapıya sahip olmasından dolayı aynı türkülerin muhtevasında birden çok değere rastlanılmıştır. Edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinde en sık “sevgi” değeri tespit edilmiştir. Bu değer türkü metinleri içindeki sayısı 38’dir. Türkülerde ağırlıklı olarak insan sevgisi bulunmakla birlikte doğa ve hayvan sevgisi de yer almaktadır. İkinci sırada “merhamet” değeri gelir. Merhamet değerine dayalı türkü metinleri, sevgi ve aşkla birlikte, acıma, keder ve üzüntü duygularını da ihtiva eder. Bunların toplam sayısı 11’dir. Üçüncü sırayı “dürüstlük ve sadakat” ile “kahramanlık ve vatanseverlik” değerleri almaktadır. Bu değerlerin ikisi de 10’ar adet türküde yer almaktadır. “Aile birliğine önem verme”nin yer aldığı türkü sayısı ise 9’dur. Bundan sonra gelen değerler ve türkülerde geçme sayıları şöyledir: Sabır ve kader inancı (8), vefa (8), dostluk (4), söz dinlemeye önem verme (4), sorumluluk (1), adil olma (1).

5.2.4. Türkü Metinlerinde Yer Alan Çeşitli Kavramlar ve Adlar

5.2.4.1. Gurbet

Yoksulluk, işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi maddi-ekonomik sebeplerden dolayı pek çok insan evinden yurdundan ayrılarak gurbete çıkmış ve yabancı diyarlarda memleket hasreti çekmiştir. Gurbet şartları içinde çaresiz, kimsesiz ve yalnız kalan Anadolu insanı, derdini, sitemini, sevgisini ve hasretini türkülerle dile getirmiş ve sıla topraklarına selam göndermiştir. Bu durum edebiyat ders kitaplarında yer alan gurbet temalı türkülere de yansımış ve bir anlamda bu türkülerde gurbetin acısını, kederini ve sıla özlemine görmemizi sağlamıştır. Gurbet, gariplik yurduudur. İnsanlar annelerini ve babalarını, eşlerini, çocuklarını memleketlerinde bırakarak daha iyi bir yaşam sürebilmek için gurbete çıkmışlardır. Fakat kader, çoğu zaman gurbete çıkan kimselerin yüzüne gülmemiş ve bu kişilerin yüreği gurbetin acısıyla dolmuştur. İş bulabilmek, ekonomik sorunlarını çözebilmek amacıyla gurbete çıkan kişi, hiçbir zaman mutlu olamamış ve derdine derman bulamamıştır. Gurbetin verdiği gariplikle üzülmekte, sürekli gözyaşı dökmektedir. Türk insanı, en ağır hüznün ve keder içinde bile Tanrı'ya isyan etmez. Aşağıdaki türküde görüldüğü gibi, sılada kalan sevdikleri gözünde tütse de, Türk insanı “Kader böyle imiş kime küseyim” diyerek gurbeti, kaderinin bir parçası olarak görmüştür:

“Bizim ilde lâle sümbül top biter

Bülbülün yavrusu firkatli öter

Sılada sevdiğim gözümde tüter

Kader böyle imiş kime küseyim” (Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

Aşağıdaki türküde ise Emrah gurbete çıkmaktan o kadar tedirgindir ki, gittikten sonra sılaya geri dönebileceğini bilememektedir. Çünkü şair, gurbet ele gidip de sılasına geri dönemeyen, ailesine kavuşamayan, sevdiğini bıraktığı yerde bulamayan nice insan görmüştür. Bu türküde, gurbete çıkan insanın tereddütlerini, tedirginliklerini ve korkularını okumaktayız:

“Gönül gurbet ele varma

Ya gelinir ya gelinmez

Her dilbere meyil verme

Ya sevilir ya sevilmez” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

Türkülerde gurbet, bigâne ve garip kalmanın sembolüdür. Gurbet, hâkim olunan değil, mahkûm olunan coğrafyadır. Bir kimse gurbet elde, maddi kazanç elde etmek ve maişet derdini derman bulmak gibi nedenlerden dolayı yaşar ama gönlü her zaman sıladadır. Gurbet, sılaya kavuşma isteğiyle yanıp tutuşan kişiyi hüzne gark ettiği için dayanılmazdır. Gurbet düşüncesi, aşağıdaki türküye tümüyle sinmiş, gurbetin acısı dize dize nakşedilmiştir. Türküde sıladan ve eşinden ayrılmanın vermiş olduğu üzüntüden dolayı içi yanan bir kişinin feryadını duyarız. Gurbetin acısını en derin şekilde hisseden kişi, Çukurova’da şen şakrak öten bülbülden ötmemesini ister. Çünkü bülbül, mutlu, neşeli ve eğlenceli zamanlarda öter ancak kişinin yüreğinde, gurbetin verdiği gariplik ve hasretlik duygusu hâkimdir:

“Bülbül, ne ötersin Çukurova’da?

Eşin şahin kapmış, kendin burada...

Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!” (Nisari, 1954, s.80)

Gurbet temalı türkülerin önemli özelliklerinden ve içerik unsurlarından biri sadakatsiz/vefasız kadın tipidir. Kimi zaman eş, kimi zaman da sevgili olarak türkülerde yer alan bu kadın tipi, gurbete giden sevdiğine sadakat göstermez. Bu türkülerde bir yandan sadakatsiz sevgiliden şikâyet edilirken diğer yandan da ona karşı duyulan sevgi her fırsatta dile getirilir. Aşağıdaki türküde de sılada kalan sevgilinin, sevdiğine verdiği sözü tutmadığını, onu beklemekten vazgeçtiğini anlamaktayız:

“Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi

Bizim göle ördek geldi kaz geldi

Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

Gurbet, hem âşık hem de sevgili için bir sadakat ve bağlılık imtihanıdır. Bazı türkülerde vefasızlık özelliğiyle tavsif edilen kadın tipinin yanı sıra bazı türkülerde de sevdiğine sadık, sevgisinden emin kadın tipi yer almaktadır. Bu türkülerde sılada bekleyen kadının çaresizliği ve yalnızlığı açıkça müşahade edilirken gurbete çıkan kişiden de sevgisine vefa göstermesi beklenir. Türkülerde gurbet deyince ilk akla gelen Eğin türküleridir. İlhan

Başgöz, gurbet türkülerinin büyük çoğunluğunun, kıt toprağı yüzünden “ağa”yı ve “sevgili”yi yıllar yılı İstanbul’a savuran Eğin toprağında mayalandığını söyler (Başgöz, 2008, s.34). Aşağıdaki Eğin türküsünde, sevdiğinin yolunu bekleyen bir kadın, “Eğin dağlarında güller bitmiyor/Viran bahçelerde bülbül ötmüyor” diyerek sevdiğine olan hasret duygusunu ifade eder. “Yârimin sevdası serden gitmiyor” dizesiyle, sevdiğini sadakatle bekleyeceğini, sevgisinin asla eksilmediğini söylemektedir. “Ağam” diye hitap ettiği sevdiğinin/eşinin sılada gelmesini, gözyaşlarını silmesini istemektedir. Böylece sılada kalan kadının sevdiğinin yolunu bekleme çilesi, ayrılık acısı ve yalnızlık psikolojisi türküye yansımaktadır:

“Eğin dağlarında güller bitmiyor

Viran bahçelerde bülbül ötmüyor

Yârimin sevdası serden gitmiyor

Gel ağam gel ağam gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git” (Sevük, 1942, s.211)

İnsan, gurbet elde yabancısıdır, çaresizdir ve mahzundur. Fakat gurbete giden insanlar kadar sılada kalan kişiler de bu acı duyguları hissetmektedir. Yalnızlık ve biçare kalan kişi, bu duygularını “Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde” diyerek ifade etmektedir. Sevdiği kişinin annesiz babasız gurbet ellerde kaldığını düşündükçe ağlamakta, gözyaşları içinde mahzun gönlünü avutan sevdiğini aramaktadır:

“Yeşil kurbağalar öter göllerde,

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin...” (İlaydın, 1951, s.81)

Aşağıdaki Eğin türküsünde sılada kalan bir kadının kederi dile getirilir. Türküde, bir kadının “ağam” diye hitap ettiği kocasının gurbete çıkmak üzere atını hazırladığı sahne gerçekçi ve dokunaklı kelimelerle tasavvur edilmektedir. Bu türküde sabah vakti, sessizce ağlayan bir erkek ve evinin önünde durup kocasını izleyen zavallı bir kadın görürüz. Sılada bekleyen kadının acısı, “Tez gel ağam, tez gel dayanamıyorum” yakarışıyla verilir:

“Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor

Ağam atın terkisini bağıyor

Baktım ağam usul usul ağlıyor

Tez gel ağam tez gel dayanamıyorum

Uyku gaflet bastı uyanamıyorum” (Sevük, 1942, s.211)

Gurbet, garipliğin, hüznün, kederin ve yalnızlığın yurdudur. Gurbetin çaresizliğini ve acısını birkaç dizede dile getiren aşağıdaki türkünün genelinde gurbet duygusuyla birlikte karamsar bir havanın sirayet ettiği ölüm düşüncesi de yer almış ve insana endişe veren bu düşünce “Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?” yakarışıyla terennüm edilmiştir:

Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar

Garibin yatağı kahveler, hanlar,

Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!” (Nisari, 1954, s.80)

Türkiye sahasında ilk türkü örneği olarak kabul edilen Öksüz Dede’nin aşağıdaki türküsünde, gurbet elden sılasına dönen kişinin karşılaştığı manzara tasvir edilmiştir:

“Gül budanmış, dal dal olmuş;

Menekşesi yol yol olmuş.

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli” (İlaydın, 1951, s.127)

5.2.4.2. Ölüm

Türk insanı, sevdiği kişilerin ölümü üzerine hissettiği acı, keder ve hüznü “ölüm türküleri” olarak nitelendirebileceğimiz ağıtlar yakarak dile getirmiştir. İncelediğimiz türkülerde, ölüm hadisesinin “suda boğulma” ve “vurulma” olmak üzere iki şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Gerçek olaylara dayanan bu ağıtlar genellikle ölen kişinin yakın kimseleri, bilhassa kadınlar tarafından yakılmışlar, zamanla türkü dağarcığımızın önemli bir parçası olmuşlardır. “Aliş’imin kaşları kare” adlı bir Rumeli türküsünde, “Aliş” adlı bir gencin ölümünün ardından sevgilisinin duyduğu acı ve kederi açıkça müşahade etmekteyiz.

Türkünün hikâyesi ise kısaca şu şekildedir: Rusçuk'un Maratin köyünde yaşayan Mahmut Ağa namı bir bey, kızı Gülsüm'ü kendisi gibi zengin biriyle evlendirmek ister. Gülsüm ise Aliş adlı bir faytoncu genci sevmektedir. Aliş, askerden geldikten sonra Gülsüm'ü kaçıır. Fayton sahibi Ömer Ağa'nın hakemliğinde iki taraf barışır, düğün hazırlıkları yapılmaya başlanır. Aliş, arabasıyla Lom Çayının üstünden geçtiği sırada köprü yıkılır ve Aliş Tuna'ya düşüp kaybolur. Acı haberi duyan Gülsüm, bu teessürle kendini Tuna Nehrine atar (Elçin, 1988, s.161). Genç kızın, erkeğe duyduğu sevgi, onun kaşlarının güzelliğini övmekle başlayarak (Aliş'imin kaşları kare) aşk, bağlılık, vefa, sadakat ve hasretle iç içe geçmiş bir şekilde anlatılır. Türkünün bağlantı bölümlerinde genç kızın, Tuna kıyılarında Aliş'i araması ile ona duyduğu sevgi ve özlem vurgulanmaktadır. Genç kızın tutulduğu derdin kimsede dermanı yoktur. Bunun tek dermanı, sonunda canını terk etmek de olsa Aliş'e kavuşmaktır. Türkünün bağlantı kısımlarında sevdiği erkeğe kavuşma ümidini kaybetmeyen genç kızın, sevdiği erkeği bulma ve vuslata erme arzusunu görürüz:

“Aliş'imin kaşları kare,

Sen açtın sineme yâre.

Bulamadım derdime çare...

Görmedin mi, ah, civan Aliş'imi Tuna boyunda?”(İlaydın, 1951, s.138-139)

Sivas'ın Şarkışla civarında iki farklı köyden iki genç nişanlanır. Aylar geçtikten sonra, mart ayının sonlarına doğru düğün kararı alınır. Oğlan evi gelini baba evinden alıp gelirken Kızılırmak üzerindeki köprü yıkılır ve düğün alayı coşkun akan Kızılırmak sularına gark olur. Bu felakette onlarca insan hayatını kaybeder. Bu elim olay sonrasında bölge insanı tarafından pek çok ağıt yakılır (Kaya, 2010). Aşağıdaki ağıt da bunlardan birisidir ve Kızılırmak türküsü olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Kızılırmak parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

Cahit Öztelli, “Hacı Bey” adındaki kişinin düğün günü öldürülmesi üzerine aşağıdaki ağıtın yakıldığını söyler (Öztelli, 1972, s.439). Onun ölümü üzerine henüz karı-koca olmadan sevdiğini kaybeden taze gelinin ağzından şu acı dolu sözler dökülür:

“Odasında tütün tütmez;

Bahçesinde bülbül ötmez.

Uyan Hacı Beyim uyan:

Gelen gelin geri gitmez” (Tanlı, 1947, s.63)

5.2.4.3. Renkler

Edebî mahsullerde anlamı ve anlatımı daha etkili hâle getirmek ve duyguları daha kuvvetli ifade etmek için önemli kaynaklar vardır. Motif, mazmun, sembol, alegori ve imge isimlerle adlandırılan çeşitli kavramlar, bu kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda dilin anlam, söz ve ifade zenginliğinden yararlanılarak duygular somut görüntüler hâlinde okuyucuya sunulur. Dolayısıyla mazmun, sembol, imge, teşbih, mecaz ve benzeri yollarla çeşitli duygu ve düşünceler şiire somutlaşarak yansır. Türkülerdeki soyut duygular ve bunların çağrışımları, sembollerle dile getirilir. Renkler de, türküler aracılığıyla insanların duygusal durumunu tasvir eden ve bu duygu dünyasını ifade eden önemli simgelerdir. Değerlendirmeye aldığımız 54 adet türkü metninde geçen renkler incelenmiş, 10 adet rengin geçtiği türkü tespit edilmiştir. Türkülerdeki 10 renk şu şekildedir: Ak, ala, kara/siyah, kebut (mavi), kır, kırmızı/al, mor, pembe, yeşil, zerd/sarı. Renkler kimi türkülerde iç içe verilmiş kimi türkülerde coğrafi konumla birlikte yer almıştır. Renkler, türkülerde kimi zaman semboller sistemi olarak yer alırken kimi zaman da gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır. Metin Dizoğlu, Anadolu sahası türkülerinde renkler üzerine yaptığı yüksek lisans çalışmasında, renklerin türkülerde sevgilinin güzellik unsurlarıyla birlikte çiçek ve hayvan tasvirlerinde; örf, âdet, gelenek, görenek ve diğer halk inançlarında çoğu zaman somut bir anlatımla olumlu ve olumsuz anlamlara geldiğini ifade etmektedir (Dizoğlu, 2019, s.150). Araştırmaya dâhil edilen türkülerde yer alan ifadelerden yola çıkarak renklerin sevgili, hayvan, giyim tasvirlerinde yararlanıldığı ve coğrafi alanların adlandırılmasında kullanıldığı tespit edilmiştir. Farklı renklerin aynı türküde yer aldığı örneklere de rastlanılmıştır.

Araştırmaya dâhil edilen türkülerde beyaz yerine Türkçe kökenli “ak” sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. “Ak” rengi genellikle “temizliği, saflığı, güzelliği, parlaklığı” temsil eden olumlu anlamlara gelmektedir. Âşıklar, sevgilileri tasvir ederken “ak” renginden sıklıkla faydalanmışlardır. Türkü metinlerinde ak rengi, sevgilinin “el”, “gerdan” gibi vücut bölgelerinin tasviri için kullanılmıştır. Aşağıdaki türkü örneklerinde “ak” rengi somut bir ifadeyle şu şekilde geçmektedir:

“İlgıt ılgıt esen seher yelleri

Esip esip yara değmeli değil

Ak elleri elvan elvan kınalı

Karadır gözleri sürmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

Sevgilinin elleri gibi gerdanı da ak rengiyle türkülere konu olmuştur. Gerdan, sevgilinin başıyla omuzları arasında kalan kısma verilen isimdir. Gerdan, sevgilinin ak renkli güzellik unsurlarından birisidir (Artun, 2014, s.207). Halk türkülerinde sıklıkla rastladığımız “ak gerdan” tabiri, Gevheri’nin aşağıdaki türküsünde âşığın kavuşmak istediği bir vücut bölgesi olarak yer almaktadır. Gevheri’nin dizelerinde ak aşkın, mutluluğun ve güzelliğin rengi; siyah/kara ise sevgilinin güzelliğini pekiştirici bir renk olarak yer almaktadır. Gerek ak rengi gerek siyah rengi olsun, sevgilinin vücudunun çeşitli bölgelerini (ben, gerdan, kaş) niteleyici özelliklere sahiptir. Renklere yüklenen manalar, bu niteleyici özellikler bağlamında değerlendirilmelidir:

“Kuğum, senin kaşın gözün *karadır*,

Görün, kadir Mevlâm neler yaradır.

Ak gerdanda *siyah* benler sıradır,

Ak kuğuda *siyah* benler olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

Aşağıdaki türküde geçen “Ak sadeli dağlar”, kış mevsiminde dağların yalın ve süssüz bir şekilde beyaza bürünmesini tasvir etmektedir:

“Mor menekşe boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil kemha geymiş,

Kışın *ak* sadeli dağlar

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar” (Nisari, 1954, s.80-81)

Türkülerdeki kara/ siyah ifadesi, sevgilinin kaşı, gözü, saçı, beni gibi vücut unsurlarının betimlenmesinde ve görünüş tasvirinde olumlu bir şekilde yer almıştır. Kara/siyah rengi, sevgilinin saçı, gözü, kaşı ve beni için sıklıkla kullanılan bir renktir. “Zülfü siyah”, “siyah zülûf”, “kara göz”, siyah kâkül”, “karakaş”, “siyah benler” gibi tabirler, halk türkülerindeki estetik anlayışını göstermesi açısından son derece önemlidir. İncelediğimiz türkülerde yer alan tasvirlerin somut bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bu türkülerde kara/siyah rengi, genellikle sevgilinin güzellik unsurlarını tasvir etmek için kullanılmıştır. Sevgilinin saçı, kaşı, gözü türkülerde kara/siyah rengiyle özdeşleşmiştir:

“Kebut çeşmi biram etti nigâhın

Âşıkların göğe çıkardı ahın

Sordum gerdeninden *zûlfü siyahın*

Bir cevap vermedi aktan karadan” (Yöntem, 1929, s.305)

* *

“*Siyah* kâküllerin dökmüş

Pembe güllere güllere,

Ala gözlerini dikmiş

İnce yollara yollara...” (İlaydın, 1951, s.126)

* *

“Gül budanmış, dal dal olmuş;

Menekşesi yol yol olmuş.

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli” (İlaydın, 1951, s.127)

* *

“Aliş’imin kaşları *kare*,

Sen açtın sineme yâre.

Bulamadım derdime çare...

Görmedin mi, ah, civan Aliş’imi Tuna boyunda?” (İlaydın, 1951, s.138-139)

* *

“İlgıt ılgıt esen seher yelleri

Esip esip yara değmeli değil

Ak elleri elvan elvan kınalı

Karadır gözleri sürmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

* *

“Kuğum, senin kaşın gözün *karadır*,

Görün, kadir Mevlâm neler yaradır.

Ak gerdanda *siyah* benler sıradır,

Ak kuğuda *siyah* benler olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

Alın yazısı, insanların yazgılarında olan Tanrı’nın takdiridir. Kara rengi, kimi türkülerde olumsuz olarak alın yazısı/kader algısı için de kullanılmıştır. Hülya Çevirme, kara yazı ile talihsizlik, kötü kader, yenilgi, yas gibi olumsuz durum ve olguların betimlendiğini ifade etmektedir (Çevirme, 2008). Aşağıdaki Köroğlu türküsünde, kara yazı ile kötü kader ifade edilmektedir:

“Düşman geldi tabur tabur dizildi

Alnımıza *kara* yazı yazıldı

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

İğri kılıç kında paslanmalıdır” (Yöntem, 1929, s.304-305)

Yüzyıllar boyunca atlı göçebe kültürde yaşayan Türkler, barınma gereksinimlerini çadırlarla karşılamışlardır. Çadırlar, rahatlıkla taşınması-kurulması özelliğiyle, göçebe Türk toplumunun seyir ve nakil kabiliyetini kolaylaştırması bakımından oldukça önemli bir vazife üstlenmişlerdir. Özellikle kara çadır, konargöçerlerin kullandığı en yaygın çadır tipi, bütün Türkmen ve Yörüklerde en çok kullanılan ev şeklidir (Artun, 2014, s.284). Türkler, barınma ihtiyaçlarının yanı sıra çeşitli eğlence merasimleri ve cenaze törenleri için de çadır kurmuşlardır. Dede Korkut Kitabında oğlu olanın ağ otağa, kızı olanın kızıl otağa, oğlu ve

kızı olmayanın kara otağa oturtulması, altına kara keçe döşenmesi ve önüne kara koyun yahnisi konması “kara” renginin olumsuzluğunu ifade etmektedir. Türk kültüründe kara/siyah rengi yas ve matem hâlinin rengidir. Ölen kişiler önce çadırlara konulmuş, ölünün bulunduğu çadır etrafında ağıtlar yükselmiştir. Hacı Bey’in öldürülmesi üzerine söylenen aşağıdaki türküde de “kara çadır” motifi geçmektedir:

“Çadırının karasına,

Varın bakın yarasına...

Yedi yerden kurşun yemiş,

Kuluncunun arasına” (Tanlı, 1947, s.62-63)

Nedim’in türküsünde mavi renk, Farsça kökenli “kebûd” sözüyle ifade edilmiştir. Bu şiirde mavi renk, sevgilinin göz rengi olarak kullanılmış, aynı zamanda güzelliğin, zarafetin, ebediyetin, mutluluğun da sembolik manalarını karşılamıştır. Mahallileşme akımı ile yerel söyleyişi şiirine taşıyan Nedim, sevgilinin “aktan karadan cevap vermediğini” söylemektedir. Aktan karadan cevap vermek, “Müspet, menfi, ne türlü olursa olsun” anlamına gelen bir deyimdir (Tarama Sözlüğü, 1995, s.75). Dolayısıyla burada âşğın sorusuna olumlu veya olumsuz hiçbir şekilde cevap vermeyen, onunla konuşmaya dâhi tenezzül etmeyen acımasız sevgili tipini müşahede etmekteyiz. Sevgili, âşğa cevap vermeyerek ona cefa çektirmekte, zalim tavrını göstermektedir. Ayrıca şiirde ak-kara tezadı ile âşğın düştüğü ikilem hâli tarif edilmektedir. Sevgilinin aktan karadan bir cevap vermemesi, âşğım olumlu veya olumsuz bir haberi bekleyişi olarak tasavvur edilebilir:

“Kebut çeşmi biram etti nigâhın

Âşıkların göğe çıkardı ahın

Sordum gerdeninden zülfü siyahın

Bir cevap vermedi *aktan karadan*” (Yöntem, 1929, s.305)

Türkçe Sözlükte “Akı ve karası olan, beyazlı siyahlı” anlamında yer alan (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.62). Aşağıdaki türküde ak-kara zıtlığı kullanılarak sevgiliden ayrılmanın acısı, ona duyulan hasretin verdiği üzüntü, duygusal durum betimlenmiştir. Ak rengi “hayatı, yaşamı”, kara rengi ise “ölümü, yası, üzüntüyü” sembolize etmektedir. Bu türküde renkler, gerçek anlamlarından daha ziyade hayat-ölüm karşıtlığını, ayrılık duygusunu, acıyı tasvir etmek üzere kullanılmışlardır:

“İki turnam gelir *aklı karalı*

Birin şahın vurmuş biri yaralı

O yavruya sorun aslı nereli

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

Kır at, türkülerde genellikle ağaların, efelerin, yiğitlerin, beylerin binek hayvanı olarak yer almaktadır. Bu sebeple kır renginin anlamsal olarak gücü, kuvveti, asaleti ve savaşçı karakteri temsil ettiğini düşünmekteyiz. İncelediğimiz türkü metinlerinde “Kır at” ifadesinin, iki adet Köroğlu türküsünde geçtiği tespit edilmiştir. “Kır at” sözcüğü, Köroğlu ile birlikte anılan atın renginin tasviri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki iki türküde “Kır at”, yeri gelince Köroğlu ile beraber cenk meydanında ağzından köpükler saçarak savaşmakta yeri gelince çifte kanatlarıyla uçarak yollar aşmaktadır:

“(Köroğlu) düşer mi gene şanıdan

Ayırır çoğunu er meydanından

Kır at köpüğünden düşman kanından

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır” (Yöntem, 1929, s.304-305)

* *

“Canım *Kır At*, gözüm *Kır At*,

Kaçıp çekilip gidelim!

Her yanında çifte kanad,

Uçup çekilip gidelim!” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

İncelediğimiz türkülerde kırmızı renginin Türkçe kökenli “al/kızıl” sözcükleriyle ifade edildiğini görmekteyiz. Aşağıdaki türküde “kızıl” rengi, bir yer adını tanımlamak için “Kızılırmak” tabiriyle karşılanmıştır. Bir sıfat olarak yer alan “allı” sözcüğü, “Üzerinde al renk bulunan” anlamına gelmektedir (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.89). Aşağıdaki türküde ifade edilen “allı gelin” deyişi ise hem gelinin allı pullu gelinlik giymesini hem de mutluluğu, mürüvveti ve muradı simgelemektedir:

“*Kızılırmak* parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın *allı pullu gelini*” (Banarlı, 1942, s.71-72)

Kızılbaşlık, Anadolu’da Alevilik için sıklıkla kullanılan ve Aleviler tarafından kabul edilen kavramlardan birisidir. Kızılbaş isminin, eski Türkler arasında başa takılan veya başlık olan kızıl börkle ilgili olduğu hakkında tarihî malumatlar bulunmaktadır. Kızılbaş terimi, 15. yüzyıl sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte, bu ifadeyle anlamlandırılan sosyal yapı, 10. yüzyıldan başlayarak İslam’a giren ve bu dini önceki inanç, töre ve gelenekleriyle ilişkilendirip kendi sosyoekonomik yapılarına adapte eden konargöçer grupları kapsadığı için on asırlık bir zamanı içine alır (Üzüm, 2002, s.548). Siyah başlık giyen bir Türk boyunun adı nasıl “Karapapak” veya “Karakalpak” olarak adlandırılmışsa, bir kısım konargöçer Türkmen grupları da yaygın İslami prensipler içinde, kendi inanç ve geleneklerine mahsus biçimde kızıl börk giydiği için “Kızılbaş” olarak anılmıştır. Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar döneminde, on iki imamı temsil eden on iki dilimli kızıl börk giyerek kendi dinî ve içtimai grubunu belirten çeşitli Türkmen kitleleri, “Kızılbaş” adıyla bilinen bir toplumsal taban oluşturmuşlardır. Bu sosyal gruplar arasında “Kızılbaş” ismi hüsnü kabul görse de, bu kelime özellikle 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulmasının doğal bir sonucu olarak, Osmanlılar tarafından, Safevi taraftarları için kullanılmıştır. Osmanlı ordusuyla Safeviler arasında 9 Ağustos 1578 tarihinde gerçekleşen Çıldır Muharebesini anlatan Hayali’nin aşağıdaki türküsünde Safevilerden “Kızılbaş” olarak bahsedilmektedir:

“Turnam gider olsan bizim ellere

Vezir Ardahan’dan göçtü diyesin

Karşı geldi *kızılbaşın* hanları

Çıldır’da da döğüş oldu diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

Gülay Mirzaoğlu, “Zeybek” kavramının, zeybeklik çetesine dâhil olan herkesin genel adı olduğunu ifade etmekte ve zeybeklerin grup yapısı içinde rütbe ve yetki bakımından efeden sonra, kızandan önce geldiğini belirtmektedir (Mirzaoğlu, 2014). Mehmet Öcal Özbilgin ise zeybeklerin, efenin emrinde kızanların eğitiminden sorumlu kişiler olduğunu, birer kol beyi vazifesi gördüklerini söylemektedir (Özbilgin, 2003, s.270). Zeybeklerin dikkat çeken

giyim kuşam unsurlarından birisi cepkendir. Cepken, kolları yırtmaçlı ve uzun, harçla işlenmiş, bir tür kısa, yakasız üst giysisidir (TDK Türkçe Sözlük, 1998, s.397). Aşağıdaki “Sarı Zeybek” türküsünde cepkenin mor renkli olduğundan bahsedilmektedir:

“Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak *mor çepkenin* kanına” (Nisari, 1954, s.80)

Türküler, doğadan pek çok unsuru almıştır, içeriğini tabiatın en zengin renkleriyle süslemiştir. Doğanın türkülere armağan ettiği en önemli çiçeklerden birisi de menekşedir. Menekşe kokusu, rengi, şekli gibi çeşitli özellikleriyle birer sembol olarak türkülerde sıklıkla rastlanan çiçekler arasında yerini almıştır. Türkülerde menekşe en çok mor rengiyle anılmaktadır. Aşağıdaki türküde mor menekşenin boynunu eğişi şu şekilde tasvir edilmiştir:

“*Mor menekşe* boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil kemha geymiş,

Kışın ak sadeli dağlar.

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar” (Nisari, 1954, s.80-81)

Gül, beşeri aşkta duyulup algılanan güzelliğin simgesidir. Özellikle sevgilinin yüzü ve yanağı güle benzetilir (Artun, 2013, s.85). Gül, rengi ve kokusu itibarıyla türkülerde sıklıkla yer almıştır. Aşağıdaki Köroğlu türküsünde geçen “pembe gül” ifadesi, sevgilinin yüzünün güzelliğini çağırıştırır. Sevgilinin gül yüzüne dökülen siyah perçemleri âşığı etkilemektedir. Sevgilinin yüzü gül renklidir, gül gibi taze, narin ve pembedir. Âşık için sevgilinin yüzü kadar ela gözleri de önemlidir. Sevgilinin ela gözleri “ala göz” olarak somut bir şekilde tasvir edilmiştir:

“Siyah kâküllerin dökmüş

Pembe güllere güllere,

Ala gözlerini dikmiş

İnce yollara yollara...

Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere..." (İlaydın, 1951, s.126)

Yeşil rengi, sembolik anlamda murat, kavuşma, yaşam ve ilkbaharı simgeler (Artun, 2013, s.62). "Yeşil" rengiyle ilgili tespit edebildiğimiz türkü örneğinde, "yeşil kurbağa" adı dikkat çekmektedir. Genellikle yeşil rengiyle bilinen kurbağa, gurbeti konu edinen aşağıdaki türküde göllerde öttüğü şekliyle tasvir edilmektedir:

"Yeşil kurbağalar öter göllerde,

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin..." (İlaydın, 1951, s.81)

Genellikle zenginliği, aydınlığı, ferahı sembolize eden sarı renk, bu olumlu anlamlarının yanında, sararma eyleminden dolayı hastalık, dert, felaket, üzüntü gibi olumsuz manaları da ihtiva etmektedir. Aşağıdaki "Sarı Zeybek" türküsünde, sarı rengi bir kişinin dış görünüşünü, sarışın saç rengini tasvir etmek için kullanılmaktadır:

"Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak *mor* çepkenin kanına" (Nisari, 1954, s.80)

Sarı, Türk kültürü bağlamında ayrılığı, sevdalıların kavuşmalarında çektikleri sıkıntıları, hasreti, sararıp solma anlamlarındaki hastalık emaresini temsil etmektedir (Kalafat, 2012, 148-149). Kötü bir haberin ulaşması veya istenmeyen bir olay yaşanması sonucunda, hastalıkta ya da oldukça sıkıntı verici bir durumda insanın yüz rengi değişir, benzi sararır. Aşağıdaki Koroğlu türküsünde "çehre-i zerd" tabiriyle "sararmış yüz" ifadesi kastedilmektedir:

“Köroğlu der: Budur derdim,

Sarardı çehre-i zerdim;

Şu benim nihani derdim

Düştü dillere dillere...” (İlaydın, 1951, s.126)

Tablo 14

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Renkler

Renklerin Adı	Sayı
Kızıl-al	21
Kara-siyah	18
Ak	13
Kır	6
Mor	6
Sarı-zerd	5
Yeşil	4
Kebut (mavi)	3
Pembe	1
Ala	1

Tablo 14’te incelenen türkü metinlerinde en fazla “kızıl-al” renginin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu renk, türkülerde 21 kere geçmektedir. Kızıl renginin, bir ırmağın sıfatı olarak yer adında kullanılması dikkat çekmektedir. Bu durum bir yere adını vermede renklerden yararlanmanın önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü renk, Türkler için en eski vesikalarda da görüldüğü gibi çevreyi belirleyici en önemli kavramlardan biridir (Aksan, 1972). İkinci sıklıkla yer alan renk, türkü metinlerinde 18 defa geçen “kara-siyah”tır. Onu sırasıyla “ak (13 kere), kır (6 kere), mor (6 kere), yeşil (4 kere), sarı-zerd (5 kere), kebut (3 kere), pembe (1 kere), ala (1 kere)” renkleri takip etmektedir. Türkülerdeki bu renk zenginliği, tabiatla iç içe yaşayan Türk insanının, doğada sıklıkla karşılaştığı çiçeklerin, çimenlerin, ağaçların renklerini ne kadar özümlediğini göstermektedir.

5.2.4.4. Sayılar

Sayılar, Türk düşünce ve inanış sisteminden sosyal ve kültürel hayata kadar pek çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu anlam dünyaları çeşitli yollarla edebî mahsullere yansımıştır. Sayılar, Türk kültür ve düşünce dünyasını yansıtan türkülerin söz varlıkları arasında da önemli bir yere sahiptir. Değerlendirmeye aldığımız 54 adet türkü metninde “Bir, iki, üç, yedi, yüz elli, üç yüz, beş yüz, bin beş yüz” sayılarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu türkü örnekleri şu şekildedir:

“Dağlar, dağlar, viran dağlar,

Yüzüm gülse kalbim ağlar...

Yüreğime kanlar damlar.

Bir olaydı, bir olaydı,

Ne olur, benim olaydı...” (İlaydın, 1951, s.81-82)

* *

“İki turna gelir aklı karalı

Birin şahin urmuş biri yaralı

O yavruya sorun aslı nereli.

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Kurtsal, 1949, s.99)

* *

“İki alay bir araya gelince

Ara yere Çarhacılar girince

Beş bin beş yüz belli atlı dolunca

Tokmak Han da kaçtı diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

* *

“Zeynep bu güzellik var mı soyunda

Elvan elvan güller kokar koynunda

Ramazan ayında bayram gününde.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı Zeynebim” (Kurtsal, 1949, s.100)

* *

“Bir han köşesinde kalmışım hasta,

Gözlerim kapıda, kulağım seste.

Kendim gurbet elde, gönül heveste.

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdami, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

* *

“Çadırının karasına,

Varın bakın yarasına...

Yedi yerden kurşun yemiş,

Kuluncunun arasına” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“Eğinin etrafı dağdır meşedir

İçinde oturan beydir paşadır

Yüz elli mahalle beş yüz köşedir

Gel ağam gel ağam olma yalancı

Benim ahım eder seni dilenci” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Üçyüz atlı birden suya döküldü

Nece gelinlerin boynu büküldü

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

* *

“Şu dağları yine duman bürüdü,
Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürüdü,
Sarı Zeybek şu cihanda *bir* idi.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

* *

“Köprüye geldik köprü yıkıldı

Bin beş yüz atlı suya döküldü

Koç yiğidin beli büküldü

Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini

Gerdanı beş karış, benli gelini” (Sevük, 1925, s.21-22)

* *

“*Bin beş yüz* adama nişana durdun

Er oğlu erlerin belini kırdın

Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun

Ne kadar titrettin her yanı *Çullu*” (Sevük, 1942, s.210-211)

Tablo 15

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Sayılar

Sayıların Adı	Sayı
Bir	9
İki	3
Üç	6
Yedi	1
Yüz elli	1
Üç yüz	4
Beş yüz	2
Bin beş yüz	3
Beş bin beş yüz	1

Tablo 15 incelendiğinde, edebiyat ders kitaplarındaki türkülerde en sık yer alan sayının “bir” olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışındaki sayılar nadir olarak geçmektedir.

5.2.4.5. İnsan Adları

İncelediğimiz türkülerdeki olayların kahramanları veya türkülerin yaratıcıları olarak karşımıza çıkan erkek ve kadın adları, türkülerin kaynaklarını, tarihsel arka planlarını ve gerçek yaşamla ilişkilerini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Türkülerde geçen tarihî kişi adları, mahlaslar, lakaplar ve benzerleri türkülerin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Türkülerdeki adları “Erkek Adları” ve “Kadın Adları” olmak üzere iki grupta topladık.

5.2.4.5.1. Erkek Adları

Bu bölümde yer alan adlar, araştırmaya dâhil edilen türkülerdeki erkek kahramanlara ve türkü yaratıcılara aittir. Bu adlar şunlardır: “Aliş, Çullu, Emrah, Gevheri, Hacı Bey, Hasan, Karacaoğlu, Köroğlu, Mecnun, Nedim, Ozan, Öksüz Âşık, Tokmak Han”. Aşağıdaki türkü örneklerinde bu isimleri açık bir şekilde görmek mümkündür:

“*Aliş'im*in kaşları kare,

Sen açtın sineme yâre.

Bulamadım derdime çare...

Görmedin mi, ah, civan *Aliş'imi* Tuna boyunda?” (İlaydın, 1951, s.138-139)

* *

“Bin beş yüz adama nişana durdun

Er oğlu erlerin belini kırdın

Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun

Ne kadar titrettin her yanı *Çullu*” (Sevük, 1942, s.210-211)

* *

“*Emrah* der ki düştüm dile

Bülbül figan eder güle

Güzel sürececek sarp kale

Ya alınır ya alınmaz” (Kurtsal, 1949, s.75-76)

* *

“*Gevherî* der yoktur derdime çare;

Unutulmadı gitti sinemde yara.

Gönül bir şahindir her bir şikâra

Salınmaz, gözleri mestim, salınmaz” (Maarif Vekillîği, 1944, s.60)

* *

“*Gevherî* der bu kuğunun kasdi ne?

Kına vurmuş elerinin üstüne.

Kurban olam gözlerinin mestine,

Ak kuğuda böyle gözler olur mu?” (Kocatürk, 1955, s.27)

* *

“Ayvalığın yazıları,

Ceylan olmuş tazıları;

Sökülmüş yayladan gelir,

Hacı Beyin kuzuları” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“*Hasan* der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil padişahım,

Vermeyiz kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“*Karacaoğlan* der ki konup geçmedim

Ak göğsünün düğmelerin açmadım

Fırsat elde iken alıp kaçmadım

Öldürmeli beni döğmeli değil” (Kurtsal, 1949, s.27)

* *

“(Köroğlu) düşer mi gene şanından

Ayırır çoğunu er meydanından

Kır at köpüğünden düşman kanından

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır” (Yöntem, 1929, s.304-305)

* *

“Köroğlu der: Budur derdim,

Sarardı çehre-i zerdim;

Şu benim nihani derdim

Düştü dillere dillere...

Gel güzelim, dolaşalım.

Çamlı bellere bellere...” (İlaydın, 1951, s.126)

* *

“Köroğlu söyler ezeli,

Bağlar döküyor gazeli,

Silistre’den güzeli,

Alıp, çekilip gidelim” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

* *

“Nedima hüsnüne olmuştur âşık

Öyle bir âşık ki kavlinde sadık

Kereme ne kadar değilse lâıyk

Aretmez Efendim şehirler gedadan” (Yöntem, 1929, s.305)

* *

Âşıklara vardır meyli,

Mihnetin çekmişim hayli.

Ben *Mecnun* olam, sen Leylî

Düşüp çöllere çöllere...

Gel güzelim, dolaşalım.

Çamlı bellere bellere..." (İlaydın, 1951, s.126)

* *

"*Ozan* âşıklar sözünü

Söyle âşıklar dinlesin

Er var içinde od yanar

Er var ana çü nâr olur" (Ergun, 1931, s.198)

* *

"*Öksüz Âşık* der bu sözü,

Hakka çevirmiştir yüzü.

Öldü zannettiler bizi

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli" (İlaydın, 1951, s.127)

* *

"İki alay bir araya gelince

Ara yere Çarhacılar girince

Beş bin beş yüz belli atlı dolunca

Tokmak Han da kaçtı diyesin" (Ergun, 1931, s.340)

* *

"*Sarı Zeybek* şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1954, s.80)

Tablo 16

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Erkek Adları

Erkek Adları	Sayı
Köroğlu	5
Aliş	4
Sarı Zeybek	4
Çullu	3
Nedim	3
Gevheri	2
Hacı Bey	2
Karacaoğlu	1
Emrah	1
Hasan	1
Mecnun	1
Ozan	1
Öksüz Âşık	1
Tokmak Han	1

Tablo 16’da görüldüğü gibi incelediğimiz türkülerde tam 13 tane erkek adı geçmektedir. Bu erkek adlarından kimileri şairlerin mahlasları kimileri şahısların gerçek adları kimileri de nam ve lakaplardan oluşmaktadır. Erkek adları, kadın adlarına göre türkülerde daha fazla geçmektedir. Türkülerde geçen bu adlar, türkülerin gerçek hayatla ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

5.2.4.5.2. Kadın Adları

Bu kısımda verilen adlar, türkülerde ismi zikredilen kadınlara aittir. Kadınlara ait isimler şöyledir: “Aslı, Ayşe, Leylî (Leyla), Zeynep”. Türkülerdeki kadın adlarının erkek adlarına göre çok daha az olduğu görülmektedir:

“Erzurum dağları duman, dildedir.

Başım yastıkdadır, gözüm yoldadır.

Aslı hayın yâdır, adam aldadır,

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

* *

“Sabah oldu tan yerleri atıyor

Cümle kuşlar destur almış ötüyor

Ayşeciğim odasında yatıyor

Şakı bülbül var uyandır yârimi

Ben kıyamam sen uyandır yârimi” (Yöntem, 1929, s.306)

* *

Âşıklara vardır meyli,

Mihnetin çekmişim hayli.

Ben Mecnun olam, sen *Leyli*

Düşüp çöllere çöllere...

Gel güzelim, dolaşalım.

Çamlı bellere bellere...” (İlaydın, 1951, s.126)

* *

“*Zeynep* bu güzellik var mı soyunda

Elvan elvan güller kokar koynunda

Ramazan ayında bayram gününde.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

Üç köyün içinde şanlı *Zeynebim*” (Kurtsal, 1949, s.100)

Tablo 17

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Kadın Adları

Kadın Adları	Sayı
Zeynep	15
Aslı	1
Ayşe	1
Leyli	1

Tablo 17 incelendiğinde, edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinde tam 4 tane kadın adının geçtiği görülmektedir. Bu adlar şöyledir: Aslı, Ayşe, Leyli, Zeynep. Türkülerde en çok geçen kadın adı Zeynep'tir. Diğer kadın adları birer kez geçmektedir.

5.2.4.6. Yer Adları

İncelediğimiz türkülerde Türk milletinin tarihsel süreç içinde yaşadığı pek çok coğrafyanın ismi yer almaktadır. Silistre'den Budin'e, Bolu'dan Eğin'e kadar yurt içi ve yurt dışında yer alan birçok yer adı türkülerde geçmektedir. Bugün sınırlarımız dâhilinde olmayan Türk köyleri, beldeleri, ilçeleri, vilayetleri türkülerde muhafaza edilmekte, türkülerimizin hafızasında büyük bir coğrafya taşınmaktadır. Kerkük, Bağdat, Belgrat, Selanik, İskeçe, Halep, Yemen, Cezayir, Bosna, Ohri, Tuna, Kırım, Plevne, Mısır vb. nice coğrafya, nice diyar asırlardır türkülerimizde yaşamaktadır. Bazı türkülerimizde birden fazla yer adı geçmektedir. Türkülerimizde yurt içi ve yurt dışında bulunan köyler, ovalar, kasabalar, ilçeler, şehirler, ülkeler hep iç içedir. Araştırmamız dâhilinde olan 54 adet türkü metninde yer alan yurt içi ve yurt dışındaki yer isimlerini iki ayrı alt başlık altında vermek daha isabetli olacaktır, düşüncesiyle bu türkü metinleri arasından “Yurt İçi Yer Adları” ve “Yurt Dışı Yer Adları” olmak üzere pek çok yerleşim bölgesinin adına yer verilmiştir:

5.2.4.6.1. Yurt İçi Yer Adları

İncelediğimiz türkü metinlerinde, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin sınırları içerisinde olan bölge, il, ilçe adları doğrudan verilebildiği gibi dağ, ova, ırmak gibi coğrafi unsurlar ile mimari yapıların başında da bulunabilmektedir. Türkülerde yer alan yurt içi yer adları

olarak “Ardahan, Ayvalık, Bolu, Çukurova, Edirne, Eğin, Erzurum, Kızılırmak” zikredilmektedir:

“*Ayvalığın* yazıları,

Ceylan olmuş tazıları;

Sökülmüş yayladan gelir,

Hacı Beyin kuzuları” (Tanlı, 1947, s.62-63)

* *

“Turnam gider olsan bizim ellere

Vezir *Ardahan*’dan göçtü diyesin

Karşı geldi kızılbaşın hanları

Çıldır’da da döğüş oldu diyesin” (Ergun, 1931, s.340)

* *

“Benden selâm olsun *Bolu* Beyine,

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.

Ok gıcirtısından, kalkan sesinden

Dağlar sada verip seslenmelidir” (Kocatürk, 1955, s.19)

* *

“Bülbül ne ötersin *Çukurova*’da

Eşin şahin kapmış kendin burada

Kendim gurbet elde gönül sılada

Ötme garib bülbül gönül şen değil” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“Bülbül ne yatarsın *çukur ovada*

Eşin gelir bulmaz seni yuvada

Kendim gurbet elde gönlüm sılada.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil” (Kurtsal, 1949, s.99-100)

* *

“*Eğin* dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde bülbül ötmüyor
Yârımın sevdası serden gitmiyor
Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan gözüm yaşın sil de yine git” (Sevük, 1942, s.211)

* *

“*Eğin* viran olmuş, baykuşlar öter,
Gül olan yerlerde bülbüller öter.
Cevrini ben çektim, el almış yatar.
Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,
Elde güzel çoktur, evlenmiyesin” (İlaydın, 1951, s.81)

* *

“*Edirne* köprüsü taştan...
Sen çıkardın beni baştan,
Hem anadan, hem kardeşten...
Bir olaydı, bir olaydı,
Ne olur, benim olaydı...” (İlaydın, 1951, s.81-82)

* *

“*Erzurum* dağları duman, dildedir.
Başım yastıkdadır, gözüm yoldadır.
Aslı hayın yâdır, adam aldadır,
Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,
Al benim sevdamı, götür yâre ver” (İlaydın, 1951, s.132)

* *

“*Kızılırmak* parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

Tablo 18

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Yurt İçi Adları

Yurt İçi Adları	Sayı
Kızılırmak	8
Çukurova	6
Eğin	4
Bolu	3
Ayvalık	2
Ardahan	1
Edirne	1
Erzurum	1
Çıldır	1

Tablo 18’e bakıldığında, incelediğimiz türküler içerisinde yurt içinde bulunan 9 farklı yer adından söz edilmektedir. Bu yerler çoğunlukla türküyeye adını veren yerleşim yerleri ve coğrafi şekillerdir. Türkülerde 8 kere geçen “Kızılırmak” en sık geçen yer adıdır. Onu takiben 6 kez “Çukurova”, 4 kez “Eğin”, 3 kez “Bolu”, 2 kez “Ayvalık” ve birer defa “Ardahan, Çıldır, Edirne, Erzurum” gibi Anadolu coğrafyasında bulunan yer adları geçmektedir. Bu anlamda türküler, yer adlarını asırlardır yaşatan canlı vesikalarıdır.

5.2.4.6.2. Yurt Dışı Yer Adları

Türkülerde yer alan yurt dışı yer adları, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin sınırları dışında kalan çeşitli ülkeleri ve şehirleri kapsamaktadır. İncelediğimiz türkülerde zikredilen ülkeler ve şehirlerin, tarihin belirli dönemlerinde Osmanlı sınırları dâhilinde olması hatta kimi türkülerin bu şehirlerin kaybedilmesi üzerine söylenmesi dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında adı geçen yerleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Budin, Eğri,

Estergon, Silistre, Temeşvar, Tuna, Türkistan, Uyvar”. Bu şehirlerin büyük bir kısmının Balkan coğrafyasında yer aldığı görülmektedir:

“Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu;

Bülbülün figanı bağrımı deldi.

Gül alıp satmanın zamanı geldi.

Aldı Nemse bizim nazlı *Bodini!*..” (Yücel, 1932, s.31)

* *

“Kimi şehit oldu, kimi giriftar

Kâfırın elinde inleriz zar zar,

İstergonla Bodin, İygir, Oyuvar

Ele girmez şahım yorulmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“Hasan der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil padişahım,

Vermeyiz kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

* *

“Aliş’imin kaşları kare,

Sen açtın sineme yâre.

Bulamadım derdime çare...

Görmedin mi, ah, civan Aliş’imi *Tuna boyunda?*” (İlaydın, 1951, s.138-139)

* *

“Elifi okursan anlarsın beyi

Kapunda durursan olursun eyi

Türkistanda bir yiğit türedi deyi

Gulguleye verdin cihanı Çullu” (Sevük, 1942, s.210-211)

* *

“Köroğlu söyler ezeli,
Bağlar döküyor gazeli,
Silistre’den güzeli,
Alıp, çekilip gidelim” (Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

Tablo 19

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Yurt Dışı Adları

Yurt Dışı Adları	Sayı
Budin	5
Tuna	3
Estergon	1
Uyvar	1
Temeşvar	1
Eğri	1
Türkistan	1
Silistre	1

İncelediğimiz türkülerde Türk’ün yüzyıllar boyunca hâkim olduğu, bütün kudretiyle hüküm sürdüğü ve toprağına “vatan” dediği çeşitli mekânların adı geçmektedir. Bu isimler, günümüzde Türkiye dışında yer alsa da, bunların birçoğu 19. yüzyıla kadar Osmanlı hudutları içerisinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu coğrafyalarda geçen hadiseler, Budin, Temeşvar, Tuna, Silistre gibi dönemin Osmanlı toprakları dâhilinde gerçekleşmişti. Tablo 19 incelendiğinde, edebiyat ders kitaplarındaki türkülerde en sık geçen yurt dışı adının 5 kez kullanılan “Budin” olduğu tespit edilmiştir. Türkülerde 3 kere geçen “Tuna”, Budin’i müteakip ikinci sırada yer almaktadır. Değerlendirmeye aldığımız 54 adet türkûde “Eğri, Estergon, Uyvar, Temeşvar, Türkistan, Silistre” gibi yurt dışı yer adları ise birer defa geçmektedir. Türkülerde geçen yurt dışı yer adlarının büyük çoğunluğunun Balkanlar ve Rumeli coğrafyasına ait olması dikkat çekmektedir.

5.2.4.7. Millet Adları

İncelediğimiz türkülerde bazı milletlerin adları zikredilmektedir. “Nemse/Nemce, Macar, Frenk” türkü metinlerinde bahsedilen milletlerin adlarıdır. Bu türkülerde zikredilen millet adları, tarihî bilgiler ışığında, türkülerin ortaya çıkma sebepleri, ihtiva ettiği tarihî olaylar ve oluşum dönemleri hakkında önemi vesikalar sunması bakımından büyük önem taşımaktadır. Osmanlılar, Avusturya ve Avusturya halkını “Nemse/Nemçe” olarak adlandırmıştır. Kelimenin kökeni Lehçe “dilsiz” anlamındaki “niemcy-nieme” kelimesinden gelmektedir (Ayverdi, 2010, s.924). “Nemçe” adı, Budin’in kaybı üzerine söylenen aşağıdaki türküde “Nemse” olarak geçmektedir:

“Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu;

Bülbülün figanı bağrımı deldi.

Gül alıp satmanın zamanı geldi.

Aldı *Nemse* bizim nazlı Bodini!..” (Yücel, 1932, s.31)

Gazi Âşık Hasan Dede’nin aşağıdaki türküsünde Nemçe, Macar ve Frenk gibi millet isimleri yer almaktadır. Frenk, Osmanlıların Avrupalılara verdiği addır:

“Gaziler başına takıp çelengi,

Kııardı *Nemceyi Macar firengi*,

Neylesün kulların edemez cenği

Hal ü hatırları sorulmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

Tablo 20

Edebiyat Ders Kitaplarındaki Türkülerde Yer Alan Millet Adları

Millet Adları	Sayı
Nemse/Nemçe	4
Macar	1
Frenk	1

Tablo 20’de görüldüğü gibi incelediğimiz türkülerde 4 kere “Nemse/Nemçe” ve birer kere “Macar ve Frenk” adları geçmektedir. Edebiyat ders kitaplarındaki türkülerde zikredilen

millet adları, türkülerin ortaya çıkış sebeplerini göstermesi ve tarihî olayların aydınlatılmasına yardımcı olması bakımından önem taşımaktadır.

5.2.4.8. *Alkışlar-Kargışlar*

Milli Türk kültürü unsurlarını bünyesinde taşıyan, en zengin halk edebiyatı mahsullerinden olan ve sahip oldukları anlatım gücüyle mâni, ninni, ağıt, tekerleme vb. pek çok türü ihtiva edebilen veya birçok türle yakın ilişkisi olan türküler değerlendirildiğinde Türk milletinin kültürel karakteri kadar Türkçenin zengin söz varlıklarını da görmekteyiz. Çünkü türküler, kültürle birlikte dili de taşır. Muhtevası itibariyle türküler, Türk milletinin sanatını, kültürünü, düşünüş, inanış ve yaşayış sistemini, sahip olduğu değerlerini tertemiz ve dupduru bir Türkçeyle muhafaza eder. Türkülerde yer alan söz kalıpları, tekrarlar, ikilemeler, atasözü ve deyimler, sembol, mecaz ve motifler türkülerin ifade gücü ve anlam dünyasını zenginleştiren önemli unsurlardır. Alkışlar ve kargışlar da Türk insanının çeşitli olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini dışa vuran müessir sözlerdir. Alkış, halk edebiyatında karşıdaki kişinin iyiliğinin istendiğini; kara alkış (kargış) bilakis söylenen kişinin kötülüğünün istendiğini gösteren söz kalıplarıdır (Artun, 2014, s.36-37). Begüm Kurt, alkış ve kargışların söylendiği kişinin hayrını, iyiliğini, güzelliğini ya da kötülüğünü, felaketini, yitişini çağıran söz kalıpları olduğunu söylemektedir (Kurt, 2020). Bu söz kalıpları, incelediğimiz türkü metinlerinde de kullanılmıştır. Türkü metinlerinde alkış ve kargış kullanım oranları değerlendirildiğinde az sayıda alkış ve kargış bulunduğu tespit edilmiştir.

5.2.4.8.1. *Alkışlar*

İncelenen türkü metinlerinde kullanılan alkışlar; temenni, dilek, bağışlanma ve şefkat duygularıyla söylenmiştir. Bu bağlamda değerlendirmeye tabi tutulan 54 adet türkü metni içerisinde az sayıda alkış örneği bulunmaktadır. Gazi Âşık Hasan Dede, aşağıdaki türkü metninde Tanrı'dan, işlenen günahlarını affetmesini dilemektedir:

“Hasan der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamışvar kalasın bil padişahım,

Vermeyiz kâfire kırılmayınca” (Yücel, 1932, s.36)

Zor bir durumun içine düşmüş olan kişi, Tanrı’ya yönelir ve ondan aman diler. Bu aynı zamanda Tanrı’ya olan bağlılığın ve imanın da bir ifadesidir. Aşağıdaki türküde ise “Cümlenizin işin Mevla’m onara” sözüyle herkese payını teslim eden bir alkış örneği bulunmaktadır:

“İnme turnam inme sen bu pınara

Avcu tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlenizin işin Mevlâ’m onara

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar” (Demiray & Özön, 1960, s.218)

Ziya Paşa’nın yazmış olduğu türküde âşık, Tanrı’dan sevdiği genç kızı korumasını dilemektedir:

“Akşam olur, güneş batar şimdi buradan;

Garib garib kaval çalar çoban dereden;

Pek körpesin, esirgesin seni yaradan:

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım” (Nisari, 1954, s.36-37)

5.2.4.8.2. Kargışlar

Çekilen sıkıntılar dolayısıyla dertli olan kişi, kendini bu derde düşürenlerin başına da cefa, keder ve musibet gelmesi dileğiyle kargış söylemiştir. Bu çeşit kargışlar, incelemeye tabi tuttuğumuz türkü metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’nun dört bir tarafında bilinen Kızılırmak türküsünde, gelin alayının Kızılırmak üzerinden geçerken köprünün yıkılması sonucunda gelinin Kızılırmak sularında kaybolması anlatılmaktadır. Gelinin kaybolmasının müsebbibi olarak Kızılırmak görülüp kahr hisleriyle kargışlanır:

“Kızılırmak parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini” (Banarlı, 1942, s.71-72)

“Sarı Zeybek” türküsünde geçen “Yazık olsun Telli Doru şanına” dizesinde kargış örneği bulunmaktadır:

“Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına” (Nisari, 1957, s.206)

Kimi türkü sözlerinde geçen kargışlarda sevgili veya eşle kavuşmaya engel olan aile mensuplarına, terk etmesi durumunda sevgiliye, türlü desiselerle âşık ile sevgili arasındaki ilişkiye zarar verenlere, kötü niyetlilere, feleğe ve dünyaya ölüm veya hastalık gelmesi dileğine rastlanmaktadır. Aşağıdaki türküde eşi Hacı Bey’in ölümünden ve boynu bükük kalmalarından dünyayı sorumlu tutan genç kadın, dünyanın kör olmasını istemektedir. Bu dizelerde ölen kişinin hüznü, geride kalanların isyanına dönüşür:

“Ayvalığın yazı böyle;

Bu senenin güzü böyle;

Kör olası yalan dünya

Melûl koydun bizi böyle...” (Tanlı, 1947, s.62-63)

5.3. Türkü Metinlerinin Tematik Tasnifi

Araştırmanın bu bölümünde, edebiyat ders kitaplarında yer alan 54 adet türkü metnindeki anlam, duygu ve çağrışım dünyası incelenerek temalar belirlenmiş, bulunan temalar kendi içinde tasnif edilmiş ve türküler bu tematik kategorilere göre gruplandırılmıştır. Türkülerde, bireysel ve sosyal temaların önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Değerlendirmeye aldığımız türkü metinlerinde ağırlıklı olarak aşk/sevda temi işlenmiştir. Aşk/sevda temalı türkülerde genellikle birbirilerine âşık olan ama kavuşamayan veya vuslat yolunda engellerle karşılaşan sevgililerin duyguları, arzuları ve istekleri anlatılır. Türkülerde önemli bir yere sahip olan diğer tema ise gurbet/ayrılık/hasret temidir.

Gurbet/ayrılık/hasret temalı türküler çoğunlukla acı bir olay üzerine yakılır. Gurbete çıkan erkeğin sılaya geri dönmemesi, gurbet elde ölmesi veya sılada bekleyen kadının eşinin/sevgilisinin hasretini çekmesi, baba evinden gurbete gelin giden ve ailesinin özlemiyle yanan bir gelinin kederi bu türkülerde karamsar, ümitsiz ve kadere boyun eğmiş bir şekilde tasavvur edilir. Hasret, ayrılık, gariplik gibi çeşitli duyguları teşmil eden gurbet kavramı, incelediğimiz türkülerde çok müessir bir dille anlamlandırılır. Gurbet diyarında yalnız, kimsesiz ve çaresiz kalan Türk insanı, derdini türkülerle paylaşmış; sılaya dair özlemini, sevgisini, hasretini türkülerin diliyle anlatmıştır. Gerçek hayatın mahsulü olan türkülerde tarihî olayların, sosyo-kültürel şartların ve toplumsal bakış açısının izlerini görmek mümkündür. Edebiyat ders kitaplarında yer alan kimi türküler, bazı tarihî şahsiyetlere ve olaylara kaynak olabilecek kadar önemlidir. Budin'in kaybedilmesi, Temeşvar Kalesinin düşmesi, Çıldır Savaşı gibi tarihî hadiseler türkülerde dile gelir. Edebiyat ders kitaplarında, ölüm temalı türkülerde de rastlanmaktadır. Türk insanı sevdiği kişilerin ölümü üzerine duyduğu ıstırabını, acısını ve kederini türkülerde dökmüştür. İncelediğimiz türkülerde çeşitli duygu ve düşünceleri ifade etmek için doğal güzelliklerden faydalanılmış; dağların, ırmakların, yaylaların, çiçeklerin tasvir edildiği tabiat unsurları da türkülerde tema olarak yer almıştır. Bunların dışında, sosyal yapıya ve siyasal düzene karşı Âşık Ruhsatî'den yükselen eleştiri de taşlama/yeri teması olarak yer almıştır. Türkülerde işlenen temalar şu başlıklar altında değerlendirilecektir:

1. Ağıtlar/ölüm türküleri,
2. Aşk/sevda türküleri,
3. Gurbet/ayrılık/hasret türküleri,
4. Tabiat türküleri,
5. Tarihî türküler (Savaş/kahramanlık/eşkıya türküleri),
6. Taşlamalar/yeri türküleri.

Edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metinlerinin tematik tasnifi Tablo 7'de gösterilmektedir:

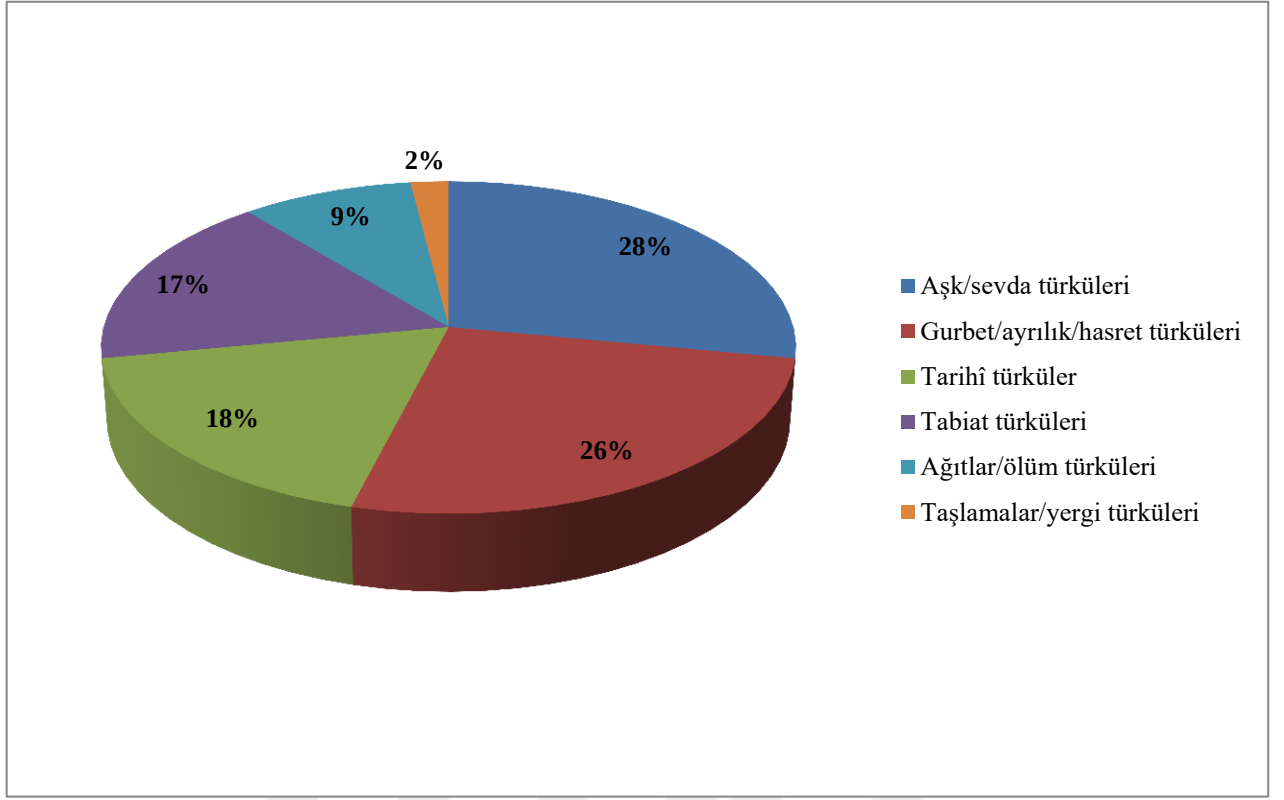
Tablo 21

Edebiyat Ders Kitaplarında Yer Alan Türkülerin Tematik Tasnifi

No	Türkünün Teması	Türkünün Adı
1	Ağıtlar/ölüm türküleri	1. Aliş'imın kaşları kare (Ek 13/Metin 9) 2. Az gidiyom uz gidiyom (Ek 9/Metin 1) 3. Kızılırmak parça parça olaydın (Ek 5/Metin 1) 4. Kızılırmak parça parça olaydın (Ek 12/Metin 1) 5. Köprüye geldik köprü yıkıldı (Ek 1/Metin 1)
2	Aşk/sevda türküleri	1. Akşam olur güneş batar şimdi buradan (Ek 10/Metin 1) 2. Akşam olur güneş batar şimdi buradan (Ek 16/Metin 1) 3. Dağlar dağlar viran dağlar (Ek 13/Metin 4) 4. Gerçek âşık olanların (Ek 3/Metin 1) 5. Gezerken şu yere uğradı yolum (Ek 17/Metin 2) 6. Gönlümüz bağlandı zülfün teline (Ek 7/Metin 1) 7. Ilgıt ılgıt esen seher yelleri (Ek 11/Metin 2) 8. Sabah oldu tan yerleri atıyor (Ek 2/Metin 3) 9. Sevdığım canım yolunda hâke yeksan olduğum (Ek 11/Metin 3) 10. Sevdığım cemalin çünkü göremem (Ek 2/Metin 2) 11. Sevdığım cemalin çünkü göremem (Ek 3/Metin 3) 12. Sevdığım cemalin çünkü göremem (Ek 8/Metin 1) 13. Sevdığım cemâlin çünkü göremem (Ek 15/Metin 1) 14. Siyah kâküllerin dökmüş (Ek 13/Metin 6) 15. Zeynep bu güzellik var mı soyunda (Ek 11/Metin 9)
3	Gurbet/ayrılık/hasret türküleri	1. Bir han köşesinde kalmışım hasta (Ek 13/Metin 8) 2. Bizim ilin koyunları kuzular (Ek 20/Metin 1) 3. Bülbül ne ötersin Çukurova'da (Ek 6/Metin 3) 4. Bülbül ne ötersin Çukur ovada (Ek 11/Metin 4) 5. Bülbül ne ötersin Çukurova'da (Ek 13/Metin 2) 6. Bülbül ne ötersin Çukurova'da (Ek 14/Metin 1) 7. Bülbül ne ötersin Çukurova'da (Ek 18/Metin 1) 8. Bülbül ne yatarsın çukur ovada (Ek 11/Metin 8) 9. Eğin Dağlarında güller bitmiyor (Ek 6/Metin 4) 10. Eğin viran olmuş baykuşlar öter (Ek 13/Metin 3) 11. Gönül gurbet ele varma (Ek 11/Metin 5) 12. Gül budanmış dal dal olmuş (Ek 13/Metin 7) 13. Su değilim akam gidem yanına (Ek 13/Metin 1) 14. Yeşil kurbağalar öter göllerde (Ek 11/Metin 7)
4	Tabiat türküleri	1. Bizim yerde garbi esti (Ek 14/Metin 3)

	2. Bizim yerde garbi esti (Ek 18/Metin 3)
	3. Canım Kır at, gözüm Kır at (Ek 19/Metin 1)
	4. İki turna gelir aklı karalı (Ek 11/Metin 6)
	5. İki turnam gelir aklı karalı (Ek 21/Metin 1)
	6. Senin yazın kışa benzer (Ek 5/Metin 2)
	7. Senin yazın kışa benzer (Ek 11/Metin 10)
	8. Senin yazın kışa benzer (Ek 12/Metin 2)
	9. Senin yazın kışa benzer (Ek 13/Metin 5)
5 Tarihî türküler (Savaş/kahramanlık/eşkiya türküleri)	1. Benden selam olsun Bolu Beyine (Ek 2/Metin 1)
	2. Benden selam olsun Bolu Beyine (Ek 17/Metin 1)
	3. Bin beş yüz adama nişana durdun (Ek 6/Metin 2)
	4. Bizden selam olsun Bolu Beyine (Ek 11/Metin 1)
	5. İseklibel'de savaş kuruldu (Ek 6/Metin 1)
	6. Ne çeker kulların serhad elinde (Ek 4/Metin 2)
	7. Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu (Ek 4/Metin 1)
	8. Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır (Ek 14/Metin 2)
	9. Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır (Ek 18/Metin 2)
	10. Turnam gider olsan bizim ellere (Ek 3/Metin 2)
6 Taşlamalar/yeri türküleri	1. Bir vakte erdi ki bizim günümüz (Ek 4/Metin 3)

İncelediğimiz 54 adet türkü metninden; 15'ini aşk/sevda türküleri, 14'ünü gurbet/ayrılık/hasret türküleri, 10'unu tarihî türküler, 9'unu tabiat türküleri, 5'ini ağıtlar/ölüm türküleri, 1'ini taşlamalar/yeri türküleri teşkil etmektedir. Buna göre 1923-1960 yılları arasında yayımlanan lise edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metinlerinde en çok işlenen tema %28 ile aşk/sevda türküleri olmuştur. Bunu sırasıyla %26 ile gurbet/ayrılık/hasret türküleri, %18 ile tarihî türküler, %17 ile tabiat türküleri, %9 ile ağıtlar/ölüm türküleri, %2 ile taşlamalar/yeri türküleri takip etmiştir. Değerlendirmeye aldığımız türkü metinlerinde işlenen temaların dağılımı Şekil 38'de gösterilmektedir:

Şekil 38. 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin temalarına göre dağılımı

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma ile ulaşılan bulguların sonuçlarına ve bulgulardan hareket edilerek belirlenen konuyla ilgili birtakım önerilere yer verilmiştir.

6.1. Sonuçlar

Eğitim, geçmişten günümüze kadar gerek insanların gerekse milletlerin hayatında çok önemli bir kavram olmuştur. Milletler, eğitim aracılığıyla kültürel değerlerini ve millî kimliklerini yeni nesillere aktarmış, böylece millî varlıklarını korumuşlardır. Bu bağlamda, Türk millî eğitiminin temel amacı, Türk milletinin millî kimliğini devam ettirmek için Türk kültürünü yeni nesillere aktarmak ve onları millî kültür bilinciyle yetiştirmektir. Millî kültürün yeni nesillere anlatılması ve aktarılması konusunda Türk dili ve edebiyatı dersleri birinci dereceden sorumludur. Türk milletine ait olan ve onu diğer milletlerden farklı kılan özellikleri kapsayan millî Türk kültürü; dil, tarih, edebiyat, folklor, musiki gibi ana unsurlardan oluşmaktadır. Türk milletinin karakterini teşekkül eden bu unsurlar, eğitim yoluyla kazanılmaktadır. Türk çocuğu, mensubu olduğu Türk milletinin karakteristik vasıflarını eğitim vasıtasıyla öğrenip bunları şahsiyetinin toplamı hâline getirdikçe davranış, tavır ve bakış açısıyla Türk millî kimliğini temsil edecektir. Liselerde okutulan Türk dili ve edebiyatı derslerinde dil ve edebiyatla birlikte Türk kültürü de öğretilir. Bu açıdan bakıldığında Türk dili ve edebiyatı dersleri, aynı zamanda öğrencilerde millî kültür unsurlarına karşı olumlu bir bakış açısı geliştiren “Kültürleme süreci” olarak da tanımlanabilir. Özellikle türkü, mânî, ninni, destan, koşma, semai, varsağı, ilahi, halk hikâyeleri, vb. Türk halk edebiyatı metinleri, çocuğun millî kültürü tanımasına, sevmesine

ve özümsemesine katkıda bulunur. Öğrenciler tarafından sevilen, özümsenen millî kültür unsurları, çocukların bunları içselleştirip davranışa dönüştürmesiyle anlam kazanır. Bu bağlamda Türk dili ve edebiyatı eğitiminde gerçekleştirilen kültür aktarımı büyük bir önem taşımaktadır. Millî birliğin sağlanması, Türk kültürünün korunması ve yeni nesillere aktarılması, öğrencilerin kültürel, ahlaki ve bireysel gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde tamamlanması, kültür emperyalizmine karşı millî kültüre bağlılığın sağlanması, yabancılaşmanın engellenmesi ve yeni yetişen kuşaklarda millî bilincin oluşturulması için edebiyat eğitiminde kültür aktarımının önemli bir görev üstlendiğini söylemek mümkündür. Edebiyat derslerinde yapılan etkinlikler ve okutulan metinler, çocukların kültürel kimliğini güçlendirir. Böylece öğrencilerin kültürel kimliğinin oluşması ve gelişmesinde, edebiyat eğitiminde yapılan kültür aktarımı önemli bir görevi yerine getirir ve Türk millî eğitiminin temel gayesine hizmet etmiş olur. Bu düşünceler doğrultusunda, Türk dili ve edebiyatı dersleri hem bir kültür aktarıcısı hem de kültürün önemli bir parçasıdır. Türk dili ve edebiyatı derslerinin temel malzemesi olan Türk halk edebiyatı metinleri, Türk milletinin zevk ve estetik anlayışını, hayat felsefesini, kültürel değerlerini ve toplumsal kabullerini her cephesiyle bünyesinde ihtiva etmektedir. Bu sebeple halk edebiyatı mahsullerinin, yeni yetişen nesillere tanıtılması, sevdirmesi ve özümsetilmesi gerekmektedir. Türk milletinin kıymet hükümleri ve değerlerinin tanıtılmasında, öğrencilerin millî hayat ile gönül bağlarının kurulmasında, Türkçe bilincinin ve millî zevkin aşılmasında bitmez tükenmez zenginliğe sahip olan Türk halk edebiyatı metinleri önemli rol oynamaktadır. Türk insanının duyuş, görüş ve düşünüş tarzını ihtiva eden Türk halk edebiyatı metinleri, Türk kültürünün önemli mahsulleri oldukları için millî bir nitelik taşır. Yunus Emre ilahilerinden Nasrettin Hoca fıkralarına, Dede Korkut Hikâyelerinden halk türkülerine, âşık tarzı şiirlerden Karagöz'e, menkıbelerden efsanelere, meddahtan ortaoyununa kadar halk edebiyatı ürünleri, millî ruhla doludur ve bu sebeple Türk'ün zekâsını, inançlarını, dünya görüşünü, ortak duygu ve düşünce dünyasını, toplumsal kabullerini yansıtır. Buradan hareket ederek, millî Türk kültürünün öğrencilere sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için kaynağı doğrudan doğruya Türk milleti olan halk edebiyatı metinlerinin Türk dili ve edebiyatı derslerinde okutulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türküler, sözü ve müziğiyle, ait olduğu Türk milletinin zevkini, inançlarını, dünyaya bakış açısını ve hayat felsefesini yansıtan önemli kültürel unsurlardır. Yeni nesillerin millî Türk kültürünü kazanabilmesi için önce türkülerini sevmesi, duygu ve düşünce dünyasını türkülerle bezemesi gerekmektedir. Türk insanı yaşayış tarzını, beğeni ve zevklerini,

değerlerini, inançlarını, his ve kanaatlerini türkülerle aksettirmiş ve kendi dünyasını türkülerle ifade etmiştir. Türkülerin tarihî, sosyal ve kültürel bakımdan olduğu kadar eğitimsel açıdan da pek çok işlevi vardır. Bu işlevler arasında en önemlisi, türkülerin öğrencilerde kültürel kimliğin teşekkül etmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunmasıdır. Türk çocuğunun kültürel eğitimi bakımından halk türkülerini zengin bir kaynaktır. Türküler, hem Türk kültürünün kıymetli bir hazinesi hem de Türkçenin en zengin örnekleridir. Ayrıca içerisinde öğrencilere aktarılabilecek pek çok millî değer yer almaktadır. Bunlar arasında adil olma, aile birliğine önem verme, dostluk, sadakat, dürüstlük, kahramanlık, vatanseverlik, merhamet, sabır, sevgi, sorumluluk, istişare, vefa, iyilik, erdemli olma gibi değerler bulunmaktadır. Bu sebeple Türk dili ve edebiyatı eğitiminde millî kültürün önemli bir parçası olan türkülerin genç nesillere tanıtılması, sevdirmesi ve benimsetilmesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkü, ihtiva ettiği kültürel nitelikler ve sosyal değerlerin yeni nesillere aktarılmasında üstlendiği görev sebebiyle Türkçü düşünce üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 yılındaki ilk edebiyat müfredat programında açık bir şekilde yer almıştır. Bu programı takiben 1957 ve 1960 yıllarında yayımlanan edebiyat müfredat programlarında da “türkü” terimine yer verilmiştir. Bu kapsamda, araştırmaya dâhil edilen 1923-1960 yılları arasında yayımlanan 26 adet edebiyat ders kitabında 54 tane türkü metni tespit edilmiştir. Bu türkü metinleri, biçim ve içerik bakımından incelenip muhtevalarında barındırdıkları tematik kategorilere göre sınıflandırılmıştır.

İncelediğimiz edebiyat ders kitapları hazırlanırken zengin bir türkü repertuvarına sahip olunmasına rağmen birkaç âşığın ve şairin aynı şiirleri “türkü” başlığıyla alınmıştır. Farklı ders kitaplarında birebir aynı metinlerin kullanılması, anonim veya farklı yüzyıllarda yetişen kimi âşıklara ait ferdî türkü kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanılmadığını göstermektedir. Örneğin, değerlendirmeye tabi tuttuğumuz 54 türkü metninin 4'ünde, Gazi Âşık Hasan Dede'nin “Senin yazın kışa benzer” mısraıyla başlayan şiiri bulunmaktadır. Edebiyat ders kitaplarında türkü kullanımı açısından belirli bir gelişme olsa da, yeterli seviyede orijinal ve nitelikli bir ilerleme sağladığı söylenemez.

Edebiyat ders kitaplarında yer alan kimi türkü metinleri, türünün özelliklerini tam olarak yansıtamamaktadır. Ders kitaplarına seçilen kimi türkü metinlerinde çeşitli hataların olduğu, kendi türünün öğretilmesinde yeterli özellikleri taşımadığı, türkülerin diğer türlerle karıştırıldığı ve yeterince üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bu da, hedef kitlenin türkü

türünü yeteri kadar doğru öğrenmesini engellenmekte ve öğretim sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Edebiyat ders kitaplarında türkünün çoğu zaman koşma, destan, varsağı, mâni, semai ile birlikte halk edebiyatı nazım şekilleri başlığında değerlendirildiği görülmektedir. Bu nedenle türküler tanımlanırken sıklıkla nazım şekli ile tür ayrımı konusunda yanlışlıklar yapılmış, incelediğimiz edebiyat ders kitaplarının %62'sinde türkü nazım şekli olarak tanımlanmıştır. Buna bağlı olarak, genellikle türkü türünün kendine özgü özelliklerinden değil, teknik hususiyetlerinden bahsedilmiştir. Türkü, her şeyden önce birbirinden farklı nazım şekillerinden oluşabilen, ayırıcı özelliği ezgisinde olan besteye dayalı bir türdür. Koşma, mâni vb. nazım şekilleriyle oluşturulmuş kimi manzumeler, kendine has musiki eşliğinde terennüm edilerek türküleşebilmektedir. Dolayısıyla bu türün öğretilmesinde nazım şekli teriminin değil, tür teriminin kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Belirli bir kafiye düzeni olmaması onu tek bir şekle, konusunun geniş bir yelpazade olması da tek bir türe indirgemeye yetmemektedir.

1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarının %27'sinde örnek türkü metni kullanılmasına rağmen türkü hakkında bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla bu ders kitaplarının, teorik olarak zayıf kaldığı ve türkü türünü öğretmede yetersiz olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Türkü türünün öğretilmesinde ve kavratılmasında, nitelikli ve sağlam metinlerle birlikte, türküyle ilgili teorik bilgilere de yer verilmelidir. Öğrenciler, türkü metinlerinin özelliklerini belirlemede çeşitli bilgi, tanım ve tasniflerden yola çıkarak, türküler tür hususiyetlerinin yanında, Türkçe'nin ve Türk kültürünün zenginlikleri olarak değerlendirmelidir.

Edebiyat ders kitaplarında yer alan türkülerin, %9'u hikâyesiyle birlikte verilmiştir. Türkülerden genellikle birkaç örnek verilmekte ve buradan yola çıkılarak türkü türü öğretilmeye çalışılmıştır. Bu durum, çoğu zaman türkü türünün arka planındaki olayın göz ardı edilmesine sebep olmuş, türkülerin hedef kitle tarafından açıklanmasında ve anlaşılmasında yetersiz kalmıştır. “Bu türkü niçin söylenmiştir?” sorusunun cevaplandırılması, türkü türünün kalıcı ve etkili bir şekilde öğretilmesinde yardımcı olacaktır. Zira bir türkünün hikâyesi, onun söyleniş amacının en önemli gereği ve gerçeğidir.

İncelediğimiz ders kitaplarının %27'sinde metin üzerinde çalışmalar bölümü bulunmaktadır. Ders kitaplarının toplam %73'ünde ise metin üzerinde çalışmalar kısmı yer

almamaktadır. Bu sonuçtan anlaşılacağı gibi araştırmaya dâhil edilen edebiyat ders kitaplarının büyük bir çoğunluğunda metin üzerinde çalışmalar kısmına yer verilmemiştir. Metin üzerindeki çalışmaların, öğrencilerin yorum gücünü açığa çıkarma, eleştirel düşüncelerini sağlama ve üst düzey bilişsel becerilerini geliştirme niteliklerini taşımadığı görülmektedir. Metin üzerindeki çalışmaların, genellikle “türkü” başlığıyla verilen şiirlerin biçim ve içeriğine yönelik, cevabı metin içinde olan ve öğrenciyi metne bağlı kılan sorularla hazırlanmış olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, türkülerden faydalanmanın edebiyat eğitimi için önemli olmasına rağmen, genellikle, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan edebiyat ders kitaplarında bu konuya hem nitelik hem de nicelik olarak yeterince önem verilmediği, türkülerden çok az faydalandığı görülmektedir.

6.2. Öneriler

1. Türk halk edebiyatı, zengin bir türkü dağarcığına sahip bulunmaktadır. Bunların ilkokuldan liseye kadar eğitimde kullanılması konusuna yeterince önem verilmemiştir. Başta Millî Eğitim Bakanlığının, öğretmenlerin ve ders materyallerini hazırlayan eğitim uzmanlarının bitmez tükenmez türkü hazinesinden etkili ve verimli bir şekilde yararlanmaları öğrencilerin sosyal, kültürel ve kişisel gelişimlerine büyük katkı sağlayacaktır.
2. Türkülerin özellikle kültür aktarıcı bir yönünün olduğu, çeşitli araştırmacılar ve bilim insanları tarafından kabul edilen bir gerçektir. Türk milletinin ortak kabuller ve değerler sistemini hedef kitleye kazandırmada türküler eşsiz bir hazinedir. Bu hazine içerisinde, çocuklarımızı ve gençlerimizi tanıştırabileceğimiz pek çok sosyal ve kültürel değer yer almaktadır. Bunlar arasında adil olma, dürüstlük, merhamet, sevgi, cesaret, vatanseverlik, saygı, yardımseverlik, hoşgörü, sadakat gibi birçok değer bulunmaktadır. Dolayısıyla türküler; kişilik gelişimi, kültürel kimlik edinimi ve diğer sosyal değerlerin kazandırılması bakımından çocuklara ve gençlere örnek olmaktadır. Bu sebeple türkülerin kültürel aktarma işlevi ve değerler eğitiminde kullanılabilirliği göz önünde bulundurulmalıdır.
3. Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarını hazırlayacak olan yazarlar, örnek türkü metinlerini hedef kitlenin yaş grubuna, sınıf seviyelerine ve pedagojik özelliklerine dikkat ederek seçmelidir. Edebiyat ders kitaplarında öğrencilerin ilgisini çekebilecek ve onlara zevk verebilecek türkülerden örnek metinlere yer verilmelidir.

4. Türkü metinleri sadece ders kitaplarıyla sınırlandırılmamalı, çağımızın teknolojik imkânlardan faydalanılarak türküler ezgileriyle birlikte öğrencilere dinletilmelidir. Böylece türküler, çocukların dil becerilerinin gelişimine büyük bir katkı sunacaktır. Sözle birlikte müziğin çocuklarda yarattığı heyecan ve zevk, onların estetik bakış açılarının oluşmasını sağlayacak, onlara hayatı farklı şekillerde anlamlandırabilme imkânı verecektir. Bu sebeple, öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirirken türkülerden yararlanılmalıdır.

5. Türküler aracılığıyla öğrencilerin millî şuur düzeyleri geliştirilebilir; vatan, millet, bayrak ve tarih idrakiyle yetişmeleri sağlanabilir. Bunun için öğrencilerde “Türklük duygusu” uyandıracak, Türk milletinin mensubu olma, ortak tarihi paylaşma bilinci geliştirecek türkülere de yer verilmelidir.

6. Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğrencilere anlama ve anlatım becerileri ile ilgili davranışların kazandırılmasında hikâyeli türküler önemli bir işleve sahiptir. Öğrenciler, okuduğu/dinlediği bir türkünün hikâyesinden yola çıkarak türküdeki kişilerle empatik ilişki kurar; olayları, duygu ve düşünceleri vb. unsurları değerlendirir; hikâyenin muhtevası ile türkü metni arasındaki ilişkiyi açıklar. Örneğin, “dostluk” konusuyla ilgili bir türküyü hikâyesiyle birlikte öğrenen öğrenci, gerçek hayattaki “dostluk” kavramını daha iyi anlar, türküdeki dostluk ile kendi dostluklarını karşılaştırır ve bununla ilgili kendi duygularını, düşüncelerini, hayallerini doğru, güzel ve akıcı bir şekilde ifade eder. Böylece öğrencinin okuma, anlama ve dinleme becerilerinin yanında, anlatma becerisi de gelişecektir.

7. Türk halk edebiyatının en zengin örneklerini oluşturan türkülerin liselerdeki öğretimi, önemli ölçüde Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarındaki metinlerden hareketle gerçekleştirilmektedir. İncelediğimiz edebiyat ders kitaplarında yer alan türkü metnlerinin ise şairi/ozanı, içeriği ve yapısal özellikleri sorgulanmadan kitaba alındığı ve bu konuda seçici davranılmadığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan edebiyat ders kitapları hazırlanırken türkü ile ilgili bölümlerin yazılmasına özen gösterilmeli, içerik ve yapı bakımından problemsiz, türünün özelliklerini en iyi şekilde yansıtan türkü metinleri seçilmelidir.

8. İncelediğimiz Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında birbirini tekrar eden pek çok türkü metni olduğunu tespit ettik. Türk dili ve edebiyatı ders kitapları yazılırken türkü dağarcığımız zayıfmış gibi birkaç şairin/ozanın aynı türküleri verilmemelidir. Özellikle öğrencilerin estetik zevki geliştirilirken o türkü metninde aynı zamanda değerler eğitime yönelik içeriğin yer aldığı didaktik nitelikli türkü metinleri de tercih edilmelidir.

9. Türk dili ve edebiyatı müfredat programlarında türkü konusuna yeterince yer verilmediği görülmüştür. Türkülerin, Türk dili ve edebiyatı müfredat programındaki ağırlığı artırılmalı; türkü, şekil terimi değil, tür terimi olarak yer almalı, hem edebiyat öğretim programlarında hem de Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında terim birliği sağlanmalıdır.

10. Türkü metninin bir şiir olarak anlaşılabilmesi ve anlamlandırılabilmesi için onun sosyokültürel ve tarihsel arka planının bilinmesi ve türkünün içeriğindeki gerçeğin tahlil edilmesi gereklidir. Bu amacın gerçekleşmesi için Türk dili ve edebiyatı derslerinde türkülerle birlikte millî Türk kültürüne ait bilgiler de verilmeli ve böylece öğrencilerin kültürel bilinci geliştirilmelidir. Böylece millî kültürünü tanıyan, değerleriyle ve toplumuyla barışık bireylerin yetişmesi sağlanacaktır.

11. Türkü metinleri, Türkçe öğretimi ve dilbilgisi etkinliklerinde kullanılmalıdır. Türkçenin temel kuralları ve yapısıyla birlikte anlatım inceliklerinin, anlam ve imaj dünyasının, söz varlığının en etkili şekilde öğretilmesinde türkülerden yararlanılmalıdır.

12. İncelediğimiz Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında, metin üzerinde çalışmalar bölümlerine yeterince yer verilmediği ve var olan sınırlı sayıda etkinliğin de öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirici nitelikte olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencinin, türkü metni üzerine düşünce üretebileceği, analiz ve değerlendirme yapabileceği, yorumlama gücünü gösterebileceği özellikte soru ve etkinlikler hazırlanmalıdır.

13. Türk dili ve edebiyatı derslerinde sık kullanılan yöntem ve teknikler bulunmaktadır. Türkü konusu öğretilirken dramatizasyon yönteminden yararlanılmalıdır. Öğrencinin okuduğu veya dinlediği türküye yönelik kendi duygu ve düşüncelerini bir drama etkinliğiyle ifade etmesi onu kalıcı öğrenmeye motive eder, öğrenirken eğlendirir ve yaratıcı becerilerini geliştirir. Burada önemli olan husus, derste işlenecek türkünün drama etkinliğinin hedeflerine uygun olmasıdır. Özellikle hikâyeli türküler, öğrencinin “Türkü nasıl doğmuştur?” sorusunu oyunlaştırma ile cevaplayacakları bir öğrenme ortamı yaratır. Drama etkinliği, öğrencinin türküdeki his ve fikir dünyasını keşfetmesine ve insani ilişkilerini güçlendiren duygusal ve ruhsal zekâlarını geliştirmesine yardımcı olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aça, M. (2008). Halk şiirinde tür ve şekil. M. Ö. Oğuz (Ed.), *Türk halk edebiyatı el kitabı* içinde (s.). Ankara: Grafiker.
- Akalın, L. S. (1980). *Edebiyat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Varlık.
- Akalın, L. S. (1993). *Türk folklorunda kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Akar, A. (2014). Türkülerin Türkçesi. *Türk Dili*, 115(796), 9-18.
- Akbaba, M. F. (2002). Kahraman Maraş türküleri üzerine bir inceleme. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Akça, K. (1976). Folklorda millî terbiye. II. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Sempozyumu bildirileri*, 10-30.
- Akdağ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası*. İstanbul: Cem.
- Aksan, D. (2005). *Halk şiirimizin gücü*. Ankara: Bilgi.
- Aktaş, Ş. (2009). Edebî metin ve özellikleri [Özel Sayı]. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 187-200.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem.
- Alay, O. Sözlü gelenek öznesi olarak saz şairi, âşık ve halk şairi terimleri. *Türk Dili*, 117(813), 10-14.
- Albayrak, N. (1998). *Gevherî*. İstanbul: Timaş
- Albayrak, N. (2004). *Halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. İstanbul: L&M.
- Albayrak, N. (2012). Türkü. *İslâm ansiklopedisi* içinde (c.41, ss.611-612). Ankara: TDV.
- Albayrak, N. & Sümer, F. (2014). Köroğlu. M. S. Koz (Haz.), *Tüfek icad oldu mertlik bozuldu/Köroğlu kitabı* içinde (s.15-28) İstanbul: Kitabevi.

- Ali Canip. (1929). *Edebiyat*. İstanbul: Devlet.
- Alî Şîr Nevâyî.(1993). *Mîzânû'l-evzân (vezinlerin terazisi)*. K. Eraslan (Haz.), Ankara: TDK.
- Alkan, E. (1962). Türkülerimiz. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 7(160), 2886.
- Alkan, N. (1973). *Türk halk edebiyatı*. Ankara: Yargıçoğlu.
- Alptekin, A. B. (1987). Liselerimizde Türk halk edebiyatı öğretimi [Özel Sayı]. *Millî Kültür*, 57, 45-48.
- Alptekin, A. B. & İçel, H. (2011). Batı versiyonlarında Koroğlu. *Millî Folklor*, 23(91), 37-50.
- Altıntaş, H. (2019). Bir yaygın eğitim aracı olarak türkü. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Altuntaş, H. & Şahin, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim meâli*. Ankara: DİB.
- Andım Uçar, G. & Göher, F. (2020). Kerkük'ten Anadolu'ya türkülerde kuşlar ve çiçekler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(248), 179-198.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk şiiri*. Ankara: TTK.
- Arıcı, A. F. & Er, Z. (2017, Aralık). Değerler eğitimi aracı olarak türküler: bir içerik analizi. *IV. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu bildirileri*, 19-27.
- Arısoy, M. S. (1995). *Türk halk şiiri antolojisi*. Ankara: Bilgi.
- Artun, E. (2012). *Anonim Türk halk edebiyatı nazmı: edebiyat tarihi/metinler*. Adana: Karahan.
- Artun, E. (2013a). *Âşık edebiyatı metin tahlilleri*. Adana: Karahan.
- Artun, E. (2013b). Türkü söyleme geleneği ile türkülerde tür, şekil ve tasnif üzerine düşünceler. Öyküleriyle Türküler Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Muğla/Fethiye.
http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/erman_artun_turku_soyleme_gelenegi_tur_sekil.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Artun, E. (2014). *Ansiklopedik halkbilimi/halk edebiyatı sözlüğü*. Adana: Karahan.
- Artun, E. (2015). *Âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı*. Adana: Karahan.

- Asanaliyevna, A. N. (2002). Gençlerin sosyal yönden şekillendirilmesinde halk edebiyatından faydalanmanın yolları ve şekilleri. *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı bildirileri*, 85-89.
- Aslan, E. (2008). *Türk halk edebiyatı*. Ankara: Maya Akademi.
- Aslan, N. (2010). Kurt motifinin Türk menşee efsanelerindeki anlamı üzerine. *Millî Folklor*, 11(87), 72-77.
- Aslıhak Uğurelli, T. (2020). Bereket kültü gösterimi olarak Anadolu’da yağmur yağdırma ritüelleri. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Assman, J. (2015). *Kültürel bellek: eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Atalay, B. (1986). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi III*. Ankara: TDK.
- Ataman, S. Y. (1938a). Türk halk edebiyatı ve musikisinin halk dilindeki gösterişleri. *Yeni Türk*, 6(69), 356-361.
- Ataman, S. Y. (1938b). Ulusal türkü ve oyunlarımızın okullarımıza tesiri. *Yeni Türk*, 6(64), 126-128.
- Ataman, S. Y. (1953). Folklor ve millî eğitim. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 53(3), 839-840.
- Ataman, S. Y. (1969). Halk müziği milletin yaşayan kültür varlığıdır. *Folklor*, 1(1), 15-16.
- Ateş, S. (2019). Halk edebiyatı ürünlerinin Türkçe eğitimindeki işlevi ve Türkçe ders kitaplarındaki yerinin incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Atılgan, H. (2003). *Türkülerin isyanı*. Ankara: Akçağ.
- Atilla, O. (1976). Saz şairlerinin türküye dönüşmesi. *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri bildirileri*, 206-214.
- Atsız, H. N. (2015). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken
- Atsız, H. N. (2016). *Türk ülküsü*. İstanbul: İrfan.
- Ay, G. (1986). Gençliğin eğitiminde folklordan nasıl faydalanabiliriz. *Mızrap*, 4(48), 16-17.

- Ay, Ü. (2009). Divan şiirinde güneşin sevgili tipine yansıması hakkında bir değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 117-162.
- Aydemir, Ö. K. (2003). Halk türkülerinin dili üzerine yapısal bir inceleme. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Aytaç, K. (1984). *Eğitim politikası üzerine konuşmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aytaç, P. (2003). Türküler. *Türk dünyası ortak edebiyatı Türk edebiyatı tarihi içinde* (c.3, ss.332-451). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Aytaş, G. & Yalçın, A. (2005). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Akçağ.
- Aytaş, G. (2003). Türkülerde turna. *Hacı Bektaş-ı Velî*, 9(28), 13-33.
- Aytaş, G. (2006). Edebi türlerden yararlanma. [Özel Sayı]. *Millî Eğitim*, 34(169), 261-276.
- Aytaş, G. (2013). “Şahin” motifli türkülere epistemolojik bir yaklaşım. *AKAD*, 1(2), 65-75.
- Aytaş, G. (2019). Kültürel bir form olarak türkülerde kaz. *AKAD*, 5(10-11), 75-89.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Baba, M. O. (2001). *Halk edebiyatı ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Güldağ.
- Bağcı Ayrancı, B. (2017). Türkçe öğretim programı (2017) temaları için Çukurova bölgesi türkülerinin kullanılması. *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 3(2), 102-116.
- Banarlı, N. S. (1942). *Edebî bilgiler*. İstanbul: Remzi.
- Banarlı, N. S. (1950). *Metinlerle Edebî Bilgiler*. İstanbul: Remzi.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk edebiyatı tarihi I- destanlar devrinden zamanımıza kadar*. Ankara: MEB.
- Bascom, W. R. (2007). Sözlü geleneğin (folklorun) dört işlevi (A. Tansel, Çev.). *Folklor/edebiyat*, 13(52), 7-28.
- Başgöz, İ. (1968). *İzahlı Türk halk edebiyatı antolojisi*. İstanbul: Ararat.
- Başgöz, İ. (1977). *Karacaoğlan*. İstanbul: Cem.
- Başgöz, İ. (2008). *Türkü*. İstanbul: Pan.
- Batıslam, H. D. (2005). Divan şiirinde sabâ. *Osmanlı Araştırmaları XXVI/Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II*, 95-117.

- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bayat, F. (2006). Türk mitolojisinde dağ kültü. *Folklor/Edebiyat*, 12(46), 45-59.
- Bayat, F. (2013). Türkülerin sosyo-kültürel fonksiyonu. *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu bildirileri 2*, 57-62.
- Baykara, T. (1995). *Tarih araştırma ve yazma metodu*. İzmir: İlim Kültür ve Eğitim Derneği.
- Bayrak, M. (1996). *Öyküleriyle halk anlatı türküleri (inceleme-antoloji)*. Ankara: Baran.
- Bekki, S. (2004). *Baş yastıkta göz yolda Sivas türküleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Beydili, C. (2004). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlüğü*. Ankara: Yurt Kitap.
- Bezirci, A. (1993). *Türk halk şiiri cilt 1*. İstanbul: Say.
- Boratav, P. N. (1937). Eğin türkülerinin başlıca temleri. *Ülkü*, 10(58), 337-349.
- Boratav, P. N. (1939). Halk türkülerine dair. *Aramak Güzeli-İyi-Gerçeği*, 1(5), 3-5.
- Boratav, P. N. (1943). Köroğlu'nun tarihî şahsiyeti. *III. Türk Tarih Kongresi bildirileri*, 124-129.
- Boratav, P. N. & Fıratlı, H. V. (1943). *İzahlı halk şiiri antolojisi*. Ankara: Maarif.
- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek.
- Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve edebiyat 2*. İstanbul: Adam.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu destanı*. İstanbul: Adam.
- Boratav, P. N. & Gölpınarlı, A. (2010). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Derin.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi Oğuzların- Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin mitolojisi*. Ankara: Bilge Su.
- Boydış, N. (2012). Türkülere ontolojik bir yaklaşım. *Türk Yurdu*, 32(295), 522-524.
- Bölücek, B. (2008). Sosyal bilgiler öğretiminde türkülerden yararlanmanın öğrencilerin akademik başarısına etkisi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Bulut, S. (2019). TRT Türk halk müziği repertuvarındaki türkülerin müzik öğretim programlarındaki değerlere göre değerlendirilmesi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

- Burç, U. Ö. (2009). TRT repertuarındaki türkü sözlerinin konu tür ve biçim açısından incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Büyükalın Filiz, S. (2017). Eğitimle ilgili temel kavramlar. M. Ç. Özdemir (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* içinde (s.1-28). Ankara: Pegem Akademi.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: TDK.
- Cemiloğlu, M. (2018). *Türk dili ve edebiyatı öğretimi*. Bursa: Aktüel.
- Coşkun Elçi, A. (2008). Tarihsel gelişim bağlamında Türk halk müziği araştırmaları. *Millî Folklor*, 20(78), 37-54.
- Coşkun, G. (2019). Tokat'tan derlenen türkü sözlerindeki halk kültürü öğelerinin bir eğitim aracı olması bakımından incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Coşkun, İ. & Sidekli, S. (2014). Türkü: sosyal bilgiler öğretiminde yeni bir yaklaşım. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 27-38.
- Cömert, H. (2014). *Germir*. Kayseri: Mazaka.
- Cunbur, M. & Parlatur, İ. (1990). *Edebiyat (Millî kültür unsurlarımız üzerinde genel görüşler)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Çapraz, E. (2008). *Fahri Bilge defterleri ışığında Kayseri ve yöresi halk şairleri*. Kayseri: Laçın.
- Çeltik, H. & Kurnaz, C. (2013). *Divan şiiri şekil bilgisi*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Çetin, İ. (2019). Türk dili ve edebiyatı dersi programları ve amaçları. İ. Çetin (Ed.), *Dil ve edebiyat öğretim yöntemleri* içinde (s.35-47). Ankara: Nobel.
- Çetin, İ. (2020). Ortak dert: türküler. *Türk Dili*, 116(818), 38-43.
- Çetindağ Süme, G. (2015). Gerçekten mite, mitten gerçeğe dönüşen Köroğlu. IV. *Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu bildirileri*, 663-674.
- Çevik, M. (2014). Millî kültür ve türküler. *Turnalar*, 16(56), 71-73.
- Çevirme, H. (2008). Türk halk şiirinde renklerin değerleri ve anlama katkısı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1(2), 92-107.

- Çevirme, H. (2017). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı orta öğretim Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programında kültürel aktarım. *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Sempozyumu bildirileri*, 299-308.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ.
- Çobanoğlu, Ö. (2010). Türkü olgusu bağlamında türkü ve şarkı. [Özel Sayı]. *Türk Yurdu*, 30(269), 46-49.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk mitolojisinin ABC'si*. İstanbul: Kabalcı.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Türk sanatında hayvan sembolizmi II- vahşi ve evcil hayvanların sembolizmi üzerine bir deneme*. İstanbul: Ötüken.
- Dağlıoğlu, H. T. (1934). Memleket türküleri. *Halk Bilgisi Haberleri*, 3(34), 281-282.
- Dağlıoğlu, H. T. (1937). Halk türküleri 1. *Halk Bilgisi Haberleri*, 7(73), 2-5.
- Delican, B. & Temizyürek, F. (2016). İlkokul Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin tür ve tema açısından incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 842-856.
- Demir, C. (1997). Atatürk döneminde bir ve tam devreli liselerde (ortaokul ve liselerde) Türk dili ve edebiyatı eğitim ve öğretimi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demiray, M. G. (1973). Gemerek türküleri. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 14(283), 6549-6551.
- Demirci, Y. Z. (1938). *Köy halk türküleri*. İstanbul: Burhaneddin.
- Dewey, J. (1923). The school as a means of developing a social consciousness and social ideals in children. *The Journal of Social Forces*, 1(5), 513-517.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: TDK.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Dilek, O. (2019). 2018 Türk dili ve edebiyatı öğretim programına göre hazırlanan ders kitaplarındaki Türk halk edebiyatı metinlerinin incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

- Dilek, O. (2019). Neşet Ertaş türkülerindeki sosyal bilgiler dersi değerleri. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Dizdaroğlu, H. (1968). Halk şiirinde türler. [Özel Sayı]. *Türk Dili*, 19(207), 186-293.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk şiirinde türler*. Ankara: TDK.
- Dizoğlu, M. (2019). Anadolu sahası türkülerinde renkler. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Doğan Günendi, S. (1996). Türk folklorunda Köroğlu. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Doğan, A. S. (1996). Erzurumlu Emrah'ın hayatı ve eserleri. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Doğan, L. (2001). Türk kültüründe hayvan isimleri. *Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi*, 2(12), 615-659.
- Doğan, M. C. (2018). Türk edebiyatı öğretiminde edebiyat bakalorya kitapları. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 1003-1015.
- Doğanışık, T. (1982). Türkülerin doğuşunu hazırlayan etkenlere genel bir bakış. *Mızrap*, 1(3), 24-25.
- Duran, H. (2010). Yol türkülerini üzerine bir değerlendirme. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(6), 155-165.
- Dursunoğlu, H. & Güleriyüz, Ş. (2009). Türkülerde geçen Türkiye dışındaki yer isimleri. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi bildirileri*, 251-274.
- Dursunoğlu, H. (2006). Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkçe ve edebiyat öğretiminin orta öğretimdeki tarihî gelişimi. [Özel Sayı]. *Millî Eğitim*, 34(169), 227-246.
- Duymaz, A. (2001). *Kerem ile Aslı hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Dürder, B., Ediskun, H., Gencan, T.N. & Gökşen, N. (1974). *Yazın terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Düzgün, D. (2009). Âşıklık geleneğinin değişim ve dönüşüm sürecinde Barış Manço olgusu. *Millî Folklor*, 21(84), 42-50.
- Ekici, M. (2004). *Türk dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ.

- Ekizoğlu, M. (2019). Turnalar, avcılık ve sulak alanlar ilişkisi. G. Gökalp Alpaslan & U. Özdağ (Ed.), *Anadolu turnaları biyoloji, kültür, koruma içinde* (s.297-302). Ankara: Ürün.
- Elçin, Ş. (1986). *Folklor ve halk edebiyatının millî birliğin oluşmasındaki rolü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Elçin, Ş. (1988). *Halk şiiri antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ.
- Eliot, T. S. (1983). *Edebiyat üzerine düşünceler* (Sevim Kantarcıoğlu, Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eliot, T. S. (1987). *Kültür üzerine düşünceler* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Dilde birlik/makaleler*. İstanbul: Cönk.
- Erdem, A. R. (2011). Atatürk'ün eğitim liderliğinin başarısı: Türk eğitim devrimi. *Belgi*, 1(2), 163-181.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: MEB.
- Ergun, P. (2012). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Ergun, S. N. (1935). *Edebiyat ve edebiyat tarihi özü*. İstanbul: İnkılâb.
- Ergün, M. (1982). *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF.
- Erikson, T. H. (2009). *Küçük yerler büyük meseleler sosyal ve kültürel antropoloji* (A. E. Koca, Çev.). Ankara: Birleşik.
- Erkal, M. E. (2000). *Sosyoloji (toplumbilimi)*. İstanbul: Der.
- Eroğlu, F. B. (2014). Söz ve müzik açısından türkü. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Eroğlu, T. (2017). Türkü nedir. *Kesit Akademi*, 7(7), 78-91.
- Ersoylu, H. (2015). *Türk kültüründe kuşlar*. İstanbul: Ötüken.

- Ertekin, H. (2019). Türkülerde sevgili tipi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Ertürk, M. (1997). Havz-ı Kevser. *İslâm ansiklopedisi* içinde (c.16, ss.546-549). Ankara: TDV.
- Esen, A. Ş. (1990). *Anadolu türküleri*. P. N. Boratav & F. Özdemir (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten önceki Türk kültür târihi ve İslâma giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Eskimen, A. D. (2019). Ders kitapları. İ. Çetin (Ed.), *Dil ve edebiyat öğretim yöntemleri* içinde (s.409-442). Ankara: Nobel.
- Eskimen, A. D. (2020). Halk edebiyatı ve eğitim. İsmet Çetin (Ed.), *Türk halk edebiyatı genel bilgiler* içinde (s.240-253). Ankara: Nobel.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1956). Halk dilinde kaşlar ve gözler. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 4(84), 1344.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1987). *Anadolu inançları/Anadolu mitolojisi inanç-söylence bağlantısı*. İstanbul: Geçit.
- Gabain, A. Von. (1999). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.). Ankara: TDK.
- Gazimihal, M. R. (2001). *Ülkelerde kopuz ve tezeneli sazlarımız*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gazimihal, M. R. (2006). *Anadolu türküleri ve musikî istikbâlimiz*. M. Özarslan (Ed.), İstanbul: Ötüken.
- Dávid, G. (1992). Budin. *İslâm ansiklopedisi* içinde (c.6, ss.348-352). Ankara: TDV.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırımızı.
- Göçgün, Ö. (1987). *Ziya Paşa*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Göher Vural, F. (2016). *İslamiyet'ten önce Türklerde kültür ve müzik*. İstanbul: Ötüken.
- Göka, E. (2006). *Türk grup davranışı*. Ankara: Aşına.
- Gökalp, Z. (1975). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Türk Kültürü.

- Gökalp, Z. (1992). *Terbiyenin sosyal ve kültürel temelleri I*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Gökdemir, S. (2019). 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde türkülerle değerler eğitimi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Gökpınar, B. (2019). Osmanlı Macaristan'ında son kale: Temeşvar'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması (1716). *Osmanlı Araştırmaları*, 54(54), 199-240.
- Gökşen, C. & Gökşen, R. (2016). “Dağ”ın türkülerle mitik bir öge olarak yansıması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57, 1599-1618.
- Gölpınarlı, A. (1951). *Nedim divanı*. İstanbul: İnkılâp.
- Gönensay, H. T. & Banarlı, N. S. (1944). *Başlangıçtan Tanzimat'a kadar Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Remzi.
- Gözaydın, N. (1989). Anonim halk şiiri üzerine. [Özel Sayı]. *Türk Dili*, 57(445-450), 1-104.
- Gözaydın, N. (2014). Okumayı sevdirmenin kolay bir yolu: türkülerimiz. *Türk Dili*, 106(746), 66-72.
- Gözpınar, İ. (1966). *En güzel örnekleriyle halk şiiri çeşitleri*. Ankara: Kardeş.
- Güçlüol, K. (1990). Kültür ve eğitim. 2. *Millî Kültür Şûrası bildirileri*, 169-178.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi I-II*. Ankara: TDK.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: TDK.
- Gümüş, H. (1995). Malatya türkülerinde analiz çalışması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günay, U. (2008). *Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. Ankara: Akçağ.
- Gündüz, T. (2015). *Kızılbaşlar tarihi/tarih-i kızılbaşan*. İstanbul: Yeditepe.
- Güney, E. C. (1953). *Halk türküleri*. İstanbul: Yeditepe.
- Güney, E. C. (1967). *Folklor ve eğitim*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Güney, E. C. (1971). *Folklor ve halk edebiyatı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Güney, E. C. (1987). *Halk şiiri antolojisi*. İstanbul: Varlık.

- Güngör, N. (1991). *Kültür-eğitim-dil üzerine görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin.
- Güven, M. (2005). Türkiye sahasındaki hikâyeli türküler üzerine bir araştırma. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güven, M. (2009). *Türküler dile geldi*. İstanbul: Ötüken.
- Güven, M. (2010). Dile gelen türküler. [Özel Sayı]. *Türk Yurdu*, 30(269),223-226.
- Güven, M. (2013). Türkülerin varyantlaşması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 145-156.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi.
- Güzel, A. & Torun, A. (2003). *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Güzel, A. (2019). Edebiyat eğitiminde amaçlar ve bu amaçlara yönelik yöntem, teknik ve örnek uygulamalar. İ. Çetin (Ed.), *Dil ve edebiyat öğretim yöntemleri içinde* (s.101-116). Ankara: Nobel.
- Hacıeminoğlu, N. (1976). *Milliyetçilik, ülkücülük ve aydınlar*. Ankara: Töre Devlet.
- Hasan Ali. (1932). *Türk edebiyatına toplu bir bakış*. İstanbul: Remzi.
- Hınçer, İ. (1963). Halk şiiri ve ozanlar. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 8(167), 3077-3079.
- Işıksalan, N. (1996). Cumhuriyet dönemi lise müfredat programlarında Türk dili ve edebiyatı dersinin amaçları. *Millî Eğitim*, 131, 55-59.
- Işıksalan, N. (2000). Cumhuriyet dönemi Türk dili ve edebiyat öğretimi. *Dil Dergisi*, 97, 12-37.
- Işıksalan, N. (2002). Türk edebiyatı ders kitaplarının içerik değerlendirmesi-I (1923-1950). *Eğitim ve Bilim*, 27(124), 31-41.
- Işıksalan, N. (2004). Türk edebiyatı ders kitaplarının içerik değerlendirmesi-II (1950-2000). *Eğitim ve Bilim*, 29(132), 48-57.
- İçel, H. (2017). “Bir yâr sevdim el aldı” türkülerde rakip algısı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 21(41), 91-108.

- İlaydın, H. (1951). *Türk edebiyatında nazım*. İstanbul: Üçler.
- İlbars, Z. (1987). Kişiliğin oluşmasındaki kültürel etmenler. *DTCF Dergisi*, 31(1-2), 201-211.
- İmık, Ü. (2020). *Sosyal, kültürel, tarihi ve coğrafik içerikleriyle türkülerimiz*. Ankara: Akademisyen.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm-materyaller ve araştırmalar*. Ankara: TTK.
- İnbaşı, M. (2006). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Çıldır eyâleti ve idarecileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s.77-94.
- İsaklı köyünün genel görünümü [Fotoğraf]. <https://www.koylerim.com/cekerek-isakli-koyu-resimleri-25929g.htm> sayfasından 10.03.2021 tarihinde erişilmiştir.
- İsmail Habib. (1925). *Türk teceddüd edebiyatı tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- İvgin, H. (2013). İnanışlarda, söylencelerde turna kuşu ve göç yolları. *Kültür Evreni*, 4(16), 32-45.
- Jansky, H. (1977). Türk halk şiiri (A. Güzel, Çev.). *Ankara Ticaret Odası Dergisi*, 6-8, 38-49.
- Kabaklı, A. (1971) *Türk edebiyatı I*. İstanbul: Türk Edebiyatı.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kafkasyalı, A. (2005). Türk halk edebiyatı öğretiminin önemi ve lise öğretim programlarındaki yeri üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(12), 61-76.
- Kalafat, Y. (2012). *Türk kültüründe renkler*. Ankara: Berikan.
- Kaplan, M. (1977). *Türk milletinin kültürel değerleri*. İstanbul: MEB.
- Karaalioğlu, S. K. (1983). *Ansiklopedik edebiyat sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
- Karaer, N. (1988). *Karacaoğlan*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karakuş, İ. (2000). *Türkçe-Türk dili ve edebiyatı öğretimi*. Ankara: Sistem.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi/ kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Akademi.

- Kardaş, M. Ş. (2012). Türk halk şiirinde pınar motifi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Kavcar, C. (1982). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kaya, D. (1999). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ.
- Kaya, D. (2010). Sivas'ta suda boğulmalara ve sel baskınlarına bağlı söylenmiş ağıtlar. [Özel Sayı]. *Türk Yurdu*, 269(30), 77-84.
- Kaya, D. (2012). Zeynep türküsü üzerine bazı mülahazalar. *Millî Folklor*, 12(95), 299-306.
- Kaya, D. (2020). Türkülerdeki yanlışlıklar. Sivas, http://dogankaya.com/fotograf/turkulerdeki_yanlisliklar_ekitap.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Kaya, G. (1999). Halk türkülerinde kadının konumu. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Kaya, Z. & Demirel, Ö. (2018). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kemaloğlu, M. (2012). Tekereme-Karapapak Türkleri yerleşim alanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 55-81.
- Kılıç, M. (1995). Ortaöğretim kurumlarında halk edebiyatı öğretimi üzerine bazı düşünceler. *Millî Folklor*, 4(26), 33-36.
- Kınık, M. (2011). Bir iletişim aracı olarak Türk halk müziği ve türküler *Erciyes İletişim Dergisi*, 2(1), 136-150.
- Kırman, Ü. (1998). Muğla türküler (metin toplama ve tasnif). Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Kocatürk, V. M. (1945). *İzahlı Türkçe metinler*. İstanbul: Ahmet Halit.
- Kocatürk, V. M. (1955). *Metinlerle edebiyat I*. İstanbul: İnkılap.
- Kocatürk, V. M. (1963). *Saz şiiri antolojisi*. Ankara: Edebiyat.
- Kocatürk, V. M. (1964). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Edebiyat.
- Koç, B. (2003). *Kültür ve tarihiyle Çekerek*. Ankara: Devran.
- Korok, D. R. (1944). *Sarı Zeybek*. İstanbul: Rıza Koşkun.

- Kova, Ö. & Turhan, M. (2012). Değerler eğitimi açısından Türk halk müziği ve halk ozanları: Neşet Ertaş, Âşık Mahsuni Şerif, Âşık Veysel ve Özay Gönülüm bağlamında bir inceleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 3(6), 117-128.
- Köprülü, M. F. (1934). *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*. İstanbul: Kanaat.
- Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: DİB.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat araştırmaları*. Ankara: TTK.
- Köprülü, M. F. (2004). *Saz şairleri*. Ankara: Akçağ.
- Köprülü, M. F. (2005). *Türk tarih-i dinîsi*. Ankara: Akçağ.
- Köprülüzade M. F. (1926). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Millî Matbaa.
- Köprülüzade, M. F. (1929). *XIX'uncu saz şairlerinden Erzurumlu Emrah*. İstanbul: Evkaf.
- Kösoğlu, N. (2005). *Türk olmak ya da olmamak (millî kültür, mozaik kültür ve etnisite)*. Ankara: Ötüken.
- Kösoğlu, N. (2010). Türküler ve eğitim. [Özel Sayı]. *Türk Yurdu*, 30(269), 25-26.
- Kudret, C. (2003). *Örneklerle edebiyat bilgileri*. İstanbul: İnkılâp.
- Kunos, I. (1889). *Oszmán-Török népköltési gyűjtemény*. Budapeşte: Kiadja a Magyar Tudományos Akademia.
- Kunos, I. (1978). *Türk halk edebiyatı*. T. Gülensoy (Haz.), İstanbul: Tercüman.
- Kunos, I. (1998). *Türk halk türkülleri*. A. O. Öztürk (Haz.), Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Kurgan, Ş. (1963). *Ziya Paşa hayatı sanatı eserleri*. İstanbul: Varlık.
- Kurnaz, C. (1997). *Türküden gazele halk ve divan şiirinin müşterekleri üzerine bir deneme*. Ankara: Akçağ.
- Kurşun, Z. (2020). Osmanlı'da savaş ve diplomasi ödülü olarak "çelenk". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(15), 131-158.
- Kurt, M. (2017). Türk dili ve edebiyatı öğretiminde edebî metinlerin işlevi ve metin seçimiyle ilgili sorunlar. II. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu bildirileri*, 437-442.

- Kurtsal, R. (1949). *Edebî Türkçe metinler*. İstanbul: A. Mithat Dördüncü.
- Kültür Bakanlığı. (1935). *Lise edebiyat Programı Kılavuzu*. İstanbul: Devlet.
- Kültür Bakanlığı. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü II*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- La Vallière, R. G. (1934). Halk türküleri (A. Muhtar, Çev.). *Halk Bilgisi Haberleri*, 3(32), 238-241.
- Levend, A. S. (1938). *Edebiyat tarihi dersleri-Tanzimat'a kadar*. İstanbul: Kanaat.
- Maarif Teşkilatına Dair Kanun. (1926). *T.C. Resmî Ceride*, 789, 22 Mart 1926.
- Maarif Vekâleti. (1340). *Lise müfredat programları esbâb-ı mûcibe lâhiyası*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif Vekâleti. (1340). *Liselerin ikinci devre müfredat programı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif Vekâleti. (1927). *1340 tarihli orta mektep ve lise müfredat programlarına zeyl*. İstanbul: Devlet.
- Maarif Vekâleti. (1929). *Orta mektep ve liselerin Türkçe müfredat programı*. Ankara: Yeni Gün.
- Maarif Vekâleti. (1934). *Lise müfredat programı*. İstanbul: Devlet.
- Maarif Vekâleti. (1954). Lise programı. *Tebliğler Dergisi*, 17(816).
- Maarif Vekâleti. (1956). *Lise müfredat programı*. Ankara: Maarif.
- Maarif Vekâleti. (1957). Lise programı. *Tebliğler Dergisi*, 20(976).
- Maarif Vekâleti. (1960). *Lise müfredat programı*. Ankara: Maarif.
- Maarif Vekilliği Komisyonu. (1944). *Türkçe metinler I*. Ankara: Maarif.
- Maarif Vekilliği. (1939). *Atatürk'ün maarife ait direktifleri*. İstanbul: Maarif.
- Maarif Vekilliği. (1942). Klâsik şube lise 3 edebiyat programı. *Tebliğler Dergisi*, 5(336).
- Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılmasile Bu Maksat için Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun. (1933). *T.C. Resmî Gazete*, 2426, 13 Haziran 1933.

- Macit, M. (2012). Nedîm Divânı. *Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> sayfasından erişilmiştir.
- Makal, T. K. (1976). Türk halk edebiyatında sosyal konular. *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri bildirileri*, 300-314.
- Makal, T. K. (1997). *Âşık Hasan Dede*. İstanbul: Toker.
- Makal, T. K. (2002). *Türk halk şiiri*. İstanbul: Toker.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Mazıoğlu, H. (1957). *Nedim'in divan şiirine getirdiği yenilik*. Ankara: TTK.
- Mazıoğlu, H. (1988). *Nedim*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- MEB Komisyon. (2007). *MEGEP bahçecilik gül yetiştiriciliği*. Ankara: MEB.
- MEB. (1946). *Lise müfredat programı*. Ankara: Millî Eğitim.
- MEB. (1949). Türk dili ve edebiyatı sınıf: I. *Tebliğler Dergisi*, 12(557).
- MEB. (1950). Türk dili ve edebiyatı sınıf: II. *Tebliğler Dergisi*, 12(571).
- MEB. (1950). Türk dili ve edebiyatı sınıf: III. *Tebliğler Dergisi*, 12(585).
- MEB. (1983). Türkü. *Türk Ansiklopedisi* içinde (c.32, ss.461-462). Ankara: MEB.
- MEB. (2004). *Örnekleriyle Türkçe sözlük*. Ankara: MEB.
- Melikoğlu, A. (2012). Türkülerde gök ve gök unsurları ile ilgili inançlar. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Memiş, E. (2020). Türkülerde yeryüzü unsurları ile ilgili mitolojik öğeler. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Millî Eğitim Temel Kanunu. (1973). *T. C. Resmî Gazete*, 1739, 24 Haziran 1973.
- Millî Eğitim Vekâleti. (1952). *Lise müfredat programı*. Ankara: Millî Eğitim.
- Mirzaoğlu, F. G. (2001). Türkülerin işlevleri ve zeybek türküleri. *Türkbilig*, 1(2), 76-91.
- Mirzaoğlu, F. G. (2005). Türkülerde mitolojik unsurlar. *Türkbilig*, 10, 34-53.
- Mirzaoğlu, F. G. (2014). Zeybeklik geleneği bağlamında efe, zeybek ve kızan: kavramlar, tanımlar ve törenler. *Acta Turcica Çevrim içi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2(6), 1-32.

https://actaturcica.files.wordpress.com/2020/01/vi_ii_06.pdf
erişilmiştir.

sayfasından

- Mirzaoglu, F. G. (2015). *Halk türküleri konu-icra-yapı-anlam-işlev*. Ankara: Akçağ.
- Mirzaoglu, F. G. (2019). Anadolu kültüründe ve halk türkülerinde turnalar. G. Gökalp Alpaslan & U. Özdağ (Ed.), *Anadolu turnaları biyoloji, kültür, koruma* içinde (s.211-230). Ankara: Ürün.
- Mirzaoglu, G. F. (2000). Zeybek türküleri ve dansları. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Mutluay, R. (1997). *Türk halk şiirleri antolojisi*. İstanbul: Milliyet.
- Nejad, N. N. (1986). XVI. asırda İran kaynaklarına göre Osmanlı-Safevi münasebetleri (1502-1590, 1620). (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Nisari, A. (1954a). *Metinli edebiyat bilgisi (lise I)*. İstanbul: İnkılap.
- Nisari, A. (1954b). *Metinli Türk edebiyatı (lise II)*. İstanbul: İnkılap.
- Nisari, A. (1954c). *Metinli Türk edebiyatı (lise III)*. İstanbul: İnkılap.
- Nisari, A. (1957). *Metinle Türk ve Batı Edebiyatı (lise I)*. İstanbul: İnkılap.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim.
- Oğuz, M. Ö. (1993). Halk şiirinde tür ve şekil meselesi. *Millî Folklor*, 3(19), 13-18.
- Oğuz, M. Ö. (2001). *Halk şiirinde tür şekil ve makam*. Ankara: Akçağ.
- Oğuz, M. Ö. (2012). Yazılı hukuk ve sözlü hukuk açısından töre cinayetleri. *Millî Folklor*, 12(95), 103-113.
- Okay, H. N. (1953). *Develili Everekli Seyranî hayatı ve şiirleri*. İstanbul: Maarif.
- Onay, A. T. (2012). *Türk halk şiirinde şekil ve türler*. C. Kurnaz (Haz.), Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Orhan Rıza. (1934). *Türk edebiyatı tarihi (kaynaklardan bugüne kadar)*. İstanbul: Sühulet.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş IX*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II. cilt*. Ankara: TTK.
- Öktemgil Turgut, C. (2002). Âşık Hasan Dede'nin "Dağlar" şiirinde iktidarla ilişki. [Özel Sayı]. *Millî Folklor*, 7(55), 57-60.

- Önal, M. N. (2011). *Plevne türküleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Özalp, R. & Ataunal, A. (1983). Millî eğitimde kongreler ve şûralar. *Cumhuriyet döneminde eğitim içinde* (s.105-140). İstanbul: MEB.
- Özbek, M. (1975). *Folklor ve türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken.
- Özbek, M. (1984). Türküler ne der. *Folklor Halk Bilim Dergisi*, 4(1), 36.
- Özbek, M. (1990). *Millî kültürümüz içinde Türk halk müziği (Millî kültür unsurlarımız üzerinde genel görüşler)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Özbek, M. (1996). Kendi milleti ve memleketinin türkülerini ve şarkılarını söylemek. *Millî Eğitim*, 130, 19-20.
- Özbek, M. (2009). *Türkülerin dili*. İstanbul: Ötüken.
- Özbilgin, M. Ö. (2003). Zeybeklik kurumu ve zeybek oyunları. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özcan, A. (1993). Çarhacı. *İslâm ansiklopedisi içinde* (c.8, ss.229-230). Ankara: TDV.
- Özcan, A. (2007). Paşa. *İslâm ansiklopedisi içinde* (c.34, ss.182-183). Ankara: TDV.
- Özçelik, D. A. (2014). *Eğitim programları ve öğretim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özdemir, A. Z. (1994). *Öyküleriyle ağıtlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özdemir, E. (1990). *Edebiyat bilgileri sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Özden, H. Ö. (2013). Türkülerimize felsefî bir bakış. *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu bildirileri 1*, 51-64.
- Özerden, G. (2015). Divan şiirinde servi (15. ve 16. yüzyıllar). (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Özkan, İ. (2009). Halk edebiyatı ve millî kimlik. M. Ç. Özdemir (Ed.), *Türk kimliği Ayvaz Gökdemir'e armağan içinde* (s.240-253). İstanbul: Ötüken.
- Özkan, V. (2018). Türk kültüründe bozkurtun yeri ve önemi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Özkaya, Y. (1983). Köroğlu'nun tarihî şahsiyeti. *Köroğlu Semineri bildirileri*, 67-70.

- Özön, M. N. & Demiray, K. (1958). *Türk dili ve edebiyatı (Batı edebiyatından örneklerle)*. İstanbul: İnkılap.
- Özön, M. N. & Demiray, K. (1960). *Türk dili ve edebiyatı (yabancı edebiyatlardan örneklerle)*. İstanbul: İnkılap.
- Özsoy, B. S.(2005). *Başlangıcından günümüze örnekleriyle Türk şiiri*. Ankara: Akçağ.
- Öztan, N. (1986). Okullarımızda Türkçe ve edebiyat eğitimi [Özel Sayı]. *Türk Edebiyatı*, 155, 11-14.
- Öztelli, C. (1958). *Halk türküleri*. İstanbul: Varlık.
- Öztelli, C. (1972). *Evlerinin önü halk türküleri*. İstanbul: Hürriyet.
- Öztelli, C. (1983). *Karacaoğlan/bütün şiirleri*. İstanbul: Özgür.
- Öztelli, C. (1984). *Koroğlu Dadaloğlu Kuloğlu*. İstanbul: Özgür.
- Öztürk, A. (1985). *Türk anonim edebiyatı*. Erzurum: Bayrak.
- Öztürk, A. O. (1995). *Türkü yazıları*. Millî Folklor: Ankara.
- Öztürk, A. O. (2017). *Türküyü okumak/türkü yazıları 2*. İstanbul: Hiperlink.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: LM.
- Paşaoğlu, S. (2005). Müzikal-kültürel kimlik oluşumunda okul müzik eğitiminde kullanılan halk türkülerinin rolü: Türkiye, Bulgaristan, Macaristan örneği. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Püsküllüoğlu, A. (1975). *Türk halk şiiri antolojisi*. Ankara: Bilgi.
- Rásonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sadettin Nüzhet. (1931). *Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi Semih Lütfü.
- Sakaoğlu, N. (1992). *Cumhuriyet dönemi eğitim tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Sakaoğlu, S. & Alptekin, B. (2006). Anonim halk edebiyatı. *Türk edebiyatı tarihi içinde* (c.4, ss. 587-614). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sakaoğlu, S. (1985). Kültür değerlerimiz ve gençliğimiz. [Özel Sayı]. *Millî Kültür Dergisi*, 48, 40-41.
- Sakaoğlu, S. (1989). Türk saz şiiri [Özel Sayı]. *Türk Dili Dergisi*, 57(445-450), 105-251.

- Sakaoğlu, S. (1992). Türk saz şiiri. *Türk dünyası el kitabı 3 (edebiyat)* içinde (s.282-303). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sakaoğlu, S. (1999). Karşı âşıkların Türk âşık edebiyatı içindeki yeri ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 51-58.
- Sakaoğlu, S. (2004). *Karacaoğlan*. Ankara: Akçağ.
- Saral, İ. T. (2004). Ignacz Kunos'un "Gül Baba masalı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 10(29), 189-196.
- Saussey, E. (1952). Türk halk edebiyatı (İ. Başgöz, Çev.). Ankara: Emek.
- Selvi, İ. (2008). Türk halk edebiyatında turna motifli türküler. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Sever, M. (1999). Türk mitolojisinde kuşlar. *Millî Folklor*, 6(42), 83-88.
- Sever, M. (2013). *Türk halk şiiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sevük, İ. H. (1942). *Edebiyat bilgileri*. İstanbul: Remzi.
- Süğümlü, Ü. & Tekşan, K. (2018). Türkülerin Türkçe eğitiminde kullanılabilirliği. *Sakarya University Journal of Education*, 8(4), 286-289.
- Şahin, M. (2010). Türk halk müziğinde coğrafi motifler ve türküler atlası. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Şahin, Ö. F. (2016). Kars türkülerinin dilin dört temel becerisi açısından incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Şatıroğlu, V. (1991). *Dostlar beni hatırlasın: bütün şiirleri-sanatı-hayatı*. Ü. Y. Oğuzcan (Haz.), İstanbul: Özgür.
- Şemseddin S. (2019). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: TDK.
- Şener, C. (1997). *Türklerin Müslümanlıktan önceki dini Şamanizm*. İstanbul: AD.
- Şenocak, E. (2015). Halk anlatı ve inanışlarında mitolojik bir meyve: nar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 228-251.
- Şimşek, E. (1987). Arzu ile Kamber hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Şimşek, E. (2010). Gurbet elde kalan türküler. [Özel Sayı]. *Türk Yurdu*, 30(269), 71-76.

- Şimşek, H. & Yıldırım, A. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Tahir'ül-Mevlevî. (1994). *Edebiyat lügatı*. İstanbul: Enderun.
- Tan, N. (2008). *Folklor (halk bilimi) genel bilgiler*. İstanbul: Özal.
- Tangülü, Z. (2012). Demokrat Parti dönemi eğitim politikaları (1950-1960). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 389-410.
- Tanlı, S. Ş. (1947a). *Metinle güzel yazılar I*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Tanlı, S. Ş. (1947b). *Tarih boyunca güzel yazılar III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Tanpınar, A. H. (2004). *Beş şehir*. İstanbul: Dergâh.
- Tansel, O. (1953). Türkü ve destanların dokusu, yaşıyan yönleri. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 2(45), 707-709.
- Tanses, H. (2006). *Kurtuluş Savaşı türkülleri*. İstanbul: Say.
- Tanyu, H. (1980). *İslâmlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Sanat.
- Tevhidi Tedrisat Kanunu. (1340). *T.C. Resmî Gazete*, 430, 3 Mart 1340.
- Tezcan, M. (1978). Kültür ve eğitim ilişkisi. *Eğitim ve Bilim*, 3(15), 3-16.
- Tezcan, M. (1984). *Eğitim sosyolojisi: kuram ve sorunlar*. Ankara: Çağ.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati 2*. Viyana: Austrian Academy of Sciences Press.
- Tokel, B. B. (2012). *Türküler kalır*. İstanbul: Kapı.
- Toraganlı, H. (1975). Sarı Zeybek. *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı/Belleten*, 1974, 169-176.
- Toraganlı, H. (1984). Türk musikisinin kökeni. *Folklor Halk Bilim Dergisi*, 4(1), 37-41.
- TRT THM Repertuarı (t.y.). *Önüne guşanmış yandımdan oynük türküsünün tam metni*. <https://www.repertukul.com/ONUNE-GUSANMIS-YANDIMDAN-OYNUK-4576> sayfasından erişilmiştir.

- TRT. (2002). *Türk halk müziği sözlü eserler antolojisi-3-(uzun havalar)*. Ankara: Müzik Dairesi Başkanlığı.
- TRT. (2006). *Türk halk müziği sözlü eserler antolojisi cilt 1*. Ankara: Müzik Dairesi Başkanlığı.
- TRT. (2006). *Türk halk müziği sözlü eserler antolojisi cilt 2*. Ankara: Müzik Dairesi Başkanlığı.
- Tuğrul, M. (1942). Türkülerin bazı hususiyetleri. *Yurt ve Dünya*, 3(17), 139-143.
- Tuğrul, M. (1946). Türkülerin doğuşu üzerine bazı notlar. *DTCF Dergisi*, 4(4), 487-494.
- Tural, S. K. (2000). Millî benlik ve millî kimlik. *Bilge*, 24, 9-16.
- Tural, S. K. (2009). Türkçenin gücünde birleşmek. H. E. Pekyürek (Ed.), *Türkçenin eğitimi ve öğretimi üzerine konuşmalar* içinde (s.7-13). Ankara: TDK.
- Turhan, S. (1991). *Azerbaycan halk mahnıları*. Ankara: Kendi.
- Turinay, N. (2010). Türkülerin tarihi ve klasik zamanı. *Türk Yurdu*, 30(269), 32-36.
- Turner, B. (2014). *Klasik sosyoloji* (İ. Çetin, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme sözlüğü X*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (1995). *Tarama sözlüğü I*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- Türk, V. (2009). Türkülerde eski (arkaik) sözler. *Turkish Studies*, 4(8), 83-88.
- Türkay Yavuzel, S. (2020). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürel aktarım açısından türkülerin önemi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Türkmen, F. (2002). Kerem ile Aslı. *İslâm ansiklopedisi* içinde (c.25, ss.283-284). Ankara: TDV.
- Türkyılmaz, A. (2013). İslamiyet öncesi Türklerde su kültü ve günümüze yansımaları. *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4, 83-100.
- Uğur, A. (2015). Müzik coğrafyası: türkülerdeki coğrafya. *Bilgi*, 74, 239-260.
- Ulutaş, B. (2015). Doküman analizi. F. N. Seggie & Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları* içinde (s. 279-297). Ankara: Anı.

- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam.
- Uyguner, M. (1955). Türkü üzerine. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 3(66), 1041-1042.
- Uyguner, M. (1956). Türkü üzerine II. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 4(81), 2283.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Üzüm, İ. (2002). Kızılbaş. *İslâm ansiklopedisi* içinde (c.25, ss.546-557). Ankara: TDV.
- Varış, F. (1990). Kültür ve eğitim. 2. *Millî Kültür Şûrası bildirileri*, 333-335.
- Yakıcı, A. (2001). Türk dilinin gelişme sürecinde ozanların üstlendikleri görevler. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 427-429.
- Yakıcı, A. (2004). Havada kar sesi var ya da türkülere eleştirel bir bakış. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 57, 100-104.
- Yakıcı, A. (2007). Dede Korkut Kitabı'nda görülen ozan tiplerinin Türkiye sahası âşıklık geleneğinin oluşumuna etkisi. *Millî Folklor*, 10(73), 40-47.
- Yakıcı, A. (2007). Halk anlatılarında yer alan Köroğlu tipleri ve Âşık Köroğlu'nun bu tipler arasındaki yeri. *Millî Folklor*, 10(76), 113-123.
- Yakıcı, A. (2010). Türkünün tarihçesi, tanımı, Türk dünyasındaki yeri. [Özel Sayı]. *Türk Yurdu*, 30(269), 91-98.
- Yakıcı, A. (2013). *Halk şiirinde türkü*. Ankara: Akçağ.
- Yardımcı, M. (2007). Osmanlı döneminde olumsuz davranışlara karşı Sivaslı âşıkların başkaldırı ve yergi şiirleri. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_sivasli_asiklar_baskaldiri_siirleri.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Yazıcıoğlu, D. (1969). *Türk halk türküleri*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Yetkin, S. K. & Arıkan, S. (1957). *Örnekleriyle Türk ve Batı edebiyatı I*. İstanbul: Remzi.
- Yılar, Ö. (2018). *Halkbilimi ve eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, A. (2016). Türkü sözlerindeki problemlere dair. *Folklor/Edebiyat*, 22(85), 65-78.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk bitiği araştırma/inceleme yazıları*. Ankara: Akçağ.
- Yıldırım, D. (2009). Türkler, coğrafya ve anayurtlar. *Turkish Studies*, 4(8), 13-22.

- Yılmaz, A. M. (2011). Sembolik ve gerçek anlamlarıyla türkü metinlerine yansıyan hayvanlar. *Folklor/Edebiyat*, 17(66), 229-250.
- Yücel Çetin, A. (2013). Mizah ve türkü. *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu bildirileri 1*, 201-216.
- Yüzbaşıoğlu, M. (1959). *Örneklerle edebiyat bilgileri*. İstanbul: Yeni.
- Zeybek, Ş. N. (2014). Türkülerimizde dinî motifler: TRT repertuarı kapsamında. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

EKLER

EK 1. “Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Son senelerde toplanmağa başlayan ve daha şimdiden cildler teşkil edebilecek derecede mebzul olan bu gibi sayısız halk türkülerinde ve halk mânilerinde yalnız böyle aşka, gönle, hicrana... ilâh âid mevzuular değil mühim vak’alar da türküler ve destanlar şeklinde yaşatılıyordu. Meselâ bir Türk aşireti “Kızıl ırmak”dan bin beş yüz atlı bir alayla geçerken, köprü yıkılıyor, bu izdihâm içinde aşiretin gelini boğuluyor, bu vak’a bakınız, ne kadar tabîî ve ne kadar güzel hikâye edilmektedir:

Köprüye geldik köprü yıkıldı
Bin beş yüz atlı suya döküldü
Koç yiğidin beli büküldü
Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini
Gerdanı beş karış, benli gelini

Elinin kınası soldu mu ola
Gözünün sürmesi bozuldu mu ola
Uçmakda mezârın kazıldı mı ola
Kızıl ırmak ne yaptın allı gelini
Gerdanı beş karış, benli gelini

(Sevük, 1925, s.21-22)

EK 2. “Edebiyat” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Benden selâm olsun Bolu Beyine

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır

Ok gıcirtından³⁰ kalkan sesinden

Dağlar seda verip seslenmelidir

Düşman geldi tabur tabur dizildi

Alnımıza kara yazı yazıldı

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

İğri kılıç kında paslanmalıdır

(Köroğlu) düşer mi gene şanından

Ayırır çoğunu er meydanından

Kır at köpüğünden düşman kanından

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır

Köroğlu

(Yöntem, 1929, s.304-305)

³⁰ Dizgi hatasından dolayı “gıcirtından” olarak yazılan kelime, “gıcirtısından” şeklinde okunursa vezin bozukluğu düzelmektedir.

2.

Türkü

Sevdiğim cemalin çünkü göremem

Çıkmasın hayalin dili şeydadan

Hakipaya çünkü yüzler süremem

Alayım peyamın badı sabadan

Kebut çeşmi biram etti nigâhın

Âşıkların göğe çıkardı ahın

Sordum gerdeninden zülfü siyahın

Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet

Kapında kulolmak canıma minnet

Göreydim sende buyü muhabbet

İstediğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık

Öyle bir âşık ki kavlinde sadık

Kereme ne kadar değilse lâyük

Aretmez Efendim şehirler gedadan

Nedim

(Yöntem, 1929, s.305)

3.

Türkü

Sabah oldu tan yerleri atıyor

Cümle kuşlar destur almış ötüyor

Ayşeciğim odasında yatıyor

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı

Çıkabilsem sarayının köşküne

Can boyanır amber ile miskine

Seni beni yaradanın aşkına

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı

Sabah olsun ben bu yerden gideyim

Garip bülbül gibi feryat edeyim

Sen dururken ya ben kime nideyim

Şakı bülbül var uyandır yârımı

Ben kıyamam sen uyandır yârımı

-?-

(Yöntem, 1929, s.306)

EK 3. “Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Ozan’dan

Türkü

Gerçek âşık olanların

Yüreçeği yanar olur

Her canipten şuriş ile

Şevkı odu kanar olur

Esirgen âşık kişiyi

Şefaât imandan dürür

Susamışları kandırır

Gözü yaşı tamar olur

Bir devletli yohsul olsa

Uslu isen gelme ana

Yazıda kaba ağaca

Ulu kuşlar konar olur

Ozan âşıklar sözünü

Söyle âşıklar dinlesin

Er var içinde od yanar

Er var ana çü nâr olur (Ergun, 1931, s.198)

2.

Hayali'den

Türkü

Turnam gider olsan bizim ellere
Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin
Karşı geldi kızılbaşın hanları
Çıldır'da da döğüş oldu diyesin

İki alay bir araya gelince
Ara yere Çarhacılar girince
Beş bin beş yüz belli atlı dolunca
Tokmak Han da kaçtı diyesin³¹

Haberimiz iletsin dosta gidenler
Varıp dostun didarını görenler
Şahin şahin paşaları soranlar
Din uğruna şehit düştü diyesin

(Ergun, 1931, s.340)

³¹ Bu dize eksik olarak verilmiştir. “Tokmak Han da kaçtı gitti diyesin” şeklinde okunursa vezin bozukluğu düzeltilmektedir.

3.

Sevdiğim cemalin çünkü göremem
Çıkmasın hayalin dili şeydadan
Hakipaye çünkü yüzler süremem
Alayım peyamın badı sabadan

Kebut çeşmi birahm etti nigâhın
Âşıkların göğre çıkardı ahın
Sordum gerdeninden zülfü siyahun
Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapıda kul olmak canıma minnet
Göre idim sende bûyı muhabbet
İstediğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık kim kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyıık
Âretmez efendim şehirler gedadan

(Ergun, 1931, s.553)

EK 4. “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türk için yurt da bir mefkûre dir. Yalnız ferdî sevgiler için feryad etmez, vatanı için de onun kalbinde büyük bir aşk vardır. Osman oğullarının gafletile ana yurttan kopan (Bodin) için yakılan şu türküyü de dinleyelim:

Türkü

Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu;

Bülbülün figanı bağırmı deldi.

Gül alıp satmanın zamanı geldi.

Aldı Nemse bizim nazlı Bodini!..

Çeşmelerde aptest alınmaz oldu,

Camilerde namaz kılınmaz oldu,

Mamur olan yerler hep harap oldu,

Aldı Nemse bizim nazlı bodini!..

Kıble tarafından üç top atıldı.

Perşembe günü idi, güneş tutuldu.

Cuma günü idi Bodin alındı,

Aldı Nemse bizim nazlı Bodin’i!..

(Yücel, 1932, s.31)

2.

Tam iki yüz sene Türk hakimiyetinde kaldıktan sonra idare adamlarının ihmali ve devletin umumi zaafı yüzünden elimizden çıkan Tamişvar kalesi, Türk dilâverlerinin şiddetli müdafaasile tarihe adını yazdırırken gazilerin ağzında, zamanın padişahına hitabeden bu müşteki ve içli mısralar dolaşıyordu:

Türkü

Ne çeker kulların serhad elinde

Bilinmez hünkârım görülmeyince.

Bunca memleketin kâfir elinde

Kaldı, inanmadın ayrılmayınca.

Kimi şehit oldu, kimi giriftar

Kâfirin elinde inleriz zar zar,

İstergonla Bodin, İygir, Oyuvar

Ele girmez şahım yorulmayınca.

Gaziler başına takıp çelengi,

Kırdı Nemceyi Macar firengi,

Neylesün kulların edemez cenği

Hal ü hatırları sorulmayınca.

Hasan der göklere çıkmıştır ahım,

Hüdam bağışlasın çoktur günahım,

Tamişvar kalasın bil padişahım,

Vermeyiz kâfire kırılmayınca (Yücel, 1932, s.36)

3.

Bir vakte erdi ki bizim günümüz
Yiğit belli değil, mert belli değil.
Herkes yarasına derman arıyor,
Deva belli değil, dert belli değil.

Fark eyledik âhır vaktin yettiğin,
Merhamet çekilip göğе gittiğin,
Gücü yeten soyar gücü yettiğin,
Papak belli değil, Kürt belli değil.

Adalet kalmadı hep zulüm doldu.
Geçti şu baharın gülleri soldu,
Dünyanın gidişi acayip oldu.
Koyun belli değil, kurt belli değil.

Başım ayık değil kederden, yastan,
Ah ettikçe duman çıkıyor baştan,
Haraba yüz tuttu bizim gülüstan
Yayla belli değil, yurt belli değil!

(Yücel, 1932, s.37)

EK 5. “Edebî Bilgiler” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Kızılırmak Türküsünden:

Kızılırmak parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini

Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Üçyüz atlı birden suya döküldü

Nece gelinlerin boynu büküldü

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini

(Türkü’nün yalnız iki parçası, bize vakayı anlatıyor: Kızılırmak köprüsünden bir gelin alayı geçiyor. Fakat tam alay geçerken köprü çöküyor. Gelin ile birlikte birçok delikanlılar da suda boğuluyorlar. Kızılırmak türküsü bu acıyı terennüm ediyor.)

(Banarlı, 1942, s.71-72)

2.

Türkü

Senin yazın kışa benzer

Bir sevdalı başa benzer

Çok içmiş sarhoşa benzer

Duman eksilmiyen dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Selviye benzer meşesi

Del-olup âşka düşesi

Top top olmuş menekşesi

Burca burca kokan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Ben bu dağdan geldim geçtim

Buz bulanık suyun içtim

Ben yârimden ayrı düştüm

Gördünüz mü bakan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Yükseklerde yurdun mu var

Şâhinlerin kurdun mu var

Bencileyin derdin mi var

Gözyaşları akan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Âşık Hasan

(Banarlı, 1942, s.72-73)

EK 6. “Edebiyat Bilgileri” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

İseklibel’de savaş kuruldu³²

Haydin arkadaşlar bugün ün günü

Aç aslanlar bozkurd gibi düzüldü

Seyrediniz aşiretin cengini

Çalın üzeniği atlar harlasın

Koç yiğitler sıkletinden terlesin

Kargılar oynasın kılıç parlasın

Düşman dehşetinden alsın dengini

Palaçkaya bakman düşmana sıkın

Kılıç kında dursun kargıya bakın

Tapancalar ikiz ikiz patlasın

Ateşlen barutu verin yangını.

(Sevük, 1942, s.210)

³² Bu dizede vezin kusuru bulunmaktadır. Türkünün bu dizesi “İsaklıbeli’nde savaş kuruldu” şeklinde okunduğunda bu vezin kusuru giderilmektedir.

2.

Bin beş yüz adama nişana durdun

Er oğlu erlerin belini kırdın

Çokgöz köprüsünde kimleri vurdun

Ne kadar titrettin her yanı Çullu³³

Elifi okursan anlarsın beyi

Kapunda durursan olursun eyi

Türkistanda bir yiğit türedi deyi

Gulguleye verdin cihanı Çullu

Aynalı martinden her yanı görün

Yiğitler içinde koç gibi yörün

Züğürtten alır da zengine verün

Sen hırsız değilsin mal Hanı Çullu

(Sevük, 1942, s.210-211)

³³ Karârî'ye ait olan bu türkü metnindeki kişinin adı "Çullu" değil, "Çöllo" lakaplı İsmail'dir. Çöllo, Kayseri ve civarında eşkıyalık yaparak elde ettiği mal ve paraları yoksul halka dağıtmasıyla tanınmaktadır. Ders kitabında yer alan bir diğer yanlış da Çöllo'nun züğürtten alıp zengine vermesidir. Fakirden alıp zengine veren bir eşkıya tipinin, Çöllo'nun biyografik bilgileriyle uyuşmadığı görülmektedir.

3.

Bülbül ne ötersin Çukurova'da
Eşin şahin kapmış kendin burada
Kendim gurbet elde gönül sılada
Ötme garib bülbül gönül şen değil.

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor
Kervan yükün almış konup göçüyor
Ötme garib bülbül gönül şen değil.

(Sevük, 1942, s.211)

4.

Eğın dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde bülbül ötmüyor
Yârımın sevdası serden gitmiyor
Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan gözüm yaşın sil de yine git

Eğinin etrafı dağdır meşedir
İçinde oturan beydir paşadır
Yüz elli mahalle beş yüz köşedir
Gel ağam gel ağam olma yalancı
Benim ahım eder seni dilenci

Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor
Ağam atın terkisini bağıyor
Baktım ağam usul usul ağlıyor
Tez gel ağam tez gel dayanamıyom
Uyku gaflet bastı uyanamıyom

(Sevük, 1942, s.211)

EK 7. “Türkçe Metinler I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Gönlümüz bağlandı zülfün teline,

Alınmaz, gözleri mestim, alınmaz.

Sencileyin cevredici kuluna

Bulunmaz, gözleri mestim, bulunmaz.

Karışmasın kimse benim kârıma;

Rahmetmesin gören âh u zarıma.

Hudâ takdir etmiş yazmış serime,

Silinmez, gözleri mestim, silinmez.

Düştüm ateşlere durmaz yanarım;

İçip aşkın dolusundan kanarım.

Müşkül işi ululara sorarım,

Bilinmez, gözleri mestim, bilinmez.

Hasretinle her dem bağrım deliktir;

Kül oldu, vücudum şehri yanıktır;

Cümle yollar bağlı haramiliktir;

Gelinmez, gözleri mestim, gelinmez.

Gevherî der yoktur derdime çare;

Unutulmadı³⁴ gitti sinemde yara.

Gönül bir şahindir her bir şikâra

Salınmaz, gözleri mestim, salınmaz (Maarif Vekilliği, 1944, s.60)

³⁴ “Unutulmadı” şeklde geçen sözcük, “onulmadı/unulmadı” şeklinde okunursa vezin bozukluğu düzeltilmektedir.

EK 8. “I. II. III. İzahlı Türkçe Metinler” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Sevdiğim cemalin çünkü göremem

Çıkmasın hayalin dili şeydadan

Hakipaye çünkü yüzler süremem

Alayım peyamın badı sabadan

Kebut çeşmi birahm etti nigâhın

Âşıkların göğre çıkardı ahın

Sordum gerdeninden zülfi siyahın

Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet

Kapında kulolmak canıma minnet

Göre idim sende bûyi muhabbet

İstediğim budur sen bivefadan

Nedima hüsnüne olmuştur âşık

Öyle bir âşık kim kavlinde sadık

Kereme ne kadar değilse lâyıf

Âretmez efendim şehirler gedadan

(Kocatürk, 1945, s.143)

EK 9. “Metinle Güzel Yazılar I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Afşar Türküsü-Ağıt

Az gidiyom, uz gidiyom;

Bir incecik toz gidiyom.

Elim kına, yüzüm duvak;

Gelin geldim kız gidiyom.

Çadırının karasına,

Varın bakın yarasına...

Yedi yerden kurşun yemiş,

Kuluncunun arasına.

Ayvalığın yazıları,

Ceylan olmuş tazıları;

Sökülmüş yayladan gelir,

Hacı Beyin kuzuları.

Anan ağlar başım diye;

Gelin ağlar eşim diye.

Bacıların ağlaşıyor,

Sevgili kardeşim diye.

Odasında tütün tütmez;
Bahçesinde bülbül ötmez.
Uyan Hacı Beyim uyan:
Gelen gelin geri gitmez.

Ayvalığın yazı böyle;
Bu senenin güzü böyle;
Kör olası yalan dünya?
Melûl koydun bizi böyle... (Tanlı, 1947, s.62-63)

EK 10. “Tarih Boyunca Güzel Yazılar III” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü

Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü

Uyma ağyarın fendine dinle sözümü

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Dağları duman bürüdü ağyar seçilmez

Avcı yolda tuzak kurmuş yâra geçilmez

Vefasızın meclisinde bâde içilmez

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Ziya Paşa

(Tanlı, 1947, s.18)

EK 11. “Edebî Türkçe Metinler” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Bizden³⁵ selâm olsun Bolu beyine

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.

Ok gıcirtısından, kalkan sesinden

Dağlar sada verip seslenmelidir.

Düşman geldi tabur tabur dizildi

Anlımıza kara yazı yazıldı

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

Eğri kılıç kında paslanmalıdır.

KÖROĞLU düşer mi yine şanından

Ayırır çoğunu er meydanından

Kır at köpüğünden düşman kanından

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır.

Köroğlu

(Kurtsal, 1949, s.26)

³⁵ Ders kitabında “bizden” olarak geçen sözcük, türkünün aslına uygun haliyle “benden” olarak okunmalıdır.

2.

Türkü

İlgıt ılgıt esen seher yelleri
Esip esip yara değmeli değil
Ak elleri elvan elvan kınalı
Karadır gözleri sürmeli değil

Estirir de seher yeli estirir
Kimini ağlatır kimini küstürür³⁶
Kısmet ise kadir mevlam gösterir
Çokca heves edip övmeli değil.

Bir bölük turna da havada uçar
İner engininden bir bade içer
Esen seher yeli göğsünü açar
Yâr göğsün bentleri düğmeli değil.

Bir bölük turna da havada kışlar
Bak başıma geldi gördüğüm düşler
Size derim size yaren yoldaşlar
Kavli yalan dostu sevmeli değil

³⁶ “Kimini” yerine “kimin” şeklinde okunursa vezin bozukluğu düzelmektedir.

KARACAOĞLAN³⁷ der ki konup geçmedim

Ak göğsünün düğmelerin açmadım

Fırsat elde iken alıp kaçmadım

Öldürmeli beni döğmeli değil.

Karacaoğlan

(Kurtsal, 1949, s.27)

³⁷ “Karacaoğlan” yerine “Karac’oğlan” şeklinde okunursa vezin bozukluğu düzelmektedir.

3.

Türkü³⁸

Sevdiğim canım yolunda hake yeksan- olduğum

İddir çok³⁹ naz- ile seyrana kurban- olduğum

Ey benim aşkında bülbül gibi nalan- olduğum

İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum

Cümle yaran sana uşşak -olduğun bilmez misin

Cümlelerin takatların tak -olduğun bilmez misin

Şimdi alem sana müştak -olduğun bilmez misin

İddir çık naz -ile seyrana kurban- olduğum

Nedim

(Kurtsal, 1949, s.54)

³⁸ Nedim'in "türkü" başlığıyla verilen bu şiiri, aruz vezninin "fâilâtün/fâilâtün/fâilâtün/fâilün" kalıbıyla yazılmasına rağmen ders kitabındaki türkü metninde veznin temel kurallarına dikkat edilmemiştir. Örneğin ders kitabına "İddir çık naz ile seyrana kurban olduğum" şeklinde alınan nakarat mısraı, "İddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum" şeklinde okunmalıdır.

³⁹ Yazım hatası olarak görülen "çok" sözcüğü, "çık" olarak okunmalıdır.

4.

Türkü

Bülbül ne ötersin Çukur ovada

Eşin şahin kapmış kendin burada

Kendim gurbet elde gönül sılada

Ötme garip bülbül gönül şen değil

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor

Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor

Kervan yükün almış konup göçüyor

Ötme garip bülbül gönül şen değil.

(Kurtsal, 1949, s.75)

5.

Türkü

Gönül gurbet ele varma

Ya gelinir ya gelinmez

Her dilbere meyil verme

Ya sevilir ya sevilmez.

Bağçenizde nar ağacı

Kimi tatlı kimi acı

Gönüldeki dert ilâcı

Ya bulunur ya bulunmaz.

Deryalarda olur bahri

Doldur da ver içem zehri

Sunam gurbet elin kahrı

Ya çekilir ya çekilmez.

Emrah der ki düştüm dile

Bülbül figan eder güle

Güzel sürececek sarp kale

Ya alınır ya alınmaz.

Emrah

(Kurtsal, 1949, s.75-76)

6.

Türküler:

İki turna gelir aklı karalı

Birin şahin urmuş biri yaralı

O yavruya sorun aslı nereli.

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.

İnme turnam inme sen bu pınara

Avcı tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlemizin işin mevlâm unara.

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.

İnme turnam inme yolda kış olur

Bastığın yerler de donar taş olur

Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur.

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar.

İnme turnam inme haber sorayım

Kanadın altına name sunayım

Nazlı cananımdan haber alayım.

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar (Kurtsal, 1949, s.99).

7.

Yeşil kurbağalar öter göllerde

Kırıldı kanadım kaldım çöllerde

Anasız babasız gurbet ellerde.

Ya ben ağlamayım kimler ağlasın

Şu mamzun⁴⁰ gönlümü kimler eğlesin.

Eğin dağlarında güller bitmiyor

Viran bahçelerde bülbül ötmüyir

Yarimin sevdası serden gitmiyor.

Gel ağam gel ağam gel de yine git

Akan gözüm yaşın sil de yine git.

(Kurtsal, 1949, s.99)

⁴⁰ Ders kitabındaki metinde “mamzun” olarak yazılmıştır. Türkünün esas metninde bu sözcük “mahzun” şeklindedir.

8.

Bülbül ne yatarsın çukur ovada

Eşin gelir bulmaz seni yuvada

Kendim gurbet elde gönlüm sılada.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil.

Bülbülün yatağı bahçeler bağlar

Garibin yatağı kahveler hanlar

Gurbet elde ölemsana kim ağlar.⁴¹

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil.

Bülbül ne yatarsın bahar yaz geldi

Bizim göle ördek geldi kaz geldi

Sılada sevdiğim benden vazgeldi.

Ötme garip bülbül gönlüm şen değil.

(Kurtsal, 1949, s.99-100)

⁴¹ Türkünün bu mısraı, “Gurbet elde ölsem bana kim ağlar” şeklinde olmalıdır.

9.

Zeynep bu güzellik var mı soyunda

Elvan elvan gller kokar koynunda

Ramazan ayında bayram gününde.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

 köyün içinde Şanlı Zeynebim.

Sgdn yaprağı narindir narin

İçerim yanıyor dışarım serin

Zeynebi ettiler bu hafta gelin.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

 köyün içinde Şanlı Zeynebim.

Zeynebe yaptırdım altından tarak

Tara da zülfünü omuza bırak

Görüşmek isterim yollarım ırak.

Zeynebim Zeynebim anlı Zeynebim

 köyün içinde Şanlı Zeynebim.

(Kurtsal, 1949, s.100)

10.

Senin yazın kışa benzer

Bir sevdalı başa benzer

Çok içmiş sarhoşa benzer

Duman eksilmiyen dağlar.

A dağlar ah ulu dağlar

Eşinden ayrılan ağlar.

Ben bu dağdan geldim geçtim

Bus bulanık suyun içtim

Ben yârimden ayrı düştüm

Gördünüz mü bakan dağlar.

A dağlar ah ulu dağlar

Eşinden ayrılan ağlar.

(Kurtsal, 1949, s.100)

EK 12. “Metinlerle Edebî Bilgiler I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Kızılırmak Türküsü

Kızılırmak parça parça olaydın

Her parçanı bir diyara salaydın

Sen de benim gibi öksüz kalaydın

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini

Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Üçyüz atlı birden suya döküldü

Nice gelinlerin boynu bükülü⁴²

Kızılırmak nitdin allı gelini

Nasıl aldın allı pullu gelini

Meşhur Kızılırmak türküsünden aldığımız şu iki parça bize bir vak’a anlatıyor. Kızılırmak köprüsünden bir gelin alayı geçiyor. Fakat alay geçerken köprü çöküyor. Gelin ile birlikte birçok delikanlılar da suda boğuluyorlar. Kızılırmak türküsü bu acı olayı terennüm ediyor.

(Banarlı, 1950, s.88)

⁴² Ders kitabında yazım hatası olarak “bükülü” şeklinde geçen sözcük, “büküldü” olarak okunmalıdır.

2.

Türkü

Senin yazın kışa benzer

Bir sevdâlı başa benzer

Çok içmiş sarhoşa benzer

Duman eksilmiyen dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Selviye benzer meşesi

Del-olup âşka düşesi

Top top olmuş menekşesi

Burca burca kokan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Ben bu dağdan geldim geçtim

Boz bulanık suyun içtim

Ben yârimden ayrı düştüm

Gördünüz mü bakan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Yükseklerde yurdun mu var

Şâhinlerin kurdun mu var

Bencileyin derdin mi var

Gözyaşları akan dağlar

A dağlar âh ulu dağlar

Eşinden ayrılan dağlar

Âşık Hasan

(Banarlı, 1950, s.88-89)

EK 13. “Türk Edebiyatında Nazım” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Örnek:

Su değilim, akam gidem yanına,
Kıyamam ki bir of çekem canına.
Madem senin yad ellerin var idi,
Neden girdin el kızının kanına?

Yüce dağ başında koyun, kurt olur.
Anam, hasretliğin bana dert olur.
Dolanıp fırlanıp gelene kadar,
Mezarlık toprağı sana yurt olur.

(Eğin Türküsü)

(İlaydın, 1951, s.76)

2.

Örnek:

Bölböl, ne ötersin Çukurova'da?

Eşin şahin kapmış, kendin burada...

Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,

Ötme garip bölböl, gönöl şen değil.

Gölün nazla ömrü gelip geçiyor,

Bölböl, kafesinden kaçmış uçuyor.

Kervan, yükün almış, konup göçüyor,

Ötme garip bölböl, gönöl şen değil...

(Anonim Halk Edebiyatı)

(İlaydın, 1951, s.77)

3.

Örnek (Bir üçlük+ bir beyit):

Eğin viran olmuş, baykuşlar öter,

Gül olan yerlerde bülbüller öter.

Cevrini ben çektim, el almış yatar.

Tez gel ağam, tez gel, eğlenmiyesin,

Elde güzel çoktur, evlenmiyesin.

Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor,

Ağam atın terkisini bağlıyor.

Baktım, ağam usul usul ağlıyor!

Gel ağam, gel ağam, olma yalancı,

Benim âhım eder seni dilenci...

Yeşil kurbağalar öter göllerde,

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde...

Anasız babasız, gurbet ellerde

Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın,

Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin...

(Anonim Halk Edebiyatı)

(İlaydın, 1951, s.81)

4.

Örnek (Bir üçlük+ bir beyit):

Dağlar, dağlar, viran dağlar,

Yüzüm gülse kalbim ağlar...

Yüreğime kanlar damlar.

Bir olaydı, bir olaydı,

Ne olur, benim olaydı...

Edirne köprüsü taştan...

Sen çıkardın beni baştan,

Hem anadan, hem kardeşten...

Bir olaydı, bir olaydı,

Ne olur, benim olaydı...

(Anonim Halk Edebiyatı)

(İlaydın, 1951, s.81-82)

5.

Örnek:

Senin yazın kışa benzer,

Bir sevdalı başa benzer;

Çok içmiş sarhoşa benzer...

Duman eksilmiyen dağlar,

A dağlar, ah ulu dağlar,

Eşinden ayrılan dağlar.

Yükseklerde yurdun mu var,

Şahinlerin, kurdun mu var?

Bencileyin derdin mi var,

Göz yaşları akan dağlar,

A dağlar, ah ulu dağlar,

Eşinden ayrılan dağlar.

(Âşık Hasan)

(İlaydın, 1951, s.82)

6.

Türkü

Siyah kâküllerin dökmüş

Pembe güllere güllere,

Ala gözlerini dikmiş

İnce yollara yollara...

Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere...

Doldur elinden içeyim,

Mest olup serden geçeyim.

Seninle bile göçeyim

Uzak ellere ellere,

Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere...

Okursun aşkın kitabın,

Komadın âşıkın tâbın;

Akıttın çeşmimin âbın,

Döndü sellere sellere...

Gel güzelim, dolaşalım,

Çamlı bellere bellere...

Âşıklara vardır meyli,
Mihnetin çekmişim hayli.
Ben Mecnun olam, sen Leylî
Düşüp çöllere çöllere...
Gel güzelim, dolaşalım.
Çamlı bellere bellere...

Köroğlu der: Budur derdim,
Sarardı çehre-i zerdim;
Şu benim nihani derdim
Düştü dillere dillere...
Gel güzelim, dolaşalım.
Çamlı bellere bellere...

Köroğlu

(İlaydın, 1951, s.126)

7.

Türkü

Gül budanmış, dal dal olmuş;

Menekşesi yol yol olmuş.

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli.

Gül menekşeye karışmış,

Küskün olanlar barışmış.

Taze fidanlar erişmiş

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli.

Öksüz Âşık der bu sözü,

Hakka çevirmiştir yüzü.

Öldü zannettiler bizi

Biz şu yerlerden gideli,

Gurbet ellere düşeli.

Öksüz Dede

(İlaydın, 1951, s.127)

8.

Türkü

(Kerem ile Aslı'dan)

Bir han köşesinde kalmışım hasta,

Gözlerim kapıda, kulağım seste.

Kendim gurbet elde, gönül heveste.

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver.

Erzurum dağları duman, dildedir.

Başım yastıkdadır, gözüm yoldadır.

Aslı hayın yârdır, adam aldadır,

Gelme ecel, gelme, üç gün ara ver,

Al benim sevdamı, götür yâre ver.

Anonim Halk Edebiyatı

(İlaydın, 1951, s.132)

9.

Türkü

Aliş'imın kaşları kare,

Sen açtın sineme yâre.

Bulamadım derdime çare...

Görmedin mi, ah, civan Aliş'imi Tuna boyunda?

Evleri var su başında,

Benleri var sol kaşında.

Sevemedim genç yaşında...

Görmedin mi, ah, aslan Aliş'imi Tuna boyunda?

Evleri var hane hane,

Benleri var tane tane,

Sevemedim yane yane...

Görmedin mi, ah, civan Aliş'imi Tuna boyunda?

Anonim Halk Edebiyatı

(İlaydın, 1951, s.138-139)

EK 14. “Metinli Edebiyat Bilgisi I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Bülbül, ne ötersin Çukurova’da?

Eşin şahin kapmış, kendin burada...

Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,

Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor,

Kervan yükün almış, konup göçüyor,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar

Garibin yatağı kahveler, hanlar,

Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

(Nisari, 1954, s.80)

2.

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönöl uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına.

Şu dağları yine duman bürüdü,

Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürüdü,

Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına.

(Nisari, 1954, s.80)

3.

Bizim yerde garbi esti,

Bulamadık nazlı dostu,

Akşam oldu geldi bastı,

Misafir almaz mı dağlar?

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar.

Mor menekşe boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil kemha geymiş,

Kışın ak sadeli dağlar.

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar.

(Nisari, 1954, s.80-81)

EK 15. “Metinli Türk Edebiyatı II” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Sevdiğim! cemâlin çünkü göremem,
Çıkmasın hayâlin dil-i şeydâdan;
Hâk-i pâye çünkü yüzler süremem,
Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan.

Sevdiğim! bendene düşerse hizmet,
Kapında kul olmak canıma minnet,
Göre idim sende bû-yi mahabbet,
İstediğim budur sen bî-vefâdan.

Nedîmâ hüsnüne olmuştur âşık,
Öyle bir âşık ki kavlinde sâdık,
Kereme ne kadar değilse lâyıık,
Âr etmez efendim şehirler gedadan.

(Nedim Divanı, 1950)

(Nisari, 1954, s.194)

EK 16. “Metinli Türk Edebiyatı III” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Bu şiir, halk türküleri yolunda, hece vezniyle yazılmıştır.

Akşam olur, güneş batar şimdi buradan;

Garib garib kaval çalar çoban dereden;

Pek körpesin, esirgesin seni yaradan:

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım.

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü;

Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü;

Uyma agyârın fendine, dinle sözümü;

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım.

Dağları duman bürüdü, agyâr seçilmez;

Avcı yolda tuzak kurmuş, yâre geçilmez;

Vefâsızın meclisinde bâde içilmez;

Gir sürüye, kurt kapmasın, gel kuzucağım;

Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım.

Ziya Paşa

(Nisari, 1954, s.36-37)

EK 17. “Metinlerle Edebiyat I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Benden selâm olsun Bolu Beyine,

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.

Ok gıcırtısından, kalkan sesinden

Dağlar sada verip seslenmelidir.

Düşman geldi tabur tabur dizildi,

Alnımıza kara yazı yazıldı,

Tüfek icad oldu, mertlik bozuldu,

İğri kılınç kında paslanmalıdır.

Köroğlu düşer mi yine şanından,

Ayırır çoğunu er meydanından.

Kır at köpüğünden, düşman kanından

Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır.

Köroğlu

Saz Şairleri Antolojisi, F. Köprülü 1940

(Kocatürk, 1955, s.19)

2.

Kuğu

Gezerken şu yere uğradı yolum,
Bu yerlerde böyle güzel olur mu?
Kuğum, seni uçurmuşlar gölünden,
Bu göllerde böyle kuğu olur mu?

Kuğum, senin kaşın gözün karadır,
Görün, kadir Mevlâm neler yaradır.
Ak gerdanda siyah benler sıradır,
Ak kuğuda siyah benler olur mu?

Kuğum gitti, viran kaldı gölleri,
Söyler mi ol efendimin dilleri?
Balıktan mı aldın sen bu telleri?
Ak kuğuda böyle teller olur mu?

Gevheri der bu kuğunun kasdi ne?
Kına vurmuş elerinin üstüne.
Kurban olam gözlerinin mestine,
Ak kuğuda böyle gözler olur mu?

Gevheri

(Gevheri, F. Köprülü, 1929)

(Kocatürk, 1955, s.27)

EK 18. “Metinle Türk ve Batı Edebiyatı I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Bülbül, ne ötersin Çukurova’da?

Eşin şahin kapmış, kendin burada...

Kendim gurbet elde, gönlüm sılada,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor,

Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor,

Kervan yükün almış, konup göçüyor,

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

Bülbülün yatağı bahçeler, bağlar

Garibin yatağı kahveler, hanlar,

Gurbet elde ölsem bana kim ağlar?

Ötme garip bülbül, gönül şen değil!

(Nisari, 1957, s.206)

2.

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır,

Yağmur yağar, silâhları ıslanır,

Bir gün olur deli gönül uslanır.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına.

Şu dağları yine duman bürüdü,

Üç yüz atlı, beş yüz yayan yürüdü,

Sarı Zeybek şu cihanda bir idi.

Yazık olsun Telli-Doru şanına,

Eğil bir bak mor çepkenin kanına.

(Nisari, 1957, s.206)

3.

Bizim yerde garbi esti,

Bulamadık nazlı dostu,

Akşam oldu geldi bastı,

Misafir almaz mı dağlar?

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar.

Mor menekşe boynun eğmiş,

Yapracığı suya değmiş,

Yazın yeşil kemha geymiş,

Kışın ak sadeli dağlar.

Aman dağlar, aman dağlar!

Yârinden ayrılan ağlar.

(Nisari, 1957, s.206-207)

EK 19. “Örnekleriyle Türk ve Batı Edebiyatı I” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Canım Kır At, gözüm Kır At,

Kaçıp çekilip gidelim!

Her yanında çifte kanad,

Uçup çekilip gidelim!

Yoktur Kır At’ın durağı,

Bilmez yakını, ırağı,

Âb-ı Kevser’dir sulağı,

İçip çekilip gidelim.

Köroğlu söyler ezelî,

Bağlar döküyor gazeli,

Silistre’den güzeli,

Alıp, çekilip gidelim.

Köroğlu

(Arıkan & Yetkin, 1957, s.96)

EK 20. “Örnekleriyle Edebiyat Bilgileri” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

Bizim ilin koyunları kuzular

Derdim artar yaralarım sızılar

Anayı babayı gönül arzular

Kader böyle imiş kime küseyim

Bizim ilde lâle sümbül top biter

Bülbülün yavrusu firkatli öter

Sılada sevdiğim gözümde tüter

Kader böyle imiş kime küseyim

(Yüzbaşıoğlu, 1959, s.19)

EK 21. “Türk Dili ve Edebiyatı (Yabancı Edebiyatlardan Örneklerle)” adlı ders kitabında yer alan türkü metinleri

1.

Türkü

İki turnam gelir aklı karalı

Birin şahın vurmuş biri yaralı

O yavruya sorun aslı nereli

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme turnam inme sen bu pınara

Avcu tuzak kurmuş var yolun ara

Cümlenizin işin Mevlâ'm onara

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme turnam inme yolda kış olur

Bastığın dereler donar taş olur

Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

Gitme turnam gitme haber sorayım

Kanadın altına nâme sarayım

O nazlı yârimden haber alayım

Katar katar olmuş gelir turnalar

Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

Halk Türküleri, Eflâtun Cem Güney, 1953.

(Demiray & Özön, 1960, s.218)

EK 22. Alfabetik Dizin

Bu bölümde, 1923-1960 yılları arasında yayımlanan ve tezimizin örneklem grubuna dâhil edilen edebiyat ders kitaplarındaki türkü metinlerinin ilk mısraları esas alınarak bunların ilk harflerine göre alfabetik bir sıralamayla dizin oluşturulmuştur.

A

1. Akşam olur güneş batar şimdi buradan (Ziya Paşa) EK 10/Metin 1
2. Akşam olur, güneş batar şimdi buradan (Ziya Paşa) EK 16/Metin 1
3. Aliş'imın kaşları kare (Anonim) EK 13/Metin 9
4. Az gidiyom, uz gidiyom (Anonim) EK 9/Metin 1

B

5. Benden selâm olsun Bolu Beyine (Köroğlu) EK 17/Metin 1
6. Benden selam olsun Bolu Beyine (Köroğlu) EK 2/Metin 1
7. Bin beş yüz adama nişana durdun (Anonim) EK 6/Metin 2
8. Bir han köşesinde kalmışım hasta (Anonim) EK 13/Metin 8
9. Bir vakte erdi ki bizim günümüz (Ruhsatı) EK 4/Metin 3
10. Bizden selam olsun Bolu beyine (Köroğlu) EK 11/Metin 1
11. Bizim ilin koyunları kuzular (Anonim) EK 20/Metin 1
12. Bizim yerde garbi esti (Anonim) EK 14/Metin 3
13. Bizim yerde garbi esti (Anonim) EK 18/Metin 3
14. Bülbül ne ötersin Çukurova'da (Anonim) EK 6/Metin 3
15. Bülbül ne ötersin Çukurova'da (Anonim) EK 11/Metin 4
16. Bülbül ne ötersin Çukurova'da (Anonim) EK 13/Metin 2

17. Bülbül, ne ötersin Çukurova’da (Anonim) EK 14/Metin 1
18. Bülbül, ne ötersin Çukurova’da (Anonim) EK 18/Metin 1
19. Bülbül ne yatarsın Çukurova’da (Anonim) EK 11/Metin 8

C

20. Canım Kır At, gözüm Kır At (Köroğlu) EK 19/Metin 1

D

21. Dağlar, dağlar, viran dağlar (Anonim) EK 13/Metin 4

E

22. Eğin dağlarında gller bitmiyor (Anonim) EK 6/Metin 4
23. Eğin viran olmuğ, baykuğlar ter (Anonim) EK 13/Metin 3

G

24. Gerçek açık olanların (Ozan) EK 3/Metin 1
25. Gezerken şu yere uğradı yolum (Gevheri) EK 17/Metin 2
26. Gönlümüz bağlandı zülfün teline (Gevheri) EK 7/Metin 1
27. Gönül gurbet ele varma (Emrah) EK 11/Metin 5
28. Gl budanmığ, dal dal olmuğ (ksz Dede) EK 13/Metin 7

I

29. İlgıt ılgıt esen seher yelleri (Karacaoğlan) EK 11/Metin 2

İ

30. İki turna gelir aklı karalı (Anonim) EK 11/Metin 6

31. İki turnam gelir aklı karalı (Anonim) EK 21/Metin 1

32. İseklibel’de savaş kuruldu (Anonim) EK 6/Metin 1

K

33. Kızılırmak parça parça olaydın (Anonim) EK 5/Metin 1

34. Kızılırmak parça parça olaydın (Anonim) EK 12/Metin 1

35. Köprüye geldik köprü yıkıldı (Anonim) EK 1/Metin 1

N

36. Ne çeker kulların serhad elinde (Âşık Hasan) EK 4/Metin 2

Ö

37. Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu (Anonim) EK 4/Metin 1

S

38. Sabah oldu tan yerleri atıyor (Anonim) EK 2/Metin 3
39. Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır (Anonim) EK 14/Metin 2
40. Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır (Anonim) EK 18/Metin 2
41. Senin yazın kışa benzer (Âşık Hasan) EK 5/Metin 2
42. Senin yazın kışa benzer (Âşık Hasan) EK 11/Metin 10
43. Senin yazın kışa benzer (Âşık Hasan) EK 12/Metin 2
44. Senin yazın kışa benzer (Âşık Hasan) EK 13/Metin 5
45. Sevdiğim canım yolunda hake yeksan olduğum (Nedim) EK 11/Metin 3
46. Sevdiğim cemalin çünkü göremem (Nedim) EK 2/Metin 2
47. Sevdiğim cemalin çünkü göremem (Nedim) EK 3/Metin 3
48. Sevdiğim cemalin çünkü göremem (Nedim) EK 8/Metin 1
49. Sevdiğim! cemâlin çünkü göremem (Nedim) EK 15/Metin 1
50. Siyah kâküllerin dökmüş (Köroğlu) EK 13/Metin 6
51. Su değilim, akam gidem yanına (Anonim) EK 13/Metin 1

T

52. Turnam gider olsan bizim ellere (Hayali) EK 3/Metin 2

Y

53. Yeşil kurbağalar öter göllerde (Anonim) EK 11/Metin 7

Z

54. Zeynep bu güzellik var mı soyunda (Anonim) EK 11/Metin 9

EK 23. Sözlükçe

A

Âb: Su.

Âb-ı Kevser: Sütten beyaz, baldan tatlı olduğuna inanılan cennetteki kutsal su, Kevser suyu.

Acayip: Tuhaf, aykırı, alışılmışın dışında olan, yadırganan.

Âğyar: Yabancı, başkaları, dost olmayanlar, rakipler.

Âh: Feryat, inilti, şikâyet, nida ifadesi.

Âh etmek: Acı ile iç çekip uzun uzun ilenmek.

Âh u zâr: Ah çekip inlemek, feryat etmek, haykırmak.

Ahir vakit: Dünya hayatının son dönemi.

Anlı: Her yerde tanınan kişi, namlı, ünlü, meşhur.

Ala: Karışık renk, alaca, çok renkli.

Ala göz: Ela göz.

Alay: İki veya daha fazla taburun bir araya gelmesiyle oluşan askerî birlik, topluluk.

Âlem: Kâinat, evren, dünya.

Allı: Üzerinde al renk bulunan, al giymiş kimse.

Allı pullu: Göze çarpan renklerle süslenmiş olan.

Amber: Sıcak denizlerde yaşayan bir tür ada balığından elde edilen güzel kokulu, yumuşak, kül rengine bir madde, hoş kokulu nesne.

Ar etmek: Utanmak, hicap duymak, hayâ etmek.

Arzulamak: Bir şeyi yürekten istemek, arzu etmek, özlemek.

Âşık: Bir kimseye veya bir şeye aşırı sevgi duyan kimse, tutkun, meftun.

Aşiret: Aynı kökten gelip birlikte yaşayan topluluk, oymak, boy.

Ayık: Sarhoş olmayan, akli başında, şuuruna hâkim durumda olan.

B

Bâde: Şarap, içki, mey.

Bâd-ı sabâ: Sabah vakti doğudan esen serin ve tatlı rüzgâr.

Bağçe: Bahçe, bahçe sözcüğünün eskiden kullanılan asıl biçimi.

Bahrî: Denize ait olan, balık, sırtı yeşil ve mavi olan, kırmızı göğüslü, uzun gagalı bir tür deniz ördeği, yalıçapkını.

Baykuş: Viranelerde yaşayan, ötüşünün çirkinliğiyle tanınan ve halk arasında uğursuz kabul edilen gece kuşu.

Ben: Deride bulunan siyah renkli ufak leke veya kabartı.

Bencileyin: Benim gibi.

Bende: Köle, kul, esir, hizmetkâr, birisine bağlı olan kimse.

Bent: Bağ, düğüm.

Bîvefâ: Vefasız, sözünde durmayan, sadakatsiz.

Bîrahm: Merhametsiz, acımasız, zalim.

Bodin: Budin, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de Tuna Nehrinin batısında kalan bölge.

Burca burca: Burcu burcu, güzel koku, ıtır.

Bûy: Koku.

Bûy-ı muhabbet: Aşk kokusu.

Bülbül: Çok güzel öten, sesinin güzelliğiyle tanınmış olan küçük bir kuş türü.

C

Canan: Sevgili, gönül verilmiş olan kadın.

Canip: Cihet, yan, taraf, yön.

Cemal: Yüz güzelliği, güzel yüz.

Cenk: Savaş, kavga, çarpışma, muharebe.

Cevir: Eziyet, sıkıntı, cefa, gadrolmak, haksızlık.

Cihan: Dünya, yeryüzü.

Cümle: Bütün, hepsi, herkes, her şey.

Ç

Çamlıbel: Köroğlu ve keleşlerinin yaşadığı, kalelerinin bulunduğu mekân.

Çarhacı: Osmanlı ordusunun öncü kuvveti olan süvari gücü, öncü askerler.

Çehre-i zerd: Sararmış, solgun yüz.

Çepken: Gömleğin üstüne giyilen, bol ve yırtmaçlı kolları olan, yakasız ve sırma işlemeli kısa üst giysisi.

Çeşm: Göz.

Çü: İçin, ötürü, dolayı, gibi vb. sebep ve benzerlik bildiren edat.

D

Dehşet: Bir tehlike karşısında insanın içini kaplayan korku, ürperti ve telaş.

Del olmak: Deli olmak, delirmek.

Derya: Deniz, okyanus.

Destur almak: İzin almak, müsaade istemek.

Devletli: Mutlu, müreffeh, varlıklı olan kimse.

Deyi: Diye.

Didâr: Çehre, yüz, görünüş.

Dil: Gönül, kalp.

Dilber: Gönlü kendine çeken, cazibeli, güzel kadın.

Dil-i şeydâ: Çılgın gönül.

Duvak: Gelinlerin başlarına tutturulup yüzlerini örten kumaş veya örtü.

E

Eğlemek: Oyalamak, vakit geçirtmek, durdurmak.

Eğrim eğrim: Dalga dalga, eğri eğri.

Elvan elvan: Türlü türlü, çeşit çeşit.

Engin: Ucu bucağı görünmeyen, çok geniş.

Eyi: İyi.

Ezelî: Başlangıcı olmayan, ezelden beri, kadim.

F

Fent: Hile, oyun, düzen, desise.

Feryat: Çığlık, haykırış, avaz.

Figân: Acıyla bağırmak, çağırmak, inlemek.

Frenk: Avrupalı olan kimse.

Firkat: Ayrılık, ayrılış acısı.

Firkatli: Ayrılık dolu, acılı.

G

Gaflet: Dalgınlık, boş bulunmak, aldanmak, basiretsizlik.

Garbî: Garba mahsus olan, garpla ilgili, batı yönünde bulunan.

Gazel: Sonbaharda ağacın üzerinde kuruyan ve dökülen yaprak.

Geda: Dilenci, fakir, yoksul.

Gerden: Gerdan, vücudun omuzlarla baş arasında kalan bölümü.

Giriftar: Tutulmuş, yakalanmış, müptela.

Gözünde tütme: Hasret duymak, çok özlemek.

Gulgule: Gürültü, bağırışıp çağışmak.

Gurbet: Vatanından uzak olmak, memleketinden ayrı yaşamanın verdiği gariplik, yabancılık duygusu.

Gülistan: Gül bahçesi, güllük.

Güz: Sonbahar, hazan.

H

Hâk: Toprak, yer.

Hâke yeksan: Toprakla bir olmak

Hâk-i pây: Ayağının bastığı toprak.

Harap: Yıkık, dökük, vıran, bakımsız durumda olan.

Harlamak: Aniden öfkelenerek bağırarak, çağlamak, alev alıp yanmak.

Hasretlik: Sevdiğinden ayrı kalmak, hasret acısı çekmek, ayrılık.

Hayal: Zihinde kurulan şey, düş, tasarım.

Haydin: Haydi, kalabalığı harekete geçirmek için kullanılan bir hitap.

Hayın: Hain, sadakat göstermeyen, ihanet eden kimse.

Heves: İstek, meyil, arzu.

Hicran: Ayrılık, ayrılık acısı.

Hüda: Tanrı.

Hünkâr: Padişah, sultan, hükümdar.

Hüsün: Güzellik.

I

İlgıt ılgıt: Rüzgârın ağır ağır esmesi.

Irak: Uzak.

İ

Îd: Bayram.

İl: Ülke, yurt, vilayet.

İstergon: Estergon Kalesi, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'nin kuzeybatısında, Tuna Nehri kıyısında bulunan kale.

İygir: Eğri Kalesi, Macaristan'ın kuzeyindeki Eger kentinde bulunan bir Osmanlı kalesi.

İzdiham: Aşırı kalabalık, yığılma.

K

Kaba: Büyük, iri.

Kadir: Güçlü, kudretli, kuvvetli.

Kahır: Üzüntü, keder, acı, sıkıntı.

Kâkül: Alına dökülen kısa saç, perçem.

Kal'a: Kale, kale kelimesinin asıl şekli.

Kanmak: Yeme veya içme ihtiyacını karşılamak, doymak.

Kâr: İş.

Kargı: Ucu sivri, demirden uzun mızrak, eski bir savaş aleti.

Katar katar: Dizi dizi, katarlar şeklinde.

Kavil: Söz, kelam, anlaşma.

Kebûd: Mavi, gök rengi.

Kemha: Eski bir ipek kumaş çeşidi.

Kerem: Kerem ile Aslı Hikâyesindeki erkek kahraman.

Kervan: Bir diyardan başka uzak bir diyara ticaret eşyası veya yolcu taşıyan yük hayvanı dizisi, büyük kabile.

Kına vurmak: Kına ile boyamak.

Kır at: Köroğlu'nun olağanüstü niteliklere sahip olan atı.

Kışlamak: Kış mevsimini belirli bir yerde geçirmek.

Koç yiğit: Mert, güçlü, gözü pek delikanlı.

Kuğu: Uzun ve zarif boyunlu, geniş gagalı, geniş kanatlı, perde ayaklılardan beyaz tüylü bir su kuşu.

Kul olmak: Bir kişinin emri altına girmek, bağlılık duymak, boyun eğmek.

Kulunç: İki omuz arası, sırt bölgesi.

Kuzulamak: Koyunun yavrulaması, doğurması.

L

Lâle: Zambakgiller familyasından, türlü renkleri olan, uzun yapraklı bir süs bitkisi.

Lâyık: Yaraşan, uygun olan, münasip.

M

Mahzun: Üzüntülü, gamlı, kederli.

Mamur: Bayındır duruma gelmiş, gelişmiş, meskûn.

Martin: Tek kurşun atan, yivli bir tüfek.

Mebzul: Pek çok, bol.

Meclis: Toplantı, şûra, bir konuyu konuşmak için toplanılan yer.

Melul: Boynu bükük, üzgün, zavallı.

Mest: Kendinden geçmiş, sarhoş, baygın.

Mest olmak: Kendinden geçmek, akli tutulmak, sarhoş olmak.

Meşe: Kayıngillerden bir ağaç türü, orman.

Mevlâ: Tanrı.

Meyil: İlgi, alaka, sevmek, gönül vermek.

Mihnet: Cefa, sıkıntı, keder.

Minnet: İyilik bilmek, kendini borçlu saymak, şükran duymak.

Misk: Asya'nın dağlarında yaşayan bir erkek ceylan cinsinin karın derisi altındaki bir bezden elde edilen güzel kokulu siyah madde.

Müşkül: Zor, güç.

Müştak: İhtiyaklı, arzulu, istekli kişi, âşık.

N

Nâme: Mektup.

Nâr: Ateş.

Nalan: İnleyen, feryat eden.

Nazlı: Naz yapan, ısrar bekleyen.

Nemse: Nemçe, Avusturyalılara verilen ad.

Nigâh: Bakış, nazar etmek.

Nihanî: Gizlilik.

Nitdin: Ne ettin, ne yaptın.

O

Od: Ateş.

Oyvar: Uyvar Kalesi, Slovakya sınırları içindeki Nové Zámky şehrinde yer alan ve günümüze kadar ulaşamamış bir tarihî kale.

Ö

Öksüz: Annesi veya hem annesi hem babası vefat etmiş çocuk, kimsesiz, garip.

P

Papak: Kafkasya ve Azerbaycan bölgelerinde giyilen, koyun veya kuzu yününden yapılan bir çeşit kalpak.

Pây: Ayak, dip, kök.

Peyam: Haber.

Pınar: Yerden kaynayarak çıkan su, memba, kaynak.

R

Rahmetmek: Merhamet etmek, acımak.

S

Sada: Seda, ses, yankı.

Sarp: Çok dik, çıkması ve aşılması zor olan yer.

Seher: Güneş doğmadan biraz önceki zaman, şafağın sökmek üzere olduğu an.

Selvi: Servi ağacı, ince ve uzun boylu ağaç.

Ser: Baş.

Serden geçmek: Canını feda etmekten çekinmemek, fedailik yapmak.

Serhat: Sınır boyu, hudut.

Seyran: Gezinti, gezip dolaşmak.

Sencileyin: Senin gibi.

Sıklet: Ağırlık, yük, sıkıntı.

Sıla: Gurbetteki bir kişinin baba ocağı, doğup büyüdüğü coğrafya, memleket.

Silistre: Bulgaristan'ın kuzeydoğu tarafında, Romanya sınırında bulunan şehir.

Sine: Göğüs, bağır.

Suna: Göl ördeği, endamlı, güzel kadın.

Sürme: Süs maksadıyla kirpik diplerine sürülen siyah boya.

Ş

Şahin: Kanatları ve kuyruğu geniş, tüyleri benekli ve çizgili, yırtıcı bir kuş türü.

Şalvar: Erkek ve kadınların giydiği, belden başlayan ve paçaları ayak bileklerine kadar inen, çok bol ve geniş üst giysisi.

Şefaaf: Bir suçun affedilmesi veya bir isteğin yerine getirilmesi için aracı olmak.

Şeh: Şah, padişah, hükümdar.

Şevk: Arzu, aşırı istek, heves.

Şeydâ: Akli başından gitmiş, divane, meczup.

Şikâr: Av.

Şûriş: Karışıklık, kargaşa.

T

Tâb: Güç, kuvvet.

Tâkat: Bir işi yapabilme gücü, derman.

Tâkatı tak olmak: Güçten düşmek, takati kesilmek.

Tamışvar: Temeşvar, Romanya'nın batısında bulunan merkezî bir kent.

Tan yeri: Güneşin doğmak üzere olduğu vakit, şafağın söktüğü yer.

Tazı: Uzun bacaklı, çekik karınlı, genellikle tavşan avında kullanılan çevik bir av köpeği.

Terki: Eyerin arka kısmı.

Turna: Büyük sürüler hâlinde toplu olarak yaşayan göçebe, iri bir kuş türü.

Tütün: Duman.

U

Uçmak: Cennet.

Ulu: Çok büyük, yüce, üstün vasıflara sahip olan.

Unarmak: Onarmak, düzeltmek, yoluna koymak.

Urmak: Vurmak.

Uslu: Akıllı, edepli, söz dinleyen.

Usul usul: Yavaş yavaş.

Uşşak: Âşık kelimesinin çoğul şekli, âşıklar.

Ü

Ün: Şan şöret, herkes tarafından tanınmak, nam.

Üzengi: Ata binebilmek için ayakla üzerine basılan, eyerin iki tarafında asılı bulunan, altı düz madenî halka.

V

Vazgelmek: Vazgeçmek.

Vefa: Sözünde durmak, bağlılığını devam ettirmek, sadakat göstermek.

Viran: Yıkık, harap.

Y

Yad: Yabancı.

Yad el: Gurbet, yabancı yer.

Yane yane: Yana yana, yanarak.

Yâren: Arkadaş, dost.

Yatak: Barınak.

Yazı: Ova, düzlük, kır.

Yeksan: Bir, beraber, aynı seviyede.

Z

Zar zar: İnleyerek ağlamak.

Zeybek: Batı Anadolu'da efelere verilen isim.

Züğürt: Parasız, yoksul kimse.

Zülûf: Yüzün iki tarafından dökülen saç.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR.